

كشف الباري

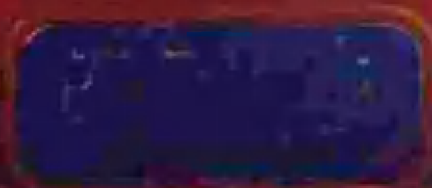
عما في

صحيح البخاري

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب العلم (دوم)

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا نور البشر صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې

جلد ④

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامين

۳۴- باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

۳۵ باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

شمیره	مضمون	صفحه
	④سعید	۷۹
	⑤ابوشریح رضی الله عنه	۷۹
	قوله: انه قال لعمربن سعید وهویبعث البعوث الی مکة:	۸۰
	دحضرت ابوشریح دنصیحت تاریخي پس منظر	۸۰
	قوله: ائذن لی ایها الامیر احدثك قولا قام به النبی ﷺ الغد من یوم الفتح سمعته اذنای ووعاه قلبی وابصرته عینای حین تکلم به:	۸۳
	قوله: حمد الله، واثنی علیه، ثم قال:	۸۴
	قوله: فلایحل لامرء یؤمن بالله والیوم الآخران یسفك بها دما:	۸۴
	کفار دفروع مخاطب دي او که نه؟	۸۴
	دشوافع په نزد دري اقوال دي	۸۵
	آیا حدیث الباب دکفارو په مخاطب بالفروع نه کیدوباندې دلیل کیدې شي؟	۸۲
	فائده	۸۲
	قوله: ان یسفك بها دما:	۸۲
	په حرم مکه کښې دقتال حکم	۸۲
	په حرم مکه کښې دقتل اودقصاص حکم	۸۷
	یواشکال او دهغې جواب	۹۰
	قوله: ولایعضد بها شجرة:	۹۰
	دحرم مکه د وونو بوټو کټ کولو حکم	۹۰
	قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فیها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله......	۹۱
	مکه مکرمه عنوة فتح شوې ده یا صلحا؟	۹۱
	قوله: وانما اذن لی فیها ساعة من نهار:	۹۲
	قوله: ثم عادت حرمتها الیوم کحرمتها بالامس:	۹۲
	قوله: ولیبلغ الشاهد الغائب:	۹۲
	قوله: فقیل لابی شریح: ما قال عمرو؟	۹۲
	قوله: قال: انا اعلم منك یا اباشریح:	۹۲
	قوله: لایعیذ عاصیا ولا فارا بدم ولا فارا بخربة:	۹۲
	رجال الحدیث	۹۴
	①عبدالله بن عبدالوهاب	۹۴
	②حماد	۹۵
	③ایوب	۹۵
	④محمد	۹۵

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۴۰- باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

٤١- باب: السَّمَرِ فِى الْعِلْمِ

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۵۰ - باب: الْحَيَاءِ فِي الْعِلْمِ

شميره	مضمون	صفحه

۵۱ - بَابُ مَنِ اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

۵۲- بَابُ ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

عرض د مرتب

اللهم لك الحمد لا احصى ثناء عليك، انت كما اثنيت على نفسك۔ اللهم لك الحمد كما ينبغى لجلال وجهك و عظيم سلطانك۔ اللهم ما اصبح بى من نعمة او بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شريك لك، اللهم لك الحمد و لك الشكر۔ اللهم صل و سلم و بارك على سيدنا و حبيبنا و مولانا محمد النبى الامى و على آله و صحبه و تابعيهم و من تبعهم اجمعين

اما بعد: د الله رب العزت ډير زيات كرم او د هغه ډير احسان دې چې هغه محض په خپل فضل سره توفيق راكړو چې نن مونږ ستاسو په لاسونو كښې د بخارى شريف د شرح "كشف البارى،، څلورم جلد چې د "كتاب العلم،، د نصف اخر په وضاحت او تشريح باندې مشتمل دې د پيش كولو سعادت حاصلوو اهل علم حضراتو ته چې د دې جلد د انتظار كولو چې كوم تكليف ملاو شو په هغې باندې مونږ معذرت خواه يو د دې په تاخير كښې چه كوم عذرونه مخې ته وو دهغې اوږد ذكركول بې فائدې دې اوپه دې كښې ددې احقركم علمى او ناروغتيا او ده مختلف بيمارو ډير دخل وو خو بيا هم كوشش كړې شوې دې چې په مباحثو كښې څه كمى پاتى نه شى او د تحقيق معيار د مخكينى جلدونو پشان بلكه د هغې نه هم ښه وى حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم سره د بوډاوالى مختلفو بيمارو، مصروفياتو اومختلفو ذمه دارو سره سره د دې جلد په يو يو حرف باندې نظر اچولې دې كوم امور چې قابل د اصلاح وو هغه ئې راته په ننبه كړل د كوم مباحث چې نامكمل وو د هغې طرف ته ئې خمونږ توجه كړله او د كومو چې وضاحت پكار وو دهغې د وضاحت حكم ئې اوكړو او الحمدلله په دې ټولو حكمونو باندې عمل وكړې شو الله دې حضرت مدظلهم ته عافيت تامه نصيب كړى اود حضرت دغه علمى كوشش دې هم دهغوئ په مبارك ژوند كښې پورا كړى وما ذلك على الله بعزيز

مونږ د هغې علماؤ شكر گزار يو چا چې د مخكينى جلدونو مباحث اندازترتيب وتحقيق تعريف وكړو او زمونږ حوصله افزائى يې اوكړه دغه رنگ د هغه حضراتو شگريه هم ادا كوو چا چې د مضامينو په سلسله كښې مونږ سره خط و كتابت وكړو الله دې ټولو ته بهترينى بدلې وركړى۔

....

په تيرو شوو جلدونو كښې هم مونږ علماو ته درخواست كړې وو اوس هم دغه درخواست دې چې دا يو خالص علمى كار دې چې په مختلفو فنونو كښې د مهارت او صلاحيت تقاضا كوى د دې صلاحيتونو د نش والى د وجه نه ممكن ده چې د دې په ترتيب او تحقيق كښې په غلطى سره څه كوتاهيانى راغلى وى د علماؤ په ذمه لازم ده چې د هغې نشاندهى اوفرمائى ان شاالله مونږه ته به دخپلو غلطيانو په اصلاح كښې خوشحالى محسوسيږى مونږ به ئې ډير شكر گزار يو د دې جلد پروف ريډينگ او د زړ نه زړ منظر عام ته د راوستو سهرا د عزيز

گرامي مولانا حبيب الله زكريا سلمه الله تعالي په سر ده كه د هغوی مكمل توجه محنت او كوشش نه وو نو پته نشته چې نور به پدې كښې څومره تاخير كيدوالله تعالي دې هغه ته بهترينې بدلې وركړی د هغه په علم او عمل كښې دې بركت واچوی او د هغه علمي او عملي صلاحيتونو ته دې ترقي وركړی د دې نه علاوه عزيزان گرامي مفتي سيد زاهد حسين الحسيني سلمه (فاضل دار العلوم كراچی) او مفتي عبد الغني سلمه (فاضل جامعه فاروقيه و رفيق دار التصنيف جامعه فاروقيه) هم شكرگذار يم چه دې دواړو حضراتو خصوصي طور باندې د پروف ريډنګ په سلسله كښې د دې احقر ډير امداد وكړو جزاهما الله تعالیٰ خير الجزاء و وفقهما لما يحبه ويرضاه۔

....

په آخر كښې تولو ويونكو په خدمت كښې درخواست دې چه حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم له پاره دې خصوصي دعا كوی چې الله تعالي دوی ته د صحت او عافيت سره لوې عمر وركړی۔ حضرت شيخ الحديث حفظهم الله تعالي و رعاهم د ژوند هر يو باب او خاص طور باندې د شيخوخيت د زمانې كارنامې چې په هغې كښې د درس او جامعه فاروقيه د اهتمام نه واخله تر وفاق المدارس العربيه، او اتحاد تنظيمات مدارس دينيه د ذمه داريانو سره سره په ملک كښې هر وخت د اسلام خلاف راوچتيدونكو چغو سورو په عزيمت او عاجزئ سره مقابله هم شامله ده۔ چې دغه تول كارونه د ځوانانو له پاره د رشک قابل نمونې دې

الله تعالي د دې حضرت ته د تولو ذمه داريانو په ښه طريقې سره د پوره كولو توفيق وركړي۔۔۔۔

نيز احقرمرتب او دده معاونينو له پاره هم د خصوصي دعاگانو درخواست دې چې الله تعالي ورته دا كار آسان كړی، او د زر مكملولو توفيق وركړی، او په خپل دربار كښې دې ورته د قبوليت شرف وركړي

دا كار دې د احقر دپاره، د احقر د استاذانو مشائخ، مور پلار او متعلقينو له پاره د آخرت ذخيره جوړه كړي۔آمين

وكتبه

نور البشر محمد نور الحق

استاذ الحديث وعلومه بالجامعة الفاروقية

۱۲ ربيع الاول ۱۴۲۸ھ په مطابق د يكم اپريل ۲۰۰۷

...

۳۲- باب: عظة الامام النساء وتعليمهن

د مخکینی باب سره مناسبت: مخکینی باب کښې د انسان د خپل کور والو ته علم ښودل ذکر وو او په دې باب کښې د امام عام زنانو ته تعليم ورکول ذکر دی دغه رنګ په دواړو بابونو کښې مناسبت اوموندلې شو.(١)

د ترجمة الباب مقصد: حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي چې زنانو سره خلوت او د هغوی سره اجتماع چونکه منع ده څکه د دې باب په قائمولو سره امام بخاري رحمه الله وضاحت اوکړو چې دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چې د فتنه يره وی چې د فتنې ويره نه وی نو نصيحت ورته کيدې شی.(٢)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چې د دې باب مقصد دمخکینی دوه بابونو پشان د تعليم ضرورت اود تعليم عام والې دې.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې امام بخاري رحمه الله اول دا اووئيل چې انسان لره د خپلې بي بي او د وينځۍ د تعليم اهتمام کول پکار دی اوس په ترقئ سره دا خبره ذکر کوی چې امير المؤمنين يا د هغه نائب ته پکار دی چې د عام زنانو لپاره د وعظ او نصيحت او د هغوی د تعليم انتظام او اهتمام اوکړی، خلاصه دا ده چې اوله ترجمه خاص وه چې د کور والو او وينځې د تعليم متعلق وه او دا عام ده چې د عام زنانو متعلق ده د مخکې ترجمه تعلق د مالکانو او خاوندانو سره وو او د دې ترجمې تعلق د امام سره دې.(٤)

[۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ(٥) قَالَ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْ قَالَ عَطَاءٌ أَشْهَدُ عَلَى

---

(١) عمدة القارى (ج٢ص١٢٢)

(٢) لامع الدرارى (ج٢ص٣٣٢،٣٣١)

(٣) الابواب و التراجم (ص٥٣)

(٤) فتح البارى (ج١ ص١٩٢)

(٥) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث اخرجه البخارى ايضاً فى صحيحه (ج١ ص١١٩) كتاب الأذان، باب وضوء الصبيان ومتى يجب عليهم الغسل والطهور؟ وحضورهم الجماعة والعيدين والجنائز. وصفوفهم، رقم (٨٦٣)، و(ج١ ص١٣١) كتاب العيدين، باب الخطبة بعدالعيد، رقم(٩٦٢) و(٩٦٤)، وباب خروج الصبيان الى المصلى، رقم (٩٧٥)، وباب العلم الذى بالمصلى، رقم (٩٧٧) وباب موعظة الامام النساء يوم العيد، رقم(٩٧)، (ج١ ص١٣٥) باب الصلاة قبل العيد وبعدها، رقم (٩٨٩) و(ج١ ص١٩٢) كتاب الزكاة، باب التحريض على الصدقة والشفاعة فيها، رقم (١٤٣١)، و(ج١ ص١٩٥) كتاب الزكاة، باب العرض فى الزكاة، رقم (١٤٤٩) و(ج٢ ص٧٢٧) كتاب التفسير، سورة الممتحنة، باب (اذا جاءك المؤمنات يبايعنك) رقم (٤٨٩٥)، و(ج٢ ص٧٨٩) كتاب النكاح، باب: (والذين لم يبلغوا الحلم) رقم (٥٢٤٩)، و(ج٢ ص٨٧٤) كتاب اللباس، باب الخاتم للنساء، رقم (٥٨٨٠) وباب القلائد والسخاب للنساء، رقم (٥٨٨١) و(ج٢ ص٨٧٤) كتاب اللباس، باب القرط، رقم (٥٨٨٣) و(ج٢ ص١٠٨٩) ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

ابْنِ عَبَّاسٍ - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ وَمَعَهُ بِلاَلٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعِ النِّسَاءَ فَوَعَظَهُنَّ، وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَبِلاَلٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَطَاءٍ وَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - [۸۲۵، ۹۲۱، ۹۳۲، ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۴۵، ۱۳۶۴، ۱۳۸۱، ۴۶۱۳، ۴۹۵۱، ۵۵۴۱، ۵۵۴۲، ۵۵۴۴، ۶۸۹۴]

رجال الحدیث

① **سلیمان بن حرب**: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی بصری رحمه الله دي، ددوی حالات په کتاب الایمان "باب من کره ان یعود فی الکفر کما یکره ان یلقی فی النار من الایمان"، کښې تیر شوی دی (۱)

② **شعبه**: دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصري رحمه الله دي د ده حالات هم په کتاب الایمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده"، کښې تیر شوی دی (۲)

③ **ایوب**: دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دي دده حالات هم په کتاب الایمان "باب حلاوة الایمان"، کښې تیر شوی دی (۳)

④ **عطاء**: دا ابو محمد عطاء بن ابی رباح مکی قرشي رحمه الله دي د ده پلار ابو رباح نوم اسلم وو دا د بنو جمح خاندان موالی سره وو (۴)

د حضرت عثمان رضی الله عنه دخلافت په دوئم کال د یمن په علاقه "جند"، کښې پیدا شوي وو. او په مکه مکرمه کښې ئی پرورش شوي دي (۵) دي د حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت ام هاني، حضرت ابوهریره، حضرت ابن عباس، حضرت حکیم بن حزام، حضرت رافع بن خدیج، حضرت زید بن ارقم، حضرت زید بن خالد الجهیني، حضرت صفوان بن

بقیه حاشیه د تیرمخ] کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب ما ذکر النبی (ص) وحض علی انفاق اهل العلم..... رقم (۷۳۲۵) واخرجه مسلم فی صحیحه، فی فاتحة کتاب صلاة العیدین، رقم(۲۰۴۴ – ۲۰۴۶)، وباب ترک الصلاة قبل العید وبعدها فی المصلی، رقم (۲۰۵۷، ۲۰۵۸) والنسائی فی سننه فی کتاب صلاة العیدین، باب الخطبة فی العیدین بعد الصلاة، رقم (۱۵۷۰) وباب موعظة الامام النساء بعد الفراغ من الخطبة، رقم (۱۵۸۷ و ۱۵۸۸) وأبوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب الخطبة یوم العید، رقم (۱۱۴۲ – ۱۱۴۴) وباب ترک الأذان فی العید، رقم (۱۱۴۶ و ۱۱۴۷) وابن ماجه فی سننه، فی کتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء فی صلاة العیدین، رقم (۱۲۷۳)

(۱) کشف الباری (ج۲ص۱۰۵)

(۲) کشف الباری (ج۱ص۶۷۸)

(۳) کشف الباری (ج۲ ص۲۶)

(۴) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۶۹،۷۰)

(۵) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۰)

امیه، حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت جابر، حضرت معاویه، او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت ذکرکوی.

د ده نه روایت کونکو کښې امام مجاهد، ابو اسحاق سبیعي، ابو زبیر، عمروبن دینار، زهري، قتاده، عمرو بن شعیب، ایوب سختیاني، منصور بن المعتمر، او امام ابوحنیفه رحمه الله او دغه رنګ نور حضرات شامل دی[1] ابن سعد رحمه الله فرمائی ''وکان ثقة فقیها عالما کثیرا الحدیث''[2] امام ابو جعفر الباقر رحمه الله فرمائي ''علیکم بعطاء هو والله خیر مني''[3] نیز دا هم فرمائی ''خذوا من عطاء ما استطعتم''[4]

ابن حبان رحمه الله فرمائي ''و کان سود، اعور، اشل، اعرج، ثم عمي في آخر عمره، و کان من سادات التابعین، فقها، وعلما، وورعا، وفضلا''[5]

امام ابو حنیفه رحمه الله فرمائي ''ما رأیت فیمن لقیت افضل من عطاء بن ابي رباح''[6]

امام عجلي رحمه الله فرمائي ''تابعی ثقة''[7]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائي ''ثقة''[8]

د عطاء بن ابی رباح رحمه الله په باره کښې مونږ دلته یو څو اقوال ذکر کړل څو اصحاب سیر و رجال د دوی ذکر په تفصیل سره لیکلی دي. د دوی په لوئ شان او امامت او تفقه باندې د علماء اتفاق دي.

البته امام علی بن المدیني رحمه الله فرمائیلی دی چې ''کان عطاء اختلط بأخرة، ترکه ابن جریج و قیس بن سعد''[9]

څو حافظ ذهبی رحمه الله فرمایئ چه دلته د ''ترک'' نه اصطلاحی ''ترک'' مراد نه دې چې ګنی دې ''متروک الحدیث'' ګڼړلې شوې دې بلکه د دې مطلب دا دې چې دې دواړو حضراتو اول د ده نه ډیره استفاده حاصله کړې وه. او د ده سره ئې په فقه کښې مهارت حاصل کړې وو. څو هر کله چې د ده عمر زیات شونو د ده په حواسو کښې کمزوری راغله نو دوی د ده نه

---

[1]) دده د شیوخو او شاګردانو د تفصیل معلومولو له پاره وګورئ تهذیب الکمال (ج۲ ص ۷۰.....۷۵) سیراعلام النبلاء (ج۵ص ۷۹،۸۰)

[2]) الطبقات لابن سعد (ج۵ص۴۶۸)

[3]) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۷) و سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۱)

[4]) هم دغه پورتنی حوالا جات

[5]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۹۹،۱۹۸)

[6]) تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۹،۸۰) و سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۳)

[7]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۵)

[8]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۶) نقلا عن الجرح و التعدیل (۶) رقم (۱۸۳۹)

[9]) سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۷،۸۶) و میزان الاعتدال (ج۳ص۷۰)

ليكل پريخودل د دوی الفاظ دی "لم يعن على بقوله "تركه هذا ان" الترك العرفي، ولكنه كبر وضعفت حواسه، وكانا قد تكفيا منه و تفقها و اكثر عنه، فملا، فهذا مراده بقوله: تركاه،،[1]

نيز هغه فرمائي "لم يعن الترك الاصطلاحي، بل عنى انهما بطلا الكتابة عنه، والا فعطاء ثبت رضى،،[2]

دغه رنګ امام ابو داود رحمه الله فرمائی "ان ابن عون ترك عطاء وطاوسا من اجل فتياهم في الصرف.،[3]

يعنی "ابن طاعون عطاء او طاوس د هغوی په عقد صرف کښې د فتویٰ د وجه نه پريخودل.. خو دده جرح هم مضر نه ده ځکه چې دلته د پريخودو سبب يو اجتهادی امر دې، او په دې کښې د اختلاف د وجه نه کلام شوې دې[4]۔

دلته دا خبره دې واضح وی چې عطاء بن ابی رباح په کثرت سره مرسلاً روايت کوی او علماؤ تصريح کړې ده چې دې د هر قسم راويانو نه ارسال کوې دې وجه نه د ده مراسيل به ضعيف ګڼړلې شی[5]

د عطاء بن ابی رباح انتقال ۱۱۴ھ يا ۱۱۵ھ کښې شوې دې[6] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

⑤ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د بدء الوحی په څلورم حديث او کتاب الايمان "باب كفران العشير وكفر بعد كفر،، کښې تير شوې دی[7]

قوله: قال اشهد على النبي ﷺ اوقال عطاء: اشهد على ابن عباس: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه زه په نبی ﷺ باندې ګواهی ورکوم ياعطاء وائی چه زه په ابن عباس باندې ګواهی ورکوم.

حاصل دا دې چې د اشهد باره کښې تردد دې چې دا د ابن عباس قول دې که د عطاء، په دغه سلسله کښې د شعبه د شاګردانو اختلاف دې

سليمان بن حرب په تردد سره نقل کوی كما فی حديث الباب. ابوداود طيالسی دغه روايت د "شعبه عن ايوب.. په طريقه نقل کړې دې او هغه يقينی طور باندې دې ته د عطاء قول وئيلې دې[8] او د شعبه په شاګردانو کښې محمد بن جعفر غندر د بغير د شک نه جزما د

---

[1]) سير اعلام النبلاء(ج۵ص۸۷)
[2]) ميزان الاعتدال(ج۳ص۷۰)
[3]) تعليقات الكاشف(ج۲ص۲۲) نقلا عن سوالات الاجری(۲۵۷)
[4]) تعليقات الكاشف(ج۲ص۲۲)
[5]) تهذيب الكمال(ج۲۰ص۸۳)
[6]) تهذيب الكمال(ج۲۰ص۸۵)
[7]) كشف البارى (ج۱ ص۲۳۵) و (ج۲ص۲۰۵)
[8]) حدثنا ابو داود قال حدثنا شعبه عن ايوب:قال سمعت عطاء يقول اشهد على ابن عباس انه قال خرج رسول الله ﷺ.....مسند ابی داود الطيالسی(ص۳۴۶) احاديث عطاء بن ابی رباح..[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

دواړو د قول په طرز ذکر کړي دي[1]
بیا د شعبه په رفقاؤیعنی ایوب سختیانی په شاګردانو کښې لږ اختلاف دي. اسماعیل بن علیه[2]، سفیان[3] او وهیب[4] دي درې واړو دي ته د ابن عباس قول وانیلی دي لیکن حماد بن زید د ایوب نه نقل کولو په وخت کښې تردد نقل کوی[5] امام بخاری رحمه الله د روایت باب په آخر کښې د اسماعیل بن علیه تعلیق راوړو سره غالبا خپل رجحان ظاهر کړو چې دا د حضرت ابن عباس قول دي۔
خو مناسبه معلومیږی چې یو ته د ترجیح ورکولو په ځائې دا اوویلې شی چې دا قول د دواړو نه ثابت دي.چې د هغې دلیل د محمد بن جعفر روایت دي.بیا بعضو راویانو دي لره د تردد سره نقل کړو او بعضو د ابن عباس رضی الله عنهما قول اوګرځولو او بعضو د عطاء. والله اعلم

قوله: ان رسول الله ﷺ خرج ومعه بلال فظن انه لم یسمع النساء: حضور ﷺ بهر تشریف راوړلو هغوی سره حضرت بلال هم وو .هغوی دا ګمان اوکړو چې حضورپاک ﷺ ښځو ته خطبه واؤ نه روله.
حضورپاک ﷺ ته دا خیال راغلو چې زنانو ته د دوی آواز اونه رسیدلو ځکه نې هغوی طرف ته تشریف یوړلو او هغوی ته نې نصیحت اوکړو

قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة: حضورپاک ﷺ هغوی ته نصیحت اوفرمائیلو او هغوی ته نې د صدقې ورکولو حکم اوکړو.
ترجمة الباب ددې نه ثابتیږی چې د "وعظهن" نه "عظة الامام" او "امرهن بالصدقة" نه تعلیم په پوهه کښې راځی[6]
هغوی نصیحت اوفرمائیلو چې "انی رأیتکن اکثر النار، لانکن تکثرن اللعن وتکفرن العشیر" او د صدقه

بقیه حاشیه د تیرمخ] عن ابن عباس. رقم(۲۶۵۵)
تنبیه: د ابوداود طیالسی د دې روایت نه واضحه ده چې د اشهد قول د عطاء دې نه د ابن عباس خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "و ارادبهذا التعلیق انه جزم عن ایوب بان لفظ اشهد من کلام ابن عباس فقط و کذا جزم به ابو داود الطیالسی فی مسنده عن شعبه..... فتح الباری(ج۱ص۱۹۳) ده د حافظ رحمه الله تسامح ده_
[1]) مسند احمد (ج۱ص۲۲۰)
[2]) اخرجه البخاری طریقه تعلیقا تحت حدیث الباب، و اخرجه موصولا فی صحیحه(ج۱ ص۱۹۵) فی کتاب الزکاة. باب العرض فی الزکاة. رقم(۱۴۴۹) و اخرجه احمد فی مسنده(ج۱ص۲۲۶)
[3]) اخرج حدیثه احمد فی مسنده(ج۱ص۲۲۰)
[4]) اخرج حدیثه احمد فی مسنده(ج۱ص۲۲۰)
[5]) اخرجه ابو نعیم فی المستخرج، کذا فی الفتح(ج۱ص۱۹۳)
[6]) فتح الباری(۱/۱۹۳)-

حكم ئې ورکړلو.او تعليم ئې ورکړو چې د دوی د ګناهونو کفاره به د صدقاتو په ذريعه کيږی[1] والله اعلم

قوله: فجلعت المراة تلقی القرط والخاتم وبلال يأخذ فی طرف ثوبه: ښځو والی او ګوتمې کينبودلې او حضرت بلال هغه د خپلې کپړې په يو ګوټ باندې راجمعه کولې

ايا ښځه د خاوند د اجازت نه بغير په خپل مال کښې تعرف کولې شی؟ په دې خبره کښې اختلاف دې چې آيا ښځه د خاوند د اجازت نه بغير په خپل مال کښې تصرف کولې شی يا نا؟

د جمهورو علماؤ مسلک دادې چې دې ته په خپل مال کښې د پورا تصرف کولو اختيار دې او امام مالک رحمه الله فرمائی.چې هغې ته صرف د ثلث مال پورې د تصرف اجازت دې.د دې نه زيات اجازت نشته

د امام احمد رحمه الله هم يو روايت دادې.او د هغوی دويم روايت د جمهورو مطابق دې[2]

د امام مالک رحمه الله استدلال د سنن نسائی،سنن ابی داود او سنن ابن ماجه د عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه د مرفوع روايت نه دې "لا يجوز لامراة امرئی مالها اذا ملک زوجها عصمتها"[3] يعنی ښځې ته په خپله خپل مال کښې اختيار نشته هر کله چې خاوند د هغې د عزت مالک جوړ شی.په دويم طريق کښې دی "لاتجوز لامراة عطية الا باذن زوجها"[4]

دغه شان د هغوی استدلال په سنن ابن ماجه کښې د کعب ابن مالک رضی الله عنه د روايت نه دې چې د هغوی بی بی خيره د حضورپاک صلی الله عليه وسلم په خدمت کښې خپل کالی راوړل او صدقه کول ئې اوغبنتل.حضورپاک صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل "لايجوز للمراة فی مالها الا باذن زوجها فهل استاذنت کعبا؟"

يعنی د ښځې د پاره په خپل مال کښې د تصرف اجازت نشته خو دا چې کله خاوند هغې ته اجازت ورکړی.نو آيا تا کعب نه اجازت اخستې دې؟ هغوی اوفرمائيل "نعم" بيا حضورپاک صلی الله عليه وسلم د تصديق د پاره کعب رضی الله عنه ته پيغام اوليږلو.چې کله هغوی تصديق اوکړو نو هغوی صلی الله عليه وسلم د هغې صدقه قبوله کړه[5]

امام مالک سره په ثلث مال کښې د تصرف اختيار باره کښې څه واضحه دليل نشته.البته هغوی فرمائی چې څنګه د يو مريض په مال کښې د وارثانو حق متعلق کيږی دغه شان د ښځې په مال کښې د خاوند حق متعلق کيږی ځکه چې حضورپاک صلی الله عليه وسلم فرمائی تنکح المراة

---

[1] حواله بالا.

[2] المغنی لابن قدامة(٤ / ٣٠٠,٢٩٩)کتاب الحجر رقم المسالة(٣٤٧٤)-

[3] سنن ابی داود کتاب البيوع باب فی عطية المراة بغير اذن زوجها رقم(٣٥٤٦) وسنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطية المراة بغير اذن زوجها رقم(٢٣٨٨)-

[4] سنن ابی داود کتاب البيوع باب عطية المراة بغير اذن زوجها رقم (٣٥٤٧) وسنن النسائی کتاب الزکاة باب عطية المراة بغير اذن زوجها رقم (٢٥٤١)-

[5] سنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطية المراة بغير اذن زوجها رقم (٢٣٨٩)-

لاربع: لمالها، ولحسبها، وجمالها، ولدينها [1]

د دې نه دا معلومه شوه چې د ښځې په مال کښې د خاوند حق وی، او دغه وجه ده چې ښځه مالداره وی نو خاوند د هغې د مال نه فائده اخستلو د پاره په مهر کښې اضافه کولو سره د هغې د حاصليدو کوشش کوی [2]

لهذا د مريض په شان ښځې ته هم په ثلث مال کښې د تصرف حق ورکولې شی، مريض چې څنګه په ثلث مال کښې وصيت کولې شی دغه شان ښځه هم په ثلث مال کښې تصرف کولې شی. ددې په مقابله کښې د جمهورو دلائل دادی.

① د الله تعالى ارشاد دې «فان انستم منهم رشدا فادفعوا اليهم اموالهم» [3]

يعنى چې تاسو په دوى کښې عقل او هدايت اومونئ، نو هغوى ته د هغوى مال ورکړئ. د دې آيت نه دا خبره واضح کيږى چې په دوى باندې پابندى نشته او بلکه دا چې هغه په تصرف کښې آزاده ده.

② حديث باب، په کوم کښې چې حضورپاک ﷺ هغوى ته د صدقې حکم اوکړو، هغوى صدقه ورکړه او حضورپاک ﷺ قبوله کړه. او هغوى د چا نه هم د خاوند د اجازت په باره کښې تپوس او نه کړو. [4]

③..د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه مرفوع حديث دې يامعشر النساء تصدقن [5]

دلته هم د صدقې حکم مطلق دې د څه قسم اجازت ذکر نشته.

ترڅو چې د امام مالک رحمه الله د دلائلو تعلق دې نو په هغې کښې د حضرت کعب والاحديث ضعيف دې ځکه چې په هغې کښې يحيى الانصارى مجهول دې [6]

باقى دواړه روايتونه د "عمرو عن ابيه عن جده" په طريق سره مروى دى او محدثينو په دې سند باندې کلام کړې دې [7]

او که بالفرض دا سند قابل د احتجاج وى بيا هم اولاً د جمهورو د صحيح احاديثو مقابله نشى کولې.

ثانيا: داسې ډيرو احاديثو په باره کښې امام بغوى فرمائى چې دا "غيررشيده" باندې محمول دى [8]

[1]) صحيح البخارى (۲/۷۶۱) كتاب النكاح باب الاكفاء فى الدين رقم (۵۰۹۰)-

[2]) المغنى (٤/۳۰۰)-

[3]) النساء/۶-

[4]) المغنى (٤/۳۰۰) وعمدة القارى (۲/۱۲٤)-

[5]) صحيح البخارى (۱/٤٤) كتاب الحيض باب ترك الحائض الصوم رقم (۳۰٤)-

[6]) تقريب التهذيب (۵۹۹) رقم (۷۶۸۱) وخلاصة الخزرجى (ص ٤۳۰)-

[7]) تعليقات الكاشف (۲/۷۹ و ۸۰)-

[8]) شرح الكرمانى (۲/۹۲)-

بعضي علماء فرمائي چې دا حکم په بناء د حسن معاشرت او د آدابو د قبيلې نه دې. يعنې دا مناسبه نه ده چې ښځه او سړې په يو ځائې کښې اوسيږي او ښځه د خاوند د خوښې معلومولو نه بغير خپل مال خرج کړي او د خاوند نه تپوس اونه کړي[1] والله اعلم

قوله: وقال اسماعيل عن ايوب عن عطاء وقال عن ابن عباس: اشهد على النبي ﷺ: د اسماعيل نه مراد اسماعيل بن عليه رحمه الله دې[2] د دوی حالات کتاب الايمان باب حب الرسول من الايمان د لاندې تير شوې دی[3] =

د مذکوره تعليق تخريج: د مذکوره تعليق په خپله امام بخاری رحمه الله په کتاب الزکوة کښې موصولا تخريج کړې دې[4]

د مذکوره تعليق مقصد دې تعليق ذکر کولو نه امام بخاری دا وئيل غواړي چې د اسماعيل بن عليه په دې طريق کښې جزم سره د "اشهد" جملې نسبت ابن عباس رضي الله عنه طرف ته شوې دې[5] دا جمله د چا ده؟ ددې تفصيل مونږ روستو ذکر کړې دې

تنبيه: علامه کرمانی رحمه الله اولاً دا خبره ذکر کړې ده. بيا ئې يو احتمال دا هم بيان فرمائيلې دې چې د "قال اسماعيل" عطف په "حدثنا شعبة" باندې وی. داسې شوه چې سليمان بن حرب څنګه د شعبه شاګرد دې دغه شان د اسماعيل بن عليه نه هم روايت کوی. دغه شان به دا تعليق پاتې نه شی[6]

خو دا احتمال صحيح نه دې ځکه چې اسماعيل بن عليه نه سليمان بن حرب څه روايت نه کوی[7] والله سبحانه وتعالى اعلم.

۳۳- باب: الحرص على الحديث

اولنی باب سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله فرمائي چې په مخکښې باب کښې څنګه چې د خاص تعليم ذکر دې. د دغې خاص تعليم ذکر په دې باب کښې هم دې چې د ابوهريره رضي الله عنه په سوال کولو باندې هم هغه ته په خاص خطاب سره حضورپاک ﷺ جواب ورکړو. چې دا هم تعليم دې[8]

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چې ددې باب نه د حرص على الحديث

---

[1]) عمدة القاری(۲/ ۱۲٤)-
[2]) فتح الباری(۱/ ۱۹۳)-
[3]) کشف الباری(۲/ ۱۲)
[4]) صحيح البخاری(۱/ ۱۹۵) کتاب الزکوة باب زکواة العرض رقم(۱٤٤۹)-
[5]) فتح الباری(۱/ ۱۹۳) وعمدة القاری(۲/ ۱۲۵)-
[6]) شرح الکرمانی(۲/ ۹۲)-
[7]) فتح الباری(۱/ ۱۹۳) وعمدة القاری(۲/ ۱۲۵)-
[8]) عمدة القاری(۲/ ۱۲۵)-

فضیلت او تحسین بیانول مقصود دی او د حدیث نه حدیث رسول اللهﷺ مراد دی، په مخکښې ابوابو کښې او تیر شوې احادیثو کښې د مطلق علم ذکر وو.اوس د حدیث تصریح او تخصیص مقصود معلومیږی[1] والله اعلم.

مطلب دادې چې امام بخاری رحمه الله د علم فضیلت.ددې د حاصلولو طریقې.ددې آداب او تعلیم وتبلیغ مطلق اوسه پورې ډیر تراجم اینبودې دی.اوس خاص طور سره دترجمې متعلق ترجمه منعقد کوی او دا خبرداري ورکوی چې د ټولو نه اهم فنِ حدیث دې چې د هغې د حاصلولو د پاره طالب علم لره حریص کیدل پکار دی

د حدیث لغوی، عرفی او اصطلاحی معنی حدیث په لغت کښې "جدید" ته وئیلې شی.په عرف کښې دا لفظ د "کلام" د پاره استعمالیږی[2]

د اهل شریعت په نیز حدیث وئیلې شی هر هغه څیز ته چې نبی کریمﷺ ته منسوب وی، اګرچې هغه اقوال وی یا افعال، تقاریروی یااحوال.د بیداری سره تعلق لری یا د خوب سره[3] د حدیث د وجه تسمیه په باره کښې مونږ تفصیلا په مقدمه کښې ذکر کړې دی[4]

[۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ:

قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.» [۶۲۰۱]

رجال الحدیث

①**عبدالعزیز بن عبدالله**: دا عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی بن عمرو بن اویس بن سعد بن ابی سرح قرشی عامری اویسی مدنی رحمه الله دې.ددوی کنیت ابوالقاسم دې[5]

دوی د ابراهیم بن سعد زهری.سلیمان بن هلال، عبدالرحمن بن ابی الزناد، عبدالرحمن بن ابی الموال، عبدالعزیز بن ابی حازم، عبدالعزیز بن ابی سلمه الماجشون.لیث بن سعد، مالک بن انس او محمدبن جعفربن ابی کثیر رحمهم الله نه روایت کوی

دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری،هارون الحمال،محمد بن یحیی،ذهلی، ابوذرعه، ابوحاتم، عبدالله بن شعیب او محمدبن اسماعیل ترمذی رحمهم الله وغیره دی[6]

---

[1] الابواب والتراجم(ص۵۳)-
[2] عمدة القاری(۲/۱۲۵)-
[3] حواله بالا
[4] کشف الباری(۱/۸.۹)-
[5] تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۱.۱۶۰) وسیر اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-
[6] تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۲.۱۶۱) وسیر اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صدوق"(۱)

یعقوب بن شیبه سدوسی رحمه الله فرمائی "ثقة"(۲)

امام دار قطنی رحمه الله فرمائی "حجة"(۳)

امام خلیلی رحمه الله فرمائی "ثقة متفق علیه"(۴)

امام ابوداود رحمه الله فرمائی "ثقة"(۵)

حافظ ذهبی فرمائی "ثقة مکثر"(۶)

بیا فرمائی "الامام الحجة...من نبلاء الرجال"(۷)

دغه شان هغوی فرمائی "ثقة جلیل"(۸)

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی(۹)

تنبیه: ددوی باره کښې د امام ابوداود توثیق مونږ نقل کړې دې خو هم د امام ابوداود نه حافظ ذهبی او حافظ بن حجر رحمهما الله ددوی تضعیف نقل کړې دې(۱۰)

حافظ ابن حجر رحمه الله په "هدی الساری" کښې د جرح نه انکار کولو سره لیکلې دی.

"وقع فی سؤالات ابی عبید الجری عن ابی داود قال: عبد العزیز الاویسی ضعیف. فان کان علی هٰذا ففیه نظر لانه ثقة فی موضع آخر، و روی عن هارون الحمال عنه ولعله ضعف روایة معینة له وهم فیها، او ضعف آخر اتفق معه فی اسم، وفی الجملة فهو جرح مردود"(۱۱)

مطلب دادې چې په "سؤالات عبید الآجری" کښې دی چې امام ابوداود رحمه الله دې ضعیف ګرځولې وو. که چرې د امام ابوداود مراد هم دغه عبدالعزیز اویسی وی نو قابل د کتلو دہ. ځکه چې په بل ځائې کښې هغه په خپله په دې توثیق کړې دې. او د هارون الحمال په واسطې سره دده نه

---

(۱) تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۳)-

(۲) حواله بالا

(۳) تهذیب التهذیب(۶/۳۴۶)-

(۴) حواله بالا

(۵) تهذیب الکمال(۱۸/۱۶۲) وسیر اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹) وحاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف (۱/۶۵۶)- رقم(۳۳۹۷)-

(۶) الکاشف(۱/۶۵۶) رقم(۳۳۹۷)-

(۷) سیر اعلام النبلاء ۱۰/۳۸۹)-

(۸) میزان الاعتدال(۲/۶۳۰)-

(۹) کتاب الثقات لابن حبان(۸/۳۹۶)-

(۱۰) اوګورئ: میزان الاعتدال (ج۲ ص ۶۳۰) و تهذیب التهذیب (ج۶ ص ۳۴۶)_

(۱۱) هدی الساری(۴۲۰)-

ئې روایتونه هم کړې دی، ممکنه ده چې ددې تضعیف وجه څه معین روایت وی چې په هغې کښې هغه ته وهم شوې وی یا ددې نه یو بل عبدالعزیز مراد وی، چې د نوم د اشتراک د وجې اشتباه اوشوه، بهر حال دا جرح مردود ده، قابل قبول نه ده۔

دده د وفات کال معلوم نه دې غالبا ۲۲۰ هجری پورې ژوندې وو[۱] رحمة الله تعالیٰ رحمة واسعة

④سلیمان دا ابومحمد سلیمان ابن بلال تیمی قرشی مدنی رحمه الله دې، ددوی حالات د "کتاب الایمان باب امور الایمان" د لاندې مختصراً او "کتاب العلم باب طرح الامام المسالة علی اصحابه لیختبر ماعندهم من العلم" د لاندې تفصیلا تیر شوې دی[۲]

⑤عمرو بن ابی عمرو دا عمرو بن ابی عمرو میسره مولی المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشی مخزومی مدنی رحمه الله دې ابوعثمان ددوی کنیت دې[۳]

دوی د خپل مولی مطلب بن عبدالله بن حنطب، حضرت انس بن مالک رضی الله عنه، سعید بن جبیر، سعید بن ابی سعید المقبری، عاصم بن عمر بن قتاده، عبدالرحمن بن هرمز الاعرج او عکرمه مولی ابن عباس رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې ابراهیم بن سوید، اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر، سلیمان بن بلال، عبدالرحمن بن ابی الزناد، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، یزید بن عبدالله بن الهاد او یعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانی رحمهم الله وغیره دی[۴]

امام احمد رحمه الله فرمائی "لیس به باس"[۵]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی "ثقة"[۶]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "لاباس به"[۷]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی، او لیکلې ئې دی "ربما اخطا، یعتبر حدیثه من روایة الثقات عنه"[۸]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة ینکر علیه حدیث البهیمة"[۹]

---

[۱] سیر اعلام النبلاء (۱۰/۳۸۹)۔

[۲] کشف الباری (۱/۶۵۸) و (۳/۱۱۷)۔

[۳] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۸)۔

[۴] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۹، ۱۶۸)۔

[۵] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۹)۔

[۶] تهذیب الکمال (۲۲/۱۷۰)۔

[۷] حواله بالا

[۸] الثقات لابن حبان (۵/۱۷۵)۔

[۹] تهذیب التهذیب (۸/۸۳)۔

ساجي رحمه الله فرمائي "صدوق الا انه يهم" (۱)

حافظ ابن حجر فرمائي "ثقة ربما وهم" (۲)

ددې توثيقاتو په مقابله کښې ددوی باره کښې د جرح اوتعديل عالمانو نه جرح هم منقوله ده.

چنانچه امام يحيى بن معين فرمائي "لايحتج بحديثه" (۳)

بيا فرمائي "كان مالك يروى عن عمرو بن ابي عمرو وكان يستضعفه" (۴)

دغه شان هغوی فرمائي "عمرو بن ابي عمرو الذى يروى عن عكرمة: ليس بالقوى" (۵)

دغه شان د هغوی نه نقل دی "عمرو بن ابي عمرو ليس بحجة" (۶)

جوزجاني رحمه الله فرمائي "مضطرب الحديث" (۷)

امام نسائي رحمه الله فرمائي "عمرو بن ابي عمرو ليس بالقوى فى الحديث وان كان قد روى عنه مالك" (۸)

امام ابوداود رحمه الله فرمائي "ليس هو بذاك" (۹)

خو حقيقت دادې چې په عمرو بن ابى عمرو باندې دا تنقيد دهغه د عامو احاديثو د وجه نه دې بلکه هغوی د عکرمه نه يو حديث نقل کړې دې، د هغې ترديد د لاندې محدثينو په ده باندې کلام کړې دې.

چنانچه د امام يحيى بن معين نه ابن ابى مريم نقل کوی "عمرو بن ابي عمرو ثقة ينكر عليه حديث عكرمة عن ابن عباس ان النبى ﷺ قال: اقتلوا الفاعل والمفعول به" (۱۰)

دغه شان امام عجلى رحمه الله فرمائي "ثقة ينكر عليه حديث البهيمة" (۱۱)

امام نسائی چې څه فرمائيلې دی چې "ليس بالقوى فى الحديث" نو دا دې مطلق تضعيف نشی کنړلې. امام نسائی رحمه الله دا قسم جملې د هغه کس په باره کښې فرمائی چې "حافظ" نه وی.

---

(۱) حواله بالا

(۲) تقريب التهذيب(ص۴۲۵) رقم(۵۰۸۳)-

(۳) الضعفاء الكبير للعقيلى(۳/۲۸۹) رقم(۱۲۸۹)-

(۴) حواله بالا

(۵) حواله بالا

(۶) الكامل لابن عدى(۵/۱۱۶۹)-

(۷) الكامل(۵/۱۱۶) وميزان الاعتدال(۳/۲۸۲) رقم (۶۴۱۴)-

(۸) السنن الصغرى كتاب المناسك الحج باب اذا اشار المحرم الى الصيد فقتله الحلال رقم (۲۸۶۹)-

(۹) تهذيب الكمال(۲۲/۱۷۰)-

(۱۰) الكامل لابن عدى(۵/۱۱۶)-

(۱۱) تهذيب التهذيب(۸/۸۳)-

مطلقا ضعيف ګڼل مقصود نه دی.[1]

دغه شان د امام ابوداود رحمه الله تنقید هم دده "حدیث البهیمة" په بنا باندې دې، چنانچه هغوی چې چرته "لیس هو بذلك" اوفرمائیل نو هلته ئې دهغې نه پس د علت په طور ددې خبرې وضاحت اوکړو "روی عن عکرمة عن ابن عباس من اتی بهیمة فاقتلوه".[2]

دغه شان امام بخاری رحمه الله هم فرمائی "روی عن عکرمة فی قصة البهیمة فلا ادری سمع ام لا".[3]

دغه وجه ده چې امام ابن عدی رحمه الله په دې کښې اکثر اقوال په خپل سند سره نقل کولو نه پس اوفرمائیل:

"عمرو بن ابی عمرو له احادیث عن انس غیر ما ذکرت وروی عنه مالك وهو عندی لا باس به لان مالکا لا یروی الا عن ثقة او صدوق".[4]

یعنی "د عمرو بن ابی عمرو د حضرت انس رضی الله عنه نه د مذکوره حدیث نه علاوه نور هم روایات دی، د هغوی نه امام مالک رحمه الله هم روایت کړې دې، هغه خما په نیز "لا بأس به" دی ځکه چې امام مالک د ثقه نه یا د صدوق نه روایت کوی"

بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې علماء ته اصل کلام د دهٔ د عکرمه نه روایت باندې دې، او امام بخاری رحمه الله دده د عکرمه په طریق سره یو روایت هم نه دې اخستې. بلکه په صحیح بخاری کښې دده صرف شپږ احادیث نقل دی. څلور د حضرت انس رضی الله عنه په واسطې سره، یو حدیث د "سعید بن جبیر عن ابن عباس" په طریق سره او یو د "سعید بن ابی سعید مقبری عن ابو هریره رضی الله عنه" په طریق سره. او د "عکرمه عن ابن عباس" په طریق سره امام بخاری یو حدیث هم اخستې نه دې.[5]

حافظ ذهبی ټول احوال مخکښې راوستلو سره ددوی باره کښې فیصله کړې ده چې "حدیثه صالح حسن منحط من الدرجة العلیا من الصحیح"[6] یعنی "دده احادیث حسن دی، خو بیا هم صحیح د اوچتې درجې نه کم دی"

اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې حق دا دې چې "علیا" لفظ حذف کول پکار دی.[7]

---

[1]) عن امام نسائی ینقل هکذا ای (لیس بذلک القوی" فی حق احمد بن بشیر الکوفی، وفی هذا قال الحافظ "فاما تضعیف النسائی له فمشعر بانه غیر حافظ" هدی الساری (ص ۳۸۶)-

[2]) تهذیب الکمال (۲۲/۱۷۰)-

[3]) تهذیب التهذیب (۸/۸۳)-

[4]) الکامل لابن عدی (۵/۱۱۷)-

[5]) هدی الساری (ص ۴۳۲)-

[6]) میزان الاعتدال (۳/۲۸۲)-

[7]) تهذیب التهذیب (۸/۸۳)-

دغه شان ابن القطان رحمه الله او فرمائيل "الرجل مستضعف واحاديثه تدل على حاله" [1] يعنى ددې سړى تضعيف شوې دې دده حديثونه دده په حال باندې دلالت كوى. نو حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى "ما هو بمستضعف ولا بضعيف نعم ولا هو فى الثقة كالزهرى وذويه" [2]

يعنى نه خو دده تضعيف شوې دې او نه په واقع كښې ضعيف دې البته هغه د امام زهرى او د هغوى د طبقې د راويانو په شان نه دې.

ګويا د هغه په باره كښې انصاف والا رائې داده چې دوى زيات قوى خو نه دى خو ددوى احاديث د رد قابل هم نه دى، بلكه د احتجاج اود استشهاد قابل دى، دغه رنګې د اصول سته ټولو مصنفينو ددوى روايات اخستې دى. [3] والله اعلم

د ابوجعفر منصور د خلافت په شروع كښې ددوى وفات شوې وو [4] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

④**سعيد بن ابى سعيد المقبرى**: دا ابوسعيد بن ابى سعيد كيسان مقبرى مدنى رحمه الله دې، ددوى حالات د كتاب الايمان "باب الدين يسر" دلاندې تير شوې دى. [5]

⑤**حضرت ابوهريره رضى الله عنه**: د حضرت ابوهريره رضى الله عنه حالات د كتاب الايمان "باب امور الايمان" د لاندې تير شوې دى. [6]

قوله: انه قال: قيل: يا رسول الله: حضرت ابوهريره رضى الله عنه فرمائى چې تپوس اوكړې شو چې يا رسول الله...

د ابوذر او كريمه په نسخو كښې "قيل" دې، او په نورو نسخو كښې "قيل" نشته، او دا صحيح ده چې دلته "قيل" پكار نه دې، غالباً چې "قلت" وو نو د يو راوى يا د كوم كاتب د تصرف نه "قيل" شو [7]

ځكه چې په خپله امام بخارى دا روايت مخكښې "كتاب الرقاق كښې ذكر كړې دې، په هغې كښې دى "انه قال: قلت: يا رسول الله.." [8]

دغه شان سنن نسائى كبرى كښې هم "قلت" دې [9]

---

[1]) ميزان الاعتدال(۳/۲۸۲)-

[2]) حواله بالا

[3]) تهذيب الكمال(۲۲/۱۷۱) وهدى السارى(ص۴۳۲)-

[4]) تهذيب الكمال(۲۲/۱۷۱) وتفصيله فى(التذييل على كتاب تهذيب التهذيب(ص۳۰۵_۳۰۷)-

[5]) كشف البارى(۲/۳۳۶)-

[6]) كشف البارى(۱۶۵۹)-

[7]) فتح البارى(۱/۱۹۳)-

[8]) صحيح البخارى(۲/۹۷۲) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار،رقم(۶۵۷۰)-

[9]) السنن الكبرى للنسائى(۳/۴۶۲) كتاب العلم باب الحرص على العلم رقم(۵۸۴۲)-

د اسماعیلی په روایت کښې دی "انه سال..."(١)

د ابونعیم په روایت کښې دی "انا اباهریرة قال: یا رسول الله..."(٢)

لهذا دا خبره آخری ده چې "قیل" تصحیف دې، والله اعلم

قوله: من اسعد الناس بشفاعتك یوم القیامة؟: د قیامت په ورځ ستا د شفاعت د ټولو نه زیات حقدار سعادت مند به څوک وی؟

د شفاعت باره کښې د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف: ددې حدیث نه دا معلومه شوه چې حضورپاک ﷺ به د قیامت په ورځ د ډیرو خلقو شفاعت کوی، او دا د اهل سنة والجماعة مذهب دې، خوارج او بعضې معتزله د شفاعت نه انکار کوی(٣)

خوارج او معتزله د قرآن کریم آیتونو ﴿فما تنفعهم شفاعة الشافعین﴾(٤) او ﴿ما للظلمین من حمیم ولاشفیع یطاع﴾(٥) نه استدلال کوی او د حدیث باب او ددې پشان د نورو د شفاعت د حدیثونو تاویل کوی چې ددې نه مراد د درجاتو اوچتوالې او زیاتوالې د ثواب دې(٦)

خو اول خو ددوی د آیت نه استدلال صحیح نه دې ځکه چې په دې کښې د کفارو د شفاعت نفی ده، او اهل سنة د مذنبینو او د ګناهګارو د شفاعت قائل دی(٧)

او بیا احادیث د شفاعت صریح سره سره متواتر هم دی(٨) لهذا نه خو د هغې بې ځایه تاویل کیدې شی او نه د هغې نه انکار کیدې شی.

دشفاعت قسمونه: قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چې د شفاعت پنځه قسمونه دی.

① ..د ټولو نه اول شفاعت "شفاعت عظمی" دې چې حضورپاک ﷺ به د خلقو د محشر د ویرې نه د بچ کولو د پاره او د حساب کتاب شروع کولو د پاره کوی.

② ..دویم شفاعت به د هغوی د څه خلقو جنت ته بغیر حساب داخلیدو د پاره وی.

③ ..دریم شفاعت به د هغه خلقو باره کښې وی چې د خپلو اعمالو په وجه به د اور قابل جوړ شوی وی، نو د شفاعت نه پس به هغوی بغیر د شفاعت نه جنت ته داخل کړې شی.

④ ..څلورم شفاعت به د هغه ګنهګارو په باره کښې وی چې جهنم ته به داخل کړې شوې وی او د سفارش نه پس به د هغه ځائې نه راویستلې شی.

---

(١) فتح الباری (١/١٩٣)-
(٢) حواله بالا
(٣) شرح العقائد النسفیة مع شرحه النبراس (٢٣٨ و ٢٣٩) وعمدة القاری (٢/١٢٧)-
(٤) المدثر ٤٨)-
(٥) سورة غافر /١٨)-
(٦) عمدة القاری (٢/١٢٧)-
(٧) حواله بالا
(٨) حواله بالا)-

⑤ پنځم سفارش به د جنتيانو په جنت کښې د درجو د اوچتولو د پاره وی،ددې معتزله انکار نه کوی.
په دې کښې صرف رومبې او دويم شفاعت حضورپاکﷺ سره خاص دې.
قاضی عياض رحمه الله د شپږم شفاعت هم استدراک کړې دې،او هغه د ابوطالب په عذاب کښې د تخفيف دې.
علامه قرطبی رحمه الله د يو اووم شفاعت هم اضافه کړې ده،چې حضورپاکﷺ به د خپل امت د پاره سفارش کوی چې د تولو خلقو نه دې مخکښې جنت ته داخل کړې شی.
حافظ رحمه الله فرمائی چې په کوشش سره ماته يو اتم سفارش هم ميلاؤ شو،هغه دا چې د کومو خلقو نيکئ او ګناهونه برابر شوې وی،د هغوی د جنت ته د داخليدو سفارش به کولې شی.
دغه شان به يو بل سفارش د هغه خلقو باره کښې وی چاسره چې د لااله الاالله نه سوا بله نيکی نه وی[1] والله اعلم

قوله: قال رسول اللهﷺ:لقد ظننت يا ابا هريرة،ان لا يسألنى عن هذا الحديث احد اول منك؟ لما رأيت من حرصك على الحديث: حضورپاکﷺ اوفرمائيل چې ځما خيال دغه وو چې ددې خيز په باره کښې به ستا نه بغير بل څوک دا تپوس نه کوی،ځکه چې ځه ستا د حديثو شوق ګورم.

"اول" رفع او نصب دواړه وئيلې شی،رفع د "احد" صفت يا ددې بدل ګرځولو سره،او نصب خو يا به د "ظننت" مفعول ثانی ګرځولو سره يا د "احد" نه حال ګرځولو سره وی، "احد" اګرچه نکره ده خو د نفی راتلو سره کيدلو د وجه دې لره ذوالحال جوړول صحيح دی، څنګه چې وئيلې شی "ماکان احد مثلك" دغه شان "اول" د ظرفيت د وجه منصوب ګرځولې شی[2]۔ والله تعالیٰ اعلم

قوله: اسعد الناس بشفاعتى يوم القيامة من قال: لا اله الا الله،خالصا من قلبه او نفسه: ځما د سفارش به د قيامت په ورځ هغه کس زيات مستحق وی چا چې په اخلاص د زړه نه لااله الاالله وئيلې وی.

په "قلبه" او"نفسه" کښې "او" د شک د پاره دې،خو مراد او مطلب د دواړو يو دې[3].

يو اشكال او د هغې جواب: دلته يو اشکال دا کيږی چې "اسعد" اسم تفضيل دې،چې ددې خبرې تقاضا کوی چې مفضل او مفضل عليه په نفس فضيلت کښې شريک وی،لهذا دلته به دا معنی راوځی چې څوک د "لا اله الا الله" منونکې وی هغه به مطلقا د هغویﷺ د شفاعت قابل

---

[1]) شرح النووی لصحيح مسلم(۱/۱۰۴) کتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار وفتح الملهم(۱/۳۶۱) وعمدة القاری(۲/۱۲۷،۱۲۸)۔
[2]) عمدة القاری(۲/۱۲۶) وفتح الباری(۱/۱۹۳)
[3]) فتح الباری(۱/۱۹۳)۔

وى،او څوک چې د زړه د اخلاص نه منونکې وى هغه به زيات حقدار وى،حالانکه چې څوک نې د زړه د اخلاص نه نه وائى،صرف په ژبه سره اووائى او د هغه په زړه کښې دا خبره نه وى نو هغه به چرې هم د هغوى ﷺ د سفارش قابل نه وى،خکه چې هغه منافق دې

ددې جواب دادې چې دلته "اسعد" د"سعيد" په معنى باندې دې څنګه چې ونيلې شى "الناقص والاشج اعدلا بنى مروان"اى عادلا بنى مروان"ناقص" د يزيد بن وليدبن عبدالملک لقب دې،او "اشج" حضرت عمر بن عبدالعزيز ته ونيلې شى،دلته "اعدلا" د"عادلا" په معنى کښې دې، ګنى باقى بنومروان خو به ټولو ظلم کولو[1]

دويم جواب دادې چې په اصل کښې لا اله الا الله په اخلاص سره ونيلو والاد پاره مختلف درجې به وى،يو د خلوص ابتدائى درجه ده چې دکومې نه د نفاق نفى کيږى،هغه خو د خلاصې موندلو د پاره د هر چا په حق کښې شرط ده،که چرې هغه نه وى نو سړې خو بالکل مومن نه دې،ددې نه پس د خلوص مختلفې درجې دى،د بعضو خلوص د اولې درجې نه اوچت وى،او د بعضو د دويمې درجې نه اوچت وى وهکذا . اوس چې د کوم سړى خلوص په لا اله الا الله کښې اوچتې درجې والا وى هغه به د ټولو نه زيات حقدار وى،او که د چا کم وى نو د دې نه پس به د هغې نمبر راځى[2]

په حديث باب "من قال لا اله الا الله خالصا من قلبه" کښې د خلوص نسبت چې "قلبه" طرف ته شوې دې،نو ددې نه هم دغه مبالغه په خيال کښې راځى،

علامه زمخشرى ليکلى دى چې د کوم اندام نه يو کار اوشى،نو که ددې کار نسبت دې اندام طرف ته اوشى نو دا به د مبالغې د پاره مفيد وى څنګه چې ونيلې شى "هذا مما ابصرته عينى ومما سمعته اذنى ومما عرفه قلبى"[3]

دلته هم د خلوص اضافت "قلب" طرف ته شوې دې په دې کښې به هم مبالغه وى او مبالغه زيادت فعل ته مستلزم ده،والله اعلم

تنبيه: په حديث باب کښې اګرچې صرف لا اله الا الله ذکر دې خو دا د ټولې کلمې د پاره عنوان او شعار جوړ شوې دې،لهذا من قال لا اله الا الله "سره محمد رسول الله هم لګيدلې دې،والله اعلم

نکته: په دې حديث کښې من قال لا اله الا الله قيد سره د مشرک نه احتراز راغلو،او "خالصا من قلبه" نه منافق يقينى طور سره بهر شو[4]،والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحکم

---

[1]) عمدة القارى(۲/۱۲۷)-

[2]) فتح البارى(۱/۱۹٤)-

[3]) الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل فى وجوه التاويل(۱/۳۲۹) تحت تفسير قوله تعالى:فانه اثم قلبه) (البقرة/۲۸۳)-

[4]) حواله بالا

٣٤-باب: كَيفَ يُقبَضُ العِلمُ

دا دويم باب دی چې کوم لره امام بخاري اصالةً د "كيف" نه شروع کړې دې امام بخاری ددې ترجمة الباب د لاندې چې کوم روايات او آثار ذکر کړی دی د هغې نه معلوميږی چې د علم د اوچتولو صورت به دا وی چې عالمان به اوچت کړې شی او د هغوی علم به هغوی سره اوچت شی ځکه چې د هغوی نائبين به نه پيدا کيږی.[1]

د اول باب سره مناسبت: او مخکښې باب کښې د حرص حديث ذکر دې او مذکوره باب کښې د رفع حديث ذکر دې، په دواړو کښې د ضديت نسبت دې **وبضدها تتبين الاشياء**. نو دې باب لره د مخکښې باب نه پس په دې خبره باندې د زور راوړلو د پاره راوړلې شو چې د علم د حاصلولو اهتمام دې اوکړې شی، ځکه چې علم به اوچت کړې شی لهذا ددې د اوچتولو نه مخکښې دې دا حاصلول او ددې نه فائده اخستل پکار دی.[2]

مقصد د ترجمة الباب: د امام بخاری مقصد د تعليم اوتذکير په اهتمام باندې خبرداری ورکول دی، ګويا دا وئيل ئې مقصود دی چې خلقو له د علماؤ نه د علم حاصلولو اهتمام کول پکار دی، ځکه چې د علم اوچتيدل د قيامت د قائم کيدلو سبب دې. او قيامت به قائميږی د الله د ناراضګۍ په وخت کښې، هر کله چې ګناهونه زيات شی، لهذا د ګمراهی د سبب اختيارولو نه بچ کيدل ضروری دی.

ګويا چې امام بخاری صورة دا فرمائيلې دی چې دعلم د ضائع کيدلو صورت به څه وی، نو روايت نه ئې اوښودل چې عالمان به ختم شی، او دې سره سره به د هغوی علم هم اوچت شی، خو په حقيقت کښې امام بخاری دا فرمائيل غواړی، چې علم حاصلول پکار دی او علماء له د تعليم او تبليغ اهتمام کول پکار دی، ځکه چې کله د علم ختميدل د عالمانو ختميدل دی نو اوس خلقو له پکار دی چې د عالمانو د اوچتولو نه پس د هغوی نه علم حاصل کړی او علماء له دا پکار دی چې خپل علمونه نورو ته اورسوی.

حضرت شيخ الهند رحمه الله هم دا خبره ارشاد فرمائيلې ده، چنانچه هغوی فرمائی:

"مولف رحمه الله د علم د اوچتولو حالت ښودل غواړی، نو په حديث کښې صفا موجود دی "لايقبض انتزاعا ولكن يقبض بقبض العلماء" چې د هغې نه په ښکاره معلومه شوه، چې د عالم نه د علم د تلو منشاء تبليغ او اشاعت نه کول دی، که سلسله د تعليم او اشاعت شروع وی نو دا حالت به ولې راشی؟ **كما مرفي باب رفع العلم** – بالجمله د مولف غرض بلکه د حديث منشا د اشاعت علم تاکيد او تعميم دې، د عمربن عبدالعزيز د ارشاد نه ددې ترجمې غرض صفا ښکاره کيږی. او د مخکښې ترجمې تشريح هم اوشوه. د اول باب پورا والې په دويم باب کښې د مؤلف عادت دې او د ذکر شوې ارشاد نه دا هم ښکاره شوه چې د علم خورولو د پاره د

---

[1] الکنز المتواری (٢/٣٣٣)-

[2] عمدة القاری (٢/١٢٨)-

عالمانو په ذمه علانيه علمى مجلسونه قائمول ضروری دی،په دې کښې د متعلقينو د پاره آسانتيا ده او د هغوی د پاره ډير ترغيب او تحريص دې،ددې مقابله کښې چې د يو مجلس خاصوالې اوشی او بل څه قسم قيد اولګولې شی نو په دې صورت کښې صحيح طريقې سره استفاده او افاده نشی کيدلې،او دا د علم هلاکت دې "فالحذر الحذر"[1]

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَاكْتُبْهُ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلاَ تَقْبَلْ إِلاَّ حَدِيثَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، وَلْتُفْشُوا الْعِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لاَ يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لاَ يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا.

حضرت عمر بن عبدالعزيز: دوی امام العادل الحافظ العلامة المجتهد الزاهد امير المومنين عمر بن عبدالعزيز بن مروان بن الحكم بن ابى العاص بن امية بن عبد الشمس بن عبد مناف بن قصى بن كلاب رحمه الله دی[2]

دوی د عبدالله بن جعفر بن ابی طالب،سائب بن يزيد ، سهل بن سعد ﷺ نه روايت کوی، حضرت انس ﷺ د دوی شاته مونځ اوکړو او وئې فرمائيل"ما رايت احدا اشبه صلاة برسول الله ﷺ من هذا الفتى"[3]

يعنى په مونځ کښې ددې ځوان نه زيات د حضور ﷺ مشابهت اختيارولو والا ما څوک ليدلې نه دی.

ددې نه علاوه د سعيد بن المسيب،ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف،ابوبکر بن عبدالرحمن، عامر بن سعد ، يوسف بن عبدالله بن سلام رحمهم الله نه روايت کوی

دده نه ابوسلمه(وهو شيخه ايضا)ابوبکر بن حزم،رجا بن حيوة،امام زهری،ايوب سختيانی، حميد الطويل او يحيى بن سعد الانصاری ﷺ وغيره ډير حضرات روايت نقل کوی[4]

حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله ٦١ يا ٦٣ هجری کښې پيدا شو[5] ددوی د مور بی بی نوم بعضې حضراتو ام عاصم حفصه بنت عاصم بن عمر بن الخطاب ښودلې دې،او بعضې حضراتو ليلى بنت عاصم بن عمر بن الخطاب.[6]

په ماشوم والی کښې يو ځل اصطبل ته لاړو،هلته يو اس ورته لته ورکړه،چې د هغې نه ئې په تندی باندې زخم راغلو.د هغه وخت نه د "اشج" لقب پې کيښودې شو،چنانچه هغوی ته

---

[1] الابواب والتراجم(ص٥٣، ٥٤)-
[2] تهذيب الكمال(٢١ /٤٣٢، ٤٣٣)وسير اعلام النبلاء(٥/ ١١٤)-
[3] تهذيب الكمال(٢١/ ٤٣٤)- وسير اعلام النبلاء(٥/ ١١٤)-
[4] تهذيب الكمال(٢١/ ٤٣٤-٤٣٦)وسير اعلام النبلاء(٥/ ١١٤، ١١٥)،
[5] تهذيب الكمال(٢١/ ٤٣٦)-
[6] تهذيب الكمال(٢١/ ٤٣٣)-

اشج بني امية هم ونيلې شي(١)

نقل دی چې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل "ان من ولدی رجلا بوجهه شتر(٢) يملأ الارض عدلا"(٣) څما په اولاد کښې به يو کس داسې وی چې د هغه په مخ به زخم وی هغه به زمکه د انصاف نه ډکه کړی دې اوس لا وړوکې وو چې قرآن ئې ياد کړو.يو ځل په ماشوم والی کښې په ژړا شو،مور ترې نه تپوس اوکړو نو وئې وئيل چې ماته مرګ رایاد شوې وو،څکه مې اوژړل(٤)

دده پلار ته چې کله د مصر ولايت ميلاؤ شو نو دې لا بالغ نه وو،دوی چې کله د هغه ځائې نه د خپل کور والاسره روان شو،نو دوی اوفرمائيل چې تاسو ما مدينې ته اوليږئی څه به هلته د علماؤ فقهاؤ په خدمت کښې اوسيږم،د هغوی آداب به زده کوم،چنانچه هغوی هلته کښې اوليږلې شو.هلته مدينه منوره کښې ئې علم حاصلولو.او د ماشوم والی نه په دوی کښې علمی استعداد او د پوهنوالې نښې پيدا شوې(٥)

داود بن ابی هند فرمائی يو ورځ چې کله عمر بن عبدالعزيز د مسجد نبوی په يو دروازه باندې داخل شو نو يو سړی اوئيل چې اوګوره فاسق(عبدالعزيز بن مروان) خپل ځوې موږ ته راوليږلو،چې فرائض او سنن زده کړی،او هغه دا ګنړی چې د هغه نه پس به دې خليفه جوړيږی، او د عمر بن الخطاب په سيرت باندې به چليږی!داود بن ابی هند فرمائی چې په الله قسم!چې دا ټولې خبرې د مرګ نه مخکښې موږ اوليدلې(٦)

د پلار د وفات نه پس عبدالملک بن مروان حضرت عمر بن عبدالعزيز راوغښتلو او د خپل اولاد پشان ئې اوساتلو،او بيا د خپلې لور فاطمه بنت عبدالملک سره ورله ئې نکاح اوکړه، چې د هغې په باره کښې يو شاعر وئيلې دی:

بنت الخليفة،والخليفة جدها :: اخت الخلائف،والخليفة زوجها(٧)

حافظ ابن کثير رحمه الله نقل کوی چې څوک زنانه ددې صفتونو مالکه وی او څوک نه وی(٨)

د وليد بن عبدالملک په زمانه کښې ٨٦ نه ٩٣ هجری پورې د مدينې منورې ګورنر وو،په دې دوران کښې د هغه ځائې د علماؤ او فقهاء:سليمان بن يسار،قاسم،سالم، خارجه رحمهم الله وغيره په رائې او مشورې سره کار کولو(٩)

---

١) تهذيب الکمال(٢١/٤٣٧)وسير اعلام النبلاء(٥/١١٦،١١٥)-

٢) شتر(س) شترا(شليدل) القاموس الوحيد(ص٨٤١)-

٣) سير اعلام النبلاء(٥/١١٦)-

٤) تهذيب الکمال(٢١/٤٣٧) وسير اعلام النبلاء(١١٦)-

٥) سير اعلام النبلاء(٥/١١٧)-

٦) تهذيب الکمال(٢١/٤٣٨) وسير اعلام النبلاء٥/١١٦)-

٧) البداية والنهاية(٦/٣٣٢) وسير اعلام النبلاء(٥/١١١٧)-

٨) البداية والنهاية (٦/٣٣٢)-

٩) سير اعلام النبلاء(٥/١١٧،١١٨) و تهذيب الکمال(٢١/٤٣٩)_

د وليد بن عبدالملك نه پس سليمان بن عبدالملک خليفه جوړ شو،نو حضرت عمر بن عبدالعزيز هغوی خپل خصوصی مقرب او وزير جوړ کړو،چنانچه هم د هغوی د مشورې مطابق د حجاج بن يوسف مقرر شوې کارکنان ئې معزول کړل،د مونځ وختونه روستو کړې شوي وو هغې لره ئې په خپل وخت باندې د کولو پابندي اوکړې شوه.[1]

چې کله سليمان په مرض الموت کښې مبتلا شو او آخر وخت ته اورسيدلو نو دا غم ورته راغلو چې څوک خليفه جوړ کړې شي،دهغه يو خوئې د قسطنطنيه په مهم کښې تلې وو، دويم خوئې ئې وړوکې وو، په دغه وخت کښې الله تعالى د عالم اسلام لوئې محسن عالم ربانی رجاءبن حيوة رحمه الله په ذريعه سره کار واخستلو.هغوی ډير هوښيارتيا سره د حضرت عمر بن العزيز نوم پيش کړو او هغه خليفه مقرر شو.[2]

دغه شان يو خل بيا خلافت راشده قائم شو.

د خليفه جوړيدلو نه پس هغوی د خاندان ټول مال په بيت المال کښې جمع کړو[3] او بيا ئې هغه د ملک تدبير اوکړو چې په حقيقت کښې ازمرى او چيلۍ د يو ګودر نه اوبه څکل شروع کړل.[4]

په حديث او علم کښې د هغوی مرتبه څه وه؟ ددې اندازه د عالمانو ددې قول نه کيږى.

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وكان ثقة مامونا له فقه وعلم وورع، وروى حديثا كثيرا وكان امام عدل رحمه الله"[5]

امام مجاهد رحمه الله فرمائی "اتيناه نعلمه فما برحنا حتى تعلمنا منه"[6]

ايوب رحمه الله فرمائی "لا نعلم احدا ممن ادركنا كان آخذ عن نبی ﷺ يعنی عمر بن عبدالعزيز"[7]

يعنی مونږ چې څومره عالمان ليدلې دی په هغې کښې د حضرت عمر بن العزيز نه زيات مو څوک طالب حديث ليدلې نه دې.

عمرو بن ميمون رحمه الله فرمائی "ماكانت العلماء عند عمر بن عبدالعزيز الا تلامذة"[8]

ميمون بن مهران رحمه الله فرمائی "اتينا عمر بن عبدالعزيز ونحن نرى انه يحتاج الينا فما كنا معه الا تلامذة"[9]

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی په ژوند باندې يو جامعه تبصره کړې ده.هغوی فرمائی:

قد كان هذا الرجل حسن الخلق والخُلق.كامل العقل حسن السمت،جيد السياسة،حريصا على العدل بكل

---

[1] سيراعلام النبلاء(۱۲۵/۵)-
[2] سيراعلام النبلاء(۱۲۳/۵، ۱۲۶)-
[3] سيراعلام النبلاء(۱۲۹/۵)-
[4] البداية والنهاية(۳٤۲/۶)-
[5] تهذيب الكمال(٤۳۶/۲۱)-
[6] تهذيب الكمال(٤٤۰/۲۱)-
[7] تهذيب الكمال(۱۷۵/۶) رقم الترجمة(۲۰۷۹)-
[8] تهذيب الكمال(٤٤۰/۲۱) وسيراعلام النبلاء(۱۲۰/۵)-
[9] سيراعلام النبلاء(۱۲۰/۵)-

ممكن، وافر العلم فقيه النفس، ظاهر الذكاء والفهم، اواها منيبا، قانتا لله، حنيفا، زاهدا مع الخلافة، ناطقا بالحق مع قلة المعين وكثرة الامراء الظلمة الذين ملوه، وكرهوا محاققته لهم ونقصه اعطياتهم واخذه كثيرا مما في ايديهم مما اخذوه بغير حق فما زالوا به حتى سقوه السم فحصلت له الشهادة والسعادة وعد عند اهل العلم من الخلفاء الراشدين والعلماء العاملين"(١)

يعنى "دا سړي د صورت او سيرت په لحاظ سره ښه، په عقل کښې پورا، په آدابو کښې بهتر، د سياست په اعتبار سره جيد، د هر ممکن عدل او انصاف حريص، په علم کښې اکثره حصه لرونکې، فقيه النفس، په سوچ او عقل کښې ممتاز، جړيدونکې او الله ته رجوع کولو والا، د الله تابعدار، د هر قسم بې دينۍ نه بيزاره، د خلافت باوجود د دنيا نه بې شوقه وو، باوجود د مددګارانو د کمۍ او د ظالمانو د زياتى نه، رښتيا ويونکې وو، دا ظالمان بادشاهان د هغه نه تنګ شوي وو، دوى سره به ئې تعاون نه کولو، هغوى ددوى په وظيفو کښې کمى اوکړو، او څه چې ئې په زور د خلقونه اخستلې وو هغه ئې ترې واپس واغښتل، ځکه خلق دده نه تنګ راغلل تر دې چې هغوى ته ئې زهر ورکړل. دغه شان هغوى ته شهادت او سعادت حاصل شو، د اهل علمو په نيز دده شمير په خلفائې راشدين او باعمل عالمانو کښې اوشو."

د علماؤ يو جماعت چې په هغې کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې وائې چې حضرت عمر بن عبدالعزيز هغه مجددين د دين نه وو(٢) چې د هغوى باره کښې حضور ﷺ اوفرمائيل چې "ان الله يبعث لهذه الامة على راس كل مائة سنة من يجدد لها دينها"(٣) يعنى الله تعالى به په دې امت کښې د هر سل کالو نه پس يو داسې سړې رالېږى چې هغه به د هغه دين تازه کوى.

ددوى د خلافت وخت تقريبا دوه نيم کاله وو(٤)

ددوى وفات په د "سل" په مرض سره اوشو، او دا هم وئيلې شوې دى چې حاسدينو د دوى غلام ته زر ديناره ورکړل او ددې په ذريعه سره ئې هغه ته زهر ورکړل، چې د هغې نه دوى بيمار شول. او هر کله چې ورته اوئيلې شوو چې دوى ته خو زهر ورکړې شوې دى، نو وئې فرمائيل چې په کومه ورځ زهر راکړې شوې وو ما ته هغه ورځ پته لېګيدلې وه، دې نه پس چې هغوى ترې تپوس اوکړو چې تا داسې ولې اوکړل؟ نو هغه صفا صفا اووئيل چې ما ته زر ديناره ميلاؤ شوې دى، وئې فرمائيل چې هغه دينار راوړه، د هغه نه ئې دينار واخستل او بيت المال کښې جمع کړل، او ورته ئې اوفرمائيل چې ته يو داسې ځائې ته لاړ شه چې هلته او نه نيولې شې.(٥)

د حضرت عمربن عبدالعزيز په تجديدى کارنامو کښې يو لويا کارنامه د حديث د حفاظت

---

(١) سير اعلام النبلا(٥/١٢٠)-

(٢) البداية والنهاية(٦/٣٤٧)-

(٣) سنن ابى داود فاتحة كتاب الملاحم، باب ما يذكر فى قرن المائة رقم(٤٦٩١)-

(٤) تهذيب الكمال(٢١/٤٤١)-

(٥) البداية والنهاية(٦/٤٣٩)-

انتظام او اهتمام ده،چنانچه د حدیث د جمع کولو او د حدیث د لیکلو باقاعده او منظم اهتمام ددوی په حکم او مشرئی کښې اوشو.[1]

۱۰۱ یا ۱۰۲ هجری کښې د خلیفه راشد حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله انتقال اوشو.[2]

رحمه الله تعالیٰ ورضی عنه واجزل مثوبه واکرمه فی دار الکرامة والرضوان۔

ابوبکر بن حزم: دا ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری خزرجی نجاری مدنی رحمه الله دې،ابوبکر ددوی نوم دې،بعضې حضراتو ددوی کنیت ابومحمد ذکر کړې دې.[3]

دوی د خپل پلار نه علاوه د عباد بن تمیم، سلمان الاغر،عبدالله بن قیس بن مخرمه، عمرو بن سلیم زرقی، ابوحبه بدری رضی الله عنه او د خپلې خاله عمره رحمها الله نه روایت کړې دې

دده نه روایت کوونکو کښې د ده د دوه ځامنو عبدالله او محمد نه علاوه امام اوزاعی، یحیی بن سعید الانصاری او اسامه بن زید لیثی رحمهم الله وغیره دی.[4]

امام یحیی بن سعید رحمه الله او عبدالرحمن بن یوسف بن خراش وغیره فرمائی "ثقة".[5]

ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.[6]

امام نووی فرمائی "وهو انصاری مدنی من تابعی التابعین وثقات المسلمین وائمتهم".[7]

واقدی رحمه الله فرمائی "وکان ثقة کثیر الحدیث".[8]

ابوبکر بن حزم رحمه الله سلیمان بن عبدالملک او حضرت عمر بن عبدالعزیز په زمانه کښې د مدینه منوره امیر هم پاتې شو،او قاضی هم،دغه شان هغوی د موسم حج امیر هم پاتې شوې دې[9] د ده د وفات په کال کښې ډیر اقوال دی[10] حافظ ذهبی رحمه الله ۱۲۰ هجری ته ترجیح ورکړې ده.[11]

تنبیه: مونږ بره ذکر کړې دی چې دده نوم ابوبکر دې او کنیت ئې ابومحمد دې،حافظ ابن حجر رحمه الله دده کنیت ابوعبدالملک نقل کړې دې[12] چې سبقت قلمی ده،ابوعبدالملک دده د

---

[1] کشف الباری(۱/۲۸)-
[2] تهذیب الکمال(۲۱/٤٤٦) و تاریخ الاسلام للذهبی(۷/۱۸۷، ۲۰۶)-
[3] تهذیب الکمال(۳۳/۱۳۷)-
[4] تهذیب الکمال(۳۳/۱۳۷، ۱۳۸)-
[5] تهذیب الکمال(۳۳/۱۳۹)-
[6] کتاب الثقات لابن حبان(۵/۵۶۱)-
[7] تهذیب الاسماء واللغات(۲/۱۹۶)-
[8] تهذیب الکمال(۳۳/۱٤۲)-
[9] تهذیب الکمال(۳۳/۱۳۷)-
[10] تهذیب الکمال(۳۳/۱٤۲، ۱٤۳)-
[11] الکاشف(۲/٤۱۲)رقم(۶۵۳۷)-
[12] فتح الباری(۱/۱۹٤)-

پلار كنيت دې نه چې د ابوبكر(١) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

قوله: انظر ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكتبه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء: اوګوره چې د حضور پاك ﷺ نه چې كوم حديثونه تاته ميلاؤ شوي دي هغه اوليكه ځكه چې ماته ويره ده چې د دين علم به ختم شي او عالمان به لاړ شي.

دحضرت عمر رحمه الله دمذكوره اثر تخريج: امام بخارى د حضرت عمر بن عبدالعزيز دا اثر دلته معلق اخستلې دې او مخكښې ئې دډې سند ذكر كړې دې، دغه شان ئې دا موصول كړو.

دا اثر امام محمد رحمه الله په موطا كښې ذكر كړې دې: اخبرنا مالك اخبرنا يحيى بن سعيد ان عمر بن عبدالعزيز كتب الى ابى بكر بن عمرو بن حزم ان: انظر ما كان من حديث رسول الله ﷺ او سنته او حديث عمر او نحو هذا فاكتبه لى فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء(٢)

يعنى حضرت عمر بن عبدالعزيز حضرت ابوبكر بن عمرو بن حزم ته اوليكل چې د حضور ﷺ احاديث. د هغوى سنت يا د حضرت عمر رحمه الله سنتونه تلاش كړه، او هغه ماته راوليږه. ځكه چې ماته د علم د ختميدلو او د علماء د اوچتولو ويره ده.

دغه شان امام دارمى رحمه الله په خپل سنن كښې دا موصولا نقل كړې دې. د هغې الفاظ دا دى:

كتب عمر بن عبدالعزيز الى ابى بكر بن محمد بن عمرو بن حزم ان: اكتب الى بما ثبت عندك من الحديث عن رسول الله ﷺ وبحديث عمر، فانى قد خشيت درس العلم وذهابه(٣)

دغه شان د دارمى په روايت كښې دا الفاظ دى.

كتب عمر بن عبدالعزيز الى اهل المدينة ان: انظروا حديث رسول الله ﷺ فاكتبوه فانى خفت دروس العلم وذهاب اهله(٤)

رامهرمزى رحمه الله هم په خپل سند سره نقل كړې دې:

كتب عمر بن عبدالعزيز الى اهل المدينة: انظروا ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكتبوه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء(٥)

علامه هروى رحمه الله په ذم الكلام كښې د عبدالله بن دينار رحمه الله نه نقل كړې دى:

لم يكن الصحابة ولا التابعون يكتبون الحديث انما كانو يؤدونها لفظا ويأخذونها حفظا الا كتاب الصدقات والشئ اليسير الذى يقف عليه الباحث بعد الاستقصاء حتى خيف عليه الدروس واسرع فى العلماء الموت فامر

---

(١) تقريب التهذيب(٤٩٩) رقم(٦١٨٢) ترجمة محمد بن حزم الانصارى نبه على هذه المسامحة الشيخ محمد عوامة فى تعليقاته على الكاشف(٢/٤١٢) رقم(٦٥٣٧)-

(٢) الموطا للامام محمد(ص ٣٩١) ابواب السير باب اكتتاب العلم رقم(٩٣٤)-

(٣) سنن الدارمى(١/١٣٧) المقدمة باب من رخص فى كتابة العلم رقم(٤٨٧)-

(٤) حواله بالا رقم(٤٧٧)-

(٥) المحدث الفاصل بين الراوى والواعى(ص ٣٧٣، ٣٧٤)-

المؤمنين عمر بن عبد العزيز ابابكر الحزمي فيما كتب اليه ان: انظر ماكان من سنة او حديث عمر فاكتبه.[1]
يعنی صحابه کرامو او تابعينو به حديثونه نه ليکل بلکه هغه به ئې په لفظونو کښې بيانول او په حافظه کښې به ئې محفوظ کول.البته کتاب الصدقات او نور څه لږ معمولی احاديث.چې د هغې علم د بحث او تلاش کولو نه پس کتونکی ته کيږی.تر دې چه د علم د ختميدلو ويره پيدا شوه او عالمان په تيزئی سره رخصت کيدل شروع شول.نو امير المومنين عمر بن عبد العزيز ابوبکربن حزم ته په يو فرمان کښې حکم اوکړو.چې سنت يا د حضرت عمر ﷺ احاديث چې ميلاؤ شی نو اوليکه.
امام ابونعيم رحمه الله په تاريخ اصبهان کښې دا الفاظ نقل کړې دی.

كتب عمر بن عبد العزيز الى الافاق: انظروا حديث رسول الله ﷺ فاجمعوه واحفظوه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء.[2]

د تدوين ابتداء او د يوې شبهې ازاله: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله ليکلې دی چې ددې نه د تدوين حديث ابتداء معلوميږی.[3] يعنی د عمر بن عبد العزيز د دور نه تدوين حديث شروع شو.
په مقدمه کښې تفصيل ذکر شوې دې چې د کتابت حديث کار د حضورپاک ﷺ په زمانه کښې شروع شوې وو،صحابه کرامو ددې باره کښې مستقلې تحتئ تيارې کړې وې.البته په دې سلسله کښې سرکاری اهتمام حضرت عمربن عبد العزيز اوکړلو.[4]
بعضې خلقو دلته دا اوګنړله چې امام بخاری دې اثر راوړلو سره دې خبرې ته اشاره کړې ده چې ابوبکر بن حزم د ټولو نه ړومبې مدون د حديث دې.[5]
خو امام بخاری رحمه الله ته دا نسبت کول صحيح نه دی،هغوی خو اول د تدوين مسئلې ته توجه هم نه ده کړې.
چې تحقيقی طور سره اوکتلې شې نو مونږ په مقدمه کښې بيان کړې دی چې د ټولونه ړومبې ابن شهاب زهری رحمه الله مدون دې.[6]
عبدالعزيز بن محمد دراوردی رحمه الله فرمائی "اول من دون العلم وكتبه ابن شهاب".[7]
دغه شان امام زهری رحمه الله فرمائی "امرنا عمر بن عبد العزيز بجمع السنن، فكتبناها دفترا دفترا فبعث الى كل ارض له عليها سلطان دفترا.[8] حافظ سيوطی رحمه الله فرمائی.

---

[1] مقدمة تنوير الحوالک علی موطا مالک(ص۵) الفائدة الثانية)-
[2] تعليق التعليق(۸۹/۲)-
[3] فتح الباری(۱۹۵/۱)-
[4] کشف الباری(۲۶/۱، ۲۷)-
[5] مقدمة الساری(۷/۱)-
[6] جامع بيان العلم وفضله(۹۱/۱)-
[7] جامع بيان العلم وفضله(۸۸/۱)-
[8] جامع بيان العلم وفضله(۹۱/۱، ۹۲)-

اول جامع الحدیث والاثر : : ابن شهاب آمرله عمر[1]

صاحب نیل الامانی رحمه الله فرمائی لعل ابن شهاب اول من جمع علی الاطلاق وتبعه هؤلاء[2]
البته په دې ځائې کښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د کلام نه معلومیږی چې اول مدون ابوبکر بن حزم دی[3]
هم دا خبره علامه قسطلانی په مقدمه ارشاد الساری کښې هم لیکلې ده[4]

خو دې دواړو حضراتو مخکښې "باب کتاب العلم" کښې اعتراف او وضاحت کړې دې چې د ټولو نه وړومبې د حدیثو جمع کونکې او ترتیب ورکونکې هم زهری دې
چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی

"اول من دون الحدیث شهاب الزهری علی راس المائة بامر عمر ابن عبدالعزیز ثم کثر التدوین ثم التصنیف، وحصل بذلک خیرا کثیرا، فلله الحمد"[5]
یعنی "د اولې صدئی په آخره کښې د ټولو نه مخکښې حدیث د عمر بن عبدالعزیز په حکم سره مدون کولو والا ابن شهاب زهری دې، بیا تدوین او تصنیف ډیر شو. او ددې نه الحمدلله ډیر خیر خور شو"
بالکل هم داسې عبارت قسطلانی هم نقل کړې دې[6]

علامه حازمی په خپله د امام زهری رحمه الله نه نقل کړې دی "لم یدون هذا العلم احد قبلی تدوینی"[7]
تر څو چې د ابوبکر بن حزم تعلق دې نو په دې کې څه شک نشته چې حضرت عمر بن عبدالعزیز دوی ته د تدوین حدیث حکم کړې وو، بلکه صرف ده ته نا، په هغه دور کښې اهل مدینه او اهل آفاق ته ئې هم لیکلې وو چې د حضورپاک ﷺ احادیث له ترتیب ورکړئی، څنګه چې دانصوص روستو مونږ د حضرت عمر بن عبدالعزیز په اثر کښې د تخریج په ضمن کښې ذکر کړې دی، ددې حکم په نتیجه کښې ابن شهاب هم حدیثونه جمع کړل او او ابوبکر هم، البته د ابن شهاب احادیث حضرت عمر بن عبدالعزیز ته راورسیدلو، او د ابن حزم حدیثونه راونه رسیدل، چنانچه امام ابن عبدالبر رحمه الله لیکلې دی "فتوفی عمر وقد کتب ابن حزم قبل ان یبعث بها الیه"[8]

---

[1] الفیه الحدیث للسیوطی (ص۷)-
[2] مقدمة اوجز المسالک (۱/۱۶)-
[3] الفاظه "یستفاد منه ابتداء تدوین الحدیث النبوی" فتح الباری (۱/۱۹٤)-
[4] مقدمة ارشاد الساری للقسطلانی (ص۷)-
[5] فتح الباری (۱/۲۰۸) کتاب العلم، باب کتاب العلم)-
[6] ارشاد الساری (۱/۲۰۷) کتاب العلم باب کتاب العلم)-
[7] الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار (ص٤٥)-
[8] التمهید لابن عبدالبر (۱/۸۱)-

ددې ټول تقرير نه دا خبره ښه واضحه شوه چې ابن شهاب رحمه الله على الاطلاق ړومبې مدون دې، او په دغه دور کښې تدوين کولو والو کښې ابوبکر بن حزم هم دې. والله اعلم بالصواب

قوله: ولا تقبل الا حديث النبي ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم فأن العلم لا يهلك حتى يكون سرا: سوا د حضورپاک ﷺ د حديث نه بل څه مه قبلوئ او علم خور کړئ او تعليم د پاره کينئ، دا چې څوک نه پوهيږي هغه ته دې اوښودلې شي ځکه چې د هغه وخت پورې به علم ضائع کيږي نا تر څو چې هغه پټ نه کړې شي.

ديو روايت مطابق "لا تقبل" تاء مثناه مفتوحه سره د نهى واحد حاضر معروف صيغه ده. دغه شان "لتفشوا" "افشاء" نه امر حاضر معروف صيغه ده، چې په هغې باندې "لام" داخل دې، او "لتجلسوا" هم د "جلوس" نه د امر حاضر معروف صيغه ده، په دې باندې هم لام راغلې دې، دا درې وارو افعال "لا يقبل" "ليفشوا" او "ليجلسوا" وئيلې شوې دى.[1]

دا عبارت د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله د اثر جزء دې يا د امام بخارى خپل کلام دې؟

د ابن بطال د کلام نه معلوميږي چې دا حصه هم د عمر بن عبدالعزيز کلام دې. ځکه چې هغوى فرمائى:

"أمر عمر بن عبد العزيز بكتاب حديث النبي ﷺ خاصة وان لا يقبل على اتباع السنن وضبطها".[2]

يعنى "خاص طور سره د حضرت عمر بن عبدالعزيز د حضورپاک ﷺ د احاديثو د ليکلو حکم ورکولو، او ددې نه علاوه د نه قبلولو حکم کښې د سنتو اتباع او او ضبط کولو طرف ته زور نه ده"

خو صحيح داده چې دا د امام بخارى خپل قول دې ددې دليل دا دې چې په خپله امام بخارى ددې نه مخکښې چې کوم سند ذکر کړې دې په هغې کښې ښکاره دى چې د عمربن عبدالعزيز قول صرف د "ذهاب العلماء" پورې دې.

ددې نه علاوه روستو مونږ دې اثر لره مختلفو حوالو سره نقل کړې دې، په هغې کښې چا هم دې کلام لره ذکر کړې نه دې.

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله د مستخرج ابى نعيم" په حوالې سره وضاحت کړې دې، چې دا د عمربن عبدالعزيز کلام نه دې، د هغوى کلام "ذهاب العلماء" باندې ختم شو.[3]

د امام بخارى د ذکر شوې قول مقصد: امام بخارى فرمائى چې صرف د حضورپاک ﷺ احاديث دې واخستلې شى، باقى د صحابه کرامو وغيره آثار دې وانخستلې شى،

دامطلب خو يا خو په دې خبره باندې مبنى دې چې د امام بخارى په نظر کښې د عمربن

---

[1] فتح البارى (١/١٩٥) وارشاد السارى (١/١٩٦)-

[2] شرح صحيح البخارى (١/١٩٥)-

[3] فتح البارى (١/١٩٥)-

عبدالعزيز مختصر اثر دې چې په هغې كښې ذكر دى:انظروا ما كان من حديث رسول اللهﷺ فاكتبوه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء" چې په هغې كښې صرف ددوى د احاديثو ذكر دې،ددې وجه امام بخارى"لا يقبل الاحديث النبىﷺ" اوفرمائيلو. ګنى د عمر بن عبدالعزيز دې اثر لره بعضې حضراتو نور هم تفصيل سره ذكر كړې دې،چې د هغې په بعضې طرق كښې د حضرت عمرؓ رواياتو د جمع كولو حكم هم وركړې دې،او بعضو كښې د عمره بنت عبدالرحمن(چې د ابوبكر بن حزم ترور وه او د حضرت عائشهؓ خادمه) د رواياتو د جمع كولو حكم هم موجود دې.كه چرې امام بخارى تفصيلى روايات مخكښې ايښودى وو نو بيا به ئې "ولايقبل الاحديث النبىﷺ" نه فرمائيل.

دا د امام بخارىؒ مقصد دې چې د استدلال او احتجاج په ځائې كښې دې صرف مرفوع احاديث واخستلې شى،تر څو چې د نورو آثار صحابه او تابعينو تعلق دې نو هغه به د استشهاد او د استيناس په ځائې كښې اخستلې كيږى،نه چې د استدلال او احتجاج په طور سره، دا توجيه ډيره ښه ده ځكه چې امام بخارى خپله په سوونو د صحابه كرامو‌ؓ او تابعينو ؒ آثار نقل كړې دى، والله اعلم

قوله:فان العلم لا يهلك حتى يكون سراً: علم چې كله راز جوړ كړې شى او د خاندانى تحتو باندې اوليكلې شى،او ددې عاموالې نه كيږى نو ضائع شى.

دغه شان علماء له پكار دى چې علمى او ګرانې مسئلې دې پټې نه كړى،بلكه عام طور سره دې خورې كړى،ځكه په داسې ځائې كښې دې كينى كوم ځائې ته چې خلق راځى،لكه مسجدونه او مدرسې وغيره([1])

حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى قَوْلِهِ ذَهَابَ الْعُلَمَاءِ.

رجال الحديث

العلاء بن عبدالجبار: دا ابو الحسن العلاء بن عبدالجبار عطار بصرىؒ دې،ولاءَ انصارى ګڼلې شى،په مكه مكرمه كښې هم پاتې شوې وو([2])

دوى د جرير بن حازم،حماد بن سلمه، حمادبن زيد، عبدالله بن جعفرمخزومى، عبدالعزيز بن مسلم او ابوعوانه ؒ نه روايت كوى.

دده نه امام بخارى،ابراهيم بن يعقوب جوزجانى،ابوخيثمه زهير بن حرب،عبدالله بن الزبير الحميدى،دده خوئې عبدالجبار بن العلاء او ابن سعد ؒ روايت كوى، ([3])

---

[1]) ارشاد السارى(١/١٩٦) والكنز المتوارى فى معادن لامع الدرارى وصحيح البخارى(٢/٣٣٤)-

[2]) تهذيب الكمال(٢٢/٥١٧)-

[3]) تهذيب الكمال(٢٢/٥١٧، ٥١٨) وتهذيب التهذيب(٨/١٨٥، ١٨٦)-

امام بخاري رحمه الله ددوی نه صرف دوه احادیث اخستي دي[1] او په صحیح بخاري کښې صرف په دې ځائې کښې دده په واسطې سره ئې موقوف اثر مروی دې بل ځائې کښې دده تذکره نشته.[2]

امام عجلي رحمه الله فرمائی "ثقة".[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث".[4]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به باس".[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان کثیر الحدیث".[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي "ثقة".[7]

امام یحیی بن معین فرمائی "لیس به باس".[8]
ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[9]

په ۲۱۲ هجری کښې ددوی وفات اوشو[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

② **عبدالعزیز بن مسلم:** دا ابو زید عبدالعزیزبن مسلم قسملی[11] مروزی رحمه الله دې[12]

دوی د حصین بن عبدالرحمن، امام اعمش، سهیل بن ابی صالح، عبدالله بن دینار، یحیی بن سعید انصاری او ابوهارون عبدی رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.

ددوی نه روایت کوونکو کښې حرمی بن حفص، شیبان بن فروخ، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالصمد بن عبدالوارث، العلاء بن عبدالجبار، یونس بن محمد المؤدب او ابوعامر عقدی رحمهم الله وغیره حضرات دی.[13]

---

[1] وفی الزهرة "روی عنه البخاری حدیثین تهذیب التهذیب(۸/۱۸۶)-
[2] تهذیب الکمال(۸/۱۸۵) وعمدة القاری(۲/۱۳۰)-
[3] تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[4] تهذیب الکمال)-
[5] تهذیب الکمال)-
[6] الطبقات الکبری لابن سعد(۵/۵۰۱)-
[7] تقریب التهذیب(ص۴۳۵) رقم(۵۲۴۶)-
[8] تعلیقات تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[9] الثقات لابن حبان(۸/۵۰۳)-
[10] خلاصة الخزرجی_ص۳۰۰)-
[11] ضبطه بعض العلماء بفتح القاف وسکون السین وفتح المیم بعدها لام وقال بعض العلماء بکسر القاف. انظر تعلیقات الکاشف(۱/۳۱۷) ترجمة حرمی بن حفص القسملی رقم(۹۷۹)-
[12] تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲)-
[13] تهذیب الکمال(تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲، ۲۰۳)-

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة".(۱)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث ثقة".(۲)

امام عجلی رحمه الله فرمائی "بصری ثقة".(۳)

امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به باس".(۴)

ابن نمیر رحمه الله فرمائی "ثقة".(۵)

ابن خراش فرمائی "صدوق".(۶)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثقة عابد یعد من الابدال".(۷)

ابوعامر عقدی رحمه الله فرمائی "وکان من العابدین".(۸)

یحیی بن اسحاق رحمه الله فرمائی "وکان من الابدال".(۹)

ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.(۱۰)

ددې ټولو توثیقات نه باوجود امام عقیلی رحمه الله ددوی باره کښې لیکی "فی حدیثه بعض الوهم".(۱۱) خو حافظ ذهبی رحمه الله دې جرح له رد کړې ده، او فرمائی "هذه الکلمة صادقة الوقوع علی مثل مالك وشعبة".(۱۲)

امام عقیلی د "وهم" ثابتولو د پاره ددوی یو حدیث هم نقل کړې دې، چې په هغې کښې نورو حضراتو دده مخالفت کړې دې(۱۳) خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثم ساق العقیلی له حدیثا واحدا محفوظا قد خالفه فیه من هو دونه فی الحفظ".(۱۴)

---

۱) تهذیب الکمال(۱۸/۲۰٤) وتاریخ الدارمی(ص۱۸۵) رقم(۶۶۶)و(۶۶۷)-

۲) تهذیب الکمال(۱۸/۲۰٤)-

۳) تعلیقات تهذیب الکمال(۱۸/۲۰٤) وتهذیب التهذیب(۶/۳۵۷)-

۴) تهذیب التهذیب(۶/۳۵۷)-

۵) حواله بالا

۶) حواله بالا

۷) الکاشف(۱/۶۵۸) رقم(۳٤۱۰)-

۸) تهذیب الکمال(۱۸/۲۰٤)-

۹) تهذیب الکمال)-

۱۰) الثقات لابن حبان(۷/۱۱۶)-

۱۱) الضعفاء للعقیلی(۳/۱۷) رقم(۹۷۳)-

۱۲) میزان الاعتدال(۲/۶۳۵) رقم(۵۱۳۰)-

۱۳) الضعفاء للعقیلی(۳/۱۸)-

۱۴) میزان الاعتدال(۲/۶۳۵) رقم(۵۱۳۰)-

يعنې بيا عقيلي ددوى يو محفوظ حديث نقل كړې دې، چې په هغې كښې دده نه كمې حافظې والاكس دده مخالفت كړې دې.

لهذا دوى په اتفاق سره ثقه دى، او كله نا كله چې وهم كيږي نو ددې د وجه ددوى په ثقاهت او ضبط كښې څه اثر نه غورزيږي.

۱۲۷ هجرى كښې ددوى انتقال اوشو[1]، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ **عبدالله بن دينار**: دا مشهور محدث ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې. ددوى حالات د كتاب الايمان باب امور الايمان د لاندې مختصرا[2] او كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا د لاندې تفصيلا تير شوې دى[3].

[۱۰۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

رجال الحديث

① **اسماعيل بن ابى اويس**: دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى رحمه الله دې، ددوى حالات د كتاب الايمان باب تفاضل اهل الايمان في الاعمال د لاندې تير شوې دى[4].

② **مالک**: د امام مالک رحمه الله حالات هم كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن د لاندې تير شوې دى[5].

③ **هشام بن عروه**: دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام رحمه الله دې، ددوى حالات د بدء الوحى د دويم حديث لاندې مختصرا[6] او كتاب الايمان باب احب الدين الى الله ادومه د لاندې تفصيلا راغلې دى[7].

④ **عروة**: د حضرت عروه بن الزبير بن العوام رحمه الله حالات هم د بدء الوحى د دويم حديث لاندې

---

[1]) تهذيب الكمال (۱۸/۲۰٤)-
[2]) كشف البارى (۶۵۸/۱)-
[3]) كشف البارى (۱۰۶/۳)-
[4]) كشف البارى (۱۱۳/۲)-
[5]) كشف البارى (۸۰/۲)-
[6]) كشف البارى (۲۹۱/۱)-
[7]) كشف البارى (۴۳۲/۲)-

مختصرا([1])او کتاب الایمان"باب احب الدین الی الله ادومه"د لاندې تفصیلا راغلې دی([2])

⑤ **عبدالله بن عمر بن العاص** رضی الله عنه: د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان"باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده"دلاندې تیر شوې دی([3])

فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دا حدیث د هشام بن عروه په طریق سره ډیر مشهور دې تر دې چې د اویا نه زیات کسانو دده نه دا حدیث واوریدلو([4])

او دې حدیث کښې د عروه نه روایت کولو کښې د هشام موافقت ابوالاسود مدنی کړې دې، چې د هغوی د روایت تخریج په صحیحینو کښې شوې دې([5])دغه شان امام زهری هم د عروه نه روایت کولو سره د هشام موافقت کړې دې، او ددوی د دې روایت امام نسائی تخریج کړې دې([6])دغه شان یحیی بن ابی کثیر هم د هشام موافقت کولو سره دې حدیث لره د عروه نه نقل کړې دې، ددوی دا روایت په صحیح ابی عوانه کښې دې([7])

بیا دا روایت چې څنګه عبدالله بن عمرو نه عروه نقل کوی. دغه شان عمر بن الحکم بن ثوبان هم نقل کوی، ددوی دا روایت په صحیح مسلم کښې دې([8])

قوله: سمعت رسول الله ﷺ یقول: ان الله لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من العباد ولکن یقبض العلم بقبض العلماء: ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی فرمائیل چې الله تعالی به علم داسې د خلقو د سینو نه وانخلی بلکه د علماء په اوچتولو سره علم به اوچت کړی.

حضورپاک ﷺ دا خبرې د حجة الوداع په موقع کښې فرمائیلې وې. چنانچه امام احمد او امام طبرانی رحمهماالله روایت نقل کړې دې:

عن ابی امامة الباهلی قال: لما کان فی حجة الوداع قام رسول الله ﷺ وهو یومئذ مردف الفضل بن عباس علی جمل آدم، فقال: یا ایها الناس خذوا من العلم قبل ان یقبض العلم وقبل ان یرفع العلم... قال: فاتینا اعرابیا.. قال: ثم قلنا له: سل النبی ﷺ قال: فقال له: یا نبی الله ﷺ کیف یرفع العلم منا وبین اظهرنا المصاحف وقد تعلمنا ما فیها وعلمناها نساءنا وذرارینا وخدمنا؟ فرفع النبی ﷺ راسه وقد علت وجهه

---

[1]) کشف الباری(۲۹۱/۱)-

[2]) کشف الباری(۴۳۲/۲)-

[3]) کشف الباری(۶۷۹/۱)-

[4]) فتح الباری(۱۹۵/۱)-

[5]) صحیح البخاری(۱۰۸۶/۲) کتاب الاعتصام باب ما یذکر من ذم الرای وتکلف القیاس رقم(۷۳۰۷) وصحیح المسلم کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فی آخر الزمان رقم(۶۷۹۹)-

[6]) سنن النسائی الکبری(۴۵۶/۳) کتاب العلم باب کیف یرفع العلم؟ رقم(۵۹۰۸)-

[7]) فتح الباری(۱۹۵/۱) وعمدة القاری(۱۳۰/۲)-

[8]) صحیح المسلم کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فی آخر الزمان رقم(۶۷۹۸)-

حبرة من الغضب قال: فقال: اى ثكلتك امك، هذه اليهود والنصارى بين اظهرناهم المصاحف لم يصبحوا يتعلقوا بحرف مما جاءتهم به انبياؤهم الا وان ذهاب العلم ان يذهب حملته، ثلاث مرار (اللفظ لاحمد)[1]

يعني حضرت ابوامامه رضي الله عنه فرمائي چې د حجة الوداع په موقع کښې حضورپاک ﷺ په خپل غنم رنګې اوښ باندې سور وو، او خطبه ئې ورکړه، دهغوی شاته په دغه ورځ فضل بن عباس ناست وو، حضورپاک ﷺ اوفرمائيل اې خلقو! علم د اوچتولو نه مخکښې دا حاصل کړئي.
مونږ يو اعرابى طرف ته راغلو، مونږ هغه ته اوئې چې د حضور ﷺ نه معلوم کړه، هغه عرض اوکړو چې اې د الله نبي! علم به څنګه اوچت کړې شي مونږ سره خو د قرآن نسخې دى، په قرآن کښې چې څه دى هغه مونږ زده کړې دى، خپلو زنانه، ماشومانو او خادمانو ته هم ورزده کړې دى؟ حضورپاک ﷺ خپل سر مبارک اوچت اوکړو، دهغوى په مخ مبارک باندې د غصې سور والې ښکاره کيدلو، هغوى اوفرمائيل اې ته د مور نه روک شې! دا يهود او عيسايان دى، دوى سره کتاب هم دې، د هغوى پيغمبرانو چې کوم تعليمات راوړى وو، دا يهود او عيسايان په يو حرف باندې هم عمل کولو والانه دى، واورئى! د علم د اوچتول د علم د حاملينو اوچتول دى، دا هغوى ﷺ درې ځل اوفرمائيل.

د علم د اوچتولو به څه صورت وى؟: بيا د رفع علم صورت چې کوم په حديث باب کښې بيان کړې شوې دې، هغه ښکاره دې چې علماء به اوچت کړې شى، او ددوى ختميدلو سره سره به علم هم اوچتولې شى.

او دبعضې رواياتو نه معلوميږى چې علم او قران به د خلقو د سينو نه وران کړې شى. روستو "باب رفع العلم وظهور الجهل" د لاندې هم مونږ داسې روايات په تفصيل سره ذکر کړې دى ددې دواړو قسمو احاديث په مينځ کښې تعارض لرې کولو د پاره يا خو د ترجيح طريقه دې اختياره شى او دا دې اووئيلې شى چې د صحيحينو روايت راجح دې، او د نورو کتابونو روايات مرجوح. يا دې داسې اووئيلې شى چې دواړه صورتونه به وى، اول به علماء اوچت کړې شى او دوى سره سره به علم هم اوچت شى، او بيا په آخره کښې به يو دم د خلقو د سينو نه علم ختم کړې شى. والله اعلم بالصواب

قوله: حتى اذا لم يبق عالما اتخذ الناس رؤوسا جهالا، فافتوا بغير علم فضلوا واضلوا: تر دې چې کله الله تعالى يو عالم باقى پاتې نه کړى نو خلق به جاهلانو لره سرداران جوړ کړى او هغوى به بغير د علم نه فتوې ورکوى، په خپله هم ګمراه وى او نوربه هم ګمراه کوى.

"لم يبق عالما" د ابقاء نه دې. د اصيلى نه سوا باقى نورو نسخو کښې "لم يبق عالم" د مجرد نه راغلې دې.

دغه شان دلته "رؤوسا" (د راس جمع) مروى دې، او د ابوذر په نسخه کښې "رؤسا" (د رئيس

---

[1]) السند لاحمد(٥/٢۶۶) مسند ابى امامة الباهلى رضي الله عنه وانظر مجمع الزوائد (١/١٩٩١، ٢٠٠) خاتمه كتاب العلم باب ذهاب العلم)-

جمع) منقوله ده([1])

قَالَ الْفِرَبْرِي حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ هِشَامٍ نَحْوَهُ.[۲۸۷۷]

فربری فرمائی چې مونږ ته عباس رحمه الله حدیث واورولو هغه فرمائی چې مونږ ته قتیبه بیان کړې دې،هغه فرمائی مونږ ته جریر حدیث واورولو،هغه د هشام نه دا شان روایت کوی.

دا د علامه فربری راوی د صحیح بخاری اضافه ده او دا ښودل مقصود دی چې داحدیث ماته د امام بخاری نه علاوه د عباس نه هم میلاؤ شوې دې،هغه د قتیبه بن سعد نه روایت کوی، هغه د جریر نه او جریر د هشام نه روایت کوی.

رجال الحدیث

①**فربری:** دا راوی د صحیح بخاری محمد بن یوسف بن مطر الفربری رحمه الله دې،ددوی حالات په مقدمة الکتاب کښې تیر شوې دی،

②**عباس:** د عباس نه مراد څوک دې؟

په عمدة القاری کښې د "عباس" په ترجمه کښې بیاض دې،ناشرینو د حافظ بن حجر رحمه الله یوعبارت نقل کړې دې چې کوم هغوی په تقریب التهذیب کښې لیکلې دې([2])

ددې عبارت په اعتبار سره دا عباس بن الفضل بن زکریا هروی بصری دې،د ثقه او مشهور راویانو نه دې،د دولسمې یا د دولسمې نه پس طبقې سره ددوی تعلق دې،صاحب "الکمال فی اسماء الرجال" ته وهم شوې دې چې هغوی دا اولیکل چې ابن ماجه دده نه روایت اخستلې دې،ځکه چې د هغوی پیدائش د ابن ماجه د وفات نه پس شوې دې([3])د ابن ماجه انتقال په ۲۷۳ هجری کښې اوشو([4])او دعباس بن الفضل پیدائش دې نه پس اوشو او وفات ئې په ۳۷۲ هجری کښې شوې دې([5])

خو د غور قابله خبره داده چې آیا هم دغه عباس دلته مراد دې؟

په ظاهره دلته د فربری شیخ عباس بن الفضل نه دې ځکه چې فربری دده نه په عمر کښې زیات دې او د فربری پیدائش په ۲۳۱ هجری کښې اوشو او وفات ئې په ۳۲۰ هجری کښې([6]) او عباس بن ماجه بن الفضل ۲۷۳ هجری نه بعد پیدا شوې وو او د دوی انتقال ۳۷۲ هجری کښې اوشو،گویا چې عباس د فربری نه څلویښت کاله بلکه ددې نه هم زیات کشر وو.اگر چې روایة الاکابر عن الاصاغر ناممکن نه دې خو دلته ددې څه وضاحت یا قرینه

---

[1] فتح الباری(۱/۱۹۵)-
[2] عمدة القاری(۲/۱۳۲)-
[3] تقریب التهذیب(ص ۲۹٤) رقم(۳۱۸٤)-
[4] تقریب التهذیب(ص ٥١٤)رقم(٦٤٠٩)-
[5] تقریب(ص ۲۹٤) رقم(۳۱۸٤)-
[6] الانساب للسمعانی(٤/۳٥۹) الفربری)-

موجود نه ده.
دويمه خبره داده چې دلته د عباس اوستاذ قتيبه مراد دې، د قتيبه وفات ۲۴۰ هجرى كښې شوې وو[1] او د عباس پيدائش د ۲۷۳ نه روستو دې، لهذا دلته د عباس نه عباس بن الفضل بن زكريا مراد نه دې.
راجح دا معلوميږي چې دلته د عباس نه عباس بن عباس بن عبد العظيم عنبري مراد دې، چې د اصولې سته د اصحابو استاذ دې[2] امام بخارى د دوى روايت تعليقا نقل كړې دې[3] دې د قتيبه د شاګردانو نه دې[4] او د دوى د وفات تاريخ د راجح قول مطابق ۲۴۶ هجرى ده[5] والله اعلم بالصواب

④ **قتيبه**: دا امام قتيبه بن سعيد رحمه الله دې، د دوى حالات د كتاب الايمان "باب افشاء السلام من الاسلام" د لاندې تير شوې دى[6]

④ **جرير**: دا جرير بن عبد الحميد ضبى رحمه الله دې، د دوى حالات د "كتاب العلم" باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة" د لاندې تير شوې دى

⑤ **هشام**: د هشام بن عروه بن الزبير رحمه الله حالات د "بدء الوحى" د دويم حديث او كتاب الايمان باب احب الدين الى الله ادومه" د لاندې تير شوې دى[7]
د امام قتيبه دا روايت امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې تخريج كړې دې[8]

۳۵.. بَاب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

د كريمه او اصيلى په نسخو كښې د "يجعل" صيغه مجهول ده، او "يوم" مرفوع نائب فاعل دې، او په باقې نسخو كښې "يجعل" د معروف صيغه ده او د دې فاعل "الامام" دې او "يوما" منصوب دې[9]

قوله: "على حدة" اى على انفراد: حدة د حاء كسرې سره او د دال مفتوحه مخففه سره دې، په اصل كښې "وحد" دې او څنګه چې د "وعد" نه "عدة" جوړ شو دغه شان د "وحد" نه

---

[1] تقريب التهذيب (ص ٤٥٤) رقم (٥٥٢٢)-
[2] الكاشف (١/٥٣٥) رقم (٢٦٠١)-
[3] انظر صحيح البخارى (٢/٩٤٩) فاتحة كتاب الرقاق باب ما جاء فى الرقاق وان لا عيش الا عيش الاخرة رقم (٦٤١٢)-
[4] تهذيب الكمال (٢٣/٥٢٧) ترجمه قتيبة بن سعيد رقم (٤٨٥٢)-
[5] تهذيب الكمال (١٤/٢٢٥) ترجمة عباس بن عبدالعظيم العنبرى، رقم (٣١٢٨)-
[6] كشف البارى (٢/١٨٩)-
[7] كشف البارى (١/٢٩١) و (٢/٤٣٢)-
[8] صحيح مسلم، كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه، رقم (٦٧٩٦)-
[9] عمدة القارى (٢/١٣٢) وفتح البارى (١/١٩٦)-

"حدة" جوړ شو(١)

مخکښې باب سره مناسبت: تیر شوي باب کښې د علم د اخستلو بیان وو او د هغې فائده دا وه چې دې سره خلقو ته د علم د حاصلولو ترغیب ورکړې شوې وو، ددې باب په فوائدو کښې دا هم ده چې په دې کښې د علم د حفظ کولو ترغیب دې ځکه چې کله ښځو حضور پاک ﷺ ته شکایت اوکړو، چې سړي هر وخت تاسو نه ګیر چاپیره ناست وي، هغوی ته هر وخت د فائدې اخستلو موقع میلاویږي، خمونږ د پاره هم یو ورځ خاص کړئی، نو هغوی وعده اوفرمائیله او هغه مخصوص وخت کښې هغوی ﷺ تشریف راوړو او هغوی ته ئې نصیحت اوکړو(٢)

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چې امام بخاری رحمه الله مقصد د ذکر شوې ترجمې نه دادې چې کوم سړي د عام علمي مجلسونو کښې د شریکیدلو نه معذور وي لکه ښځې، نو دهغوی د تعلیم او تبلیغ دې هم خیال اوساتلې شي، دهغوی د حالت مطابق په خاص وختونو کښې علمي خبرې هغوی ته اورسولې شي. د تعلیم عاموالې چونکه ضروري کار دې، عام او خاص، تعلیم یافته او بې تعلیمه، ښځه او سړو ټولو ته حصه رسول پکار دي(٣) والله اعلم

د "هل" سره "ترجمه" منعقد کولو وجه: دلته سوال دا پیدا کیږي چې د روایت نه د ښځو مخصوص مجلس جائز دې نو امام بخاری د "هل" په ذریعې سره ولې باب منعقد کړو؟ چې په تردد باندې دال دې؟

ددې جواب دادې چې په اصل کښې دا یو جزئي واقعه ده کیدې شي چې دا اوئیلې شي چې دا واقعه خو د یو وخت خبره ده، ددې نه څه عمومي قاعده اخستلې نه شي، ځکه امام بخاری په "هل" سره باب قائم اوفرمائیلو(٤)

یا به داسې اوونیلې شي چې امام بخاری لفظ د هل ذکر کولو سره تفصیل ته اشاره کړې ده که چرې واقعي د ښځو د پاره د مستقل ورځ مقرر کولو ضرورت وي او مقرر کولو سره د څه فتنې ویره نه وي نو بیا څه بده خبره نه ده، او که ضرورت نه وي یا د څه فتنې خطره وي نو بیا ځان ساتل پکار دي. حضور پاک ﷺ د ښځو په درخواست سره بطور ضرورت یو ورځ مقرر کړې وه نو دا څه د همیشګیر کار نه وو. او بیا خو د هغوی په حق کښې د څه خطرې لرې لرې پورې ویره نه وه. والله سبحانه وتعالی اعلم

[١٠١ | ١٠٢] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ. قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ. فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَظَهُنَّ

١) حواله بالا

٢) عمدة القاری (٢/١٣٢)-

٣) الابواب والتراجم (ص ٥٤)-

٤) الکنز المتواری (٢/٣٣٥)-

وأَمَرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ «مَا مِنْكُنَّ امْرَأَةٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةً مِنْ وَلَدِهَا إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاثْنَيْنِ فَقَالَ «وَاثْنَيْنِ».

رجال الحديث

① **ادم**: دا ابوالحسن آدم بن ابى اياس عبدالرحمن العسقلانى رحمه الله دي ددوى حالات د "كتاب الايمان" باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" د لاندې تير شوې دى[1]

② **شعبه**: دا امير المومنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دې، ددوى حالات هم د ذكر شوې كتاب او باب لاندې راغلې دى[2]

③ **ابن الاصبهانى**: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن الاصبهانى كوفى جهنى رحمه الله دې ددوى اقامت په كوفه كښې وو او اصبهان ته ئې د تجارت په غرض تل راتلل وو[3]

بعضې حضراتو وئيلې دى چې دې په اصل كښې د اصبهان وو چې ابوموسى اشعرى دا كله فتح كړو هغه وخت دا خلق د هغه خائې نه وتلې وو[4]

دوى د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه علاوه ذكوان ابوصالح السمان، زيد بن وهب جهنى، سعيد بن جبير، ابوحازم سلمان الاشجعى، عامر شعبى، عبدالله بن معقل، عكرمه مولى ابن عباس او ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې اسماعيل بن ابى خالد، زكريا بن ابى زائده، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، شعبه بن الحجاج، ابوعوانه او ابوحمزه سكرى رحمهم الله وغيره دى[5]

امام يحيى بن معين، ابوزرعه، او نسائى رحمهم الله فرمائى "ثقة"[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى "لاباس به صالح الحديث"[7]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "ثقة"[8]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى "ثبت"[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى "ثقة"[10]

---

[1]) كشف البارى (۱/۶۷۸)-
[2]) حواله بالا
[3]) تهذيب الكمال (۱۷/۲۳۲)-
[4]) عمدة القارى (۲/۱۳۳)-
[5]) تهذيب الكمال (۱۷/۲۳۲،۲٤۳)-
[6]) تهذيب الكمال (۱۷/۲٤۳)-
[7]) تهذيب الكمال)-
[8]) تهذيب الكمال (۶/۲۱۷)-
[9]) الكاشف (۱/۲۳٤) رقم (۳۲٤۶)-
[10]) تقريب التهذيب (ص۳٤۵) رقم (۳۹۲۶)-

ابن حبان رحمه الله دوى په خپل كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې[1]

اصحاب اصول ستة دده نه روايتونه اخستي دى[2] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④**ابوصالح ذكوان**: دا ابوصالح ذكوان السمان رحمه الله دې ددوى حالات كتاب الايمان "باب امور الايمان" د لاندې تير شوې دى[3]

⑤**حضرت ابوسعيد خدرى** رضي الله عنه: دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه حالات د كتاب الايمان "باب من الدين الفرار من الفتن" د لاندې تير شوې دى[4]

قوله: قالت النساء للنبى ﷺ: غلبنا عليك الرجال فاجعل لنا يوما من نفسك، فوعدهن يوما لقيهن فيه فوعظهن اوامرهن: ښځو حضورپاک ﷺ ته عرض اوكړو، چې سړى تاسو ته راتلو كښې په مونږ باندې غالب دى، تاسو د خپل طرف نه زمونږ د پاره يو ورځ مقرر كړئى، حضور ﷺ هغوى سره د يو ورځ ميلاؤيدلو اراده اوفرمائيله، په هغه ورځ هغوى دوى ته نصيحت اوكړو او د شريعت حكم ئې ورته اوكړو.
مطلب دا دې چې سړى خو هر وخت تاسو سره اوسيږى او مونږ تاسو ته نشو در رسيدلې.
لهذا د خپل طرف نه زمونږ د پاره يو مستقل ورځ مقرر كړئى.

قوله: فكان فيما قال لهن: ما منكن امراة تقدم ثلاثة من ولدها الا كان لها حجابا من النار: هغوى چې دوى سره كومې خبرې اوكړې په هغې كښې دا خبره وه چې په تاسو كښې څوك ښځه درې بچى مخكښې اوليږى نو هغه به ددې د پاره د دوزخ د پاره ديوال جوړ شى.

"كان لها حجابا من النار" كښې د "كان" اسم "التقديم" دې، يعنى "الا كان التقديم لها حجابا من النار" مخكښې "جنائز" كښې دا روايت راروان دى، په هغې كښې د "كن" لفظ دې، چې د هغې ضمير به انفس طرف ته راجع كيږى، او كتاب الاعتصام كښې "كانوا" دې، ضمير جمع "اولاد" طرف ته به راجع وى[5]

قوله: فقالت امراة: واثنين؟ فقال: واثنين: يو ښځې تپوس اوكړو او چې د چا دوه بچى مخكښې اوليږلې شى نو هغې ته به هم دافضيلت حاصل وى؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل چې او، په دوو باندې به هم دا فضيلت حاصل وى.

---

[1]) الثقات لابن حبان(٦٧/٧)-
[2]) تهذيب الكمال(٢٤٣/١٧)-
[3]) كشف البارى(٦٥٨/١)-
[4]) كشف البارى(٨٢/٢)-
[5]) فتح البارى(١٩٦/١) وعمدة القارى(١٣٤/٢)

دلته د امراة نه څوک مراد ده؟: بعضې رواياتو نه پته لګی چې دا ام سليم ده.بعضې رواياتونو نه دا معلوميږی چې دا ام مبشر انصاريه وه.او بعضې رواياتو کښې سائله نوم ام ايمن ده بعضې کښې د عائشه نوم راغلې دې او بعضې رواياتو کښې د ام هانی نوم راغلې دې[1]

واثنين کښې واو عطف د پاره دې،او دا عطف تلقينی دې.ګويا چې هغه ښځې حضورپاک ﷺ ته تلقين اوکړو چې يا رسول الله! ثلاثة سره اثنين هم اوفرمايئ،نو حضورپاک ﷺ اوفرمائيل واثنين[2]

د جامع ترمذی په بعضې رواياتو کښې د يو هم ذکر راغلې دې[3]

ګويا چې حضورپاک ﷺ يو ځل د دريو ذکر اوکړو او بيا ئې د دوو.بيا د يو.په دې کښې څه تعارض نشته.ځکه چې مفهوم د عدد په حديث کښې معتبر نه دې.يو عدد ذکر کولو سره د دويم عدد نفی نه رازی[4]

بله خبره دا ده چې حضورپاک ﷺ ته ورځ په ورځ نور علم حاصليدو.د الله تعالی په هغوی باندې مسلسل احسان زياتيدلو.لهذه ډيره ممکنه ده چې مخکښې خو دا زيرې د دريو بچو په وفات کيدلو باندې صبر کول د اور نه د بچ کيدو سبب دې،او دا ماشومان به د اور نه پرده جوړ شی،بيا الله تعالی نور احسان هم اوکړو،يو عدد ئې کم کړو.او دوه ئې کافی اوګرځول،او بيا ئې نور احسان اوکړو او يو ئې کافی اوګرځولو

خلاصه دا شوه چې نبی کريم ﷺ اول درې اوفرمائيل،د ښځې په وينه سره په هغوی ﷺ باندې وحی راغله،نو هغوی ته د دوو متعلق علم اوشو،او بيا څه وخت ورته د يو علم اوشو،نو کوم کوم وخت چې د وحی په ذريعه به څه معلوميدل نو هغوی ﷺ به هغه بيان فرمائيلو[5]

لهذا په دې کښې څه تعارض نشته.

دا هم کيدلې شی چې دا اختلاف د مختلفو ښځو په اعتبار سره وی،اصل کښې حجاب من النار د پاره د صبر يو مخصوص درجه شرط دې،ددې يو خاص مقدار پکار دې،نو اوس څه ښځې داسې دی چې د هغوی ته په يو بچی باندې هغه مقدار حاصل شی،داسې غم وی چې د

---

[1] فتح الباری(٣/١٢١، ١٢٢) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[2] عمدة القاری(٢/١٣٤) وشرح الکرمانی(٢/٩٩)-

[3] عن عبدالله بن مسعود قال:قال رسول الله ﷺ من قدم ثلاثة لم يبلغوا الحنث کانوا له حصناحصينا من النار قال:ابوذر:قدمت اثنين؟قال:ابی بن کعب سيدالقراء:قدمت واحدا؟قال:واحدا.ولکن انما ذاک عندالصدمة الاولی"

عن ابن عباس انه سمع رسول الله ﷺ يقول:من کان له فرطان من امتی ادخله الله بهما الجنة فقالت له عائشة: فمن کان له فرط من امتک؟ ومن کان له فرط يا موفقة.قالت:فمن لمن يکن فرط من امتک؟ قال: فانا فرط امتی لن يصابوا بمثلی"جامع الترمذی کتاب الجنائز باب ما جاء فی ثواب من قدم ولدا. رقم (١٠٦١) و(١٠٦٢)-

[4] فتح الباری(٣/١٢٢)کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[5] حواله بالا

هغې څه انتها نشته،او بعضې ښځو ته په دوو باندې صبر کول دې مقدار ته اورسوی،او بعضې د پاره په درېو باندې صبر کولو سره، والعلم عندالله سبحانه وتعالى.

فائده ښکاره دې وی چې وفات شوې ماشومانو سره د مونث يا مذکر قيد لګول ملحوظ نه دې، بلکه دا فضيلت هر ماشوم باندې حاصليږی، که مذکر وی يا مونث[1]

بيا حديث باب کې اګرچې ښځو ته خطاب کولو سره دافضيلت بيان کړې شوې دې،خو دا صرف دوی سره خاص نه دې،بلکه سړو ته هم دافضيلت به حاصل وی.ځکه چې کتاب الجنائز کښې دحضرت انس رضی الله عنه روايت راروان دې"مامن الناس يتوفى له ثلاث لم يبلغو الحنث الا ادخله الله الجنة بفضل رحمته اياهم[2]"يعنې چې د کوم مسلمان درې بچې وفات شی نو الله تعالى په دې بچو باندې رحم کولو سره هغه جنت ته داخل کړی.

د حجاب جوړلو دپاره يو شرط عدم بلوغت دې:ددې نه پس زده کړئی چې د دوزخ د اور نه حجاب جوړيدلو د پاره دوه شرطونه ضروری دی.

يو شرط مخکښې روايت کښې ذکر دې"لم يبلغوا الحنث" د حنث زمانې ته رسيدلې نه وی،د حنث نه مراد بلوغت دې،په اصل کښې د حنث معنی "ګناه" ده،او د بلوغ نه مخکښې ګناه نه کيږی،نوګويا چې دبلوغ زمانه د ګناه شوه، ځکه ګناه وئيلو سره د بلوغ مراد اخستلې شی[3]

بعضې حضرات وائی چې د "بلوغ حنث" نه مراد دا دې چې داسې زمانې ته اورسی چې په کښې د قسم دماتولو او حانث کيدلو باندې نيول وی،او ښکاره ده چې دا د بلوغت نه پس وی[4]

خو ملا علی قاری رحمه الله فرمائی چې دلته د حنث معنی هم د "ګناه" ده،او مطلب دادې چې چا يو ګناه اونه کړه او هغه وفات شی،او د هغه په وفات باندې مور پلار صبر اوکړی.نو هغوی ته اجر او ثواب ميلاويږی،د ملا علی قاری دا رائې ده چې دا قيد احترازی نه دې بلکه اکملی دې، چونکه د ماشوم مرګ ډير د صبر تقاضه کوی،او د هغوی د شفاعت هم زيات اميد دې، ځکه دا قيد لګولې شوې دې،ګنی د غټو په وفات باندې هم دا فضيلت به حاصليږی. چنانچه چې څنګه په ماشومانو بچو باندې صبر کول جنت ته د رسولو او د اور نه پرده ده.دغه شان په غټو بچو باندې صبر کول به هم پرده وی[5]

خو ظاهره ده چې دا قيد اکملی نه دې بلکه احترازی دې.ځکه چې حاجب خو به هغه کس کيږی چې په ځان باندې مطمئن وی،او بالغ ته خو به خپل فکر وی هغه به د نورو د پاره څه

---

[1]) شرح الكرمانى(٢/٩٩)-

[2]) صحيح البخارى(١/١٦٧)كتاب الجنائز باب من مات له ولد فاحتسب رقم(١٢٤٨)-

[3]) قال ابن الاثير "الحنث الذنب والاثم المعنى:انهم لم يبلغو حتى تكتب عليهم الذنوب التى يعملونها جامع الاصول(٩/٥٨٩)- كتاب الفضائل فضل المرض والنوائب والموت الفصل الثانى فى موت الاولاد،رقم الحديث(٧٣٥٩)-

[4]) فتح البارى(٣/١٢٠)كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولدا فاحتسب)_

[5]) مرقاة المفاتيح شرح الكرمانى المصابيح (٤/٩٢) كتاب الجنائز باب البكا على الميت آخر الفصل الاول)

حاجب جوړ شی؟

تنبيه: ابن قرقول د علامه داودی رحمه الله نه نقل کړې دی چې دا لفظ "**خبث**" **بفتح الخاء المعجمة والباء الموحدة**" هم ونیلې شوې دې، ددې مطلب هغوی "**لم يبلغوا ان يعملوا المعاصی**" ښودلې دې، ابن قرقول فرمائی چې دا ضبط داودی نه علاوه بل چا ذکر کړې نه دې، بهرحال محفوظ "**حنث**" **بالحاء المهملة والنون**" دې، نه چې "خبث" (١) والله اعلم

د حجاب د جوړيدلو دويم شرط: د حجاب د جوړيدلو د پاره دويم شرط چې دلته ذکر دې هغه احتساب دې، دا شرط په نورو احاديثو کښې راغلې دې چې هغه به احتساب کوی، يعنی په قضا باندې به راضی وی، او په خپل صبر باندې د ثواب اميد ساتی، بغير د احتساب نه اجر او ثواب نه ميلاويږی.

چنانچه حضرت جابر رضی الله عنه نه روايت دې "سمعت رسول الله ﷺ يقول: **من مات له ثلاثة من الولد فاحتسبهم دخل الجنة**" (٢)

يعنی "د چا چې درې بچی وفات شی او هغه د ثواب اميد ساتی نو هغه به جنت ته داخليږی"

دغه شان د ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې "ان رسول الله ﷺ **قال لنسوة من الانصار: لا يموت لاحداكن ثلاثة من الولد فتحتسبه الا دخلت الجنة**" (٣)

يعنی "حضور ﷺ د انصارو ښځو ته اوفرمائيل چې په تاسو کښې که د يوې درې بچی وفات شی او دا په هغوی باندې د ثواب اميد ساتی، نو جنت به داخليږی"

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د احتساب شرط ځکه هم ضروری دی ځکه چې د شريعت دا عام قاعده ده چې بغير د نيت نه ثواب نه ميلاويږی، لهذا په حديث کښې د راغلې فضيلت حاصلولو د پاره د "احتساب" شرط دې چنانچه هغه احاديث چې په هغې کښې دا شرط نشته هغه به هم په مقيد احاديثو سره ګنړلې شی (٤) والله اعلم

[١٠٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الأَصْبَهَانِيِّ عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِهَذَا. وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ «ثَلاَثَةً لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ». [١١٩١، ٦٨٨٠ وانظر: ١١٩٣]

---

(١) فتح البارى (٣/١٢٠) كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

(٢) رواه احمد ورجاله ثقات قاله الهيثمى فى مجمع الزوائد (ش٣/٧) كتاب الجنائز باب فيمن مات له ابنان)-

(٣) صحيح المسلم، كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولدا فيحتسبه رقم (٩٨/٦٦)-

(٤) وقد عرف من القواعد الشرعية ان الثواب لا يترتب الا على النية فلا بدمن قيد الاحتساب والاحاديث المطلقة محمولة على العقيدة" فتح البارى (٣/١١٩) كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

رجال الحديث

①**محمدبن بشار** دا مشهور محدث محمدبن بشار بندار رحمه الله دي.د دوی حالات په "كتاب العلم" كښې د "باب ماكان النبي ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كيلا ينفروا" د لاندې تير شوي دي.[1]

②**غندر** دا مشهور محدث ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلي رحمه الله دي.چې د غندر په لقب سره مشهور دي.ددوی حالات هم د "كتاب الايمان"باب ظلم دون الظلم" د لاندې تير شوي دي.[2]

③**شعبه** د امام شعبة بن الحجاج حالات د "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" دلاندې تير شوي دي.[3]

④**عبدالرحمن بن الاصبهاني** ددوی حالت تير شوي حديث لاندې تير شوي دي.

⑤**ذكوان** د ابوصالح ذكوان السمان حالات د "كتاب الايمان باب امور الايمان" د لاندې تير شوي دي.[4]

⑥**حضرت ابوسعيد خدري** رضي الله عنه د حضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن" دلاندې تير شوي دي.[5]

⑦**ابوحازم** دا سلمان الاشجعي الكوفي مولى عزة الاشجعية رحمه الله دي.[6]

دوی د حضرت ابوهريره.عبدالله بن عمر.حضرت عبدالله بن الزبير.حضرت سعيد بن العاص. حضرت حسن او حضرت حسين رضي الله عنهم نه روايت كوي.

ددوی نه روايت كوونكو كښې ابومالک سعدبن طارق اشجعي.سليمان الاعمش.سيار ابوالحكم.طلحه بن مصرف.عبدالرحمن بن الاصبهاني.عدي بن ثابت الانصاري.منصور بن المعتمر او يزيد بن كيسان رحمهم الله وغيره دي.[7]

امام احمد.امام يحيى بن معين او امام داود رحمه الله فرمائي "ثقة".[8]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائي "وكان ثقة وله احاديث صالحة".[9]

امام عجلي رحمه الله فرمائي "ثقة".[10]

---

[1]) كشف الباري(۳/۲۲۱)-
[2]) كشف الباري(۲/۲۵۰)-
[3]) كشف الباري(۱/۶۷۸)-
[4]) كشف الباري(۱/۶۵۸)-
[5]) كشف الباري(۲/۸۲)-
[6]) تهذيب الكمال(۱۱/۲۵۹)-
[7]) تهذيب الكمال(۱۱/۲۵۹، ۲۶۰)-
[8]) تهذيب الكمال(۱۱/۲۶۰)-
[9]) الطبقات لابن سعد(۶/۲۹۴)-
[10]) تهذيب التهذيب(۴/۱۴۰)-

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی "اجمعوا علی انه ثقة"[1]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[2]
د ابوحازم انتقال د حضرت عمربن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو[3]
فائده د ابوسلمه یو بل راوی سلمة بن دینار الاعرج دې، په دې دواړو راویانو کښې اشتباه کیږی، ځکه چې په کنیتونو کښې یوشان والې دې، دواړه تابعی دی، دواړه د صحابه کرامو نه روایت کوی، او دواړه ثقه هم دی
البته په دواړو کښې فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعی انتقال د اولې صدئی په آخره کښې یعنی د حضرت عمر بن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو، او ابوحازم سلمة بن دینار انتقال په **۱۳۵** هجری کښې اوشو.
دویم فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعی روایتونه په صحیحینو کښې صرف د ابوهریره رضی الله عنه نه دی، او ابوحازم سلمة بن دینار سوا د سهل بن سعد نه د بل صحابی نه روایت اخستې نه دې[4] والله اعلم

⑥**حضرت ابوهریره** رضی الله عنه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د "کتاب الایمان باب امور الایمان" د لاندې تیر شوې دی[5]
د مذکوره دواړو طرقو د ذکر کولو مقصد امام بخاری رحمه الله ذکر شوې حدیث په دوو طرقو سره راوړلو نه دوه اهمو فائدو طرف ته اشاره کړې ده، یو دا چې د باب په اولنی حدیث کښې "ابن الاصبهانی" مبهم وو، امام بخاری رحمه الله دلفظ شیخ د حفاظت په غرض دغه شان برقرار ساتلې وو، په دې دویمې طریقې کښې د "ابن الاصبهانی" د نوم وضاحت راغلو چې هغه "عبدالرحمن" دې
دویمه فائده د حضرت ابوهریره رضی الله عنه والا روایت کښې "لم یبلغوا الحنث" قید دې، چې په ړومبی حدیث کښې نشته[6]
تنبیه علامه کرمانی رحمه الله فرمائی "وهذا تعلیق من البخاری عن عبدالرحمن" یعنی امام بخاری په آخره کښې "وعن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت ابا حازم عن ابی هریرة" په سند سره چې کوم روایت نقل کړې دې هغه تعلیق دې[7]
د علامه کرمانی رحمه الله دا روایت تهیک نه دې بلکه دا موصول روایت دې او د "وعن عبدالرحمن"

[1] حواله بالا
[2] حواله بالا
[3] سیراعلام النبلاء (۸/۵)-
[4] عمدة القاری (۱۳۵/۲)-
[5] کشف الباری (۶۵۹/۱)-
[6] عمدة القاری (۱۳۵/۲) وفتح الباری (۱۹۶/۱)-
[7] شرح الکرمانی (۹۸/۲)-

عطف ددې نه مخکښې روايت کښې چې کوم راغلې دې په هغې کښې په "عبدالرحمن" باندې دې. يعنى امام شعبه دې لره د عبدالرحمن بن الاصبهانى په واسطې سره په دوو طرقو سره نقل کوى. يو طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانى عن ذكوان عن ابى سعيد الخدرى" دې. او دويم طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانى قال: سمعت اباحازم عن ابى هريرة" دې[1]
په مسلم شريف کښې دا روايت د "محمدبن بشار عن غندر" په طريق سره موصولا روايت شوې دې[2]
بيا امام بخارى دا حديثونه په دوه طرقو سره نقل کوى. په يو کښې د ده او د شعبه په مينځ کښې يو واسطه ده. يعنى آدم بن اياس. او په دويمې واسطه کښې دوه واسطې دى. يو محمد بن بشار بندار او بل محمدبن جعفر غندر. رومبئ طريق چونکه عالى ده. څکه ئې دا اول راوړه. والله اعلم.

۳۶- باب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَاجَعَ حَتَّى يَعْرِفَهُ

وړاندې باب سره مناسبت: په مخکښې باب کښې د ښځو د وعظ او د هغوى د تعليم ذکر وو. چونکه د هغوى په پوهه کښې کموالې وى څکه د مراجعت عالم ضرورت راتلې شو. په دې باب کښې دعدم فهم د وجه مراجعت ذکردې. نودغه شان په دواړو بابونو کښې مناسبت ښکاره شو[3]
مقصد د ترجمة الباب: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چې څما په نيز ددې باب غرض هغه دې چې کوم ابن المنير د "باب من اعاد الحديث ثلاثا" په طور بيان کړې دې. چې کله چرې د طالب علم په پوه کښې د استاذ سبق رانشى او طالب علم د دوباره وئيلو درخواست اوکړى نو دا څه د بې ادبئ او کم عقلتوب خبره نه ده. د امام بخارى غرض ددې خلقو ترديد دې چې د احاديث دوباره وئيل نه خوښوى. او دا بلادت او کم پوهى گنړى[4]
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چې ددې باب نه د پوهې په غرض چې کوم مراجعت دې د هغې فضيلت بيانول منظور دى. يا دا مطلب دې چې په مراجعت کښې د عالم د بې ادبئ او د شاگرد سپکاوې نه وى. څکه نه عالم لره خفگان پکار دې او نه شاگرد لره حيا کول مناسب دى[5] والله اعلم.

---

[1]) عمدة القارى (۲/۱۳۵) وفتح البارى (۱/۱۹۶)-
[2]) حدثنا محمد بن المثنى وابن بشار قال:حدثنا محمد بن جعفر وحدثنا عبيدالله بن معاذ.حدثنا ابى قال:حدثنا شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانى فى هذا الاسناد بمثل معناه.وزادا جميعا عن شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانى قال:سمعت اباحازم يحدث عن ابى هريره قال:ثلاثة لم يبلغو الحنث "صحيح المسلم كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولد فيحتسبه رقم (۶۷۰۰)-
[3]) عمدة القارى (۲/۱۳۶)-
[4]) الكنز المتوارى (۲/۳۳۶)-
[5]) الابواب والتراجم (ص ۵۴)

خو د ترجمة الباب واضح مقصد چې کوم په عقل کښې راځی هغه دادې که چې طالب علم د استاذ په يو خبره پوهه نه شي يا خو پوه شو خو څه اشکال ورته راغلو.نو د دغه خبرې زده کولو او د خپل اشکال د لرې کولو په غرض مراجعت کولې شي.او بلکه مراجعت پکار هم دې،چې سړې په دې اشکال کې انخښتې پاتې نه شي،اوګوره نبی کريم ﷺ چې کله ارشاد اوفرمائيلو "من حوسب عذب" نوحضرت عائشه ﷞ فورا تپوس اوکړو"اوليس يقول الله تعالى: (فسوف يحاسب حسابا يسيرا) مطلب دادې چې يا رسول الله! چې تاسو خو "على الاطلاق" "من حوسب عذب" فرمائي،چې د هغې نه معلوميږی چې حساب يسير والا به مفلحين او فائزين وی. حضورپاک ﷺ ددې جواب دا ورکړې وو،چې په آيت کښې د حساب نه مراد بل دې او څما په کلام کښې بل.په آيت کښې د حساب نه مراد "پيشی" ده.اعمال نامه به کولاو کړی او پاڼړې به واړولې شی.او هغه به پريښودلې شی.او ما چې کوم"حوسب عذب" ونيلې دې نو دلته د "حساب" نه مراد "مناقشه" ده.يعنی د هرې هرې خبرې متعلق به سوال کيږی.چې دا ولې اوشو؟او داسې ولې اوشو؟والله اعلم

[۱۰۳]حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - كَانَتْ لاَ تَسْمَعُ شَيْئًا لاَ تَعْرِفُهُ إِلاَّ رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ». قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوَ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) قَالَتْ فَقَالَ « إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ، وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكْ».[۴۶۵۵، ۶۱۷۱، ۶۱۷۲]

رجال الحديث

① **سعيد بن ابی مريم**:دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جمحی مصری رحمه الله دې.دده کنيت ابومحمد دې او د سعيدبن ابی مريم په نوم سره مشهور دې[۱]

دوی د عبدالله بن عمر عمری.اسماعيل بن ابراهيم بن عقبه.سليمان بن بلال، ابراهيم بن سويد . امام مالک. ليث بن سعد .عبدالعزيز بن محمد دراوردی.عبدالعزيز بن ابی حازم. ابوغسان محمدبن مطرف، مغيره بن عبد الرحمن حزامی او سفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.

دده نه روايت کوونکو کښې امام بخاری.ابراهيم بن يعقوب جوزجانی.ابوحاتم، ابوعبيد القاسم بن السلام، عثمان بن سعيدالدارمی، اسحاق بن منصورالکوسج، محمدبن يحيی ذهلی او يحيی بن معين رحمهم الله وغيره حضرات دی[۲]

[۱]) تهذيب الكمال((۱۰/۳۹۱)-

[۲]) تهذيب الكمال(۱۰/۳۹۲-۳۹۴) وتهذيب التهذيب(۴/۱۷/۱۸)-

امام نسائی رحمه الله فرمائی "سعید بن عفیر صالح وسعید بن الحکم لابأس به وهو احب الی من ابن عفیر".[1]

امام ابوداود رحمه الله فرمائی "ابن ابی مریم عندی حجة".[2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة".[3] امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "ثقة".[4]

ابن معین رحمه الله فرمائی "ثقة من الثقات".[5]

د اصول سته مصنفینو ددوی روایات قبول کړې دی.[6]

۲۲۴ هجری کښې ددوی انتقال اوشو.[7] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **نافع بن عمر**: دا نافع بن عمر بن عبدالله جمحی قرشی مکی رحمه الله دی.[8]

دوی د عبدالله ابی ملیکه، امیه بن صفوان جمحی، بشربن عاصم ثقفی، عبدالملک بن ابی محذوره، عمر بن دینار، سعیدبن حسان او سعیدبن ابی هند رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی دده نه روایت کوونکو کښې عبدالله بن المبارک، یحیی القطان، ابواسامه حماد بن اسامه، عبدالرحمن بن مهدی، امام وکیع، یزید بن هارون، عبدالله بن مسلمه القعنبی، سعید بن ابی مریم، محمدبن یوسف فریابی او ابوسلمه تبوذکی رحمهم الله وغیره حضرات دی.[9]

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی "کان من اثبت الناس".[10]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی "ثبت ثبت صحیح الحدیث".[11]

دغه شان هغوی فرمائی "نافع بن عمر احب الی من عبدالجبار بن الورد وهو اصح حدیثا وهو فی الثقات ثقة".[12] امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة".[13]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "ثقة".[14]

---

[1]) تهذیب التهذیب(۱۸/۳)-
[2]) تهذیب الکمال(۱۰/۳۹٤)-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) تهذیب التهذیب(٤/۱۸)-
[6]) تهذیب الکمال(۱۰/۳۹۵)-
[7]) حواله بالا
[8]) تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۷)-
[9]) تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۷، ۲۸۸) وسیراعلام النبلاء (۷/٤۳۳)-
[10]) تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۹)-
[11]) حواله بالا
[12]) حواله بالا
[13]) حواله بالا
[14]) حواله بالا

ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائی سئل ابی عنه فقال: ثقة وسالت ابی عنه: یحتج بحدیثه؟ قال نعم.[1]
حافظ ذهبی رحمه الله دده تذکره کولو سره فرمائی "الامام الحافظ الثبت".[2]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.[3]
البته ابن سعد رحمه الله فرمائی "کان ثقة قلیل الحدیث فیه شیء".[4]
خو حافظ ذهبی رحمه الله دا رد کولو سره فرمائی "هذا نوع من العنت والرجل فکما قال الامام احمد، وکما قال ابن مهدی فیه: کان من اثبت الناس وقال ابن معین والنسائی وابوحاتم: ثقة".[5]
یعنی داسې ثقه سړی په باره کښې "فیه شیء" وئیل سره تضعیف کول یو قسم سختې دې. دا چې د هغه ټولو ائمه توثیق کړې دې.
دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سعد کلام رد کولوسره لیکی "احتج به الائمة وقد قدمنا ان تضعیف ابن سعد فیه نظرا، لاعتماده علی الواقدی".[6]
یعنی دې ټولو ائمه احتجاج کړې دې، مونږ وئیلې دی چې د ابن سعد به دې تضعیف کښې نظر دې ځکه چې هغه په واقدی باندې اعتماد کړې دې.
لهذا د ابن سعد د کلام هیڅ اعتبار نشته. نافع بن عمر ثقه، ثبت او حجت دې
د نافع ابن عمر رحمه الله انتقال ۱۲۹ هجری کښې اوشو.[7]
④ابن ابی ملیکه: دا عبدالله بن عبیدالله بن ابی ملیکه تیمی قرشی رحمه الله دې ددوی حالات د "کتاب الایمان باب خوف المؤمن من ان یحبط عمله وهو لا یشعر" د لاندې تیر شوې دی.[8]
⑤عائشه رضی الله عنها: د حضرت عائشه رضی الله عنها حالات د "بدء الوحی" ددویم حدیث لاندې تیر شوې دی.[9]

قوله: ان عـائشة زوج النبی ﷺ کانت لاتسمع شیئـا لا تعرفه الا راجعت فیه حتی

تعرفه: حضرت عائشه رضی الله عنها حضورپاک ﷺ بی بی چې به کله یو داسې خبره واوریدله چې د څه په باره کښې به هغوی ته علم نه وو نو د هغې په باره کښې به ئې تپوس کولو. چې هغه نبې طریقې سره زده کړی.

[1] حواله بالا والجرح والتعدیل لابن ابن حاتم(۸/ ۵۲۰)رقم(۱۵۳۹۵-۲۰۸۸)-
[2] سیر اعلام النبلاء(۷/ ۴۳۳)-
[3] الثقات لابن حبان(۷/ ۵۳۳)-
[4] الطبقات لابن سعد(۵/ ۴۹۴)-
[5] میزان الاعتدال(۴/ ۲۴۱) رقم(۸۹۹۴)-
[6] هدی الساری(ص۴۴۷)_
[7] الکاشف(۲/ ۳۱۵) رقم(۵۷۸۵)
[8] کشف الباری(۲/ ۵۴۸)-
[9] کشف الباری(۱/ ۲۹۱)-

قوله: وان النبی ﷺ قال: من حوسب عذب،قالت عائشة: فقلت :اولیس یقول الله(فسوف یحاسب حسابا یسیرا)؟قالت: فقال: انما ذلك العرض، ولکن من نوقش الحساب یهلك. :حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چې چاسره حساب اوکړې شی نو هغه ته عذاب ورکولې شی.حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې ما عرض اوکړو چې الله تعالی دا نه وائی؟چې ''دې خلقو سره به اسان حساب کیږی؟حضرت عائشه فرمائی چې هغوی ﷺ اوفرمائیل چې هغه خو صرف پیشی وی،البته چاسره چې مناقشه اوکړې شی هغه به هلاک شی

مطلب دادې چې یو ورځ دا قصه اوشوه چې حضورپاک ﷺ ''من حوسب عذب ''اوفرمائیل، یعنی د چاسره چې حساب اوکړې شی هغه ته به عذاب وی.
حضرت عائشه رضی الله عنها ته اشکال راغلو چې یو طرف ته خو تاسو فرمائی چې چاسره هم حساب اوشی هغه ته به عذاب ورکیږی.بل طرف ته الله د هغې خوش نصیبو تذکره کړې ده چاته چې په ښی لاس باندې عمل نامه ورکړې کیږی.هغه به کامیاب خلق وی.د هغوی باره کښې راغلې دی چې هغوی سره به هم محاسبه کیږی اګرچې هغه به آسانه وی.

(فاما من اوتی کتابه بیمینه،فسوف یحاسب حسابا یسیرا،وینقلب الی اهله مسرورا) [1]ګویا چې په دوی باندې به څه عذاب نه وی.

حضورپاک ﷺ ددې اشکال دا جواب ورکړو چې په آیت کښې د ''حساب''نه مراد عرض او مخامخ کیدل دی،او ځما په کلام کښې د حساب نه مراد مناقشه(بحث) دې.چې داسې د ولې اوکړل؟او داسې ولې اوشول؟داسې د ولې اونکړل؟ وغیره.والله اعلم بالصواب

۳۷_ باب: لِیُبَلِّغِ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

دماقبل باب سره مناسبت: ماقبل باب کښې د دې ذکر وو چه کله دعالم نه څه خبره واوری نو متکلم یا سامع مراجعت کولې شی.ددې په نتیجه کښې به عالم،سامع او متعلم پوهوی او دا تبلیغ دې، ګویا چه مراجعت کونکې غائب وو.په دې وجه اوریدې بې نشو او اوس په مراجعت سره اوری او زده کړه کوی.په دې باب کښې هم دحاضر سړی غائب ته رسول اوپوهول دی.په دې طریقې سره دواړو ابوابو کښې مناسبت شو.[2]
د ترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي چونکه حدیث شریف کښې راغلې بلغوا عنی ولو آیة [3]
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چه په دې کښې د علم تبلیغ صریح تاکید او تعمیم دې، ځکه چه دعلم مجلس کښې حاضر وی هغه ته پکار دی چه څومره احکام واوری هغه دې غائبینو

[1]) الانشقاق /٧-٩)-
[2]) عمدةالقاری(ج ٢ص١٣٨)_
[3]) صحیح البخاری (ج١ ص ٤٩١)کتاب احادیث الانبیآء،باب ما ذکر عن بنی اسرائیل.رقم(٣٤٦١)_

نه اورسوى. په اهل علمو باندې تبليغ كول بالاستقلال لازم دي. چه په دې كښې دسائل سوال يا دحاجت مند ضرورت نشته او كم يا زيات چې څومره علم وى هم دهغې دتبليغ ذمه دار دې (١)
دامام بخارى رحمه الله غرض ددې باب نه دا هم كيدې شى چه كه ديومسئلې دبيانولو ضرورت راپيښ شى او حاضر خلقوته معلوم نه وى نو دسوال انتظار دې نه كوى. بلكه مسئله دې بيان كړى. اوګورئ: حضرت ابوشريح خزاعى رضى الله عنه ته چه معلوم شوه چه عمروبن سعيدپه مكې مكرمې باندې حمله كول غواړى. هغه دحضرت ابوشريح نه څه سوال نه وو كړې. خكه چه هغه ته حديث معلوم وو. پس هركله چه هغه ته حديث معلوم وو نو هغوى دسوال انتظار اونه كړل اولاړو او هغې ته يې حديث واورولو والله اعلم
امام بخارى رحمه الله چه كومه ترجمه دلته قائمه كړې ده هغه حديث پاك دې. ددې حواله هغوى تعليقاً قاله ابن عباس عن النبى صلى الله عليه وسلم سره وركړې ده.
پخپله امام بخارى رحمه الله داحديث په كتاب الحج كښې موصولاً ذكر كړې دې (٢)
خو ددې روايت په يو طريق كښې هم دالعلم لفظ موجودنه دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چونكه مقصود او مراد هم د دې (علم) تبليغ دې. په دې وجه داقيد يې زيات كړو (٣)
[١٠٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَاىَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ «إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلاَ يَحِلُّ لاِمْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِيهَا فَقُولُوا إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ، وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالأَمْسِ، وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ». فَقِيلَ لأَبِي شُرَيْحٍ مَا قَالَ عَمْرٌو قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ، لاَ يُعِيذُ عَاصِيًا، وَلاَ فَارًّا بِدَمٍ، وَلاَ فَارًّا بِخَرْبَةٍ. [١٧٣٥ ، ٤٢٩٥]

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف (٤) دا مشهورامام ومحدث ابومحمد عبدالله بن يونس كلاعى

---

(١) الابواب والتراجم (ص ٥٤ و ٥٥)
(٢) اوګورئ صحيح البخارى (ج١ص ٢٣٤) كتاب الحج. باب الخطبة ايام منى. رقم (١٧٣٩)
(٣) فتح البادى (ج ١ص١٩٨)
(٤) ددوى مختصر حالات په كتاب بدء الوحى كښې د دويم حديث په ذيل كښې ذكر شوى دى. اوګورئ كشف البارى (ج ١ ص٢٨٩)

دمشقی رحمه الله دي (۱)

دوی دسعید بن عبد العزیز، سعید بن بشیر، امام مالك، امام لیث بن سعد، صدقة بن خالد او دبکر بن مضر رحمهم الله نه روایت کوی

ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام یحی بن معین، امام محمد بن یحی ذهلی، ابو اسحاق جوزجانی، ربیع بن سلیمان رحمهم الله مرادی وغیره ډیرلوئی محدثین دی (۲)

امام عجلی رحمه الله فرمائي ثقة (۳)

امام بخاری رحمه الله فرمائي كان من اثبت الشاميين (۴)

ابو مسهر رحمه الله فرمائي عبدالله بن يوسف الثقة المقنع (۵)

امام یحی بن معین رحمه الله فرمائي مابقی علی ادیم الارض احد اوثق فی الموطأ من عبدالله بن یوسف التنیسی (۶) یعني په مخ دزمکې دموطا په روایت کښې دعبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله نه زیات مضبوط څوك نه دي پاتې شوي

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي هو اتقن من مروان الطاطری، وهو ثقة (۷)

ابن یونس رحمه الله فرمائي وكان ثقة حسن الحديث (۸)

امام خلیلی رحمه الله فرمائي ثقة متفق عليه (۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة متقن من اثبت الناس فی الموطا (۱۰)

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي (۱۱)

ددې ټولو توثیقاتو په مقابله کښې ابن عدی رحمه الله دهغوی تذکره دضعفاء دپاره لیکلې شوي مخصوص کتاب (الکامل) کښې کړې ده (۱۲) ددې وجه داده چه یحي بن بکیر رحمه الله دهغوی په

---

۱) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳)_

۲) دشیوخواو تلامذو تفصیل د پاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۱۶ص ۳۳۳ و ۳۳۴). وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۵۷ و ۳۵۸)_

۳) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۵)_

۴) حواله بالا)_

۵) حواله بالا)_

۶) حواله بالا)_

۷) حواله بالا)_

۸) تهذيب التهذيب (ج ۶ ص ۸۷)_

۹) حوالا بالا)_

۱۰) تقريب التهذيب (ص ۳۳۰)، رقم (۳۷۲۱)_

۱۱) الثقات لابن حبان (ج ۸ ص ۳۴۹)_

۱۲) الكامل لابن عدی (ج ٤ ص ۲۰۵)_

باره کښې وائي متى سمع من مالك؟ ومن راه عند مالك؟ (۱)
ليکن پخپله ابن عدى چه کله دا واقعه نقل کړه نو ورسره يې دمحمد بن عبدالله بن عبدالحکم دا واقعه هم ذکر کړه چه هغوی دابومسهرسره ملاقات اوکړو نو هغوی اووئيل چه عبدالله بن يوسف ماسره موطا په ۱۶۶ هجری کښې دامام مالك نه واوريده، محمدبن عبدالله بن عبدالحکم وائي چه ما داخبره ابن بکيرته ذکرکړه، دې نه پس هغوی څه اونه وئيل (۲)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي اساء ابن عدى بذكره فى الكامل (۳)
نيزهغوی وائي: ابن يوسف اثبت فى الموطا من ابن بكير واوثق بكثير، وداهيك ان يحيى بن معين قال: مابقى على اديم الارض اوثق من ابن يوسف فى الموطا (۴)
يعني ابن يوسف په موطا کښې دابن بکيرپه مقابله کښې اثبت او ډيرزيات ثقه دې، داخبره کافي ده چه ابن معين وائي چه د زمکښې په مخ باندې دابن يوسف نه زيات ثقه کس دموطاپه باره کښې باقى نه دې پاتې شوې.
پخپله ابن عدی رحمه الله فرمائي: وعبدالله بن يوسف، هوصدوق لا باس به، والبخاری مع شدة استقصائه اعتمد عليه فى مالك وغيره، ومنه سمع الموطا، وله احاديث صالحة، وهوخير فاضل (۵) يعني عبدالله بن يوسف صدوق لا باس به دې امام بخاری باوجود دشديد استقصاء نه دامام مالك په روايتونو کښې هغوی باندې اعتماد کوی، هم د هغوی نه دوی دموطا سماع اوکړه، دهغوی ډير احاديث دی، هغوی صاحب خير او فاضل دی.
دعبدالله بن يوسف تنيسى انتقال ۲۱۸ هجری کښې اوشو (۶)
۲ الليث: دامشهورامام ليث بن سعدبن عبدالرحمن فهمی مصری رحمه الله دې، دهغوې حالات د بدء الوحی د دريم حديث دلاندې تيرشوی. (۷)
۳ سعيد: دا ابوسعد سعيدبن ابى سعيد مقبرى مدنى رحمه الله دې، ددوی حالات کتاب الايمان، باب الدين يسر دلاندې تيرشوی (۸)
۴ ابوشريح رضي الله عنه: دا حضرت ابوشريح خزاعى عدوى کعبى رضي الله عنه دی (۹)

---

(۱) حوالا بالا. او اوگورئ: ميزان الاعتدال(ج۲ص۵۲۸)، رقم (۴۷۱۲)_
(۲) الکامل (ج۴ص۲۰۵)_
(۳) ميزان الاعتدال(ج۲ص۵۲۸)، رقم (۴۷۱۲)_
(۴) حوالا بالا)_
(۵) الکامل(ج۴ص۲۰۵)_
(۶) الکاشف(ج۱ص۶۱۰)، رقم (۳۰۶۹)
(۷) کشف الباری (۱ص۳۲۴)_
(۸) کشف الباری (ج۲ص۳۳۶)_
(۹) تهذيب الکمال(ج۳۳ ص۴۰۰)_

ددوى په نوم كښې ډير اختلاف دى، خويلدبن عمرو، عبدالرحمن بن عمرو، عمروبن خويلد وغيره يوڅو نومونه راغلى ددى، ليكن مشهور خويلدبن عمرودې [1] _
دوى دفتح مكه نه وړاندې مسلمان شوى وو، دفتح مكه په موقع باندې دبنى كعب دريوجهنډو كښې يوه جهنډه ددوى په لاس كښې وه [2] دوى دنبى ﷺ نه علاوه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه هم روايت كوى ددوى نه روايت كونكوكښې ابوسعيد مقبرى، سعيدبن ابي سعيد مقبرى سفيان بن ابي العوجاء اونافع بن جبيربن مطعم رحمهم الله دى [3] امام واقدى رحمه الله فرمائي كان ابوشريح الخزاعي من عقلاء اهل المدينة. [4] دحضرت ابو شريح نه تقريبا شل روايات نقل دى چه په هغې كښې دوه روايتونه متفق عليه دى اويوحديث كښې امام بخارى متفرد دې [5] دحضرت ابوشريح رضي الله عنه انتقال په مدينه منوره كښې په ۶۸ هجرى كښې اوشو. [6] رضي الله تعالى عنه وارضاه

قوله: انه قال لعمربن سعيد _ وهويبعث البعوث الى مكة:_ حضرت ابوشريح رضي الله عنه عمروبن سعيدته اوفرمائيل په هغه وخت كې كله چه هغه مكې مكرمې ته فوج ليږلو
دحضرت ابوشريح دنصيحت تاريخى پس منظر: دحضرت معاويه رضي الله عنه وفات په ۱۵ رجب ۶۰ هجرئ كښې اوشو، هغوى دخپل ژوندپه آخر كښې يزيدبن معاويه خپل ولى عهدجوړكړو اوټولو خلقو نه دهغې دپاره بيعت واخستلو.
حضرت معاويه رضي الله عنه د انتقال په وخت ضحاك بن قيس اومسلم بن عقبه خپل وصى جوړكړل. هغه وخت يزيد د ښكار دپاره تلې وو، هغوى ته يې اووئيل چه كله يزيدراشي نوهغه ته زما سلام اووائې او داهم ورته اووائې چه د اهل حجاز او داهل شام خيال ساته. دابن عمر نه څه ويره نشته. البته دحسين او دعبدالله بن الزبير دبيعت اهتمام اوكړه.
كله چه يزيد راغلونوهغه ته داپيغام اورسولې شو، يزيد دمدينې منورې امير وليدبن عتبه بن ابى سفيان ته خط اوليكلو، هغه حضرت حسين اوحضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما راوغوښتل حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه فورا داخبره اخوا ديخوا كړله. اوحضرت حسين رضي الله عنه خپل خادمانو يوجماعت سره هلته اورسيدو، هغوى ئې باهركينول او وې فرمائيل كه دخطرې څه خبره واورئ نودننه راشئ، اوپخپله ئې دننه تشريف يوړلو

---

[1] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۳ ص ۴۰۰) والاستيعاب بهامش الاصابة(ج۱ ص۴۴۱ و۴۴۲) حرف الخاء و(ج ۴ ص ۱۰۱ و ۱۰۲)الكنى، والاصابة(ج ۴ص ۱۰۱و ۱۰۲)
[2] اوګورئ طبقات ابن سعد(ج ۴ص۲۹۵)ومراجع مذكوره بالا)_
[3] دشيوخو اوتلامذو تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(ج۳۳ص ۴۰۱)_
[4] الاستيعاب بهامش الاصابة(ج ۴ص۱۰۲)_
[5] اوګورئ عمدة القارى (ج۲ص۱۳۹)، خلاصة الخزرجى(ص۴۵۲)كښې دى له عشرون حديثا، اتفقاعلى حديثين وانفرد(خ م)بحديث، دې كښې د (م) رمز بظاهرصحيح نه دې، اوګورئ تحفة الاشراف (ج۹ص ۲۲۳و ۲۲۶)_
[6] اوګورئ الكاشف (ج۲ص ۴۳۴) رقم(۶۶۷۴)_

حضرت حسین رضی الله عنه ته ولید د یزید پیغام واورولو،حضرت حسین رضی الله عنه اوفرمائیل زما په رنګ کس نه بیعت او داسې په تنهائی کښې ،مانه په مجمع عام کښې بیعت واخله، ولید امن پسند سړې وو،هغې اووئیل ډیره ښه هلته مروان هم ناست وو،هغه اووئیل دوی نه سمدستی هم بیعت واخله، که بیعت نه کوی نوداقتل کړه،اوس که دوی دې ځائې نه لاړل نوستا او د هغوی په مینځ کښې به ډیرلونې جنګ اوشی،حضرت حسین رضی الله عنه دهغه ځائې نه راپاسیدو او وې فرمائیل: ابن الزرقاء انت تقتلنی ام هو؟کذبت والله ولومت.دې نه پس هغوی واپس خپل کورته راغلل.

دهغوی دتلونه پس مروان ولیدته اووئیل چه تازماخبره اونه منله،اوس به تول ژوند ته دهغوی مخ نیوې نشې کولې،ولید اووئیل چه:

ویح غیرك یامروان،والله ما احب ان لی ما طلعت علیه الشمس وغربت عنه من مال الدنیا وملکها،وانی قتلت حسینا ان قال:لا ابایع،والله انی لاظن ان امرءیحاسب بدم الحسین لخفیف المیزان عند الله یوم القیامة.

یعني اې مروان افسوس دې په خدائې قسم که ماسره ددنیا اموالوکښې هرڅه وی چه په هغه باندې نمر راخیژی او غورزیږي،ماته داخوښ نه دې چه ددې په مقابله کښې دحسین دبیعت نه دانکار په وجه حسین قتل کړم، په خدائې قسم زه دا پوهیږم چه دکوم کس نه دحسین قتلولو حساب واخستلې شو هغه به دالله په نزد قیامت کښې دډیر سپك وزن والاوی.

مروان هم په ظاهره دولید تائید اوکړو.

حضرت ابن الزبیر رضی الله عنه دحالاتو نه خبریدو،هغوی پسې ولید خپل کسان برابرلیږل،لیکن هغوی موقع موندلوسره په پټه مکې مکرمې ته لاړل.

بل طرف ته حضرت حسین رضی الله عنه هم خپلو احبابوسره مشوره اوکړه اومکې مکرمې ته اوتل.

ولیدحضرت ابن عمر رضی الله عنه ته پیغام اولیږلو،هغوی جواب ورکړو چه کله تول خلق بیعت اوکړی نو زه به هم اوکړم،ارباب اقتدارته دهغوی دطرف نه څه خاص خطره هم نه وه دیوروایت مطابق هغوی بیعت کړې وو.

یزیدته چه کله ددې تولو خبرو علم اوشو،نوهغه پوهه شوچه دولیدنه څه کوتاهی شوې ده،پس هغه یې معزول کړو اودمکې ګورنر عمروبن سعیدیې دمدینې ګورنر جوړ کړو.

عمروبن سعید رمضان ۶۰ هجری کښې مدینې طیبې ته اورسیدو او دذوالقعده ۶۰ هجری نه ئې دامارت امور سنبهال کړل.

بل طرف ته دااوشوچه حضرت حسین رضی الله عنه ته دکوفې خلقو خط اولیکلو اوخپل طرف ته یې راوبللو حضرت ابن عباس رضی الله عنه اونورو ملګرو دوی منع هم کړو،لیکن چونکه مقدرغالب وو، کوفې ته یې تشریف یوړلو،اوبیا هلته په ۱۰ محرم ۶۱ هجری کښې دهغوی دشهادت واقعه فاجعه پیښه شوه.

بل طرف ته حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه ددې واقعې په بنیاد خلقوته دشام والوظلم اوستم نبودلوسره براګیښته کړل،ډیروخلقو دهغوی په لاس بیعت اوکړو.

عمروبن سعید دحضرت عبدالله بن الزبیر دمقابلې اومحاصرې دپاره یولښکر تیار کړو،کله

چه مروان ته ددې اطلاع اوشوه نوهغه راغلواو وې وئيل ګوره مکې باندې دحملې دپاره لښکر مه ليږه، عمربن سعيدپه دې خبره پوهه شو،اوهغه منع شو،خو عمروبن الزبير چه د عبدالله بن الزبير رضی الله عنهدشمن وو،اوهغه دعمرو بن سعيد شرطيانو سردار وو،هغه اووئيل والله لنغزونه في جوف الكعبة على رغم انف من رغم.يعني خوك چه خومره هم سوزي،مونږه خوضروربالضرور كه دكعبې شريفې دننه هم دجنګ نوبت راشي نو جنګيګوبه

حضرت ابوشريح خزاعي رضی الله عنهته چه کله ددې لښکر دمقصد علم اوشونوهغوی تشريف راوړلو، دهغوې نه اجازت يې اوغوښتلو اودنبی کريم ﷺ هغه حديث يې واوروللو کوم چه مخکښې راروان دې،عمروبن سعيدته يزيدتاکيدی حکم اوليږلو،لهذا دالښکر مکې مکرمې ته روان شو

هلته مکې والوهم تياری اوکړلو،حضرت عبدالله بن الزبير رضی الله عنه دعبدالله بن صفوان په ماتحتۍ کښې فوج دمقابلې دپاره اوليږلو،ددواړولښکرونو مقابله اوشوه دعمروبن الزبير فوج ته شکست اوشو،دهغه خوې قتل شو اوپخپله ګرفتارشو،دګرفتارۍ نه پس ئې دکوړوسزا ورکړه،او هم په هغې کښې مړشو

هم په دغه کال ۶۱ هجری کښې يزيد عمروبن سعيد معزول کړو اودوباره يې وليد بن عتبه ګورنر مقرر کړو،هغه دحضرت عبدالله بن الزبير قابوکولو ډير کوشش اوکړو،خو کامياب نه شو، بل طرف ته ابن الزبير رضی الله عنهيوتدبير اوکړو اويزيدته يې خط اوليکلو چه داوليد يو احمق کس دې، چه يو ښه خبرې اوريدو ته نه تياريږي،ده په ځائې که يونرم اخلاقو والاکس وې نومشکلات لرې کيدې شو،لهذايزيد وليد بن عتبه معزول کړو او سفيان بن محمدبن ابی سفيان يې ګورنر جوړ کړو، دايوناتجربه کار ځوان وو،هغه دمدينې منورې نه يزيدته د اشرافو يو وفد اوليږلو،يزيد دهغې وفدډيراکرام اوکړو،ليکن داوفدچه کله واپس راغلو نو خلقوته يې اووئيل چه يزيد خو ډير شرابی کبابی سړې دې،مونږ نه کوی،نو خلقو دهغه بيعت مات کړو،دې سره نور خلق هم متأثر شول اوهغوی هم دشام خلقوسره تعلق ختم کړو،عثمان بن محمديې لرې کړو او عبدالله بن حنظله په لاس يې بيعت اوکړو،داواقعه د ۶۲ هجری ده.

يزيدته چه کله داهل مدينه د بيعت ختمول معلوم شونوډير غصه شواوډيردغصې اظهاريې اوکړو. هغه دخپل خواصو سره مشوره اوکړه،حضرت معاويه رضی الله عنههم مخکښې داوصيت کړې وو چه داهل مدينه په باره کښې که ضرورت راپيښ شي نومسلم بن عقبه المری استعمال کړه لهذا دافيصله اوشوه چه مسلم بن عقبه په ماتحتۍ کښې مدينې منورې ته لښکر اوليږلې شی. داکس بوډا او بيمار وو،يزيدهدايت اوکړوچه که دامړشي نوددې په ځائې دې حصين بن نمير امير جوړکړې شی اودا يې اووئيل چه مدينې والو ته ددرې ورځې مهلت ورکړې. که هغوی اومنل نوفبها ونعمت ګنې مدينه طيبه نعوذبالله مباح ده.

دالښکر مدينې ته اورسيدو،مدينې والوته ددرې ورځې مهلت ورکړې شو،هغوی اونه منله، بيا په طرفينو کښې جنګ اوشو،اهل مدينه ډير نرتوب سره مقابله اوکړه،ليکن دا اوشو چه بنو حارثه شاميانو ته په مدينه کښې دداخليدوموقع ورکړه،کله چه دښار دمينځ نه دتکبير

آواز اوچت شونواهل مدینه ډیر بدحواسه شول.اوهغوی مسکینان مجبورشول.بیاخوشام والو ډیرخونریزی اوکړه.تقریبا اوو سوه مهاجرین اوانصارشهیدان شول اوتقریبا لس زره غلامان شول. داهم ونیلې شی چه شامیانودزنا اود فجوربازارهم ګرم کړوتردې چه یوزرباکره ښځې حامله شولې والله اعلم بالصواب.

دې نه پس هغه په دې شرط دمدينې والونه بيعت واخستوچه هغوى به ديزيد غلامان وى.كه آزاد وى، اوكه خرڅوى.اوبيامكې ته روان شو.داواقعه د ۶۳هجرى ده

تراوسه هغه په لاره کښې ووچه مقام «مشلل»یا «ثنیة هرشي»ته اورسیدو اومړشو.دمرګ په وخت هغه حسین بن نمیر سکونی راوبللو او ورته یې اووئیل که دامعامله زماپه اختیارکښې وې نومابه کله هم ته خپل جانشین نه جوړولې.خوچونکه دیزیدحکم دې.خکه تاخپل جانشین جوړوم.دې نه پس یې ورته څه وصیتونه اوکړل اومړشو

دهغه دمرګ نه پس حصين بن نميرپه ۶۴هجرى دمحرم دمياشت په آخر كښې مكې ته اورسيدو، د حضرت عبدالله بن الزبيراودهغوى دملګرو محاصره يې اوكړه.مقابله شروع شوه، حتى چه د ربيع الاول شروع كيدوسره په بيت الله باندې دمنجنيق په ذريعه كاڼړى اوورولې شو اودې سره هغوى په بيت الله شريف باندې اور هم او وړولو.اودې سره دكعبې غلاف اوسوزيدو.تردې چه په ربيع الاول كښې ديزيد مرګ هم واقع شو.په ربيع الثانى كښې داخبر دشاميانو نه وړاندې حضرت عبدالله بن الزبيرته اورسيدو.هغوى شاميانوته اووئيل چه تاسوولې جنګ كوئ ستاسوطاغيه خو مړشو.ابتداءهغوى داخبره اونه منله.خوبيايې يقين اوشو.دغه شان دالښكر واپس شو.

اوس حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه ته دخپل دعوت چلولو موقع ملاوشو اوډيروخلقودهغوى سره بيعت اوكړلو.ليكن دلته په شام كښې اول دمعاويه بن يزيدبن معاويه بيعت اوشو. څومياشتو كښې دهغه انتقال اوشو.دې نه پس مروان بن الحكم خليفه شو.دمروان نه پس عبدالملك خليفه شو.داډيراعتمادوالاكس وو.هغه ورو ورو د دارالاسلام ټولې علاقې قبضه كړې اوپه ۷۳هجرى كښې يې دخپل سپه سالار حجاج بن يوسف ثقفى په ذريعه حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه قتل كړو.(۱)

داټوله واقعه ددې دپاره ذكر كړې شوه چه داټوله ديوبل سره مربوط ده،ګنى مقصودخو ابتدائى قصه وه.چه پكښې دعمروبن سعيد په مكې باندې دلښكرليږلو قصه وه

قوله: ائذن لي ايها الامير احدثك قولا قام به النبي ﷺ الغد من يوم الفتح،سمعته اذناي ووعاه قلبي وابصرته عيناي حين تكلم به: اې امير تاسوماته ديوې خبرې اورولواجازت راكړئ.چه په هغې باندې نبى ﷺ دفتح مكې په بله ورځ په ولاړه

---

(۱) دټولو تفصيلاتودپاره اوګورئ:الكامل لابن الاثير(ج۳ص۲۵۹ و ۳۵۰ ومابعدها)، والاصابة (ج۳ ص۴۹۳ و ۴۹۴) القسم الثالث،ترجمة مسلم بن عقبة.رقم(۸۴۱۴).ووفيات الاعيان لابن خلكان(ج۶ص۲۷۶) ترجمة يزيدبن القعقاع القارى)_

خطبه ورکړې وه، زمه دواړو غوږونو هغه خبره واوریده، زما زړه هغه خبره محفوظه کړه، اوکله چه نبی ﷺ هغه خبره ارشاد اوفرمائیله نوزما سترګو هغوی ته کتل
حضرت ابوشریح رضی الله عنه عمروبن سعید دمتاثره کولودپاره دتلطف لاره اختیاره کړه او وې فرمائیل ائذن لی ایها الامیر.....

احدثك دجواب امرپه وجه مجزوم دې.

دقام به النبی ﷺ مطلب دې **قام به خطیبا.**

د **سمعته اذنای ووعاه قلبی وابصرته عینای** وئیلواوپه دې سره حدیث اورولومقصد داباور کول دی چه ماته څه قسم ذهول نه دې شوې اونه په اوریدوکښې مانه څه غلط فهمی شوې ده.

قوله: حمدالله، واثنی علیه، ثم قال: نبی کریم ﷺ دالله تعالی حمدوثنابیان اوفرمائیله اوبیایې اوفرمائیل، **ان مکة حرمها الله ولم یحرمها الناس**
بې شکه الله مکه حرام ګرځولې ده، خلقو حرام نه ده ګرځولې.
مخکښې دحضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه حدیث راروان دې(١) هم دغه شان دحضرت انس رضی الله عنه حدیث هم راروان دې، اوپه هغې کښې تصریح دې **ان ابراهیم حرم مکة** اوپه هغه روایت کښې **ان مکة حرمها الله ولم یحرمها الناس** راغلې دې، په ظاهره باندې په دواړو روایتونو کښې تعارض دې.
په دواړو روایتونو کښې دتطبیق صورت دادې چه اصل تحریم دالله تعالی په حکم سره اوشو، حضرت ابراهیم علیه السلام په خپل اجتهادنه، نود **ان ابراهیم حرم مکة** مطلب داشو **ان ابراهیم حرم مکة بامرالله تعالی لاباجتهاده.**
یا دا مطلب دې چه حضرت ابراهیم علیه السلام د طوفان نوح نه پس چه کله دمکې تحریم پټ شوې وو نو بیا یې دمکې د تحریم اعلان اوکړو.
یادې داسې اووائیلې شی چه **ان الله قضی یوم خلق السماوات والارض ان ابراهیم سیحرم مکة.**
یا دامطلب دې **ان ابراهیم اول من اظهر تحریمها بین الناس وکانت قبل ذلك عندالله حراما.**(٢)

قوله: فلایحل لامرء یومن بالله والیوم الآخران یسفك بها دما: پس یوسرې دپاره هم چه په الله اوپه ورځ داخرت باندې ایمان ساتی حلال نه دې چه هلته وینه اوبهیوی.
دلته دایمان قید اولګولې شو، دې نه په دې مسئله باندې استدلال کړې شوې دې چه کفار دفروع مخاطب نه دی.
کفار دفروع مخاطب دی او که نه؟ دامسئله مختلف فیها ده، د احنافوپه دې کښې یوڅو

---

١) صحیح البخاری(ج١ص٢٨٦)،کتاب البیوع، باب برکة صاع النبی ﷺ ومدهم، رقم (٢١٢٩)، و (ج١ص٤٧٧) کتاب احادیث الانبیاء،باب(بدون ترجمة،بعدباب:یزفون النسلان فی المشی)،رقم(٣٣٦٧)_
٢) اوګورئ فتح الباری(ج٤ص٤٣)کتاب جزاء الصید،باب لایعضد شجرالحرم)_

اقوال دي: ابن نجیم رحمه الله په شرح المنار کښي ليکلي دي چه کفار دايمان مخاطب خودي، هم دغه شان دحد شرب نه علاوه دباقي عقوباتوهم مخاطب دي، هم دغه شان دمعاملاتوهم مخاطب دي.

البته دعباداتومخاطب دي که نه؟ علماء سمرقند وائي چه کفار دعباداتونه اعتقادا مخاطب دي اونه د اداء مخاطب دي.

علماء بخارا وائي چه هغوی اعتقاداخومخاطب دي، البته اداء مخاطب نه دي

اوفقهاء عراق وائي چه هغوی دعباداتو اعتقاداهم مخاطب دي او اداء هم، لهذا په آخرت کښي به د دواړو سوال کيږي، دمشائخ بخارا په نزدصرف په ترك ايمان باندې خوبه مواخذه وي، باقي دعباداتو په ترك باندې به څه مواخذه نه وي، نه په ترك اعتقادباندې اونه په ترك اداء باندې.(۱)

البته حضرت کشميري رحمه الله فرمائي چه کفارولره چه مونږ په معاملاتو کښي مکلف ګرځوددې مطلب که داوي چه په آخرت کښي به په دې باندې ثواب اوعقاب مرتب کيږي نوددې په صحيح والي کښي څه شك نشته.اوکه دامطلب وي چه په دنيوي احکامو کښي به دصحت او فساد حکم لګي، يعني څنګه چه ديومسلمان دمعاملاتوپه باره کښي مونږ دصحت وفساد حکم لګوو هم دغه رنګ دکفاروپه معاملاتوباندې به هم په دنياکښي دصحت وفسادحکم لګي نودې کښي دا عموم صحيح نه دې، ولې چه په هدايه کښي دې چه که يوکافر بغير دګواهانونه يادبل کافر د معتده سره نکاح اوکړي اوداسې کول دهغوی په مذهب کښي جائز وو، بيادادواړه مسلمانان شي نو دا مام ابو حنيفه رحمه الله په نزدهغوی به هم په دغه نکاح برقرار ساتلې شي، ددې وجه صاحب هدايه دا بيانوي چه دلته بطور شرع حرمت ثابتول ممکن نه دی، ولې چه کفار دحقوق شرع مخاطب نه وي. اونه بطور حق زوج عدت واجب کيدې شي، ولې چه زوج ددې معتقدنه دې.

هم دغه شان ابن الهمام رحمه الله تصريح کړې ده چه که يومسلمان حربي ته مردار، خنزير يا منګکوري خرڅوي اوددې په مقابله کښي مال ګټي نودا دامام ابوحنيفه اوامام محمد رحمهماالله په نزد حلال دې، که کفار دمعاملاتودصحت وفسادپه بنيادباندې مکلف وي نواول صورت کښي به نکاح نه صحيح کيدي اوپه دويم صورت کښي به مال نه حلاليدې، ددې نورنظائر هم شته چه په تتبع او تلاش سره ملاويدې شي، لهذاڅنګه چه دعقوباتونه دحدشرب استثناءاوشوه هم دغه شان په معاملاتوکښي دې هم داسې قيداولګولې شي، چه دهغې نه په کتب فقه کښي صراحة واردشوې فروعو استثناءکيدې شي (۲) والله اعلم.

دشوافع په نزد درې اقوال دي: ديوقول مطابق کفارد منهياتومخاطب دي، دماموراتونه دي.

---

(۱) اوګورئ ردالمحتار(ج۳ص ۲٤٤)کتاب الجهاد، مطلب في ان الکفارمخاطبون. اواوګورئ کشف الاسرار شرح المنار(ج۱ص۹۵و۹۶)، وکشف الاسرار على اصول البزدوی(ج٤ص۲٤۲و۲٤٤)بيان مايجب على الکافر و مالم يجب)_

(۲) اوګورئ فتح الملهم(ج۱ص ۵٤۱ و ۵٤۲)کتاب الايمان، باب الدعاءالى الشهادتين وشرائع الايمان)_

دویم قول دادې چه د یوځیز هم مخاطب نه دی
دریم قول چه د محققینو دې او اکثر حضرات هم د دې قائل دی چه د مامور اتو او د منهیاتو د ټولو مخاطب دی (۱)
امام نووی رحمه الله آخری دواړو اقوالو کښې تطبیق ورکړې دې چه کفار په دنیا کښې مخاطب نه دی ځکه چه د دوی نه په حالت د کفر کښې د مونځ روژې وغیره مطالبه نشی کیدې او که هغوی مسلمانان شي نو په هغوی باندې قضا واجب نه ده او په آخرت کښې مخاطب دی. یعني په ترک باندې به په آخرت کښې مطالبه کیږي (۲)
د امام احمد رحمه الله نه هم دوه روایتونه منقول دی. یو دا چه هغوی مخاطب دی. دویم دا چه هغوی مخاطب نه دی (۳)
ایا حدیث الباب دکفارو په مخاطب بالفروع نه کیدو باندې دلیل کیدې شی؟ لیکن حدیث الباب د کفارو غیر مخاطب کیدو باندې دلیل نه دې. ولې چه د دلته د ایمان قید ممکن دې ځکه یې لګولې وی چه هم اهل ایمان احکام د شریعت منی. یا د اسې دې اووئیلې شی چه دا قید د برانګیخته کولو د پاره دې او د اښودلو د پاره دې چه ایمان د دې خبرې تقاضا کوی چه د دې د حلال کیدو دې اعتقاد د اونکړې شی.
فائده: یومن بالله والیوم الآخر کښې صرف د مبدا او د معاد تذکره اوکړه. د ایمان بالله نه یې مبدا طرف ته اشاره اوفرمائیله او د ایمان بالیوم الآخر نه یې معاد طرف ته. د دې په ضمن کښې باقی ټول ایمانیات پخپله داخل شول
قوله: ان یسفك بها دما: چه هلته د وینه اوبهیولې شی.
یسفك د باب ضرب نه دې. دا معروف هم وئیلې شوې دې او مجهول هم (۴)
په حرم مکه کښې دقتال حکم: مکې مکرمې باندې حمله کول، هلته اوسیدونکو سره جنګ او قتال کول جائز دې او که نه؟
علامه ماوردی شافعی رحمه الله فرمائی چه د مکې مکرمې د خصوصیاتو نه دا خبره ده چه په اهل مکه باندې دې حمله اونکړې شی. هغوی سره دې قتال اونکړې شی. که اهل مکه بغاوت اوکړی او بغیر د قتال نه هغوی په لاره راوستل ممکن وی نو قتال صحیح نه دې.
او که بغیر د قتال نه هغوی د بغاوت نه نه منع کیږي نو جمهور علماء وائي چه هغوی سره دې قتال اوکړې شی. ولې چه اهل بغی سره قتال د حقوق الله نه دې. چه تلف کول یې صحیح نه دې. نور علماء فرمائي چه په دې صورت کښې هم د هغوی سره قتال صحیح نه دې. البته هغوی

---

۱) اوګورئ شرح النووی علی صحیح المسلم (ج ۱ ص ۳۷) کتاب الایمان باب الدعاء الی الشهادتین وشرائع الاسلام)
۲) حواله بالا)_
۳) واختلف اهل العلم فی خطابه بفروع الاسلام فی حال کفره مع اجماعهم علی انه لا یلزمه قضاءها بعد اسلامه. حکی عن احمد فی هذا روایتان المغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۲۳۹)_
۴) فتح البارى (ج ۱ ص ۱۹۸)

باندي دي داسې تنګي اوکړې شي چه هغوی اطاعت طرف ته واپس شي اود بغاوت نه منع شي.[1] امام نووی رحمه الله فرماني چه دامام شافعي رحمه الله قول دجمهورو مطابق دې.[2]
دامام شافعي رحمه الله يوقول دتحريم القتال فی مكة هم دې، چه هغه قفال رحمه الله اختيار كړې دې اوبعض علماء شافعيه اومالكيه هم دغه اختيار كړې دې. پس دابن المنير، ابن دقيق العيد، امام طبری او ابن العربی رحمهم الله هم دغه رائې ده.[3] په احنافوكښې علامه سندهی رحمه الله هم دغه اختيار كړې دې.[4] دامام بخاری رحمه الله په نزدهم دغه مختار دی.[5]
جمهورعلماء چه دقتال دجوازقائل دی، هغوی دحضرت ابوشريح رضي الله عنه په دې حديث كښې تاويل كوی او وائي چه هلته دقتال دحراميدونه مراد د قتال مخصوص كيفيت دې، مثلاً منجنيق وغيره نصب كولوسره دې قتال اونكړې شي، چه دهغې نقصان عام وی. اودقتال دحرمت قائلين وائي چه حديث مطلق دې، په دې كښې څه قسم تخصيص نشته. اوبيا چه نبی ﷺ ته دكوم قتال اجازت ملاو شوې ووهغه دمطلق قتال اجازت وو دمخصوص قتال اجازت نه وو. لهذامذكوره تاويل نشي چليدې. ددې نه علاوه دحديث سياق دلالت كوی چه حرمت دقتال ددغه زمكې دحرمت داظهار د پاره دې چه په هغې كښې مطلقاسفك دماء حرام ده. اوداظاهره ده چه سفك دماء عام ده، دې لره د عمومي ضرر رسونكو والا آلاتوسره مخصوص كول څه معنی نه لری.[6]
په حرم مكه كښې دقتل اودقصاص حكم: دلته يو مسئله داده چه كه يوكس جنايت اوكړی نوآيا په حرم كښې د هغې نه قصاص اخستې شي؟
دې سلسله كښې دا تفصيل دې چه كه يوكس څه جنايت اوكړی اوحرم كښې پناه واخلی نوكه ددې جنايت مادون النفس وی نوبالاتفاق ددې قصاص به حرم كښې اخستې شي
اوكه جنايت دقتل وی نو كتلې به شي چه هغه داجنايت په كوم ځائې كښې كړې دې؟
كه جنايت دقتل په حرم كښې كړې وی نوددې په باره كښې هم اتفاق دې چه دهغه نه هم په حرم كښې قصاص اخستې شي
اوكه دقتل دجنايت ارتكاب يې دحرم نه باهر كړې وی اوبيا په حرم كښې يې پناه واخستله نو د هغه په باره كښې اختلاف دې
شوافع اومالكيه دهغه په باره كښې هم داستيفاء قصاص قائل دی

---

[1] اوګورئ فتح الباری (ج٤ص٤٨)كتاب جزاء الصيد،باب لايحل القتال بمكة،واعلاء السنن (ج١٢ ص٥٣٢و٥٣٣)،كتاب السير،باب لايجوزقتل من لجا الى الحرم مسلما كان اوذميا او حربيا،واحكام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانی(ج١ص٧٠)_
[2] فتح الباری(ج ٤ ص٤٨)_
[3] حواله بالا)_
[4] حاشية السندهی علی صحيح البخاری(ج١ص٣٣٤)كتاب جزاء الصيد،باب لايحل القتال بمكة)_
[5] حواله بالا)_
[6] اوګورئ فتح الباری(ج٤ص٤٨)، واعلاء السنن(ج١٢ص٥٣٢و٥٣٣)،وحاشية السندی علی البخاری (ج١ص٣٣٤)_

او حنفیه اوحنابله وائي چه دهغه نه به په حدود د حرم کښي قصاص نه اخستلې کیږي، بلکه د هغه خوراك څكاك به بند کړې شي، تردې چه هغه د حدود حرم نه پخپله باهر لاړشي، بیابه هغه نه قصاص اخستې شي.[1]

شافعیه اومالکیه اولاددې خبرې نه استدلال کوی چه زانی ته کوړې لګول، دغل لاس کټکول، اوهم دغه شان دقاتل نه قصاص اخستو حکم دې، په دې امورو کښي دیو مکان تخصیص نشته هم دغه رنګ دهغوی استدلال د الحرم لایعیذ عاصیا ولا فارا بدم ولا فارا بخربة نه هم دې، نبی کریم ﷺ دابن خطل دقتلولو حکم ورکړو، په دې حال چه هغه د کعبې غلاف سره لګیدلې وو[2]

بله دا چه هغوی وائي چه داسړې چه جنایت یي اوکړواو حرم ته اوتختیدو، چه دهغه قتلول دمعصیت د وجې نه مباح شوې دې، هغه د کلب عقور په شان دې، لکه څنګه چه کلب عقور په حرم کښي هم وژلې شی، هم دغه شان دې سړی ته به هم په حرم کښي پناه نه ملاویږي.[3]

دحنفیه او دحنابله استدلال دقرآنی آیت ومن دخله کان امنا[4] نه دې، دا اګرکه خبر دې خو مراد ترې نه امر دې.[5]

هم دغه شان دحدیث الباب نه هم استدلال کوی:

ان مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس، فلا يحل لامرئ يومن بالله واليوم الآخر ان يسفك بها دما، ولا يعضد بها شجرة، فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم يأذن لكم، وانما اذن لى فيها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس، وليبلغ الشاهد الغائب.

دنبي کریم ﷺ ارشاد هذا بلد حرمه الله یوم خلق السموات والارض......[6] نه هم حنفیه اوحنابله استدلال کوی.

ترڅو پورې چه دشوافع ومالکیه داستدلال تعلق دې چه زانی ته کوړې لګول، دغل لاس کټکول او دقاتل نه قصاص اغستو حکم دې اودوی دپاره دمکان څه تخصیص نشته پس دا خبره خو مسلمه ده چه په دې امورو داجراء دپاره دامکنه وازمنه عموم دې، هریوځائي او هریوزمانه کښي د دوي اجراء کیدې شی، ددې دپاره غیر متعین طورباندې هریومکان کافی دې، لهذا ددې اجراء په غیر حرم کښي کیدې شی

---

[1]) اوګورئ المغنی لابن قدامة (ج۹ص ۹۰...۹۲)، واوجز المسالک (ج۸ص ۱۷۶) کتاب الحج، باب جامع الحج، واحکام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانی (ج۱ص۶۹) وبدائع الصنائع (ج۷ص ۱۱٤)، واعلاء السنن (ج۱۲ ص۵۳۲...۵۳۵)، کتاب السیر، باب لایجوز قتل من لجا الی الحرم......)_

[2]) اوګورئ موطا امام مالک (مع اوجز المسالک ج۸ص۱۷۲) کتاب الحج، باب جامع الحج)_

[3]) دتفصیل دپاره اوګورئ المغنی لابن قدامة (ج۹ص ۹۰و۹۱)_

[4]) آل عمران ۹۷)_

[5]) المغنی (ج۹ص ۹۱)_

[6]) صحیح البخاری (ج۱ص۲٤۷) کتاب الصید، باب لا یحل القتال بمکة، برقم (۱۸۳٤)_

بيا كه عموم امكنه اخستوسره په حدودحرم كښې داجراء قصاص جوازثابت كړي. نوبياهم زمونږه مذكوره رواياتونه به په دې كښې تخصيص ضروري وي. خاص طور باندې چه پخپله دا حضرات حامله اوهغه مريض چه دڅاد صحت اميدوي. دهغوي سزامؤخر كوي. حالانكه دعموم تقاضا خو داده چه بغير دتاخير نه سزاجاري كړې شي. چه هغوي ددې تخصيص كولې شي نود دلائلوپه رڼړاكښې مونږه دمذكوره صورت تخصيص هم كولې شو

دشافعيه الحرم لايعيذ عاصيا......الخ نه استدلال كول هم صحيح نه دې ولې چه دا حديث نه دې، بلكه داخو دعمروبن سعيدقول دې

اوترڅو پورې چه دابن خطل دقتل تعلق دې. نوهغه په دې رخصت كښې داخل دې چه دكوم ذكرپه حديث باب كښې راغلې دې، وانما اذن لى فيها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها امس، شافعيه په دې باندې وائي چه نبي كريم ﷺ مكې مكرمې ته په داخليدوسره مكمل قبضه كړې وه اوټول مطيع شوي وو، هغه وخت (يعني يوساعت) دحرمت نه مستثنى وو. دې نه پس بيا حرمت راغلې ووچه وروستو دابن خطل دقتل حكم وركړې شو. معلومه شوه چه نبي ﷺ په حرم كښې داقامت حد حكم وركړې وو. (١)

ددې جواب دادې چه نبي كريم ﷺ ته چه ديو (ساعت) پورې دقتال اجازت ملاوشوې وو. دهغې نه مراد اصطلاحي ګهنټه نه وه، بلكه دسحرنه واخله ترمازيګرپورې وخت وو. دې وخت كښې دننه ابن خطل قتل كړې شو. د عمروبن شعيب عن ابيه عن جده دطريق نه امام احمد روايت نقل كړې دې چه دا اجازت تر مازيګرپورې وو. (٢)

بياپه كلب عقورباندې قياس هم صحيح نه دې، ولې چه دكلب عقور په طبيعت كښې ايذا رساني ده، ددې وجې نه حرم دهغه دايذارساني نه بچكيدلودپاره هغه ته پناه نه ده وركړې، اوپه انسان كښې اصل حرمت دې اودهغه حرمت هم ډيرعظيم دې لهذاداقياس مع الفارق دې، بيا سړي جنايت باهر كړې دې اوهغه په حرم كښې دننه څه قسم انتهاك نه دې كړې، بلكه دحرم دحرمت لحاظ يې اوساتلواودهغې پناه ئې واخستله (٣)

باقي پاتې شوپه حدودحرم كښې قتل يادموجب حدګناه دارتكاب تعلق، پس مونږه مخكښې بيان كړي دي چه دتمام علماء په نزدبالاتفاق دده نه به هم هغه ځائي كښې قصاص اخستې شي اوپه ده باندې به حدجاري كولې شي

وجه داده چه څنګه دحل والوته دجرائم نه ايسارولوضرورت وي، هم دغه شان حرم والوته هم د زاجر ضرورت دې، كه دهغوي په حق كښې حدودزنانافذنشي نودالله تعالى حقوق به معطل شي. دې نه علاوه داوجه هم ده چه هغې دجنايت ارتكاب كولوسره دحرم حرمت انتهاك اوكړو، لهذا حرم ددې صيانت ذمه دارنه دې، په خلاف دهغه صورت چه هغې دقتل ارتكاب دحدود

---

(١) اوګورئ: شرح النووي على صحيح مسلم (ج١ص٤٣٩)، كتاب الحج، باب جواز دخول مكة بغير احرام)_

(٢) اوګورئ: مسنداحمد(ج٢ص١٧٩)، وفتح الباري (ج١ص١٩٨)، واوجز المسالك (ج٨ ص١٧٥ و١٧٦)، كتاب الحج، باب جامع الحج)_

(٣) دتفصيل دپاره اوګورئ: المغنى لابن قدامة (ج٩ص٩١)، وزاد المعاد(ج٣ص٤٤٢....٤٤٩)_

حرم نه باهر کړي وي او بیا یې په حرم کښي پناه اخستې وي نو څونکه د حرم د حرمت انتهاك نه دې شوي. څکه حرم به دې پخپل پناه کښي واخلی (۱)

او څومره پورې چه د مادون النفس جنایاتو تعلق دې نو د دې سزا به هلته نافذیږي، اګر که جنایت په غیر حرم کښي شوي وی. ولې چه د نبي کریم ﷺ نه هلته د قتل نهی خو ثابت ده، فرمائیلی دی فلا یحل لامرئ یومن بالله والیوم الآخر ان یسفك بها دما سفك دم د قتل نه کنایه دې، ظاهره ده چه د مادون النفس مرتبه د نفس نه بهر حال کمه ده (۲)

بیا مادون النفس او د اطرافو معامله اموالو په شان ده. څنګه د مالی معاملا تو تصفیه هلته کیدې شی د مادون النفس تصفیه هم هلته کیدې شی. والله اعلم

یو اشکال او د هغې جواب بعضي حضرات د حنفیه دلیل ان یسفك بها دما چه مطلق د خونریزی په حرمت دال دې، د دې د تاویل کوشش کړې دې چه د دې نه ناجائز خونریزی مراد ده. لهذا کوم کس چه د قتل جنایت او کړی او حرم کښې داخل شی د هغه قتلول ناجائز نه دی. لهذا د هغه نه هلته قصاص اخستې شی.

لیکن د دې جواب دا دې چه دې کښې د حرم څه تخصیص دې؟ ناجائز خونریزی خو چه چرته هم وی جائز نه ده. نیز نبي کریم ﷺ مخکښې فرمائي فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فیها....... د دې نه معلومه شوه چه نبي کریم ﷺ هلته قتال او سفك دم کړې دې. ظاهره ده چه هغوی ﷺ ناجائز خونریزی نه ده کړې، مخکښې هم د دې جائز قتال تخصیص بیان کړې شوې دې **فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم یاذن لکم** نو چه جائز قتال او جائز سفك دم د هغوی ﷺ سره خاص شو نو مخکښې د بل د پاره د جواز څه صورت پاتې کیږی (۳) والله سبحانه وتعالی اعلم

قوله: ولا یعضد بها شجرة: او هلته به ونې نه کټکولې کیږی.

عضد یعضد د باب ضرب نه دې، د دې معنی ده کټکول **معضد** د کټکولو آله (۴)

د حرم مکه د وونو بوټو کټ کولو حکم: د حرم مکه اشجار و نباتات په درې قسمونه دی:

د و نو بوټو یو هغه قسم چه یو کس په خپل محنت سره کرلې وی، د هغوی کټکول یا د ویخ نه راویستل بالاتفاق جائز دي.

دویم هغه چه چا کرلې خو نه وی لیکن هغه هم د هغې نباتاتو د جنس نه وی، کوم چه خلق عام طور سره کری.

د دې دویم قسم نباتاتو کټکول او د ویخ نه راویستل هم جائز دی.

دریم قسم د خودرو ونې او د ګیاوغیره دې، په دې قسم کښې صرف د اذخر ګیا کټکول او د

---

۱) حواله جات بالا)_
۲) حواله جات بالا)_
۳) اوګورئ المغنی (ج ۹ ص ۹۱)_
۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸)_

ويخ نه راويستل جائزدي، باقي ديو ځيز هم كټكول او دويخ نه راويستل جائزنه دي. البته دخودرو ګيا يا د ونو نه كه كومه ونه وغيره مړاوې شوې وى، يا سوزيدلې وى. يامات شوې وى نو دهغې كټكول هم جائزدى.

حاصل داچه ولايعضد بها شجرة كښې دشجره نه مرادهغه ګيا او ونې وغيره دى چه پخپله راختلې وى. هغه نه خو د ماانبته الناس دجنس نه وى. نه ماتې شوې وى. نه سوزيدلې وى اونه دمړاوې شوې وى، نيزاذخر هم نه وى. دداسې ونو او ګياګانو وغيره كټكول جائز نه دى اود كټكولو په صورت كښې به جزاء واجبيږى (١) والله اعلم.

قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله، ولم يأذن لكم: كه يوكس د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه كښې دقتال دوجې نه د رخصت حاصلولو كوشش كوى نو تاسو اووائې چه الله تعالى خپل رسول لره اجازت وركړې دې، تاسوته ئې اجازت نه دې دركړې.

يعنى كه څوك د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه باندې دحملې كولو نه استدلال اوكړى او دا اووائى چه نبى ﷺ حمله كړې ده لهذا مونږه هم حمله كوو. مونږ دپاره هم جائز دې نو تاسو دا اووائى چه الله تعالى نبى كريم ﷺ ته اجازت وركړې وو. تاته ئې اجازت نه دې دركړې. لهذا ته حمله نشې كولې.

ددې نه معلوم شوه چه په مكه باندې حمله كول اوهلته قتال كول په يوحال كښې هم جائزنه دى، هم دغه دامام بخارى رحمه الله مسلك دې، كماسبق تفصيله.

مكه مكرمه عنوةً فتح شوې ده يا صلحاً؟ بيا دا روايت په دې خبره صراحة دلالت كوى چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې وه، هم دغه دجمهور علماو رائې ده، ددې په مقابله كښې امام شافعى رحمه الله فرمائى چه مكه مكرمه صلحا فتح شوې وه. د امام احمد رحمه الله په دې سلسله كښې دوه قوله دى، يوقول د امام شافعى مطابق دې اويوقول دجمهورو موافق.

امام غزالى رحمه الله دمكې صلحاً فتح كيدو قول مدلل ګڼړلوسره خپل كتاب وسيط كښې د امام شافعى داقول نقل كړې دې چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې ده او وې فرمائيل چه هم دا دهغوى مذهب دې. (٢)

---

(١) تفصيل دپاره اوګورئ فتح القدير (ج٣ ص٣٣)، كتاب الحج، فصل فى جزاء الصيد...... وبدائع الصنائع (ج٢ ص٢١٠)، كتاب الحج، فصل: واما الذى يرجع الى النبات..... دنورو مذاهبوتفصيل دپاره اوګورئ المغنى لابن قدامة (ج٣ ص١٦٨_١٧١)، كتاب الحج، تحريم قطع شجرالحرم ونباته الا الاذخر، والمجموع شرح المهذب (ج٧ ص ٤٤٧_٤٥٣)، وزادالمعاد فى هدى خيرالعباد (ج٣ ص٤٤٩_٤٥٥٢)، والحاوى الكبير للماوردى (ج٥ ص٤١٢_٤١٧)، كتاب الحج، باب جزاء الصيد)_

(٢) دبحث تفصيل دپاره اوګورئ زادالمعاد فى هدى خيرالعباد (ج٣ ص٤٢٩_٤٣٤) فصل فى الاشارة الى ما فى الغزوة من الفقه واللطائف)_

قوله: وانما اذن لي فيها ساعة من نهار: مادپاره خوهلته صرف د ورځې يوساعت پورې دقتال اجازت وو

اذن معروف هم اوونيلې شو اى اذن الله او مجهول هم مروى دې (۱)

ساعت دوخت يو مقدارته ونيلې شي. دې نه مراديوم الفتح ده. (۲)

په يوم الفتح کښې دسحر طلوع شمس نه واخله تر مازيګرپورې وخت مستثنى وو، چه پکښې نبى کريم ﷺ ته دقتال اجازت ورکړې شوې وو (۳)

قوله: ثم عادت حرمتها اليوم کحرمتها بالامس: بيا نن ددې حرمت هم هغه شان واپس راغلو څنګه حرمت چه پرون وو.

يعنى څنګه حرمت چه دنن نه مخکښې ووهم هغه شان ددې حرمت بيا راغلو.

قوله: وليبلغ الشاهد الغائب: او پکار دې چه حاضر غائب ته اورسوى هم دغه مقصود بالترجمه دې

قوله: فقيل لابي شريح: ما قال عمرو؟: دابوشريح رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړې شوه چه عمرو څه اوونيل؟

مطلب دا دې چه چا دحضرت ابوشريح رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړه چه دا حديث اورولونه پس عمروبن سعيد څه جواب ورکړلو؟

قوله: قال: انا اعلم منك يا اباشريح: هغه اوونيل چه اې ابوشريح څه ستانه زيات پوهيږم

قوله: لا يعيذ عاصيا ولا فارا بدم، ولا فارا بخربة: حرم يوعاصى ته پناه نه ورکوى، اونه هغه کس له چه قتل اوکړى او اوتښتى او نه هغه کس له چه غلا اوکړى او اوتښتى.

عاصى: دعصيان نه دې، خروج عن الطاعة ته عصيان وائى، ګويا چه دعاصى نه مراد باغى دې.

د فاربالدم نه مراد دقتل کولو نه پس تښتيدو والا. (۴)

خربة خاء معجمه او د را مهمله په فتحې سره دې، دې نه پس باء موحده ده. (۵)

ابن الاثير رحمه الله فرمائى خربة اصل کښې عيب ته وائى، دلته د خربة مفهوم دادې چه يوسړې يو څيز داسې ځان دپاره مختص کول او په هغې باندې غالب کيدل غوارى چه شريعت دهغې

---

۱) فتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

۲) حواله بالا)_

۳) حواله بالا. مسنداحمد(ج۲ ص۱۷۹) کښې دې عن عمروبن شعيب عن ابيه عن جده قال:لما فتحت مکة على رسول الله ﷺ قال: کفواالسلاح الاخزاعة عن بنى بکر.فاذن لهم حتى صلى العصر.ثم قال: کفوا السلاح)

۴) فتح البارى (ج۴ ص۴۴و۴۵) کتاب جزاءالصيد. باب: لايعضد شجرالحرم)_

۵) عمدة القارى(ج۲ ص۱۴۰)، وفتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

اجازت نه ورکوی [۱]

هم دغه شان د خربه معنی سرقه هم ده، په خاص طور د اوښانو په غلا به د خربه اطلاق کیدلو، بیا توسعا په عام غلا باندې هم ددې اطلاق اوکړې شو [۲]، امام ترمذی رحمه الله ددې تفسیر په جنایت سره کړې دې [۳]

بعض حضرات دې نه خربة (بفتح الخاء المعجمة وسکون الراء المهملة وبعدها باء موحدة) بنودلې دې [۴]، ابن بطال رحمه الله فرمائی چه ددې معنی د فساد ده [۵]، په صحیح بخاری کښې یو ځائې کښې ددې معنی بلیة مذکور ده [۶]

امام ترمذی رحمه الله فرمائی ویروی: ولافارابخزیة. [۷] یعنی دا لفظ په خاء معجمه مکسوره او زاي معجمه ساکنه او ددې نه پس یاء مثناة سره هم روایت کړې شوې دې، چه معنی بې رسواکیدل او دباعث عار امر دې [۸]

علامه کرمانی رحمه الله دالفظ په جیم او (زای) سره جزیه هم نقل کړې دې [۹]، لیکن دا روایة ثابت نه دې [۱۰] والله اعلم

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوشریح رضي الله عنه دحدیث دعموم نه استدلال کړې دې، لیکن عمرو بن سعید انکار اوکړو او دا یې اوونیل چه ته دا حدیث عام گنړې، حالانکه دا حدیث خاص دې، مجرم او عاصی چه جرم اوکړی اوبیا په حرم کښې پناه واخلی نوهغه ته به پناه نه ملاویږی. [۱۱]

علامه طیبی رحمه الله فرمائي چه دعمرو بن سعید کلام دقول بالموجب دقبیل نه دې، گویاچه هغه دا وائي چه خه دا تسلیموم چه تاسو دا حدیث اوریدلې دې اوتاسو ته یاد دې، لیکن خه چه خه وایم هغه ددې خلاف نه دې، دحدیث تعلق په مکه باندې عنوة د فتح په نیت حمله کولو سره دې، او دا خما مقصود نه دې، بلکه خما مقصود دهغه سړی خلاف جنگ کول دی چه باغی او

---

[۱] جامع الاصول (ج ۹ ص۲۸۷)_

[۲] جامع الاصول (ج ۹ ص۲۸۸)_

[۳] جامع الترمذی، فاتحة ابواب الحج، باب ما جاء فی حرمة مكة)_

[۴] فتح الباری (ج۱ ص۱۹۸)_

[۵] شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج ۱ ص ۱۸۲)_

[۶] صحیح البخاری (ج ۱ ص۲٤۷)، كتاب جزاء الصيد، باب:لا يعضد شجر الحرم، رقم(۱۸۳۲)_

[۷] جامع الترمذی،فاتحة ابواب الحج،باب ماجاء فی حرمة مكة، رقم (۸۰۹)_

[۸] جامع الاصول (ج۹ ص۲۸۸)_

[۹] شرح الكرمانی (ج ۲ ص۱۰۵)_

[۱۰] فتح الباری (ج ٤ ص ٤۵)_

[۱۱] اوگوری: شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج ۱ ص ۱۸۰)_

خطاكار دي او حرم عاصي اوخطاكار ته پناه نه ور كوي (۱)
ليكن دعمرو بن سعيد دا جواب غلط دي. ولې چه حضرت عبدالله بن الزبير نه خو باغي وو. نه عاصي وو اونه هغوی دچا قتل کړې وو

ابن بطال رحمه الله فرمائي وابن الزبير عند علماء اهل السنة اولى بالخلافة من يزيد وعبد الملك، لانه بويع لابن الزبير قبل هولاء، وهو من اصحاب رسول الله ﷺ. (۲) والله سبحانه اعلم
يعني دعلماء اهل سنت په نزد عبدالله بن زبير د يزيد او دعبدالملك په مقابله كښې دخلافت زيات حقدار وو. ولې چه ددې خلقونه مخكښې دهغوی په لاس بيعت شوې وو. او بيا هغوی دنبی كريم ﷺ دصحابه نه هم وو

[۱۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ذُكِرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضَكُمْ - عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلاَ لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ مِنْكُمُ الْغَائِبَ » . وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ ذَلِكَ « أَلاَ هَلْ بَلَّغْتُ » مَرَّتَيْنِ [ر: ۶۷]

رجال الحديث

① **عبدالله بن عبدالوهاب** داابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دي (۳)
دوی د بشربن المفضل، حمادبن زيد، حاتم بن اسماعيل، عبدالعزيزبن ابی حازم، عبدالعزيز بن محمد دراوردی، امام مالك اوابوعوانه رحمهم الله نه روايت كوی
ددوی نه روايت كونكو كښې امام بخاری، يعقوب بن شيبه، امام محمدبن يحي ذهلی، علی بن عبدالعزيزبغوی اوعمروبن منصورنسائي رحمهم الله وغيره حضرات دی (۴)
امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي ثقة. (۵)
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي ثقة صدوق. (۶)
ابن حبان رحمه الله دهغوی ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دي (۷)

---

(۱) الكاشف عن حقائق السنن (ج ۵ ص ۳۶۲). كتاب المناسک، باب حرم مكة حرسهاالله تعالی)_
(۲) شرح صحيح البخاری لابن بطال(ج ۱ ص۱۸۰)_
(۳) تهذيب الكمال (ج ۱۵ ص ۲۴۶)_
(۴) دشيوخو اوتلامذود تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(ج۱۵ ص۲۴۸،۲۴۶). وتهذيب التهذيب(ج ۵ ص ۳۰۴و۳۰۵)_
(۵) تهذيب الكمال(ج ۱۵ ص۲۴۷و۲۴۸)_
(۶) حواله بالا، وتهذيب التهذيب (ج ۵ ص۳۰۵)_
(۷) الثقات لابن حبان (ج۵ ص۳۵۳)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة.[۱]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي ثبت.[۲]

په ۲۲۸ هجری کښې دهغوی وفات اوشو[۳] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

(۲) **حماد** دوی حماد بن زید بن درهم بصری رحمه الله دی، ددوی حالات **کتاب الایمان، باب: وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما** دلاندي تیرشوی دی[۴]

(۳) **ایوب** دوی ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د **کتاب الایمان، باب حلاوة الایمان**، د لاندي تیر شوی دی[۵]

(۴) **محمد** دوی امام محمد بن سیرین بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د **کتاب الایمان، باب اتباع الجنائز من الایمان**، دلاندی تیر شوی دی[۶]

(۵) **ابن ابی بکرة** : دوی عبدالرحمن بن ابی بکره رحمه الله دی. ددوی حالات په **کتاب العلم** کښې **باب قول النبی ﷺ : رب مبلغ اوعی من سامع**، دلاندی تیر شوی دی[۷]

(۶) **حضرت ابو بکره** رضی الله عنه: دحضرت ابوبکره رضی الله عنه حالات په **کتاب الایمان، باب: (وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما)** دلاندي تیرشوی دی.[۸]

دحدیث دسندمتعلق یو تنبیه: دلته د دې حدیث په سند کښې دمستملی او کشمهینی په نسخو کښې دمحمد نه پس د **ابن ابی بکرة** واسطه ده. بعینه هم دغه سند په کتاب التفسیر. سورة براءة کښې هم وارد شوې دې[۹] او په کتاب العلم کښې د **عبدالرحمن بن ابی بکرة** تصریح موجود ده[۱۰] په باقی نسخو کښې **ابن ابی بکرة** ساقط دی. په دې صورت کښې به دا سند منقطع شی. ولې چه محمد بن سیرین ته د حضرت ابوبکره رضی الله عنه نه سماع حاصل نه ده

---

[۱] تقریب التهذیب (ص ۳۱۲). رقم (۳۴۹٤)_

[۲] الکاشف (ج ۱ ص ۵۷۰). رقم (۲۸۳٤)_

[۳] حواله بالا)_

[۴] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹)_

[۵] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶)_

[۶] کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲٤)_

[۷] کشف الباری (ج ۳ ص ۱۹٤)_

[۸] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۵)_

[۹] صحیح البخاری (ج ۲ ص ۷۶۲). کتاب التفسیر. سورة براءة. باب (ان عدة الشهور عندالله اثنا عشر شهرا.....). رقم (٤۶۶۲)_

[۱۰] صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶). کتاب العلم. باب قول النبی ﷺ رب مبلغ اوعی من سامع. رقم (۶۷)_

په بعضې نسخو کښې عن محمد بن ابي بکرة عن ابي بکرة لفظ راغلې دې، چه غلط دې. په دې نسخه کښې د محمد نه پس د عن لفظ ساقط شوې دې (۱)

حاصل دا چه محمد بن ابي بکرة غلط دې. عن محمد عن ابن ابي بکرة عن ابي بکرة صحيح دې. او د کتاب العلم په طريق کښې د دې (ابن ابي بکرة) تعيين هم کړې شوې دې چه هغه عبد الرحمن بن ابی بکره دې والله اعلم.

قوله: ذکر النبي ﷺ قال: دنبی کريم ﷺ ذکر اوکړې شو. نبی ﷺ اوفرمائيل يعني حضرت ابوبکره ﷺ دنبی کريم ﷺ تذکره اوکړه چه نبی ﷺ خپل اوښ باندې کيناستو اويو کس رسئ اونيوله او نبی ﷺ خطبه ورکړله. په هغې کښې اوفرمائيل

فان دماءکم واموالکم _ قال محمد: واحسبه قال: واعراضکم _ عليکم حرام کحرمة يومکم هذا في شهرکم هذا..... بيشکه ستاسو ځانونه اوستاسو اموال _ محمد بن سيرين وائی چه زما ګمان دا دې چه هغوی د آبرو لفظ هم فرمائيلې وو_ په تاسو باندې حرام دې. ستاسو ددې ورځې او ددې مياشتې دحرمت پشان

مطلب دا دې چه محمد بن سيرين ته شک دې چه ابن ابی بکره خپل روايت کښې **فان دماءکم واموالکم** نه پس **واعراضکم** هم فرمائيلې وو او که نه. (۲)

ليکن وړاندې **باب قول النبي ﷺ: رب مبلغ اوعى من سامع** په ذيل کښې حديث تير شو. په هغه کښې جزم سره بغير دشک نه **واعراضکم** هم مذکور دې. (۳)

قوله: الا ليبلغ الشاهد منکم الغائب: واورئ په تاسو کښې چه څوک حاضر دی هغوی دې غائب ته اورسوی.

ابن جرير طبری رحمه الله فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه دخبرواحد قبلول جائز دې ولې چه نبی کريم ﷺ هر کس ته دتبليغ کولو حکم ورکړې وو، که دهريو کس خبره بيله بيله معتبرنه وې نو د نبی ﷺ هر سړی لره دتبليغ مکلف ګرځولو به څه فائده وه؟ (۴)

قوله: وکان محمد يقول: صدق رسول الله ﷺ، کان ذلک: محمد بن سيرين رحمه الله به فرمائيل، رسول الله ﷺ رښتيا اوفرمائيل او دا واقع شوې دې

دمحمد بن سيرين رحمه الله دقول مختلف توجيهات محمد بن سيرين رحمه الله دڅه څيز تصديق کوی؟ په خاص طور دا سوال ځکه هم پيدا کيږی چه دلته **ليبلغ** دامر صيغه ده او تصديق يا تکذيب

---

۱) فتح الباري (ج ۱ ص ۱۹۹)، وعمدة القاري (ج ۲ ص ۱٤٥)_

۲) فتح الباري (ج ۱ ص ۱۹۹)_

۳) صحيح البخاري (ج ۱ ص ۱٦)، کتاب العلم، باب قول النبي ﷺ: رب مبلغ اوعى من سامع، رقم (٦٧)

٤) فتح الباري (ج ٤ ص ٤٤) کتاب جزاء الصيد، باب: لا يعضد شجر الحرم)_

د خبر کولې شي، امر، نهی، وغیره چه د انشاء دقبیل نه دی دهغې تصدیق یا تکذیب نه کیږی. بله دا چه په كان ذلك کښې ذلك اشاره کوم څیز طرف ته ده؟

علامه کرمانی رحمه الله په دې سلسله کښې مختلف احتمالات ذکر کړی دی، هراحتمال ګویا چه مستقل یو قول دې:

① .... یو احتمال دا دې چه دلته ممکن ده چه روایت دامر دصیغې سره نه وی. بلکه لیبلغ په شروع کښې لام مفتوح وی، ګویا نبی کریم ﷺ خبر ورکوی لیبلغ الشاهد منکم الغائب په تاسو کښې چه څوک حاضر دې هغه به غائب ته رسوی

محمدبن سیرین رحمه الله ددې خبرې تصدیق کوی او وائی نبی کریم ﷺ چه دا خبر ورکړې دې صحیح خبرئې ورکړې دې كان ذلك واقعی تبلیغ شوې دې.

② .... دویم احتمال دا دې چه دلته لیبلغ د امرصیغه ده، لیکن دا بمعنی الخبر دې، ګویا نبی ﷺ فرمائی «سیقع التبلیغ بعد» امام ابن سیرین رحمه الله هم ددې خبرې تصدیق او ددې د وقوع خبر ورکوی.

③ .... دریم احتمال دا دې چه ددې نه پس چه کوم «الاهل بلغت» راغلې دې. دهغې په ضمن کښې چه کوم دتبلیغ مفهوم دې دهغې طرف ته اشاره مقصود ده. اوس به د ابن سیرین رحمه الله د قول مطلب داشی چه دنبی کریم ﷺ دطرف نه امت ته تبلیغ شوې دې.

④ .... څلورم احتمال دا دې چه د ذلك اشاره تتمه حدیث طرف ته وی، ولې چه ددې حدیث په آخر کښې دا جمله هم شته فان الشاهد عسی ان یبلغ من هو اوعی له منه.[1] ګویا ابن سیرین رحمه الله دا فرمائي چه نبی کریم ﷺ دا اوفرمائیل چه شاهدته مخکښې نورو ته دعلم خبره رسول پکار دې، ولې چه عین ممکن ده چه چا ته اورسولې شی هغه ددې دعلم خبرې د رسونکې په نسبت زیات حفاظت اوکړی، دا خبره نبی ﷺ بالکل صحیح فرمائیلې ده. بیا چه دشاهدینو دطرف نه راتلونکې خلقو ته تبلیغ اوشو نوپه هغوی کښې ډیر حضرات اوعی او احفظ اوختل.[2]

علامه عینی رحمه الله فرمائي چه اول احتمال وجیه دې، لیکن دا په هغه صورت کښې معتبر دې چه کله دمحمد بن سیرین نه د لام دفتحه روایت ثابت شی.

اوترڅو پورې چه دبل احتمال تعلق دې، نود امر په معنی دالخبر کیدو کښې څه قرینه پکار دې، اوهغه دلته نشته.[3]

بله داچه هغوی فرمائی چه دا عین ممکن ده چه د ذلك اشاره هغه تبلیغ طرف ته وی چه د

---

[1]) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶) کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع، رقم (۶۷)

[2]) اوګورئ شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۰۸)_

[3]) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۶)_

ليبلغ په ضمن كښې مفهوميږي.اوس د كان ذلك مطلب به داشى وقع ذلك التبليغ المامور به من الشاهد الى الغائب.([1])

حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى چه د صدق مطلب دې وقع ما امربه يعنى نبى ﷺ چه كوم حكم وركړې وو دهغې تعميل اوشو او اهل عرب په داسې موقعو باندې صدق استعمالوى. خما په نزد ظاهر داده چه دا د تتمه حديث رب مبلغ اوعى من سامع طرف ته اشاره ده.([2])

شيخ الاسلام رحمه الله فرمائى چه دا د نبى كريم ﷺ د ارشاد مطلقا تصديق دې، نورو شارحينو چه كومه خبره كړې ده چه دا د جزء اخير (الاهل بلغت)سره متعلق دې. يا دتتمة محذوف (فان الشاهد عسى ان يبلغ من هو اوعى له منه) سره متعلق دې،ددې په مقابله كښې دا توجيه زياته بهتره ده.([3])

حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى: صدق رسول الله ﷺ اى فيما كان يخاف على قومه وامته من وقعة سيوفهم فيهم وبوكد حرمات دمائهم واعراضهم فكان كما اخبر.([4])

گويا ابن سيرين رحمه الله د صدق وئيلو سره چه كوم تصديق كړې دې.دهغې تعلق دهغه قتل و نهب او دسفک دماء سره دې چه دهغې ويره نبى كريم ﷺ ته وه او چه دهغې دحرمت تاكيد نبى ﷺ كړې وو، (كان ذلك نبى) نبى ﷺ چه څنګه تاكيد كړې وو.او نبى ﷺ ته چه دڅه ويره لګيدلې وواخر هغه اوشو.

نبى كريم ﷺ اګرچه په حديث باب كښې د سفک دماء صراحة خبرنه دې وركړې ليكن د (قتل وسفك) په باب كښې د نبى ﷺ دتاكيداتو نه معلوميږى چه دهغه څيز د وقوع ويره ده.ولې چه په يوه معامله كښې تاكيد هغه وخت كولې شى كله چه دهغې دعدم تعميل ويره وى.هم دغه شان ديو څيزنه په تاكيدسره هغه وخت منع كولې شى چه دهغې دارتكاب كولو ويره وى ([5])والله اعلم.

قوله: الاهل بلغت؟مرتين: واورئ: آيا ما اورسولو؟نبى ﷺ دوه خله اوفرمائيل دا هم دحديث جزء دې او دنبى كريم ﷺ فرمان دې او د (وكان محمد يقول) نه واخله تر د (كان ذلك) پورې دحديث په مينځ كښې دابن سيرين قول جمله معترضه ده ([6])والله اعلم بالصواب

---

[1]) حواله بالا)_

[2]) شرح تراجم ابواب البخارى (مطبوعه مع صحيح بخارى ج ١ ص ١٥)_

[3]) شرح شيخ الاسلام فارسى (مطبوعه بر حاشيه تيسير القارى ج ١ ص ١٦٧)_

[4]) لامع الدرارى مع الكنز المتوارى (ج ٢ ص ٣٤١ و ٣٤٢)_

[5]) اوګورئ:لامع الدرارى (ج ١ ص ١٩٩)_

[6]) فتح البارى (ج ١ ص ١٩٩)_

نوټ: دا حديث په **باب قول النبى ﷺ : «رب مبلغ اوعى من سامع»** دلاندي تير شوي دي، دتفصيلى تشريح دپاره دمذكوره باب ته مراجعت اوكړئ.

۳۸_ باب: إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم

د باب سابق سره مناسبت: تير شوي باب كښې دا ذكر شوى ووچه څوك نه پوهيږى هغه پوهول او هغه ته علم رسول پكار دى او دې باب كښې د كذب فى التبليغ نه تحذير دې چه په هغه علم رسولو كښې د دروغو نه مكمل احتراز اوكړې شى. دې سره دواړو ابوابو كښې مناسبت ظاهر شو [۱]

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه دابواب سابقه متعدده نه تبليغ اوتعليم وتعميم وتكثير معلوم شواو په دې كښې دكذب خطره ضرور شته.بالاراده وى يا بلا اراده.څكه دا ترجمة الباب بيانولو سره ئي تنبيه اوكړه چه په تعليم اوتبليغ كښې نهايت احتياط و اهتمام لازم دې دتخمين اودمجازفت نه دې كار وانخستلې شى [۲] والله تعالى اعلم

حاصل دا دې چه دنبى كريم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبول بالاتفاق حرام او ګناه كبيره ده.امام بخارى رحمه الله دتعليم وتبليغ دترغيب دپاره متعدد ابواب منعقد كړې وې.اوس امام بخارى رحمه الله دا ښائى چه دتعليم و تبليغ اګرچه اهتمام پكار دې.ليكن احتياط هم ضرورى دې، څكه چه كه نبى كريم ﷺ طرف ته چا څه غلطه خبره منسوب كړه او داسې بې احتياطى يې اوكړه نوهغه به د «من كذب» وعيد دلاندې داخل شى.څكه د دروغونه بچ كيدل ډير ضرورى دې.

[۱۰۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ»

رجال الحديث

① **على بن الجعد**: دوى ابوالحسن على بن الجعد بن عبيد جوهرى بغدادى رحمه الله دى. د دوى حالات په **كتاب الايمان، باب اداء الخمس من الايمان** د لاندې تير شوي دي [۳]

② **شعبه**: دوى اميرالمومنين شعبة بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دى.د دوى حالات په **كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده** دلاندې تيرشوي دي [۴]

③ **منصور**: دوى مشهور محدث منصوربن المعتمر السلمى الكوفى رحمه الله دى.د دوى حالات

---

[۱] عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۴۷)_
[۲] الابواب والتراجم (ص ۵۵)_
[۳] اوګورئ: كشف البارى (ج ۲ ص ۶۹۷)_
[۴] كشف البارى (ج ۱ ص ۶۷۸)_

په هم کتاب العلم کښې باب من جعل لأهل العلم اياما معلومة دلاندې تیر شوي دي.

③ **ربعی بن حراش** : راء مهمله مکسوره، باء ساکن، عین مهمله مکسوره، دې نه پس یاء مشدده ده.(۱)

هم دغه شان حراش حاء مهمله مکسوره او راء مهمله سره دي.(۲)

دوی مشهور تابعی بزرگ ربعی بن حراش بن جحش بن عمرو غطفانی عبسی کوفی رحمه الله دی.(۳)

ابوالربیع ددوی کنیت دې، ربیع بن حراش او مسعود بن حراش ددوی وروڼه دی.(۴)

دوی دحضرت حذیفه، حضرت ابوموسی اشعری، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابو مسعود بدری، حضرت علی، حضرت عمربن الخطاب، حضرت عمران بن حصین او د حضرت ابوبکره رضي الله عنهم وغیره نه روایت کوی.

د دوی نه ابراهیم بن مهاجر، سعدبن طارق اشجعی، عامر شعبی، ابوالنضر کثیربن ابی کثیر، منصوربن المعتمر او نعیم بن ابی هند رحمهم الله وغیره روایت کوی.(۵)

امام عجلی رحمه الله فرمائی **تابعی ثقة من خیار الناس، لم یکذب کذبة قط.**(۶)

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی **وکان ثقة له احادیث صالحة.**(۷)

لالکائی رحمه الله فرمائی **مجمع علی ثقته.**(۸)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: **حجة قانت لله لم یکذب قط.**(۹)

حافظ ذهبی یو ځائې کښې لیکی .... **الامام القدوة الولی الحافظ الحجة.........**(۱۰)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی **ثقة عابد مخضرم.**(۱۱)

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې.(۱۲)

---

(۱) المغنی (ص ۳۲)_
(۲) المغنی (ص ۲۰)_
(۳) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵٤و۵۵)_
(٤) حواله بالا)_
(۵) دشیوخو او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۵.۵۶)_
(۶) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۶)_
(۷) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۶ ص ۱۲۷)_
(۸) تهذیب التهذیب (ج ۳ ص ۲۳۷)_
(۹) الکاشف (ج ۱ ص ۳۹۰).رقم (۱۵۲۱)_
(۱۰) سیر اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۵۹)_
(۱۱) تقریب التهذیب (ص ۲۰۵)، رقم (۱۸۷۹)_
(۱۲) الثقات لابن حبان (ج ٤ ص ۲٤۰و۲٤۱)_

دربعي بن حراش په باره کښې دهغوی سوانح ليکونکو دا ليکلي دي چه هغوی کله هم دروغ نه دي ونيلي، هغوی باندې ډير آزمائشونه راغلل. ليکن د رشتيا په وجه الله تعالى هغوی کامياب کړل.

دهغوی يو واقعه ليکلې ده چه دهغوی دوه خامن دحجاج بن يوسف معتوب وو او حجاج دهغوی سزا پسې ډير بې چين وو او هغوی په لاس نه راتلل. حجاج چا پوهه کړو چه دهغوی والد کله هم دروغ نه وائي، دهغوی نه تپوس اوکړه چه دهغوی خامن چرته دی؟ حجاج دهغوی

نه پوښتنه اوکړه نو هغوی بلا تامل اووئيل هما في البيت، والله المستعان حجاج بن يوسف حيران پاتې شو او دپلار دعظيم صداقت دوجې نه خامن يې معاف کړل (۱)

الله تعالى هغوی ته د آخرت دفکر عظيم دولت ورکړې وو. کله يې نه وو خاندلي، حتى چه هغوی قسم اوخوړو چه کله پورې زه دا معلومه نه کړم چه زما انجام به څه وی تر هغه وخت پورې به نه خاندم، بيا په پوره ژوند کښې ئي اونه خندل، حتى چه کله دهغوی انتقال اوشو نوهغوی ته غسل ورکونکو اووئيل چه هغوی به مسلسل تبسم کولو، تر دې چه مونږ دغسل نه فارغ شول (۲)

د ربعي بن حراش يو وررور ربيع بن حراش وو، ونيلې شي چه دهغوی انتقال اوشو، هغوی سيده اوځملولې شول او د بره نه پرې څادر واچولې شو، لږ ساعت پس هغوی دخپل مخ نه څادر لرې کړو او سلام يې اوکړو، خلقو دسلام جواب ورکړو او تپوس يې اوکړ چه دمرګ نه پس هم خبرې کيدې شی؟ هغوی جواب ورکړو:

انى لقيت ربى بعدكم، فتلقانى بروح وريحان، ورب غير غضبان، وكسانى ثوابا خضرا من سندس واستبرق، ووجدت الامر ايسر مما فى انفسكم، ولا تغتروا، فانى استاذنت ربى لابشركم، فاحملونى الى رسول الله ﷺ، فانه وعدنى ان لايسبقنى حتى ادركه.

تاسو نه پس چه کله ما د خپل رب سره ملاقات اوکړو نو زما استقبال په خوشبيو او رحمتونو سره اوکړو او ما ته داسې رب ملاو شو چه ناراضه نه وو، ما ته يې د نرې او ډيرې ريښمو جامې واغوستولې او ما ته معلومه شوه چه معامله ته چه ته څومره خپل زړه کښې مشکل ګنړئ د هغې نه ډيراسانه ده، البته ته په دهوکه کښې مه اوسه، ما دخپل رب نه ستاسو د زيرې ورکولو دپاره اجازت اخستې وو، اوس ما دنبی کريم ﷺ په خدمت کښې يوسئ. ولې چه هغوی ﷺ ماسره وعده کړې ده چه ما نه بغير به مخکښې نه زی.

دا ونيلو نه پس بيا خاموش شو. (۳) والله اعلم بالصواب

---

۱) اوګورئ: سير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۶۰ و ۳۶۱). وتهذيب الكمال (ج ۹ ص ۵۶)_

۲) حواله جات بالا)_

۳) اوګورئ: طبقات لابن سعد (ج ۶ ص ۱۵۰). وسير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۶۱). والثقات لابن حبان (ج ٤ ص ۲۲۷)_ واضحه دې وی چه د تکلم بعد الموت دا واقعه په تهذيب الكمال (ج۹ ص ۵۶) او عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷) کښی د مسعود بن حراش طرف ته منسوب کړې شوې ده.

دربعی بن حراش رحمه الله وفات ۱۰۰ هجری یا ۱۰۱ هجری یا ۱۰۴ هجری کښي اوشو.[1] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ **حضرت علی بن ابی طالب رضی الله عنه**: دوی امیرالمومنین سیدنا علی بن ابی طالب بن هاشم بن عبدمناف هاشمي مکی مدنی رضی الله عنه دی، ابو الحسن ئي کنیت دې[2] نبی کریم صلی الله علیه وسلم دابو تراب په کنیت سره رابللې وو.[3]

د نبی صلی الله علیه وسلم د تره خوې وو. د نبی صلی الله علیه وسلم زوم، یعنی دحضرت فاطمه الزهراء رضی الله عنها خاوند وو. د ډیرو اهل علمو په نزد د ټولو نه اول اسلام راوړنکې هم دوی دی. هغه وخت دهغوی عمر اته کالو نه د پنځلسو کالو په مینځ کښې وو. دمختلف حضراتو نه مختلف اقوال مروی دی.[4]

د حضرت علی رضی الله عنه مناقب بې شماره دی، امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه څومره مناقب د حضرت علی رضی الله عنه په باره کښې منقول دی د چا په باره کښې هم منقول نه دی، ددې وجه دا ده چه د بنو امیه خلقوبه دحضرت علی رضی الله عنه سره د بغض اظهار کولو، په دې وجه چا سره چه کوم روایت هم وو هغه یې نقل کړو، نو چه څومره قدرې دهغوی فضائل ختمولو کوشش اوکړې شو هم هغه قدر دهغوی مناقب اوفضائل خورې او منتشر شو.[5]

اګر چه روافضو د حضرت علی رضی الله عنه په مناقب کښې ډیر خرافات او بې سند خبرې ذکر کړې دی. لیکن دهغوی چه کوم حقیقی فضائل دی هغه کم نه دی، امام نسائی رحمه الله د خصائص علی په نوم یو کتاب لکلې دې، چه د هغې اکثر روایات جید دی.[6]

حضرت علی رضی الله عنه ته چه الله تعالی څنګه نسبی شرافت او نبوی قرابت عطا کړې وو، دغه شان هغوی په علم وعرفان او شجاعت او بهادرئ کښې هم بې مثال وو.

عبدالله بن عیاش رحمه الله فرمائی: **ان علیا کان له ما شئت من ضرس قاطع فی العلم، وکان له السطة[7] فی العشیرة، والقدم فی الاسلام، والصهر برسول الله صلی الله علیه وسلم، والفقه فی السنة، والنجدة فی الحرب، والجود فی الماعون.**[8]

یعنی حضرت علی رضی الله عنه ته انتهائی مضبوط علم حاصل وو، هغوی ته د حسب نسب اعتبار سره ډیر اوچته مرتبه حاصل وه، په اسلام کښې هغوی ته ډیر اوچت مقام حاصل شو، دنبی کریم صلی الله علیه وسلم د زوم جوړیدلو شرف ورته حاصل شو، د فقه حدیث لویه حصه ورته حاصله

---

[1]) سیر اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۶۲)_

[2]) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۷۲)_

[3]) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۶۳)، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم (٤٤١)_

[4]) اوګورئ الاصابة فی تمییز الصحابة (ج ۲ ص ۵۰۷)، و تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۰....۴۸۲)_

[5]) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۷ و ۵۰۸)_

[6]) حواله بالا)_

[7]) التوسط فی العشیرة حسبا ونسبا، تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ ص۴۸۷)_

[8]) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۷)_

شوه، هغوی په حالت جنګ کښې دشجاعت وبسالت او خلقو ته د ضروریات ځیزونه ورکولو کښې دسخاوت سره متصف وو.

حضرت علی رضی الله عنه د بنو هاشم اول خلیفه وو، هغوی ته د احد العشرة المبشرة بالجنة، احد الستة اصحاب الشوری، احد الخلفاء الراشدین، احد العلماء الربانیین، احد الشجعان المشهورین او احد السابقین الی الاسلام کیدلو شرف حاصل دې (۱)

د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره تولو غزواتو او مشاهد کښې شریک وو. البته په غزوه تبوک کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی په مدینه منوره کښې خپل نائب جوړ کړې وو. خکه ئې په دې کښې عملاً شرکت اونکړو (۲)

د حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه دشهادت نه پس امت دهغوی په لاس بیعت اوکړو او هغوی خلیفه منتخب کړې شول، دې نه فورا پس حضرت طلحه، حضرت زبیر او حضرت عائشه رضی الله عنهم دحضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص مطالبه اوکړه. ددې په نتیجه کښې واقعه د جمل اوشوه، بیا حضرت معاویه رضی الله عنه داهل شام راوستلوسره هم دغه مطالبه اوکړه. چه دهغې په نتیجه کښې واقعه صفین اوشوه.

دحضرت علی رضی الله عنه دا رائې وه چه هغه تولو حضراتو ته پکار وو چه اول ئې بیعت کړې وې او په طاعت کښې داخل شوې وې، بیا دحضرت عثمان رضی الله عنه اولیاء د قصاص مطالبه کړې وې نو بیا په حکم د شریعت باندې عمل کیدې شو، او دهغوی دمخالفینو دا وینا وه چه اول دې د قاتلینو نه قصاص واخستې شی. دحضرت علی رضی الله عنه دا موقف وو چه قصاص بغیرد دعوې او بغیر د اقامت بینه نه صحیح نه دې هر یو فریق په دې سلسله کښې مجتهد وو. بعض حضرات صحابه د دواړو فریقونو نه جدا وو، د حضرت عمار رضی الله عنه د شهادت نه ظاهره شو چه حضرت علی رضی الله عنه په حق وو. نو په ابتداء کښې داختلاف نه پس د اهل السنت والجماعة په دې اتفاق اوکړو. (۳)

دحضرت علی رضی الله عنه په خصائص کښې یودا هم دی چه نبی صلی الله علیه وسلم د خیبر په موقع اوفرمائیل

لادفعن الرایة غدا الی رجل یحب الله ورسوله، ویحبه الله ورسوله، یفتح الله علی یدیه.

یعنی صبا سحر به زه داسې کس له جهنډه ورکوم چه دالله او دهغې رسول سره محبت لری. او الله او د هغې رسول هغه سره محبت کونکې دی، او هم ددې په لاس به فتح کیږی.

کله چه صبا شو نو ډیر حضرات په دې امید وو چه ممکنه ده جهنډ به زما لاس ته راشی، لیکن نبی صلی الله علیه وسلم تپوس اوکړو علی بن ابی طالب چرته دې؟ خلقو اووئیل چه دهغوی په سترګو کښې تکلیف دې، هغوی راغلل. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دهغوی په سترګو کښې خپلې لاړې اولګولې او دعا یې اوکړه. هغوی تیک شو. او هغوی ته نبی صلی الله علیه وسلم جهنډه ورکړه (۴)

---

۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷)_

۲) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۳)_

۳) اوګورئ الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)_

۴) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸). نیز اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۵). کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم باب مناقب علی بن ابی طالب)_

حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه ماته کله هم د امارت اخستو خواهش اونشو، البته هغه ورځ ددې فضائلو د وجې نه زما په زړه کښې دا خواهش پیدا شو چه کاش، دا شرف ما ته حاصل شی. (۱)

نبی کریم صلی الله علیه وسلم هم دوی د حج په موقع باندې د اعلان براءت دپاره لیږلې وو او فرمائیلې ئې وو: لایذهب بها الا رجل منی وانا منه. (۲)

کله چه دا آیت کریمه نازل شو (فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءکم ونساءنا ونساءکم وانفسنا وانفسکم) (۳) نو نبی صلی الله علیه وسلم حضرت علی، حضرت فاطمه او حضرات حسنین رضی الله عنهم راوبلل او وې فرمائیل اللهم هولاء اهلی. (۴)

دغزوه تبوک په موقع کله چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی خپل نائب جوړ کړو او په مدینه منوره کښې ئې دپاتې کیدو حکم ورکړو نو حضرت علی رضی الله عنه عرض اوکړل: تخلفنی مع النساء والصبیان؟ یعنی تاسو ما د ښځو او د ماشومانو سره شاته پریږدئ؟ نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اما ترضی ان تکون منی بمنزلة هارون من موسی، الا انه لا نبوة بعدی؟ (۵) یعنی آیا ته دا نه خوښوې چه تا ته زما د نسبت سره هغه مقام حاصل شی، کوم چه حضرت هارون ته دحضرت موسی علیه السلام په نسبت سره حاصل وو، دا بیله خبره ده چه ما نه پس د نبوت سلسله نشته.

حضرت عمر رضی الله عنه به د داسې واقعاتو او مشکلاتو نه د الله تعالی نه پناه غوښتله چه د هغې د حل د پاره به حضرت علی رضی الله عنه نه وو.

د علمی مقام یې دا حال وو چه پخپله فرمائی: سلونی، سلونی، وسلونی عن کتاب الله تعالی، فوالله ما من آیة الا وانا اعلم انزلت بلیل او نهار. (۶) یعنی ما نه د الله د کتاب په باره کښې ښه پوښتنې کوئی، په خدې قسم یو آیت هم داسې نشته چه دهغې په باره کښې ما ته علم نه وی چه هغه په شپه کښې نازل شوې دې یا په ورځ کښې.

امام مسروق بن الاجدع رحمه الله فرمائی:

وجدت علم اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم ینتهی الی ستة: الی علی، وعبدالله، وعمر، وزید بن ثابت، وابی الدرداء، وابی بن کعب، ثم وجدت علم هولاء الستة انتهی الی علی وعبدالله. (۷)

---

۱) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۲)_
۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۳۳۱)، مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما_
۳) آل عمران (۶۱)_
۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۰)_
۵) حواله بالا)_
۶) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۹)_
۷) مقدمة نصب الرایة (ص ۵۵)_

يعني ما دنبي ﷺ داصحابو علم په شپږ حضراتو باندې ختم اومونده. يعني علی، عبدالله، عمر، زيد بن ثابت، ابوالدرداء، او ابی بن کعب ﷺ. بيا دهغې شپږو علوم په دوه حضراتو کښې راغونډ شول، يو حضرت علی او دويم حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ
حضرت علی ﷺ د نبی کريم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر صديق، حضرت عمر بن الخطاب، حضرت مقدادبن الاسود او د خپلې بی بی حضرت فاطمة الزهراء ﷺ نه روايت حديث کړې دې
د هغوی نه دبعض صحابه کرامو نه علاوه ډيرو تابعينو روايت کړې دې، په صحابه کرامو کښې د هغوی د صاحبزادګانو حضرت حسن او حضرت حسين ﷺ نه علاوه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابوموسی اشعری، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت ابو رافع، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعيد خدری، حضرت صهيب رومی، حضرت زيد بن ارقم، حضرت جريربن عبدالله بجلی، حضرت ابوامامه، حضرت ابو جحيفه، حضرت براء بن عازب او حضرت ابو الطفيل ﷺ روايت کوی.
په تابعين مخضرمين يا چا ته چه دنبی کريم ﷺ رويت حاصل دې، په هغوی کښې عبدالله بن شداد بن الهاد، طارق بن شهاب، عبدالرحمن بن الحارث بن هشام، عبدالله بن الحارث بن نوفل، مسعود بن الحکم او مروان بن الحکم وغيره د حضرت علی ﷺ نه روايت کوی. دې نه علاوه دتابعينو يو جم غفير دهغوی نه روايت کوی.[1]
د حضرت علی ﷺ نه تقريبا پنځه سوه شپږ اتيا حديثونه مروی دی. په دې کښې متفق عليه شل احاديث دی، بله دا چه امام بخاری په نهه احاديثو کښې او امام مسلم په پنځلس احاديثو کښې متفرد دې.[2]
رمضان ۴۰ هجری کښې يو شقی القلب کس عبدالرحمن بن ملجم مرادی په هغوی باندې حمله اوکړه او په دې واقعه کښې هغوی شهيد شول.[3]
هغوی خلافت درې نيمې مياشتې کم پنځه کاله وو.[4] رضی الله تعالیٰ عنه وارضاه

قوله: قال النبی ﷺ: لاتکذبوا علی، فانه من کذب علی فليلج النار: نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چه په ما باندې دروغ مه وايئ، ولې چه څوک په ما باندې دروغ وائی هغه به جهنم ته داخليږی.
مطلب دا دې چه ما طرف ته دځه قسم دروغو نسبت مه کوئی، خکه چه کوم سړې ما طرف ته داسې خبره منسوب کړی چه ما نه وی وئيلې، نو هغه به جهنم ته ځی، دنبی کريم ﷺ طرف ته يوه غلطه خبره منسوب کول حرام دې، که ددين په تائيد کښې وی يا په ترديد کښې

---

[1]) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: الاصابة (ج ٢ ص ٥٠٨)، وتهذيب الکمال (ج ٢٠ ص ٤٧٢.....٤٧٩)_
[2]) اوګورئ: عمدة القاری (ج ٢ ص١٤٧)، وخلاصة الخزرجی (ص ٢٧٤)_
[3]) عمدة القاری (ج ٢ ص ١٤٨)_
[4]) الاصابة (ج ٢ ص ٥١٠)_

په دې روايت كښې چه فرمائيلې دى لاتكذبواعلى په دې كښې د على مفهوم مخالف مقصود او معتبر نه دې، ولې چه د (كذب له) څه تصور دلته نشته. ځكه دا نهى د مطلق كذب ده

ايا د شريعت دتائيد د پاره د حديث وضع جائز ده؟ بعضې جاهل صوفيه وائى چه نبى كريم ﷺ د كذب على النبى ﷺ نه منع فرمائيلې ده. د كذب للنبى ﷺ نه ئې منع نه ده فرمائيلې. لهذا كه څوک د دين د تائيد د پاره احاديث وضع كړى نو دا جائز ده (١)

هم دغه شان كراميه هم دا وائى چه په قرآن او سنت كښې چه څه وارد شوې دى د هغې ثابتولو د پاره كه د ترغيب و ترهيب په باب كښې دروغ اوونيلې شى او نبى كريم ﷺ طرف ته منسوب كړې شى نو جائز دې، ولې چه دا (كذب له) دې (كذب عليه) نه دې (٢)

ليكن دا دليل صحيح نه دې، ولې چه كذب على النبى او كذب للنبى كښې هيڅ فرق نشته. ولې چه كذب خلاف واقعه خبرې ته وائى، بيا كه يو سړې د بل طرف ته څه خبره منسوب كوى او منسوب اليه هغه خبره نه وى كړې نو كه دهغه په تائيد كښې وى يا په ترديد كښې وى هلته كذب عليه ونيلې شى، (٣) او دتائيد په صورت كښې د (كذب له) استعمال په لغت كښې چرته نشته، لهذا (كذب للنبى) ونيلوسره دې ته سند جواز وركولو كوشش بې اصل او بې فائدې دې. دا فرق د دې مدعينو پخپله جوړ كړې دې. دلغت نه د دې څه تائيد نه كيږى

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا د دې خلقو د جهالت دليل دې، ولې چه هغوى په ترغيب وترهيب كښې چه كوم حديثونه وضع كړى دى او دهغې نه ئې كوم ندب ثابت كړې دې نو هغه مندوب هم چونكه د احكامو نه دې، ځكه هغه په وضع د احكامو كښې گويا الله تعالى طرف ته غلطه خبره منسوب كړه، هم دغه شان په دې حكم كښې هغه تمام اخبار او روايات داخل دى چه په هغوى كښې د الله تعالى طرف ته په مخصوص عمل باندې د مخصوص ثواب وعده نقل كړې شوې ده، او په حقيقت كښې هغه ثابت نه دې. (٤)

د دې جاهلانو يو استدلال ديو روايت نه هم دې، چه هغې كښې دې من كذب على متعمدا ليضل به الناس فليتبوا مقعده من النار. (٥)

په دې روايت كښې كذب متعمدا ته گناه او باعث عذاب په هغه صورت كښې ونيلې شوې دې چه د خلقو د گمراه كولو په نيت دروغ اوونيلې شى، د دې نه معلومه شوه چه كه د خلقو د

---

١) اوگورئ: فتح البارى (ج ١ ص ١٩٩)، و فتح المغيث (ج ١ ص ٣٠٦)_

٢) حواله جات بالا)_

٣) اوگورئ: المعجم الوسيط (ج ٢ ص ٧٨٠)، والقاموس الوحيد (ص ١٣٩٤)_

٤) اوگورئ: النكت على كتاب ابن الصلاح (ج٢ ص ٨٥٤و٨٥٥)_

٥) كشف الاستار عن زوائد البزار(ج ١ ص ١١٤)، كتاب العلم، باب التحذير من الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (٢٠٩)، وشرح مشكل الآثار (ج ١ ص ٣٧١)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من قوله: من كذب الخ.)_

گمراه كولو نيت نه وي نو دروغ وئيلې شي نو دا خلق وائي چه كوم روايات ددې قيد نه مطلق دى هغه به هم دې مقيد روايت باندې محمول كولې شي (۱)
ددې جواب دا دې چه ائمه حديث په دې باندې متفق دى چه دا زيادتى ضعيف دې. ددې تولو نه قوى ترين طريق هغه دې كوم چه امام حاكم رحمه الله په المدخل كښې نقل كړې دې او بيائې ددې تضعيف كړې دې، هغه طريق دا دې يونس بن بكيرعن الاعمش عن طلحة بن مصرف عن عمرو بن شرحبيل عن ابن مسعود هم په دې طريق سره امام بزار رحمه الله هم نقل كړې دې
امام حاكم فرمائي چه دلته ديونس بن بكيرنه په دوه ځايونو كښې غلطي شوى ده
يوه غلطي دا اوشوه چه هغوى د طلحة بن مصرف او د عمروبن شرحبيل په مينځ كښې دابوعمار واسطه ساقط كړه.
دويمه غلطي دا اوشوه چه دعبدالله بن مسعود رضي الله عنه نوم اخستوسره ئې دا موصول اوګرځولو. حالانكه دا مرسل دې (۲)
اوكه دا زيادت ثابت هم شي بياهم ددې نه استدلال صحيح نه دې. ولې چه لام به دتعليل په ځاې د عاقبت دپاره اوګنړلې شي. لكه څنګه چه دالله تعالى ارشاد ﴿فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا﴾ (۳) كښې د ليكون لام لام عاقبت دې. ولې چه د لام تعليل په صورت كښې ددې معنى به وى چه آل فرعون د حضرت موسى عليه السلام التقاط خكه كړې ووچه هغه ددوى دپاره دشمن او د پريشانئ باعث جوړشي. ظاهره ده چه دې غرض لره هغوى ددوى التقاط نه وو كړې، خكه به لام دعاقبت دپاره وى او دآيت مطلب به دا وى چه آل فرعون چه دحضرت موسى عليه السلام التقاط اوكړو نو ددې انجام او مآل داشو چه هغوى دپاره دشمن نور هم باعث د پريشانئ ثابت شو.
هم دغه شان په من كذب على متعمدا ليضل به الناس....... كښې هم لام دعاقبت دپاره دې او مطلب دا دې چه چا په ما باندې دروغ اووئيل، چه دهغې انجام او مآل دا دې چه په خلقو كښې به ګمراهي خوريږى، نو داسې كس دې جهنم كښې خپله ټهكانه جوړه كړى
د ليضل به الناس دويمه معنى دا كيدې شي چه داجمله دلته دتاكيدپه طور راوړلې شوې ده، چه ددې نه مفهوم مخالف مقصود دې اونه معتبر او دا هم داسې دې چه څنګه د الله تعالى په ارشاد ﴿فمن اظلم ممن افترى على الله كذبا ليضل الناس بغير علم﴾ (۴) كښې ليضل دتاكيد دپاره دې، كه ددې مفهوم مخالف معتبر او مقصود وې نو مطلب به دا وو چه افتراء على الله كولو

---

۱) النكت على كتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۵)_
۲) اوګورئ النكت على كتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۵و۸۵۶). نيز اوګورئ شرح مشكل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱و۳۷۲)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من قوله: من كذب على متعمدا)_
۳) القصص ۸)_
۴) الانعام ۱۴۴)_

والا ظالم نه دي.حالانكه افتراء الكذب على الله بهر صورت حرام دي. كه په دې كښې اضلال مقصود وى اوكه نه وى. والله اعلم[1]

ددې توجيه د وضاحت په طور خان پوهه كرئى چه جاهلان دحديث وضع كولو جواز په ليضل به الناس كښې دمفهوم مخالف راويستلو سره كوى چه كه دگمراه كولو په نيت حديث وضع كړې شى نو گناه ده ليكن كه نيت ښه وى او مقصود په دين باندې عمل كولو دپاره آماده كول وى نوبيا حديث وضع كول گناه نه ده.دثواب حديثونه دې وضع كړې شى،چه دعمل خير تحريک اوشى او دعذاب حديثونه دې وضع كړې شى چه دگناهونونه خان اوساتلې شى نوپه دې كذب على النبى كښې گناه نشته

مونږه وايو چه دلته مفهوم مخالف نه مقصود دې او نه معتبر. كذب على النبى بهرصورت حرام او گناه ده. د ليضل به الناس جمله كذب على النبى قباحت او دبدئي د تاكيدد پاره ارشاد فرمائيلې شوي دي،دا بالكل هم دغه شان دې څنگه چه په قرآن مجيد كښې (فمن اظلم ممن افترى على الله كذبا ليضل الناس بغير علم) فرمائيلې شوي دي،په آيت كښې د (ليضل الناس بغير علم) مفهوم مخالف هرگز مقصود او معتبرنه دې. كه دمفهوم مخالف اعتبار اوكړې شى نومطلب به دا وى چه دخير غرض دپاره (دنيک كارد ترغيب او دگناه نه دنفرت دپاره) كه دافتراء على الله ارتكاب اوكړې شى نو افتراء كولو والا ظالم نه دې،حالانكه افتراء على الله بهرصورت ظلم دې اوحرام دې،څكه به په آيت كښې (ليضل الناس بغير علم) دتاكيددپاره اوگنړلې شى، گويا چه ددې جملې نه دافتراء على الله شناعت اوقباحت موكد اومضبوط كول مقصود دې.هم دغه شان په حديث كښې هم ليضل به الناس په تاكيد باندې محمول دې،ددې مفهوم مخالف نه مقصود دې نه معتبر. والله تعالى اعلم وعلمه احكم

قوله: فليلج النار: دا د ولوج نه د امر غائب صيغه ده.

دا امر يا خوپه معنى د دعا دې. گويا نبى كريم ﷺ هغه كس دپاره كوم چه د كذب على النبى ﷺ ارتكاب كوى بددعافرمائى چه هغه دې په جهنم كښې واچولې شى.يا دا امر په معنى د خبر دې. لكه څنگه چه دمسلم شريف په روايت كښې من يكذب على يلج النار راغلې دي[2] او د ابن ماجه په روايت كښې دا الكذب على يولج النار[3] الفاظ دى.[4]

[1]) النكت على كتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۶) وتوضيح الافكار (ج ۲ ص ۶۳)، وفتح المغيث (ج ۲ ص ۳۰۷)، وشرح مشكل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۲)_

[2]) صحيح مسلم، المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۲)_

[3]) سنن ابن ماجه،المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ،رقم (۳۱)_

[4]) اوگورئ:فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۰)_

[١٠٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ [١] إِنِّي لاَ أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَمَا يُحَدِّثُ فُلاَنٌ وَفُلاَنٌ . قَالَ أَمَا إِنِّي لَمْ أُفَارِقْهُ وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ « مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

رجال الحديث

① ابوالوليد : دوى مشهور محدث امام ابوالوليد هشام بن عبدالملک باهلى طيالسى بصرى رحمه الله دى. [٢]

دوى د ابراهيم بن سعد ،اسحاق بن سعيد قرشى ،عكرمه بن عمار ،جرير بن حازم ،مهدى بن ميمون، امام شعبه، امام مالک، امام ليث بن سعد ،سفيان بن عيينه ،هشام الدستوائى او د زائده بن قدامه رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

د دوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداود ،ابراهيم بن يعقوب الجوزجانى ،اسحاق بن راهويه ،ابوحاتم رازى او محمدبن يحي ذهلى رحمهم الله دى. [٣]

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى ابوالوليد متقن. [٤]

نيز هغوى فرمائى وابوالوليد اليوم شيخ الاسلام، ما اقدم عليه اليوم احدا من المحدثين. [٥]

ابن واره رحمه الله فرمائى حدثنى ابوالوليد وما ارانى ادركت مثله. [٦]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ابوالوليد بصرى، ثقة ثبت فى الحديث، وكان يروى عن سبعين امراة....... [٧]

احمدبن سنان رحمه الله فرمائى حدثنا ابوالوليد امير المحدثين. [٨]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى ادرك نصف الاسلام، وكان اماما فى زمانه، جليلا عند الناس. [٩]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى ابوالوليد امام، فقيه، عاقل، ثقة، حافظ، ما رايت فى يده كتابا قط. [١٠]

---

[١] قوله: قلت للزبير : الحديث. اخرجه ابوداود فى سننه، فى كتاب العلم، باب التشديد فى الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم (٣٦٥١)، وابن ماجه فى سننه، فى المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم (٣٦)_

[٢] تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٦)_

[٣] دشيوخ او تلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٧_٢٢٩)_

[٤] تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٩)_

[٥] حواله بالا)_

[٦] تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٣٠)_

[٧] حواله بالا)_

[٨] حواله بالا)_

[٩] حواله بالا)_

[١٠] حواله بالا)_

معاويه بن عبد الكريم زيادي رحمه الله فرمائي ادركت البصرة، والناس يقولون: ما بالبصرة اعقل من ابي الوليد، وبعده ابوبكر بن خلاد.[1]

يعني ما بصره په داسې حال كښې اوموند له چه خلقو به وئيل چه په بصره كښې د ابوالوليد نه زيات څوک عقلمند نشته، او دهغوی نه پس ابوبكر بن خلاد دې

ابن سعد رحمه الله فرمائي كان ثقة حجة ثبتا.[2]

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې او فرمائيلې ئي دي وكان من عقلاء الناس.[3] ابن قانع رحمه الله فرمائي ثقة مامون ثبت.[4]

په ۲۲۷ هجري كښې دهغوی انتقال اوشو [5] رحمه الله رحمة واسعة.

④ **شعبه** دوی امير المومنين فی الحديث شعبه بن الحجاج عتكی بسطامی رحمه الله دی. ددوی حالات كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده په ذيل كښې تير شوي دي [6]

⑤ **جامع بن شداد** دوی ابوصخره جامع بن شداد محاربی كوفی رحمه الله دی [7]

دوی د صفوان محرز، طارق بن عبدالله محاربی، عبدالرحمن بن يزيد نخعی، ابوبرده بن ابی موسی او دعامر بن عبدالله بن الزبير رحمهم الله وغيره نه روايت كوی

ددوی نه روايت كونكو كښې امام اعمش، مسعر بن كدام، شعبه، سفيان ثوری، عبدالرحمن بن عبدالله المسعودی او عمر بن ابی زائده رحمهم الله وغيره دی [8]

امام يحي بن معين، امام ابوحاتم او امام نسائی رحمهم الله فرمائی ثقة.[9]

يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائی ثقة متقن.[10]

امام عجلی رحمه الله فرمائی وهو شيخ عال ثقة.... من قدماء شيوخ سفيان، وكان شيخا عاليا ثقة ثبتا كوفيا [11]

---

[1] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۳۱)_

[2] الطبقات الكبری لابن سعد (ج ۷ ص ۳۰۰)_

[3] الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۷۱)_

[4] تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۴۷)_

[5] حواله بالا)_

[6] كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸)_

[7] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨٦)_

[8] دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨٦و٤٨٧). وتهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_

[9] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨٧)_

[10] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_

[11] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶). وتعليقات تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨٧)_

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې.[1]

حافظ ذهبی رحمه الله دهغوی تذکره کولو کښې لیکی **الامام،الحجة،ابوصخرة المحاربي، احد علماء الكوفة.**[2]

ددوی سن وفات بعض حضرات ۱۱۸هج،بعض حضرات ۱۲۷هج،او بعض حضرات ۱۲۸ هجری بیانوی.[3] **رحمه الله تعالى رحمة واسعة.**

⑦**عامربن عبدالله بن الزبير**: دوی عامر بن عبدالله بن الزبيربن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دی. ابوالحارث ددوی کنیت دې.[4]

دوی دخپل پلارحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنهما نه علاوه دحضرت انس،حضرت صالح بن خوات بن جبیر،عمروبن سلیم زرقی،عوف بن الحارث بن الطفیل او دخپل ماما ابوبکربن عبدالرحمن بن الحارث بن الهشام نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې جامع بن شدادمحاربی،دهغوی ورور عمربن عبدالله بن الزبیر،عمروبن دینار،مالک بن انس،محمدبن عجلان،مصعب بن ثابت بن عبدالله بن الزبیر او یحي بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره حضرات دی.[5]

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی **ثقة من اوثق الناس.**[6]

امام یحي بن معین او امام نسائی رحمهما الله فرمائی **ثقة.**[7]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی **ثقة صالح.**[8]

امام عجلی رحمه الله فرمائی **مدنی تابعی ثقة.**[9]

حضرت ابن سعد رحمه الله فرمائی **كان عابدا فاضلا، وكان ثقة مامونا، وله احاديث يسيرة.**[10]

خلیلی رحمه الله فرمائی **احاديثه كلها يحتج بها.**[11]

---

[1]) تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۷)_

[2]) سیراعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۵)-

[3]) اوګورئ سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۶).وتهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶و۵۷). وتهذیب الکمال(ج ٤ ص ٤۸۷و٤۸۸)_

[4]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷)_

[5]) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷و۵۸). وتهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_

[6]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۸)_

[7]) حواله بالا)_

[8]) تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_

[9]) حواله بالا)_

[10]) حواله بالا)_

[11]) حواله بالا)_

امام نووی رحمه الله فرمائی وکان عابدا فاضلا مجمعا علی توثیقه وجلالته.[۱]

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې او لیکلې ئې دې کان عالما فاضلا[۲]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی مجمع علی ثقته.[۳]

حافظ ذهبي رحمه الله دهغوی دوفات قابل رشک واقعه لیکلې ده چه عین د وفات په وخت د ماښام اذان آواز واوریدې شونو هغوی اووئیل چه ما دلاس نه اونیسئ او اوچت مې کړئ او جمات ته مې بوځئ ویسئ. خلقو اووئیل چه تاسوخوبیمار یئ؛ وې فرمائیل اسمع داعی الله فلا اجیبه؟ چه زه دالله تعالی طرف ته رابلونکې اواز واورم او لبیک اونه وایم؟ نوخلقو هغوی ته سهارا ورکړه او د ماښام په جماعت کښې شریک شو. لا یو رکعت یې ادا کړې ووچه روح ئې دقفس عنصری نه پرواز اوکړو.[۴]

دعبادت او د دعا داسې شوق وو چه هوش به یې نه پاتې کیدل او بعض وختونه دماسختن نه واخله تر سحر پورې به دعاکښې مشغول وو.[۵]

په ۱۲۱ هجری کښې دهغوی انتقال اوشو.[۶] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑤ **عبدالله بن الزبیر** رضی الله عنه: دوی مشهورصحابی. امیرالمومنین عبدالله بن الزبیربن العوام بن خویلدبن اسدالقرشی الاسدی المدنی رضی الله عنهما دی. ابوبکر دهغوی کنیت دې او بعض حضراتو کنیت ابوخبیب خولې دې.[۷]

حضرت عبدالله بن الزبیرته الله تعالی ډیر خصوصیات او فضائل ورکړی وو. دهغوی پلار حضرت زبیربن العوام دی، چه په دعشره مبشره کښې ووااو ورسره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دحواری په نوم معروف وو، دهغوی والده حضرت اسماء رضی الله عنها ذات النطاقین بنت ابی بکرالصدیق رضی الله عنه ده، دهغوی نیا حضرت صفیه بنت عبدالمطلب رضی الله عنها ده، چه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم حقیقی ترور وه، حضرت خدیجه رضی الله عنها دهغوی دپلار ترور وه، دهغوی ترور ام المومنین حضرت عائشه رضی الله عنها ده.[۸]

دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنهما ولادت دهجرت نه پس اوشو. بعضو په ۲ هجری کښې ولادت خودلې دې. او حافظ ابن حجر رحمه الله ۱ هجری ته ترجیح ورکړې ده.[۹]

هغوی ته د اول مولود فی الاسلام بعد الهجرة کیدوشرف حاصل دې، دهغوی ولادت اهل اسلام

---

[۱] تهذیب الاسماء واللغات(ج ۱ ص ۲۵۶)_

[۲] الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۶)_

[۳] سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۲۰)_

[۴] حواله بالا)_

[۵] حواله بالا)_

[۶] الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۷)_

[۷] تهذیب الکمال (ج ۱٤ ص ۵۰۸و۵۰۹)_

[۸] اوګورئ: تهذیب الاسماء واللغات للنووی (ج ۱ ص ۲۶۶)_

[۹] اوګورئ: تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۲۱۳و ۲۱٤). والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)_

دپاره د ډیر خوشالۍ سبب اوګرځیدو .ددې وجه دا وه چه یهودو دا مشهوره کړې وه چه مونږه دې مهاجرینو باندې جادو کړې دې،خکه ددوی په کورونو کښې به ولادت نه کیږي.نوچه کله دوی پیدا شول نو دیهودو په تردید او ذلت باندې مسلمانان طبعا خوشاله شول[1]
کله چه دوی پیداشول نو دنبی کریم ﷺ په خدمت کښې راوړلې شول.نبی ﷺ کهجوره اوچویله او ددې کهجورې نه یې تحنیک اوکړو.نو دټولو نه اول څیز چه دهغوی په خیټه کښې لاړو هغه دنبی کریم ﷺ لعاب مبارک وو[2]
دنبی کریم ﷺد وصال په وخت دهغوی عمر اته یا نهه کاله وو.کله چه دوی د اوه کاله عمرته اورسیدل نودخپل پلارپه اشاره باندې د نبی کریم ﷺ په لاس بیعت دپاره حاضر شول.نبی ﷺ چه هغوی په راتلواوکتل نو مسکې شو اوبیا یې بیعت اوفرمائیه[3]
الله ﷻ څنګه چه هغوی ته نسبی شرافت ورکړې ووهم داسې ذاتی قابلیت او صلاحیت یې هم ورکړې وو.ډیر بهادر وو. دلسو کالو په عمر کښې خپل پلار سره دیرموک په جنګ کښې شریک شو او د اس سورلی یې اوکړه[4]

یو ځله حضرت عبدالله بن الزبیردنبی کریم ﷺ خدمت ته لاړو.نبی کریم ﷺ هغه وخت حجامت لګولو.د فراغت نه پس نبی ﷺ اوفرمائیل اې عبدالله دا وینه یوسه او داسې ځائې کښې واچوه چه تا څوک اونه وینی.کله چه دوی هلته نه روان شول نوهغه وینه یې اوڅکله.په واپسۍ باندې نبی ﷺ پوښتنه اوکړه چه وینې سره دې څه اوکړو؟ عرض یې اوکړو چه ماته ډیر پټ ځائې معلوم وو.هلته مې پټه کړه.نبی ﷺ اوفرمائیل شاید چه تا هغه وینه اوڅکله ؟
عرض یې اوکړو چه آو نبی ﷺ اوفرمائیل ولم شربت الدم؟ ویل للناس منك، وویل لك من الناس. تا دا وینه ولې اوڅکله؟ اوس به ستا دطرفه خلقو ته تکلیف رسی او دخلقو دطرف نه به تاته تکلیف رسی.
موسی تبوذکی راوی حدیث نقل کوی چه ما دا حدیث ابو عاصم ته واورولونوهغوی اوفرمائیل چه دخلقو خیال دادې چه په هغوی کښې کوم ډیرزیات قوت وو هغه هم ددې وینې د وجې نه وو[5]
دحضرت عبدالله بن سعد بن ابی سرح ﷺ په ماتحتۍ کښې دافریقې جهاد کښې شریک شول.په یو موقع کښې دمسلمانانو شل زره لښکر مقابله د یو لکه شل زره کافرانوسره وو. حضرت عبدالله بن الزبیر په دې موقع باندې د بې مثال بهادرۍ او دنهایت هوښیارۍ نه کار واخستو.او ددشمن په فوج بالکل په مینځ کښې یې حمله اوکړه او په لږ وخت کښې د کفارو د سردار سر پخپل نیزې باندې واپس راوړلو.نورو مسلمانانو په دې موقع ډیره سخته او په

---

[1] سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۵). والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)_
[2] تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)_
[3] سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶٤ و ۳۶۵)_
[4] صحیح البخاری (ج ۲ ص ۵۶۶) کتاب المغازی.باب قتل ابی جهل.رقم (۳۹۷۵)_
[5] سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۶). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۰)_

يو خلې حمله اوکړه نو د کفارو لښکر ايسارپاتې نه شو او اوتختيدو [1]

د واقعه جمل په موقع باندې دحضرت عائشه رضي الله عنها سره شريک شول او داسې بهادرئ سره يې جنګ اوکړو چه د څلويښت نه زيات زخمونه پرې راغلل [2]

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دعبادت خاص ذوق لرلو، حضرت عمروبن دينار رحمه الله به فرمائيل

ما رايت مصليا قط احسن صلاة من عبدالله بن الزبير [3]

ابن ابی مليکه رحمه الله فرمائی چه ماته حضرت عمربن عبدالعزيز رحمه الله اوفرمائيل **ان فى قلبك من ابن الزبير** نو ما ددې خدشې دازالې په طور اووئيل **لورايته ما رايت مناجيا ولا مصليا مثله.** [4]

يعنی که تا هغوی ليدلې وې نو بوهه شوې به وې چه دهغوی نه زيات څوک مناجات کونکې او مونځ کونکې نشته.

حضرت ابن الزبير رضي الله عنه به اوه اوه ورځې صوم وصال کولو، بياهم دټولو نه مضبوط وو. [5]

امام مجاهد رحمه الله فرمائی چه کله به حضرت عبدالله بن الزبير مونځ ته اودريدو نوداسې به ښکاريدو ګويا چه هغوی يولرګې دې [6]

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه خپلې شپې داسې تقسيم کړې وې چه يوه شپه ترسحر پورې به ئې صرف دقيام په حالت کښې عبادت کولو، يوه شپه صرف درکوع په حالت کښې او يوه شپه به صرف دسجدې په حالت کښې به عبادت کښې مصروف وو. [7]

وړاندې د **باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب** دلاندې حضرت ابوشريح رضي الله عنه عمروبن سعيدته چه کوم نصيحت کړې وو دهغې په ذيل کښې دحضرت عبدالله بن الزبير بعض حالات راغلل، هغه هم ملاظه اوکړې شی.

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه ديزيد دخلافت په اوائل کښې دمدينې منورې نه مکې مکرمې طرف ته راغلی وو، هم دلته دهغوی سره دجنګونو سلسله جاری وه، تردې چه په ۶۴ هجری کښې د يزيد انتقال اوشو اوس دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په لاس خلقو بيعت اوکړو، نودشام لرې علاقې نه بغير باقی ټولو ملکونو کښې دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه خلافت قائم شو.

دټولو نه مخکښې مروان بن الحکم بغاوت اوکړو او دشام په علاقه باندې ئې قبضه اوکړه اوبيا په مصر باندې قابض شو، دې نه پس دمروان انتقال اوشواو عبدالملک بن مروان مسند

---

[1] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱). وتهذيب الاسماء واللغات(ج ۱ ص ۲۶۶)_

[2] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱)_

[3] سيراعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۷)_

[4] حواله بالا)_

[5] سير اعلام النبلاء (ج ۳ص ۳۶۸)-

[6] حواله بالا)_

[7] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۹)_

شو اوپیش قدمي یې اوکړه.حتی چه حجاج بن یوسف دمکې مکرمې شدید محاصره اوکړه.په بیت الله شریف باندې ئې دمنجنیق په ذریعه حمله اوکړه.په دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په ډیره بې جګرئ سره اوجنګیدو.حتی چه په ۱۷ جمادی الاولی ۷۳ هجری کښې شهید شو.(۱) والحدیث ذوشجون.

حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه علاوه دخپل پلار حضرت زبیربن العوام، سفیان بن ابی زهیر، حضرت عثمان بن عفان، حضرت علی بن ابی طالب، حضرت عمربن الخطاب، دخپل نیکه حضرت ابوبکرالصدیق اودخپلې ترور حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت کوی ددوی نه روایت کونکو کښې ثابت بنانی، ابوالشعثاء جابربن زید، ابو ذبیان خلیفة بن کعب تمیمی، عامربن عبدالله بن الزبیر، عبادبن عبدالله بن الزبیر، عامربن شراحیل شعبی، عروة بن الزبیر، عمروبن دینار، ابوالزبیرمکی، ابواسحاق سبیعی، هشام بن عروة او فاطمة بنت المنذر بن الزبیر رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی.(۲)

دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه تقریبا درې دیرش حدیثونه مروی دی.په دې کښې متفق علیه صرف یو حدیث دې.بله دا چه امام بخاری رحمه الله په شپږ حدیثونو کښې او امام مسلم رحمه الله په دوه حدیثونو کښې متفرد دی.(۳)

حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په عبادله اربعه کښې یو دې،د عبادله اربعه تفصیل مونږ د بدءالوحی دڅلورم حدیث دلاندې دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه په حالاتو کښې ذکر کړی دی.(۴) رضی الله تعالی عنه وارضاه

⑤ **حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه**: دوی حواری رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت زبیربن العوام بن خویلد بن اسد بن عبدالعزی بن قصی قرشی اسدی مدنی رضی الله عنه دی،ابوعبدالله ددوی کنیت دې.(۵) حضرت زبیر رضی الله عنه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم دترور حضرت صفیه رضی الله عنها خوی دې(۶) دحضرت خدیجه رضی الله عنها وراره دې.(۷) حضرت زبیر رضی الله عنه بالکل دابتداء نه مشرف باسلام شوې وو.بلکه هغوی څلورم یا پنځم کس وو.(۸)

---

(۱) د تفصیل دپاره اوګورئ الکامل لابن الاثیر(ج ۳ ص ۲۵۹......۳۵۰). وتهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۷). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۱)_

(۲) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱٤ ص ۵۰۹و۵۱۰). وسیراعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳٦٤)_

(۳) اوګورئ سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳٦۳).وخلاصة الخزرجی (ص ۱۹۷)_

(۴) اوګورئ کشف الباری (ج ۱ ص ٤۳٦)_

(۵) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۱۹و۳۲۰)_

(۶) تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

(۷) زوجته خدیجة بنت خویلد عمتی قاله الزبیر رضی الله عنه، انظر تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۵)_

(۸) تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

دنبی کریم ﷺ د دفاع دپاره دټولو نه اول توره راویستونکې هم دوي وو، یو ځل دا افواه اوچته شوه چه نبی کریم ﷺ دشمنانو گرفتار کړو، حضرت زبیر رضی الله عنه فورا توره راوویستله اوهم په دې حال کښې اووتواو په تلاش تلاش کښې نبی کریم ﷺ ته اورسیدو، نبی ﷺ چه کله دوی په دې حال کښې اولیدل نود وجې یې تپوس اوکړو، هغوی ټول صورتحال بیان کړو، نبی کریم ﷺ د هغوی اودهغوی دتورې دپاره دعااوفرمائیله، هغه وخت ددوی عمر صرف دولس کاله وو.[1]

حضرت زبیر رضی الله عنه ته اسلام راوړلونه پس ډیرتکالیف اورسیدل، دهغوی تره به دهغوی نه پوړ راتاو کړو او رازوړند به یې کړو اوبیا د لاندې نه به یې اور بل کړو او دهغې لوګې به ورکولو، لیکن حضرت زبیر رضی الله عنه چه دعزم نه پوخ وو، دا به یې وئیل لااکفر ابدا.[2]

هم داشان حضرت زبیر رضی الله عنه هغه دشپږو اصحاب شوری نه وو چه دهغوی نه یو کس حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت دپاره منتخب کړې وو او فرمائیلي وو چه داهغه حضرات دی چه دچا نه نبی کریم ﷺ تر آخر وخت پورې راضی وو.[3]

حضرت زبیر رضی الله عنه دحبشې طرف ته دواړه هجرتونه کړی دی. لیکن هلته ډیر وخت ایسار نشو، بیا مدینې طرف ته یې هجرت اوکړو.[4]

په مکه مکرمه کښې نبی کریم ﷺ دوی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه پخپل مینځ کښې ورورولۍ جوړ کړې وو.[5] او چه کله مدینې منورې ته هجرت یې اوکړو نو هلته دحضرت سلمه بن سلامه رضی الله عنه سره یې د مواخات رشته قائمه کړه.[6]

دحضرت زبیر رضی الله عنه فدائی کارونو کتلو په وجه نبی کریم ﷺ فرمائیلی وو فداك ابي و امي.[7] نبی ﷺ هم دغه شان دحضرت سعدبن وقاص رضی الله عنه په حق کښې هم ارشاد فرمائیلي وو.[8]

نبی کریم ﷺ دبنی قریظه خبر راوړلو په سلسله کښې تپوس کړې وو من یاتینا بخبر القوم؟ نبی ﷺ هم دا شان درې ځله تپوس اوکړو، درې واړه ځله حضرت زبیر رضی الله عنه خپل نوم پیش کړو، نبی ﷺ خوشاله شو او وي فرمائیل ان لکل نبی حواریا وحواری الزبیر.[9]

---

[1]) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ٤۱)_

[2]) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۱)_

[3]) تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

[4]) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۳ ص ۱۰۲)_

[5]) انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲)، وقیل : آخی بینه وبین طلحة. کما فی الطبقات)_

[6]) تهذیب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹٤)، وقیل: آخی بینه وبین کعب بن مالک. انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲)_

[7]) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ باب مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه،رقم (۳۷۲۰)_

[8]) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب سعد بن ابی وقاص الزهری رضی الله عنه، رقم (۳۷۲۵)_

[9]) سنن ابن ماجه،المقدمة، باب فضائل اصحاب رسول الله ﷺ فضل الزبیر رضی الله عنه،رقم (۱۲۲)_

حضرت عثمان رضي الله عنه ته خلقو عرض اوکړو چه تاسو حضرت زبير خپل خليفه جوړ کړئ نو حضرت عثمان رضي الله عنه اوفرمائيل اما والذى نفسى بيده، انه لخيرهم ما علمت، وان كان لاحبهم الى رسول الله ﷺ.(١) يعنى په هغه ذات قسم چه دچا په قبضه کښې زما خان دې، زما دعلم مطابق هغه د دې ټولو نه افضل دې اوهغه دالله د رسول ﷺ په نزد دټولو نه محبوب وو.

حضرت زبير رضي الله عنه د بدر اواُحد سره سره د نبى کريم ﷺ ټولو غزواتو کښې شريک وو، په غزواتو کښې به داسې بهادرئ سره جنګيدو چه دهغوى دجسم يو حصه هم د زخم نه خالى نه وه (٢) حضرت حسان رضي الله عنه د حضرت زبير رضي الله عنه په تعريف کښې فرمائى:

فكم كربة ذب الزبير بسيفه عن المصطفى والله يعطى فيجزل

فما مثله فيهم ولا كان قبله وليس يكون الدهر مادام يذبل

ثناؤك خير من فعال معاشر وفعلك يا ابن الهاشمية افضل (٣)

ډيرې اذيتونه دى چه زبير دخپلې تورې په ذريعه د نبى کريم ﷺ نه لرې کړل. الله تعالى به ددې صله ورکوى او ښه به ورکوى، ددوى په شان نه په دې خلقو کښې شته اونه دهغوى په وړاندې خلقو کښې ووا و دا زمانه به تيريږى ليکن څوک به دهغوى په شان نه وى. دډيرو خلقو دعملى کارونو په مقابله کښې ستا دژبې تعريف بهتر دې او اې ابن الهاشميه ستاسو عملى کار خو دټولو نه افضل دې.

دحضرت زبير رضي الله عنه نه باوجود د طول صحبت نه زيات حديثونه مروى نه دى. دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه نه چه کله ددې متعلق تپوس اوکړې شو نو وې فرمائيل:

يا بنى، كانت عندى امك، وعند رسول الله ﷺ خالتك عائشة، وبينى وبينه من القرابة والرحم ما قد علمت، وعمتى ام حبيبة بنت اسد جدته، وعمته امى، وامه آمنة بنت وهب بن عبد مناف، وجدتى هالة بنت اهيب بن عبد مناف، وزوجته خديجة بنت خويلد عمتى، ولقد نلت من صحابته افضل ما نال احد، ولكنى سمعته يقول: من قال على ما لم اقل تبوا مقعده من النار فلا احب ان احدث عنه.(٤)

يعنى هغوى اوفرمائيل چه اې زما څويه! ما سره ستا مور وه، او دنبى کريم ﷺ سره ستا ترور عائشه وه او ماته د نبى ﷺ سره چه کومه قرابت او رشته دارى ده هغه تاته معلومه ده، زما ترور ام حبيبه بنت اسد دهغوى نيا ده، دهغوى ترور زما مور ده، دهغوى مور آمنه بنت وهب بن عبد مناف ده او زما نيا هاله بنت اهيب بن عبد مناف ده، دهغوى بى بى خديجه بنت خويلد زما ترور ده، دهغوى په اصحابو کښې چا چه دهغوى نه څه حاصل کړل ما دټولو نه

---

١) صحيح البخارى (ج ١ ص ٥٢٧). كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ، باب مناقب الزبير بن العوام رضي الله عنه، رقم (٣٧١٧)_

٢) سير اعلام النبلاء (ج ١ ص ٥٢). وتهذيب الاسماء (ج ١ ص ١٩٤)_

٣) تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٣٢٢)_

٤) تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٣٢٥ و ٣٢٦)_

بهتر حاصل کړل، لیکن ما د نبی کریم ﷺ نه اوریدلي دي فرمائی دکوم کس چه په ما باندې داسې خبره جوړه کړي چه ما نوي وئیلي نو هغه دې خپل ټهکانه جهنم کښې جوړ کړي خکه زه دا نه غواړم چه ده نبی کریم ﷺ نه زیات حدیثونه بیان کړم.

دحضرت زبیر رضی الله عنه نه تقریبا اته دیرش حدیثونه مروی دی، په هغې کښې متفق علیه دوه دی. او اوه احادیثو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دی.[1]

حضرت زبیر رضی الله عنه د جمل په واقعه کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها د طرفه شریك شوې وو، لیکن حضرت علی رضی الله عنه هغوی ته یو حدیث یاد کړو، چه په دې باندې هغوی هلته واپس شول[2] په لاره کښې عمروبن جرموز نومې بدبخت او دهغې ملګرو حضرت زبیر رضی الله عنه شهید کړل[3] دا د سن ۳۲ هجری واقعه ده.[4]

دقتل نه پس ابن جرموز په دې خیال حضرت علی رضی الله عنه ته راغلو چه هغوی به ددې کارنامې نه خوشاله شی، لیکن حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائیل لیدخل قاتل الزبیر النار.[5]

ددې نه پس ابن جرموز ته سکون ملاؤ نه شو، تردې چه دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په دور خلافت کښې دې دهغوی ګورنر مصعب بن الزبیر ته راغلو او دخپل خان ګرفتاری یې پیش کړل او وې وئیل چه ما نه قصاص واخله، مصعب حضرت عبدالله بن الزبیر ته اولیکل، هغوی څواب ورکړو چه زه د بنوتمیم یو اعرابی نه د زبیر قصاص څنګه واخلم؟ هرګز نه. بلکه د هغوی دخپلو د تسمو برابرهم هغه نه ګنړم، دا فورا پریګده.[6]

نو دې پریخودې شو، دې د هلته نه یو اوچت محل ته لاړو اوخودکشی یې اوکړه. وئیلې شی چه هغه په دې قتل باندې ډیرپریشان وو، ولې چه هغه ته به ویرونکې خوبونه راتلل.[7]

حضرت زبیر دنبی کریم ﷺ نه روایت کوی، او دهغوی نه روایت کونکو کښې حضرت عبدالله بن الزبیر، مالک بن اوس بن الحدثان، عبدالله بن عامر، حضرت حسن بصری، مسلم بن جندب، میمون بن مهران، نافع بن حبیربن مطعم، ابو حروالمازنی رحمهم الله وغیره دی.[8]

---

[1] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۷) وخلاصة الخزرجی (ص ۱۲۱)_

[2] عن ابی جروالمازنی قال: شهدت علیا والزبیر حین توافقا، فقال له علی: یا زبیر، انشدک الله اسمعت رسول الله ﷺ یقول: انک تقاتل علیا وانت ظالم له؟ قال: نعم، ولم اذکر ذلک الا فی موقفی هذا، ثم انصرف. رواه ابو یعلی، انظرالمطالب العالیة(ج ٤ ص۳۰۳)، بقیة کتاب الفتن، باب وقعة الجمل، رقم (٤٤٧٦)

[3] اوګوری: سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۰و۶۱)، وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۶و ۳۲۷)_

[4] سیراعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[5] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸)_

[6] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[7] حواله بالا، وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸و۳۲۹)_

[8] اوګوری: تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۰)_

حضرت زبير ﷺ په جمادى الاولى يا په رجب ۳۲ هجرى كښې شهيد شول [۱]

رضى الله تعالى عنه وارضاه

اسنادى لطائف په دې سند كښې دوه لطائف دى.

يو دا چه په دې سند كښې دوه تابعى دى، جامع بن شداد محاربى او عامربن عبدالله الزبير او دوه صحابيان دى حضرت عبدالله بن الزبير او حضرت زبيربن العوام ﷺ.

دا سند اگرچه سداسى دې، يعنى تر نبى كريم ﷺ پورې شپگ واسطې دى ليكن معنى رباعى دې، ولې چه دوه تابعى هم ديوې طبقې كيدلوپه وجه گويا يو واسطه ده، هم دغه شان دوه صحابه ديوې طبقې كيدلو په وجه يو واسطه ده. والله اعلم.

دويمه لطيفه دا ده چه په دې كښې د رواية الابناء عن الآباء بخصوص رواية الاب عن الجد خصوصيت دې [۲]

قوله: قال: قلت للزبير: انى لا اسمعك تحدث عن رسول الله ﷺ كما يحدث فلان وفلان: حضرت عبدالله بن الزبير ﷺ فرمائى چه ما خپل پلار حضرت زبير ته عرض اوكړو چه زه تاسو ته دنبى كريم ﷺ نه روايت كونكې نه اوورم. څنگه چه فلان فلان صحابى د نبى كريم ﷺ نه كثرت سره روايت كوى.

د سنن ابن ماجه او مسند احمد په روايت كښې دحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ نوم تصريح هم موجود دې [۳] يعنى څنگه چه حضرت ابن مسعود او فلان فلان حضرات روايت كوى داسې تاسوهم كثرت سره روايت ولې نه كوئ؟

قوله: قال: اما انى لم افارقه: وې فرمائيل. واوره : زه دنبى ﷺ نه جدا نه وم مطلب دا دې چه د روايت نه بيانولو منشا دا نه ده چه ما ته دنبى كريم ﷺ په صحبت كښې كثرت سره اوسيدلو موقع ملاو نشو، ما د نبى ﷺ نه حديثونه نه دى اوريدلى، بلكه زه خو د نبى ﷺ ديو ارشاد دخوف د وجې نه احتياطا حديث نه بيانوم او هغه دنبى ﷺ ارشاد دې

من كذب على فليتبوا مقعده من النار.

معلومه شوه چه حضرت زبير ﷺ او دهغوى په شان نور صحابه د احتياط د وجې نه به حديث نه بيانول. هغوى ته دا خيال وو چه چرته په نقل كښې كمې بيشې اونه شى او كومو حضراتو صحابه كرامو چه حديثونه بيان كړى دى يا خو هغوى ته په خپل ځان باندې وثوق او يقين وو چه څه هم هغوى بيانئ پورا پورا بغير د څه كمې زياتئ نه بيانئ او يا يې

---

[۱] اوگورئ تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۹)، وسير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)۔

[۲] اوگورئ فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۰)۔

[۳] سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)، ومسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵) مسند الزبير بن العوام ﷺ۔

خکه بیانولو چه دهغوی عمرونه طویل شول، دهغوی نه سوالات اوکړې شول او هغوی ته مجبورا د جواب نوبت راغې (۱) والله اعلم.

بیا چه حضرت زبیر ﷺ دلته اوفرمائیل اما انی لم افارقه د ابن ماجه او مسند احمد په روایت کښې ددې نه پس منذ اسلمت هم مذکور دې (۲) ددې ظاهری مطلب خو دا جوړیږی چه کله نه ما اسلام راوړې دې د هغې وخت نه کله هم دنبی ﷺ نه جدا شوې نه یم. لیکن دا ظاهری مطلب مقصود نه دې، ولې چه حضرت زبیر ﷺ د حبشې طرف ته هجرتونه کړی وو. هم دغه شان کله چه نبی کریم ﷺ د مکې مکرمې نه هجرت اوکړو او مدینې منورې ته تشریف ویوړو نو هغه وخت هم حضرت زبیر ﷺ نبی ﷺ سره نه وو. لهذا ددې واضح مطلب دا دې چه ما ته په عام احوالو کښې دنبی کریم ﷺ صحبت نصیب شوې دې، زه دنبی ﷺ نه جدا نه یم پاتې شوې. (۳)

قوله: ولکن سمعته یقول: من کذب علی فلیتبوا مقعده من النار: البته ما د نبی ﷺ نه اوریدلی دی، نبی ﷺ فرمائیلی دی چه کوم سړې په ما باندې دروغ وائي هغه ته پکار دې چه په جهنم کښې خپله ټهکانه جوړه کړی.

دبخاری شریف دا روایت د ابوالولید عن شعبة د طریق نه مروی دې، چه په دې کښې د من کذب علی سره د متعمدا قید نه دې، هم دا شان دا روایت اسماعیلی د غندر عن شعبة د طریق نه هم نقل کړې دې، چه په هغې کښې دا قید نه دې. (۴)

نیز زبیر بن بکار په خپل (کتاب النسب) کښې خپل طریق سره چه کوم روایت نقل کړې دې په هغې کښې هم دا قید موجود نه دې (۵) هم دا شان امام دارمی ﷫ هم یو دوه طریقو سره دا روایت نقل کړې دې، چه دهغې الفاظ دا دی من حدث عنی کذبا په دې کښې هم د تعمد قید موجود نه دې. (۶)

هرکله چې ددې روایاتو په مقابله کښې ابن ماجه د غندر عن شعبة د طریق نه روایت نقل کړې دې، چه په هغې کښې د متعمدا اضافه هم شته (۷) نیز اسماعیلی د معاذ عن شعبة د طریق نه حدیث ذکر کړې دې، په هغې کښې هم دا قید موجود دې. (۸)

---

۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵). وسنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)_

۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)_

۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)_

۵) حواله بالا)_

۶) سنن الدارمی (ج ۱ ص ۸۸) المقدمة، باب اتقاء الحدیث عن النبی ﷺ والتثبت فیه، رقم (۲۳۳)_

۷) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)_

۸) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

حاصل دا دي چه په اکثر طرق او رواياتو کښې د تعمد قيد نشته.او په بعضې طرق کښې دا قيد موجود دې
ايا د کذب په تعريف کښې د عمد قيد ملحوظ دې؟ په دې خبره کښې اختلاف شوې دې چه په کذب کښې د عمدا قيد لازمې دې،يا دا چه کذب عام دې که عمدا وى يا عمدا نه وى؟
صحيح او مختار قول د اهل سنت دې چه کذب: **الاخبار بالشيئ على خلاف ماهو عليه سواء كان عمدا اوخطاء** ته وائي.او دحضرت زبير رضي الله عنه ددې روايت په اکثر طرق کښې د عمدا اضافه نشته (۱)
دحديث شريف اطلاق خو عامد اوخاطى او ساهى او ناسى ټولوته شامل دې،البته په دې باندې اجماع ده چه دعامد نه علاوه باقى خلقو باندې ګناه نشته (۲)
دلته سوال پيدا کيږى چه که د خطا او نسيان په حالت کښې ګناه نه وى نوبيا حضرت زبير رضي الله عنه ته د مذکوره وعيدخوف ولې وو؟
ددې جواب دا دې چه اصل کښې هغوى ته د اکثارفى الرواية نه خوف محسوسيدو چه چرته هغوى لاشعورى توګه باندې په غلطئ کښې واقع نشى.اګرچه مخطئ ګناه ګار نه وى ليکن چونکه اکثار مظنه خطا ده،ځکه به هغې داکثار د وجې نه ګناه ګار کيدې شى اوکله چه يو ثقه کس خطا غلط روايت بيان کى نودهغې په نقل باندې د وثوق دوجې نه به خلق هميشه هميشه د پاره به په هغې باندې به عمل کوى،نوهغه ثقه کس ددا سې عمل سبب به اوګرځى کوم چه د شارع نه ثابت نوى.
لهذا کوم سړى ته چه داکثار د وجې نه د وقوع فى الخطا انديشه وى نو په داسې کس باندې د تعمد اکثارپه صورت کښې اطمينان نشى کيدې،هم دغه وجې نه حضرت زبير رضي الله عنه او بعضې نورو حضراتو صحابه کرامو رضي الله عنهم داکثار نه احتراز اوکړو (۳) والله تعالى اعلم
قوله: فليتبوأ مقعده من النار: نو هغه ته پکار دى چه خپله ټهکانه دې په جهنم کښې جوړه کړى.
دا صيغه اګرچه د امر ده خو ددې معنى د خبر ده،ګويا نبى کريم ﷺ دا فرمائى چه کوم کس ماطرف ته دروغه خبره منسوب کړى الله تعالى به دهغه ټهکانه جهنم راګرځوى
هم دغه شان ددې معنى امکان هم شته چه ځنګه دې بالقصد دکذب ارتکاب کړې دې نو ددې نتيجه دا دې چه بالقصد خپل ځان دپاره ټهکانه هم تلاش کړى
نيز په معنى د دعا هم مراد کيدې شى، ګويا نبى کريم ﷺ ددې دپاره بددعا فرمائى چه چا د کذب على النبى ﷺ دفعل شنيع ارتکاب اوکړو نو الله تعالى به هغه ته په جهنم کښې ټهکانه ورکوى (۴)

---

۱) اوګورئ فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۱)_
۲) فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القارى (ج ۲ ص ۱۵۲)_
۳) حواله جات بالا)_
۴) اوګورئ فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القارى (ج ۲ ص ۱۵۱)_

[۱۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ أَنَسٌ (۱) إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

رجال الحديث

① **ابو معمر**: دوی ابومعمر عبدالله بن عمروبن ابی الحجاج منقری بصری دي، ددوی حالات په هم کتاب العلم کښې د **باب قول النبی ﷺ: اللهم علمه الکتاب** لاندې تیر شول (۲)

② **عبدالوارث**: دوی ابو عبیده عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی عنبری تنوری بصری رحمه الله دي، ددوی حالات هم په کتاب العلم کښې د **باب قول النبی ﷺ: اللهم علمه الکتاب** لاندې تیر شول (۳)

③ **عبدالعزیز**: دوی عبدالعزیزبن صهیب بنانی بصری رحمه الله دي، ددوی مختصر حالات په **کتاب الایمان، باب حب الرسول ﷺ من الایمان** لاندې تیر شول (۴)

④ **حضرت انس** رضی الله عنه: دحضرت انس رضی الله عنه حالات د **کتاب الایمان، باب من الایمان ان یحب لاخیه ما یحب لنفسه** لاندې تیر شول (۵)

قوله: انه لیمنعنی ان احدثکم حدیثا کثیرا ان النبی ﷺ قال: من تعمد علی کذبا فلیتبوا مقعده من النار: زه چه تاسو ته ډیر حدیثونه نه بیانوم په دې سلسله کښې ما لره مانع دا دې چه نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیل چه کوم کس ما باندې قصداً دروغ اووائی هغه د خپله ټهکانه په جهنم کښې جوړه کړی

انه کښې ضمیر شان دې.

یمنع دوه مفعوله غواړی، ددې یو مفعول خو په **لیمنعنی** کښې ضمیرمتکلم دې او دویم مفعول **ان احدثکم حدیثا کثیرا** دې، بیا (**حدیثا**) چونکه جنس دې خکه ددې صفت (**کثیرا**) راوړل صحیح دې. اودا د(**احدثکم**) مفعول مطلق دې. مخکښې (**ان النبی ﷺ قال .... الخ**) د (**یمنع**) فاعل دې. (۶)

---

۱) قوله: قال انس رضی الله عنه: الحدیث. اخرجه مسلم فی صحیحه، فی المقدمة، باب تغلیظ الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳). والترمذی فی جامعه، فی ابواب العلم، باب ما جاء فی تعظیم الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۲۶۶۱). وابن ماجه فی سننه، فی المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۲)

۲) کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۸)_

۳) کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۹)_

۴) کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲)_

۵) کشف الباری (ج ۲ ص ٤)_

۶) اوګورئ عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۲)_

دحضرت انس ﷺ ارشاد مطلب واضح دې،هغه دا چه زه کثرت سره احادیث بیانولو نه ځکه اجتناب کوم چه نبی کریم ﷺ وعیدارشاد فرمائیلې دې،نو د کذب علی النبی ﷺدوعید د ویرې نه زه کثرت سره احادیث نه بیانوم

دې نه معلومیږی چه کذب مطلقا د خلاف واقعه خبرې ته وانیلې شی.نیز دا خو یقینی خبره ده چه صحابه کرام د نبی کریم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبولې نشی، اوس چه هغوی د کذب علی النبی ﷺ نه ویریدل او دکوم ویرې د وجې نه به هغوی کثرت سره احادیث نه بیانول هغه صرف ددې وجې نه چه دهغوی په نزد کذب خلاف واقعه خبرې ته وائی. که عمداً اوکړې شی یا سهوا.والله اعلم.

یو اشکال او دهغې جواب : دلته حضرت انس ﷺ فرمائی چه زه زیات حدیثونه نه بیانوم ولې چه ما ته دهغې وعید ویره ده. او دحضرت انس ﷺ شمار په مکثرینو صحابو کښې دې.(۱)

ددې جواب دا دې چه په حقیقت کښې حضرت انس ﷺ شروع کښې به زیات حدیثونه نه بیانول. لیکن هغوی له الله تعالی لوئې عمر ورکړې وو. خلقو دهغوی نه تپوسونه اوکړل، ځکه هغوی لره د کتمان ګنجائش نه وو، ځکه دې نه پس د سوالاتو مطابق هغوی حدیثونه بیان کړل.(۲)

داهم ممکن دې چه هغوی څه بیان کړل هغه د هغه احادیثو په مقابله کښې څه چه هغوی دنبی کریم ﷺ نه اوریدلی وو ډیر قلیل وی،که د ټولو روایت به یې بیان کړې وې نودهغوی د روایت کړی احادیثوتعداد د موجوده روایاتو په مقابله کښې ډیر زیات وو.(۳) والله سبحانه وتعالی اعلم

[۱۰۹] حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ (۴) قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

---

۱) د مکثرینو صحابه نه دعلماء اصول حدیث په نزد هغه حضرات مراد دی چه دهغوی روایتونه د یوزر نه متجاوز وی، د هغوی ترتیب او دحدیثونو تعداد درج ذیل دې: (۱) حضرت ابوهریرة [۵۳۷۴] (۲) حضرت عبدالله بن عمر [۲۶۳۰] (۳) حضرت انس بن مالک [۱۲۸۶] (٤) حضرت عائشه صدیقه [۱۲۱۰] (۵) حضرت عبدالله بن عباس [۱۶۶۰] (۶) حضرت جابر بن عبدالله [۱۵٤۰] (۷) حضرت ابو سعید خدری ﷺ [۱۱۷۰]. اوګورئ: فتح المغیث للعراقی (ص ۳۵۰). وفتح المغیث للسخاوی (ج ٤ ص ۱۰۲). وظفر الامانی (ص ٥٤۳)_

۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

٤) قوله: عن سلمة هو ابن الاکوع، والحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الاصول الستة سوی البخاری رحمه الله

رجال الحدیث

① **مکی بن ابراهیم:** دوي مشهور امام حدیث مکی بن ابراهیم بن تمیمی حنظلی بلخي رحمه الله دی، ددوی حالات هم په کتاب العلم کنبې د باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس لاندې تیر شول.[1]

② **یزید بن ابی عبید:** دوی مشهور تابعی بزرګ د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه مولی ابو خالد یزید بن ابی عبید اسلمی حجازی رحمه الله دی.[2]

دوی دخپل مولی حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه نه علاوه دحضرت عمیر مولی ابی اللحم رضی الله عنه او د هشام بن عروه رحمه الله نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کنبې بکیربن الاشج، یحي بن سعید القطان، حاتم بن اسماعیل، مغیره بن عبدالرحمن مخزومی، مکی بن ابراهیم او ابوعاصم النبیل رحمهم الله وغیره دی.[3]

ابن سعد رحمه الله فرمائی (وكان ثقة كثير الحديث).[4]

امام ابو داؤد رحمه الله فرمائی (ثقة).[5]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی (ثقة).[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی (حجازی تابعی ثقة).[7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (من بقايا التابعين الثقات).[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (ثقة).[9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (وحديثه من عوالی البخاری الثلاثيات).[10]

په ۱۴۷ هجری کنبې دهغوی انتقال اوشو.[11] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

---

[1]) کشف الباری (ج ۳ ص ٤١٦)_
[2]) اوګورئ: تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)_
[3]) دشیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، وتهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_
[4]) تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_
[5]) تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، و سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_
[6]) تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_
[7]) حواله بالا)_
[8]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_
[9]) تقریب التهذیب (ص ۶۰۳) رقم (۷۷٥٤)_
[10]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_
[11]) سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

(۳) **حضرت سلمه بن الاكوع** رضي الله عنه دوى مشهور صحابى حضرت سلمه بن الاكوع اسلمى مدنى رضي الله عنه دى، ددوى د پلار په نوم كښې نور هم ډير اقوال دى، او ددوى نيكه داكوع نوم سنان بن عبدالله بن قشير دې (۱)
حضرت سلمه رضي الله عنه دنبى كريم صلى الله عليه وسلم نه علاوه دحضرت ابوبكر، حضرت عمر، حضرت عثمان او دحضرت طلحة بن عبيد الله رضي الله عنهم نه روايت كوى.
ددوى نه روايت كونكو كښې اياس بن سلمة بن الاكوع، بريده بن سفيان، الحسن بن محمد بن الحنفيه، زيدبن اسلم، سفيان بن فروه، عبدالرحمن بن عبدالله بن كعب بن مالك، عطاء مولى السائب بن يزيد، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف اويزيد بن ابى عبيده رحمهم الله وغيره دى. (۲)
حضرت سلمه رضي الله عنه په بيعت الرضوان (غزوه حديبيه) كښې شريک وو. هغه ورځ هغوى دنبى كريم صلى الله عليه وسلم په لاس مبارک باندې درې ځله بيعت على الموت اوكړو (۳)
هغوى ډيرزيات بهادر وو، په تيراندازۍ كښې به ئې زبردست مهارت لرل. (۴) يو جماعت دنبى كريم صلى الله عليه وسلم د اوښانو غلا كولو كوشش اوكړو نو حضرت سلمه بن الاكوع رضي الله عنه تنها دې ټول جماعت ته شكست وركړو، حالانكه هغوى پياده وو، په هغه موقع باندې نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى وو (خير رجالتنا سلمة) (۵) زمونږه په پيادو كښې سلمه د ټولو نه بهتر دې
حضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه دنبى كريم صلى الله عليه وسلم نه په كلي كښې داوسيدو اجازت مخكښې نه اخستې وو. (۶) چنانچه دحضرت عثمان رضي الله عنه دشهادت نه پس فتنونه دبچكيدو په غرض هغوى دمدينې منورې نه په ربذه كښې سكونت اختيار كړې وو، هم هلته هغوى نكاح اوكړه، اولاد يې اوشول او د انتقال نه څه موده مخكښې مدينې منورې ته واپس راغلل (۷)
دحضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه نه تقريبا اوه اويا (۷۷) حديثونه مروى دى، په هغوى كښې متفق عليه شپاړلس دى، امام بخارى رحمه الله په پنځو حديثونو كښې او امام مسلم رحمه الله په نهه حديثونو كښې متفرد دى. (۸)

---

۱) اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)، وتهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_
۲) دشيوخ او تلامذو تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۰۲)_
۳) اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)_
۴) كان شجاعا، راميا، محسنا خيرا فاضلا. تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_
۵) د واقعې تفصيل دپاره اوګورئ صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب غزوة ذى قرد وغيرها، رقم (۴۶۷۸)
۶) عن سلمة بن الاكوع انه دخل على الحجاج، فقال: ياابن الاكوع، ارتددت على عقبيک، تعربت؟ قال: لا، ولكن رسول الله صلى الله عليه وسلم اذن لى فى البدو. صحيح البخارى (ج ۲ ص ۱۰۵۰) كتاب الفتن، باب التعرب فى الفتنة، رقم (۷۰۸۷). وانظر صحيح مسلم، كتاب المغازى، باب تحريم رجوع المهاجر الى استيطان وطنه، رقم (۴۸۲۵)، ومسند احمد (ج ٤ ص ٤٧ و ٥٤)_
۷) اوګورئ صحيح البخارى (ج ۲ ص ۱۰۵۰)، كتاب الفتن، باب التعرب فى الفتنة، رقم (۷۰۸۷)_
۸) اوګورئ تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)، وخلاصة الخزرجى (ص ۱۴۸)_

دحضرت سلمة بن الاكوع رضی اللہ عنہ انتقال په ۲۴ هجری يا په ۷۴ هجری کښې اوشو. بعض حضراتو د حضرت معاويه رضی اللہ عنہ د دور خلافت په آخر کښې دهغوی انتقال ښودلی دې (۱) رضی الله عنه وارضاه

فائده واضحه دې وی چه دا حديث دامام بخاری رحمہ اللہ دټولو نه اول ثلاثی حديث دې دثلا ثياتو بحث په مقدمه کښې تير شو. چه دهغې خلاصه دا ده چه دامام بخاری رحمہ اللہ ټولونه عالی سند ثلاثی يعنی درې واسطوسره نبی کريم صلی اللہ علیہ وسلم ته رسيدلو والاحديث دې

په صحيح بخاری کښې د ثلا ثياتو کل تعداد په لحاظ د سند سره دوه ويشت دې او په لحاظ د روايت سره اوولس دې. ولې چه پنځه روايات مکرر دی

دې دوه ويشتو کښې يولس روايات دامام بخاری رحمہ اللہ عظيم شيخ مکی بن ابراهيم نه مروی دی(۱) شپږ حديثونه دامام ابوعاصم ضحاک بن مخلد النبيل رحمہ اللہ نه مروی دی.(۲) او دا دواړه حضرات دامام ابوحنيفه رحمہ اللہ خصوصی شاګردان دی.(۳) درې روايتونه دمحمدبن عبدالله انصاری رحمہ اللہ نه مروی دی(۵)

---

(۱) اوګورئ الاصابة (ج ۲ ص ۶۷)_

(۲) اوګورئ صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۱)، کتاب العلم، باب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم، رقم (۱۰۹)، و (ج ۱ ص ۷۱) کتاب الصلاة، باب قدر کم ينبغی ان يکون بين المصلی والسترة؟ رقم (۴۹۹۷)، و (ج ۱ ص ۷۲) کتاب الصلاة، باب الصلاة الی الاسطوانة،رقم (۵۰۲)، و (ج ۱ ص ۷۹) کتاب مواقيت الصلاة، باب وقت المغرب،رقم (۵۶۱)، و (ج ۱ ص۲۶۸و۲۶۹) کتاب الصوم، باب صيام يوم عاشوراء،رقم (۲۰۰۷)، و(ج۱ ص ۳۰۵) کتاب الحوالات، باب ان احال دين الميت علی رجل جاز، رقم (۲۲۸۹)، و(ج۱ ص۴۱۵) کتاب الجهاد والسير، باب البيعة فی الحرب ان لا ينفروا، وقال بعضهم: علی الموت، رقم (۲۹۶۰)، و(ج۱ ص۴۲۷) کتاب الجهاد والسير، باب من رای العدو فنادی باعلی صوته: يا صباحاه حتی يسمع الناس،رقم (۳۰۴۱)، و(ج۲ ص۶۰۵) کتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۰۶)، و(ج۲ ص۸۲۶) کتاب الذبائح والصيد،باب آنية المجوس والميتة، رقم (۵۴۹۷)، و(ج۲ ص۱۰۱۷و۱۰۱۸) کتاب الديات،باب اذا قتل نفسه خطا فلا دية له،رقم (۶۸۹۱). واضح شی چه دا يولس واړه روايتونه هم يوسند يعنی مکی بن ابراهيم عن يزيد بن ابی عبيد عن سلمة بن الاکوع دطريق نه مروی دی.)_

(۳) اوګورئ صحيح البخاری (ج۱ ص۲۵۷)، کتاب الصوم، باب اذا نوی بالنهار صوما، رقم (۱۹۲۴)، و(ج۱ ص۳۰۶) کتاب الکفالة، باب من تکفل عن ميت دينا فليس له ان يرجع،رقم (۲۲۹۵)، و (ج۱ ص ۳۳۶) کتاب المظالم والغضب، باب هل تکسرالدنان التی فيهاالخمر.....؟ رقم (۲۴۷۷)، و(ج۲ ص۶۱۲) کتاب المغازی، باب بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم اسامة بن زيد الی الحرقات من جهينة،رقم (۴۲۷۲)، و(ج۲ ص۸۳۵) کتاب الاضاحی، باب ما يؤکل من لحوم الاضاحی وما يتزود منها، رقم (۵۵۶۹)، و(ج۲ ص۱۰۷) کتاب الاحکام، باب من بايع مرتين، رقم (۷۲۰۸). واضحه ده چه دا شپږ واړه روايتونه هم د يو سند يعنی ابوعاصم الضحاک بن مخلد عن يزيد بن ابی عبيد عن سلمة بن الاکوع دطريق نه مروی دی.)_

(۴) اوګورئ مقدمة اعلاءالسنن (ابو حنيفة واصحابه المحدثون ص۹۰و۹۱)_

(۵) اوګورئ صحيح البخاری (ج۱ ص۳۷۲) کتاب الصلح باب الصلح فی الديةرقم (۲۷۰۳)، و(ج۲ ص۶۴۶) کتاب التفسير، سورة البقرة، باب)ياايهاالذين آمنوا کتب عليکم القصاص فی القتلی الحر بالحر_ الی قوله_ عذاب اليم)، رقم (۴۴۹۹)، و(ج۲ ص۱۰۱۸) کتاب الديات... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه....

او دوی د امام زفر او امام ابویوسف شاګرد دی.(۱) یو روایت د عصام بن خالدحمصی رحمه الله نه (۲)او یو روایت د خلاد بن یحيي کوفی رحمه الله نه مروی دې.(۳)
ګویا دامام بخاری دوه ویش ثلا ثی روایاتو کښې شل روایات دحنفی مشایخو نه مروی دی، او آخیرنۍ دوه حضرات چا په حنفی علماء کښې نه دې شمار کړې
دامام ابو حنیفه رحمه الله اکثروبیشتر روایات ثلا ثی دی،او هغوی کښې ثنائی روایات هم په کثرت سره شته،بلکه بعض وحدانیات هم شته(۴)هم دغه حیثیت نه بعضې حضراتو فقه حنفی وحدانی ګرخولې دې.
لیکن تحقیقی خبره دا ده چه امام ابو حنیفه رحمه الله رؤیة خو تابعی دی،په روایة تابعی کیدلو کښې اختلاف دې(۵)امام ابومعشر رحمه الله د امام ابوحنیفه رحمه الله چه کوم وحدانیات جمع کړی دی دهغوی اسانید معلول دی.(۶)
دامام بخاری ثلا ثیاتو بعض حضراتو داسې اهتمام کړې دې چه دهغوی مستقلا شروحات ئې لیکلې دی، صاحب کشف الظنون فرمائی چه ثلا ثیات باندې محمدشاه بن الحاج حسن متوفی ۹۳۹ هجری یو لطیف شرح لیکلې دې.(۷)
هم دغه شان ملا علی قاری رحمه الله هم حاشیه لیکلې ده.(۸)
مولوی عبدالباسط قنوجی په فارسی کښې شرح لیکلې ده.(۹)
نواب صدیق حسن خان بهوپالی په اردو کښې شرح تحریر کړې ده.(۱۰)

بقیه حاشیه د تیرمخ] باب: (السن بالسن)، رقم (۶۸۹۴). واضح شی چه دا درې واړه حدیثونه محمدبن عبدالله الانصاري عن حمید عن انس د طریق نه مروی دی._
(۱) اوګورئ سیر اعلام النبلاء (ج۹ ص۵۳۷)_
(۲) اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ ص۵۰۲) کتاب المناقب، باب صفة النبی صلی الله علیه وسلم، رقم (۳۵۴۶) دا روایت عصام بن خالد عن حریز بن عثمان عن عبدالله بن بسر رضی الله عنه دطریق نه مروی دې)_
(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج۲ ص۱۱۰۴) کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱)، دا روایت خلاد ابن یحی عن عیسی بن طهمان عن انس بن مالک رضی الله عنه دطریق نه مروی دې)_
(۴) اوګورئ مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۱۹۱) الفائدة الخامسة فی خصائص الکتاب غیر التراجم)_
(۵) اوګورئ ترجمان السنة (ج۱ ص۲۲۵)_
(۶) اوګورئ فتح المغیث (ج۳ ص۳٤٤)، والرسالة المستطرفة (ص۸۱)_
(۷) کشف الظنون (ج۱ ص۵۲۲)_
(۸) دهغې نوم تعلیقات القاري علی ثلاثیات البخاري دې، اوګورئ البضاعة المزجاة (ص ۸۸)، ومقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_
(۹) مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_
(۱۰) حواله بالا)_

قوله: قـال: سمعت النبى ﷺ يقول: من يقل على مـا لم اقل فليتبوا مقعده من النـار: حضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه فرمائى چه ما نبى كريم ﷺ په دا فرمائيلو واؤريدو چه كوم كس په ما باندې هغه خبره اولگوى چه ما نوى كړې هغه د خپله ټهكاه په دوزخ كښې جوړه كړى

(من يقل) په اصل كښې (من يقول) وو .شرطيت د وجې نه (يقل) شو (١)

(ما لم اقل) كښې (ما) (شيئا) په معنى دې اود (لم اقل) نه پس (شيئا) طرف ته گرځيدو والاضمير محذوف دې، گويا پورا جمله به داسې وى (من يقل على شيئا لم اقله......) (٢)

دلته اگرچه صرف د (قول) ذكر دې، دفعل ذكر نه دې ليكن (فعل) هم په (قول) كښې داخل دې ولې چه د ممانعت په علت كښې دوانړه شريک دى، يعنى چه دكوم علت په وجه دقول نسبت ممنوع او حرام دې، بعينه هم هغه علت دفعل دممنوع كيدلو هم دې، بيا وړاندې چه دحضرت زبير اود حضرت انس رضي الله عنه حديثونه تيرشول په هغوى كښې عموم دې، ولې چه په هغوى كښې (من كذب علي) ياد (من تعمد على كذبا) الفاظ دى، چه په هغوى كښې دقول سره فعل هم داخل دې، هم دغه شان دحديث باب نه پس دحضرت ابوهريره رضي الله عنه چه كوم حديث راروان دې په هغې كښې هم دغه قسم عمومى الفاظ دى، لهذا كه يو كار نبى كريم ﷺ نوى كړې نو دهغې په باره كښې (فعل رسول الله ﷺ) وئيل هم داسې گناه او مستوجب وعيد دې څنگه چه هغه خبره په باره كښې (قال رسول الله ﷺ) وئيل چه هغوى ﷺ ارشاد نوى فرمائيلى. (٣)

ايا روايت بالمعنى صحيح دې؟: ددې حديث دظاهرى الفاظو نه بعضې حضراتو د روايت بالمعنى ناجائز كيدو باندې استدلال كړې دې، څنگه چه ظاهر دې.

او دمجوزينو وينا دا ده چه ددې نه د نبى كريم ﷺ په ارشاداتو كښې داسې الفاظ راؤړلو ممانعت دې چه حكم بدلوى، او څومره پورې چه د روايت بالفظ تعلق دې نو ددې په غوره كيدو كښې دچا كلام نه دې (٤) والله اعلم

[۱۱۰] حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (٥) عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ

---

(١) فتح البارى (ج١ ص٢٠٢)_

(٢) حواله بالا)_

(٣) حواله بالا)_

(٤) حواله بالا)_

(٥) قوله: عن ابى هريرة رضي الله عنه: الحديث.اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (ج١ ص٥٠١) كتاب المناقب. باب كنية النبى ﷺ. رقم (٣٥٣٩). و(ج٢ ص ٩١٤) كتاب الادب. باب قول النبى ﷺ: سموا باسمى ولا تكتنوا بكنيتى. رقم (٦١٨٨). و(ج٢ ص٩١٥) كتاب الادب. باب من سمى....[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» [٥٨٤٤]

رجال الحديث

① **موسى** دوی ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دی. ددوی مختصر حالات په (بدء الوحی) کښې څلورم حدیث د لاندې دی[1] او لږ تفصیل سره په کتاب العلم "باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس" د لاندې تیرشوې دی[2].

② **ابوعوانه** دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله دې. د دوی حالات د "بدء الوحی" د څلورم تمبر حدیث لاندې تیرشوي دی[3].

③ **ابوحصین** دا ابوحصین بفتح الحاء المهملة وكسر الصاد المهملة عثمان بن عاصم بن حصين ـ بالتصغير ـ اسدکوفي رحمه الله دې. بعضې حضراتو د نیکه نوم یې دحصین په ځاې زید ابن کثیرخودلې دې[4].

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت جابر بن سمره، عبدالله بن زبیر، عبدالله بن عباس، حضرت انس، زید بن ارقم او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت کوی[5] والله تعالی اعلم.

بقيه حاشيه د تيرمخ] باسماء الانبياء، رقم (٦١٩٧)، و (ج٢ ص١٠٣٥) كتاب التعبير، باب من رأى النبي ﷺ في المنام، رقم (٦٩٩٣)، واخرجه مسلم في المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (٤)، و في كتاب الآداب، باب النهي عن التكني بابي القاسم وبيان ما يستحب من الاسماء، رقم (٥٥٩٧)، وابوداؤد في سننه، في كتاب الادب، باب في الرجل يتكنى بابي القاسم، رقم (٤٩٦٥)، وابن ماجه في سننه، في المقدمة، باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (٣٤)، وفي كتاب الادب، باب الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته، رقم (٣٧٣٥)، وفي كتاب تعبير الرؤيا، باب رؤية النبي ﷺ في المنام، رقم (٣٩٠١)_

[1] كشف الباری (ج١ص٤٣٣و٤٣٤)-

[2] كشف الباری (٣/٤١٣)-

[3] كشف الباری (١/٤٣٤)-

[4] تهذيب الكمال (١٩/٤٠١)-

[5] قال الحافظ رحمه الله في تهذيب التهذيب (٨/١٢٨): وذكره ابن حبان في الثقات في اتباع التابعين فروايته عن الصحابة عند ابن حبان مرسلة، وهو الذي يظهرلي"

قال الدكتوربشارعواد معروف حفظه الله في تعليقاته على تهذيب الكمال (ج١٩ص٤٠٨)-

"بدا ذالک لابن حجر، لان ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين زعم ان ابن حبان لم يتكلم فيه بما يشير الى ذالک، و لم نقف على اى قول للمتقدمين ينفي روايته عن الصحابة الا قول يحي ابن معين انه لم يلق ابن عباس، فالرجل ثقة ان شاء الله وروايته مقبولة، ولايصح ان ينفي ملاقاته للصحابة لكون ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين.

البته امام یحی ابن معین رحمه الله د دوی د حضرت عباس رضي الله عنه نه د سماع انکار کړي دې[۱]
د دې نه علاوه د اسود بن هلال، ابوعبدالرحمن سلمی، ابووائل، سوید بن غفله، سعد بن عبیده، سعید بن جبیر، عامرشعبی، ابوالصالح السمان او د عمیربن سعد رحمه الله نه هم روایت کوی ـ ددوی نه روایت کونکو کښې امام شعبه، سفیان ثوری، سفیان ابن عیینه، قیس بن ربیع، مالک بن مغول، مسعربن کدام، ابوالعوانه او ابوالاحوص رحمه الله شامل دی[۲]

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی "لم یکن بالکوفة اثبت من اربعة: منصور، ابوحصین، وسلمه بن کهیل، وعمرو بن مرة"[۳]

بل خائې فرمائی "لا تری حافظا یختلف علی ابی حصین"[۴]
امام احمدبن حنبل رحمه الله نه چه کله د دوی باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوی یې تعریف اوکړو[۵]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ابوحصین کان شیخا عالیا وکان صاحب سنة"[۶]

بل خائې فرمائی "ابوالحصین: کوفی ثقة وکان عثمانیا رجلا صالحا"[۷]

دغه رنګې بل خائې د دوی ارشاد دې "کان ثقة ثبتا فی الحدیث"[۸]

یعقوب بن عثمان رحمه الله فرمائی "حدثنا ابونعیم، قال حدثنا سفیان عن ابی حصین اسدی، شریف ثقة ثقة کوفی"[۹] امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی "اجمعوا علی انه ثقة حافظ"[۱۰]

حافظ ذهبی فرمائی "ثقة ثبت صاحب سنة"[۱۱]

حافظ ابن حجرفرمائی "ثقة ثبت سنی وربما دلس"[۱۲]

---

۱) انظر تعلیقات تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۱)- نقلا عن تاریخ الدوری(۲/۳۹۳)-
۲) د شیوخو اوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۱.۴۰۲)وتهذیب التهذیب (ج۷ص۱۲۶)
۳) تهذیب الکمال(۱۹/۴۰۳)،وسیراعلام النبلاء(ج۵ص۴۱۳)-
۴) تهذیب الکمال(۱۹/۴۰۳)-
۵) حواله بالا
۶) تهذیب الکمال (ج۱۹ص۴۰۴)-
۷) حواله بالا
۸) حواله بالا
۹) تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۵)-
۱۰) تهذیب الکمال(۷/۱۲۸)-
۱۱) الکاشف(ج/۸)رقم(۳۷۰۸)-
۱۲) تقریب التهذیب(۴/۳۸)رقم(۴۴۸۴)قال شیخ محمد عوامة حفظ الله وقول الحافظ فی التقریب (۴۴۸۴) ربما دلس "ماخوذ من کلام للاعمش فیه وقدکان بینهما علی امامتهما[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

۱۲۷ یا ۱۲۸ کښې د دوی انتقال اوشو[1]

④**ابوصالح:** دا مشهورتابعی ابوصالح ذکوان السمان الزیات رحمه الله دې.د دوی مختصر حالات د "کتاب الایمان، باب امورالایمان" ولاندې تیرشوې دی[2]

⑤**حضرت ابوهریره رضی الله عنه:** د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات دکتاب الایمان "باب امورالایمان" د لاندې تیرشوې دی[3]

قوله: عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: تسموباسمی ولاتکتنوابکنیتی: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل خما په نوم باندې خپل نوم ایږدئ خو خما کنیت مه ږدئ

دباب دروایت شان ورود: د دې روایت شان ورود دا دې چې یوځل حضورپاک صلی الله علیه وسلم په بازار کښې وو چې چا په یا اباالقاسم سره آوازاوکړوچې حضورپاک صلی الله علیه وسلم ورته متوجه شو نو هغې کس عرض اوکړو چې ما تاسو ته نه.فلانکی کس ته آواز کولو په دې باندې حضورپاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "سموباسمی ولاتکنوبکنیتی"[4]

دحضواکرم صلی الله علیه وسلم په نوم مبارک باندې نوم او د هغوی کنیت باندې کنیت ایښودل: دې مسئله کښې دعلماؤ مختلف مذاهب دی ①اول مذهب دامام شافعي او داهل ظواهرو دې دا حضرات فرمائی چې هیچا دپاره د ابوالقاسم کنیت ایښودل درست نه دی که د هغه نوم محمد یااحمد وی یانه وی

ددې حضراتو استدلال د حدیث پاک د ظاهر نه دې[5]

②دویم مذهب دامام مالک اوجمهورو علماؤ دې دوی فرمائی چې دابوالقاسم کنیت ایښودل مطلقاجائز دی که د چا نوم محمد او احمد وی یا نه،گویاچه دوی دا حدیث دحضور پاک صلی الله علیه وسلم د ژوندسره خاص گرځوی او د وفات نه پس یې منسوخ بولي[6]

ددې حضراتو وینا ده چې د زمانه اول نه تر ننه پورې خلق د ابوالقاسم کنیت ایږدی خو چاهم ددې نه منع نه ده فرمائلې[7]

بقیه حاشیه د تیرمخ] ما یکون بین المتعاصرین فلا ینبغی اعتماده ولم یدخل الحافظ نفسه فی رسالته "مراتب المدلسین" انظر تعلیقاته علی الکاشف (۲/۸) رقم(۳۷۰۸)-

[1] الکاشف ۲/۷)رقم(۳۷۰۸)-رحمة الله رحمة واسعة

[2] کشف الباری(ج ۱ص۶۵۸)

[3] کشف الباری(ج ۱ص۶۵۹)-

[4] صحیح البخاری(ج۱ص۲۸۵،)کتاب البیوع باب ما ذکرفی الاسواق رقم ۲۱۲۰، و۲۱۲۱ و (ج ۱ص۵۰۲) کتاب المناقب باب کنیة النبی صلی الله علیه وسلم رقم(۳۵۳۷)-

[5] شرح النووی لصحیح مسلم(۲/۲۰۶)کتاب الاداب باب النهی عن التکنی بابی القاسم وبیان ما یستحب من الاسماء)-

[6] حواله باله

[7] حواله بالا

ددې حضراتو دليل دحضرت علي ﷺروايت دې "قال علی: قلت: يارسول الله ان ولد لی من بعدك ولد أسميه باسمك وأكنيه بكنيتك؟ قال نعم" [سنن ابی داود کتاب الادب باب فی الرخصة فی الجمع بينهما رقم (٤٩٦٨) وجامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی کراهية الجمع بين اسم النبی ﷺ وکنيته رقم ٢٨٤٣].

③دريم مذهب دابن جرير طبری رحمه الله دې دوی فرمائي چې دا نهي خو منسوخ نه ده البته دا نهي تنزيهي او د ادب دپاره ده نه چې د حرمت دپاره.[1]
امام ابن جرير رحمه الله فرمائي چه دحضورپاک ﷺحضرت علي ؓته اجازت ورکول او دحضرت علي ؓبيا خپل ځوی له ابوالقاسم کنيت اېښودل دې خبرې ته اشاره ده چه دنهي روايات په کراهة تنزيهي باندې محمول دی نه چې په حرمت باندې، او دا اهل علمو ته پته ده چه نهی تنزيهی د جواز يوه شعبه ده دې ته به زيات نه زيات خلاف اولی ونيلې شي خو بيا هم اهل علم مشران کله کله د عوامو نه تنگی لرې کولو دپاره په کراهة تنزيهی يا خلاف اولی باندې هم عمل کوی اودلته هم دغه رنگې ده.
هغوی دا فرمائی چې د دې خبرې تائيددې نه هم کيږي که چرې دانهی دتحريم دپاره وه نوصحابه کرامو به په دې ضرور منع فرمائيلې وه اودا به يې کنيت گرځولو نه. نومعلومه شوه چې صحابه کرامو دا په نهی تنزيهی محموله کړې ده.[2]
④ څلورم مذهب د بعض سلفو دې چه دابوالقاسم کنيت د هغه چا دپاره منع دې چه د چانوم محمد يا احمد وی او چې دچا نوم دې کښې يو هم نه وی دهغه دپاره دې کنيت کښې هيڅ گناه نشته.[3]

ددې حضراتو استدلال دحضرت جابر ؓمرفوع حديث دې "من تسمى باسمي فلايكنى بكنيتي ومن اكتنى بكنيتي فلايتسمى باسمي".[4]
⑤پنځم مذهب دا دې چې ابوالقاسم کنيت بالکل ممنوع دې که نوم يې محمد وی يا نه وی دغه شان دچا قاسم نوم اېښودل هم منع دی ځکه چې دهغه پلار ته ابوالقاسم اونه ونيلې شی مروان بن حاکم خپل ځوی عبدالملک له اول نوم ابوالقاسم اېښودلې وو خو چې کله داحديث هغوی ته اورسيدلو نو نوم ئې ورته بدل کړو او عبدالملک ئې ورته کېښودو بعض انصار حضرات نه هم منقول دی چې هغوي هم دارنگې کار کړې وو.[5]

[1] شرح النووی لصحيح مسلم(٢٠٦\٢)كتاب الاداب باب النهی عن التكنی بابی القاسم وبيان مايستحب من الاسماء)-
[2] فتح الباری(٥٧٣/١٠)كتاب الادب باب قول النبی ﷺ:سموباسمی ولاتكنوبكنيتی)-
[3] شرح النووی لصحيح مسلم(٢٠٦/٢)-
[4] (اللفظ لابی داود)كتاب الادب باب فيمن رأى ان لا يجمع بينهما رقم(٤٩٦٦) وجامع ترمذی.ابواب الادب.باب ماجاء فی كراهية الجمع بين اسم النبی ﷺ وكنيته رقم(٢٨٤٢)-
[5] شرح النووی(ج٢ص٢٠٦)-

⑥ شپږم مذهب دا دې چې محمد نوم اېښودل بالکل منع دی دغه شان ابوالقاسم کنیت هم مطلقاً منع دی[1] د حضرت عمر رضي الله عنه اثر دې "لا تسموا احدا باسم نبی"[2]

دغه رنګې د حضرت انس رضي الله عنه نه مرفوع روایت دې "تسمونهم محمدا ثم تلعنونهم"[3]

امام نووي رحمه الله د امام مالک او د جمهورو علماؤ مذهب غوره ګرځولو سره فرمائی "واما اطباق الناس على فعله مع ان فى المتكنين به والمكنين الائمة الاعلام، واهل الحل والعقد والذين يقتدى بهم فى مهمات الدين ففيه تقوية لمذهب مالك فى جوازه مطلقا ويكونون قد فهموا من النهى الاختصاص بحياته صلى الله عليه وسلم"[4]

يعنې مطلقا د ابوالقاسم کنیت اېښودل جائز دی، د ټولو خلقو په دې اتفاق دې بله دا چې ددې کنیت اېښودو والا نور لوئې لوئې اماما ن اهل حل او عقد دی او داسې خلق دی چې د دین په اهم کارونو کښې د امامانو حیثیت لری، او دې سره د امام مالک مذهب ته تقویت ملاویږي چه مطلقا جائز دی، همدا رنګې دا معلومه شوه چې دې ټولو حضراتو دا نهی صرف د حضورپاک صلى الله عليه وسلم د ژوند پورې خاص ګڼرلې ده، والله اعلم

قوله: ومن رآني في المنام فقد رآني، فإن الشيطان لا يتمثل في صورتي:

چا چې څه په خوب کښې اولیدم نو په حقیقت کښې یې هم زه اولیدم ځکه چې شیطان ځما په شکل سره، شکل نشی جوړولې

دخوب حقیقت: تفسیر مظهري کښې قاضي ثناء الله پاني پتی رحمه الله فرمائی چه د خوب حقیقت دا دې چې څه وخت د انسان نفس د خوب یا د بیهوشئ د وجې د ظاهری بدن نه فارغ شی نو ده ته د خیالي قوت په لار کښې څه تصویرونه ښکاره شی، نو دغې ته خوب وئیلې شی[5]

دخوب قسمونه: دخوب درې قسمه دی دوه خو پکښې بالکل باطل دی چې دهغې څه حقیقت او اصلیت نشته او بل دریم دخپل ذات او اعتبار سره صحیح او رښتونې دې خو په دې صحیح قسم کښې هم بعض څه عوارض شامل شي چې هغې سره دا فاسد او بې اعتباره کوی، تفصیل ددې دا دې چې انسان خوب کښې کوم مختلف صورتونه او واقعات ګوری کله خو داسې اوشی چه د بیدارئ په وخت انسان کوم صورتونه ګوری هم هغه په خوب کښې په شکل په نظر راځی او کله داسې هم اوشی چې شیطان څه صورتونه او واقعات دده په ذهن کښې ورواچوی کله د خوشالئ او کله د ویرې، خو دا دواړه قسمونه باطل دی چه ددې نه څه حقیقت

---

[1] شرح النووی (۲/۲۰۶) وفتح البارى (۱۰/۵۷۲) كتاب الادب باب قول النبى صلى الله عليه وسلم سموباسمى ولاتكنوا بكنيتى)

[2] فتح البارى (۱۰/۵۷۲)-

[3] المطالب العالية بزوائدالمسانيد (۳/۳۱) كتاب البر والصلة باب اباحة التسمى باسماء الانبياء وما جاء فى كراهية ذالک رقم (۲۷۹۶) وكشف الاستار عن زوائد البزار (۲/۴۱۲) كتاب الادب باب كرامة اسم النبى صلى الله عليه وسلم رقم (۱۹۸۷) ومجمع الزوائد (۸/۴۸) كتاب الادب باب ما جاء فى اسم النبى صلى الله عليه وسلم وكنيته)-

[4] كتاب الاذكار مع شرحه الفتوحات الربانية (۶/۱۰۴) كتاب الاسماء باب النهى عن الهكنى بابى القاسم)-

[5] تفسير المظهرى (۵/۱۳۷)-

شته او نه څه اصليت او نه ددې څه تعبير كيدې شى،دې كښې اول قسم ته حديث النفس او دوئم قسم ته تسويل شيطانى ونيلې شى.

دريم قسم چه صحيح او برحق دې هغه دالله دطرف نه يو قسم الهام دې چه د خپل بنده دخبردارئ او د خوشخبرئ دپاره كولې شى،الله تعالى دخپل خزانه غيب نه بعض څيزونه دهغه په زړه او دماغ كښې واچوى.

دطبرانى يو حديث كښې رسول الله ﷺ فرمائى چې خوب يو كلام دې چې په هغې سره دې د خپل رب سره د خبرو كولو شرف حاصلوى(۱)

ددې تحقيق د صوفيانوكرامو دبيان مطابق داسې دې چې په دنيا كښې څومره څيزونه په وجود كښې راتلو والادى ددې د وجود نه وړاندې يو خاص شكل په عالم مثال كښې موجود وى او په دغه عالم مثال كښې چه څنګه دجواهرو اود ثابت شوى حقيقتونو صورتونه او شكلونه وى دغه رنګې د معانى اود اعراض پكښې هم خاص شكلونه وى،خوب كښې چه كله نفس انسان دظاهرى بدن نه فارغ شى نو بعضې وخت ددې تعلق عالم مثال سره اوشى نو هلته كښې چې دكائنات كم شكلونه دى هغه ده ته په نظر راشى بيا دا صورتونه دعالم غيب نه ده ته ښكاره شى،خو بعضې وخت په دې كښې هم څه عوارض راشى چې هغې سره په اصل حقيقت كښې څه باطل خيالات هم شامل شى نو څكه بيا تعبير ويستونكى ته هم تعبير ويستلو كښې مشكلات راځى اوبعضې وخت هغه د ټولوعوارضو نه خالى وى نو دا اصل حقيقت وى خو په دې كښې بعض خوبونه د تعبير محتاجه وى ځكه چې په هغې كښې حقيقت واضح نه وى اوس كه په داسې حالت كښې تعبير غلط شى نو واقعه به مختلفه شى،ځكه به صرف هغه خوبونه الهام من الله او حقيقت ثابته وى چې كوم دالله د طرف نه وى او په هغې كښې څه عوارض هم شامل نه وى اوتعبير يې هم صحيح ويستلې شوې وى.

د انبياء كرام خوبونه هم دارنګې وى څكه دهغوى خوب د وحى درجه لرى، دعامو مسلمانانو خوبونه كښې هر قسم احتمالات وى څكه هغه د چا دپاره حجت او دليل نشى كيدلې دې خوبونو كښې بعض وختونه طبعى او نفسانى خواهشاتو ملاوټ وى او يا بعض وختونه دګناهونو نحوست او تياره په صحيح خوب غالب راشى او ناقابل اعتماد يې كړى، بعض وخت تعبير هم په عقل كښې نه راځى(۲)

دخوب چې دا درې قسمونه ذكر شول دا د رسول اكرم ﷺ نه هم منقول دى،حضورپاك ﷺ اوفرمائيل چه دخوب درې قسمونه دى يوقسم شيطانى دې چې په هغې كښې د شيطان د

---

(۱) قال الحافظ فى الفتح(۱۲/۳۵٤)كتاب التعبير باب اول ما بدا به رسول الله ﷺ من الوحى:الروية الصالحة :ذكر ابن قيم حديثا مرفوعا غيرمغزو "ان رويا المومن كلام يكلم به العبد ربه فى المنام. ووجد الحديث المذكور فى نوادر الاصول للترمذى من حديث عباده بن الصامت اخرجه فى اصل الثامن والسبعين وهو من روايته عن شيخه عمربن ابى عمر وهو واه وفى سنده جنيد وانظرمجمع الزوائد .كتاب التعبير باب الرؤيا الصالحة.قال الهيثمى روايت الطبرانى وفيه من لم اعرفه وانظرالتفسير المظهرى (۱۳۷/۰۵)قال الفانى فتى محمدﷺ "رواه الطبرانى بسند الصحيح والضياء ")-

(۲) تفسير مظهرى(۱۳۷/۵-۱٤۱)،معارف القران(۱۸/۵-۲۰)-

طرف نه څه شکلونه په ذهن کښې راشي. او دويم هغه چه انسان دبيدارئ حالت کښې څه اوينی او بيا هغه صورتونه په خوب کښې راشي. او دريم هغه حالت دې چې بالکل صحيح او برحق دې هغه دنبوت په اجزاؤ کښې څلويښتم جزء دې يعنې دالله دطرف نه الهام دې[1]

ايا د مذكوره حديث مصداق جوړيدو دپاره حضورپاک ﷺ په خپل اصلی شکل کښې ليدل ضروری دی؟ حضورپاک ﷺ په خوب کښې ليدل د هغوی د وينا مطابق هم هغوی ليدل دی خو په دې کښې اختلاف دې چې په کوم حالت کښې هم کتونکو اوليدلو نوبس هم دغه به حضور پاک ﷺ وی يا په دې کښې څه تفصيل شته؟

امام بخاری په کتاب التعبير کښې د ابن سيرين رحمه الله نه نقل کړی دی چې هغه به فرمائيل اذا راٰه فی صورته[2] چه حضورپاک ﷺ يې په خپل شکل اوصورت کښې ليدلې وی نوهم هغوی يې ليدلې دی.

هم دغه رنګې چه ابن سيرين رحمه الله ته به څوک راغلو او ورته به ئې اوئيل چه ما حضور پاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې نو هغوی به ترې دهغه حليه تپوس کوله چې خوب کښې به يې ليدلې وو که خلاف معهود حليه به يې اووئيله نو ورته به يې اوفرمائيل چه تا حضور پاک ﷺ نه دې ليدلې[3]

ددې خبرې تائيد د ابن عباس رضی الله عنهما د اثر نه هم کيږی عاصم ابن کليب فرمائی حدثنی ابی قال: قلت لابن عباس: رأيت النبی ﷺ فی المنام قال صفه لی قال ذكرت حسن ابن علی فشبهته به، قال قد رأيته:[4]

يعنی ما ابن عباس ته اوئيل چې ما حضورپاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې هغوی اوفرمائيل چې په کوم شکل کښې دې ليدلې دې هغه بيان کړه ماته حضرت حسن بن علی رايادشو ما هغوی سره تشبيه ورکړه نو وې فرمائيل چه او يقيناً چه تا ليدلې دې،

حالانکې امام نووی رحمه الله او نور علماء فرمائی چه حضورپاک ﷺ يې کوم شکل کښې هم ليدلې وی هم حضور ﷺ به ئې ليدلې وی.[5]

البته که چرې هغوی ئې په هغه شکل کښې اوکتلوکوم چې په احاديثوکښې راغلې دې نودهغوی ذات ئې اوکتلواوکه په بل شکل کښې ئې اوکتلو نودابه شکل تمثيلی وی، که په بنه شکل کښې ئې اوکتلونود کتونکی دين بنه والی طرف ته اشاره ده څکه چې نبی کريم

---

[1]) عن عوف بن مالک عن رسول الله ﷺ قال:ان الرؤيا ثلاث منها اهاويل من الشيطان ليحزن بها ابن آدم ومنها ما يهم به الرجل فی يقظته فيراه فی منامه ومنها جزء من ستة واربعين جزء من النبوة.سنن ابن ماجه كتاب تعبير الرؤيا باب الرؤيا ثلاث رقم(۳۹۰۷)-

[2]) صحيح البخاری(۱۰۳۵/۰۲)كتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام رقم(۶۹۹۳)-

[3]) فتح البخاری(۳۸۴/۱۲)كتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام)-

[4]) حواله بالا)-

[5]) اوګورئ شرح النووی لصحيح مسلم (ج۲ ص۲۴۲ و ۲۴۳)، کتاب الرؤيا.

ﷺ ددين شيشه ده. دهغوى ﷺ په آئينه كښې دين په نظر راځي اوكه په ناخوښه شكل صورت كښې ئې اوكتلونو نودكتونكي دنقص علامت دې. حضرت ګنګوهي رحمه الله هم دې راۍ ته ترجيح وركړې ده ـ (١)

دخوب په حالت كښې دحضور ﷺ ارشاد حجت شرعيه دې كه نه؟ يوه مسئله داده كه چرې چا حضوراكرم ﷺ لره اوكتلوچې هغوى ﷺ دڅه څيزخبروركوى، يا د څه څيزونه منع فرمائي، يا دڅه څيزحكم كوى نوداسې مناميه (خوبونه) شرعي حجت دى كه نه؟

دعلماؤپه دې باندې اتفاق دې چې په خوب كښې دنبى ﷺ ارشادات شرعي حجت نه دې. البته هغه ارشادكه چرې د يو حكم شرعى مصادم (مخالف) نه وى نودحضوراكرم ﷺ صورت ذاتيه يا صورت مثاليه سره دادب تقاضا دا ده چې په هغې باندې عمل اوكړې شى.نوپه داسې حكم باندې عمل كول مستحسن دى ـ (٢)

په دې باندې اشكال راځي چې خوب ليدونكي هم حضوراكرم ﷺ اوكتلواودهغوى ﷺ كتل برحق هم دى نودهغوى ﷺ ارشادات مباركه دې هم برحق اوحجت وى ـ

ددې جواب دادې چې كوم حضرات دحضوراكرم ﷺ درؤيت برحق كيدو دپاره حقيقى حليه مباركه سره لازمى ګرځوى، نودهغوى په نيزخود خوب په حالت كښې دارشاداتوحجت نه كيدل ظاهردى، ځكه چې دڅادپاره داممكن نه دى چې جزما (يقينا) داخبره اوكړى چې ما حضوراكرم ﷺ لره په خپل اصل حليه كښې ليدلې دې، كله چې دحضوراكرم ﷺ په كتلو كښې شهبه پيداشوه نودخوب دحجت كيدوڅه سوال دې ؟!

اوچې كوم حضرات وائى چې هغوى لره په خپل اصل حليه كښې ليدل ضرورى نه دى، دهغوى په نيزدخوب عدم حجيت په دې بنياد باندې دې چې حضوراكرم ﷺ په حديث پاك كښې داخواوفرمائيل چې كوم سړى زۀ په خوب كښې اوليدم نوهغه واقعى هم زۀ اوليدم ځكه چې شيطان تصرف كولوسره زما شكل نه شى جوړولې ـ هغوى دانه دى فرمائيلې چې په خوب كښې زما ارشادبه هم برحق وى اودهغې نسبت زما طرف ته كيدې شى ظاهره ده چې درؤيا برحق كيدو نه دانه لازميږى چې كوم څيزدې په خوب كښې ښكاره كړې شى يا اوروكې شى نوپه حقيقت كښې دې هم واقع وى، بلكه دومره خبره ثابتيږى چې داخوب په ,,اضغاث،، كښې نه دې، ددې څه تعبير شته ددې تعبيردنسبت په وجه نه داخوب برحق دې.نه چې مرئى اودمسموع دنسبت په وجه ـ (٣)

بيادلته داخبره هم واضحه كيږى چې حضوراكرم ﷺ لره په خوب كښې ليدلوكښې دشيطان دتصرفاتو هرڅه دخل نشته.بياهم دكتونكي دقوت متخيله په بعضې اوقاتوكښې اثر انداز كيږى. هم داوجه ده چې حضوراكرم ﷺ په خپل معروف هيئت نه بغير په بل هيئت كښې هم

---

(١) اوګورئ:الكوكب الدرى (ج٣ص١٩٦) ابواب الرويا، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:من رآنى فى المنام ....

(٢) اوګورئ: تكملة فتح الملهم (ج ٤ ص٤٥٢)، كتاب الرؤيا، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : من رآنى فى المنام فقد رآنى ـ

(٣) اوګورئ: تكملة فتح الملهم (ج ٤ص٤٥٢) ـ

ښکاره کیږی ځکه عین ممکن دی چې د کتونکی په خیال کښې ځه داسې کلام واقع شی چه دهغه تکلم هغوی ﷺ نه وی فرمائیلی، نیزدا هم ممکن ده چې خوب لیدونکی په خوب کښې چې څه لیدلې وی هغه ترې نه هیر شوی وی، بیا دویخیدونه پس دۀ ته دداسې خبروخیال راغلو کوم چې په خوب کښې ده ته نه وې پیښې شوې ـ
لهذا ددې شبهاتو سره مونږ هغه احکام نه پریږدو کوم چې مونږه دحضوراکرم ﷺ نه په حالت یقظه کښې حاصل کړې وی، نیزپه دې کښې هم څه شک نشته چې په حالت رؤیا اوحالت یقظه کښې که تعارض اوشی نوحالت یقظه لره به ترجیح حاصلیږی ـ (۱) ځکه چې داهم معلوم دی چې دمغفل روایت معتبرنه وی، کله چې په بیدارې کښې دغفلت دوجې نه روایت نه قبلیږی نو دخوب غفلت خود بیدارئ دغفلت نه بدرجها زیات دې. بیا ددغه نائم مغفل روایت څنګه قبول کړې شی ؟ !
علامه شاطبی رحمه الله لیکلی دی چې ابن رشد رحمه الله نه تپوس اوکړې شوچې که د یوقاضی په وړاندې دوه عادلان اوثقه ګواهان په کومه معامله کښې ګواهی ورکړی، اوبیاچې کله قاضی اوده شونوپه خوب کښې ئې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې فرمائیل ئې ددې شهادت مطابق فیصله مه کوه، داشهادت باطل دې. نوآیا حاکم به درؤیا مطابق فیصله کوی که دشهادت مطابق ؟ ابن رشد رحمه الله اوفرمائیل قاضی لره درؤیا مطابق فیصله کول صحیح نه دی. ددغه رؤیا دوجې په شهادت باندې عمل ترک کول به جائزنه وی، ځکه چې که داسې خوبونه حجت اوګرزو نودې نه به ابطال شریعت لازم راځی اوداصحیح نه ده ددې وجې چې دانبیاء کرامو خوبونوته د وحی حیثیت حاصل دې، او د دوی نه علاوه باقی دچاخوب وحی نه ده اودخوب په ذریعه د غیب علم نشی حاصلیدې ـ (۲)
شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمه الله لیکلی دی چې مادشیخ عبدالوهاب متقی رحمه الله نه اوریدلې دی چې دمغرب دفقراء نه یوفقیرپه خوب کښې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې هغوی ﷺ دۀ ته دشرابودڅکلو حکم کوی، هغه دخپل وخت علماء کرامونه تپوس اوکړو، هریو کس ورته څه نه څه محمل اوښودلواوڅه نه څه تاویل ئې ورته اوکړو. دغه وخت په مدینه منوره کښې یوعالم محمدبن عراقی وو، کوم چې دیرزیات متبع سنت بزرګ وو، هغه په وړاندې چې کله دا وقعه بیان کړې شوه نوهغه اوفرمائیل چې ددغه کس په قوت سامعه کښې څه خلل وو. نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو ,, لاتشرب الخمر،، هغه ,, لاتشرب،، لره ,,اشرب،، اوګڼړلو (۳)
حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چې یوسړی حضوراکرم ﷺ په خوب کښې اولیدلوچې هغوی ﷺ انګریزی ټوپې په سرکړې ده، ددې وجې دغه سړی ته ویره اوشوه، هغه دحضرت ګنګوهی رحمه الله نه استفسار اوکړو، حضرت ورته اوفرمائیل چې دادهغه په دین باندې دنصرانیت غلبه طرف ته اشاره ده ـ (۴)

---

۱) حواله سابقه
۲) اوګورئ: الاعتصام للشاطبی (ج۱ص ۲۶۲و۲۶۳)، الباب الرابع فی ماخذ اهل البدع بالاستدلال ـ
۳) اوګورئ: اشعة اللمعات (ج۳ص۶۳۹)
۴) اوګورئ: فیض الباری (ج۱ص۲۰۳و۲۰۴)ـ

ایا په خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی ؟ که چاپه خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت اوکړو نو آیا هغه به صحابی وی ؟

علامه عینی رحمه الله فرمائی چې هغه به صحابی نه وی، ځکه چې دصحابی تعریف دادې چې هغه صاحب ایمان سړې کوم چې حضوراکرم ﷺ لیدلې وی، ددغه کتلونه مراد معهود او معتاد رؤیت دې، منامی رؤیت معتادنه دی، داسې هم وئیلې شی چې ددغه رؤیت نه دهغوی ﷺ په دنیوی حیات کښې زیارت کول دی ـ (۱)

علامه سیوطی رحمه الله هم دغه شان تصریح کړې ده ـ (۲)

د حضوراکرم ﷺ په حالت بیدارۍ کښې زیارت ممکن دې که نه؟ ددې نه پس په دې باندې خان پوهه کړئ چې نبی علیه السلام که چاپه خوب کښې اولیدلو نوبیاخوهم هغوی ﷺ ئې اولیدل. لیکن که چرې یوکس دا اووائی چې ماحضوراکرم ﷺ په بیدارۍ کښې لیدلې دې نوآیا دهغه خبره به معتبره وی که نه؟ اوهغوی ﷺ لره په بیدارۍ کښې لیدل ممکن دی که نه ؟

بعضې حضراتوددې نفی کړې ده (۳) او وئیلې ئې دی چې دحضوراکرم ﷺ نه رؤیت منامی ثابت دی، بلکه دعلامه سیوطی رحمه الله په قول دامتواتردې (۴) اودرؤیت فی الیقظه باره کښې حضوراکرم ﷺ نه څه ثابت نه دی، البته د ,, من رآنی فی المنام فسیرانی فی الیقظه ،، په احتمالاتو کښې دیواحتمال په توګه باندې اشاره ملاویږی ـ (۵)

دغه شان دحضراتوصحابه کرامواودتابعینونه دچانه هم دامنقول نه دی چې هغوی دشدت تعلق نه باوجودهم حضوراکرم ﷺ لره دبیدارۍ په عالم کښې لیدلې وی، تردې پورې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها ته دحضوراکرم په فراق کښې چې کومه صدمه لاحق شوې وه، هغه صدمه دهغوی دپاره د مرګ سبب اوګرځیدو اودحضوراکرم ﷺ دوصال نه صرف شپږ میاشتې پس دهغې وفات شوې وو، دهغوی کور دروضه مبارکې سره پیوست وو، بیاهم دهغې نه منقول نه دی چې په دغه پوره مده کښې هغې حضوراکرم ﷺ په عالم بیدارۍ کښې لیدلې وؤ ـ (۶)

ددې په مقابله کښې ډیرومحققینوددې اثبات کړې دې، علامه سیوطی رحمه الله خوددې داثبات دپاره یوه مستقله رساله ,, تنویرالحلك فی امکان رؤیة النبی والملك ،، لیکلې ده (۷) علامه بارزی رحمه الله په خپل کتاب ,, توثیق عری الاسلام ،، کښې، علامه ابومحمدعبدالله بن ابی جمره رحمه الله په

---

(۱) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۵۶) ـ
(۲) تنویر الحلک فی امکان رؤیة النبی والملک (ضمن الحاوی للفتاوی (ج۲ص۲۶۵) ـ
(۳) اوګورئ المواهب اللدنية مع شرحه (ج۷ص۲۹۲) الفصل الرابع.مااختص به صلی الله علیه وسلم من الفضائل والکرامات ـ
(۴) شرح المواهب اللدنیة للزرقانی (ج ۷ص ۲۹۲)ـ
(۵) حواله بالا ـ
(۶) المواهب اللدنیة للقسطلانی وشرحها للزرقانی (ج ۷ص۲۹۲)ـ
(۷) کومه چې د ,,الحاوی للفتاوی،، په ضمن کښې طبع شوې ده ـ

,, بهجة النفوس،،كښې عفيف يافعى رحمه الله په روضة الرياحين، ، كښې اوشيخ صفى الدين بن ابى المنصور رحمه الله په خپلې ,, رساله، ، كښې سلف صالحينو نه ډيرواقعات نقل كړى دى ـ (١)

علامه ابن جمره رحمه الله فرمائى چې سلفو اودخلفوپولونې جماعت نه منقول دى چې هغوى حضوراكرم ﷺ رومبې په خوب كښې ليدلې وو، بيا په مصداق حديث ,, من رآنى فى المنام فسيرانى فى اليقظة،، هغوى نبى ﷺ دبيدارئ په عالم كښې هم اوكتل. دنبى ﷺ نه دغه حضراتو دخپلو بعضو مشكلاتواود مسائلو د حل په باره كښې تپوس هم اوكړو، نبى ﷺ دهغې حل ورته اوښودلو ـ (٢)

ابن أبى جمره رحمه الله فرمائى چې ددې خبرې منكرياخوبه دكرامات اولياء منلووالاوى يابه نه وى ـ كه هغه دكرامات اولياء منكروى نوزمونږ دهغوى سره بحث نشته، ځكه چې هغوى دداسې څيزنه انكار اوكړوكوم چې ,, سنت، ، نه په واضح دلائلوسره ثابت دې ـ

اوكه كرامت اولياء لره برحق ګڼړى نودلته دې هم هغه تسليم كړى چې دحضوراكرم ﷺ رؤيت يقظة په توګه دكرامت دې ـ (٣)

صاحب روح المعانى علامه آلوسى رحمه الله فرمائى چې دحضرات صحابه كرامو رضى الله عنهم حضوراكرم ﷺ لره دوصال نه پس دبيدارئ په حالت كښې نه كتل اودروستونوپه كتلوكښې دتوجيه ضرورت دې، چې پرې اطمينان اوشى، دا وئيل هم ممكن نه دى چې دكومو نيكانو حضراتو نه ليدل منقول دى دغه ټول دروغ اوبې اصل دى، ځكه چې ددې ناقلين هم ډيرزيات دى اوددې دعوى كونكى هم لوئې جليل القدر الله والاخلق دى،دغه شان داهم نشى وئيلې كيدې چې دغه حضراتو واقعى ليدلې خودې خودغه رؤيت يعنى ليدل منامى دى.دبيدارئ په عالم كښې نه وو. ځكه چې په دې محمل باندې حمل كول يولرې ده، بله دا چې بعضې واقعاتولره په خوب باندې محمول كيدې نشى ـ

البته داوئيلې كيدې شى چې دا خوارق عادتونو د قبيل نه دى، لكه څنګه چې دحضراتو انبياء عليهم الصلاة والسلام كرامات اوداولياء كرامو كرامتونه دى ـ

كوم ځائې پورې چې په صدراول كښې دنه كتلوتعلق دې،نوعلامه آلوسى رحمه الله فرمائى چې حضوراكرم ﷺ لره په حالت يقضه كښې كتل دخارق عادت په توګه باندې دې اوپه صدر اول كښې يعنى دصحابه كرام په زمانه كښې دخوارقوصدورډيركم ظاهرشوې وو. اوددې وجه دا په پوهه كښې راځى چې حضوراكرم ﷺ چې دآسمان رسالت نمردې.دهغوى ﷺ زمانه ډيره قريبه وه.ظاهره ده چې دنمرپه رڼړه كښې ستورى نه ښكاره كيږى. لهذا عين ممكن دى چې ددغه حضراتوپه دوركښې بعضې حضراتوهغوى ﷺ لره په عالم بيدارئ كښې ليدلې وى خو هغوى داخلاف مصلحت ګڼړلوسره نه وى ظاهر كړى ـ ددغه حضراتودنه ليدلويوه وجه داهم

---

(١) المواهب اللدنية (ج٧ ص٢٩٣) ـ

(٢) حواله بالا ـ

(٣) المواهب اللدنية (ج٧ ص٢٩٤) ـ

کیدې شی چې د حضوراکرم ﷺ فراق سره دهغوی ابتلاء او آزمیښت مقصودوی.داهم ممکن دی چې په دغه وخت کښې که چاحضوراکرم لره په حالت بیدارئ کښې لیدلې وې نودنورودپاره به دفتنه اودآزمیښت دروازه کهولاؤ شوې وه. یومصلحت داهم ممکن دې چې په دغه وخت کښې ډیر خلق داسې ووکوم چې دحضوراکرم ﷺ بعینه عکس وو.

نوځکه چاهم هغوی ﷺ دیقظه په حالت کښې نه دی لیدلې،نیزدې سره ددې هم قوی امکان دې چې هغوی لره بیانې دبیدارئ په حالت کښې په کثرت سره لیدلو نوهغوی ﷺ به په دغه موقع کښې براه راست استفاده کیدله،نو دې سره به په کتاب اوسنت کښې د اجتهاد دروازه نه کهولاویدله، اوس چونکه حضوراکرم ﷺ موجود نه دې اونه په عالم بیدارئ کښې څوک هغوی لره ګوری، نوځکه داجتهاد دروازه کهلاؤده، داسې دامت دپاره آسانی پیداشوه ـ (۱)

کوم ځائی پورې چې دمنکرینودا ویناده،چې حضور اکرم ﷺ دخوب دصحت ضمانت ورکړې دې، دبیدارئ، نه لهذاپه بیدارئ کښې ممکنه ده چې جنات اوشیطانان متمثل کیدوسره خپل ځان ته نبی اکرم ﷺ اووائی اوکتونکی ته دهوکه ورکړی ـنو ددې جواب دادې چې دبیدارئ حالت دخوب دحالت نه اقوی دې، کله چې په حالت د خوب کښې تمثیل شیطانی نشی کیدې نودبیدارئ په حالت کښې هم نشی کیدې ـ

ممکنه ده چې منکرین دا اووائی چې د „فان الشیطان لایتمثل بی،، تعلق دخوب سره دې، بیدارئ سره نه ـ

ددې جواب دادې چې په دې کښې هروخه شک نشته چې د „فان الشیطان لایتمثل بی،، تعلق دخوب سره دې، بیاهم ددې په علت کښې غوراوکړی چې دکوم علت په بنابانډې هغوی ﷺ دافرمائیلی وو، هغه علت دادې چې هغوی ﷺ هدایت محض دی اوشیطان ضلال محض. ضلال محض دهدایت محض شکل نشی اختیارولې، لهذا څنګه چې داعلت په حالت خوب کښې دې،بعینه هم داعلت دبیدارئ په حالت کښې هم دې،لهذا داممکنه نه ده چې په حالت بیدارئ کښې شیطان متمثل کیدوسره په دهوکه کښې واچوی ـ والله اعلم

ایا شیطان په خوب کښې دالله تعالی په صورت کښې متشکل کیدوسره راتلې شی ؟ آیاشیطان په خوب کښې راتلوسره دا وئیلې شی چې زهٔ „ الله،، یم ؟

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې شیطان داسې وائیلې شی، ځکه چې الله تعالی څنګه مظهر هدایت دې دغه شان مظهرضلالت هم دې، ارشاد باری تعالی دې ﴿فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ (۲) والله اعلم بالصواب (۳)

قوله: من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار: کوم سړې چې بنه په قصد

---

(۱) اوګورئ روح المعانی (ج۱۲ص۳۹) تحت تفسیرقوله تعالی : ماکان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبین)ـ

(۲) سورة ابراهیم ٤۱

(۳) اوګورئ لامع الدراری وتعلیقاته (ج۱۰ص ۲٤۰ و ۲٤۱) کتاب التعبیر ـ

سره په مابانديې دروغ اووائى هغه دې خپله ټكانه «د استوګنې ځائې» په دوزخ كښې جوړه كړى ـ دلته په حديث باب كښې هم داجزء اصالة اوبالذات مقصود دې ـ

د.. من كذب علي متعمدا،، تواتر: حديث .. من كذب على متعمدا ،، د ډيرو صحابه كرامونه منقول دې. په خپله امام بخارى رحمه الله په مختلفو الفاظوسره دا دحضرت زبير رضي الله عنه (۱)حضرت على (۲)، حضرت انس (۳) اود حضرت ابوهريره (۴) نه نقل كړې دې. دغه شان هغوى د حضرت مغيره (۵)حضرت سلمه بن الاكوع (۶)حضرت عبدالله بن عمروبن العاص (۷) اودحضرت واثله بن الاسقع رضي الله عنهم (۸)نه روايت كړې دې ـ البته په دې كښې دوعيدبالنارتصريح موجود نه ده ـ (۹) امام مسلم رحمه الله هم دحضرت على (۱۰)،دحضرت انس (۱۱)، دحضرت ابوهريره (۱۲)اودحضرت مغيره رضي الله عنهم (۱۳) نه داروايت نقل كړې دې.اودابوسعيد رضي الله عنه نه صرف هم دوى روايت كړې دې (۱۴)امام بخارى نه دې روايت كړې ـ

دصحيحينونه علاوه نورودحديث په كتابونوكښې حضرت عثمان (۱۵)، حضرت ابن مسعود (۱۶)، حضرت ابن عمر (۱۷)حضرت ابوقتاده (۱۸)

---

(۱) اوګورئ: صحيح البخارى (ج ۱ص۲۱) كتاب العلم.باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (۱۰۷) ـ

(۲) حواله بالا (۱۰۶)

(۳) حواله بالا (۲۰۸)

(۴) حواله بالا. رقم (۱۱۰) ـ

(۵) صحيح البخارى (ج۱ص۱۷۲) كتاب الجنائز. باب ما يكره من النياحة على الميت. رقم (۱۲۹۱) ـ

(۶) صحيح البخارى ج۱ص ۲۱) كتاب العلم. باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (۱۰۹)

(۷) صحيح البخارى (ج ۱ص ٤۹۱) كتاب احاديث الانبياء. باب ماذكر عن بنى اسرائيل. رقم (۳٤۶۱) ـ

(۸) صحيح البخارى (ج ۱ص٤۹۸) كتاب المناقب. باب (بدون ترجمة. بعد باب نسبة اليمن الى اسماعيل). رقم (۳۵۰۹) ـ

(۹) الفاظ دا دى ,,ان من اعظم الفرى ان يدعى الرجل الى غيرابيه اويرى عينه مالم تر. اويقول على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالم يقل،، ـ

(۱۰) صحيح مسلم المقدمة. باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (۲) ـ

(۱۱) حواله بالا رقم (۳) ـ

(۱۲) حواله بالا. رقم. (٤) ـ

(۱۳) حواله بالا. رقم (۱) و (۵) و (۶) ـ

(۱۴) صحيح مسلم. كتاب الزهد والرقائق. باب التثبيت فى الحديث وحكم كتابة العلم. رقم (۷۵۱۰) ـ

(۱۵) مسند احمد (ج۱ص ۷۰) ـ

(۱۶) جامع الترمذى. ابواب العلم. باب ماجاء فى تعظيم الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (۲۶۵۹)

(۱۷) مسند احمد (ج۲ص۲۲). رقم (٤۷٤۲) و (ج۲ص۱۰۳). رقم (۵۷۹۸)و(ج۲ص ۱٤٤) و رقم (۶۳۰۹). وشرح مشكل الاثار (ج ۱ص ۳۶۰) ـ

(۱۸) سنن ابن ماجه. المقدمة. باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله عليه وسلم. رقم (۳۵) ـ

حضرت جابر[1] او حضرت زید بن ارقم رضی الله عنه[2] نه هم دا حدیث مروی دي۔
دغه شان په سند حسن سره حضرت طلحه بن عبیدالله، حضرت سعید بن زید، حضرت ابوعبیده بن الجراح، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت معاذ بن جبل، حضرت عقبه بن عامر، حضرت عمران بن حصین، حضرت ابن عباس، حضرت سلمان فارسی، حضرت معاویه بن ابی سفیان، حضرت رافع بن خدیج، حضرت طارق الاشجعی، حضرت سائب بن یزید، حضرت خالد بن عرفطه، حضرت ابوامامه، حضرت ابوموسی غافقی، حضرت عائشه او حضرت ابوقرصافه رضی الله عنه نه هم مروی دي۔[3] دا ټول دریدیرش ٣٣ صحابه کرام دی۔
ددوی نه علاوه تقریبا دشلو ٢٠ صحابه کرامونه مزید هم داحدیث مروی دي. بیاهم دهغوی سندونه ډیر ضعیف اوساقط الاعتبار دی۔[4]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې بعضې حفاظ محدثینوددې حدیث طرق جمع کړی دی۔
په دې سلسله کښې دټولونه رومبې امام علی بن المدینی رحمه الله صراحت کړې دې اودهغوی اتباع امام یعقوب بن شیبه رحمه الله کړې ده. هغه فرمائی چې دا حدیث حجازی یا غیرحجازی صحابه کرامونه په شلوطرقوسره مروی دې. بیا ابراهیم الحربی اوابوبکر البزار رحمهما الله فرمائی چې تقریبا څلویښت صحابه کرامونه مروی دې۔
په دغه زمانه کښې امام ابن صاعد رحمه الله دهغه شان دغه طرق جمع کړی دی کوم چې دمذکوره تعدادنه څه زیات دی۔
امام ابوبکر الصیرفی رحمه الله فرمائی چې تقریبا شپیته صحابه کراموددې لره روایت کړې دې.
ددې طرقو لره امام طبرانی جمع کړل نوپه دې کښې اضافه اوشوه۔
امام ابوالقاسم بن منده رحمه الله فرمائی چې دې روایت لره اووآتیه ٨٧ صحابه کرامونقل کړې دې. بعضې نیشاپوری حضراتوددې تخریج کړې دی. کوم سره چې نوره اضافه اوشوه
دغه شان امام ابن الجوزی رحمه الله دې طرقولره جمع کړه نوهغه دنوی ٩٠ نه زیات راوتل ابن دحیه رحمه الله په دې باندې جزم کړې دې۔
امام ابوموسی المدینی رحمه الله فرمائی چې دې لره تقریبا سل ١٠٠ صحابه کرامو نقل کوی.
ددې نه پس حافظ یوسف بن خلیل اوحافظ ابوعلی بکری رحمهما الله ددې حدیث طرق لره جمع کړه نودواړو مجموعه تقریبا یوسل دوو ته اورسیده۔[5]
حافظ عراقی رحمه الله فرمائی چې بعضې حفاظوذکرکړې دی چې دې حدیث لره دوه سوو ٢٠٠ صحابه کرامونقل کړې دې. خوزه ددې وقوع لره مستبعد ګڼړم۔[6]

---

[1]) حواله بالا. رقم (٣٣) _
[2]) مسند احمد (ج ٤ص ٣٦٧)_
[3]) ددې ټولو، وایاتوډپاره اوګوری،، الموضوعات.. لابن الجوزی (ج١ص٥٥ _ ٩٢). الباب الثانی فی قوله علیه السلام:... من کذب علی متعمدا ......_
[4]) اوګوری: فتح الباری (ج١ص ٢٠٣) _
[5]) اوګوری: فتح الباری (ج١ص٢٠٣). وظفرالامانی (ص٥٢_ ٥٤). وفتح المغیث للعراقی (ص٣٢٣) _
[6]) اوګوری: فتح المغیث للراقی (ص٣٢٣) _

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې غالبادا "مائة" وو. دسبقت قلمی دوجې نه "مائتان" شول[۱]، خودلته دې داخبره دنظرلاندې وی چې سلو ۱۰۰ ته نزدې صحابه کرامونه چې کوم دا روایت مروی دې هغه ټول طرق صحیح نه دی. بلکه څنګه چې رومبې بیان شو. په دې کښې دصحیح نه علاوه بعضې حسن دی. بعضې ضعیف دی. اوبعضې بالکل ساقط الاعتبار دی. بیاپه دې کښې بعضې روایتونه دمطلق کذب په مذمت کښې دی. په خاص کذب علی النبی ﷺ سره مقید نه دی.[۲]

ددې حدیث تفصیلی تخریج دپاره دابن الجوزی رحمه الله کتاب الموضوعات اود علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله کتاب "الآثار المرفوعة فی الاخبار الموضوعة"، اوګورئ.[۳]

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی چې دا حدیث متواتردې. ددې نه علاوه بل حدیث متواترنشته[۴] اوابن حبان[۵] اوحازمی[۶] رحمهماالله دحدیث متواترمطلقا انکار کوی او وائی چې دحدیث متواترهیڅ وجود نشته.

دابن حبان اوحازمی رحمهماالله دا دعوی خوبالکل باطله ده، ځکه چې اوس مخکښې تفصیل تیرشوچې "من کذب علی متعمدا"، والا حدیث دسلو نه زیات صحابه کرامو نقل کړې دې. نو ولې بیا به هم دا متواترنه وی ؟!

کوم ځائې پورې چې دحافظ ابن الصلاح رحمه الله ددعوې تعلق دې. نوعلماؤ ددغه تخصیص تردید کړې دې او وئیلې ئې دی چې د"من کذب"، والا حدیث نه علاوه "من بنی لله مسجدا ....."، د مسح علی الخفین والا حدیث، رفع یدین والا حدیث، دشفاعت والا حدیث. د "حوض"، او د "رؤیت باری تعالی"، والااحادیث وغیره متواتردی.[۷]

حافظ عراقی رحمه الله د "من کذب علی متعمدا....."، والا حدیث په باره کښې لیکلې دی "ولا یمکن التواترفی شیء من طرق هذا الحدیث، لانه یتعذر وجود ذلک فی الطرفین والوسط، بل بعض طرقه

---

[۱]) فتح المغیث للسخاوی (ج٤ص١٩) الغریب والعزیزوالمشهور، امثلة التواتر_

[۲]) اوګورئ: ظفرالامانی (ص ٥٤) نقلا عن فتح الباری (ج١ص٢٠٣) _

[۳]) کتاب الموضوعات لابن الجوزی (ج١ص٩٢-٥٥)، الباب الثانی فی قوله علیه السلام : من کذب علی متعمدا .... والآثار المرفوعة (ص١١ _ ١٨)، ضمن مجموعة سبع رسائل للکنوی رحمة الله تعالی _

[٤]) قال ابن الصلاح رحمه الله تعالی : "نعم : حدیث "من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار"، نراه مثالا لذلک، فانه نقله من الصحابة رضی الله عنهم العددالجم، وهو فی الصحیحین مروی عن جماعة منهم ...._ علوم الحدیث (ص٢٦٩)، النوع الموفی ثلاثین : معرفة المشهورمن الحدیث _

[٥]) قال ابن حبان فی مقدمة صحیحة : "فاماالاخبارفانها کلها اخبار آحاد ...._ انظرالاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج١ص١٤٥)_

[٦]) قال الحازمی رحمة الله تعالی : "واثبات المتواترفی الاحادیث عسیرجدا." _ شروط الائمة الخمسة للحازمی (ص١٤٢) ثلاث رسائل فی علم مصطلح الحدیث _

[٧]) اوګورئ: فتح الباری (ج١ ص٢٠٣)، وفتح المغیث للسخاوی (ج٤ص٢٠و٢١) _

الصحیحة انما هی افراد من بعض رواتها، وقد زاد بعضهم فی عدد هذا الحدیث حتی جاوز المأة، ولکنه لیس هذا المتن، وانما هی احادیث فی مطلق الکذب علیه صلی الله علیه وسلم، کحدیث: ،، من حدث عنی بحدیث یری انه کذب، فهواحد الکاذبین،، ونحو ذلک،،_ (۱)

دحافظ عراقی دقول حاصل دا دې چې ،، که ددې حدیث ټول طرق هم ملاؤ کړې شي نو بیاهم تواترنه ثابتیږي. ځکه چې ابتداء او انتهاء اوبیا وسط کښې دتواترشرط یعنی کثرت رواة موندل ممکن نه دی. بلکه ددې حدیث بعضې طرق د داسې رواتونه مروی دی په کوم چې دآحادو اطلاق کیږي. بعضې حضراتوددې حدیث دطرقو تعداد دسلونه زیات ښودلې دې. خوداخبره صرف دې متن سره متعلقه نه ده. بلکه په حضور اکرم ﷺ باندې مطلقا دروغ تړلو سره متعلق دې. څنګه چې حدیث ،، من حدث عنی بحدیث یری انه کذب، فهواحد الکاذبین، وغیره دی.،_

حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ عراقی رحمه الله دې اشکال لره (چې متواتردپاره دطرفینواوپه وسط کښې استواء فی الکثرة ضروری دې اوددې حدیث په هریو طریق کښې داخبره نشته دې) ذکرکولوسره ددې جواب ورکړې دې چې دمتواترکیدو مطلب دانه دې چې په هرهرطریق کښې دې دتواترضرورت وی. بلکه په هره زمانه کښې دابتداء نه ترانتهاء پورې یوجماعت دبل جماعت نه روایت کونکی موجود وی نو داافادهٔ دعلم دپاره کافی ده_ (۲)

حافظ رحمه الله فرمائی چې صرف دحضرت انس رضی الله عنه طریق لره روایت کونکو تعداد کافی زیات دې اودهغوی نه دابه تواترسره منقول دې.دحضرت علی رضی الله عنه نه روایت کولوولا شپږ مشهور تابعین دی.دغه شان حضرت ابن مسعود، حضرت ابوهریره اوحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهم داحادیثوداحال دې،که چرې داسې اووئیلې شي چې داحدیث دکوم کوم صحابه کرامونه مروی دې دهغوی په طریق باندې دامتواتردې نودا خبره به صحیح وی.ځکه چې د تواتردپاره څه عددمعین شرط نه دې بلکه د ،، علم،، افاده کافی ده_ (۳)

خوعلامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله دې خبرې لره نقل کولوسره چې داحدیث کوم چې دسلو (۱۰۰) نه زیات صحابه کرامونه مروی دې،په دې کښې بعینه ،، من کذب ......،،. والا الفاظوسره نشته. بلکه نزدې نزدې نورو الفاظوو الاحدیثونه هم شامل دی. فرمائی:

،، وبه ظهرمافی کلام الحافظ ابن حجر...... فان العلم الذی لابدمنه فی المتواترهوالعلم الضروری، لامطلق العلم، وحصول العلم الضروری من طرق هذا الحدیث ممنوع،،_ (۴)

---

(۱) التقیید والایضاح لما اطلق واغلق من کتاب ابن الصلاح (ص۲۷۲). النوع الحادی والثلاثون: معرفة الغریب والعزیز من الحدیث_

(۲) قال الحافظ :،، واجیب بان المراد باطلاق کونه متواترا روایة المجموع عن المجموع من ابتدائه الی انتهائه فی کل عصر. وهذا فی افادة العلم.،_ فتح الباری (ج ۱ص۲۰۳)_

(۳) فتح الباری (ج۱ص ۲۰۳)_

(۴) ظفرالامانی (ص۵۶و ۵۷). مبحث الخبر المتواتر_

يعنى « ددې نه دحافظ ابن حجرپه كلام كښې چې كوم خلل واقع دې هغه ظاهرشو ...... ځكه چې په متواتركښې كوم علم ناگزيردې هغه « علم ضرورى » دې، نه چې مطلق علم، اوعلم ضرورى ددې حديث دطرق نه حاصل كيدل مسلم (تسليم شده) نه دې » ـ

حاصل داچې ابن حبان اوحازمى رحمهماالله دمتواتردوجود نه انكار كړې دې [1] اوابن الصلاح رحمه الله فرمائى چې دمتواتروجود ډيرقليل دې. البته « من كذب ...... » والاحديث په باره كښې دعوى كيدې شى چې دامتواتردې ـ

حافظ عراقى رحمه الله فرمائى چې ددې حديث په باره كښې دا وينا ممكنه نه ده چې دالفاظهم متواتردى. ځكه چه بعينه هم دې الفاظوسره دومره طرق سره مروى نه دى، دكوم په وجه سره چې په دې باندې دمتواتركيدو حكم لګولې كيدې شى ـ

لهذا دې اختلاف ختمولو دپاره داسې وئيلې شى چې كوم حضراتود « متواتر » انكار كړې دې هغوى د تواتر لفظى انكاركوى او چې كومو حضراتو متواتر تسليم كړې دې هغه تواتر معنوى دې ـ [2] والله سبحانه وتعالىٰ اعلم

دواضع حديث حكم: دنبى كريم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب كول په اتفاق سره ګناه كبيره ده [3]

البته په دې كښې اختلاف دې چې واضع حديث كوم چې په حضوراكرم ﷺ باندې دروغ اوتړى هغه د دائره ايمان نه خارج كيږى كه نه ؟

جمهور علماء فرمائى چې مفترى على النبى ﷺ د دائره ايمان نه نه خارج كيږى ـ

امام ابومحمد الجوينى رحمه الله فرمائى چې په حضور اكرم ﷺ باندې دروغ تړونكې به كافر كيږى ـ [4]

علامه ابن المنيرمالكى رحمه الله دامام جوينى رحمه الله قول طرف ته خپل ميلان ظاهركړې دې اوپه دې سلسله كښې هغوى ددې خبرې نه استدلال كړې دې چې كوم سړې دنبى اكرم ﷺ طرف ته څه غلط حديث منسوب كوى. دمثال په توګه باندې كه هغه دكوم حرام دتحليل دپاره غلط حديث بيان كوى نوهغه به يا دا حرام حلال ګڼړى، يابه په حلال ګڼړلوباندې نورخلق آماده كوى او استحلال حرام كفر دې. دغه شان په دې باندې آماده كول هم كفر دې ـ [5]

خو دعلامه موصوف دا دليل ضعيف دې. ځكه چې دلته ګفتګوپه استحلال حرام كښې نشته دې. بلكه ګفتګوپه دې خبره كښې كيږى چې كه څوك صرف په هوائې نفسانى (خواهشاتو) په غرض باوجود دحرام ګڼړلونه. حضور اكرم ﷺ طرف ته غلط خبره منسوب كړى نوهغه به

---

[1] انظرفتح المغيث للسخاوى (ج ٤ص١٩) الغريب. والعزيز. والمشهور. وشرح شرح نخبة الفكر فى مصطلحات اهل الأثر (ص ١٨٧) ـ

[2] انظرتعليقات الشيخ نورالدين عترعلى علوم الحديث لابن الصلاح (ص٢٦٨) ـ

[3] اوګورئ توضيح الافكارلمعانى تنقيح الانظار (ج٢ص٦٦) ـ

[4] اوګورئ نزهة النظرشرح نخبة الفكرمع حاشية لقط الدر (ص ٨٥)) وشرح شرح نخبة الفكر لعلى القارى (ص ٤٥٢). وفتح البارى (ج١ص٢٠٢) ـ

[5] فتح البارى (ج١ص٢٠٢) ـ

كافر وى كه نه. نصوص په دې خبره باندې دلالت كوى چې كافر كيږى به نه.
الله تعالى فرمائى «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ» [1]

د امام بخارى رحجان هم دې طرف ته دې. ځكه امام ترجمه كښې «اثم من كذب» ارشاد فرمائيلې دې. كه چرته كذب على النبى ﷺ كفروې نوحضرت امام بخارى به په ترجمه كښې د «اثم» په ځائې باندې د «كفر» لفظ روړلې وو ـ والله اعلم

دحضور اكرم ﷺ په احاديثو كښې دروغ وئيلو والا توبه به قبوله وى كه نه؟ كه چرته يو كس دحضوراكرم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب كړه اوداسې **هغه عمدا** اوكړه. نودومره خبره خوظاهره ده چې داګناه كبيره ده. البته په دې كښې كلام دې چې ددۀ توبه به قبوله وى كه نه؟
امام احمد بن حنبل. امام حميدى. سفيان ثورى. عبدالله بن المبارك. رافع بن الاشرس اوابونعيم دامذهب دې چې ددۀ ټول روايت به مردود وى. كه چرته هغه په صدق دل سره «دزړه نه» توبه اوباسى نوبيا هم دهغه روايات معتبرنه دى ـ [2]
خوامام نووى فرمائى چې دا دقواعدو خلاف دې. مذهب مختار دادې چې ددۀ توبه قبوله ده اودتوبه نه پس ددۀ روايات هم معتبردى. دكفرپه شان جرم توبه سره معاف كيږى نودا خودهغې نه كمتردې، دابه بدرجه اولى معاف كړې شى ـ [3]
دجمهورو دطرف نه ددې جواب دادې چې بحث په دې خبره كښې نه دې چې فيمابينه وبين الله ددۀ توبه به قبوله وى يا نه، بلكه بحث په دې كښې دې چې كاذب على النبى ﷺ روايات به متعبروى كه نه؟
جمهور وائى چې معتبربه نه وى [4] اوددې وجه دا ده چې آئنده دپاره به سدباب شى او هيڅ څوک هم دنبى ﷺ طرف ته څه غلطه خبره نه منسوب كړى اونه به دمنسوب كولوجرأت كوى
فائده : امام بخارى په دې باب كښې دټولونه وړمبې دحضرت على حديث ذكركړې دې، كوم چې اصل مقصودباب دې، ددې نه پس ئې دحضرت زبير حديث نقل كړې دې كوم چې په دې خبرې باندې دال «دلالت كونكې» دې چې حضرات صحابه كرامو به په حضوراكرم ﷺ باندې دروغ تړلونه ډيرزيات احترازكول. دريم نمبرباندې دحضرت انس حديث ئې راوړلې دې، په كوم كښې چې ددې خبرې تصريح ده چې حضرات صحابه كرامو به داكثار فى الرواية نه احترازكولو. كوم چې به مفضى الى الخطا وو، مطلق تحديث نه به ئې

---

[1]) النساء ٤٨
[2]) اوګورئ: الكفاية (ص١١٧و١١٨). وشروط الائمة الخمسة للحازمى (ص١٤٦. ضمن ثلاث رسائل فى علم مصطلح الحديث). وعلوم الحديث لابن الصلاح (ص١١٦). والتقييد والايضاح (ص ١٥٠. ١٥١). وفتح المغيث للعراقى (ص١٦٤) وفتح المغيث للسخاوى (ج٢ص٧١_٧٦) _
[3]) اوګورئ: تقريب النووى بشرحه تدريب الراوى (ج١ص٣٣٠). وشرح النووى لصحيح مسلم (ج١ص٨) المقدمة. باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم _
[4]) قال ابو عبدالرحمن عبيدالله بن احمد الحلبى : سألت أحمد بن حنبل عن محدث كذب فى حديث واحد. ثم تاب ورجع. قال : توبته فيما بينه وبين الله تعالى. ولا يكتب حديثه أبدا. الكفاية (ص١١٧) _

احترازنه کولو . ددې نه پس دحضرت سلمه بن الاکوع ﷺ حدیث ئې راوړې دې. په کوم کښې چې د ,, قول،، تصریح موجود ده. اوددې نه رومبې حدیثونه د قول اوفعل دواړو نسبتونو ته عام دی ـ

اوپه آخره کښې ئې دحضرت ابوهریره ﷺ حدیث روړو. چې پکښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې په حضوراکرم ﷺ باندې دورغ تړل په یوموقع باندې هم جائزنه دی. که دعوی دسماع په حالت دیقظه کښې وی اوکه په حالت دمنام کښې وی ـ (۱) والله اعلم وعلمه اتم واحکم

فائده دحضرت ابوهریره ﷺ په دې حدیث کښې څلور اموردی ۱ـ **تسموا باسمی**- ۲ـ **ولاتکتنوا بکنیتی** - ۳ـ **ومن رانی فی المنام فقد رانی، فان الشیطان لایتمثل فی صورتی** ۴ـ **ومن کذب علی متعمدا فلیتبوامقعده من النار**ـ ددې امورو په مینځ کښې څه مناسبت دې ؟

علامه عینی ﷫ فرمائی چې رومبې جمله اودویمه جمله په مینځ کښې مناسبت بالکل ظاهردې چې په یوکښې تسمیه مذکوره ده اوپه بل کښې تکنیه. ددواړوتعلق هم دیوقبیل سره دې، په آخری دوؤ جملوکښې مناسبت داسې دې چې څنګه دبیدارئ په عالم کښې دحضور اکرم ﷺ طرف ته د دروغوخبره منسوب کول حرام اوناجائزدی دغه شان که چا حضوراکرم ﷺ په خوب کښې نه وی لیدلې اوددې نه باوجود هغه وائی چې ما حضوراکرم ﷺ په خوب کښې لیدلې دې نودې هم ددې وعیدلاندې داخل دې البته ددواړو جملوتعلق آخری دوؤ جملوسره څنګه دې ؟ علامه عینی ﷫ په دې مقام کښې بیاض پریخودې دې ممکنه ده چې روستوئې لیکل غوستل اوذهول ترې نه شوې وی ـ بیا هم غورکولوسره خبره په پوهه کښې راځی هغه داچې دا درې مختلف احادیث دی،یو ,, **تسموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی**،، دویم حدیث دې ,, **من رانی** ....،، دریم حدیث ,, **من کذب علی متعمدا** ....،، حضرت ابوهریره ﷺ به دا حدیثونه بیل بیل هم روایت کول اوپه بعضې وختونوکښې به ئې تول په یوځائې باندې روایت کول دلته هم دا صورت دې چې تول احادیث ئې په یوخل روایت کړی دی ـ

۳۹ـ باب: كتابة العلم

د سابقه باب سره مناسبت په مذکوره باب اوباب سابق کښې مناسبت دادې چې په سابق باب کښې دحضوراکرم ﷺ نه نقل کولوکښې دکذب نه احترازکولوتاکیدووواوپه دې باب کښې ددې خبرې ترغیب دې چې دحضوراکرم ﷺ کلام دضائع کولونه احتراز اوکړې شی ـ (۲)

حضرت شیخ الحدیث صاحب ﷫ فرمائی چې په باب سابق کښې چونکه کذب علی النبی ﷺ نه احترازکولوحکم وو، څکه عین امکان ووچې دبعضې خلقوهمتونو بالکل جواب

(۱) فتح الباری (ج۱ص۲۰۲و۲۰۳)، وعمدة القاری (ج۲ص۱۵۷) ـ
(۲) عمدة القاری (ج۲ص۱۵۸)ـ

ور کړي وو او هغوی د معلق نقل حدیث نه احتراز کولو . ظاهره ده چې په دې کښې لونې نقصان وو او په تعلیم او تبلیغ کښې خلل پیدا کیدو . ځکه مصنف رحمه الله ددې نه پس دا ترجمه قائمه کړه. چې یکښې نې هغه طریقه اوښودله، چې ورسره نقل حدیث هم جاري پاتې کیدې شي. او د غلطیانو نه هم بچ پاتې کیدې شي. هغه طریقه د کتابت حدیث ده. چې اوریدلې شوې احادیث او علم لره اولیکلې شي او بیا نې بیان کړی . [1] والله اعلم

مقصد ترجمة الباب حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې دامام بخاري رحمه الله طرز په دې ابوابو کښې دفقهاء په مینځ کښې چې کوم مختلف فیه وي دا دې چې ترجمه علی سبیل الاحتمال ذکرکوي. په دې کښې یوجانب (طرف) جزم سره نه ذکرکوي. داترجمه هم داسې ده. ځکه چې دسلفو په دې کښې اختلاف پاتې شوې دې. بعضې حضرات د کتابت قائل وي او بعضې حضرات د ترک . اګرچه روستو په کتابت حدیث باندې اجماع منعقده شوه. بلکه ددې په استحباب باندې اتفاق شوې دې. ددې نه زیات داسې وئیلې شي چې د چا په ذمه د علم تبلیغ لازم او متعین وي او ده ته د هیرېدلو ویره وي نو ده باندې کتابت علم واجب دې [2]

امام شاه ولی الله فرمائي چې د مصنف مطلب دا بیانول دی چې د حدیث د کتابت اصل په حدیث کښې موجود دې. اګرچې په زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم کښې ددې ویرې چې حدیث قرآن سره ګډ نه شي یا خلق د حفظ حدیث اهتمام نه کوي او په کتابت بهروسه شروع کړي. نو د کتابت حدیث نه منع اوکړې شوه خو بیا روستو د کتابت اجازت ملاؤ شو. د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما واقعات په دې باندې ګواه دی [3]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي:

د علم د حفاظت، بقاء او تبلیغ واشاعت د پاره کتابت ضروری آسان او فائده مند دې نو ځکه یې باب کتابت العلم اولګولو چې د کتابت علم استحسان او د علمی کارونو د بقاء او حفاظت په غرض کتابت د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ارشاداتو نه ثابت کړی بلکه علماؤ ته په کتابت باندې د ترغیب ورکولو طرف ته اشاره هم معلومیږي [4]

د حدیثو کتابت د کتابت حدیث په باره کښې د سلفو نه اختلاف راروان دې. حضرت ابن مسعود. حضرت زیدبن ثابت. حضرت ابوموسی. حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم وغیره یو جماعت کتابت حدیث ناخوښه ګڼړلې دې. دغه شان بل جماعت ددې قائل دې چې هغې کښې حضرت عمر. حضرت علی. حضرت حسن. حضرت جابر رضی الله عنهم وغیره شامل دی

په دې سلسله کښې دریم مذهب دا دې چې کتابت دې اوکړې شي خو د یادولو نه پس دې وران کړې شي

خو روستو دا ټول اختلاف ختم شو او اوس ددې په جواز او استحباب باندې د ټولو اتفاق

---

[1]) الکنز المتواری (۲ص ۳۴۶)_
[2]) فتح الباری (۱ / ۲۰۴)
[3]) شرح تراجم ابواب البخاری(ص۱۵)
[4]) الابواب و التراجم(ص۵۵)-

اوشو[1] د حديث د جمع كيدو او په دې باندې د منكرين حديث د شبهاتو ترديد په تفصيل سره مقدمه كښې تير شوې دې فلينظر ثمه

[١١١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ قُلْتُ لِعَلِيٍّ هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ قَالَ لَا، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ قُلْتُ فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قَالَ الْعَقْلُ، وَفَكَاكُ الْأَسِيرِ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ [٢٨٨٢، ٦٥٠٧، ٦٥١٧]

رجال الحديث

① **محمد بن سلام**: دا عبدالله محمد بن سلام البيكندى رحمه الله دې. ددوى حالات "كتاب الايمان" باب قول النبى ﷺ **انا اعلمكم بالله وان المعرفة فعل القلب**" لاندې تير شوي دى[2]

② **وكيع**: دا مشهور امام وكيع ابن الجراح بن مليح الرواسى الكوفى رحمه الله دې ابوسفيان ددوى كنيت دې[3]

د اصبهان په يو كلى كښې پيدا شو[4]

دې د خپل پلار جراح بن مليح نه علاوه اسماعيل بن خالد، ايمن بن ناهل، عكرمه بن عمار، هشام بن عروه، امام اعمش، خالد بن دينار، ابن جريج، امام اوزاعى، امام مالک، اسامه بن زيد، سفيان ثورى، امام شعبه، فضيل بن غزوان، مالک بن معول، هشام الدستوائى او مبارک بن فضاله رحمهم الله وغيره نه هم روايت كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې سفيان ثورى (**وهو من شيوخه**) عبدالرحمن بن مهدى، ابوبكر بن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، ابو خثيمه زهير بن حرب، عبدالله بن مسلمه القعنبى، عبدالله بن مبارک، ابوكريب محمد بن العلاء، على بن خشرم، محمد بن سلام، نصربن على، يحيى بن يحيى نيسابورى او ابراهيم بن عبدالله العبسى رحمهم الله دى[5]

امام حماد بن زيد رحمه الله فرمائى **لوشئت قلت: هذا ارجح من سفيان**[6]

امام احمد رحمه الله فرمائى "**ما رايت اوعى للعلم من وكيع ولا احفظ منه**"[7] يعنى "ما د وكيع نه زيات حافظ او يادولو والا ليدلې نه دې".

---

[1] مقدمة اوجز المسالک (١٤/١)-

[2] كشف البخارى (٩٣/٢)-

[3] تهذيب الكمال (٤٦٢/٣٠)-

[4] حواله بالا

[5] تهذيب الكمال (٤٦٣/٣٠-٤٧٠)-

[6] تهذيب الكمال (٤٧٠/٣٠) و سير اعلام النبلاء (١٤٢/٩)-

[7] تهذيب الكمال (٤٧١/٣٠) وسير اعلام النبلاء (١٤٤/٩)-

بیا دوی فرمائی "کان وکیع مطبوع الحفظ و کان وکیع حافظا وکان احفظ من عبد الرحمن بن مهدی کثیراً کثیراً" (١) یعنی "د وکیع حافظه فطری وه هغه واقعی حافظ وو او د عبدالرحمن بن مهدي په مقابله کښې د حفظ په اعتبار سره زیات قوی هم وو.

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائی "ما رایت رجلا قط مثل وکیع فی العلم والحفظ والاسناد والابواب مع خشوع وورع" (٢) یعنی ما په علم حدیث کښې د حفظ، سند او فقهی ابوابو په اعتبار سره د وکیع پشان څوک لیدلي نه دی، ورسره ورسره هغه کښې خشوع او تقوی هم وه.

بیا فرمائی "کان وکیع بن الجراح امام المسلمین فی وقته" (٣)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "اثبت بالعراق وکیع" (٤)

بل ځائی فرمائی "وکیع عندنا ثبت" (٥)

دغه شان دا هم فرمائی "ما رایت افضل من وکیع قیل له ولا ابن مبارک؟ قال: قد کان لابن مبارک فضل ولکن ما رایت افضل من وکیع کان یستقبل القبلة ویحفظ حدیثه ویقوم اللیل ویسرد الصوم و یفتی بقول ابی حنیفة وکان قد سمع منه شیئا کثیراً قال وکان یحیی بن سعید القطان یفتی بقوله ایضا" (٦)

یعنی "ما د وکیع نه افضل څوک لیدلي نه دی هر کله چې دوی ته اوونیلې شو چې ابن مبارک هم افضل دې نو وې فرمائیل چې د ابن مبارک شرف او فضیلت په خپل ځائی خو ما د وکیع نه افضل څوک لیدلي نه دی هغه به قبلې طرف ته مخ کړو او حدیث به یې یادولو چې د تعظیم حدیث دلیل دې او د امام ابوحنیفه په قول باندې ئې فتوی ورکوله هغوی د امام صاحب نه ډیر حدیثونه اوریدلي وو دغه شان امام یحیی القطان به هم د امام ابوحنیفه په قول باندې فتوې ورکولې.

قبله ته مخ کول او حدیث یادول، مطلب دادې چې د حدیث د عزت او احترام د پاره به یې داسې کول او ظاهره ده چې دې سره تنهائی هم حاصلیږی.

هغوی دا هم فرمائی چې "ما رایت احدا یحدث لله غیر وکیع و ما رایت رجلا قط احفظ من وکیع، ووکیع فی زمانه کالاوزاعی فی زمانه" (٧)

---

(١) تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۱)-
(٢) تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۳)-
(٣) حواله بالا
(٤) تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۴)-
(٥) حواله بالا
(٦) تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۴)-
(٧) تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۵)-

يعنى ما د وكيع نه علاوه بل څوک اونه ليدل چې د الله د پاره حديث بيانوى. او ما د وكيع نه اوچت بل حافظ نه دې ليدلې. د وكيع حيثيت په خپله زمانه كښې داسې دې لكه د امام اوزاعى رحمه الله ته چې خپله زمانه كښې حاصل وو.
امام يحيى ابن معين رحمه الله فرمائى:

"رايت عند مروان بن معاوية لوحا فيه اسماء شيوخ: فلان رافضى وفلان كذا و فلان كذا، ووكيع رافضى، قال يحيى: فقلت له: وكيع خير منك، قال: منى؟ قلت: نعم، قال: فما قال لى شيئا، ولو قال لى شيئا لوثب اصحاب الحديث عليه، قال: فبلغ ذالك وكيعا، فقال: يحيى صاحبنا" [1]

يعنى ما مروان بن معاويه سره يو تختئ اوليدله چې په هغې باندې د شيوخو نومونه كنده وو. اودا پې ليكلې وو چې فلانكې رافضى دې فلانكې داسې دې او فلانكې داسې دې او وكيع رافضى دې. يحيى فرمائى چې ما ورته اووئيل چې وكيع ستا نه خه دې هغه اووئيل چې څما نه؟ ما ورته وې او ستا نه. بيا ئى ماته هيڅ اونه وئيلې اوكه وئيلې وې نو محدثينو به راګير كړې وو. او وئيلې شوې دى چې هر كله دا خبره وكيع ته اورسيده نو ونې فرمائيل چې يحيى څمونږ دوست دې.

ابن عمار فرمائى "ما كان بالكوفة فى زمان وكيع افقه ولا اعلم بالحديث منه كان وكيع جهبذا" [2] يعنى كوفه كښې د وكيع نه لوئې محدث او فقيه نه وو. وكيع ډير ماهر عالم وو.

امام ابونعيم رحمه الله فرمائى "ما دام هذا الثبت _ يعنى وكيعا _ حيا ما يفلح احد معه" [3] يعنى تر څو چې دا ثقه او ثبت سړې موجود وى دده نه څوک مخكښې نشى تلې.

امام عبدالرزاق رحمه الله فرمائى "رايت الثورى وابن عيينة ومعمرا ومالكا، ورايت، فما رات عيناى قط مثل وكيع" [4] يعنى "ما ثورى، ابن عيينه معمر او مالک اوليدل او ما فلانكې فلانكې هم اوليدو خو څما سترګو د وكيع پشان او نه ليدلو"

امام محمد بن سعد فرمائى "وكان ثقة مامونا، عاليا، رفيعا، كثيرا الحديث، حجة" [5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "كوفى، ثقة، عابد، صالح، اديب من حفاظ الحديث وكان يفتى" [6]

امام حبان رحمه الله ددوى ذكر په خپل كتاب "الثقات" كښې كړې دې او ليكلې دى "وكان حافظا متقنا" [7]

---

[1] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۶)-
[2] تهذيب الكمال(۳۰/۴۷۷)-
[3] تهذيب الكمال(۳۰/۴۷۸)-
[4] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۹)-
[5] الطبقات الكبرى (۶/۳۹۴)-
[6] تهذيب الكمال(۳۰/۴۸۲)-
[7] الثقات لابن حبان(۷/۵۶۲)-

امام نووی فرمائی "اجمعو علی جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثیقه واعتماده"[1] یعنی ددوی جلالت شان، کثرت علم، حفظ او پوخوالي، ویره، تقوی او نیکو کاری، عبادت گذاری او ثقاهت باندې د ټولو علماؤ اتفاق دې.

حافظ ذهبی فرمائی "وکان من بحور العلم وائمة الحفظ"[2] البته امام وکیع باندې څه کلام هم د محدثینو نه نقل شوې دې. امام ابن المدینی رحمه الله فرمائی "کان وکیع یلحن"[3] یعنی وکیع به بعضې وخت په روایت حدیث کښې لفظی غلطی کوله.

دغه شان فرمائی "کان فیه تشیع قلیل"[4].

د امام احمد رحمه الله نه چې کله تپوس اوکړې شو "اذا اختلف وکیع وعبدالرحمن بن مهدی بقول من ناخذ؟" نو هغوی جواب ورکړو "عبدالرحمن یوافق اکثر وخاصة فی سفیان و عبدالرحمن یسلم منه السلف ویجتنب شرب السکر وکان لایری ان تزرع ارض الفرات"[5]

یعنی د امام احمد رحمه الله نه چې کله تپوس اوکړې شو چې کله د وکیع او عبدالرحمن اختلاف پیدا شی نو د چا روایت به قبلیږی؟ نو امام احمد رحمه الله اوفرمائیل چې د عبدالرحمن اکثر روایات موافقت کوی خاصکر چې کله د ابوسفیان نه روایت کوی. بل د عبدالرحمن نه سلف حضرات هم محفوظ او په امن دی هغوی به د نشه کونکی څیز نه څکلو او دفرات په زمکه کښې د زراعت هم قائل نه دې.

تر څو چې د لحن فی الحدیث تعلق دې نو د لحن نه مراد نحوی غلطی ده[6] اګر چې د علم نحو اهمیت منلې شوې دې خو چونکه نحو یو داسې علم دې چې په دې کښې انسان هغه وخت پورې ماهر کیدې نه شی تر څو چې ځان بالکل دې د پاره وقف نه کړی ځکه محدثینو به په قدر د ضرورت دا علم حاصلولو او په دې کښې به ډیر مستغرق کیدل نه[7] دې وجه نه محدثین داسې غلطیانې عیب نه شمیری.

---

[1] تهذیب الاسماء واللغات (۲/۱٤٥)-

[2] سیر اعلام النبلاء (۹/۱٤۲)-

[3] میزان الاعتدال (٤/۳۳٦)-

[4] حواله بالا

[5] حواله بالا

[6] قال السخاوی "فاللحن..کما قال صاحب المقیاس بسکون الحاء امالة الکلام عن جهته الصحیحة فی العربیة "فتح المغیث (۳/۱٦٦) التسمیع بقراة اللحان و المصحف)-

[7] "کذا نومر ان نتعلم القران ثم السنة ثم الفرائض ثم العربیة:الحروف الثلاثة فسرها بالجر و الکسر والرفع والنصب وذالک التوغل فیه قد یعطل علیه ادراک هذا الفن الذی صرح ائمته بانه لا یعلق الا بمن قصر نفسه علیه و لم یضم غیره الیه وقد قال ابو احمد بن فارس فی جزء ذم الغیبة " ان غایة علم النحو وعلم ما یحتاج الیه ان یقرا فلا یلحن ویکتب فلا یلحن فاما ما عدا ذالک فمشغلة عن العلم... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

امام نسائی فرمائی "انه لایعاب اللحن وقد کان اسماعیل بن ابی خالد یلحن وسفیان ومالك بن انس رضی الله عنهم وغیرهم من المحدثین"[1]
یعنی محدثینو د پاره لحن څه غیب نه دی خکه به امام اسماعیل بن ابی خالد ،سفیان او مالک بن انس په شان محدیثینو به لحن کوو
امام سلفی رحمه الله فرمائی "وقد کان فی الروایة علی هذا الوضع قوم واحتج بروایتهم فی الصحاح ولا یجوز تخطئتهم وتخطئة من اخذ عنه"[2] یعنی په راویانو کښې ډیر حضرات داسې دی چې هغوی نه لحن صادریږی خو په صحاح کښې ددې روایاتو نه احتجاج اوکړې شو لهذا اوس دې ته نه غلطی ونیلې شو او نه ورته خطا
بله خبره چې دده په باره کښې بیان کړې شوې ده هغه داده چې ده کښې لږه قدرې تشیع وه.
امام احمد رحمه الله هم "وعبدالرحمن یسلم منه السلف" سره دې ته اشاره کړې ده. نو معلومه شوه چې د عبدالرحمن بن مهدی د طرف نه خو سلف محفوظ وو او امام وکیع نه سلف محفوظ نه وو خو روستو تاسو د امام یحیی بن معین په کلام کښې کتلی وو چې هغوی ددې تردید کړې دې. دغه شان د امام احمد رحمه الله توثیق وتعدیل کلمات روستو هم تیر شوې دی او کتب رجال کښې ددې په شان ډیر کلمات موجود دی.
خو دا خبره هم په نظر کښې ساتل پکار دی چې د متقدمینو په نیز د تشیع اطلاق په هغه څه کیږی چې کله څوک حضرت علی رضی الله عنه سره محبت شروع کړی او نورو صحابه کرامو باندې دوی ته اوچتوالې ورکړی که صرف په حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باندې هم فوقیت ورکړی نو بیا به هم غالی فی التشیع او رافضی گنړلې شی[3] ددې نه دا معلومیږی چې "کان فیه تشیع قلیل" د کومې درجه کلام دې.
دغه شان د امام احمد رحمه الله دا وینا چې امام عبدالرحمن به د نشې څیز نه څکلو او د فرات د زراعت هم قائل نه وو ،نو اشاره د ېته ده چې امام وکیع د دوارو څیزونو قائل وو
خو دا خبره هم واضحه نه ده اول دا چې ددې عیوبو باوجود امام احمد به دوی ثقه او معتبر گنړلو .دونمه خالص اجتهادی مسئله ده .امام وکیع د یو خاص قسم نبیذ د حلت قائل وو او هغه به یې څکلو چې هغه په مسکر باندې مشهور شو حالانکه هغه مسکر نه وو .صرف ددې

بقیه حاشیه د تیرمخ] وعن کل خیر و ناهیک بهذل من مثله"
وقد قال ابو العیناء لمحمد بن یحیی الصولی:النحو فی العلوم کالملح فی القدر اذا اکثرت منه صار القدر زعاقا وعن الشافعی قال انما العلم علمان علم للدین وعلم للدنیا فالذی للدین الفقه والاخر الطب وعلی ذالک یحتمل حال من وصف من الائمة باللحن کاسماعیل بن ابی خالد الاحمسی وعوف بن ابی جمیلة وابی داود الطیالسی وهشیم والدراوردی "فتح المغیث للسخاوی(۳/۱۶۲)-

[1]) الکفایة(۱۸۷) باب ذکر الروایة عمن کان لا یری تغییر اللحن فی الحدیث)-
[2]) فتح المغیث للسخاوی (۳/۱۶۳)-
[3]) هدی الساری مقدمة الباری(ص۴۵۹)فصل فی تمییز اسباب الطعن)-

وجه چې هغه به لږ ساعت پس مسکر کیدلو نو د مسکر په نوم باندې مشهور شو،نو ظاهره ده چې دا د يو مجتهد اجتهاد وو چې د هغې په غلطئ باندې هم يو نيکی ده.او دا خبره د فرات د زمکې د کر باره کښې هم ونيلې شی چې دا د امام مجتهد اجتهاد وو

هم دغه وجه ده چې امام نووی يو فيصله کن خبره اوکړه"اجمعوعلی جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثيقه واعتماده"[1]

د امام وکيع رحمه الله ولادت په ۱۲۸ه کښې شوې وو او وفات يې يوم عاشوره ۱۹۷ه کښې اوشو. رحمة الله تعالى واسعة

③ **سفيان** ددې نه سفيان ثوری رحمه الله مراد دې يا سفيان بن عيينه رحمه الله؟
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چې داوړه کېدې شی ځکه چې امام وکيع ته هم د سفيان ثوری نه سماع حاصله شوې ده اوهم د سفيان بن عيينه نه،دغه شان دا دواړه دمطرف نه روايت نقل کوی هغه فرمائی چې دې خبره کښې د التباس څه بده خبره نه ده ځکه چې دواړه امامان او حافظان دی. ضابط عادلان او مشهور دی او د امام بخاری رحمه الله د رجالو نه دی چې د هغوی نه دوی په کثرت سره د حديثو تخريج کړې دې.

خو امام ابومسعود غسانی دمشقی رحمه الله په کتاب التقييد کښې ليکلې دی چې دا حديث د ابن عيينه نه محفوظ دې اګرچې امام بخاری دا بيان نه کړو.
يزيدعدنی رحمه الله دا روايت د سفيان ثوری نه نقل کړې دې[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته د سفيان نه سفيان ثوری مراد دې ځکه چې امام وکيع اګرچې د دواړو نه نقل کړې دې خو بيا هم هغه د ثوری نه روايت زيات کوی او د ابن عيينه نه کم. او دا قاعده ده چې کله يو کس دوه متفق الاسم شيوخو نه نقل کوی د اهمال نسبت په صورت کښې به په هغې محمول کيږی چاته چې څه خصوصيت يعنی اکثار حاصل وی لهذا دلته سفيان ثوری متعين دې[3]
علامه عينی د حافظ رحمه الله رد کړې دې او ليکلې دی چې دا خبره واضحه او ثابت شده ده چې وکيع ته دواړو نه سماع حاصله ده او بيا دواړو ته د مطرف نه سماع حاصله ده نوځکه د حافظ ذکر کړه خبره راجع نشی کيدلې خاص کر امام مسعود خو صفا ونيلې دی محفوظ د ابن عيينه روايت دې[4]

د سفيان ثوری رحمه الله حالات کتاب الايمان باب علامة المنافق کښې تير شوې دی[5]

---

[1] تهذيب الاسماء واللغات (۱٤٥/۲)-
[2] شرح الکرمانی(۱۱۸/۲)-
[3] فتح الباري(۲۰٤/۱)-
[4] عمدة القاری (۱۵۸/۲)-
[5] کشف الباري (۳۷۸/۲)-

او د سفيان بن عيينه رحمه الله مختصرا حالات په بدء الوحى كښې تير شوي دى[1] او تفصيلا كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا و انبانا كښې تير شوي دى[2]

⑤ مطرف: دا مطرف بضم الميم و فتح الطاء المهملة و تشديد الراء المكسورة و بعدها فاء[3] بن طريف بروزن عظيم[4] حارثى رحمه الله دې بعضو ددوى نسبت خارفى ليكلې دې په دې دواړو كښې يو مصحف دې[5]

د دوى كنيت ابوبكر يا ابوعبدالرحمن دې[6]

دوى د اشعث نقاش، امام شعبى، ابواسحاق بيهقى، عبدالرحمن بن ابى ليله، حبيب ابن ثابت، سلمة بن كهيل، الحكم ابن عتيبه، امام اعمش او امام عاصم بن ابى النجود رحمهم الله نه روايت نقل كوى

ددوى نه روايت كونكو كښې سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، ابوجعفر رازى، ابوحمزه سكرى، ابو عوانه، محمدبن فضيل امام ابويوسف، هشيم بن بشير او حرير بن عبدالحميد رحمهم الله وغيره دى[7]

امام احمد بن حنبل او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى ثقة[8]

امام شافعى رحمه الله فرمائى "ماكان ابن عيينة بأحد اشد اعجابا منه بمطرف"[9] يعنى ابن عيينه ته چې څومره مطرف خوښ وو داسې ورته بل څوک خوښ نه وو.

ذواد بن علبه رحمه الله فرمائى چې "ما اعرف عربيا ولا عجميا افضل من مطرف بن طريف"[10]

امام يحيى ابن معين فرمائى "ثقة"[11]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "صالح فى الكتاب ثقة فى الحديث ماذكر عنه الا خير فى المذهب"[12]

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى "ثقة"[13]

---

[1]) كشف البارى (۲/۲۳۸)-

[2]) كشف البارى (۲/۸۶)-

[3]) تقريب التهذيب (ص۵۳۵) رقم (۶۷۰۵)-

[4]) المغنى فى ضبط اسماء الرجال (ص۴۹)-

[5]) سيراعلام النبلاء (۲/۱۲۷) و تهذيب الكمال (۲۸/۶۲)_

[6]) حواله بالا

[7]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۲)-

[8]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۴)-

[9]) تهذيب الكمال (۲۸/۶۵) وشير اعلام النبلاء (۶/۱۲۷)-

[10]) تعليقات الكمال (۲۸/۶۵) وسير اعلام النبلاء (۶/۱۲۸)-

[11]) تعليقات التهذيب (۲۸/۱۷۳)-

[12]) تهذيب التهذريب (۱۰/۱۷۳)-

[13]) تعليقات تهذيب الكمال (۲۸/۶۷) نقلا عن المعرفة و التاريخ (۳/۹۴)-

امام یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائي "ثقة ثبت" (١)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي "الامام المحدث القدوة" (٢)

بیا فرمائي "ثقة امام عابد" (٣)

حافظ ابن حجر فرمائي "ثقة فاضل" (٤)

ابن حبان ددوی ذکر خپل کتاب "الثقات" کښې کړې دې (٥)

ددوی وفات ۱۴۳ کښې شوې وو (٦) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ الشعبی دا مشهور امام ابوعمرو عامر بن شراحیل الشعبی الکوفی رحمه الله دې ددوی مختصر حالات په "کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوې دی (٧)

دلته لږ په تفصیل سره ددوی حالات ذکر کیږی

د امام شعبی رحمه الله ولادت د حضرت عمر رضی الله عنه د وفات نه شپږ کاله پس شوې وو (٨)

په اوچتو تابعینو کښې ددوی شمیر کیږی تقریبا پنځه سوه صحابه کرامو سره ددوی ملاقات شوې دې (٩)

دوی د حضرت علی، حضرت سعد، حضرت سعید بن زید، زید بن ثابت، عباده بن الصامت، ابوموسی اشعری، ابومسعود انصاری، ابوهریره، مغیره بن شعبه، ابوجحیفه، جابر بن سمره، جابر بن عبد بن عبد الله، عبادله اربعه، ابوسعید خدری، انس رضی الله عنهم، عائشه، ام سلمه، میمونه بن الحارث او اسماء بنت عمیس رضی الله عنهن نه نقل کوی.

په تابعینو کښې د حارث اعور، خارجه بن الصلت، زر بن حبیش، قاضی شریح، عبد الرحمن بن ابی لیلی، عروة بن مغیره، عمرو بن میمون، مسروق بن الاجدع او ابو برده بن ابی موسی اشعری رحمه الله نه روایت کوی.

او ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحاق، اسماعیل بن ابی خالد، بیان بن بشر، زکریا بن ابی زائده، سلمة بن کهیل، سماک بن حرب، عاصم الاحول، قتاده، مطرف بن طریف، مغیره بن مقسم، مکحول شامی، منصور بن المعتمر، امام ابوحنیفه، او یونس بن ابی اسحاق

---

(١) تهذیب التهذیب(١٠/١٧٣)-

(٢) سیر اعلام النبلاء(٦/١٢٧)-

(٣) الکاشف للذهبی(٢/٢٦٩) رقم (٥٤٧٧)-

(٤) تقریب التهذیب(ص ٥٣٤)رقم (٦٧٠٥)-

(٥) الثقات لابن حبان(٧/٤٩٣)-

(٦) الکاشف للذهبی(٢/٢٦٩) رقم (٥٤٧٧)-

(٧) کشف الباری (١/٦٧٩)-

(٨) تهذیب الکمال (١٤/٢٨)-

(٩) الکاشف للذهبی (١/٥٢٢)، رقم (٢٥٣١)-

وغیره شامل دي. [1]

ابو مجلز رحمه الله فرمائي "ما رایت فیهم افقه من الشعبي". [2]

حضرت حسن بصري رحمه الله فرمائي "کان والله کبیر العلم عظیم الحلم قدیم السلم من الاسلام بمکان". [3]

امام مکحول رحمه الله فرمائي "ما رایت افقه من الشعبي". [4]

امام یحیی بن معین او امام ابوزرعه وغیره فرمائي "ثقة". [5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي "اذا حدث الشعبي عن رجل فسماه، فهو ثقة یحتج بحدیثه". [6]

امام عجلي رحمه الله فرمائي "ومرسل الشعبي صحیح لا یکاد یرسل الا صحیحا". [7]

امام سفیان بن عیینه فرمائي "کانت الناس تقول بعد الصحابة: ابن عباس في زمانه والشعبي في زمانه والثوري في زمانه". [8]

ابوحصین رحمه الله فرمائي "ما رایت اعلم من الشعبي". [9]

ابواسحاق الحبال رحمه الله فرمائي "کان واحد زمانه في فنون العلم". [10]

عاصم بن سلیمان فرمائي "ما رایت احدا بحدیث اهل الکوفة و البصرة والحجاز والآفاق من الشعبي". [11] یعنې "ما د اهل کوفه، بصره، حجاز او د ټولو اطرافو د احادیثو د شعبي نه غټ بل عالم او نه لیدلو".

امام شعبي رحمه الله عبدالرحمن بن الاشعث کندي رحمه الله سره میلاؤ شو او د حجاج بن یوسف خلاف يې خروج کړې وو خو بیا روستو معافي تلافي اوشوه او دغه شان دوی د حجاج د ګرفتارۍ نه بچ شول. [12]

---

[1]) تهذیب الکمال (۱۴/۲۹) و تهذیب التهذیب (۵/۶۵)۔

[2]) تهذیب الکمال (۱۴/۳۴)۔

[3]) حواله بالا

[4]) تهذیب الکمال (۱۴/۳۵)۔

[5]) حواله بالا

[6]) حواله بالا

[7]) تهذیب الکمال (۱۴/۳۶)۔

[8]) تهذیب التهذیب (۵/۶۷)۔

[9]) تهذیب التهذیب (۵/۶۹)۔

[10]) حواله بالا

[11]) سیر اعلام النبلاء (۴/۲۹۰) ۳۰۲۔

[12]) سیر اعلام النبلاء (۴/۳۰۴)۔

په طبیعت کښې د خنده ماده ډیره وه فرمائی چې یو ځل ماته یو کس راغلو دغه وخت ماسره یوه زنانه ناسته وه دغه کس د راتلوسره تپوس اوکړو ایکما الشعبی نو ما ورته اوئیلې "هذه"[۱]
د امام شعبی وفات په ۱۰۳ھ یا ۱۰۴ھ کښې اوشو[۲]

⑥ **ابوجحیفه**: دا حضرت ابوجحیفه وهب بن عبدالله السوائی ﷺ دې ددوی شمیر په صغارصحابه کرامو کښې کیږی ځکه چې کله حضورپاک ﷺ وفات شو نو دوی دغه وخت بلوغت ته رسیدلې نه وو[۳]

دوی حضورپاک ﷺ نه علاوه د حضرت علی او حضرت براء بن عازب ﷺ نه هم روایت کوی.
ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحق سبیعی، سلمة بن کهیل، عامر شعبی، علی بن الاقمر، عون بن ابی جحیفه، زیاد بن زید، حکم بن عتیبه او اسماعیل بن ابی خالد ﷺ شامل دی[۴]

حضرت علی ﷺ سره ددوی خاص تعلق ووهغوی چې به کله خطبه ورکوله نو دوی به لاندې ولاړ وو[۵]

حضرت علی ﷺ دوی ته د پولیس ذمه داری ورکړې وه. دوی د حضرت علی ﷺ په ټولو مشاهداتو کښې شرکت کړې وو[۶]

حضرت علی ﷺ دوی ته وهب الخیر لقب ورکړې وو[۷]

حضرت ابو جحیفه ﷺ نه ټول پنځه څلویښت احادیث مروی دی په دې کښې متفق علیه دوه حدیثونه دی او امام بخاری په دوه احادیثو کښې او امام مسلم په دریو احادیثو کښې متفرد دې[۸] دصحیح قول په اعتبار سره د دوی وفات په ۷۴ھ کښې شوې دې[۹] رضی الله عنه وارضاه

⑦ **حضرت علی ﷺ**: د حضرت علی ﷺ حالات روستنی باب "باب اثم من کذب علی النبی ﷺ" کښې تیر شوی دی.

قوله: هل عندکم کتاب؟: آیا تاسره یو کتاب شته؟
حضرت ابوجحیفه ﷺ فرمائی چې ما د حضرت علی ﷺ نه تپوس اوکړو چې آیا تاسره داسې څه شته چې حضورپاک ﷺ د وحی نه صرف تاته درکړې وی او ددې دلیل دادې چې امام

---

[۱]) سیراعلام النبلاء(۳۱۱/٤)-
[۲]) الکاشف(۵۲۲/۱)رقم (۲۵۳۱)-
[۳]) الاصابة (٦٤٢/۳) وتهذیب الکمال (۱۳۲/۳۱)-
[٤]) تهذیب الکمال (۱۳۳/۳۱)-
[۵]) سیراعلام النبلاء(۲۰۳/۳)-
[٦]) سیراعلام النبلاء (۲۰۳/۳) وعمدة القاری(۱۵۹/۲)-
[۷]) الاصابة (٦٤٢/۳)
[۸]) تهذیب الاسماء واللغات (۲۰۲/۲) وخلاصة الخزرجی(ص٤١٨)-
[۹]) سیراعلام النبلاء(۲۰۳/۳)-

بخاري په كتاب الجهاد كښې روايت نقل كړې دې "هل عندكم شيء من الوحي الا ما في كتاب الله"[1]

په مسند اسحاق بن راهويه كښې دی "هل علمت شيئا من الوحي"[2]

ددې سوال مطلب دادې چې د اهل بيتو او خاصكر د حضرت علی رضي الله عنه د پاره خصوصي هدايات شوې دی چې د هغې نه نور څوک خبر شوې نه دی[3]

قوله: قال: لا الا كتاب الله او فهم اعطيه رجل مسلم او ما في هذه الصحيفة: وني فرمائيل چې نا سوا د كتاب الله نه يا هغه چې يو مسلمان ته وركړې كيږي يا څه چې دې صحيفه كښې دی

يعنې ما سره مخصوص وحی نشته سوا د كتاب الله يا هغه علم چې يو انسان په خپل قوت عاقله او فهم سره حاصلوی يا څه چې دې صحيفه كښې دی.

علامه ابن قيم رحمه الله فرمائی چې دې نه مراد علم لدنی دې چې د عبادت، تابعدارنی، په عمل كښې د اخلاص او د كتاب او سنت نه د علم حاصلولو نتيجه ده.

علامه ابن قيم د خبرې نه دا معلوميږی چې د علم لدنی د پاره درې شرطونه دی اول دا چې انسان عمل اوكړی او بندگی اوكړی دويم دا چې دې كښې اخلاص وی او دريم دا چې د كتاب او سنت مطابق اوكړې شی او يو څلورم څيز دادې چې د حضورپاك صلی الله عليه وسلم متابعت پكښې هم وی.

بعضې وخت علم د كتاب وسنت مطابق وی خو متابعت پكښې نه وی او متابعت خو دا غواړی چې نيت صحيح وی او افعالو كښې د امام پسې تګ وی اوس كه څوک په ظاهره د امام مشابهت اختيار كړی خو په نيت او اراده كښې مخالفت كوی نو دا سړې تابعدار نه دې مثلا حضورپاك صلی الله عليه وسلم حدود قائم كړل قصاص يې واخستلو چې د معاشرې نه د جرائمو ختميدنه اوشی، اوس كه څوک قصاص اخلی او په زړه كښې يې ذاتی د انتقام جذبه وی نو دده ظاهری كار خو د سنت مطابق دې خو په باطن كښې مخالف دې، لهذا د كتاب او سنت نه علم حاصلولو نه پس پكار دی چې د حضورپاك صلی الله عليه وسلم په طريقه يې اوكړې شی والله اعلم

ايا د فهم نه مراد څه ليكونكې څيز دې؟ دلته چې حضرت علی رضي الله عنه د كوم فهم ذكر كړې دې يا دا څه ليكونكې څيز وو يا نا؟

علامه ابن منير رحمه الله فرمائی چې دا ليكلې شوې څيز وو[4]

علامه سندهی هم احتمالا ددې ذكر كړې دې[5] والله اعلم

---

[1] صحيح البخاری (۴۲۸/۱) كتاب الجهاد والسير باب فكاک الاسير (رقم ۳۰۴۸)-

[2] فتح الباری (۲۰۴/۱)-

[3] شرح الكرمانی (۱۱۹/۲)-

[4] فتح الباری (۲۰۴۹/۱)-

[5] حاشية السندی علی صحيح البخاری (۵۵/۱)-

قوله: اوما فى هذه الصحيفة: او يا څه چې دې صحيفه كښې دى

دا يو صحيفه وه چې د تورې په ميان كې پرته وه او دهٔكښې څه خاص مسائل وو چې د هغې ذكر روستو راروان دې،

ددې نه دا معلوميږى چې حضرت على رضي الله عنه سره دې نه علاوه بل څه نه وو چې وحى سره يې تعلق ساتلو

د صحيح مسلم يو روايت كښې دى من زعم ان عندنا شيئا نقرءه الا كتاب الله و هذه الصحيفة قال: وصحيفة معلقة فى قراب سيفه _ فقد كذب. [1]

يعنى څوک چې دا دعوى كوى چې ما سره كتاب الله او دې صحيفې نه علاوه بل څه هم دى چې هغه مونږه وايوو نو هغه دروغژن دې او فرمائيلې شوې دى چې ددوى د تورې په نيام كښې يو صحيفه هم وه.

دغه شان صحيح بخارى كښې دى "والله ماعندنا من كتاب يقرأ الا كتاب الله و مافى هذه الصحيفة" [2]

قوله: قال قلت فما فى هذه الصحيفة؟: ابو جحيفه فرمائى چې ما ترې تپوس اوكړو چې دې صحيفه كښې څه دى؟

قوله: قال العقل: حضرت على رضي الله عنه اوفرمائيل چې دهٔكښې عقل دې

عقل ديت ته وئيلې شى [3]

اصل كښې به د ديت اوښان ولى الدم دروازې سره تړلې شول نو خكه دې ته يې عقل اووئې او دې نه پس بيا هر ديت ته عقل اووئيلې شو [4]

قوله: وفكاك الاسير: او قيديان پريښودل

يعنى په دې كښې د قيديانو د خلاصيدو احكام او د هغې ترغيب وركول وو [5]

قوله: ولا يقتل مسلم بكافر: او دا چې يو مسلمان به د كافر په بدله كښې نه قتل كيږى

دا مسئله د كتاب الديات ده خو بيا هم لږ تفصيل دلته بيانوو

ايا يو مسلمان به د كافر بدله كښې قصاصا قتل كولې شى كه نه؟ ائمه ثلاثه او جمهور فرمائى چې مسلمان د كافر بدله كښې قصاصا قتل كولې نه شى

---

[1]) صحيح المسلم كتاب الحج باب فضل المدينة رقم(۳۳۲۸)-

[2]) صحيح البخارى (۱۰۸٤/۲) كتاب الاعتصام بالكتاب و السنة باب ما يكره من العمق والتنازع فى العلم والغلو فى الدين و البدع(رقم ۷۳۰۰)-

[3]) معجم مقاييس اللغة رقم(۷۰/٤)

[4]) سميت الدية عقلا لان الابل التى كانت توخذ فى الديات كانت تجمع فتعقل بفناء المقتول فسميت الدية عقلا وان كانت دراهم ودنانير.وقيل سميت عقلا لانها تمسک الدم مجم مقايس اللغة(۷۰/٤)-

[5]) فتح البارى(۲۰۵/۱)-

امام ابوحنيفه، امام ابويوسف، امام محمد، سعيد بن المسيب او ابراهيم نخعى رحمهم الله فرمائى كه يو مسلمان يو ذمى كس قتل كړو نو دې بدله كښې به دا مسلمان قتل كولې شى البته د حربى كافر بدله كښې به قتلولې نشى.[1]

د ائمه ثلاثه دليل: دائمه ثلاثه دليل د حضرت على رضي الله عنه حديث باب دې چې په هغې كښې ښكاره ده "لايقتل مسلم بكافر".

د ائمه ثلاثه د دليل جواب: احنافو ددې ډير جوابونه وركړي دى، يو جواب چې ډير مشهور دې هغه دا چې دلته كافر نه مراد حربى كافر دې او ددې دليل دا روايت دې "الالايقتل مومن بكافر ولا ذوعهد فى عهده" (اللفظ لابى داود)

دا حديث امام نسائى او امام ابوداود په خپل سنن او امام طحاوى په شرح معانى الاثار كښې دحضرت على رضي الله عنه نه روايت كړې دې.[2]

حافظ ابن عبد الهادى رحمه الله فرمائى "سنده صحيح".[3]

حافظ ابن حجر فرمائى "اسناده صحيح".[4]

دغه شان دا روايت امام احمد او امام ابوداود رحمه الله "عمروبن شعيب عن ابيه عن جده" په طريقې سره نقل كړې دې.[5] ابن عبد الهادى رحمه الله فرمائى "اسناده حسن".[6]

دا حديث دې طريقې سره د نورو حضراتو نه هم مروى دې.[7]

ددې حديث نه استدلال داسې كيږى چې په دې كښې "ولا ذوعهد فى عهده" په "مومن" باندې عطف دې اوس مطلب دا شو چې "لايقتل مومن ولا ذوعهد فى عهده بكافر" يعنى يو مومن يا ذوعهد ذمى به د كافر بدله كښې نشى قتلولې او ذمى چې د كوم كافر بدله كښې قتل كولې نشى هغه كافر حربى دې او دا قاعده ده چې د معطوف او د معطوف عليه حكم يو وى هركله چې ذمى د كافر ذمى بدله كښې قتلولې شى او كافرحربى بدله كښې نشى قتلولې نو هم دغه شان دا حكم د مسلمان هم دې.[8]

---

[1] عمدة القارى(١٦١/٢)-
[2] كتاب سنن النسائى باب سقوط القود من المسلم للكافر رقم(٤٧٤٩) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(٤٥٣٠)وشرح معانى الآثار(١٢٤/٢)-
[3] نصب الراية(٣٣٥/٤) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم (٧٧٣١)-
[4] الدراية فى تخريج احاديث الهداية(٢٦٢/٢) كتاب الجنايات رقم(١٠٠٨)-
[5] مسند احمد(١٨٠/٢) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(٣٥٣١)-
[6] نصب الراية(٣٣٥/٤) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم(٧٧٣٢)-
[7] رواه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الديات باب لا يقتل مسلم بكافر رقم (٢٦٦٠) من حديث عبدالله بن عباس رواه البخارى فى تاريخه الكبر من عائشه كما فى نصب الراية (٣٣٥/٤)-
[8] شرح معانى الآثار(١٢٤/٢)-

امام شافعي رحمه الله فرمائي چې دې حديث کښې دوه حکمونه جدا جدا بيان شوې دی اول حکم "لا يقتل مومن بكافر" دې ددې تعلق قصاص سره دې او بل حکم "ولا ذو عهد في عهده" چې ذمی تر څو عهد ذمه کښې وی هغه به قتلولې نشی.

امام طحاوی ددې ① جواب دا ورکړې دې چې دا دواړه خبرې جدا جدا کول صحيح نه دی.

څکه چې ددې حديث تعلق "الدماء المسفوك بعضها ببعض" سره دې څکه چې د حضورپاک ﷺ ارشاد دې "المسلمون يد على من سواهم يتكافؤ دماؤهم و يسعى بذمتهم ادناهم" دې نه پس يې اوفرمائيل "لا يقتل مومن بكافر ولا ذو عهد في عهده" معلومه شوه چې ددې حديث تعلق هغه وينې سره دې چې قصاصا اوبهيدلې شی د عهدذمه د وجه نه، د حرمت دم متعلق نه ده.[1]

② دويم جواب دادې چې ددې حديث تعلق زمانه جاهليت سره دې يعنې دغه زمانه کښې که يو کس يو کافر مړ کړې وو او بيا قاتل مسلمان شو نو دغه مسلمان به د دغه کافر بدله کښې قتل کولې نشی.

ددې قرينه دا ده چې "لا يقتل مومن بكافر" دوه موقع باندې نازل شوې دې اول هغه موقع چې حضورپاک ﷺ مدينه منوره ته تشريف راوړو او اهل ايمان او ددې ځائې اوسيدونکو سره دا معاهده اوشوه کومه چې امام ابوعبيد القاسم بن سلام رحمه الله په "كتاب الاموال" کښې ذکر کړې ده چې د هغې سند دا دې "حدثني يحيى بن عبدالله بن بكير و عبدالله بن صالح قالا: حدثنا الليث بن سعد قال: حدثني عقيل بن خالد عن ابن شهاب انه قال: بلغني ان رسول الله ﷺ كتب بهذا الكتاب".[2] مخکښې د اوږدې معاهدې الفاظ دی.[3]

چې په هغې کښې ذکر دی "وان المومنين المتقين ايديهم على كل من بغى و ابتغى منهم دسيعة ظلم او اثم او عدوان او فساد بين المومنين وان ايديهم عليهم جميعه و لو كان ولد احدهم لا يقتل مومن في كافر ولا ينصر كافر اهل مومن".[4]

يعنی د ايمان او اهل تقوى لاس په هغه چا دې چې ظلم کوی اهل ايمان سره، پکار دی چې ظلم، گناه او د اهل ايمان په مينځ کښې فساد ختم کړی او په يو ځائې د ظالم مخ نيوې اوکړی اگرچې ددوی د اولاد نه دا ظالم ولې نه وی يو مومن به بل مومن د کافر بدله کښې نه قتلوی او نه به د مومن مقابله کښې د کافر مدد کوی.

د علامه ظفراحمد عثمانی رحمه الله په نيز دا مرسل صحيح دې او په دې کښې شک نشته چې دې نه مراد کافر حربی دې نه چې ذمی، د اهل عرب دا عادت وو چې د مقتول بدله به يې د قاتل

---

[1] شرح معاني الآثار (۲/۱۲٤)-
[2] كتاب الاموال لابي عبيد (ص۲۰۲) كتاب رسول الله بين المومنين و اهل يثرب و موادعته يهودها مقدمة المدينة)
[3] كتاب الاموال (ص۲۰۲)-
[4] كتاب الاموال (۲۰۳)-

د اولاد نه اخستله څکه حضورپاک ﷺ دې نه منع اوفرمائيله او ارشاد يې اوکړو چې د يو مومن د پاره دا جائز نه دی چې بل مومن په دې بنياد قتل کړی چې ده د جاهليت زمانه کښې يو کافر قتل کړې وو[1]

امام ابوعبيد رحمه الله دې حديث نقل کولو نه پس فرمائي "وانما كان هذا الكتاب فيما نرى حدثان مقدم رسول الله ﷺ قبل ان يظهر الاسلام ويقوى وقبل ان يومر باخذ الجزية من اهل الكتاب" [2] يعنى دا مکتوب خمونږ په رائې کښې د هغه وخت دې چې کله حضورپاک ﷺ نوې نوې راغلې وو اسلام ته لا غلبه او مضبوطيا حاصله نه وه او په دې قرينه داده چې په دې معاهده کښې "لليهود دينهم وللمومنين دينهم" الفاظ موجود دی[3] چې په دې خبره دليل دې چې حضورپاک ﷺ مدينې ته راتلو سره دا معاهده کړې وه.

په بله موقع کښې چې دا اوفرمائيل "لا يقتل مومن بكافر" نو دا د فتح مکه موقع وه چې حضورپاک ﷺ په خطبه کښې دا اعلان اوفرمائيل، امام بيهقى د عطاء، طاوس مجاهد او حسن بصرى رحمهم الله نه نقل کړې دی "ان رسول الله ﷺ قال يوم الفتح لا يقتل مومن بكافر" [4]

امام بيهقى رحمه الله فرمائى "قال الشافعى وهذا عند اهل المغازى ان رسول الله تكلم به فى خطبته يوم الفتح وهو يروى عن النبى ﷺ مسندا من حديث عمرو بن شعيب وحديث عمران بن حصين" [5]

امام شافعى رحمه الله فرمائې چې دا خبره اهل مغازى ته ښکاره ده چې حضورپاک ﷺ دا فتح مکه موقع کښې فرمائيلې وه دا د عمرو بن شعيب او عمران بن حصين نه مسندا هم مروى ده.

دې نه دا معلومه شوه چې حضورپاک ﷺ کوم اعلان فرمائيلې وو چې "الا كل مأثرة او دم او مال يدعى فهو تحت قدمى هاتين" سيرة ابن هشام (٢/٤١٢) وزاد المعاد (٣/٤٠٧)۔ يعنى هر قسم انتقامى کاروائى قصاص يا د مال دعوى کيږى هغه ټول څما د خپو لاندې دی" دلته د دم نه په جاهليت کښې توې شوې وينه مراد ده.

ددې وجه داده چې اهل مغازى او سير ذکر کړې دی چې دعهد ذمه ذکر د فتح مکه نه پس شروع شوې دې، دې نه مخکښې د دوی او د مشرکينو په مينځ کښې يو تاکلې مودې پورې مصالحت شوې وو خو دا مطلب نې نه وو چې کافر د اسلام په ذمه کښې داخل شو[6] نو د فتح مکه موقع کښې دا فرمائيل "لا يقتل مومن بكافر" د هغه کافرو باره کښې وو چاسره چې

[1]) اعلاء السنن (١٠٢/١٨) كتاب الجنايات باب قتل المسلم بكافر)۔
[2]) كتاب الاموال (ص ٢٠٧)
[3]) كتاب الاموال (ص ٢٠٤)۔
[4]) السنن الكبرى للبيهقى (٢٩/٨) كتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)۔
[5]) حواله بالا
[6]) اعلاء السنن (١٠٢/١٨)۔

مصالحت شوې وو ځکه چې هغه وخت د اهل ذمه وجود د سره وو نه، او په دې قرینه داحدیث دې "ولاذوعهدفی عهده" او د الله تعالی ارشاد دې "فاتموالیهم عهدهم الی مدتهم" (۱)
حاصله دا شوه چې دغه وخت د کفارو دوه قسمونه وو. یو هغه اهل حرب وو چاسره چې معاهده نه وه شوې او بله هغه چا سره چې یو نیټې مقرر پورې مصالحت شوې وو، ذمی څوک هم نه وو لهذا د "لایقتل مومن بکافر" نه صرف دا دوه قسم مراد دی نو اوس به د قصاص نفې دا حکم د حربی معاهد باندې منحصر وی په دې کښې د ذمی د داخلیدو هیڅ تصور نشته (۲)
مذکوره جواب باندې اشکال او د هغې جواب په دې دا اشکال دې چې بیا خو دې حدیث کښې صرف دجاهلیت د زمانې ذکر دې د اسلام د زمانې حکم خو ذکر نه دې.
ددې جواب دادې چې الله تعالی حضورپاک ﷺ ته جوامع الکلم ورکړې وو هغوی به په مختصر کلمه کښې ډیر مسائل بیان کول دلته هم اګر چې "لایقتل مسلم بکافر" د جاهلیت په زمانه رنړا اچوی خو ورسره د اسلام د زمانې هم حکم بیانوی. او دا بله خبره ده چې د نورو دلائلو په رنړا کښې دلته د کافر نه حربی کافر مراد دې ذمی مراد نه دې. والله اعلم
③ علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی "لایقتل مسلم بکافر ولا ذوعهد فی عهده" په تشریح کښې د علماؤ اختلاف دې چې آیا دا دواړه خبرې د قصاص متعلق دی ځنګه چې احناف فرمائی یا روميې جمله "لا یقتل مسلم بکافر" د قصاص متعلق او دویمه "ولا ذوعهد فی عهده" حرمت دم متعلق ده؟ څنګه چې جمهور فرمائی.
اوس که مونږ د جمهور موافقت اوکړو او اومنو چې د "ولاذوعهدفی عهده" تعلق حرمت دم سره دې قصاص سره نه دې نو بیا هم د ذمی حکم دادې چې دده په قتل به مسلمان قتلولې شی.
ددې وجه داده چې د ذمی بدله کښې د مسلمان قتلولو مسئله د عقد ذمه نه ماخوذ ده. اهل ذمه خپل مالونه ځکه خرچ کړل چې ددوی جان او مال د مسلمانانو پشان محفوظ شی،نو که څوک د هغوی په جان باندې زیاتې کوی نو د هغه نه به بدله اخستلې شی څنګه چې د مسلمان د زیاتی بدل اخستلې کیږی.
داسې اوګڼړه چې د یو ذمی مال دارالاسلام کښې څوک پټ کړی نو غل که مسلمان وی او که کافر خو لاس به ترې کټکولې شی دغه شان که ذمی څوک قتل کړی نو قصاصا به قتلولې شی اګرچې مسلمان وی یا کافر یا ذمی. او حدیث "لایقتل مسلم بکافر" کښې د کافر نه مراد کافر حربی دې ځکه چې ذمی د مسلمان په حکم کښې دې نو د حدیث مطلب دا شو "ولایقتل مسلم و ذمی بکافر" یو مسلمان او ذمی به د کافر په بدله کښې نشی قتلولې ځکه چې ذمی په مال خرچ کولو سره د مسلمان په حکم کښې راغلې دې نو څنګه چې مسلمان د کافر بدله

---
(۱) التوبة/٤)-
(۲) اعلاء السنن (۱۸/۱۰۲)-

کښې قتلولې نشی دغه شان به ذمې هم نه شی قتل کولې، معلومه شوه چې دلته عبارت پټ نه دې بلکه مطلب بیان کولې شی[1].

د احنافو دلائل د احنافو استدلال ددې باب د عام نصوص نه دې يا ايها الذين آمنو كتب عليكم القصاص فى القتلى[2] دې آیت نه معلومه شوه چې د هر هغه قاتل نه به قصاص اخستلې شی چا چې په تیرهٔ څیز سره په قصد سره قتل کړې وی البته که د تخصیص څه دلیل وی نو تخصیص به وی کنی نه به وی، اگرچې مقتول ذمی وی یا غلام،مذکر وی یا مونث ځکه چې د قتلی لفظ ټولو ته شامل دې[3].

دلته څه اشکال ندې پکار چې په آیت کښې خطاب اهل ایمان ته دې نو د قتلی تعلق به هم اهل ایمان سره وی، ددې وجه داده چې تر سو دلیل مخصوص نه وی راغلې هغې پورې په عموم لفظ باندې عمل په مونږ باندې لازم دی او دې آیت کښې داسې څیز نشته چې د بعضې د پاره موجب د قتل وی او د بعضې د پاره نه وی.

مخکښې "فمن عفى له من اخيه شئ" نه هم اشکال ندې پکار چې دلته اخیه وئیلې شوې دې او دا ښکاره ده چې کافر دمسلمان رور نشی کیدې نو ځکه د آیت د راوړلو مراد دا شو چې دلته د قتلی نه "قتلى المومنين" مراد دې.

دا اشکال دلته صحیح نه دې ځکه چې کله په یو نص کښې عموم وی او روستو د خصوص الفاظو سره چې په دې باندې عطف وی نو په دې سره په عموم کښې تخصیص نه پیدا کیږی، څنگه چې دا ایت "و المطلقت يتربصن بانفسهن ثلاثة قرؤ"[4] دا مطلقه ثلاث ته هم شامل دې، مخکښې ارشاد دې "واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن فامسكوهن بمعروف او سرحوهن بمعروف"[5] بل ځائی ارشاد دې "و بعولتهن احق بردهن فى ذالك"[6] ظاهر ده چې ددې دواړو آیتونو تعلق "ما دون الثلاث" مطلقه سره دې ددې باوجود "والمطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قرؤ" په عموم کښې څه تخصیص ندې شوی . دلته احتمال نسبی رورولئ دې نه چې د دینی رورولیٔ ځکه چې فرمائیلې دی "والى عاد اخاهم هود"[7]

[1]) فیض الباری(۱/۲۱۰)-
[2]) البقرة/۱۷۸)-
[3]) احکام القران للجصاص(۱/۱۳۳)-
[4]) البقرة/۲۲۸)-
[5]) البقره۲۳۱)-
[6]) البقرة۲۲۸)-
[7]) الاعراف/۶۵)-

دويم آيت چې احنافو دهغې نه استدلال كړې دې هغه دادې "وكتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس" [1] ددې عموم هم دا تقاضا كوى چې د كافر په بدله كښې دې مسلمان قتل كړې شى.
دغه شان ارشادبارى تعالى دې "ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا" [2] نه دا هم معلومه شوه چې د مسلمان يا كافر تخصيص نشته خكه چې د سلطان په مفهوم كښې "قود" يعنى قصاص شامل دې او په دې كښې تخصيص نشته [3]
علامه ظفرعثمانى رحمه الله فرمائى چې د قصاص باره كښې د امام ابوحنيفه كلى قاعده دا ده چې د كوم سړى وينا عصمت مقومه سره على التابيد معصوم وى او هغه په قصد سره قتل كړې شى او قصاص اخستل مشكل نه وى نو اخستل ئى واجب دى په دې كښې يو قيد يا شرط نه وى نو قصاص به نه وى [4]
دغه شان د امام صاحب په نيز يو قانون دادې چې كله يو نص د اصل كلى مقابل وى نو كتلې به شى چې نص د تاويل احتمال لرى كه نه؟ كه لرى نو په دې اصل كلى كښې به د نص د وجه تاويل كيږى خكه چې په يو وخت په دواړو عمل نشى كيدلې.
او كه په نص كښې د تاويل احتمال وى نو تاويل به كيږى چې دواړو دليلونو باندې عمل اوكړې شى، خكه چې په دواړو عمل كول په يو د عمل كولو نه بهتر دې [5]
علامه ظفرعثمانى رحمه الله فرمائى چې څوک په امام صاحب باندې كلام كول غواړى نو اول دې په دې اصول كليه باندې كلام اوكړى يا په حديث "لايقتل مومن بكافر" كښې چې كوم تاويل شوې دې په هغې دې كلام اوكړى خو حقيقت دادې چې نه په دې اصول كليه كلام كيدې شى خكه چې د اصول پسند سړى په نيز دا بالكل صحيح دى، دغه شان په نص كښې چې كوم تاويل شوې دې په هغې كښې هم تاويل نشى كيدلې خكه چې د ذمى دپاره قصاص اخستلې شى او د مسلمان نه قصاص اخستلې شى او قصاص اخستل متعذر هم نه دى نو د قصاص پريښودلو هيڅ عذر پاتې نه شو، دغه شان دا لازمه شوه چې حديث كښې د "كافر" نه مراد "كافرحربى" واخستلې شى او مطلب به وى چې يو مومن به د كافر حربى بدله كښې قتل كولې نشى خكه چې كافر حربى غير مستامن مطلقا محقون الدم نه دې او كه كافر مستامن وى نو هغه على التابيد مستامن نه دې دغه شان دا حديث د اصل كلى موافق ګرزى [6]
د احنافو اصل استدلال د دې ذكرشوې نصوصو نه دې او د دې په رڼا كښې امام صاحب دا اصول ذكر كړې دى خو بيا هم د احنافو په تائيد كښې څه روايات هم شته چې هغه مونږ په

---

[1] المائدة/٤٥-
[2] الاسراء/٣٣-
[3] احكام القران للجصاص (١/١٣٤) واحكام القران للعلامة ظفراحمد عثمانى(١١٤٨)-
[4] اعلاء السنن(١٨/١٠٠) كتاب الجنايات باب قتل المسلم بكافر)-
[5] حواله بالا
[6] حواله بالا

تفصيل سره ذكر كوو:

① امام محمد رحمه الله په كتاب الاثار كښې نقل كړې دى "بلغنا عن النبى ﷺ انه قتل مسلما بمعاهد وقال: انا احق من وفى بذمته"(١)

يعنى "مونږ ته دا خبره د حضورپاك ﷺ نه رارسيدلې ده چې هغوى يو مسلمان د ذمى بدله كښې قتل كړو او وئى فرمائيل چې زه د ذمى حق ادا كولو زيات حقدار يم"

دا روايت امام شافعى رحمه الله خپل مسند كښې مسندا ذكر كړې دې فرمائى:

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا ابراهيم بن محمد بن المنكدر عن عبدالرحمن بن البيلمانى: ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة فرفع ذالك الى رسول الله ﷺ فقال: انا احق بذمته ثم امربه فقتل"(٢)

يعنى يو مسلمان يو ذمى قتل كړو نو مقدمه حضورپاك ﷺ ته راغله نو هغوى اوفرمائيل چې زه دده د ذمې د حق ادا كولو زيات حقدار يم هغې نه پس ئې د مسلمان د قتل حكم اوكړو نو هغه قتل كړې شو"

دې روايت باندې دا اعتراض اوشو چې دې كښې ابراهيم بن محمد راوى متروك دې او علماء د جرح او تعديل په دې باندې سخت تنقيد كړې دې(٣)

حقيقت دادې چې واقعى ابراهيم بن محمد باره كښې علماؤ سخت الفاظ استعمال كړې دى خو بيا هم دا بالكل متروك كول صحيح نه دى،

ددې يو وجه دا ده چې اكثر حضراتو په ده باندې د عقائدو د وجه نه كلام كړې دې او دې ئې معتزلى، قدرى، جهمى او رافضى گرځولې دې خو بيا هم ده ته چا عاليه فى العقيده او داعيه نه دى وئيلې لهذا د عقائد په بنياد ده باندې كلام پكار نه دې.

دويمه وجه داده چې چا ده باندې كلام كړې دې هغوى هم د ده د وسيع علم گواهى وركوى، حافظ ذهبى رحمه الله په "تاريخ الاسلام" كښې په "الفقيه المدنى احدالاعلام" پشان الفاظو سره دده ذكر كړې دې.

امام ابن حبان رحمه الله په كتاب المجروحين كښې نقل كړې دى چې رشدين بن سعد، ابراهيم بن ابى يحيى له په څادر كښې څه كتابونه راوړل او وئې وئيل "هذه كتبك واحاديثك اروبها عنك؟" هغوى اجازت وركړو او وئى وئيل چې "نعم" بيا رشدين اووئيل "بلغنى انك رجل سوء فاتق الله وتب اليه" ماته معلومه ده چې ته يو خراب سړې ئې د الله نه ويرېږه او توبه اوباسه" ابراهيم ترې تپوس اوكړو چې زه خراب سړې يم نو څما نه حديث ولې اخلې نو رشدين اووئيل "الم يبلغك انه يذهب العلم ويبقى منه فى اوعية سوء فانت من الاوعية السوء" يعنى تا اوريدلې نه دى چې علم به اوچت

(١) كتاب الاثار (ص١٤٢) باب الديات باب المعاهد رقم (٥٩)-

(٢) انظر اعلاء السنن(١٨/٩٥) كتاب الجنايات باب قتل المسلم بكافر)-

(٣) ميزان الاعتدال (١/٥٧) رقم (١٨٩)-

شي خو يو څو خرابو لوښو كښې به پاتې شي، ته هم هغه خرابو لوښو كښې يې دې واقعه نه د هغه د زيات علم اندازه كيدلې شي.
دريمه وجه داده چې دده تعلق امام مالك رحمه الله سره تهيک نه وو يو ځل ئې ناآشنا كس ته ديرش احاديث واورول او ورته ئې اوئيل "حدثتك ثلاثين حديثا ولو ذهبت الى ذالك الحمار فحدثك بثلاثة احاديث لفرحت بها" يعني مالكا.
يعني "ما تاته ديرش احاديث واورول او كه دې خر نه درې احاديث واورې نو خوشحاله به شې، اشاره ئې امام مالك رحمه الله ته وه"
څلورمه وجه دا وه چې دا د امام شافعي استاد وو هغه خپل استاد خه اولتولو او بيا ئې دهغه توثيق اوكړو او صرف امام شافعي نا بلكه حمدان بن الاصبهاني هم دده توثيق كوي، دغه شان ابن عقده رحمه الله فرمائي "نظرت فى حديث ابراهيم بن يحيى كثيرا وليس بمنكر الحديث" ابن عدي رحمه الله د ابن عقده په مرسته كښې ليكي:
"وهذا الذى قاله كما قال وقد نظرت انا فى حديثه الكثير فلم اجد فيه منكر الاعن شيوخ يحتملون وقد نظرت انا فى احاديثه وتبحرتها وفتشت الكل منها فليس فيها حديث منكر وانما يروى المنكر من قبل الراوى عنه او من قبل شيخه لامن قبله وهو فى جملة من يكتب حديثه وقد وثقه الشافعي وابن الاصبهاني وغيرهما" (١)
يعني "خبره داده چې ابن عقد ئې كوي، ما دده په ډيرو احاديثو كښې غور اوكړو نو يو حديث منكر ميلاؤ نه شو البته بعضې شيوخو نه څه داسې منكر روايات دي چې هغه قبليدلې شي، ما د هغه احاديث كښې غور اوكړلو تحقيق او لټونه مې اوكړه خو يو حديث پكښې هم منكر نشته كه دې كښې څه خرابي وي نو دده نه روايت كونكې راوي طرف نه به وي يا د هغه دشيخ طرف نه به وي، پخپله به د ده طرف نه نه وي، ځكه چې خپله هغه راويانو نه دې د چا چې حديث ليكلې شي امام شافعي او ابن الاصبهاني وغيره دده توثيق كړې دې"
كه مونږ ابراهيم بن محمد متروک راوي اوګنړو بيا هم دې روايت نه استدلال كيدې شي ځكه چې دا په ډيرو طرقو سره مروي دې او په بعضې طرقو كښې دده ذكر نشته امام طحاوي يو طريق "سليمان بن شعيب، عن يحيى بن سلام، عن محمد بن حميد عن محمد بن المنكدر" نقل كړې دې په هغې كښې د ابراهيم بن محمد واسطه نشته (٢)
دغه شان يو طريق "سليمان بن بلال عن ربيعة بن ابى عبدالرحمن عن عبدالرحمن بن البيلماني" نه هم نقل دې (٣) په ده كښې هم دده واسطه نشته دې، ده باندې امام بيهقي رحمه الله اعتراض كړې دې چې په دې كښې دده واسطه شته ځكه چې ابوعبيده نقل كړې دی "بلغني عن ابن ابى يحيى انه قال انا

---

(١) تهذيب الكمال وتعليقاته (١٨٦/٢)-
(٢) شرح معانى الآثار(١٢٦/٢) كتاب الجنايات باب المومن يقتل الكافر متعمدا)-
(٣) شرح معنى الآثار(١٢٥/٢)-

حدثت ربيعة به"(۱)

علامه ابن الترکمانی ددې جواب ورکړې دې چې "من بلغ ابا عبيد هذا؟"(۲) مطلب دادې چې ابوعبيده د بلاغ په توګه څه نقل کړې دی د هغې سند څه دې؟ دا بې سنده خبره ده.

بيا امام ابوداود رحمه الله په "مراسيل" کښې "عن ربيعة عن عبدالرحمن بن البيلمانی" په طريق سره نقل کړې دې (۳)ددې د سند رجال ثقات دې (۴)دې نه معلومه شوه چې ابن ابی يحيی د حديث مدار نه دې څنګه چې امام بيهقی د باور ورکولو کوشش کړې دې.

که مونږ دا تسليم هم کړو چې ربيعه دا حديث د ابراهيم نه اخستلې دې بيا هم دا ونيل صحيح نه دی چې ددې حديث مدار ابراهيم دې ځکه چې دې صورت کښې به سند څه دا رنګې وی "ربيعة عن ابراهيم بن ابی يحيی عن محمد بن المنكدر عن عبدالرحمن بن البيلمانی" ابراهيم دې کښې متفرد نه دې روستو مونږ امام طحاوی حوالې سره ذکر کړې دی چې د ابراهيم متابعت محمد بن حميد کړې دې چې ابن المنکدر نه نقل کوی(۵)

بيا امام دارقطنی رحمه الله دا روايت "عمار بن مطر عن ابراهيم بن محمد عن ربيعة بن ابی عبدالرحمن عن ابی البيلمانی عن ابن عمر" په طريقې سره مرفوعا او موصولا ذکر کړې دې(۶)

امام دارقطنی په دې سند يو د ابراهيم بن محمد د وجه نه کلام کړې دې فرمائی چې "وهو متروك الحديث"(۷)

دې نه علاوه دې حديث ته ئی مرسلا صحيح ونيلې دی او فرمائی چې دې کښې د ابن عمر رضی الله عنهما واسطه نشته(۸)

دغه شان فرمائی "وابن البيلمانی ضعيف لا تقوم به حجة اذا وصل الحديث فكيف بما يرسله"(۹)
يعنی ابن البيلمانی ضعيف دې که هغه حديث موصولا نقل کړی هم حجت نه دې نو مرسلا خو لرې خبره ده.

تر څو چې د ابراهيم بن محمد په باره کښې د کلام تعلق دې نو دهغه باره کښې مونږ په تحقيق سره واضحه کړې ده چې هغه ته بالکل متروک ونيل صحيح نه دی.

---

(۱) السنن الكبری للبيهقی (۳۱/۸) كتاب الجنايات باب بيان ضعف الخبر الذی روی فی قتل المومن بالكافر)-
(۲) الجوهر النقی(۳۳/۸)-
(۳) المراسيل لابی داود(ص۱۲)-
(۴) اعلاء السنن(۹۵/۱۸)-
(۵) اعلاء السنن_۹۶/۱۸)-
(۶) سنن الدارقطنی (۱۳۵/۳)كتاب الحدود والديات رقم(۱۶۵)-
(۷) حواله بالا
(۸) حواله بالا
(۹) حواله بالا

او څو چې د ابن البيلمانى د ضعف تعلق دې نو هغه مونږ منو چې بعض محدثينو دې كمزورې ګڼړلې دې[۱] خو ابن حبان نه صرف دې كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى بلكه ښكاره كړې هم ده چې كه دده نه روايت كونكو كښې دده څوئى محمد وى نو د هغه د رواياتو هيڅ اعتبار نشته ځكه چې دده څوئى ده نه عجيبه عجيبه روايات نقل كوى[۲] بيا د سنن اربعه مؤلفينو دده روايات قبول كړې هم دى[۳]

بيا ابن البيلمانى متابعت عبدالله بن عبدالعزيز بن صالح حضرمى كړې دې، امام ابوداود په "مراسيل" كښې د "ابن وهب عن عبدالله بن يعقوب عن عبدالله بن عبدالعزيز بن صالح الحضرمى" په طريق سره نقل كړې دې قتل رسول الله ﷺ يوم حنين مسلما بكافر قتله غيلة وقال: انا اولى او احق من اوفى بذمته" [۴]

يعنى "حضورپاک ﷺ د حنين په موقع يو مسلمان د كافر بدله كښې قتل كړو چې بې خبرئى كښې قتل شوې وو، نو حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چه څه د ذمى حق ادا كولو تولو نه زيات حقدار يم"

دې روايت كښې عبدالله بن يعقوب او عبدالله بن عبدالعزيز ته ابن قطان رحمه الله مجهول وئيلې دى ځكه دا فى الجمله ضعيف دې خو بيا هم د بل ضعيف د پاره د شاهد كيدلو صلاحيت لرى نو دلته د ابن البيلمانى دا روايت بالكل ساقط نه دې بلكه مرسل حسن لعينه يا لغيره دې[۵] بيا امام بيهقى رحمه الله په دې روايت باندې د عمار بن عطر د وجه نه كلام كړې دې او وئيلې دى "كان يقلب الاسانيد ويسرق الاحاديث" [۶]

خو ښكاره دې وى چې بعضې حضراتو دده توثيق كړې او بعضو خو ده ته د "حافظ" صفت هم وركړې دې، عبدالله بن سالم فرمائى "حدثنا ابوعثمان بن مطر الرهاوى وكان حافظا للحديث" [۷]

دغه شان يوسف بن الحجاج فرمائى "حدثنا محمد بن الخضر بن على بالرقة، حدثنا عمار بن مطر: ثقة لسان الميزان (۴/۲۷۶)۔

معلومه شوه چې عمار بن مطر يو مختلف فيه راوى دې دده حديثونه قابل احتجاج دى كم از كم استشهاد خو دده نه ضرور كيدې شى[۸]

---

[۱]) قال ابوالحاتم: لين. تهذيب الكمال (۹/۱۸)۔
[۲]) الثقات لابن حبان (۹۱/۵)۔
[۳]) تهذيب الكمال (۱۰/۱۷)۔
[۴]) المراسيل لابى داود (ص ۱۲)۔
[۵]) اعلاء السنن (۹۶/۱۸)۔
[۶]) السنن الكبرى للبيهقى (۳۰/۸)۔
[۷]) ميزان الاعتدال (۱۶۹/۳) رقم (۶۰۴۹)۔
[۸]) اعلاء السنن (۱۰۱/۱۸)۔

بيا د ابن البيلماني دا حديث د امام ابوحنيفه، امام مالك او امام سفيان ثوري رحمهم الله نه هم راوي دې دا درې واړه ربيعة الرأى نه روايت كوي "وكفى بهؤلاء الائمة قدوة" روستو مونږ اوونيل چې د ابن المنكدر او عبدالله بن عبدالعزيز مرسل روايتونه بطور متابع موجود دى نو ځكه د ابن البيلماني دا روايت حجت دې اګرچې مرسل دې خو كله چې مرسل مختلف طريقو سره ثابت شي نو ددې نه احتجاج كولې شي[1]

خاصكر دا حديث حضرت ابن عمر رضي الله عنه نه مرفوعا هم مروي دې او كله چې مرسل موصولا ذكر شي نو اګرچې د موصول طريق ضعيف ولې نه وي خو بيا هم د ټولو په نيز خاصكر د امام شافعي رحمه الله په نيز حجت دې[2]

حاصل د خبرې دادې چې دا ابن البيلماني په دې روايت باندې مخالفينو ډير اعتراضات كړې دى يو خو دا دې چې دا مرسل دې او ضعيف دې، نو ددې جواب خو مخكښې تير شو،

دويم اعتراض دادې چې د ابن البيلماني دا روايت "لايقتل مومن بكافر" سره منسوخ شوې دې ځكه چې دا حضورپاك ﷺ فتح مكه موقع باندې فرمائيلې وو

ددې جواب دادې چې د ابن البيلماني په دې روايت كښې داسې قرينه نشته چې هغې نه دا معلومه شي چې ددې تعلق فتح مكه نه مخكښې دې بلكه د عبدالله بن عبدالعزيز په روايت كښې ښكاره ده چې دا واقعه د غزوه حنين وه او غزوه حنين د فتح مكه نه پس وه

دريم اعتراض دا اوشو خراش بن اميه د قبيله هذيل يو كس د فتح مكه په موقع كښې قتل كړې وو په دې موقع حضورپاك ﷺ اوفرمائيل "لوكنت مومنا بكافر لقتلت خراشا بالهذلى"[3]

د معترضينو دا وينا ده چې اګرچې ددې سند واهى دې خو بيا هم ابن البيلماني په مقابله كښې بهتر دې.

ددې جواب دا دې چې په دې روايت كښې او د ابن البيلماني په روايت كښې تعارض نشته ځكه چې هذلى د اهل ذمه نه نه وه او د يو ښار فتح كولو سره او د قتل نه د بنديدلو د وجه نه دا لازم نه دى چې دغه خلق به ذميان وى، او كه ابن البيلماني روايت تعلق هم د حنين واقع سره وى ځكه چې د حضرمى د روايت نه معلوميږى نو د ابن البيلماني دا روايت د فتح مكه په واسطه سره ناسخ به جوړ شي[4]

(۲)... د احنافو تائيد د حضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې نه هم كيږى كومه چې امام محمد رحمه الله په كتاب الاثار كښې نقل كړې ده:

"محمد قال: اخبرنا ابوحنيفة عن حماد عن ابراهيم ان رجلا من بكر بن وائل قتل رجلا من اهل الحيرة فكتب

---

[1]) عقود الجواهر المنفية(۱۳۱/۲) بيان خبرالدال على قتل المسلم بالذمى)-

[2]) وقال الشافعي: يقبل ان اعتضد بمجيئه من وجه آخر يباين الطريق الاولى مسندا كان اومرسلا وسواء كان الثاني صحيحا او حسنا او ضعيفا انظر شرح شرح نخبة الفكر فى مصطلحات اهل الاثر(ص۴۰۷)-

[3]) السنن الكبرى (۲۹/۸) كتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)-

[4]) اعلاء السنن (۹۸/۱۸)-

فيه عمر بن الخطاب ان يدفع الى اولياء القتيل فان شاءوا قتلوا، وان شاءوا عفوا فدفع الرجل الى ولى المقتول الى رجل يقال له حنين من اهل الحيرة فقتله فكتب فيه عمر بعد ذالك ان كان الرجل لم يقتل فلا تقتلوه فراوا ان عمر اراد ان يرضيهم بالدية[1]

يعني د بكربن وائل يو سړي د اهل حيره يو کس قتل کړو دهغه باره کښې عمرفاروق دا فيصله اوکړه چې دې اوليائي مقتول ته حواله کړئ که معاف کوی اوکه قتل کوی ئې. ولې مقتول حنين نومې يو کس چې اهل حيره سره ئې تعلق وو، هغه ته قاتل ورکړې شو نو هغه قتل کړو، بيا روستو حضرت عمر ﷺ د هغه باره کښې اوليکل که چرې اوڅه پورې ئې هغه قتل کړې نه وی نو اوس دې قتلوی نا، خلقو دا اوګڼړله حضرت عمر ﷺ جوړ د مقتول اولياء په ديت باندې راضی کول غواړی.

په دې باندې دا اعتراض دې چې دا منقطع دې ځکه چې د ابراهيم نخعی او حضرت عمر ﷺ په مينځ کښې انقطاع ده[2]

ددې جواب دادې چې دا مرسل دې او مرسل ځمونږ په نيز حجت دې خصوصا د شافعی ﷺ مراسيل حجت دی[3]

علامه ابن الترکمانی ﷺ فرمائی چې ددې روايت ډير طرق دی: والمنقطع اذا روى من وجه آخر منقطعا كان حجة عند الشافعي[4]

يعني منقطع که په بل منقطع طريق سره ذکر شی نو د امام شافعی ﷺ په نيز حجت دې.

دويم اعتراض دادې چې په دې کښې ذکر دی چې حضرت عمر ﷺ د قتل د فيصلې نه بيا رجوع کړې وه او د مقتول اولياء ئې په ديت باندې د راضی کولو کوشش کړې وو[5]

ددې جواب دادې چې مونږ نه منو چې هغوی د جواز قتل مسلم بالذمی نه رجوع کړې وه بلکه هغوی امر بالقتل نه رجوع کړې وه ځکه چې هغه ته دويمه لار ښکاره شوه چې په ديت باندې ولی راضی کړې شی، که هغه ديت قبول کړو نو ښه ده ګنی بيا به ئې د قتل حکم ورکړې وو، او په ديت ورکولو سره راضی کول د وجوب قتل د پاره منافی نه دی ځکه چې وجوب قتل نه باوجود ولی ته دمعاف کولو او ديت اخستلو اختيار شته[6]

امام شافعی ﷺ دا هم فرمائيلې دی چې حضرت عمر ﷺ صرف يرولې وو او دهمکی ئې ورکړې وه د قتل اجازت ئې مقصود نه وو[7]

---

[1]) كتاب الاثار (ص ١٤١) كتاب الديات باب دية المعاهد. رقم (٥٩٠)-

[2]) السنن الكبرى (٨/٣٢)-

[3]) اعلاء السنن (١٨/٩٨)-

[4]) الجواهر النقى (٨/٣٣)-

[5]) السنن الكبرى (٨/٣١)-

[6]) عقود الجواهر المنفية (٢/١٣٣) واعلاء السنن (١٨/٩٨)-

[7]) السنن الكبرى (٨/٣٢)-

خو دلته دا ممکنه ده څکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه د ارشاد نه د وجوب قتل نه روستو کیدل مستفاد نه دی نو بیا به د حضرت عمر رضی الله عنه باره کښې څنګه دا تصور اوکړې شی چې د قتل یا د معافی اختیار ورکولو سره د هغوی مقصد صرف ویرول وو او که فرض کړه هم دغه وی نو اولیاؤ ته به دا مراد څنګه معلوم کیدو؟ بلکه ددې اختیار د وجه خو هغوی اباحت د قتل اوګڼړلو او هغه کس نی قتل هم کړو.(١)
دلته د ابن جریر په روایت سره اشکال کیدې شی هغوی دا قصه نزال بن سبره رحمه الله نه نقل کړې ده چې د هغې الفاظ دادی:

ان رجلا من المسلمین قتل رجلا من اهل الحیرة نصرانیا عمدا فکتب یحیی بن سعید فی ذالك الی عمر فکتب ان الیدوه فیه وکان یقال له اقتله: فیقول حتی یجی الغیظ حتی یجی الغضب فبینما هم کذالك اذ کتاب من عند عمر ان لا تقتلوه فانه لا یقتل مومن بکافر ولیعط الدیة.(٢)

یعنی یو مسلمان د حیره یو عیسائی عمدا قتل کړو دې باره کښې یحیی بن سعید حضرت عمر ته خبر ورکړو نو هغوی اوفرمائیل چې دوی ته قصاص ورکړنی چې ولې ته به اوونیلې شو چې دې قتل کړه نو وونیل به نی صبر چې ماته غصه راشی. خلق په دې شش وپنج کښې وو چې حضرت عمر رضی الله عنه نه خط رالو چې دې مه قتل کوئی څکه مومن د کافر بدله کښې نشی قتل کیدلې او صرف دیت دې ورکړې شی.
ددې نه دا معلومه شوه چې دحضرت عمر رضی الله عنه د قتل نه منع کول د جواز قتل مسلم د رجوع د وجه نه وو.
ددې جواب دادې چې دا قصه جصاص په خپل سند سره ذکر کړې ده.(٣)
او ابن شیبه هم (٤) په دې کښې یو روایت کښې هم "انه لا یقتل مومن بکافر" موجود نه دې معلومیږی چې د ابن جریر دې روایت کښې یو راوی د خان نه تصرف کړې دې او دې بنیاد باندې دا تصرف کړې دې چې د نهی مبنی "لا یقتل مومن بکافر" ده.
ددې دا قرینه ده چې د ابراهیم نخعی روایت کښې دی "فراوا ان عمر اراد ان یرضیهم بالدیة" یعنی د خلقو رائې دا ده حضرت عمر رضی الله عنه اولیاؤ لره په دیت سره راضی کول غوښتل. که حضرت عمر رضی الله عنه د علت تنصیص "لا یقتل مومن بکافر" سره کړې وی نو خلقو ته دا موقع څنګه میلاؤ شوه چې دخپله خانه رائې قایمه کړی نولهذا دابن جریر ددې روایت هیڅ اعتبار نشی کیدلې(٥)
دا خبره یاد ساتنی چې دې روایت سره د حضرت عمر رضی الله عنه دیر واقعات او فیصلې ترلې دی

---

(١) عقود الجواهر المنیفة (٢/١٣٣) واعلاء السنن (١٨/١٠١)-
(٢) اعلاء السنن(١٨/٩٨)-
(٣) احکام القران للجصاص(١/١٤١)-
(٤) المصنف لابن شیبة (٥/٤٠٨) کتاب باب من قال اذا قتل الذمی المسلم قتل به، رقم(٢٧٤٥٤)-
(٥) اعلاء السنن(١٨/٩٨)-

چې په هغې کښې څه اختلافات هم دی خو بیا هم په دې کښې روایة او درایة هغه روایت د تولو نه بهتر دې چې کوم دابراهیم نخعی نه منقول دې څکه امام ابوحنیفه رحمه الله هم دا خوښ کړې دې(۱)

③ د احنافو استدلال د حضرت عثمان رضی الله عنه د واقعه نه هم کیږی، امام شافعی رحمه الله فرمائی:

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا محمد بن يزيد اخبرنا سفيان بن حسين عن الزهري ان ابن شاس الجذامي قتل رجلا من انباط الشام فرفع الى عثمان رضی الله عنه فامر بقتله فكلمه الزبير رضی الله عنه وناس من اصحاب رسول الله ﷺ فنهوه عن قتله قال: فجعل ديته الف دينار"(۲)

یعنی ابن شاس جذامی د شام په نبطیانو کښې یو کس قتل کړو نو حضرت عثمان رضی الله عنه ته مقدمه اورسیده نو هغوی د قتل حکم ورکړو حضرت زبیر او نورو صحابه رضی الله عنهم ورسره دې باره کښې خبره اوکړه نو هغوی د قتل نه منع اوفرمائیله او زر دینار ئی ددې دیت مقرر کړو.

په دې روایت کې دحضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص حکم ددې خبره دلیل دې چې اصل موجب هم دادې خوبیا هم یو مسلمان د کافر په بدله کښې د قتل کولو معامله وه څکه صحابه کرامو ورسره خبره اوکړه چې په څه طریقه د مقتول اولیاء په دیت باندې راضی کړی او حضرت عثمان رضی الله عنه هم په دغه باندې راضی شو او مسلمان ئی دقتل نه بچ کړو، د قصاص نه دیت طرف ته رجوع کول دا په دې بنیاد نه ده چې ولی مقتول ته د قاتل د رضامندئی نه بغیر اختیار دې بلکه اصل موجب قصاص دې خو بیا هم چونکه د قاتل رضامندی موجود ده څکه په دیت سره ئی د مقتول ولی راضی کړو.

ددې په سند کښې امام شافعی رحمه الله دا اعتراض کوی چې په دې کښې مجهولین دی(۳)

خو دا اعتراض صحیح نه دې څکه چې په دې کښې امام محمد، محمد بن یزید او محمد بن یزید کلاعی مولا خولان شامل دی دا ثقه ثبت او عابد راویان دی(۴)

دریم راوی سفیان بن حسین دې دا هم ستائیلې راوی دې امام بخاری ده نه په تاریخ کښې امام مسلم په مقدمه کښې او سنن اربعه مولفینو خپل کتابونو کښې دده نه روایات اخستې دی(۵) په دې روایت کښې یو هم مجهول راوی نشته.

البته د سفیان او زهری په مینځ کښې د انقطاع اعتراض کیدې شی خو اول خو انقطاع نقصانی نه ده او بل دا چې د نورو شواهدو په موجودګئی کښې منقطع هم د احتجاج قابل شی(۶)

---

۱) حواله بالا

۲) السنن الكبرى (۸/۳۳)-

۳) حواله بالا

۴) قال الحافظ فى التقريب "ثقة ثبت عابد"(ص ۵۱٤) رقم (٦٤۰۳) وقال الذهبى فى الكاشف "حجة يعد من الابدال(۲/۲۳۱) رقم (۵۲۲٤)-

۵) عقود الجواهر المنيفة (۲/۱۳٤) وتقريب التهذيب(ص ۲٤٤) والكاشف (۱/٤٤۸) حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف للذهبي)-

۶) اعلاء السنن (۱۸/۹۷)-

④ د احنافو تائید د حضرت علی رضی الله عنه د فیصلې نه هم کیږی امام شافعی رحمه الله نقل کړې دی.

"انا محمد بن الحسن انا قيس بن الربيع الاسدى عن ابان بن تغلب عن الحسن بن ميمون عن عبدالله بن عبدالله مولى بنى هاشم عن ابى الجنوب الاسدى قال: اتى على بن ابى طالب رضی الله عنه برجل من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة قال: فقامت عليه البينة فامر بقتله فجاء اخوه فقال: انى قد عفوت قال: فلعلهم هددوك، وفرقوك وفزعوك؟ قال: لا ولكن قتله لا يرد على اخى وعوضونى فرضيت قال انت اعلم من كانت له ذمتنا فدمه كدمنا وديته كديتنا" (۱)

یعنی "د حضرت علی رضی الله عنه په خدمت کښې یو مسلمان حاضر کړې شو چې یو ذمی ئې قتل کړې وو، د ګواهانو نه قتل ثابت شو نو هغوی د قصاص حکم ورکړو دې نه پس د مقتول رور راغلو او وئې وئیل چې ما معاف کړې دې نو حضرت علی رضی الله عنه ورته اوفرمائیل چې معلومیږی چې تاته هغوی څه دهمکی درکړې وی هغه وئې نا، اصل خبره داده چې دده په قتل سره به ماته خپل رور میلاؤ نه شی ده ماله عوض راکړې دې ځکه نی ځه معاف کوم نو وئې فرمائیل چه ستا خوښه ده، د چا ذمه چې مونږ اخستې ده نو د هغه وینه څمونږ د وینې په شان ده او د هغه دیت څمونږ د دیت په شان دې"

په دې روایت امام دار القطنی اعتراض کړې دې چې ابو الجنوب ضعیف الحدیث دې (۲)

ددې دا جواب دې چې د ابوالجنوب ضعیف کیدل دلته نقصانی نه دی ځکه چې مونږ د هغه روایت نه مستقلا استدلال نه کوو بلکه په دې خبره تائید حاصلوو چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم ارشاد "لا يقتل مومن بكافر" کښې به د کافر نه مراد کافر حربی وی کله چې د مجتهد په اجتهاد سره د تاویل ګنجائش شته نو په ضعیف اثارو کښې به ولې نه وی (۳)

⑤.. د احنافو تائید د حضرت علی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د روایت نه هم کیږی فرمائی

"من قتل يهوديا او نصرانيا قتل به" (۴)

ابن حزم فرمائی دا مرسل دې (۵)

⑥.. د حضرت عمربن عبدالعزیز د حکم نامې نه هم د احنافو تائید کیدې شی. عمروبن میمون فرمائی "شهدت كتاب عمربن عبدالعزيز الى بعض امرائه فى مسلم قتل ذميا، فامره ان يدفعه الى وليه فان شاء قتله وان شاء عفا عنه" يقول الميمون "فدفع اليه فضرب عنقه وانا انظره" (۶)

---

(۱) السنن الكبرى للبيهقى (۸/۳۳)-

(۲) سنن الدارقطنى (۱/۲۳۱) باب الامربتعليم الصلوات والضرب عليها وحدالعورة التى يجب سترها رقم (۴)

(۳) اعلاء السنن (۱۸/۹۷)_

(۴) المحلى لابن حزم (۱۰/۲۲۱) كتاب الدماء)-

(۵) حواله بالا

(۶) حواله بالا

يعنى "ما دحضرت عمر ﷺ فرمان اوکتلو چې هغوی د يو مسلمان باره کښې خو امراو ته ليکلې وو هغې کښې دا حکم وو چې ولی دې مقتول ته حواله کړې شی که خوښه ئې وی نو معاف دې کړی گنی قتل دې کړی، هغې نه پس قاتل حواله کړې شو او ما اوليدلو چې هغه قتل کړې شو"

⑥ داحنافو د مذهب تائيد د مدينه منوره فقيه ابان بن عثمان د فيصلې نه هم کيږی، ابن ابی شيبه په سند صحيح سره نقل کړې ده:

"ان رجلا من النبطی عدا عليه رجل من اهل المدينة فقتله قتل غيلة فاتى به ابان بن عثمان وهو اذ ذاك على المدينة فامر بالمسلم الذی قتل الذمی ان يقتل" (١)

يعنى "په يو نبطی سړی باندې يو کس حمله اوکړه او مړ ئې کړلو ابان ابن عثمان دغه وخت د مدينه گورنر وو ده ته راوستلې شو نو هغه ددې قاتل مسلمان د قتل حکم ورکړلو"

څه اشکالات او دهغې جوابونه: يو اشکال د احنافو په مذهب کيږی چې "الحدود تدرأ بالشبهات" يو منلې شوې قاعده ده، دلته ارشادپاک دې "لايقتل مومن بكافر" دې حديث سره شک پيدا شو ددې شک د وجه نه قتل مسلم ولې نه ساقط کيږی؟

ددې جواب دادې چې مونږ اووئيل چې دلته د کافر نه مراد کافر حربی دې نو اوس هيڅ شبه پاتې نه شوه،

که دا نهی شبه اوګڼلې شی نو دا سوال دې چې که چرې ذمی يو ذمی قتل کړلو او بيا قاتل مسلمان شونو دا ذمی ولې قتلولې شی حالانکه "لايقتل مومن بكافر" خو دلته هم صادق راځی؟
بعضې حضراتو دا وئيلې دی چې دلته "مسلم" د صفت صيغه ده او حکم بيانولو موقع کښې صيغه د صفت ذکر کول ددې خبرې دليل دې چې ددې ماخذ علت دې نو مطلب به دا شی چې دا حکم په دې بنياد دې چې مسلمان ته د اسلام د وجه اوچتوالې حاصل دې څکه به دې د کافر بدله کښې قتلولې نشی.

ددې جواب دادې که چرې د "مسلم" مبدا د اشتقاق علت اوګرځولې شی نو مطلب به دا شی "المسلم لكونه مسلما لايقتل بكافر لكونه كافرا" چې مونږ ددې خبرې منونکې نه يو مونږ خو دا وايو "المسلم لكونه قاتلا يقتل بكافر لكونه محقون الدم على التابيد بعقد الذمة" نو دا شبه هم رانغله.

يو اشکال دا هم کيږی چې مسلمان د ذمی مقابله کښې اشرف دې او ذمی اخس. نو به اشرف د اخس مقابله کښې څنګه قتل کولې شی؟

ددې جواب دادې چې دقصاص په باب کښې د "شرافت" معنی هدر ده، ددې اعتبار نشی کيدې، اوګوره سړې د ښځې مقابله کښې اشرف دې ددې باوجود سړې دښځې په بدل کښې قتل کولې شی

---

(١) المصنف لابن ابی شيبة (٥/٤٠٨) كتاب الديات باب من قال اذا قتل الذمی المسلم قتل به رقم (٢٧٤٦٠)-

دا ونيلې شی چې مونږ د سرې او ښځې په مينځ کښې د شرف اعتبار د هدر حديث د وجه کړې دې او ذمی او مسلم په مينځ کښې د شرف اعتبار "لايقتل مومن بكافر" د وجه دې.
ددې جواب دادې چه کله شارع په يو خانې کښې يعنی د سرې او ښځې په مينځ کښې د قصاص په معامله کښې "شرف" نې هدر اوګنړلو او بل خانې د شرف د اعتبار تصريح نې هم او نه کړه، ځکه چې دا احتمال موجود دې چې دا حکم د شرف په اعتبار مبنی نه وی بلکه په يو بل کار مثلا د کافر په غير محقون الدم باندې مبنی وی نو لهذا صرف رائې سره د شرف اعتبار به څنګه صحيح وی؟
حاصل داده چې مسلمان به د کافر بدله کښې قتلولې نشی که حربی وی او که ذمی او ددې دليل د حضورپاک ﷺ دا حديث دې "لا يقتل مومن بكافر" په دې کښې کافر مطلق دې چې دواړه قسم ته شامل دې.
امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی که چرې يو مسلمان کوم يو ذمی قتل کړو نو دغه قاتل مسلمان به قتلولې شی او ددې اصل دليل هغه عمومی نصوص دی چې هغې کښې د مسلمان او ذمی تخصيص نه دې شوې هغوی د خپل اجتهاد نه اصول وضع کړې دی چې کله د يو معصوم وينا طوې کړې شی او هغه على التابيد معصوم وی دا عمداً وی او د ولايت د وجه نه قصاص متعذر نه وی نو قصاص واجب دې ګنی نا.
دغه شان هغوی دا اصل هم د نظر مخکښې کړو چې که نص د يو اصل کلی مقابل شی او په دې کښې څه تاويل نشو کيدې نو په اصل کلی کښې به د نص د وجه تخصيص کولې شی او که د تاويل احتمال وی نو په نص کښې به تاويل کيږی.
ددې اصولو کتلو سره د ذمی قصاص واجب دې د حربی نا، او "لايقتل مومن بكافر" نص به محتمل التاويل وی ځکه به په دې کښې د کافر حربی تاويل کولې شی.
دې نه علاوه د امام ابوحنيفه رحمه الله موافق چې څومره آثار او روايات دی هغه ټول مؤيد دی د هغې نه باقاعده استدلال او احتجاج نه کيږی که بالفرض په هغې کښې څه قدرې ضعف هم وی بيا هم د هغې تائيد کيدې شی. والله اعلم

[١١٢] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ خُزَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلاً مِنْ بَنِي لَيْثٍ عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَخَطَبَ فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ - أَوِ الْفِيلَ شَكَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُؤْمِنِينَ، أَلاَ وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلاَ تَحِلُّ لأَحَدٍ بَعْدِي أَلاَ وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلاَ وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لاَ يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلاَ تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلاَّ لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ » . فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ « اكْتُبُوا لأَبِي فُلاَنٍ » .

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الْإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِلَّا الْإِذْخِرَ، إِلَّا الْإِذْخِرَ» . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيَّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ. [۲۳۰۲، ۶۴۸۶]

رجال الحدیث

① **ابونعیم الفضل بن دکین:** دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملائی الکوفی الاحول رحمه الله دي ددوی حالات کتاب الایمان "باب فضل من استبراء لدینه" کښې تیر شوي دی.

② **شیبان:** دا ابومعاویه شیبان بن عبدالرحمن تمیمي نحوی بصری مؤدب رحمه الله دي

يو کال پورې کوفه کښې اوسیدلو د هغه نه پس بغداد ته منتقل شو دوی د سلیمان بن داود هاشمی او د هغه د روریانو اتالیق پاتې شوي وو.[۱]

دوی د اسماعیل بن ابی خالد، اشعث بن ابی الشعثاء، حسن بصری، زیاد بن علاقه، امام اعمش، امام قتاده، لیث بن ابی سلیم، منصوربن المعتمر او یحیی بن ابی کثیر رحمهم الله نه روایت کوی،

دده نه روایت کونکو کښې آدم بن ابی ایاس، زائده بن قدامه، ابوداود الطیالسی، عبدالرحمن بن مهدی، ابونعیم الفضل بن دکین، امام ابوحنیفه، ولیدبن مسلم. یزیدبن هارون او یونس مودب رحمهم الله شامل دی.[۲]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ما اقرب حدیثه".[۳]

بل ځائې فرمائی "شیبان صاحب کتاب صحیح قد روی شیبان عن الناس فحدیثه صالح".[۴]

دغه شان فرمائی "شیبان ثبت فی کل المشایخ".[۵]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "شیبان ثقة وهو صاحب الکتاب".[۶]

بیا فرمائی "ثقة فی کل شیء".[۷]

امام محمدبن سعد، امام عجلی او امام نسائی رحمهم الله فرمائی "ثقة".[۸]

---

[۱]) کشف الباری(۶۶۹/۲)-
[۲]) تهذیب الکمال(۵۹۳/۱۲)-
[۳]) تهذیب الکمال (۵۴/۱۲)-
[۴]) حواله بالا
[۵]) تهذیب الکمال (۵۹۵/۱۲)-
[۶]) حواله بالا
[۷]) حواله بالا
[۸]) طبقات ابن سعد(۳۷۷/۶) و(۳۲۲/۷)-

یعقوب بن شیبه رحمہ اللہ فرمائی "کان صاحب حروف وقراءات، مشهور بذلك كان يحيى بن معين يوثقه" ([1])
امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "حسن الحديث صالح الحديث يكتب حديثه" ([2])
عبدالرحمن بن یوسف فرمائی "کان صدوقا" ([3])
ابوالقاسم بغوی رحمہ اللہ فرمائی "شيبان اثبت في يحيى بن ابي كثير من الاوزاعي" ([4])
امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی "شيبان ثقة عندهم صاحب كتاب" ([5])
دغه شان فرمائی "شيبان صاحب كتاب وصحيح الحديث" ([6])
امام ابوبکر البزار رحمہ اللہ فرمائی "ثقة" ([7])
عثمان بن ابی شیبه فرمائی "کان معلما صدوقا حسن الحديث" ([8])
ابن شاهین رحمہ اللہ فرمائی "ثقة وكان صاحب كتاب رجل صالح" ([9])
امام عبدالرحمن بن مهدی دده نه روایت کولو باندې فخر کوی ([10])
حافظ ذهبی دده په تذکره کښې لیکی "الامام الحافظ الثقة" ([11])
بیا فرمائی "صاحب حروف وقراءات حجة" ([12]) دغه شان دا هم فرمائی "ثقة مشهور" ([13])
ددې زبردست توثیقات او تعدیل سره سره بعضې حضراتو په دوی باندې کلام هم کړې دې
ساجی رحمہ اللہ فرمائی "صدوق وعنده مناكير واحاديث عن الاعمش تفرد بها" ([14])
دغه شان ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "لايحتج به" ([15])

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۶)-
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) جامع الترمذی کتاب الزهد باب ما جاء فی معيشة اصحاب النبی ﷺ رقم (۲۳۷۱)-
[6]) جامع الترمذی کتاب الادب باب المستشار مؤتمن رقم(۲۸۲۳)-
[7]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[8]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[9]) تعليقات تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۷)نقلا عن كتاب الثقات لابن شاهين)-
[10]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[11]) سير اعلام النبلاء(۷/۴۰۶)-
[12]) الكاشف (۱/۴۹۱) رقم (۲۳۱۶)-
[13]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-
[14]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[15]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-

تر څو چې د امام ساجی د کلام خبره ده نو د مناکیر نه مراد تفردات هم دی او تفرد څه نقصانی څیز نه دې

بل ساجی کلام د امام احمد رحمه الله مقابل دې هغوی فرمائی "ثقة فی کل المشایخ"[1] امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة فی کل شیء"[2]

بیا حافظ رحمة الله فرمائی چې په بخاری کښې دده روایات د اعمش په طریق باندې بالکل نه دی بلکه د نورو شیوخو نه دی[3]

دغه شان د ابوحاتم د کلام باره کښې د حافظ رحمه الله ارخ دا دې چې بالکل ثابت نه دې فرمائی "وهذه اللفظة ما رایت فی کتاب ابن ابی حاتم فینظر لیس فیه الا یکتب حدیثه فقط"[4]

دغه شان د ابوحاتم کلام مزی او او باجي رحمه الله هم نقل کړې ده خو په هغې کښې چا هم د "لایحتج به" جمله ذکر کړې نه ده[5]

او که دا هم اومنلې شی بیا هم د ذکر شوې تعدیلاتو مقابله کښې د توجه قابل نه جوړیږی.

امام حافظ ذهبی فرمائی "قول ابی حاتم لایحتج به لیس بجید"[6]

لهذا دا شیبان بن عبدالرحمن متفقه طور حجت او ثقه دې د اصول سته اصحابو دده احادیث قبول کړې دی او دده نه ئی احتجاج کړې دې[7]

دده وفات ۱۶۴ھ کښې شوې دې[8]

فائده: دده په نسبت کښې چې کوم لفظ "نحوی" راغلې دې نو دده نه علم نحو طرف ته نسبت مراد دې یا قبیله نحو طرف ته؟

ابن الاثیر فرمائی چې قبیله نحو طرف ته دې، او ابن ابی داود وغیره فرمائی چې دا علم نحو طرف ته منسوب دې نه چې قبیلې ته[9]

③ .. **یحیی:** دا مشهور امام یحیی بن ابی کثیرطائی یمامی رحمه الله دې دده د پلار په نوم ابوکثیر کښې اختلاف دې صالح، یسار، نشیط او دینار دا مختلف اقوال دی په دې کښې[10] دده دحضرت انس رضی الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، هلال بن ابی میمونه،

---

[1]) تهذیب الکمال(۵۹۵/۱۲)-
[2]) تهذیب الکمال (۵۹۵/۱۲)-
[3]) هدی الساری(ص ۴۱۰)-
[4]) تهذیب التهذیب (۳۷۴/۴) وهدی الساری(ص ۴۱۰) کتاب الجرح والتعدیل(۳۲۵/۴) رقم (۱۵۶۱)-
[5]) هدی الساری(ص ۴۱۰) وتهذیب التهذیب(۳۷۴/۴)-
[6]) سیراعلام النبلاء(۴۰۸/۷)-
[7]) هدی الساری(۴۱۰)-
[8]) تهذیب الکمال (۵۹۶/۱۲) والکاشف(۴۹۱/۱) رقم (۲۳۱۶۹)-
[9]) حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف(۴۹۱/۱) رقم(۲۳۱۶)-
[10]) تهذیب الکمال(۵۰/۳۱)-

يعلى بن حكيم، ابوقلابه جرمى، ابونضرة العبدى، زيدبن سلام، عقبه بن عبدالغافر او عكرمه رحمهم الله نه روايت كوى
دي نه علاوه د حضرت ابوامامه، عروه بن زبير، الحكم بن مينا او ابوسلام حبشى رحمهم الله نه مرسلا روايت كوى
دده نه روايت كونكو كښې دده خوئى عبدالله، ايوب سختيانى، يحيى بن سعيدانصارى، اوزاعى، حسين المعلم، معمربن راشد، هشام دستوائى، همام، ايوب بن النجار، ابان العطار، حرب بن شداد، عكرمه بن عمار او عمران القطان رحمهم الله وغيره شامل دى[1]

ايوب سختيانى فرمائى "ما بقى على وجه الارض مثل يحيى بن ابى كثير"[2]

امام شعبه رحمه الله فرمائى "يحيى بن ابى كثير احسن حديثا من الزهرى"[3]

امام احمد رحمه الله فرمائى "يحيى ابن ابى كثير من اثبت الناس انما يعد مع الزهرى ويحيى بن سعيد فاذا خالفه الزهرى فالقول قول يحيى ابن ابى كثير"[4] امام عجلى فرمائى "ثقة كان يعد من اصحاب الحديث"[5]

امام ابوحاتم فرمائى "امام لا يحدث الا عن ثقة"[6]

حافظ ذهبى دده د تذكرې په شروع كښې ليكى "الامام الحافظ احد العلام"[7]

دغه شان فرمائى "وكان طلابة للعلم حجة"[8]

بيا فرمائى "كان من العباد العلماء الاثبات"[9]

هغوى دا هم اوفرمائيل "احد الاعلام الاثبات"[10]

البته عقيلى دده باره كښې ذكر كړې دى "ذكر بالتدليس"[11]

دغه شان حافظ رحمه الله فرمائى "ثقة ثبت لكنه يدلس ويرسل"[12]

---

[1]) تهذيب الكمال(۳۱/۵۰۵)-
[2]) تهذيب الكمال(۳۱/۵۰۸)-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) حواله بالا
[6]) تهذيب الكمال(۳۱/۵۰۹)-
[7]) سير اعلام النبلاء(۶/۲۷)-
[8]) حواله بالا
[9]) الكاشف(۲/۳۷۳) رقم (۶۲۳۵)-
[10]) ميزان الاعتدال(٤/٤٠٢) رقم (۹۶۰۷)-
[11]) الضعفاء الكبير للعقيلى(٤/٤٢٣) رقم (۲۰۵۱)-
[12]) تقريب التهذيب (ص ۵۹۶) رقم (۷۶۳۲)-

تر څو چې دده د تدليس تعلق دې نو هغه مضر نه دې ځکه چې دې د هغه مدلسينو نه دې چې د امامت په ځائي ولاړ دې او د نورو راويانو په نسبت ډير کم تدليس کوی او که تدليس کوی هم نو د ثقاتو نه کوی لکه سفيان ثوری او سفيان بن عيينه شوو. دغه وجه ده چې دده تدليس علماؤ قبول کړې دې او په خپلو صحيح کښې ئې دده روايات اخستې دی.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې دوی په دويمه مرتبه کښې ذکر کړې دی(١)

بيا دده د تدليس نه غالب مراد دادې چې دې د صحابه کرامو نه مرسلا ذکر کوی او دې ته تدليس نوم ورکړې شوې دې(٢)

دې نه علاوه دې يحيى ابن کثير اګرچې کثير التدليس او کثير الارسال مشهور دې خو بيا هم حافظ رحمه الله فرمائي چې ده به تدليس کم کوو، او ددې قرينه داده چې يحيى ابن کثير د ابوسلمه نه ډير زيات روايات نقل کوی ددې باوجود هغه يو حديث "عن محمد عن ابراهيم عن ابي سلمة عن عائشة مرفوعا: من ظلم قيد شبر من الارض طوقه الى سبع ارضين" (٣) روايت کړې دې په دې هغه د ابوسلمه نه په مخامخ نقل کولو په ځائي دمحمد بن ابراهيم په واسطه سره ذکر کړې دې معلومه شوه چې دې لږ تدليس کونکې دې که کثير التدليس وو نو د محمد بن ابراهيم واسطه به يې حذف کړې وه(٤)

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او ليکی "وکان يحيى بن ابي كثير من العباد اذا راى جنازة لم يتعش تلك الليلة ولا قدر احد من اهله ان يكلمه" (٥)

يعنې "يحيى ابن کثير د عبادت ګذار خلقو نه وو کله به ئې جنازه اوليدله نو هغه شپه به ئې نه روټئ خوړله او نه به ئې کوروالو سره دخبرو همت وو"

د صحيح قول مطابق ددوی وفات ۱۲۹ هـ کښې شوې وو(٦) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ ..ابوسلمة: دې دحضرت عبدالرحمن بن عوف ځوئې او د مدينه فقهاؤ کښې يو اوچت فقيه او او مشهور تابعي دې.

---

(١) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس)ص(٢٥)-

(٢) ارسل عن انس بن مالک وجابر بن عبدالله الانصاری والحکم بن مينا وعروة بن الزبير وابی امامة الباهلی وابی سلام الحبشی فروايته عن الصحابة منقطعة ولعل هذا هو مرادهم بالتدليس تحرير تقريب التهذيب للدكتور بشار عوادمعروف والشيخ شعيب الارنؤوط(٤/٩٩) رقم (٧٦٣٢)-

(٣) اخرجه البخاری فی صحيحه فی کتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض رقم(٢٤٥٢)-

(٤) قال الحافظ وفی هذا الاسناد ما يشعر بقلة تدليس يحيى بن ابی کثيرلانه سمع کثير من ابی سلمة وحدث عنه هنا بواسطة محمدبن ابراهيم:فتح الباری(٥/١٠٥) کتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض)-

(٥) الثقات لابن حبان (٧/٥٩١)-

(٦) سير اعلام النبلاء[٦/٢٨]-

ددوی حالات کتاب الایمان "باب صوم رمضان احتسابا من الایمان" لاندې تیر شوي دي[1]

⑤ حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضرت ابوهریره حالات کتاب الایمان "باب امور الایمان" لاندې تیر شوي دي[2]

قوله: ان خزاعة قتلو رجلا من بني ليث عام فتح مكة بقتيل منه قتلوه: قبیله خزاعه د فتح مکه په موقع د بنولیث یو کس د خپل یو مقتول بدله کښې قتل کړو
د فتح مکه موقع کښې د قبیله خزاعه چې کوم کس قتل کړې وو د هغه نوم خراش بن امیه خزاعی دې او څوک وائی چې قتل کړې وو د هغه نوم ابن الاثوع الهذلی وو جاهلیت کښې ابن الاثوع د خزاعه احمر نومې سړې قتل کړې وو نو د فتح مکه موقع کښې خراش بن امیه خزاعي دده بدله واخستله او ابن أثوع الهذلی ئې قتل کړو
ددې تفصیلی واقعه ابن هشام رحمه الله په خپل سیرت کښې د ابن اسحاق حواله سره لیکلې ده چې حاصل ئې دا دې:
احمر نومې یو ډیر بهادر سړې وو دهغه عادت وو چې کله به اوده کیدو نو په زور زور سره به ئې خراټې کولې خلقو ته به معلومه شوه چې دې کوم ځائی دې؟ هر کله چې به دې خپله قبیله کښې وو نو د تولو نه به جدا اوده کیدلو که په قبیله به حمله اوشوه نو هغوی به ورته "یا احمر" سره آواز ورکولو نو دې به لکه د شیر راپاسیدلو نو بیا دده مخکښې څوک اودریدلې نه شو وئیلې کیږی چې د قبیله هذیل یو جنګیالي جماعت رالو او په قبیله خزاعه ئې د حمله اراده اوکړه هر کله چې نزدې راغې نو ابن الاثوع هذلي ووئیل چه تلوار مه کوه، خه ګورمه چه دلته احمر شته کنه، که چرې هغه موجود وي نو حمله کول به ممکن نه وي نو هغه د خراټو په آواز پسې روان شو چه هغه ته ورسیدلو او د خوب په حالت کښې ئې قتل کړو، بیا ئې چه په قبیلې واله باندې حمله وکړه نو هغوي یا احمر یا احمر ووئیل لیکن دلته د احمر کار تمام شوې وو، کله چه د فتح مکې ورځ راغله نو ابن الاثوع هذلی کوم چې تر اوسه پورې په حالت د شرک کې وو، مکې مکرمې ته راغلو او د حالاتو معلومولو کوشش ئې کولو،
چه کله قبیله خزاعه دده ولیدو نو وئې پیژندو او د ده محاصره ئې وکړله، تپوس ئې ترې وکړو چه ته د احمر قاتل ئې ؟ ده وئیل چه او، هم خه د احمر قاتل یم، په ده کښې خراش بن امیه راغلو او خلقو ته ئې آخوا کیدو اشاره وکړله، کله چه خلق اخوا شو نو د ابن الاثوع په خیټه کښې ئې توره ورومنډله، او د ده خیټه ئې وشلوله او کولمې ئې بهر راووتې، هم دغه شان ئې قتل کړو، په دې موقع حضور اکرم صلی الله علیه وسلم تشریف راوړو او د قتل وقتال نه ئې منع وفرمائیله او د وینې قیمت ئې ورکړو.[3]

---

[1]) کشف الباری (۲/۳۲۳)-

[2]) کشف الباری (۱/۶۵۹)-

[3]) اوګورئ: السیرة النبویة لا بن هشام، القسم الثانی (ص ٤١٤) طبعة مصطفی البابی الحلبی، والسیرة النبویة لابن هشام مع الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۵)-

د قبیله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقیق: د ابن اسحاق په ده روایت کښې د مقتول نوم ،، ابن الاثوع (بالثاء المثلثة) الهذلي راغلې دې، ابن هشام رحمه الله وئیلي دي ،، وبلغني ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب بن الاكوع، قتلته بنو كعب فوداه بمائة ناقة،، (۱) یعنې ماته د خبره رارسیدلې ده چه حضور اکرم ﷺ د فتح مکې په ورځ د ټولو نه اول مقتول چه د هغه دیت ورکړې شوي وو هغه جنیدب بن الاکوع وو ،دې بنو کعب قتل کړي وو ،هغوی ﷺ سل اوښان په دیت کښې ورکړل، په دې کښې اکوع ،،د کاف سره دې نه د ثا مثلثې سره،

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن اسحاق واقدی په حوالې سره نقل کړي دي چه د مقتول نوم، ،جندب بن الادلع وو (۲)خو چه طبری د اسحاق نه دا قصه نقل کړي ده نو په ده کښې،، جنیدب الادلع ذکر دې،(۳)

دغه شان ددې مقتول د نوم په باره کښې اختلاف شوې دې چه آیا د جندب وو او که جنیدب،هم دغه شان دا ده د پلار په باره کښې اختلاف شوې دې چه آیا دده نوم اثوع وو او اکوع یا ادلع؟ ددې د تطبیق صورت دا دې ممکنه ده چه ده جندب مکبرا هم وئیلی کیدو او جنیدب مصغرا هم وئیلې کیدو،

او دغه شان دا ده د پلار په نوم کښې هم دا وئیلي شي چه دې په دریو وانړو نومونو بللې کیدو ـ البته دلته یو غټ اشکال دا دې چه اوس مونږ د ابن اسحاق په حوالې سره ورستو ذکر کړل چه،،ابن الاثوع چه د احمر قاتل دې او اوس د فتح مکې په موقع هغه د خراش ابن امیه په لاسونو قتل شو، هغه په حالت د شرک کښې وو،

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل کتاب، ،الاصابة،، کښې په القسم الاول کښې جندب او جنیدب ذکر کړی دې او په قسم اول کښې دې د هغه حضراتو ذکر کوی چه د هغوی صحابیت ثابت شوی وی،(۴)

د دې اشکال په باره کښې داسې وئیلی شوی دی،چه د ابن اسحاق په نیز دې مشرک وو او مسلمان شوی نه وو،لیکن د حافظ ابن حجر د تحقیق په مطابق دې مسلمان شوي وو او ده ته د رسول الله ﷺ د صحبت شرف هم حاصل شوې وو،

د مقتو ل تعلق د بنو لیث سره وو او که بنو هذ یل سره؟ بیا په حدیث باب کښې، ،قتلوا رجلا من بني ليث،، راغلې دې،خو د ابن اسحاق روایت چه مونږ په تفصیل سره ذکر کوؤ،په دې کښې ``بنو هذیل،، ذکر دي، ولې چه ابن الاثوع هذلی وو لیثی نه وو،او دا دواړه جدا جدا قبیلې دې، ددې تعارض حل په دې طریقه کیدې شي چه د مقتول تعلق د دواړو قبیلو سره وو

---

(۱) السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الا نف (ج ۲ ص ۲۷٦) ـ
(۲) وګورئ الاصابة (ج ۱ ص ۲٤۷) ـ
(۳) حواله بالا) ـ
(۴) اوګورئ مقدمة الاصابة (ج ۱ ص ۵و٤) ـ

د يوې سره خانداني تعلق وي او د بل سره د معاهدې تعلق وي، والله اعلم
د تعارض لرې کولو راجح صورت: دلته د تعارض لرې کولو صورت دا هم دې،کوم چه د تکلفاتو نه د خالي والي په وجه راجح هم دی چه صحيح بخاری که ذکر شوي واقعه مستقل وګرخولي شي،او په سيرت ابن هشام وغيره کښې راغلی واقعات مستقل شي،ګويا چه دا مختلف روايات په مختلفو واقعاتو باندی محمول ده،د فتح مکې په موقع ډير واقعات مخې ته راغلی وو،ددې قرينه دا هم دا چه د ابن هشام رحمه الله الفاظ دي، "بلغنی ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب"،ددې نه معلوميږي چه مقتولين ډير وو،په ده که اوليت جنيدب بن الأكوع ته حاصل وو.
هم دغه شان ابن اسحاق چه ابن الاکوع په حالت د شرک مقتول ګرخولې دې هغه خان له خبره ده، او حافظ رحمه الله جندب يا جنيدب په صحابو کښې شمارلو سره مقتول ګرخولې دې،دا بل شخصيت دی او دغه شان هر قسمه تعارض هم ختميدې شی او د تکلفاتو د ارتکاب ضرورت هم نه پيښيږي، کوم چه د مخکې تطبيق د پاره وشو، والله اعلم بالصواب

قوله: فأخبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب: د دې قتل د واقعې حضور اکرم صلى الله عليه وسلم ته خبر ورکړې شو ،نو هغوی په خپله سورلۍ باندې سور شو او خطبه ئې ووئيله،

قوله: فقال: ان الله حبس عن مكة القتل اوالفيل،شك ابو عبد الله: هغوی وفرمائيل چه الله تعالى د مکې مکرمې نه قتل منع کړی دی، يا هغوی وفرمائيل چه هاتيان ئې منع کړی دی،ابو عبدالله ته شک دی،

دلته څلور نسخې دې: ① يو خو دا ده، "شك ابوعبدالله"، ② د دويمې نسخې عبارت دا دې. "قال محمد: وجعلوه على الشك، كذا قال ابونعيم: واجعلوا على الشك: الفيل او القتل"، ③ د دريمې نسخې عبارت دې، "ان الله حبس عن مكة القتل او الفيل، كذا قال ابو نعيم،وا جعلوا على الشك، الفيل او القتل"، ④ دڅلورمې نسخې عبارت دې، "قال ابوعبد الله: كذا قال ابونعيم، اجعلوه على الشك"، دلته "ابوعبد الله" او "محمد" نه د امام بخاری رحمه الله مراد دی، په ده کښې د شک ظاهرا نسبت امام بخاری طرف ته شوی دی،ليکن حقيقت کښې دا مجمل دی او په باقی نسخو کښې تفصيل دی،دا اجمال په ذکر شوی تفصيل باندې محمول دی،يعنی اصلی شک امام بخاری ته نه دې، بلکه ابو نعيم يا بل راوی ته دی بيا په ده کښې د دويم عبارت مطلب دا دې چه امام بخاری رحمه الله فرمائی چه راويانو دا په شک سره روايت کړی دی، ابو نعيم رحمه الله چه دا د امام بخاری شيخ دی هغوی ده راويانو نه شک سره نقل کړی دی،

د دريمې نسخې د عبارت مطلب دا دې، "اجعلوا ......"مقوله د ابو نعيم ده،ګويا چه هغه حاضرينو ته وائی چه دا شک سره وساتې،

د څلورمې نسخې په مطابق، "اجعلوا ......"مقوله د امام بخاری ده ګويا چه هغه فرمائی چه دا

په شک سره وساتئ، ځکه چه زما شيخ ابو نعيم دا په شک سره روايت کړې دې،

وغيره يقول : الفيل،د ابو نعيم نه علاوه نورو راويانو بغير د شک نه، «**الفيل**»، وائى

دلته د غير نه مراد عبيدالله بن موسى دې ① کوم چه د ابو نعيم رفيق او د شيبان سره په روايت کولو کښې شريک دې، ② داسې حرب بن شداد هم مراد دې، کوم چه د يحيي بن ابى کثير نه روايت کوى، ③ او دشيبان دوست او ملګرې دې،

د فيل د حبس واقعه: دلته، ، **ان الله حبس من مكة الفيل**،، نه مراد اصحاب فيل دې او په دې کښې د اصحاب فيلو مشهورې واقعې طرف ته اشاره ده.

د دې واقعې خلاصه دا ده،

د حضور اکرم ﷺ د پيدائش نه پنځوس او يا پنځ پنځوس ورځې مخکښې دا واقعه راغلې وه. اوشوه داسې چه نجاشي د حبشې د حاکم د طرف نه د يمن حاکم ابرهه نومې سړې وو. کله چه ده وکتل چه د عربو تول خلق د بيت الله حج دپاره مکې مکرمې ته ځې او د خانه کعبه طواف کوى، نو ده وغښتل چه د عيسايانو د مذهب په نو م يو عالى شان عمارت جوړ شى، چه ډير زيات ښکلى وى، چه د عربو خلق هغه ساده کعبه پرېږدې او ددې مصنوعى او پرتکلف کعبې طواف شروع کړئ، چنانچه د يمن په دارالسلطنت صنعاء کښې يوه خائسته ګرجا جوړه شوه، په عربو کښې چه کله د خبره مشهوره شوه، نو د يو روايت په مطابق د قبيله کنانه يو سړې هلته راغلو او غټ بول ئې وکړل او وتختيدو، او دبل روايت په مطابق د عربو ځوانانو د دې په خوا وشاء کښې اوُر بل کړو، دا هوا په ذريعې سره په ګرجا کښې اوُر بل شو. او ګرجا اوسوزيده، ابرهه په غصه کښې قسم وخوړلو چه د خانه کعبې نړولو سره به ساه اخلمه.

او په دې اراده ئې مکې ته فوځ ورواستولو، په لاره که چه به د عربو کومې قبيلې مزاحمت کولو نو هغه به ئې ختمولو، تردې چه مکې مکرمې ته راورسيدل. لښکر او هاتهيان هم ورسره وو، د مکې په طرفونو کښې د مکې واله ځاروى څريدل، د ابرهه لښکر هغه ځاروى ونيسل چه په هغې کښې دوه سوا اوښان د حضور ﷺ د جدامجد عبدالمطلب وو،

په دغه وخت کښې دقريشو سردار او د خانه کعبې متولى عبدالمطلب وو. کله چه ده ته د ابرهه خبر وشو نو قريش ئې جمع کړل او ورته ئې ووئېل چه ويريږى مه خانه کعبه خالى کړئ، خانه کعبه څوک نړولى نشي، دا د الله کور دې او هغه به ئې پخپله حفاظت کوى،

دې نه ورستو عبدالمطلب يو څو د قريشو سرداران ځان سره کړل او ابرهه سره ميلاويدو ته لاړل، ابرهه د عبدالمطلب په ليدو سره په رعوب راغلو او ډير په احترام او اکرام سره ورته راغلو، د خبرو په دوران کښې عبدالمطلب د اوښانو د رهائى مطالبه وکړله، ابرهه متعجب شو او وئيل ډيره د تعجب خبره ده، چه زما سره دې د خپلو اوښانو په باره کښې خبره وکړه او خانه کعبه چه ستاسو د اباء او اجداد دين او مذهب دى، ددې په باره کښې ته يو لفظ هم ونه وئيلو، عبدالمطلب جواب ورکړو، ، انا ربُ الابل، وللبيت رب سيمنعه ،، څه د اوښانو مالک يم ځکه ما د اوښانو سوال وکړو، او د خانه کعبې خدا پخپله مالک دى، هغه به خپل کور بچ کوى، ابرهه د څه خاموشۍ نه پس د عبدالمطلب اوښان واپس کولو حکم وکړلو، عبدالمطلب

خپل اوښان واخستل او واپس راغلو، او قريشو ته ئې حكم وكړلو چه مكه خالي كړي، او ټول اوښان ئې د خانه كعبې نذر كړل، او د يو څو كسانو سره د خانه كعبې دروازې ته حاضر شو، چه ټول منت او زارى سره دعا وغواړي،

عبدالمطلب د دعا نه فارغ كيدو سره خپلو ملګرو سره غر ته وختو، او ابرهه خپل لښكر واغستلو او د خانه كعبې نړولو دپاره لاړل، بس سمدستي د خدا په حكم د وړو وړو مرغو دلې دلې په نظر راغلې، د هرې يوې په مخوكه او په پنجو كښې واړه واړه كانړي وو، چه ناڅاپه په لښكر باندې باران شو، د خداى په قدرت سره هغه كانړو د ګولې كار وركولو، په سر باندې به پرېوتو او د لاندې د طرفه به ووتو، او چه په كوم كس به هغه كانړي پرېوتو نو هغه به ختميدو، غرض د چه په ده طريقه د ابرهه لښكر تباه او برباد شو، او په خپله د ابرهه په بدن باندې تنكۍ دانې راوختې، چه د هغې په ذريعه د هغه بدن سخا شو او د بدن نه نې نو او وينه بهيدله، او يو بل پسې به ئې يو يو اندام كټ كيدلو او غورځيدو به، آخر د هغه سينه وشليده، زړه ئې بهر راوتو او مړ شو، چه كله ټول مړه شول، نو الله تعالى د سيلاب په ذريعه هغه ټول په درياب يوړل، (۱) دلته حضور اكرم ﷺ ده واقعې طرف ته اشاره وكړله او د ئې ونيل غوښتل چه الله تعالى د مكې مكرمې د حرمت دپاره اصحاب فيل: مكې والو نه منع كړل او په دوى ئې ابابيل مسلط كړل، لهذا د اسلام نه پس خو د هغې خلقو حرمت نور هم زيات يري،(۲)

كه چرې د رواياتو په لفظ كښې غلطي راشي نو د هغې تصحيح كول پكار دي كنه؟ امام بخاري رحمه الله دلته چه څنګه د امام ابو نعيم رحمه الله نه اوريدلې دي هم هغه شان ئې نقل كړې دي او تلامذه ته ئې هم ووئيل چه دا هم داسې پاتې شي او په صواب ئې ورته تنبيه وكړله،

ددې نه معلومه شوه چه د امام بخاري رحمه الله په نزد كه چرته د روايت په لفظ كښې غلطي راشي نو هم داسې روايت كول پكار دي،

په دې مسئله كې د علماء دوه مذاهب دي: ① نافع مولى ابن عمر، ابو معمر عبدالله بن سخبره، محمد بن سيرين، قاسم بن محمد او د رجاء بن حيوة نه علاوه نور ډير حضرات دي چه څنګه ئې اوريدلي دى هغه شان دې روايت كړى شي، (۳) ② اكثر محدثين مثلا همام، ابن المبارك، ابن عيينه، النضر بن شميل، ابو عبيد، عفان، ابن المديني، ابن راهويه، حسن بن على الحلواني، حسن بن محمد الزعفراني وغيره فرمائي چه كه چرته په روايت كښې غلطي واقع شي نو دا درست كولو سره على الصواب نقل كول پكار دي.(۴)

---

(۱) وګورئ سيرت المصطفى (ج ۱ص ۴۶ ـ ۴۹)۔

(۲) فتح الباري ج ۱ ص ۲۰۶)۔

(۳) وګورئ الكفاية (ص ۱۸۵ ـ ۱۸۸) باب ذكر الرواية عمن كان لا يرى تغيير اللحن في الحديث والجامع لاخلاق الراوي وآداب السامع (ص ۲۴۲ و ۲۴۳) وعلوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱۸) النوع السادس والعشرون في صفة رواية الحديث وشرط ادائه وما يتعلق بذلك ـ وفتح المغيث للسخاوي (ج ۳ ص ۱۶۸) اصلاح اللحن والخطاء)۔

(۴) وګورئ (المحدث الفاصل بين الراوي والواعي (ص ۵۲۴ ـ ۵۲۶) والكفاية (ص ۱۹۳ ـ ۱۹۸) وفتح المغيث للعراقي (ص ۲۶۶) وفتح المغيث للسخاوي (ج ۳ ص ۱۶۹)۔

خطيب بغدادى رحمه الله فرمائيلې دى ... وهذا اجماع منهم ان اصلاح اللحن جائز.(١) يعنى د حديث د علماؤ اجماع ده چه د لحن اصلاح جائز ده،هم دغه شان فرمائى : والذى نذهب اليه رواية الحديث على الصواب، وترك اللحن فيه وان كان قد سمع ملحونا، لان من اللحن ما يحيل الاحكام ويصير الحرام حلالا، والحلال حراما، فلا يلزم اتباع السماع فيما هذه سبيله، والذى ذهبنا اليه قول المحصلين والعلماء من المحدثين.(٢) يعنى زمونږ مذهب دا دې چه حديث درست روايت شي او په لحن باندې عمل اونکړى شى، اگر چه سماع د لحن سره شوې وى، ولې چه بعضې لحن داسې دې چه هغه په احكامو كښې تبديل راولې او حرام حلالوى او حلال حراموى،لهذا كوم ځائ كښې چه داسې صورت وى نو هلته د سماع اتباع ضرورى نه ده،زمونږ دا مذهب هم د علماؤ او محديثنو مذهب دى،

حافظ ابن الصلاح او امام نووى رحمهما الله هم ده ته صحيح وئيلې دې. (٣)دا خبرې خو په هغه لحن كښې ده چه كومې سره معنى نه بدليږې او كوم ځائ چه معنى بدليږ ي نو هلته بغير د تردد نه ددې حضراتو په نزد على الصواب روايت كول پكار دې، (٤) البته د شيخ عزالدين عبدالسلام په باره كښې علامه ابن دقيق ليكلې دى. سمعت ابا محمد بن عبد السلام. وكان احد سلاطين العلماء. كان يرى فى هذه المسالة مالم اره لاحد، ان هذا اللفظ المحتمل لا يروى على الصواب ولا على الخطاء، اما على الصواب فانه لم يسمع من الشيخ كذلك، واما على الخطا فلان سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يقله كذلك.(٥) يعنى د شيخ عزالدين عبدالسلام په دې مسئله كښې يو رائى ده چه هغه د بل چا نه نقل شوې نه ده او هغه دا ده چه محتمل لفظ دې نه درستگئ سره روايت شي او نه دې غلط پاتې كيدو سره نقل كړې شي،درست په دې وجه روايت كول نه دې پكار چه د ده د شيخ نه سماع نشته او غلط په دې وجه نقل كول نه دې پكار چه داسې د رسول الله ﷺ نه منقول نه دې، ددې حاصل دا دې كه چرى په روايت كښې غلطى واقع وى نو نه ده درست روايت شى او نه خطاء ولې چه د درست سماع نشته او خطا د حضور اكرم صلى الله عليه وسلم نه صادر شوې نه ده.

كه چرته په كتاب كښې غلطى واقع شى نو هغه په خپل حال باندې پرښودل پكار دى او كنه د هغه تصويب پكار دى؟ دا خبرې خو د روايت په باره كښې وې اوس كه چرته په كتاب كښې غلطى واقع شى نو د هغې اصلاح پكار ده او كنه ؟ حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائيلې دى چه

---

(١) الكفاية (ص ١٩٨)۔

(٢) الجامع لاخلاق الراوى وآداب السامع (ص ٢٤٣) القول فى ردالحديث الى الصواب، اذا كان راويه قد خالف موجب الاعراب)۔

(٣) فتح المغيث للسخاوى (ج ٣ ص ١٧٠)۔

(٤) وگورئ علوم الحديث لا بن صلاح (ص ٢١٨) وتقريب النواوى (ج ٢ ص ١٠٧)۔

(٥) فتح المغيث للعراقى (ص ٢٦٦) وانظر ايضا فتح المغيث للسخاوى ·(ج ٣ ص ١٦٨ و ١٦٩)۔

صحیح خبره دا ده چه هغه په خپل حال باندې پرښودل پکار دی، په کتاب کښې تصحیح نه ده پکار البته په حاشیه کښې د غلطۍ نشاند هی پکار ده. [1]
ددې وجه واضحه ده په اکثرو وختونو کښې اهل علم یوه خبره غلطه گڼرې، خوچه کله د هغې صحیح توجیه کیږي ، خاص طور د عربۍ په لحاظ سره تخطئه کافی د احتیاط تقاضه کوې،ولی چه لغات د عربۍ مختلف دی،لهذا یو جهت او یا لغت غلط ثابتول معولی خبره نه ده. [2]چنانچه امام احمد بن حنبل رحمه الله عادت وؤ، که چرته به ئې فحش غلطي وکتله نو د هغې تصحیح به ئې کوله او که چرته معولی غلطی به وه نو هغه به ئې پرښودله. [3]
حافظ ابن الصلاح رحمه الله نه نقل شوې دی چه یو محدث چا په خوب کښې ولیدلو چه دهغه په شونډو او یا ژبه کښې عیب دې، کله چه ترې تپوس وکړې شو نو ووئیل چه ما د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم په حدیث مبارک کښې په یو لفظ کښې د خپلې رائی نه تبدل کړې وو، ددې وجې نه زما سره داسې وشوه. [4]هم دغه شان قاضی عیاض رحمه الله هم فرمائیلې دی. ، ان الذی استمر علیه عمل اکثر الاشیاخ ان ینقلوا الروایة کما وصلت الیهم ولا یغیروها فی کتبهم ......
[5]حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائیلي دي چه بعضې علماؤ حضراتو په کتابو نو کښې د تبدیلیانو جسارت کړې دې، لکه علامه ابو الولید هشام بن احمد کنانی وقشی دې، دا چونکه انتهائی ثاقب فهم ، تیز ذهن ، متفنن او کثیر المطالعه بزرگ وو، په دې وجه باندی هغه په کتابو نو کښې ډیر اصلاحات کړې دی، لیکن په ډېرو ځیزونو کښې په خپله غلطیانې کړې دی، چا چه هم داسې قسما اصلاح کړې ده، نو هم د هغه سره داسې معامله شوې ده. [6]
په دې وجه په کتاب دننه د اصلاح او تغیر باب بند کړې شي خاص طور چه کله په حاشیه کښې د هغې وضاحت کیږي. [7] او بیا په دې کښې اختیار دې چه روایت اول علی الصواب نقل کړي، او د هغې نه ورستو چه کوم ئې د استاذ نه اوریدلی وی هغه بیان کړي او که وغواړې چه څنگه ئې اوریدلی دې اول هغه بیان کړې او بیا ئې علی الصواب نقل کړی،په دې کښې اولنې قول بهتر دې، چه حضور اکرم صلی الله علیه وسلم طرف ته د غلطۍ نسبت بالکل ونکړې شي. [8] والله اعلم ،

قوله: <u>وسلط علیهم رسول الله والمؤمنین</u>: او په دوې باندې الله تعالی خپل رسول ﷺ

---

[1] علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۱۹) -
[2] وگورئ: علوم الحدیث لابن الصلاح (ص ۲۱) وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۷)-
[3] علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۱۹) -
[4] (حواله باله) -
[5] الالماع (ص ۱۳۱) باب اصلاح الخط وتقویم اللحن والاختلاف فی ذلک،وعلوم الحدیث (ص ۲۱۹)
[6] علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۲۰) -
[7] (حواله باله) -
[8] علوم الحدیث (ص ۲۲۰) -

او اهل ايمان غالب كړي دي. دلته، سلط، دمعروف صيغه ده. او په دويمه نسخه كښې، والمؤمنون، دي، په دې صورت كښې، سلط، د مجهول صيغه شوه، رسول الله صلى الله عليه وسلم والمؤمنون، به نائب فاعل وي.(۱) مطلب دا دې چه ابرهه اود هغه لښكر ته خو ده داخيلدو موقع مَيلاؤ نه شوه، بلكه دوى د كعبې نه بهر هلاک شو او دا الله تعالى رسول ﷺ او مومنان الله تعالى غالب كړل. الا وانها لم تحل لاحد قبلي ولم تحل لاحد بعدي،
په غور واورې دا نه زما نه مخكې د چا د پاره حلال وو او نه زما نه ورستو د چا دپاره حلال دې، دا ده حديث په بناء باندې د بعضې علماؤ مذهب دې. چه كه اهل مكه په بغاوت راشي او په باطل باندې يو ځائ شي نو هم د دوي سره قتال درست نه دې. البته د جمهور علماؤ په نزد كه چرته بغير د قتال نه سم نه شو نو د قتال اجازت شته دې، د فريقينو د مذاهبو تفصيل او دلائل په تير شوي ،باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب، كښې تير شوي دي. هم دغه شان په ده باب كښې حرم مكه كښې قتل وقصاص حكم هم په تفصيل سره بيان شوي دي.

قوله: الا، وانما حلت لي ساعة من نهار، الا، وانها ساعتي هذه حرام: واورې. دا زما دپاره د ورځې په څه حصه كښې حلال شوې وو او اوس دا حرام دى. **لايختلى شوكها ولا يعضد شجرها :** نه دې د دې غنى پريكړلى شي او نه دې ددې ونې كټ كړ لې شي. لايختلى، باب افتعال نه د مضارع مجهول صيغه ده. اختلا معنى ذ غنې ده. (۲)

شوک: د شوكة جمع ده غنې ته وئيلې كيږي (۳)

قوله: لا يعضد: عضد يعضد (باب ضرب) نه مضارع مجهول صيغه ده. دا دې معنى هم د غنې ده.(۴)

د حرم مكې د نبا تا ت او د اشجار و د قطع څه حكم دې؟ په تفصيل سره ورستو ،باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب، د لاندې تير شوي دي

قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد :او نه دې د دې غورځيدلى ځيز (يعنى لقطه) اوچته كړې شي. مگر د معرف د پاره اجازت دې.
د حرم د لقطې حكم : كه چرى په حرم كښې څه ځيز وغورځيږي نو آيا ددې حكم هم د عامې لقطې په شان دى او يا كه د دې حكم د نورو ځاينو د لقطو په مقابله كه څه فرق شته دې ، امام شافعي رحمه الله فرمائى چه د لقطې حل او حرم كښې فرق شته دې، د هغه په نز د عامى

---

(۱) فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۶) -
(۲) وگورئ: النهاية لا بن الا ثير (ج ۲ ص ۷۵) والقاموس الوحيد (ص ۴۸۳) -
(۳) القاموس الوحيد (ص ۸۹۹) -
(۴) النهاية لا بن الا ثير (ج ۳ ص ۲۵۱) -

لقطې حکم د دې، چه التقاط د لقطې واجب او که مستحب دې.او د دې نه ورستو به د يو مدت پورې تعريف کوی، او که د تعريف نه پس هم مالک رانغلو نو ملتقط هغه په خپل استعمال کښې راوستې شي، برابره خبره ده، که ملتقط غنی وی او که فقير (١)

او دحرم دلقطه په باره کښې هغه فرمائی چې ددې التقاط صرف دحفاظت په غرض سره جائز دی، دتملک په نيت سره بالکل جائز نه دی، بيا به ددې هميشه تعريف کيږی، گويا چې ددې تملک به ممکن نه وی ـ (٢)

جمهورائمه او دامام ابوحنيفه، دامام مالک مذهب او دامام احمد رحمهم الله مشهورقول دادې چې په لقطه دحل اودحرم کښې هيڅ فرق نشته. دامام شافعی رحمه الله يوقول هم داسې دې ـ (٣)

دامام شافعی رحمه الله استدلال يوخو دحديث باب نه دې ـ

دويم استدلال په صحيح مسلم اوسنن ابی داؤد کښې دحضرت عبدالرحمن بن عثمان تيمی رضی الله عنه روايت ,,ان رسول الله صلى الله وسلم نهى عن لقطة الحاج،، نه دې ـ (٤) يعنی ,, رسول الله ﷺ دحاجی دلقطه نه منع فرمائيلې ده،،ـ

امام شافعی رحمه الله فرمائی چې دعام لقطې په باره کښې رسول الله ﷺ ,,عرفها سنة،، فرمائيلی دی ـ (٥) اودلقطه حرم په باره کښې ئې هډو څه توقيت نه دې فرمائيلې. نومعلومه شوه چې ددې دائما تعريف ضروری دې، تردې پورې چې مالک ئې ملاؤشی. گنی داشان دتخصيص هډوڅه وجه نشته دې، په دې کښې راز دا دې چې مکه مکرمه لره الله تعالی ,,مثابة للناس،، جورکړې دې. دکوم ځاې نه چې خلق لاړشی بياواپس دوباره دوباره راځی.عين ممکنه ده. چې ددې مفقود څيزدوچې نه مالک واپس راشی، يا څوک را اوليږی نودغه شان به دهغه مال محفوظ وی ـ (٦)

دجمهورو استدلال دلقطې په باره کښې وارد دهغه عامو احاديثونو نه دې په کوموکښې چې د لقطه حل اوحرم په مينځ کښې څه تفريق نه دې کړې شوې ـ (٧)

بيا لقطه يوامانت دې.دعاموودیعتونوپشان ددې په حکم کښې څه فرق نشته، که دحل امانت وی اوکه دحرم امانت ـ (٨)

---

١) تكملة فتح المهم (ج ٢ ص ٦٢٢) نقلا عن مغنى المحتاج (ج ٢ ص ٤١٧) ـ

٢) تكملة فتح الملهم (ج٢ص٦٢٢). نقلا عن مغنى المحتاج (ج٢ص٤١٧)ـ

٣) اوگورئ: المغنى لابن قدامة (ج٦ص١١)ـ

٤) الصحيح لمسلم،كتاب اللقطة،باب فى لقطة الحاج،رقم (٤٥٠٩) والسنن لابى داود، كتاب اللقطة، باب التعريف باللقطة،رقم (١٧١٩)ـ

٥) اوگورئ: صحيح البخارى (ج١ص١٩). كتاب العلم،باب الغضب فى الموعظة والتعليم اذا راى مايكره، رقم (٩١)ـ

٦) اوگورئ: تكملة فتح المهلم (ج٢ص٦٢٣). كتاب اللقطة، باب فى لقطة الحاج ـ

٧) اوگورئ: المغنى لابن قدامة (ج٦ص١١)ـ

٨) حواله بالاـ

دكوم خې پورې چې دحديث باب تعلق دې، نوددې په باره كښې علامه ابن قدامه رحمه الله فرمائى چې ,, الا لمنشد،، مطلب دې ,, الا لمن عرفها عاما،، دې _ مطلب دادې چې په مكه مكرمه كښې دلقطې اوچتولو اجازت هغه چا ته دې څوك چې دتعريف اراده لرى، دتملك په نيت سره داوچتولو گنجائش نشته دې _ (١)

په دې باندې سوال كيږى چې كله دحل اوحرم په لقطو كښې څه فرق نشته نو بيا په مخصوص توگه باندې دلته ,, لاتلتقط ساقطتها ......،، وئيلوسره دمكې مكرمې دتخصيص څه وجه ده؟ ددې جواب دادې چې دادمكې مكرمې دخصوصيت دوجې نه دى چې داتعريف صرف هلته واجب وى، بلكه ددې تاكيدمقصود دې چې په مكه مكرمه كښې دتعريف زيات اهتمام اوكړې شى، په حرم كښې چونكه بې شميره حجاج راځى نوځكه به هلته په تعريف كښې مبالغه كول پكاروى، په مساجدو كښې او په اسواقو(بازارونو) اوپه محافلو او په مجامعو كښې به باربار اعلانونه كول پكاروى اودا داسې دى لكه چې نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى ,, ضالة المسلم حرق النار،، (٢) چې دمسلمان ورك شوې څيزدسوزلوباعث دې _ ددې دا مطلب نه دې چې داحكم صرف دمسلمان دڅيزدپاره دې دذمى دپاره نه دې، بلكه دا حكم ددواړو دڅيزونو دپاره دې، البته دمسلمان دڅيزتاكيد مقصود دې _ (٣)

صاحب دهدايه فرمائى دحديث باب مطلب دادې چې ددې التقاط هم دتعريف دپاره جائزدې، او كوم خائې پورې چې دحرم دتخصيص تعلق دې نو داددې خبرې دواضحه كولودپاره دې چې چاته دا خيال راتلل نه دى پكار چې دلته چونكه په عام توگه باندې داجنبى خلقو ورود كيږى، معلومه نه ده چې اصل مالك به دكوم ځائې نه كوم ځائې ته رسيدلى وى نولهذا دتعريف هډوځه فائده نشته دې _ دااوگنړى اوتعريف اوعلان اونه كړى، ددې غلط فهمئ لرې كولودپاره حضوراكرم ﷺ اوفرمائيل چې ددې حكم هم دنورو علاقوپشان دې چې دلته هم تعريف ضرورى دې، څنگه چې په نوروعلاقو كښې تعريف ضرورې دې _ (٤)

بعضې حضرات وائى چې دلته چونكه ملتقط ته دا غلط فهمى كيدې شى چې بس صرف په ,,موسم حج،، كښې اعلان اوتعريف ضرورى كافي دې، ځكه هغوى تاكيد اوفرمائيلو چې دعام لقطې پشان پوره كال تعريف ضرورى دې _ (٥)

علامه ابن القيم رحمه الله دبعضې حضراتونه نقل كړى دى چې دمكې مكرمې تخصيص په دې

١) حواله سابقه _

٢) جامع ترمذى، كتاب الاشربة، باب ماجاء فى النهى عن الشرب قائما، رقم (١٨٨١) _ وسنن ابن ماجه، كتاب اللقطة، باب ضالة الابل والبقر والغنم، رقم (٢٥٠٢) _ ومسند احمد (ج٤ص٢٥) مسند مطرف بن عبدالله عن ابيه، رقم (١٦٤٢٣) و(ج٥ص٨٠) مسند الجارود العبدى، رقم (٢١٠٣٤ _ ٢١٠٤٠) _

٣) المغنى لابن قدامة (ج٦ص١١) _

٤) اوگورئ الهداية (ج٤ص٣٧٤) كتاب اللقطة (طبعة : ادارة القران كراتشى) وفتح القدير (ج٥ص٣٥٧)

٥) تكملة فتح الملهم (ج٢ص٦٢٣) نقلا عن مغنى المحتاج (ج٢ص٤١٧) _

بنيادباندې دې چې دمكې مكرمې نه خلق زرواپس خى، ځكه ديوكال پورې تعريف په بعضې وختونوكښې مفيدنه وى، ځكه هغه ځائې كښې لقطه هم هغه سړې اوچتولوشى كوم چې دخلقو دتللو نه وړاندې وړاندې تعريف كولې شى،اوپه نوروځايونو كښې چونكه دا وجه نه وى ځكه هلته تخصيص نه دې شوې ـ (۱)

اوكوم ځاې پورې چې حديث ,,نهى عن لقطة الحاج،، تعلق دې،نودا نهى بالكل صريح ده اوپه ظاهره ددې حكم دنورولقطودحكم نه مختلف دې ـ

ليكن حقيقت دادې چې ددې نهى نتيجه هم دا راوخى چې ,,لقطة الحاج،،او,,لقطة غيرالحاج،، كښې څه فرق هم نشته دې ـ

وجه داده چې لقطة الحاج دالتقاط نه نهى په دې بنياد باندې شوې ده چې حاجى دخپل ځان سره هم ضرورى ضرورى څيزونه اوړى اوكوم څيزونه چې هغه ځان سره اوړى دهغې نه هغه عموما مستغنى نه وى،ګويا ددغه څيزونو هغه ته سخت ضرورت وى.په داسې صورت كښې چې كله دهغه نه څه څيز اورك شى نوهغه به ئې خامخه لټوى اوپه عامه توګه باندې به هم هلته ئې لټوى كوم ځائې كښې چې هغه څيزاورك شوې وى.نولهذا كه چا دغه څيزاوچت كړونومالك به ئې په آسانۍ سره حاصل كړى. په خلاف دهغه صورت كښې چې څوك ئې اوچت كړى اوتعريف ئې اوكړى نو دا عين ممكنه ده چې څيزپه يوځائې كښې اورك شوې وى اوهغه سړې تعريف په بل ځائې كښې كوى، مثلا څيزپه مكه مكرمه كښې ورك شوې وى اوهغه په منى كښې اعلان كوى ـ په داسې صورت كښې به دتعريف هيڅ فائده نه وى ـ

ددې نه داخبره واضحه كيږى چې دلقطه الحاج حكم دنورو لقطو نه مختلف نه دې، ځكه چې اصل دادې چې التقاط لقطه نه وى، اوكه چرته دضائع كيدو اودتلف كيدو انديښنه وى نو التقاط دې اوكړې شى، څنګه چې لقطه الابل په باره كښې نهى وارد ده ـ بعينه دغه شان د لقطه الحاج نهى هم په دې بنياد باندې ده ـ (۲)

دلقطة الحاج په باره كښې يو وضاحت : دلته دا خبره دې ملحوظ وى چې دحاجيانو د لقطې التقاط كوم ممنوع دې دا حكم معلول بالعلة دې،په هغه صورت كښې به التقاط نه كړې كيږى كله چې دضياع اودسرقه نه مامون وى ـ (۳)

علامه ابن الهمام رحمه الله فرمائى په صحيح مسلم كښې چې كوم ,,نهى عن لقطه الحاج،، راغلې ده،ددې په باره كښې ابن وهب رحمه الله فرمائى چې ددې مطلب دادې چې داپه هغه ځائې كښې دې پريخودې شى،تردې پورې چې مالك ئې راشى اودا واخلى. ليكن زمونږ په زمانه كښې په دې باندې عمل ممكن نه دې، ځكه چې په مكه مكرمه كښې دبيت الله شريف نه خاوښا ډيره زياتې غلاګانې كيږى، نوچې مالك نه وى نولقطه به بالكل محفوظه نه وى (۴) والله اعلم

---

(۱) اوګورئ: تهذيب السنن (ج ۲ص۲۷۳)ـ

(۲) اوګورئ: تكلمة فتح الملهم (ج۲ص ۶۲۴) ـ

(۳) حواله بالا ـ

(۴) فتح القدير (ج۵ص۳۵۷)ـ

قوله: فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ.

نوچې کوم سړې قتل کړې شي نوهغه ته (يعنې دهغه ولې ته) په دو اختياراتوکښې دبهتر اختيار دې. ياخودهغه مقتول ديت دې ورکړې شي يا دمقتول اهل ته دې قصاص ورکړې شي دلته ..مَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ.. واقع دې اوپه ظاهره ددې معنی درسته نه ده ځکه ..مَنْ قُتِلَ» نه مقتول مراد دې د..هو». ضميرهم دهغه طرف ته راجع کيږي. حالانکه مقتول ته اختيارنه وي.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چې دلته تقديری عبارت ..**من قتل فهو اى اهله بخير النظرين**،، دې يعنی مراد..**اهل**،، دې. اګرچه ددې په ځائې باندې ..هو.. يعنی دمقتول ضمير ايخودې شوې دې. ددې وجه هم داده چې هم مقتول ددې اختيار سبب جوړيږي.[۱]

ليکن علامه عينی رحمه الله فرمائی چې په دې کښې اضمار قبل الذکر لازميږي. کوم چې درست نه دې. ځکه چې د ..اهل،، اول ذکر نه دې شوې.[۲]

علامه خطابی اوحافظ ابن حجر رحمهما الله فرمائي دلته تقديری عبارت .. **من قتل له قتيل** .... دې.[۳]

علامه عينی رحمه الله په دې تقدير باندې هم اعتراض کړې دې او وئيلی دی چې په دې صورت کښې حذف فاعل (يعنی نائب فاعل) لازميږي.[۴]

هغه فرمائی چې دلته دې مبتداء محذوفه اومنلې شی او تقديری عبارت داسې پکاردې .. **فمن اهله قتل فهو بخير النظرين**،، په دې کښې ..**من**،، مبتداء ده... **اهله قتل**،، په مبتداء اوخبر باندې مشتمله جمله د..من.. موصول دپاره صله ده ..**فهو بخير النظرين**،، پوره جمله مبتداء اول دپاره خبردې...**قتل**،، کښې چې کوم ضمير دې هغه د..**اهل**،، مقدر طرف ته راجع دې او د..**فهو**،، ضمير..من،، طرف ته واپس کيږي.

اود.. **بخير النظرين**،، متعلق محذوف دې .. **فهو مرضى بخير النظرين**،، يا .. **فهو عامل بخير النظرين**،، يا .. **فهو مامور بخير النظرين**،، تقدير راويستلې کيدې شي.[۵]

دعلامه عينی رحمه الله دخطابی او دابن حجر رحمهما الله په تقديرباندې اعتراض اګرچه په خپل ځائې باندې صحيح دې. بيا هم دا وئيلې کيږی چې په اصل کښې دلته عبارت وو..**من قتل له**

---

[۱]) شرح الکرمانی (ج۲ص۱۲۲)_

[۲]) عمدة القاری (ج۲ص۱۶۵)_

[۳]) اوګوری: اعلام الحديث للخطابی (ج۱ص۲۱۶). وفتح الباری (ج۱ص۲۰۶)_

[۴]) عمدة القاری (ج۲ص۱۶۵)_

[۵]) حواله بالا_

قتيل،، ځکه چې په كتاب الديات والا روايت كښې صريح توګه باندې .. من قتل له قتيل .... وارد شوې دې ـ (۱)

بيا دعلامه صنعانى رحمه الله په نسخه كښې په خپله په دې مقام كښې د .. من قتل له قتيل،، پوره عبارت موجود دې. ددې نه معلوميږى چې په دې مقام كښې په بعضې نسخوكښې دغلطې نه .. له قتيل،، پاتې شوې دې ـ (۲) والله اعلم ـ

قوله: «إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ» :يا خواهل مقتول ته ديت وركړې شى يادمقتول نه دې قصاص واخستلې شى ـ

دعلامه كرمانى رحمه الله كلام نه معلوميږى چې .. اهل القتيل،، د .. يعقل،، نائب فاعل دې او د.. يقاد،، نائب فاعل ضمير دې. كوم چې دمقتول طرف راجع كيږى ـ (۳)

علامه قسطلانى رحمه الله د دمامينى په حواله سره نقل كړى دى چې كيدې شى .. يقاد،، .. يمكن من القود،، په معنى كښې وى. اوس به مطلب داشي .. يمكن اهل القتيل من القود،، دمقتول اولياؤ ته به دقصاص اخستلو اختيارحاصل وى ـ (۴)

د قتل عمد مؤجب احد الامرين دې يا صرف قصاص؟: ددې حديث نه معلوميږى چې دقتل عمدموجب په ديت اوقصاص كښې يودې. په دې كښې ديواختيارولوحق دمقتول ولى ته به وى ـ دامام شافعى او دامام احمد رحمهماالله هم دا مذهب دې ـ

اوامام ابوحنيفه، اوامام مالک او امام سفيان ثورى رحمهم الله فرمائى چې دمقتول ولى ته دقصاص اخستلو حق حاصل دې، كه قصاص نه اخلى نو معاف دې كړى ـ كوم حائې پورې چې دديت دايجاب تعلق دې، نودا دقاتل درضامندې باندې موقوف دې ـ (۵)

علامه ابوالقاسم سهيلى رحمه الله فرمائى چې دفريقين په مينځ كښې داختلاف منشا په آيت كريمه ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ (۶) كښې احتمال دې. په دې آيت كښې د.. اتباع.. حكم بالاتفاق ولى دم ته دې او.. اداء.. حكم قاتل ته دې. ليكن ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾ كښې دننه دوه احتماله دى. يوخودا چې ..من،، نه مراد ولى دم وى او.. عفى له،، معنى .. يسرله،، وى او د.. من اخيه،، نه مراد مقتول وى او.. شئ،، نه ديت مراد وى ـ

(۱) اوګورئ: صحيح البخارى (ج۲ص۱۰۱۶) كتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين. رقم (۶۸۸۰)

(۲) اوګورئ: ارشاد السارى (ج۱ص۲۰۵) ـ

(۳) شرح الكرمانى (ج ۲ص۱۲۲) ـ

(۴) ارشاد السارى (ج۱ص۲۰۵) ـ

(۵) اوګورئ شرح صحيح البخارى لابن بطال (ج۸ص۵۰۶و۵۰۷). كتاب الديات.باب من قتل له قتيل فهو بخير النظرين ـ

(۶) البقرة /۱۷۸ ـ

اوس به مطلب داوى ,, من يسره له من اخيه المقتول شيء اى من الدية،، يعنى كه چرته د ولى دم دپاره دده درور دوجې نه ديت وركړې شى نو (فَاتِّبَاعٌۢ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) ـ

اودويم احتمال دادې چې د ,,من،، نه مراد قاتل وى او,,عفى،، د عفو نه ماخوذ وى، چې معنى ئې دمعاف كوله ده او,, اخيه ،، نه مراد ولى دم وى، مطلب به داشى چې كه چرته قاتل ته دولى دم دطرفنه دقتل معافى وركړې شى نودقاتل نه به قصاص ساقط شى اودقاتل په ذمه به ديت واجب شى، نواوس به دولى دم په ذمه به په معقول توګه باندې دمال مطالبه به كيږى چې دهٔ لره ډير تنګ نه كړې شى او مدعا عليه يعنى دقاتل په ذمه په ښه طريقه سره اداء كول دى چې په مقدار كښې كمې اونه كړى اونه دې خواه مخواه تال متول كوى ـ (۱)

شوافع او حنابله په دې كښې ددې دويم احتمال په بنياد باندې دا وائى چې قاتل لره به كلى توګه باندې يا په جزئى توګه باندې معاف كړې شى نوقصاص به ساقط كيدوسره دديت دوجوب صورت جوړې دې شى،ګنى نه ـ ګوياچې قصاص معاف كولو سره دديت واجب كولواختياربه ولى دم ته وى قاتل ته نه ـ

اواحناف او مالكيه آيت لره اولنى احتمال باندې محمول كوى او دا وائى چې چونكه اصل حكم (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) موجب قصاص دې،البته كه چرې ولى دم قصاص وانخلى، بلكه په ديت اخستلوباندې راضى شى اوقاتل په ديت وركولوباندې راضى شى نواوس ددې طريقه كار ښودلې كيږى چې ولى دم دې ,,اتباع بالمعروف،، اوكړى اوقاتل دې ,,اداء باحسان،، اوكړى ـ

ددې نه علاوه داحنافو دلائل لاندې دى :

① ـ (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) ـ (۲)

② ـ (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) ـ (۳)

③ ـ (وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى الْقَتْلِ) (۴)

په دې آيت كښې بالاتفاق هم قصاص مراد دې ـ (۵)

④ ـ (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ) ـ (۶)

⑤ ـ (فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ) (۷)

---

(۱) اوګورئ الروض الانف (ج۲ص۲۷۸)، ومعارف القرآن (ج۱ص ۴۳۴و۴۳۵) خلاصة تفسير ـ
(۲) البقرة /۱۷۸ ـ
(۳) المائدة / ۴۵ ـ
(۴) الاسراء /۳۳ ـ
(۵) اعلاء السنن (ج۱۸ص۷۸)، كتاب الجنايات، باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية بعد رضاء القاتل بالدية ـ
(۶) النحل /۱۲۶ ـ
(۷) البقرة /۱۹۴

په دې آيت كښې هم د ,,مثل،، نه ,,قود،، يعنى قصاص مراد دې ـ [1]
ددې ټولو آياتونوتقاضا دا ده چې دقتل عمد موجب هم صرف قصاص دې، ددې نه علاوه نور هيڅ نه دى ـ
دا آيات كريمه نه علاوه لاندې رواياتونه هم داحنافو دليلونه دى ـ
① ـ په سنن نسائى كښې، اوسنن ابى داود اوسنن ابن ماجه كښې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه مرفوعا مروى دى
,,قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من قتل فى عميا اورميا تكون بينهم بحجراو سوط اوبعصا فعقله عقل خطاء، ومن قتل عمدا فقود يده، فمن حال بينه وبينه فعليه لعنة الله والملائكه والناس اجمعين، لايقبل منه صرف ولاعدل،، ـ (اللفظ للنسائى) ـ [2]
يعنى,, كوم سرې چې په روند جنګ كې مړ شى يا ددوى په مينځ كښې سنګ بارى (دګاڼړو بمبارى) يا دكوړو يا دلختو جنګ وى نوددهٔ ديت به دقتل خطا ديت وى او څوك چې عمدا قتل كړې شى نودهغه نه به په لاس سره قصاص اخستلې شى.بيا كه څوك دقاتل او دقصاص په مينځ كښې حائل وى نوپه هغه باندې به دالله تعالى او دټولو فرښتو اودټولو خلقو لعنت وى، ددهٔ نه به نه نفل قبول كړې شى اونه فرض،، ـ
② ـ امام طرانى رحمه الله د ,,عبدالله بن ابى بكر بن محمد بن عمرو بن حزم عن ابيه عن جده،، په طريق سره مرفوعا نقل كړې دى ,,العمدقود والخطاء دية،، ـ [3] يعنى ,, دقتل عمد موجب قصاص او دقتل خطاء موجب به ديت وى،، ـ
دلته ,,جد،، نه مراد عمروبن حزم دې، څنګه چې علامه ابن حزم رحمه الله دذكركړده طريق نه وضاحت كيږى ـ [4]
③ ـ داحنافواومالكيه يو دليل دحضرت وائل بن حجر رضي الله عنه حديث دې، چې په كښې مذكور دى چې يوسړى بل سړې دحضور اكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضركړواوعرض ئې اوكړو چې دهٔ زما رور قتل كړې دې،نونبى عليه السلام دقاتل نه پوښتنه اوكړه نوهغه اقرار اوكړو، نونبى عليه السلام په دې موقع باندې د ولى مقتول په خاتې باندې دقاتل نه پوښتنه اوكړهٔ ,,هل لك من شيء تؤديه عن نفسك ؟،،يعنى ستاسره څه شته دې چې دخپل نفس په بدله كښې وركړې ؟ نوهغه سړى اووئيل چې ماسره سوا زما دڅادر اوتبر نه علاوه بل هيڅ نشته دې، نونبى عليه السلام بيا پوښتنه

---

[1]) اعلاءالسنن (ج۱۸ص۷۸) ـ
[2]) السنن للنسائى، كتاب القسامة والقود والديات،باب من قتل بحجر اوسوط، رقم (۴۷۹۳) و (۴۷۹۴)، والسنن لابى داود، باب من قتل فى عميا بين قوم، رقم (۴۵۳۹)و(۴۵۴۰) ـ والسنن لابن ماجه، ابواب الديات، باب من حال بين ولى المقتول وبين القود او الدية، رقم (۲۶۳۵) ـ
[3]) مجمع الزوائد (ج۶ص ۲۸۶) كتاب الديات،باب قتل الخطاء والعمد ـ
[4]) اوګورئ: المحلى لابن حزم (ج۱۰ص۲۴۲) ـ

اوكړه چې ستا دقبيلې خلق به ستا مدد اوكړى كه نه ؟ نوهغه اووئيل چې په قبيله كښې زما هيڅ حيثيت نشته دې، نونبى عليه السلام دغه سړې دمقتول ولى ته حواله كړو ـ [1]

په دې حديث كښې هغوى ﷺ دمقتول دولى په خپلې باندې دقاتل دولى نه تپوس كول چې تاسره د اداء كولو دپاره څه شته دې كه نه ددې خبرې دليل دې چې دمقتول ولى ته اختيار نشته دې. كه چرې دې په اختيار كښې وې نونبى عليه السلام به دمقتول دولى نه تپوس كړې وې چې آيا ته قصاص غواړې كه ديت ؟

④ـ ددې قسمه يوروايت په سنن نسائى كښې اوپه سنن ابن ماجه كښې دحضرت انس رضي الله عنه نه هم مروى دې. چې په هغې كښې دى:

،، ان رجلا اتى بقاتل وليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال النبى صلى الله عليه وسلم : اعف عنه، فابى، فقال : خذ الدية، فابى، فقال اذهب فاقتله..........،، ـ [2]

يعنى ،،يو سړى رسول الله ﷺ ته دخپل ولى قاتل نيولې راوستو، نونبى كريم ﷺ ورته اوفرمائيل معاف ئې كړهٔ، نوهغه انكار اوكړو، نوبيا نبى كريم ﷺ اوفرمائيل ديت واخله، نوهغه انكار اوكړوبيا نبى عليه السلام اوفرمائيل لاړشه دې قتل كړهٔ ....،،ـ

⑤ـ دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه يوروايت دې، چې په هغې كښې دى چې حضوراكرم ﷺ حضرت انس رضي الله عنه ته خطاب كولوسره اوفرمائيل ،،يا انس، كتاب الله القصاص.........،، [3] يعنى اې انس ! دكتاب حكم خوهم قصاص دې،، په دې كښې ددیت ذكرنشته. كه ولى مقتول ته په قصاص اوددیت په مينځ كښې اختياروواو ددیت دپاره دقاتل رضامندى ضرورى نه وه نوددیت ذكربه ئې هم فرمائيلې وو۔

⑥ـ داحنافو اومالكيه يودليل په مصنف عبدالرزاق كښې دحضوراكرم ﷺ تحريرى دستاويزدې. چې په دې كښې دى ،، اذا اصطلحوا فى العمد فهو على ما اصطلحوا عليه،،_ [4] يعنى،، دقتل عمدپه صورت كښې كه چرې صلح اوكړى نوچې په كوم څيزباندې دهغوى صلح كيږى نوهم هغه به واجب ګڼړلې شى،،ـ

ددې نه صراحتا دا خبره معلوميږى چې دمال واجب كيدلودپاره ،،دصلح ضرورت دې،، او،،صلح،، دفريقينوپه رضامندې سره كيږى ـ

⑦ـ دغه شان په مصنف عبدالرزاق كښې دحضرت عمر رضي الله عنه روايت دې ،، لايمنع سلطان ولى الدم ان يعفوان شاء اويا خذ العقل اذا اصطلحوا ولا يمنعه ان يقتل ان ابى الا القتل بعد ان يحق له القتل فى

---

[1]) صحيح مسلم، كتاب القسامة والقودوالديات، باب القود، رقم (۴۷۲۷)، وباب ذكراختلاف الناقلين لخبرعلقمة بن وائل فيه، رقم (۴۷۲۸ _ ۴۷۳۳) _

[2]) سنن النسائى، كتاب القسامة والقودو الديات، باب القود، رقم (۴۷۳۴)، وسنن ابن ماجه، كتاب الديات،باب العفوعن القاتل، رقم (۲۶۹۱) _

[3]) صحيح البخارى (ج۱ص ۳۷۲) _ كتاب الصلح،باب الصلح فى الدية، رقم (۲۷۰۳)_

[4]) المصنف لعبد الرزاق (ج۹ص ۲۸۳) كتاب العقول،باب شبه العمد، رقم (۱۷۲۱۶) _

العمد،،_(۱)

یعنی ,,سلطان ته داحق حاصل نه دي چې ولی دم ایسار کړی، که خوښه ئې وی نو معاف دې کړی او که خوښه ئې وی نو دیت دې واخلی، که په خپل مینځ کښې ئې صلح اوکړه، دغه شان که چرته دقتل عمد حکم ثابت شو او هغه هم قصاص اخستل غواړی نو ددې څوک مانع نه شي جوړې دی،،۔

ددې اثرنه معلومه شوه چې ولی مقتول ددیت مستحق به په هغه صورت کښې وی کله چې مصالحت وی۔

د شوافعو دلائل او دهغې جائزه : دامام شافعی رحمه الله دلیل دحدیث باب نه دې، چې په کښې په واضحه توګه باندې مذکور دی ,,**فمن قتل فهو بخیر النظرین : اما ان یعقل واما ان یقاد اهل القتیل**،،_

دې حدیث په داکه (ښکاره) توګه باندې اوښودله چې ولی دمقتول ته ددوو څیزونو اختیار دی چې په کښې ئې کوم یو خوښ وی اختیار دې کړی، یادې دیت واخلی یا دې قصاص۔

لیکن حقیقت دادې چې دې نه استدلال تام نه دې، ځکه چې ددې روایت په الفاظو کښې اختلاف دې. حافظ ابوالقاسم سهیلی رحمه الله فرمائی چې په دې کښې اووه آته قسمه الفاظ وارد دی

په بعضې روایت کښې دی ,,**اما ان یقتل واما ان یفادی**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**یقتل او یفادی**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**اما ان یفدی واما ان یقتل**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**اما ان یعقل او یقاد**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**اما ان تعطی الدیة او یقاد اهل القتیل**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**اما ان یعفوا او یقتل**،،۔

په بعضې روایت کښې دی ,,**من قتل متعمدا دفع الی اولیاء المقتول فان شاءوا قتلوا، وان شاءوا اخذوا الدیة**،،۔

په بعضې روایتونو کښې دی ,,**فمن قتل بعد مقامی هذا فاهله بخیر النظرین ان شاء والدم قاتله، وان شاء و افعقله**،،_(۲)

---

(۱) المصنف لعبد الرزاق (ج۱۰ص۱٤) کتاب العقول.باب شبه العمد. رقم (۱۸۱۹۶) _

(۲) اوګورئ: الروض الانف (ج۲ص۲۷۸) _نیز اوګورئ: صحیح مسلم.کتاب الحج.باب تحریم مکة .... رقم (۳۳۰۵) و(۳۳۰۶) وسنن النسائی.کتاب القسامة والقود والدیات.باب هل یؤخذمن قاتل العمد الدیة اذا عفا ولی المقتول عن القود ؟ رقم (٤۷۸۹)و((٤۷۹۰). والسنن لابی داود. کتاب الدیات.باب ولی العمدیاخذ الدیة. رقم (٤۵۰۵). والجامع للترمذی.کتاب الدیات. باب ماجاء فی حکم ولی القتیل فی القصاص والعفو. رقم (۱٤۰۵و۱٤۰۶). والسنن لابن ماجه. کتاب الدیات.باب من قتل له قتیل فهو بالخیار بین احدی ثلاث.رقم (۲۶۲۳و۲۶۲٤)_

په دې کښې چې په کوم کوم رواياتو کښې ,,مفاداة،،يا د ,, فديه،، دې هغه روايات داحنافو اودمالکيه تائيدکوی، ځکه چې په هغې کښې ددیت ذکرنشته دې الفاظ،,, مفاداة، ذکردې، په مفاداة کښې مشارکت وی، په دې کښې دفريقينو درضامندۍ ضرورت وی، لهذا باقى روايات هم په دې باندې به محمول وى چې دقاتل په رضامندۍ سره ديت واخستلې شى ـ څنګه چې په قرآن کريم کښې ارشاد دې ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾[1] دلته ,,فداء برضى الاسير،، مراددې، چونکه مخاطبينو ته علم دې چې بغيردرضامندۍ نه په اسيرباندې مال لازميږى نه ځکه دې لره په صراحت سره دذکرکولو ضرورت اونه ګڼړلې شو، په دې طريقې سره چونکه دلته هم دا امرمعلوم دې چې قاتل که د فديه په ادائيګې باندې راضى وى نوپه دۀ باندې لاګو کيدې شى ګنى نه، ځکه صرف ,, د ديت د ادائيګې ذکر اوکړې شو، درضامندۍ دذکرکولو ضرورت اونه ګڼړلې شو ـ [2]

چنانچه امام مهلب رحمه الله فرمائى چې دحضور اکرم ﷺ دارشاد ,, فهو بخير النظرين،، نه معلوميږى چې کله ولى ته مال ورکړې شى اودهغه نه دعفوسوال اوکړې شى نودۀ ته اختيار دې که خوښه ئې وى مال دې قبول کړى اومعاف دې کړى اوکه خوښه ئې وى نوقصاص دې واخلى،دولى په ذمه ,, اتباع اولى،، ده، په دې جمله کښې دننه داسې څه خبره نشته دې چې قاتل لره په بذل ديت باندې مجبوره کيدې شى ـ [3]

دغه شان د امام شافعى رحمه الله استدلال دابوشريح کعبى رضى الله عنه دروايت هم نه دې :

,,قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الا انکم يامعشر خزاعة، قتلتم هذا القتيل من هذيل، وانى عاقله، فمن قتل له بعد مقالتى هذه قتيل فاهله بين خيرتين، بين ان ياخذوا العقل اويقتلوا،،ـ [4] يعنى ,, اې قبيله خزاعه ! تاسودبنوهذيل هغه سړې قتل کړې دې، زۀ دهغه ديت درکومه، زما ددې قول نه پس که دقتل واقعه راپيښه شوه نو دمقتول اولياؤ ته دوه اختياره به ملاويږى يا دې ديت اخلى يا دې قتل کوى،،ـ

امام شافعى رحمه الله فرمائى چې دلته ,,فاهله بين خيرتين،،جمله دلالت کوى چې دقتل عمد موجب احدالامرين دې، يعنى قصاص يا ديت، په دې کښې يولره دمتعين کولو اختيار ولى دمقتول ته دې ـ [5]

---

[1] سورة محمد /٤ـ

[2] اوګورئ اعلاء السنن (ج١٨ص٧٩و٨٠) کتاب الجنايات،باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية ـ

[3] اوګورئ فتح البارى (ج ١٢ص ٢٠٩)،کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبخيرالنظرين ـ نيز اوګورئ شرح البخارى لابن بطال (ج٨ص٥٠٨و٥٠٩)ـ

[4] السنن لابى داود،کتاب الديات،باب ولى العمدياخذ الدية، رقم (٤٥٠٤)ـ

[5] اوګورئ کتاب الام (ج٦ص ١٠)،کتاب جراح العمد، باب الحکم فى قتل العمد ـ

مونږ وايو چې په دې کښې يو احتمال خو واقعي هم هغه دې کوم چې امام شافعي رحمه الله فرمائي چونکه يو احتمال داهم دې چې د دې معنی وی ,, فاهله بين خيرتين بعد ان يرضى القاتل بالدية ،، دې قيد لره ئې پريخودو چې په عام توګه باندې دخلقو عادت دا دې چې دخپل خان دحفاظت دپاره په ديت باندې راضي کيږی۔

په دې کښې دويم احتمال څکه راجح دې چې قصاص قضاء بالمثل دې اوديت قضاء بالقيمة ،صاحب حق ته خو ,,دمثل اخستلوحق حاصل دې ,,دقميت اخستلوحق نه دې حاصل، البته که مثل اخستل متعذره شی، نودفريقينوپه رضامندۍ سره قيمت اخستلې شی۔ دا يو قانون کلي دې، بغير دنص صريح نه ددې خلاف دې اونه کړې شی، دا مذکوره دليل چونکه محتمل دې، نص صريح نه دې، لهذاددې اصل صريح نه دې عدول اونه کړې شی اود حديث مذکورنه دې هم دې احتمال ته ترجيح ورکړې شی کوم چې مونږ بيان کړو۔ (١) والله اعلم

امام شافعي رحمه الله دآيت کريمه ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ.......﴾ تفسير په سلسله کښې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه وارد ديوروايت نه هم استدلال کړې دې، چنانچه هغه فرمائي :

,, كان في بني اسرائيل القصاص ولم تكن فيهم الدية، فقال الله تعالى لهذه الامة : ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾، فالعفو: ان يقبل الدية في العمد، ﴿فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ يتبع بالمعروف ويؤدى باحسان، ﴿ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾ مما كتب على من كان قبلكم، ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ قتل بعد قبول الدية،،۔ (٢)

يعنى ,,په بنى اسرائيل کښې دقصاص حکم جارى وو، دديت حکم نه وو، الله تعالى دې امت ته اوفرمائيل په تاسو باندې دمقتولينو په سلسله کښې قصاص لازم کړې شوې دې، آزاد به دآزادپه بدله کښې، اوغلام به دغلام په بدله کښې، ښځه به دښځې په بدله کښې، بيا که چرې دۀ ته دۀ درور دطرفنه څه معافى ملاؤ شوه ۔ معافى داده چې دقتل عمدپه صورت کښې ديت قبول کړى ۔ نوددستورمطابق په تقاضا اوخوش اسلوبۍ سره دې اداء کړې شی،يعنى ددستورمطابق مطالبه دې اوکړى اوپه خيګړې سره دې دويمه اداء کړى،دا ستادرب دطرفنه تخفيف اورحمت دې دهغې خلقو په مقابله کښې کوم چې ستاسونه مخکښې تيرشوى دى،نوچې کوم سړې ددې نه پس تجاوز اوکړى،يعنى دديت قبلولونه پس قتل اوکړى نودهغه دپاره دردناک عذاب دې،،۔

دلته د ,,عفو،، تفسيرپه ,,قبول ديت،، سره ئې کړې دې، ګويا چې ولى دم ته په قصاص يا په قبول ديت کښې ديواختياردې۔

---

(١) اعلاء السنن (ج١٨ص٧٧و٧٨)۔

(٢) صحيح البخارى (ج٢ص٦٤٦) كتاب التفسير،باب (ياايهاالذين آمنوا كتب عليكم القصاص فى القتلى) رقم (٤٤٩٨)، و(ج٢ص١٠١٦) كتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين، رقم (٦٨٨١)۔

ليكن حقيقت دادي چې ددې روايت نه دامام شافعي رحمه الله استدلال درست نه دې. او وجه ئې داده چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دلته صرف دومره خبره ښودل غواړي چې په بنى اسرائيلو کښې هم قصاص مشروع وو. ددیت مشروعیت نه وو. دې آيت دولی دپاره دقبول ديت مشروعيت اواباحت اوښودلواوپه بنى اسرائيلوباندې چې کوم دقبول ديت ممانعت وو هغه ئې منسوخ کړو. اګرکه تخييربين الامرين اثبات مقصود وونو ,,فالعفوان يقبل الدية،، به ئې نه فرمائيلو. ځکه چې ,,قبول،، خوپه هغه صورت کښې وانيلې کيږی کله چې نورو بدل کړې وی. ځکه چې بل سړی به ئې په رضامندۍ سره ورکوی نوهغې لره به قبلولې کيږی [1] والله اعلم

قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ : داهل يمن نه يوسړی راغللو.

دا حضرت ابوشاه يمنى رضي الله عنه دې. څنګه چې په کتاب اللقطه اود کتاب الديات په رواياتو کښې تصريح ده ,,فقام ابوشاه رجل من اهل اليمن،، [2]

بعضې حضرات وائى چې ددهٔ تعلق دبنوکلب سره وو. يوقول دا دې چې دې فارسى وو، ددوی تعلق دهغه ,,ابناء،، [3] سره ووکوم چې په يمن کښې دسيف بن ذی يزن دمدد دپاره راغلی وو.

ددوی په نوم کښې ,,شاه،، دهاء سره، دکوم معنی چې په فارسئ کښې دباچا وی. بعضې حضرات ,,شاة،، بالتاء المدورة په معنی دچيلئ وئيلی دی. ليکن دا تصحيف دې [4]

قوله: فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اكْتُبُوا لأَبِي فُلاَنٍ» : هغه سړی عرض اوکړو چې يارسول الله ! زما دپاره اوليکه (ليکل اوکړهٔ). نبى عليه السلام اوفرمائيل دابوشاه دپاره اوليکئ.

وړاندې د وليد بن مسلم والاروايت کښې دی ,,قلت للاوزاعی : ماقوله : اكتبوالى يا رسول الله، قال: هذه الخطبة التى سمعها من رسول الله صلى الله عليه وسلم،، [5]

ددې حديث باب دترجمة الباب سره مطابقت بلکل واضحه کيږی [6]

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلاَّ الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا

[1]) اوګورئ اعلاء السنن(ج۱۸ص ۸۰)کتاب الجنايات،باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية.

[2]) اوګورئ صحيح البخارى (ج۱ص۳۲۹) کتاب اللقطة،باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (۲٤۳٤) و(ج۲ص۱۰۱٦) کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين،رقم (۶۸۸۰)

[3]) الابناء هم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم كسرى مع سيف بن ذي يزن، الى ملك الحبشة، فغلبوالحبشة، واقاموا باليمن، وقال ابوحاتم بن حبان : كل من ولد باليمن من اولاد الفرس، وليس من العرب يقال : ابناوی، وهم الابناويون_ عمدة القارى (ج۱ص ۲۵٤) کتاب الايمان،باب حسن اسلام المرء_

[4]) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۰٦)، والاصابة (ج٤ص۱۰۰)_

[5]) اوګورئ صحيح البخارى (ج۱ص۳۲۹) کتاب اللقطة،باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (۲٤۳٤)

[6]) فتح البارى (ج۱ص۲۰٦) _

وَقُبُورِنَا: دقريشويوسړي عرض اوكړو چې يارسول الله! د ،،اذخر،، استثناء اوفرمائې، ځكه چې مونږ دا په كورونو (چتونو) كښې او په قبرونوكښې استعمالوو۔
داقريشي سړې حضرت عباس ﷺ وو، ځنګه چې وړاندې په كتاب اللقطه والا روايت كښې ،،فقال العباس،، تصريح موجود ده ـ (١)

دابن ابى شيبه رحمه الله په يوروايت كښې ،،فقال رجل من قريش يقال له: شاه،، راغلې دې، كوم چې غلط دې ـ (٢)

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الإِذْخِرَ: حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل چې اذخر مستثنى دى ـ

ايا حضور اكرم ﷺ ته په احكامو كښې داجتهاد حق حاصل وو؟ حضور اكرم ﷺ دلته د ،،اذخر،، چې كومه استثناء اوفرمائيله ددې نه معلوميږي چې نبى ﷺ ته په احكاموكښې داجتهاد حق حاصل وو۔

په دې مسئله كښې اختلاف دې ـ

اشاعره اواكثرمعتزله اومتكلمين وائى چې حضور اكرم ﷺ ته داجتهاد حق حاصل نه وو۔
بيا په دې كښې ابوعلى جبائى اودهغه خوئې ابوهاشم ددې خبرې قائل دى چې حضوراكرم ﷺ دپاره دعقلا اجتهاد ګنجائش نشته ـ

اونور حضرات وائى چې عقلا خوګنجائش شته دې، بياهم شرعا اجتهاد كولوسره ددې مطابق عمل كول صحيح نه دى ـ

ددوى په مقابله كښې اهل اصول وائى چې حضور اكرم ﷺ دپاره ځنګه چې دوحى په ذريعه سره معلوم شوې احكامو باندې عمل جائزدې دغه شان په راې او اجتهاد سره چې كوم احكام مستنبط كيږي په هغې باندې هم عمل جائزدې ـ

هم دغه په احنافوكښې دامام ابويوسف نه منقول دى، امام مالک، امام شافعى او اكثر اصحاب حديث رحمهم الله هم دامذهب دې ـ

اكثر حنفيه وائى چې حضوراكرم ﷺ لره په هره معامله كښې دتولونه وړاندې دوحى د نازليدو مكلف جوړكړې شوې دې ـ كه چرې دانتظارنه پس وحى نازله نشى نو داداجتهاد كولود اجازت دليل دې ـ

بيابه ځومره موده پورې انتظاركوى، بعضې حضرات وائى چې درې ورځوپورې اوبعضې حضرات وائى چې دمقصداودغرض فوت كيدوويرې پورې متعلق دې، كوم چې بنكاره ده چې مختلف كيدې شى ـ بيادې تولو حضراتو په دې خبره باندې اتفاق دې چې په راې اواجتهاد باندې عمل په حروب او په اموردنيا كښې جائز دې ـ (٣)

---

(١) صحيح البخارى (ج١ص ٣٢٩و٣٢٧) كتاب اللقطة،باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (٢٤٣٤)
(٢) فتح البارى (ج١ص٢٠٦) ـ
(٣) اوګورئ: كشف الاسرار(ج٣ص٢٠٥و٢٠٦)ـ

د مانعینو دلائل: مانعین په دې سلسله کښې آیت قرآنی ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۞ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (۱) نه استدلال کوی اووائی چې دې آیت په واضحه توګه باندې اوښودله چې حضور ﷺ کله هم نطق فرمائی نوهم دوحی لاندې نطق فرمائی، داجتهاد په ذریعه چې حضور ﷺ نطق فرمائی نوهغه ظاهره ده چې وحی به نه وی، لهذا دآیت په ذریعه داجتهاد نفی اوکړې شوه (۲)

دغه شان داحضرات عقلی دلیل دا پیش کوی چې حضوراکرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې دې، ,, اجتهاد،، د راې کیدو دوجې یو داسې دلیل دې چې په کښې دخطا احتمال شته دې، لهذا ددې ځیزپه ذریعه چې پکښې دغلطې اودخطا امکان وی اقامت شرع ممکن نه دې، چونکه اقامت شرع حق الله دې، لهذا دا حق هیڅ یو بنده ته نه شی سپارلې کیدې، دچاپه عمل کښې چې دغلطې احتمال وی۔

دکوم ځائې پورې چې د معاملاتودنیویو یا دامور حرب تعلق دې، نوچونکه دا حقوق العباد سره متعلق دی، دې کښې دننه یاخودفع مضرت ده یا جلب منفعت، بندګان ددې محتاجه دی نوځکه بندګانو ته په امورحرب کښې اوپه معاملاتو د دنیا کښې داجتهاد حق حاصل دې، اوالله تعالی چونکه حاجتمند یا عاجزنه دې، ځکه دحقوق الله داثبات دپاره دلیل متحمل للخطا کافی نه دې، بلکه ددې دپاره داسې دلیل پکاردې کوم چې موجب داذعان اویقین وی۔ (۳)

د مجوزینو دلائل: مجوزینو دکتاب، سنت او دعقلی دلیلونونه دا ثابت کړې دې۔

ارشاد باری تعالی ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ﴾ (۴) دلته د,,بصر،، نه،،بصیرت،، مراد دې. ګویا چې الله تعالی تولو اهل بصیرت ته د,,اعتبار،، دعوت ورکړې دې او,, اولو البصائر،، کیدل د,,اعتبار،، علت دې ګویا چې دا ئې اوفرمائیل چې اې اهل بصیرت! چونکه تاسو بصیرت والائې، ځکه ,, اعتبار اوکړئ اودقیاس اوداجتهاد نه کار واخلئ اوحضوراکرم ﷺ دټولونه لوئ صاحب بصیرت، پاک نفس، بهتراجتهاد کولو والا دې، لهذا په وصف بصیرت کښې حضوراکرم ﷺ چونکه ډیر اعلی مقام باندې فائز دې نود,,اعتبروا،، امرهم دهغوی ﷺ طرف ته په طریقه اولی سره به متوجه کیږی۔ (۵)

دغه شان په قرآن کریم کښې دحضرت داؤد اودحضرت سلیمان علیهما السلام قصه مذکوره ده ﴿وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۞ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ....﴾ (۶)

---

۱) النجم /۴و۳_
۲) کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶)_
۳) کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶)
۴) الحشر /۲_
۵) کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۶) _
۶) الانبیاء /۷۷و۷۸_

يعني .. او داود او دسليمان عليهما السلام تذكره اوكړئ كله چې دواړو ديو پټي (فصل) په باره كښې فيصله كوله، كله چې دځه خلقو چيلئ دشپې په وخت كښې ورداخلې شوې او مونږ دغه فيصله چې دخلقوپه مينځ كښې شوې وه كتله مو، نومونږ ددغه فيصلې پوهه سليمان ته وركړه ،، ـ

دلته چې حضرت داؤد عليه السلام كومه فيصله فرمائيلې وه هغه دوحي په بنياد باندې نه وه، ګنی حضرت سيلمان عليه السلام ته په دې كښې دمخالفت ګنجائش نه وو، ګويا چې حضرت داؤد عليه السلام داجتهادپه بنياد باندې فيصله كړې وه، ددې نه پس حضرت سليمان عليه السلام هم اجتهاد كولوسره دويمه فيصله اوكړه، كومه چې حضرت داؤد عليه السلام قبلولوسره نافذه كړه، معلومه شوه چې حضرات انبياء كرامو ته په احكاموكښې داجتهاد حق وو ـ (١)

امام ابويوسف رحمه الله د ارشادباری تعالى ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُ﴾ (٢) (بيشكه مونږه نازل كړو ستاطرف ته رشتوني كتاب چې ته انصاف اوكړې دخلقوپه مينځ كښې څه چې تاته الله تعالى پوهه دركړې) نه هم استدلال كړې دې چې په دې كښې (بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُ) كښې دننه عموم دې كوم چې حكم بالنص او استنباط من النص دواړو ته شامل دې (٣) حضراتو مجوزينو ددې حديث نه هم استدلال كړې دې چې په كښې .. د دين الله .. لره په .. دين العباد ،، باندې قياس كولوسره ئې جواب وركړې دې :

،، عن عبد الله بن الزبير قال : جاء رجل من خثعم الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال ان ابي شيخ كبير لايستطيع الركوب وادركته فريضة الله في الحج، فهل يجزئ ان احج عنه ؟ قال : انت اكبرولده ؟ قال : نعم، قال : ارايت لوكان عليه دين اكنت تقضيه ؟ قال نعم، قال : فحج عنه ،، ـــ (٤)

يعني ،،يوسړي دقبيله خثعم نه دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضرشواوعرض ئې اوكړو چې زما پلار بوډه (شيخ كبير) دې، هغه په سورلئ باندې نه شي سورې دې اوپه هغه باندې فريضه حج هم لازمه ده، آيا دهغه دطرفنه زۀ حج كولې شم ؟ هغوى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چې آياته دهغه په اولاد كښې دټولونه مشر يئ ؟ عرض ئې اوكړو چې آو! هغوى اوفرمائيل دا راته اوايه كه چرې په هغه باندې قرض وونو تابه اداء كولوكه نه ؟ عرض ئې اوكړه چې ولې نه مابه اداء كولو، هغوى اوفرمائيل نوبيا دهغه دطرفنه حج اداء كړۀ ،، ـ

داشان روايت داحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم مروى دې ـ (٥) دغه شان دمجوزينو استدلال دحضرت عمر رضي الله عنه د واقعه نه هم دې :

،، عن جابر بن عبد الله قال : قال عمر بن الخطاب : هششت، فقبلت وانا صائم، فقلت : يا رسول الله صنعت

(١) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٦و٢٠٧)ـ
(٢) النساء /١٠٥ـ
(٣) كشف الاسرار(ج٣ص٢٠٧)ـ
(٤) سنن النسائي، كتاب مناسک الحج،باب تشبيه قضاء الحج بقضاء الدين، رقم (٢٦٣٩)ـ
(٥) حواله بالا، رقم (٢٦٤٠)ـ

اليوم امرا ظلها: قبلت وانا صائم، قال: ارايت لومضمضت من الماء وانت صائم ؟ _ قال عيسى بن حماد فى حديثه: قلت: لاباس به، ثم اتفقا، قال: فمه،، _[1]

يعني .. حضرت عمر ﷺ فرمائي چې ماخوشحالي محسوسه کړه، ماپه حالت دروژه کښې تقبيل اوکړو. ما عرض اوکړو يارسول الله! نن ما ډيرلوئ کار اوکړو. ماپه حالت د روژې کښې تقبيل اوکړو. هغوی اوفرمائيل اوايه! که تا په حالت دروژې کښې خوله کنګاله کړې نوڅه به کيږي ؟ ما عرض اوکړو چې څه حرج هم نشته. نوهغوی اوفرمائيل چې بيا په تقبيل کښې څه داسې خبره ده؟،،

په دې حديث کښې حضوراکرم ﷺ .. قبلة الصائم،، لره په مضمضه باندې قياس کولوسره حکم بيان کړې دې _

حضرات مجوزينو يواستدلال دهغه حديث نه هم دې په کوم کښې چې حضوراکرم ﷺ فرمائيلي دی : ،، وفى بضع احدكم صدقة، قالوا : يارسول الله، اياتى احدنا شهوته ويكون له فيها اجر؟ قال: ارايتم لووضعها فى حرام اكان عليه فيها وزر؟ فكذلك اذا وضعها فى الحلال كان له اجر،، _[2]

يعني ،، تاسوته به دخپلې بی بی سره په صحبت باندې هم دصدقه ثواب ملاويږي. صحابه کرام عرض اوکړويارسول الله! آيا که په مونږ کښې څوک خپل شهوت پوره کوی نوهغه ته به هم اجرملاويږي ؟ هغوی اوفرمائيل دا اوايئ که چرته په حرامو باندې ئې خپل شهوت پوره کولونوبه دۀ باندې به ګناه وه که نه ؟ دغه شان په حلال ځائې باندې شهوت پوره کولوباندې به اجر ملاويږي،، _

دلته حضور اکرم ﷺ اجتهاد کولوسره جواب ورکړو. ظاهره ده چې دا دهغوی په باره کښې داجتهاد دمشروع کيدلودليل دې _

عقلا هم دا خبره په پوهه کښې راځي چې دحضوراکرم ﷺ دپاره اجتهاد درست دې، ددې وجه دا ده چې ،،اجتهاد،، په دې خبره باندې مبنی دې چې مجتهد دنصوصودمعانيو اودعللو عالم وی. ظاهره ده چې حضوراکرم ﷺ په علم اوددې دمعانيواوعللو په پوهه کښې دټولو مخلوقاتو نه اکمل دې، حتی چې داصولیينودتصريح مطابق ،، دمتشابهاتوعلم هم الله تعالی هغوی ﷺ ته ورکړې دې. کله چې ديوځيزعلم هم وی، ددې دټولو معانيو اوعللو اودطريقه استعمال نه هم ښه واقف وی نو بيا داجتهاد ممانعت به ولې وی ؟![3]

په دې باندې داسې هم پوهه کيدلې شی چې ،، اجتهاد،، کوم چې دبندګانو دنسبت نه دعبادات اعلی ترينه درجې حيثيت لرې، بيا په دې کښې دصواب او سداد ارخ دعدم صواب په مقابله کښې ډيرزيات دی. ځکه چې ،، اجتهاد،، کښې دمشقت تحمل کيږي. لهذا ددې عبادت استحقاق به حضوراکرم ﷺ ته دټولونه زيات وی، خاص توګه باندې په دې وجه سره

[1] السنن لابی داود. كتاب الصيام،باب القبلة للصائم. رقم (٢٣٨٥)_
[2] صحيح مسلم. كتاب الزكاة. باب بيان ان اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف. رقم (٢٣٢٩)_
[3] اوګورئ: كشف الاسرار(ج٣ص٢٠٨)_

هم چې دې امت دپاره جائزه کيږي. که حضوراکرم ﷺ ته د..اجتهاد.. داجازت نه وی نوامت ته به په دې خبره کښې په هغوی باندې فضيلت لازميږي. کوم چې ناممکن دې ـ (۱)
په دې باندې که څوک دا اووائی چې حضوراکرم ﷺ لره که د..اجتهاد.. نه دې دپاره ايسار کړې شی چې هغوی ته ددې نه هم وړاندې استدراک دحکم بالوحی اعلی درجه حاصله ده ـ نوددې جواب دادې چې په دې کښې هيڅ شک نشته دې چې دوحی علم داجتهاد نه اعلی دې.بیاهم په دې کښې هغه تحمل دمشقت نشته کوم چې په اجتهادکښې دې. په دې کښې د ذهانت او لياقت اظهار نه وی. چونکه ..اجتهاد.. کښې دا يومنفرد اوامتيازی شان اوفضيلت دې. څکه دا نه شی وئيلې کيدې چې حضوراکرم ﷺ ته په دې فضيلت کښې څه هم نه دی حاصل ـ (۲)
د حضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې اودامت په اجتهاد کښې فرق : دلته چاته دا اشکال کيدې شی چې کله مونږ د حضوراکرم دپاره د..اجتهاد دجواز قائل يونو يقينا دا اجتهادبه دنص په مقابله کښې ادون وی. لهذا څنګه چې دامت اجتهاد ظنی وی دغه شان دهغوی ﷺ اجتهادبه هم ظنی وی او دبل اجتهاد سره به ددې معارضه هم کيدې شی ـ
ددې جواب دادې چې دامت په اجتهاد کښې اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې فرق دې. اوهغه دا چې دعام امت په اجتهاد کښې دخطا احتمال هم وی او مجتهد په دې باندې برقرار هم پاتې کيږي. اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې دډيرو علماؤ په نيز باندې دخطا احتمال هم نشته دې. څکه چې مونږ ته په احکاموکښې دهغوی ﷺ داتباع حکم شوی دې.لکه چې ارشاد باری تعالی دې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) (۳) (نوقسم دې ستادرب : هغه مؤمنان نه دی تردې پورې چې هم تالره منصف اوګنړی په هغه جهګړه کښې کومه چې دهغوی په مينځ کښې راپيده شی. بيا به نه مومی په خپل مينځ کښې تنګی ستاپه فيصله کښې اوقبوله ئې کړی په خوشحالې سره ـ)
که چرې دهغوی په اجتهاد کښې دخطا احتمال وی نومونږ ته به دخطا داتباع حکم راکول لازم شی. کوم چې صحيح نه دی ـ ( )
که چرې دحضوراکرم ﷺ په اجتهاد کښې دخطا احتمال وی. څنګه چې اکثرو احنافوراې دا ده. نوارشادباری تعالی (عَفَا اللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ) (۵) (الله تعالی تاته معافی فرمائی : تاسودوی ته ولې اجازت ورکړو؟) ددې نه هم دې طرف ته اشاره کيږي ـ بيا هم په دې کښې د قرارعلی الخطا احتمال نه وی. کله چې الله تعالی تاسولره په اجتهاد باندې برقرار اوساتلو نوهم هغه صواب دې.ددې نه نص پشان علم اليقين حاصليږي او مخالفت به ئې حرام وی.

۱) حواله بالا ـ
۲) حواله بالا ـ
۳) النساء /۶۵ـ
۴) کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۹)ـ
۵) التوبة /۴۳ـ

ددې نظير الهام دې چې د حضوراكرم ﷺ الهام حجت قاطعه دې، ددې مخالفت په يوصورت كښې هم جائزنه دې، اودنورو الهام حجت قاطعه نه دى ـ (١) والله اعلم

دمانعينو د دلائلو جوابونه : مانعينو د ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ نه استدلال كړې وو، چې كله رسول الله ﷺ څه فرمائى هغه تول ,, وحى من الله،، وى، نو ددې نه لازميږى چې هغوى په دخپل راې او اجتهاد نه څه هم نه فرمائيل ـ

ددې جواب دادې چې ددې آيت مفهوم دادې چې رسول الله ﷺ دخپل ځان دطرفنه خبرې جوړولو سره دالله تعالى طرفته دمنسوب كولو قطعى څه امكان نشته، بلكه هغوى ﷺ چې څه فرمائى هغه ټول دالله تعالى دطرفنه وحى كړې شوې وى، دوحى ډير اقسام دى، په دې كښې يوقسم هغه دې دكوم الفاظ اومعنې چې ټول دالله تعالى دطرفنه نازل شوې وى، چې دهغې نوم قرآن دې، دويم هغه چې صرف معنى دالله تعالى دطرفنه نازليږى او، حضوراكرم ﷺ دغه معنى لره په خپلو الفاظو كښې اداء كوى، ددې نوم ,,حديث،، ,,اوسنت،، دې ـ

بيا په حديث كښې چې كوم مضمون دحق تعالى دطرفنه راځى، كله هغه ديوې معاملې ښكاره او واضحه فيصله اوحكم وى، كله څه قاعده كليه ښودلې كيږى، چې دهغې نه رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره احكام راوباسى اوبيانوى، په دې اجتهاد كښې امكان وى چې څه غلطى پكښې اوشى، خودرسول الله ﷺ اودټولو انبياء خصوصيت دې چې كوم احكام هغه دخپل اجتهاد سره بيان فرمائى په هغې كښې كه څه غلطى اوشى نو دالله تعالى دطرفنه په ذريعه د وحى سره دهغې اصلاح اوكړې شى، هغوى په خپل غلط اجتهاد باندې قائم نه پاتې كيږى، په خلاف دنورو علماؤ مجتهدينو، چې په هغوى كښې دچانه په اجتهاد كښې خطا اوشى نوپه هغې باندې قائم پاتې كيدې شى ـ

خلاصه داچې وحى په بعضواوقاتوكښې ديوې قاعدې كليې په شكل كښې راځى، كومې سره چې داحكامو په استخراج كولو كښې پيغمبرته دخپلې راې سره داجتهاد كولوضرورت پيدا كيږى، چونكه دا قاعده كليه دالله تعالى دطرف نه راغلى وى نوځكه دې ټولو احكامو ته هم وحى من جانب الله ونيلې شوې دى ـ (٢) والله اعلم

اودكوم ځائې پورې چې دمانعينو ددليل عقلى تعلق دې چې حضوراكرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې وو اواجتهاد محتمل للخطا دليل كيدو په حيثيت سره په دې كښې داقامت شرع صلاحيت نشته، لهذا هغوى ﷺ په حق كښې داجتهادهم څه گنجائش نشته ـ

نوددې جواب زمونږ دتقرير نه واضحه كيږى، چې حاصل ئې دادې چې دعام امت اجتهاد دليل محتمل للخطادې، دحضوراكرم ﷺ اجتهاد محتمل للخطا نه دې، ځكه چې ډيرعلماء فرمائى، ياكه په دې كښې احتمال دخطا وى بياهم هغوى په خطا باندې قائم نه شى پريخودې، ځكه دهغوى په ,,اجتهاد،، سره په اقامت شرع كښې دڅه قسمه حرج نشته دې (٣) والله اعلم

---

١) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٩) ـ

٢) اوگورئ معارف القران (ج٨ص١٩٤و١٩٥) تفسير سورة النجم ـ

٣) اوگورئ كشف الاسرار (ج٣ص٢١١) ـ

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللهِ أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ: ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى ,, يقاد،، د,, قاف،، سره ونيلې كيږى ـ ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله نه تپوس اوكړې شوچې نبى ﷺ دابوشاه رضی الله عنه دپاره څه أوليكل، نواوفرمائيل ئې چې دا خطبه ئې اوليكله ـ

په دې عبارت كښې دروميې جملې مقصد دادې چې په دې مقام كښې ,,يقاد،، دقاف سره د,,قود،، نه مشتق دې ,,قاد،، نه ده كوم چې د,,مفاداة،، يا ,,فدية،،نه مشتق دې ـ

اود دويمه جملې نه دحضرت ابوشاه رضی الله عنه چې كوم ,, اكتب لى يا رسول الله، عرض ئې كړې وو اوددې په جواب كښې هغوى ﷺ ,, اكتبوا لابى فلان،، فرمائيلى وو، په دې كښې دامذكورنه دى چې دڅه څيزكتابت مقصود دې، امام بخارى رحمه الله تصريح اوفرمائيله چې دخطبه كتابت مراد دې ـ

تنبيه: واضحه دې وى چې ,, قال ابوعبدالله ....،، نه تر آخره پورې دا عبارت صرف په يونسخه كښې دې، اود ابوذر، اصيلى، ابو الوقت اودابن عساكر په يوې نسخه كښې هم دا عبارت موجودنه دې ـ (۱)

[۱۱۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ (۲): مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

رجال الحديث

① **على بن عبدالله:** دا امام على بن عبدالله بن جعفربن نجيح سعدى بصرى المعروف بابن المدينى رحمه الله دې، دده حالات په كتاب العلم ,,باب الفهم فى العلم،،لاندې تيرشوى دى ـ (۳)

② **سفيان:** دا امام سفيان بن عيينه رحمه الله دې، ددوى حالات د ,,بدء الوحى،، داولنى حديث لاندې مختصرا (۴) اودكتاب العلم ,,باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا،، لاندې تفصيلا تيرشوى دى ـ (۵)

---

(۱) ارشادالسارى (ج۱ص۲۰۶)ـ

(۲) قوله: ,, اباهريرة،، الحديث، اخرجه النسائى فى سننه الكبرى، كتاب العلم،باب كتابة العلم، رقم (۵۸۵۳) والترمذى فى جامعه، فى ابواب العلم، باب ماجاء فى الرخصة فيه (اى فى كتابة العلم)، رقم (۲۶۲۸)

(۳) اوګورئ: كشف البارى (ج۳ص۲۵۶) ـ

(۴) اوګورئ: كشف البارى (ج۱ص۲۳۸) ـ

(۵) اوګورئ: كشف البارى (ج۳ص۸۶) ـ

③ عمرو: دا مشهور امام او فقیه عمروبن دینار مکی جمحی رحمه الله دی، ابومحمد دده کنیت دی۔ (۱)

دی د حضرت ابن عباس، دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوهریره، حضرت جابربن عبدالله، حضرت ابوالطفیل لیثی، حضرت سائب بن یزید رضی الله عنهم نه علاوه دابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، سعیدبن جبیر، ابن ملیکه، عروه بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، عطاء بن یسار، عطاء بن میناء، عکرمه اوامام زهری رحمهم الله پشان دډیرو حضراتونه روایت کوی۔

اوددهٔ نه په روایت کونکوکښې امام قتاده، ایوب سختیانی، عبدالملک بن جریج، جعفر الصادق، امام مالک، امام شعبه، ابوعوانه، حمادبن سلمه، حمادبن زید، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه رحمهم الله پشان ډیرحضرات دی۔ (۲)

امام احمد رحمه الله فرمائی ,, کان شعبة لایقدم علی عمروبن دینار احدا، لاالحکم ولاغیره، یعنی فی الثبت،،۔ (۳) یعنی ,, شعبه به دعمروبن دینار په مقابله څوک هم نه مقدم کول،،۔

دغه شان هغه فرمائی ,, وکان عمرو مولی، ولکن الله شرفه بالعلم،،۔ (۴)

ابن ابی نجیح رحمه الله فرمائی ,, ماکان عندنا احد افقه ولا اعلم من عمرو بن دینار،،۔ (۵)

حضرت مسعر رحمه الله فرمائی ,, ما رایت اثبت من عمروبن دینار والقاسم بن عبد الرحمن،،۔ (۶)

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,, حدثنا عمروبن دینار، وکان ثقة ثقة ثقة، وحدیث اسمعه من عمرو احب الی من عشرین من غیره،،۔ (۷)

نیزهغه فرمائی ,, کان عمروبن دینار اعلم اهل مکة،،۔ (۸)

امام زهری رحمه الله فرمائی ,, مارایت شیخا انص للحدیث الجید من هذا الشیخ،،۔ (۹)

امام یحي القطان اوامام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی ,, عمروبن دینار اثبت عندی من قتادة،، (۱۰)

---

(۱) اوګوری: تهذیب الکمال (ج۲۲ص۵و۶)۔
(۲) دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوګوری: تهذیب الکمال (ج۲۲ص۶-۹)۔
(۳) تهذیب الکمال (ج۲۲ص۹)۔
(۴) حواله بالا۔
(۵) حواله بالا۔
(۶) تهذیب الکمال (ج۲۲ص ۱۰)۔
(۷) حواله بالا۔
(۸) حواله بالا۔
(۹) حواله بالا۔
(۱۰) حواله بالا۔

نيز امام احمد رحمه الله فرمائى ,, عمرو بن دينار اثبت الناس فى عطاء ـ يعنى ابن ابى رباح ـ ،،[1]

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى ,, ثقة ،،[2] امام نسائى رحمه الله فرمائى ,, ثقة ثبت ،،[3]

امام سعد رحمه الله فرمائى ,, وكان يفتى بالبلد...... وكان عمرو ثقة ثبتا كثير الحديث ،،ـ[4]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,, مكي امام ،،ـ[5]

نيز حافظ ذهبى رحمه الله دهغوى د ,, تذكره ،، په ابتداء كښې ليكى ,, الامام الكبير الحافظ ....

احد الاعلام وشيخ الحرم فى زمانه ،،ـ[6]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ,, تابعى ثقة ،،ـ[7]

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى ,, كان اصحاب ابن عباس ستة : عطاء وطاووس، ومجاهد، وسعيد بن جبير، وجابر بن زيد، وعكرمة، فكان اعلم الناس بهؤلاء عمرو بن دينار، ولقيهم كلهم، واعلم الناس بعمرو وهؤلاء : سفيان بن عيينه وابن جريج ،،[8]

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ,, من الحفاظ، وزيادته مقبولة ،،ـ[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ,, ثقة ثبت ،،ـ[10]

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې ـ[11]

بعضې حضراتو په دوى باندې دتشيع الزام لګولې دې، دغه شان دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دمخالفت الزام پرې با ندې هم لګيدلې دې ـ

ليكن حقيقت دا دې چې په دۀ باندې دځه قسمه الزام ثابت نه دې، ځنګه چې امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ,, اهل المدينة لايرضون عمرا، يرمونه بالتشيع، والتحامل على ابن الزبير، ولابأس به، هو برىء مما يقولون ،،ـ[12]

---

[1]) تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٠و١١)، وسير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٤)ـ
[2]) تهذيب الكمال (ج٢٢ص١١)ـ
[3]) حواله بالا ـ
[4]) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج٥ص٤٨٩)ـ
[5]) الكاشف (ج٢ص٧٥) رقم (٤١٥٢)ـ
[6]) سير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٠)ـ
[7]) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢)ـ
[8]) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢)، نقلا عن المعرفة والتاريخ للفسوى (ج١ص٧١٣ـ ٧١٤)ـ
[9]) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢) نقلا عن علل الدارقطنى ـ
[10]) تقريب التهذيب (ص٤٢١) رقم (٥٠٢٤)ـ
[11]) الثقات لابن حبان (ج٥ص١٦٧)ـ
[12]) سير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٢)ـ

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,, اما عمروبن دينار الجمحى، عالم الحجاز: فحجة، وما قيل عنه من التشيع: فباطل،. - (١)

دامام عمروبن دينار رحمه الله په باره كښې سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائى چې هغوى خپلې شپې په درې حصوكښې تقسيمې كړې وې. په يو ثلث كښې به ئې آرام كولو. په يوثلث كښې به ئې خپل حديثونه يادول اويه يوحصه كښې به ئې مونځ كولو - (٢)

امام عمروبن دينار رحمه الله داحاديثو ليكل نه خوښول، بلكه يادولوباندې به ئې زور وركولو. فرمائيل به ئې ,, احرج على من يكتب عنى، فما كتبت عن احد شيئا، كنت اتحفظ،. - (٣)

يعنى ,, كوم سړې چې زما نه حديث ليكل غواړى هغه لره حرام دى چې زما حديثونه ليكلوسره ياد كړى، ما دچانه هم يو حديث په ليكلوسره نه دې ياد كړې، بلكه زبانى به مې يادول،. -

د فقه په مرتبې باندې دفائزكيدوباوجود به ئې ډير مسائل نه ښودل. فرمائيل به ئې ,, يسألونا عن راينا، فنخبرهم، فيكتبونه، كانه نقر فى حجر، ولعلنا ان نرجع عنه غدا،، (٤)

يعنى ,, خلق زمونږ نه زمونږ د راې تپوس كوى اومونږ ورته وايو نوخلق ئې داسې ليكى ګويا چې د كاڼړى كرښه، څه لرې ده چې مونږ سبا ته دهغې نه رجوع اوكړو ؟!،،

يوځل يوسړې دهغه نه ديوې مسئله تپوس اوكړو، نوهغوى څه جواب ورنه كړو. په دې باندې هغه سړى دوباره اصرار كولو عرض اوكړو ,, ان فى نفسى منها شيئا فاجبنى،، يعنى ,, زما په زړه كښې لګ شان تردد دې تاسوجواب اوفرمائې،، نوهغوى جواب وركړو ,, والله لان يكون فى نفسك مثل ابى قيس احب الى من ان يكون فى نفسى منها مثل الشعرة،، - مطلب داچې كه ,, په خدائ قسم ستاپه زړه كښې لګ شان تردد هم نشته دې كه دابو قيس دغربرابر تردد هم وى نوبيا به هم زهٔ داسې جواب نه خوښومه چې په ماته دويخته هومره تردد هم وى - ،،(٥)

امام عمروبن دينار رحمه الله فرمائى چې ماته ابن هشام اووئيل چې زهٔ ستادپاره وظيفه مقرر كومه، تهٔ خلقوته فتوې وركوه، ما ورته اونيل چې ماته ددې ضرورت نشته دې - (٦)

تنبيه : تاسوشاته په تفصيل سره پوهه شوى ئې چې عمروبن دينار مكى دې اودې دصحاح سته د راويانونه دې - (٧)

---

(١) ميزان الاعتدال (ج٣ص ٢٦٠)، رقم (٦٣٦٧) -
(٢) سيراعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٢) -
(٣) سيراعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٢) -
(٤) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج٥ص ٣٨٠) -
(٥) حواله بالا -
(٦) حواله بالا -
(٧) اوګورئ تهذيب الكمال (ج٢٢ص٥) -

اودغه شان دعمروبن دينار په نوم باندې يو رواى بل هم دې، كوم چې دترمذى او دابن ماجه په رجالو كښې دې اوضعيف دې ـ (۱) نيزيه دې نوم باندې يو رواى بل هم دې چې هغه كوفى دې، دهغه هيڅ يو روايت هم په اصول سته كښې موجود نه دې اودې مجهول دې ـ (۲)

دعمروبن دينار رحمه الله وفات په ۱۲۲ هجرې كښې د اتيه كالو په عمر كښې شوې وو ـ (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑥ **وهب بن منبه:** دا ابوعبدالله وهب بن منبه بن كامل بن سيج بن ذى كبار (۴) اليمانى الصنعانى الابناوى (۵) رحمه الله دې (۶)

دې دهمام بن منبه، معقل بن منبه، غيلان بن منبه اودعقيل بن منبه رور دې ـ (۷)

دې دحضرت انس، حضرت جابر بن عبدالله، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوسعيد خدرى اوحضرت ابوهريره رضي الله عنهم نه علاوه دطاووس بن كيسان، عمروبن دينار، عمروبن شعيب، همام بن منبه اودابوخليفه بصرى رحمهم الله نه روايت حديث كوى ـ

ددوى نه روايت كونكو كښې عمروبن دينار، سماك بن الفضل، عوف الاعرابى، عاصم بن رجاء بن حيوة، اسرائيل ابوموسى، عقيل بن معقل بن منبه، منذربن النعمان، المغيره بن حكيم، صالح بن عبيد اوعبدالكريم بن خوران رحمهم الله وغيره ډيرحضرات شامل دى ـ (۸)

امام عجلى رحمه الله فرمائى "تابعي ثقة، وكان على قضاء صنعاء" ـ (۹)

امام ابوزرعه اوامام نسائى رحمهما الله فرمائى "ثقة" ـ (۱۰)

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې اوليكلى ئې دى "وكان عابدا فاضلا، قرأ الكتب........" ـ (۱۱)

---

۱) اوګورئ تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۳-۱۶)، وتقريب التهذيب (ص۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ
۲) اوګورئ تهذيب الكمال (ج۲۲ص۵) وتقريب التهذيب (ص۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ
۳) الكاشف للذهبى (ج۲ص۷۵) رقم (۴۱۵۲) ـ
۴) كل من كان من اهل اليمن له "ذى"، هوشريف، يقال: فلان له ذى، وفلان لاذى له" ـ سيراعلام النبلاء (ج۴ص۵۴۵)، وتهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۲) ـ
۵) بفتح الهمزة، منسوب الى "الابناء" بباء موحدة ثم نون، وهم كل من ولد من ابناء الفرس الذين وجههم كسرى مع سيف بن ذى يزن" ـ عمدة القارى (ج۲ص۱۶۸) ـ
۶) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰) ـ
۷) الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۸) ـ
۸) اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰-۱۴۲) ـ
۹) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)
۱۰) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)
۱۱) الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۷) ـ

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,, وروايته للمسند قليلة، وانما غزارة علمه فى الاسرائيليات، ومن صحائف اهل الكتاب، ،_[1]

دى په شروع كښې د قدريه طرف ته مائله وو. په دې سلسله كښې يوكتاب هم ليكلې دې، بيا دى په دې باندې نادم (پښيمانه) شو اودهغې نه ئې رجوع اوكړه. امام احمد رحمه الله فرمائى ,, كان يتهم بشئ من القدر ثم رجع، ،_[2]

ابوسنان نقل كوى

,, سمعت وهب بن منبه يقول : كنت اقول بالقدر، حتى قرات بضعة وسبعين كتابا من كتب الانبياء، فى كلها : من جعل الى نفسه شيئا من المشيئة فقد كفر، فتركت قولى، ،_[3]

يعنى ,, ما اول د قدريه عقيده لرله، تردې پورې چې ما دسابقه انبياء كرامواوويا ۷۰ نه زيات كتابونه اولوستل، په دې ټولوكښې ئې داخبره ليكلې وه چې كوم سړې په مشيئت او اراده كښې خپل ځان مختاركل اوګڼړى نوهغه كافرشو، نوماخپله عقيده ترک كړه، ،_

امام جوزجانى رحمه الله فرمائى : ,, كان وهب كتب كتابا فى القدر، ثم حدثت انه ندم عليه، ،_[4]

عمروبن دينار رحمه الله فرمائى :

,, دخلت على وهب داره بصنعاء، فاطعمنى جوزا من جوزة فى داره، فقلت له : وددت انك لم تكن كتبت فى القدر ! فقال انا والله وددت ذلك، ،_[5]

يعنى ,, مطلب دادې چې زه دوهب بن منبه كورته لاړم، هغه په ماباندې دخپل كوركوېړه اوخوړه، ماورته اووئيل چې زما خواهش ووچې تا د ,, قدر ،، متعلق څه نه وو ليكلى ! نو وې وئيل چې په خداې قسم ! اوس زما هم خيال دې چه افسوس ماځه نه وليكلى، ،_

عمروبن على الفلاس رحمه الله فرمائى ,, كان ضعيفا، ،_[6]

ليكن علماؤ دفلاس رحمه الله داقول نه دې قبول كړې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې دفلاس دقول بنياد هم هغه اتهام بالقدر دې اوددې نه رجوع ثابته ده، هغوى فرمائى :

,, وثقة الجمهور وشذ الفلاس، فقال : كان ضعيفا، وكان شبهته فى ذلك انه كان يتهم بالقول بالقدر، وصنف فيه كتابا، ثم صح انه رجع عنه، ،_[7]

---

[1]) سيراعلام النبلاء (ج ٤ص٥٤٥)_

[2]) تهذيب التهذيب (ج ١١ص١٦٨)_

[3]) تهذيب الكمال (ج ٣١ص١٤٧) _

[4]) حواله بالا_

[5]) حواله بالا_

[6]) تهذيب التهذيب (ج ١١ص١٦٨)_

[7]) هدى السارى (ص ٤٥٠)_

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی:

,, وکان ثقة، صادقا، کثیر النقل من کتب الاسرائیلیات............وقد ضعفه الفلاس وحده، ووثقه جماعة ...., ,[1]

ددې نه پس هغوی دقدریوطرف ته میلان اودهغوی نه درجوع ذکر کړې دې۔[2]

بیادې داخبره هم مخې ته وی چې په بخاری شریف کښې د,,وهب بن منبه،، سوا ددې یوروایت نه بل روایت نشته دې، په دې کښې هم دهغه متابعت کړې شوې دې[3] دکوم تفصیل چې وړاندې راروان دې۔

په ۱۱۴هجرې کښې دهغه انتقال شوې دې۔[4] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة.

⑤ اخیه : د,, اخ،، نه مراد همام بن منبه رحمه الله دې۔

داهمام بن منبه بن کامل بن سیج بن ذی کبار الیمانی الصنعانی الابناوی رحمه الله دې۔[5]

دې دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاویه اودحضرت ابوهریره رضی الله عنهم نه روایت کوی۔

اوددوی په روایت کونکوکښې ددهٔ وراره عقیل بن معقل بن منبه، علی بن الحسن، معمربن راشداووهب بن منبه رحمهم الله شامل دی۔[6]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،۔[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, یمانی تابعی ثقة،،۔[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,........المحدث المتقن،،۔[9]

امام نووی رحمه الله فرمائی ,,.........واتفقوا علی توثیقه،،،،،،۔[10]

دهمام بن منبه رحمه الله وفات په ۱۳۲هجری کښې شوې دې۔[11] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

••

---

[1]) میزان الاعتدال (ج ٤ص۳۵۲و۳۵۳)۔

[2]) حواله بالا۔

[3]) هدی الساری (ص ٤٥٠)۔

[4]) الکاشف (ج۲ص۳۵۸)، رقم (۶۱۱۶)۔

[5]) تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۸)۔

[6]) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۹)۔

[7]) تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۹) وتاریخ الدارمی (ص ۲۲٤) رقم (۸۵۱)۔

[8]) تهذیب التهذیب (ج۱۱ص۲۷)۔

[9]) سیراعلام النبلاء (ج۵ص۳۱۱)۔

[10]) تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱٤۰)

[11]) الکاشف (ج۲ص۳۳)) رقم (۵۹۸٤)۔

صحيفه همام بن منبه : حضرت ابوهريره رضي الله عنه هم په دې همام بن منبه باندې دوه نيم سوو ته نيزدې حديثونه ليکلي وو. دا نوشته په .. **الصحيفة الصحيحة**، نوم باندې معروف ده. داصحيفه د .. **صحيفة همام بن منبه**، په نوم سره مطبوع اومتداول ده ـ

ددې صحيفې ددرس اوتدريس سلسله ترصدو پورې جاري وه. چونکه دددې ټول حديثونه روستو مؤلفينومثلا امام احمد بن حنبل. امام بخاري. امام مسلم. امام ترمذي رحمهم الله وغيرهم په خپلوکتابونوکښې بعينه نقل کړې دی ـ نو ځکه روستويه مزه مزه باندې ددې جدا دتدريس سلسله کميدو کميدو سره په ۸۵۲هجرې تقريبا ختمه شوه ـ

دا رساله ترصدوپورې ناياب وه، خويه ۱۳۷۳هجرې مطابق ۱۹۵۴ء ددې دصدو زړې دوه قلمی نسخې په دمشق کښې (شام) اود برلن (جرمنی) په کتب خانوکښې فاضل محقق جناب ډاکټر حميد الله صاحب ته ملاؤشوې، اوهغوی په ۱۳۷۵هجرې مطابق ۱۹۵۶ء کښې دخپلې فاضلانه مقدمې او قابل رشک تحقيق اوترجمه سره شائع کړې ـ

دحديثويه دستيابو کتابونو کښې دا دټولونه قديم ترين تاليف دې. ځکه چې دابوهريره رضي الله عنه وفات په ۸۷هجرې کښې شوې دې اوظاهره ده چې داتاليف دهغوی دوفات نه وړاندې شوې دې ـ (۱) والله اعلم

⑥**حضرت ابوهريره** رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان ،،باب امور الايمان،، لاندې تير شوی دی ـ (۲)

قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: د حضوراکرم صلى الله عليه وسلم په صحابو کښې يوسړې هم زما نه زيات دحديثونوروايت کونکې نشته، او! دعبدالله بن عمرو رضي الله عنهما چې دهغه حديثونه زما نه زيات دی ـ

قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ: ځکه چې هغه به ليکل اوما به نه ليکل ـ

دا ددې خبرې علت بيان کړې شوې دې چې دحضرت عبدالله بن عمرو حديثونه زيات وو اودحضرت ابوهريره رضي الله عنه کم ـ

اشکال اود هغې جواب : په دې باندې اشکال کيږی چې ددې نه معلوميږی چې دحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما حديثونه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه زيات دی، حالانکه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه داحاديثوتعداد پينځه زره درې سوا څلوراويا (۵۳۷۴) دې (۳) اودحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما داحاديثو تعداد صرف اووه سوا دې ـ (۴)

---

(۱) اوګورئ ،،کتابت حديث عهد رسالت وعهدصحابه،،(ص ۱۳۴و۱۳۵)ـ
(۲) اوګورئ کشف الباری (ج ۱ص ۶۵۹)ـ
(۳) اوګورئ فتح المغيث للسخاوی (ج ٤ص ۱۰۲)ـ
(۴) فتح المغيث للسخاوی (ج ٤ص ۱۰۲و۱۰۳) ومعرفة الصحابة(ج ۳ص ۱۹۷)ـ

كوم چې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه داحاديثو په مقابله كښې تقريبا اوومه حصه دې ـ

ددې جواب مونږ په كتاب الايمان. . باب امور الايمان،، لاندې دحضرت ابوهريره دحالاتو سره تفصيلا ذكر كړې دې ـ (١) دكوم حاصل دادې چې:

① دحضرت ابوهريره رضي الله عنه مشغله زيات ترد تعليم اوتعلم وه. اودحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما مشغله زيات ترد عبادت وه ـ

② حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مدينه منوره كښې وو، چې دغلته دخلقو آمدورفت ډيروو. اوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما زيات ترپه مصراوطائف كښې پاتې شوې وو، كوم ځائې كښې چې دعلم چرچا دومره نه وه ـ

③ دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دپاره حضوراكرم صلى الله عليه وسلم خصوصي دعاګانې غوښتلې وو ـ

④ حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما ته دغزوه يرموك په موقع باندې داهل كتابوځه صحائف ملاؤ شوې وو، چې هغه به ئې كتلې.ډيرو ائمه كرامو تابعينو ددې وجې نه دهغوى روايات نه دى اخستلى ـ

ددې وجوهاتو په وجې نه مونږ ته دهغوى روايات كم رارسېدلې دى ـ (٢) والله اعلم.

يو بل اشكال اودهغې جواب: دلته حضرت ابوهريره رضي الله عنه تصريح فرمائى چې هغوى حديثونه نه ليكل ،، **فانه كان يكتب ولا اكتب**،، او،، مستدرك حاكم او،، **جامع بيان العلم وفضله**،، كښې حسن بن عمروبن اميه ضمرى وائى چې ما دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په وړاندې دهغوى يوحديث روايت كړو، نوهغوى انكار اوكړو، ما اصرار اوكړو چې دا حديث ما ستاسو نه اوريدلې دې نوهغوى اوفرمائيل ،، **ان كنت سمعته منى فانه مكتوب عندى**،، ددې نه پس هغوى زما لاس اونيولواوخپل كورته ئې بوتلم اوپه خپلوكتابونوكښې ئې يوكتاب اوښودلو، چې دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم په احاديثو باندې مشتمل وو، هلته دغه حديث ملاؤ شو، اوفرمائيل ئې ،، **قد اخبرتك انى ان كنت حدثتك به فهو مكتوب عندى**،، (٣) ددې نه معلوميږى چې حضرت ابوهريره رضي الله عنه احاديث ليكل، داسې په دواړو حديثونو كښې تعارض پيدا كيږى ـ

په دې سلسله كښې بعضې حضراتو دترجيح طريقه اختيار كړې ده اوبعضې حضراتو جمع او تطبيق لره ـ

حافظ ذهبى رحمه الله ددې حديث لاندې فرمائى ،، **هذا منكر لم يصح**،، ـ (٤)

دغه شان حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى ،، **وحديثه ذاك اصح فى النقل من هذا، لانه اثبت اسنادا عند**

---

(١) اوګورئ: كشف البارى (ج١ص٦٦٠) ـ

(٢) اوګورئ: فتح البارى (ج١ص٣٠٧) ـ

(٣) اوګورئ: المستدرك (ج٣ص٥١١) كتاب معرفة الصحابة، ذكرابى هريرة الدوسى رضى الله عنه، وجامع بيان العلم وفضله (ج١ص٣٢٤))، باب ذكر الرخصة فى كتاب العلم،رقم (٤٢٢) ـ

(٤) تلخيص المستدرك بذيل المستدرك (ج٣ص٥١١) ـ

اهل الحدیث، الا ان الحدیثین قد یسوغ التاول فی الجمع بینهما،، ـ (۱)
گویا چې داحضرات دصحیح بخاری حدیث لره ترجیح ورکوی اودې حدیث لره دضعیف کیدو دوجې نه ردکوی ـ
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دوارو روایتونوکښې دتطبیق په سلسله کښې فرمائی ,, ویمکن الجمع بانه لم یکن یکتب فی العهد النبوی ثم کتب بعده،، ـ یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دکتابت نفی فرمائیل دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم د دور سره متعلق ده، اوهغوی به روستوحدیثونه لیکلی وی ـ (۲)
حافظ رحمه الله فرمائی چې ددې هم ډیره مضبوطه خبره دا ده چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه په خپل لاس باندې نه لیکل اوکوم چې دمکتوب په شکل کښې حدیثونه دی هغه دبل چا په لاس باندې لیکلې شوی وو ـ (۳) والله اعلم ـ
قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ :معمربن راشد رحمه الله دهمام عن ابی هریره رضی الله عنه نه روایت کولو کښې دوهب بن منبه متابعت کړې دې ـ

رجال الحدیث

① **معمر** : دا ابن معمربن راشدازدی بصری رحمه الله دې، دده مختصرحالات د ,, بدء الوحی،، پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی، بیاهم دلته دهغوی تفصیلی حالات لیکلې کیږی ـ
دا مشهور امام معمربن راشدازدی، حدانی بصری رحمه الله دې، دده کنیت ابوعروه دې ـ (۴)
دئ دثابت بنانی، قتاده، زهری، عاصم الاحول، ایوب سختیانی، زیدبن اسلم، صالح بن کیسان، یحیی بن ابی کثیر، امام اعمش، همام بن منبه، هشام بن عروه، محمدبن المنکدر اوعمروبن دینار رحمهم الله وغیره نه روایت کوی ـ
دده په روایت کونکوکښې دده شیوخ یحیی بن ابی کثیر، ابواسحاق سبیعی، ایوب سختیانی، عمروبن دینارنه علاوه سعیدبن ابی عروبه، ابان بن یزیدالعطار، اسماعیل بن علیه، امام شعبه،هشام الدستوائی،سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، عبدالله بن المبارک،عبدالرزاق بن همام،محمدبن جعفرغندراو محمدبن کثیرصنعانی رحمهم الله وغیره ډیرحضرات دی ـ (۵)
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,, اثبت الناس فی الزهری : مالك ومعمر............ ،، (۶)

---

۱) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۳۲٤) ـ
۲) فتح الباری (ج۱ص۳۹۷) ـ
۳) حواله بالا ـ
۴) فتح الباری (ج۱ص۳۰۷) ـ
۵) دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰٤ـ۳۰٦)
۶) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲٤٤) ـ

نیز هغه فرمائی ,,ثقة،، (۱) عمرو بن علی رحمہ اللہ فرمائی ,,معمر من اصدق الناس،،۔(۲)

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی ,,معمر بن راشد بصری سکن الیمن، ثقة، رجل صالح،،۔(۳)

یعقوب بن شیبه رحمہ اللہ فرمائی ,,ومعمر ثقة، وصالح التثبت عن الزهری،،۔(۴)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ,,ومعمر بن راشد الثقة المامون،،۔(۵)

ابن جریج رحمہ اللہ فرمائی ,,علیکم بهذا الرجل ـ یعنی معمرا ـ فانه لم یبق احد من اهل زمانه اعلم منه،،۔(۶)

امام دارقطنی رحمہ اللہ فرمائی ,,ثقة،،۔

,,معمر ثقة مامون،،۔

امام خلیلی رحمہ اللہ فرمائی ,,اثنی علیه الشافعی،،۔(۷)

امام مالک رحمہ اللہ فرمائی ,,نعم الرجل کان معمر، لولا روایته التفسیر عن قتادة،،۔(۸)

امام احمد رحمہ اللہ فرمائی ,,لست تضم معمرا الی احد الا وجدته فوقه،،۔(۹)

ابن حبان رحمہ اللہ دئ په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او ویلی ئې دی,, وکان فقیها متقنا، حافظا، ورعا،،۔(۱۰)

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی ,,وکان معمر رجلا له حلم ومروّة ونبل فی نفسه،،۔(۱۱)

البته د امام یحیی بن معین رحمہ اللہ نه د توثیق سره سره دا هم منقول دی ,,اذا حدثك معمر عن العراقیین فخالفه، الا عن ابن طاووس والزهری، فان حدیثه عنهما مستقیم، فاما اهل الکوفة واهل البصرة فلا، وما عمل فی حدیث الاعمش شیئا،،۔(۱۲)

---

۱) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹)۔
۲) حواله بالا۔
۳) حواله بالا۔
۴) حواله بالا۔
۵) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۱۰)۔
۶) حواله بالا۔
۷) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)۔
۸) سیر اعلام النبلاء (ج۷ص۹)۔
۹) سیر اعلام النبلاء (ج۷ص۱۰)۔
۱۰) الثقات لابن حبان (ج۷ص۴۸۴)۔
۱۱) الطبقات الکبری لابن سعد (ج۵ص۵۴۶)۔
۱۲) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)۔

دغه شان هغه فرمائی .. وحدیث معمرعن ثابت، وعاصم بن ابی النجود، هشام بن عروة، وهذا الضرب، مضرب کثیرالاوهام، ۔ (۱)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی .. ماحدث معمربالبصرة فیه اغالیط، وهوصالح الحدیث، ۔ (۲)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی .. سیئ الحفظ لحدیث قتادة والاعمش، ۔ (۳) حاصل دديې تبولواقوالو دادې چې دامام معمربن راشد رحمه الله ثقاهت اوجلالت شان باندې اتفاق دې. بیاهم چې کله دې د یمن نه دوباره بصرې ته لاړو نوهلته ئې دخپلې حافظې په مدد سره حدیثونه اورول چې په کښې غلطیانې اوشوې، نوهغه حدیثونه کوم چې اعمش، ثابت بنانی، عاصم بن ابی النجود، هشام بن عروه اوقتاده نه روایت کوی هغه دومره قوی نه دی څومره چې نور روایتونه قوی دی ۔

خو دلته دې داخبرې مخې ته وی چې امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری شریف کښې دهغه نه کوم روایاتونه اخستی دی هغه دامام زهری، ابن طاووس، همام بن منبه، یحیی بن ابی کثیر، هشام بن عروه، ایوب سختیانی، ثمامه بن انس او دعبدالکریم جزری رحمهم الله وغیره حضراتونه روایت کړې شوی دی، دامام اعمش یو روایت ئې نه دې اخستې. دغه شان د امام قتاده اوثابت بنانی رحمهما الله احادیث ئې تعلیقا راوړی دی، په اهل بصره کښې ئې چې دچا روایت هم اخستلې دې دهغې متابعت موجود دې ۔ (۴)

نوحافظ ذهبی رحمه الله فرمائی .. احد الاعلام الثقات، له اوهام معروفة، احتملت له فی سعة ما اتقن، ۔ (۵) یعنی .. دئ دثقات اعلامو نه دې، ددهٔ څه اوهام دی کوم چې معروف دی، لیکن ددهٔ متقن روایات په کثرت سره پیش نظر دی نوددهٔ معمولی اوهام والا روایاتوتحمل کړې شوې دی، ۔ والله اعلم

امام معمراصلا خودبصره اوسیدونکې وو، خو کله چې دئ صنعاء ته لاړو اوبیا دهلته نه دواپس راتلوتیارې شروع کولونودهغه ځائې اصحابو دا سوچ اوکړو چې ددهٔ په شان صاحب کمال لره یمن ته نه دی پریخودل پکار، نودهغه ځائې صاحب رایو داتدبیراوکړوچې دهغه ئې هلته نکاح اوکړه نوبیاهغوی هم دهغه ځائې شو ۔ (۶)

په رمضان ۱۵۳ هجری کښې دهغوی وفات اوشو ۔ (۷) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

---

(۱) حواله بالا ۔

(۲) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹و۳۱۰) ۔

(۳) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۱۲) ۔

(۴) قاله الحافظ فی هدی الساری (ص۴۴۴و۴۴۵) ۔

(۵) میزان الاعتدال (ج۴ص۱۵۴)، رقم (۸۶۸۲) ۔

(۶) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹) ۔

(۷) الکاشف (ج۲ص۲۸۲) رقم (۵۵۶۷) ۔

③ **همام**: داهمام بن منبه رحمه الله دي ددۀ حالات اوس په دې باب کښې تیرشو.

④ **حضرت ابوهریره رضی الله عنه**: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، ،،باب امور الایمان،، لاندې تیر شوی دی. (۱)

دمذکوره متابعت تخریج: دې متابعت لره موصولا، امام عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله په خپل ،،مصنف،، کښې (۲) او حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په ،،جامع بیان العلم وفضله،، کښې (۳) تخریج کړې دې.

نیزحافظ رحمه الله فرمائی ،، واخرجها ابوبکربن علی المروزی فی کتاب العلم له عن حجاج بن الشاعرعنه،،. (۴)

نیزهغوی فرمائی ،، وقد تابع حجاجا علیه احمد بن منصور الرمادی، رواه البغوی فی شرح السنة من طریقه، رواه ابن منده فی الوصیة من طریق مجاهد عن ابی هریرة نحوه،،. (۵)

مذکوره متابعت لره دذکرکولو مقصد: دې متابعت لره دذکرکول مقصد غالبادادې چې چونکه وهب بن منبه رحمه الله سره دثقه کیدو نه په هغه باندې بعضې علماؤ کلام کړې دې. لکه څنګه چې وړاندې دفلاس رحمه الله تضعیف تیرشوې دې.

ددې نه علاوه دۀ ډیراسرائیلیات هم روایت کوی، ځکه امام بخاری رحمه الله ددۀ متابعت ذکرکولوسره دا اوښودل چې دوهب دا روایت قوی دې. په دې کښې دڅه قسمه شبه نشته دې. والله اعلم.

دحدیث شریف دترجمة الباب سره مطابقت: ددې حدیث نه،، او ددې نه ړومبې حدیث ،، اکتبوالابی شاه،، نه او دغه شان ددې باب ړومبی حدیث کوم چې دحضرت علی رضی الله عنه نه مروی دې، دکتابت حدیث اجازت مستفاد کیږی، اوکوم ځائې پورې چې دممانعت کتابت حدیث تعلق دې نو مونږ ددې تفصیلا ذکرپه مقدمه کښې کړې دې. (۶)

[۱۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۷) قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صلى الله

---

۱) کشف الباری (ج۱ص۶۵۹).

۲) مصنف عبد الرزاق (ج۱۱ص۲۵۹) باب العلم، باب کتاب العلم، رقم (۲۰۴۸۹).

۳) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۲۹۹) باب ذکرالرخصة فی کتاب العلم، رقم (۳۸۷).

۴) فتح الباری (ج۱ص۳۰۷).

۵) اوګورئ: تغلیق التعلیق (ج۲ص۹۲).

۶) کشف الباری (ج۱ص۲۸-۳۱).

۷) قوله: ،،عن ابن عباس،، الحدیث اخرجه البخاری فی صحیحه (ج۱ص۴۲۹) فی کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)، و(ج۱ص۴۴۹)... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

عليه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

رجال الحديث

① **يحيى بن سليمان**: دا ابوسعيد بن سليمان بن يحيى بن سعيد جعفي مقرى كوفي رحمه الله دي، دۀ په مصر كښې هم استوګنه كړې وه ـ (١)

دێ دعبدالله بن وهب، اسماعيل بن عليه، حفص غياث، محمدبن فضيل بن غزوان، وكيع بن الجراح، ابوبكربن عياش اوابوخالد الاحمر رحمهم الله وغيره نه روايت كوى ـ

اوددوى نه په روايت كونكوكښې امام بخارى، احمدبن الحسن ترمذى، حسن بن على الحلوانى، ابوزرعه رازى، ابوحاتم رازى اومحمدبن يحيى ذهلى رحمهم الله وغيره حضرات دى ـ (٢)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى ,,شيخ،، ـ (٣)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ,,ثقة،، ـ (٤)

مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائى ,,لاباس به، وكان عند العقيلى ثقة، وله احاديث مناكير،، ـ (٥)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,,صويلح،، ـ (٦)

ابن حبان رحمه الله دێ په كتاب الثقات كښې ذكركړې دى، اوفرمائى ,, ربما اغرب،، ـ (٧)

بقيه حاشيه د تيرمخ] فى كتاب الجزية والموادعة، باب اخراج اليهودمن جزيرة العرب، رقم (٣١٦٨)، و(ج ٢ص٦٣٨) كتاب المغازى، باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم (٤٤٣١) و(٤٤٣٢)، و(ج٢ص ٨٤٦و٨٤٧) كتاب المرضى، باب قول المريض : قوموا عنى، رقم (٥٦٦٩)، (ج٢ص ١٠٩٤) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب كراهية الخلاف، رقم (٧٣٦٦)، ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الوصية، باب ترك الوصية لمن ليس له شيئ يوصى فيه، رقم (٤٢٣٢ ـ ٤٢٣٤) ـ

١) تهذيب الكمال (ج ٣١ص ٣٦٩و ٣٧٠) ـ

٢) دشيوخواودتلامذؤ دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (ج ٣١ص ٣٦٩و ٣٧٠) ـ

٣) تهذيب الكمال (ج ٣١ص ٣٧١) لفظ ,, شيخ،، دتعديل دالفاظونه دى، دتفصيل دپاره اوګورئ: مقدمة الكاشف للشيخ محمد عوامة حفظه الله (ص٤٥و٤٦) ـ

٤) تهذيب التهذيب (ج ١١ص ٢٢٧) ـ

٥) حواله بالا ـ

٦) الكاشف للذهبى (ج ٢ص ٣٦٧)، رقم (٦١٨١) ـ

٧) الثقات لابن حبان (ج ٩ص ٢٦٣) ـ

البته امام نسائی رحمه الله دده تضعیف کړې دې، فرمائيلی دی ,,لیس بثقة،، ـ [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,صدوق یخطیء،، ـ [2]

خوحافظ ابن حجر رحمه الله دامام نسائی رحمه الله په باره کښې فرمائی ,,وکان النسائی سیئ الرای فیه،، [3]

دغه شان دحافظ ابن حجر رحمه الله قول ,, صدوق یخطیء،، باندې تبصره کولوسره بعضې محققين

وائی ,,بل صدوق، حسن الحدیث، فقد روی عنه جمع من الثقات، منهم : البخاری فی الصحیح، وابوحاتم

وقال : شیخ، ووثقه العقیلی والدار قطنی، وذکره ابن حبان فی الثقات وقال : یغرب، وضعفه النسائی وحده،

وقال مسلمة بن قاسم الاندلسی : لاباس به ....وله احادیث مناکیر،، ـ [4]

یعنی,, دده مرتبه د ,, صدوق یخطیء،، په ,,ځای صدوق حسن الحدیث،، پکارده،، ځکه چې دده نه دثقاتويوجماعت روایت کړی دی، چې په کښې امام بخاری رحمه الله هم دې چې هغه په خپل صحیح کښې دهغه نه روایت کړې دې، دغه شان په دې کښې ابوحاتم هم دې فرمائی چې ,,شیخ،، عقیلی او دارقطنی دده توثیق کړې دې، ابن حبان هم دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اوفرمائی چې کله هغه غریب حدیثونه هم نقل کوی، البته صرف امام نسائی یواځې (خانله) دده تضعیف کړې دې نیز مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله دده په باره کښې فرمائی ,,لاباس به،، اوفرمائی چې دده څه احادیث منکردی ـ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله خواول دده نه زیات احادیثونه نه دی اخستلی، بلکه دهغه نه ئې څه لګ احادیث اخستلی دی، کوم چې معروف دی اوابن وهب نه مروی دی ـ [5] والله اعلم

دیحیی بن سلیمان رحمه الله انتقال په ۲۳۷ هجری کښې شوې دې ـ [6] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

② **ابن وهب** : دا مشهورامام حدیث اوفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی، فهری، مصری رحمه الله دې، دده حالات د ,, کتاب العلم،، ,, باب من یرد الله به خیرا یفقه فی الدین،، لاندې تیرشوی دی ـ [7]

③ **یونس** : دایونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دې، ددوی حالات په کتاب العلم،، باب من یرد الله

---

[1] تهذيب الكمال (ج۳۱ص۳۷۱) ـ
[2] تقريب التهذيب (ص ۵۹۱)،رقم (۷۵۶۴) ـ
[3] هدی الساری (ص ٤۵۱) ـ
[4] تحریرتقریب التهذیب للدکتور بشارعواد معروف، والشیخ شعیب الارنو وط (ج٤ص۸۷) رقم (۷۵۶٤) ـ
[5] هدی الساری (ص ٤۵۱) ـ
[6] الکاشف للذهبی (ج۲ص۳۶۷) رقم (۶۱۸۱) ـ
[7] کشف الباری (ج۳ص۲۳۸) ـ

به خیرا یفقه فی الدین،، لاندې تیرشوی دی ـ (۱)

③ **ابن شهاب**: داامام محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.ددهٔ حالات مختصرا د.. بدء الوحی،، درېم حدیث لاندې تیرشوی دی ـ (۲)

⑤ **عبید الله بن عبدالله**: دادمدینه منورې مشهور فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلی مدنی رحمه الله دې.ددهٔ حالات د.. کتاب العلم،،، باب متی یصح سماع الصغیر؟، لاندې تیر شوی دی ـ (۳)

⑥ **ابن عباس**: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات د..بدء الوحی،، دڅلورم حدیث لاندې (۴) اود.. کتاب الایمان،،،باب کفران العشیر وکفر دون کفر،،لاندې تیرشوی دی ـ (۵)

قوله: قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې کله دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم په تکلیف کښې شدت پیداشو نوهغوی اوفرمائیل:

دا دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم دمرض وفات واقعه ده. نبی علیه السلام تقریبا دوه هفتې بیماروو. دپنجشنبه (جمعرات) دورځې نه دهغوی بیماری سخته شوې وه اودا دجمعرات ورځ وه. ددې نه پس دپیرپه ورځه باندې دهغوی.وصال اوشو، ګویا چې هغوی دوصال نه څلور ورځې وړاندې دا ارشاد فرمائیلې دې ـ (۶)

قوله: «اِئْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ»: مالره دلیکلو سامان راوړئ چې زهٔ ستاسو دپاره یوداسې تحریر اولیکمه چې ددې نه پس به تاسو ګمراه کیږئ نه ـ

دلته ړومبې لفظ ..کتاب،، نه ,, ادوات الکتاب،، مراد دی، دمسلم شریف په روایت کښې تصریح موجود ده.. ایتونی بالکتف والدواة او اللوح والدواة،، (۷)په دې کښې د,,کتف،، نه مراد داوګی هډوکې دې، په داسې قسمه څیزونوباندې به دې حضراتولیکل کول ـ (۸)

دویم لفظ ..کتاب،، نه مراد ,,مکتوب،، یعنی تحریرمراد دې او,,اکتب،،او,,د لاتضلو..

---

۱) کشف الباری (ج۳ص۲٤۲)_

۲) کشف الباری (ج۳ص۲۲۶)_

۳) کشف الباری (ج۳ص۳۲۷) _

۴) کشف الباری (ج۱ص٤۳۵)

۵) کشف الباری (ج۲ص۲۰۵)

۶) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ص۳۲۹) کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم. رقم (۳۰۵۳)_

۷) اوګورئ: صحیح مسلم.کتاب الوصیة، باب ترک الوصیة لمن لیس له شیئ یوصی فیه. رقم (٤۲۳۳) _

۸) فتح الباری (ج۱ص۲۰۸) _

جواب امرواقع دې، ځکه مجزوم دې۔ (1)

قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَ - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

حضرت عمر ﷺ اوفرمائيل : په نبي كريم ﷺ باندې دتكليف شدت دې او مونږ سره كتاب موجود دې كوم چې زمونږ دپاره كافي دې، نوپه صحابه كراموكښې اختلاف پيدا شواوشور شغرپ زيات شو، نوحضور اكرم ﷺ اوفرمائيل زمانه پاسئ، زما په وړاندې جنگ جګړې صحيح نه دى، حضرت ابن عباس (چې كله داحديث روايت كړو، نودې ويناسره بهر اووتلو: هومصيبته ! واې مصيبته ! كوم چې دحضوراكرم ﷺ اودهغوى دتحرير په مينځ كښې حائل شو۔

حضوراكرم ﷺ څه ليكل غوښتل ؟ حضرت عمر ﷺ ولې ددې مخالفت اوكړو ؟ آيا دروافضودوينا مطابق حضوراكرم ﷺ دحضرت على ﷺ دپاره داستحقاق خلافت ظاهرول غوښتل ؟ آيا هغوى دا وئيل غوستل چې حضرت ابوبكرصديق ﷺ لره دخلافت استحقاق نه وو؟

ددې ټولو امور په څه قدرې تفصيلي جائزه اخلو۔

حضوراكرم ﷺ څه ليكل غوستل : علامه خطابى ﷫ فرمائي چې دلته دوه احتماله دى :- يودا چې دهغوى ﷺ نه پس خليفه جوړيدونكى نوم ئې ليكل غوستل، چې خلق پكښې اختلاف اونه كړى اوددې نه به دفتنه اودضلالت دروازه پرانستلې شي۔

دويم احتمال دادې چې حضوراكرم احكام دين ليكل غوستل، چې داختلافاتورفع اوكړې شي۔ (2)

دامام سفيان بن عيينه ﷫ نه علاوه نورو حضراتو ړومبي احتمال ته ترجيح وركړې ده (3) چې تاكيدئې دمسلم شريف دحديث نه كيږى :

،، عن عائشه قالت : قال لى رسول الله صلى الله عليه وسلم فى مرضه : ادعى لى ابابكر اباك، واخاك، حتى اكتب كتابا، فانى اخاف ان يتمنى متمن ويقول قائل : انا اولى، ويابى الله والمؤمنون الا ابابكر،،۔ (4)

يعنى ،، حضور ﷺ د خپل مرض الموت په موقع باندې ماته اوفرمائيل چې خپل والد ابوبكر اوخپل رور راؤبله، دې دپاره چې زۀ تحريراوليكمه، ځكه چې ماته ددې خبرې انديښنه ده چې څوک تمناكونكې تمنا كولوسره اوائى،چې زۀ دخلافت ډيرحق داريم، اوالله تعالى اواهل ايمان دابوبكرنه سوابه په بل چاباندې راضى نه وى،،۔

---

1) حواله بالا۔

2) اعلام الحديث (ج۱ص۲۱۷و۲۱۸)۔

3) عمدة القارى (ج۲ص۱۷۱)۔

4) صحيح مسلم، كتاب الفضائل، باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه، رقم (۶۱۸۱)۔

بعضي حضرات وائي چې نبي اكرم ﷺ دصحابه كرامونه دامتحان اغستلودپاره دا فرمائيلي وو.. ايتوني بكتاب اكتب لكم كتابا، چې اوګورى ! چې دا حضرات په قرآن اوحديث باندې دپوره عمل اراده لرى كه نه، كله چې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل ،،حسبنا كتاب الله،، نوهغوى ﷺ ته يقين اوشو.

خو دا جواب صحيح نه معلوميږى، ځكه چې حضوراكرم ﷺ ددې نه پس اوفرمائيل ،،لاتضلوا بعده،، كه چرې دحضوراكرم ﷺ مقصد امتحان وونو ،،لاتضلوابعده،، . ئې ولې فرمائيل !
حضوت عمر رضي الله عنه مخالفت ولې اوكړو؟ حضرت عمر رضي الله عنه چې په دې موقع باندې د تحرير مخالفت اوكړو، دې لره په يوغلط محمل باندې دمحموله كولوضروت نشته دې اونه حضرت عمر رضي الله عنه په دې سلسله كښې متهم كيدې شى.په غوركولوسره ددې مخالف وجه دا معلوميږى چې هغوى اوكتل چې الله تعالى دين مكمل كړواويه يومعلومه اومتعينه طريقه باندې جارى اوسارى شو، اوس په حضوراكرم ﷺ باندې دتكليف دشدت عالم دې اودوصال وخت هم نيزدې دې، په دې كښې هيڅ څه شك نشته دې ځنګه چې نورو خلقوته امراض اوآلام لاحق كيږى ددې نه نه صرف حضوراكرم ﷺ مستثنى نه دې بلكه په هغوى باندې ددغه آلامواو امراضواثردعام خلقوپه مقابله كښې څه زيات وى، لكه ځنګه چې دهغوى ارشاد دې
،، انى اوعك كما يوعك رجلان منكم،، ـ (١)
يعنى ،، ماته دومره سخته تبه وى څومره چې ستاسوپه دووكسانوباندې وى،،ـ
دغه شان ارشاددې ،،اللهم انما محمد بشر يغضب كما يغضب البشر،،ـ (٢) دغه شان دنبى كريم ﷺ ارشاد دې ،،انا معشر الانبياء يضاعف لنا البلاء،، ـ (٣)
دحضرت عمر رضي الله عنه خيال ووچې په داسې موقع باندې تحرير ليكلوسره به منافقينوغيره ته دتلبيس موقع ملاؤشى، مثلا هغوى يوبل تحرير پيش كولوسره دا ئې وئيلې شوچې دا حضور اكرم ﷺ ليكلې دې. ځكه حضرت عمر رضي الله عنه سوچ اوكړو چې په داسې موقع باندې دتحرير خاص ضروت نشته. ټول د دين امور مونږ ته معلوم دى، داصولو اوقواعدو دپاره ،، كتاب الله موجوددې لهذافى الحال ددې تحريرضرورت نشته دې ـ (٤)
خاص طور باندې دې دپاره هم ضرورت اونه ګڼړلوچې حضرت عمر رضي الله عنه درسول الله ﷺ

---

(١) صحيح البخارى (ج٢ص٨٤٣). كتاب المرضى.باب اشدالناس بلاء الانبياء ثم الاول فالاول، رقم (٥٦٤٨)_

(٢) صحيح مسلم.كتاب البروالصلة والادب.باب من لعنه النبى صلى الله عليه وسلم، اوسبه، اودعاعليه، وليس هو اهلا لذلك : كان له زكاة واجراورحمة، رقم (٦٦٢٢)_

(٣) مسند احمد (ج٣ص٩٤). مسند ابى سعيد الخدرى رضى الله عنه. وانظرالسنن لابن ماجه. كتاب الفتن، باب الصبرعلى البلاء رقم (٤٠٢٤)_

(٤) اوګورئ: اعلام الحديث للخطابى (ج١ص٢٢٣_٢٢٦)_

دمزاج شناس وو، موارد كلام حيثيت ئې پيژندلو، چې هغوی ﷺ وجوبا اوحتما څه كلام ارشاد فرمائي كه ندبا اوارشادا، دا ئې په ښه شان سره پيژندل ـ ددې خبرودوجې نه حضرت عمر رضی الله عنه ,,عندنا كتاب الله حسبنا،، ونيلوسره دحضور اكرم ﷺ تسلي اوكړه چې تاسوته دفكر ضرورت نشته. انشاء الله دا امت من حيث المجموع ضلال باندې به نه مجتمع كيږي، مونږسره ,,كتاب الله،، موجود دې ـ

كه چرې دخلافت خبره ئې ليكل غوښتل نوبياهم خبره واضحه ده چې حضوراكرم ﷺ په ۹هجرې كښې حضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه لره اميرالحج جوړكړې وو. دمرض وفات په ايامو كښې ئې حضرت ابوبكرصديق ته دامامت حكم كړې وو. ددې نه په واضحه توګه معلوميږي چې كه چرې هغوی ﷺ دخليفه په توګه باندې څوک نامزد كول غوښتل. لهذا دې ته هم دليكلوڅه ضرورت محسوسه نه شو ـ حاصل دا چې دحضوراكرم ﷺ بعضې ارشادات وجوبي وي، په دې كښې نه هغوی دچا نه مشوره اخلي اونه په صحابه كرامو كښې څوک مراجعت كوي.ليكن په بعضې اوقاتو كښې دهغوی ارشادات وجوبي نه وي. په داسې صورت كښې هغوی مشوره هم كوي اودهغوی په خبره باندې صحابه كرام مراجعت هم كوي. دلته هم داسې اوشوچې حضرت عمر رضی الله عنه دقرائنواوشواهدو نه معلومه كړه چې په دې وخت كښې حضور اكرم په سخت تكليف كښې دې اودهغوی داارشاد وجوبي هم نه دې.بيا داچې په كوم څيزهغوی ليكل غواړي په هغې باندې عمل هم كيږي لګيادې اوآئنده به پرې باندې هم عمل كيږي، نوځكه هغوی په دې موقع باندې دتحرير مخالفت اوكړو ـ

ددې تائيد ددې خبرې نه هم كيدې شي كه چرته څه وجوبي حكم وونوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه بلكه ټولې دنياهم دهغوی ﷺ مخالف كولونوبيا به هم هغوی دې حكم لره پوره كولونه چاهم ايسارولې نه شو. هغوی ﷺ په دې موقع باندې يادې نه پس دفرصت ملاؤيدوباوجود تحريرنه ليكل ددې خبرې قوی دليل دې چې داحكم وجوبي نه وو. ځكه حضرت عمر رضی الله عنه دهغوی دراحت په خاطرباندې ددې تحريردليكلومخالفت اوكړو.دادڅه قسمه بې ادبي ياګستاخي هرګزنه ده ـ

اوګورئ دصلح حديبيه په موقع باندې ,, صلح نامه،، دليكلوبه وخت كښې چې كله مشركينو د ,,رسول الله،، په لفظ باندې اعتراض اوكړونوهغوی ﷺ حضرت علي رضی الله عنه ته حكم اوكړو,, امحه،،ـ ليكن حضرت علي رضی الله عنه دغايت محبت اودوفود جذبات كښې عرض اوكړو,, والله، لا امحوابدا،، (۱) په دې باندې نه هغوی ناراضه شواونه نورڅوک ناراض شول ـ بيادلته داخبره هم دپوهې ده چې ددې حكم مخاطب خوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه وو.بلكه ټول اهل بيت وو. هلته حضرت علي اوحضرت عباس رضی الله عنهما هم موجودوونوټولوبه شور شغرپ جوړكړې وو. چاهم كاغذ راوړو. آيا حضرت عمر رضی الله عنه ددې ټولولار بنده كړې وه چې په دې كښې څوک داسې پيدانه شي چې قلم اودوات راوړي، كه اونيلې شي چې كاغذ دحضرت

---

۱) السيرة الحلبية (ج۳ص۲۰)، غزوة الحديبية ـ

عمر رضی الله عنه دويرې نه نې راوړو نومونړ ونيلې شوچې حضرت علی رضی الله عنه خو شيرخداوو، دهغوی په بهادرې که څه شک نه وو، بياهغه دحضرت عمر رضی الله عنه نه څنگه ويريدل ؟ !

حاصل دا چې هغوی صلی الله علیه وسلم دفريقينوپه راې که دچانه هم ناراضه نه شو، گنی سزا به نې ورکړې وه يا به نې بليغه تنبيه کړې وه، ياکم ازکم دوباره تاکيدی حکم به نې فرمائيلې ووا وحضرت عمر رضی الله عنه ته به نې غصه (زورنه) کړې وه، البته ددې شور دوجې نه وقتی توگه باندې څه متاثره شواوپه دې باندې يوقسمه ناخوښی نې هم اوکړه ـ [1] والله تعالیٰ اعلم

دلته داهم امکان دې چې هغوی صلی الله علیه وسلم په دې موقع باندې هغه وصيتونه ليکل غوستل کوم چې روستوهغوی اوکړه،

لکه څنگه چې هغوی مشرکين دجزيرة العرب نه دويستلو [2] راتلونکې وفودو ته په انعاماتو او اکرامونو سره درخصت کولو [3] په قرآن دعمل کولو [4] جيش اسامه لره دخپل هدف طرف ته دليگلو [5] دمونځونوداهتمام کولو [6] دغلامانودحقوقودرعايت کولو [7] اودهغوی قبرلره دبت پرستې ډيره نه جوړولو [8] وصيتونه فرمائيلی وو ـ

واقعه قرطاس : دې حديث ته ,,حديث قرطاس،، وئيلې کيږی اودا واقعه دقرطاس واقعه بللې کيږی ـ

ددې واقعې په بنياد باندې روافضو په حضرت عمر رضی الله عنه بنه طعن اوتشنيع (ردې بدې) کړې دی اودعوی ئې کړې ده چې دراصل خليفه بلافصل کيدواستحقاق دحضرت علی رضی الله عنه وو، هغوی هم دۀ لره ليکل غوستل، ليکن حضرت عمر رضی الله عنه هغوی صلی الله علیه وسلم لره (معاذالله) ددې نه ايسارکړل ـ

په دې سلسله کښې ضرورت ددې خبرې دې چې داثابت کړې شی چې هم حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه احق بالخلافت وو اوحضوراکرم صلی الله علیه وسلم ددې برعکس د حضرت علی رضی الله عنه دخلافت متعلق څه تحرير ليکل نه غوستل ـ

استحقاق خلاف سيدنا حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه: مونږ په لاندې راتلونکی بحث کښې

---

[1]) اوگورئ فضل الباری (ج۲ص۱۲۵_۱۴۹)_

[2]) اوگورئ صحيح البخاری (ج۱ص۴۲۹) کتاب الجهاد والسير، باب هل يستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)_

[3]) حواله بالا_

[4]) قال الداودی : وجزم به ابن التين _ انظرفتح الباری (ج۸ص۱۳۵)، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله عليه وسلم ووفاته _

[5]) قاله المهلب، وقواه ابن بطال، انظرشرح صحيح البخاری لابن بطال (ج۵ص۲۱۵) کتاب الجهاد، باب جوائز الوفود _

[6]) قاله الحافظ احتمالا_ فتح الباری (ج۸ص۳۵)_

[7]) حواله بالا_

[8]) قاله عياض،فتح الباری (ج۸ص۱۳۵)_

دحضرت صديق رضي الله عنه داستحقاق خلافت متعلق روايات ذكركوو:۔

① ۔ دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې:

,, قال لى رسول الله صلى الله عليه وسلم فى مرضه : ادعى لى ابابكر اباك واخاك، حتى اكتب كتابا، فانى اخاف ان يتمنى متمن، ويقول قائل : انا اولى، ويابى الله والمؤمنون الا ابابكر،، [1]

يعني ,, حضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خپل مرض الوفات كښې ماته اوفرمائيل،زما دپاره خپل والد ابوبكر اوخپل رور راوغواره،دې دپاره چې زۀ تحرير اوليكم،خكه چې ماته ددې خبرې انديښنه دې چې څوک تمناكونكې تمنااوكړې اوڅوک وايونكې داسې ويناراونكړې چې زۀ دخلافت زيات حقداريم، اوالله تعالى ته او اهل ايمان ته دابوبكر نه سوابل څوک منظور نه دې،،۔

په دې وروايت كښې دحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه داحقيت بالخلافت بداهتا ثابت كيږي۔

② ۔ دحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې دى:

,,.......لقد هممت _ او اردت _ ان ارسل الى ابى بكر وابنه، واعهد، ان يقول القائلون، او يتمنى المتمنون، ثم قلت : يابى الله ويدفع المؤمنون، او يدفع الله ويابى المؤمنون،،۔ [2]

يعني ,, زما اراده اوشوه چې زۀ ابوبكراودهغه څوئى راوبلم اووصيت اوكړم،ددې ويرې نه چې څوک وينونكې وينا اونه كړى اوڅوک تمناكونكې تمنا اونه كړى چې خلافت هغه ته ملاوْيدل پكاردى،بيامې سوچ اوكړو چې الله تعالى او اهل ايمان به په خپله باندې دې لره رد كړى،،۔

③ ۔ دحضرت على رضي الله عنه نه مرفوع روايت دې: ,, سمعت اذناى ووعاه قلبى من رسول الله صلى الله عليه وسلم : الناس تبع لقريش، صالحهم تبع لصالحهم، وشرارهم تبع لشرارهم،،۔ [3]

يعني ,, خلق په هرصورت كښې دقريشوتابع دى، ددوى نيک خلق دنيكوخلق تابع دى اودوى بدخلق دبدوخلقو تابع،،۔

④ ۔ دحضرت على رضي الله عنه نه مرفوعا مروى دى: ,, ابوبكر وعمر سيدا كهول اهل الجنة من الاولين والآخرين، ماخلا النبيين والمرسلين، لاتخبرهما يا على،،۔ [4]

يعني ,, ابوبكر اوعمر دجنت دزيات عمرد (مشرانو) خلقو سرداران به وى،سوا دانبياؤ او د رسولانو نه، ليكن اې على ! هغوى ته مه وايه،،۔

⑤ ۔ دحضرت على رضي الله عنه نه مرفوعا روايت دې:

---

[1]) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل ابى بكر الصديق رضى الله عنه، رقم (۶۱۸۱)۔

[2]) صحيح البخارى (ج۲ص۸۴۶)،كتاب المرضى، باب قول المريض : انى وجع، اووارأساه ! اواشتدبى الوجع، رقم (۵۶۶۶)، و(ج۲ص۱۰۷۲) كتاب الاحكام،باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۷)۔

[3]) مسند احمد (ج۱ص۱۰۱) رقم (۷۹۰) من مسند على بن ابى طالب رضى الله عنه ۔

[4]) جامع الترمذى،كتاب المناقب، باب مناقب ابى بكر الصديق رضى الله عنه، رقم (۳۶۶۶)۔

،، رحم الله ابا بکر زوجنی ابنته، وحملنی الی دار الهجرة، واعتق بلالا من ماله، رحم الله عمر، یقول الحق وان کان مرا، وماله صدیق، رحم الله عثمان تستحییه الملائکة، رحم الله علیا، اللهم ادر الحق معه حیث دار،،[1]

یعنی ،، الله تعالی دې په ابوبکر باندې رحم اوکړی.هغه خپله لورماته په نکاح راکړه. زهٔ ئې تردارهجرت پورې رواستم اودخپل مال نه ئې حضرت بلال آزادکړو. الله تعالی دې په عمر باندې رحم اوکړی حق ویناکوی اګرچه ترخه وی.حقه وینا هغه دې خائې ته را اورسلو چې څوک دوست ئې نشته دې. الله تعالی دې په عثمان باندې رحم اوکړی چې دهغه نه فرښتې هم حیا کوی، الله تعالی دې په علی باندې رحم اوکړی، اے الله ! حق هغه طرف ته کړې کوم طرف ته چې دعلی مخ وی،،۔

د دې نه دخلفاء په ترتیب باندې ښکاره تعریض کیږی ۔

⑨- حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابوهریره رضی الله عنهما نه ،،حدیث قلیب،، مروی دې، حضور اکرم ﷺ فرمائی:

،، رایت الناس مجتمعین فی صعید، فقام ابوبکر فنزع ذنوبا اوذنوبین، وفی بعض نزعه ضعف، والله یغفرله، ثم اخذها عمر، فاستحالت بیده غربا، فلم ار عبقریا فی الناس ضعف، والله یغفرله، ثم اخذها عمر، فاستحالت بیده غربا، فلم ار عبقریا فی الناس یفری فریه، حتی ضرب الناس بعطن،،_ [2](اللفظ لحدیث ابن عمر)

یعنی ،، حضوراکرم ﷺ فرمائی چې ما (په خوب کښې) اولیدل چې خلق په یوخائې کښې ولاړ دی،حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پاسېدواوهغوی یودوه ډوله اوبهٔ راخکلې، په دغه راخکلوکښې څه کمزوری وه (په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره وه چې دحضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه په دورخلافت کښې چونکه دمانعین زکوة فتنه پیداشوې وه اوبل طرف ته څه دمدعیانودنبوت شور اوزور وو، څکه هغه دفتنوپه ختمولوکښې مصروف شوې وو، ددې وجې نه هغوی داسلام داشاعت اودتبلیغ هغه کارنامه انجام نه کړه کومه چې دحالاتو سازګار کیدو نه پس حضرت عمر رضی الله عنه انجام کړه) الله تعالی دې دهغوی کمزوری معاف کړی،،۔

ددې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه هغه ډول سنبهال کړو، دهغوی په لاس کښې راتلوسره هغه ډول چرس (دڅرمنې لوئ ډول) جوړشو، ماڅوک قوی اومضبوط سړې دحضرت عمرپشان ډول راخکونکې اونه لیدلو.تردې پورې چې خلقوهلته دخپلواوښانو بارې جوړې کړې، (هلته ئې مستقل قیام شروع کړو، ددې وجې نه چې دحضرت عمر دکارکردګۍ نه هغوی ته راحت اواطمینان زیات حاصل شی اوهغوی داسلام په اشاعت کښې لوئیه برخه واغستله_)

ددې حدیث نه په واضحه توګه باندې اشاره ملاویږی چې حضور اکرم ﷺ نه پس حضرت

---

[1]) جامع الترمذی،کتاب المناقب، باب مناقب علی بن ابی طالب رضی الله عنه. رقم (۳۷۱٤)_

[2]) صحیح البخاری (ج۱ص۵۱۳) کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۳۳)،و (ج۱ص۵۱۷) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم،باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : لوکنت متخذا خلیلا ......)، رقم (۳۶۶٤)، وصحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمررضی الله عنه،رقم (۶۱۹۲_ ۶۱۹۷)_

ابوبکرصدیق ﷛ اودهغه نه پس به حضرت عمر ﷛ خلیفه وی.ځکه چې د انبیاء کرامو خوبونه هم وحی وی۔

⑦۔ دحضرت عبدالله بن عمر نه مروی په یوحدیث کښې حضوراکرم ﷺ دخلفاء اربعه تذکره دهغوی دبعضې مناقبوسره اوکړه، داتذکره هم علی ترتیب الخلافت شوې دې .. اراف امتی بامتی ابوبکر، واشدهم فی الاسلام عمر، واصدقهم حیاء عثمان، واقضاهم علی،۔ (۱)

یعنی .. زما په امت کښې په دې امت باندې دټولونه زیات شفیق ابوبکر دې.داسلام په باره کښې دټولونه سخت عمر دې، دټولونه رشتونې حیا والا عثمان دې اویه عدل اونصاف کښې دټولونه زیات علی دې،،

⑧۔ هم دحضرت عبدالله بن عمر ﷛ نه یوروایت مروی دې. دکوم داشارې نه چې د شیخینو ترتیب معلومیږی:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم : انا اول من تنشق عنه الارض، ثم ابوبکر، ثم عمر....... ،،۔ (۲)

یعنی ,, دټولونه وړاندې به زما قبرشق کیږی، بیا دابوبکر بیا، دعمر،،۔

⑨۔ دحضرت علی ﷛ نه مرفوعا مروی دی:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لابی بکر: یا ابابکر، ان الله اعطانی ثواب من آمن بی منذ خلق آدم الی ان بعثنی، وان تعالی اعطاك یا ابابکر ثواب من آمن بی منذ بعثنی الی یوم القیامة،،۔ (۳)

یعنی ,, اے ابوبکر! الله تعالی مالره دحضرت آدم دپیدائش نه زمادبعثت پورې څومره خلقوچې ایمان راوړو دټولوثواب عطاکړو اوتالره زما دبعثت نه ترقیامته پورې چې څومره خلق ایمان راوړی دهغه ټولو خلقو ثواب عطاکړو۔

⑩۔ دحضرت عائشه ﷝ نه مرفوع روایت منقول دې:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم : لاینبغی لقوم فیهم ابوبکر ان یؤمهم غیره،،۔ (۴)

یعنی ,, په کوم قوم اوجماعت کښې چې ابوبکر وی نوبل چالره امامت نه دې کول پکار،،۔

⑪۔ دحضرت ابوسعید خدری ﷛ نه مروی دی:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم : ان اهل الدرجات العلی یراهم من اسفل منهم کما یری الکواکب الطالع فی الافق من آفاق السماء، وان ابابکر وعمر منهم وانعما،،۔ (۵)

---

(۱) رواه ابو یعلی فی مسنده.انظر المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة (ج ٤ ص ٨٥) باب ماشترک فیه جماعة من الصحابة. رقم (٤٠٣١)۔

(۲) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب بلاترجمة، تحت مناقب عمربن الخطاب رضی الله عنه، رقم(٣٦٩٢).

(۳) کنزالعمال (ج ١١ ص ٥٥٩).کتاب الفضائل، الباب الثالث فی ذکرالصحابة وفضلهم.رقم (٣٢٦٤٢)۔

(۴) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم(٣٦٧٣)۔

(۵) سنن ابن ماجه، المقدمة، فضل ابی بکرصدیق رض الله عنه.رقم (٩٦)و جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم(٣٦٥٨)۔

يعنى ,, بلند درجاتووالاحضراتولره به ښكته والاداسې ګورى څنګه چې دآسمان په افق باندې راختونكې ستورې ښكاره كيږى اوابوبكر اوعمرهم په هغې كښې دى اودوى ته به مزيد ډيرڅه ملاؤيږى،،۔

⑫۔ حضرت انس رضی اللہ عنہ دحضوراكرم ﷺ ارشاد نقل كوى، كوم چې ئې حضرت على ته خطاب كولوسره فرمائيلې وو:

,, هذان سيدا كهول اهل الجنة من الاولين والاخرين، الا النبيين والمرسلين، لاتخبرهما ياعلى،،۔ (١)

⑬۔ دحضرت حذيفه رضی اللہ عنہ نه روايت دې:

,, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اقتدوا باللذين من بعدى: ابى بكر وعمر،،۔ (٢)

يعنى ,, زما نه پس چې كوم دوه كسان دى، يعنى ابوبكر اوعمر، ددوى اقتدا اوكړئ،،۔

⑭۔ دحضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ نه روايت دې:

,, ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ارى الليلة رجل صالح، ان ابابكر نيط برسول الله صلى الله عليه وسلم، ونيط عمر بابى بكر، ونيط عثمان بعمر، قال جابر: فلما قمنامن عند رسول الله صلى الله عليه وسلم: قلنا: اماالرجل الصالح فرسول الله صلى الله عليه وسلم، واما ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم من نوط بعضهم ببعض، فهم ولاة هذا الامرالذى بعث الله به نبيه صلى الله عليه وسلم،،۔ (٣)

يعنى ,, ماتن شپه يونيك سړې خوب كښې اوليدوچې ابوبكردحضور ﷺ سره لګيدلې دې او حضرت عمردابوبكرسره، اوعثمان عمرسره۔ حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائى چې كله مونږ دحضور اكرم ﷺ نه پاسيدو نومونږ داتعبيراوكړو چې دانيك سړې خويه خپله رسول الله ﷺ دې، باقى حضور اكرم ﷺ، ديوبل سره دمعلق كيدوچې كوم ذكراوكړونودا ددين اودخلافت د زمه دارو تذكره ده، دڅه دپاره چې حضوراكرم ﷺ مبعوث شوې دې،،۔

ددې روايت نه نه صرف دا معلومه شوه چې حضرت ابوبكر صديق رضی اللہ عنہ احق بالخلافت دې، بلكه دا هم معلومه شوه چې دهغه نه پس به حضرت عمر رضی اللہ عنہ خليفه وى اودهغه نه پس به حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خليفه وى۔

⑮۔ دحضرت جبيربن مطعم رضی اللہ عنہ نه روايت دې:

,, اتت امراة النبى صلى الله وسلم، فامرها ان ترجع اليه، قالت: ارايت ان جئت ولم اجدك؟ كانها تقول: الموت، قال عليه الصلاة والسلام: ان لم تجدينى فاتى ابابكر،،۔ (٤)

---

(١) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم(٣٦٦٤) ۔

(٢) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم(٣٦٦٢و٣٦٦٣) ۔

(٣) مسند احمد (ج٣ص٢٥٥)، مسندجابربن عبدالله رضى الله عنه،رقم (١٤٨٨١)،والمستدرک للحاكم (ج٣ص٧١)، كتاب معرفة الصحابة، فضائل ابى بكرالصديق رض الله عنه

(٤) صحيح البخارى (ج١ص٥١۶) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم، لوكنت متخذا خليلا)، ... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

يعنى ,, يوه ښځه حضوراكرم ﷺ ته راغلله. هغوى ﷺ هغې ته ددوباره راتلو حكم اوكړو. هغې عرض اوكړوچې كه چرې زۀ راشمه اوتاسونه اونه مومه ګويا چې هغې دنبى ﷺ وصال طرف ته اشاره كوله. نوهغوى ﷺ ارشاداوفرمائيلو كه زۀ نه ووم نوتۀ ابوبكرته ورشه. ،،۔
ددې روايت نه دحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خلافت باندې په واضحه توګه دلالت كيږى۔

⑯۔ دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه مروى دى :

,, كنانخير بين الناس فى زمن النبى صلى الله عليه وسلم، فنخير ابابكر، ثم عمرابن الخطاب، ثم عثمان بن عفان رضى الله عنهم،،۔(١)
يعنى ,,مونږ دحضور اكرم ﷺ په زمانه كښې بعضې حضراتوته په بعضې باندې فضيلت وركولو، نومونږ به دټولونه رومبې افضل ابوبكرلره، بيا عمربن خطاب لره اوبيا عثمان بن عفان رضي الله عنهم لره ګرځولو ،،۔

دغه شان ددې حديث ديو بل طريق الفاظ دى : ,, كنافى زمن النبى صلى الله عليه وسلم لانعدل بابى بكراحدا، ثم عمر، ثم عثمان، ثم نترك اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم لانفاضل بينهم،،۔(٢)
يعنى ,, مونږبه دحضور ﷺ په زمانه كښې هيڅ څوك دحضرت ابوبكرسره نه برابرول. بيا دعمر درجه وه بيا دعثمان، بيا دنوروحضراتو صحابه په مينځ كښې به مو مفاضلت معامله نه كوله،،۔
دا روايت هم ددې حضراتو دترتيب افضليت اوبيا ترتيب احقيت بالخلافت باندې صريح ګويا دې.

⑰۔ حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى : ,, ابوبكر سيدنا وخيرنا واحبنا الى رسول الله صلى عليه وسلم،،۔(٣)
يعنى ,, ابوبكرزمونږ سردار، په مونږ ټولو كښې دټولونه افضل او حضوراكرم ﷺ ته دټولونه محبوب وو،،۔

⑱۔ دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې : ,, مرض النبى صلى الله عليه وسلم، فاشتد مرضه، فقال : مروا ابابكر فليصل بالناس، قالت عائشه : انه رجل رقيق، اذاقام مقامك لم يستطع ان

بقيه حاشيه د تيرمخ] رقم (٣٦٥٩)،و(ج٢ص١٠٧٢) كتاب الحكام،باب الاستخلاف،رقم (٧٢٢٠)،و (ج٢ص١٠٩٤) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب الاحكام التى تعرف بالدلائل وكيف معنى الدلالة وتفسيرها؟، رقم (٧٣٦٠)،وصحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه،رقم (٦١٧٩و٦١٨٠)۔

(١) صحيح البخارى (ج١ص٥١٦) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب فضل ابى بكربعد النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (٣٦٥٥)۔

(٢) صحيح البخارى (ج١ص٥١٦) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب مناقب عثمان بن عفان ابى عمروالقريشى رضى الله عنه، رقم (٣٦٩٧)۔

(٣) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم (٣٦٥٦)۔

يصلي بالناس، قال مروا ابابكر فليصل بالناس، فعادت، فقال : مري ابابكر فيصل بالناس، فانكن صواحب يوسف، فاتاه الرسول، فصلى بالناس في حياة النبي صلى الله عليه وسلم،،_[1]

يعني ,, دحضوراكرم ﷺ په مرض كښې چې كله شدت پيدا شو نوهغوى اوفرمائيل چې ابوبكرته اوائي چې هغه مونځ وركړي، حضرت عائشه عرض اوكړو چې هغه نرم دل سړې دې، ستاسوپه ځائې باندې چې اوردېدريږي نو مونځ به اونه كړې شي، نوهغوى اوفرمائيل چې اوبوبكر ته اوائي چې مونځ وركړي حضرت عائشه بياځپله خبره دوباره كړه. هغوى اوفرمائيل چې ابوبكرته اوائې چې مونځ وركړي اوتاسودىوسف عليه السلام دښخوپښان ئې، قاصد ابوبكر ته ورغلواوهغوى دحضوراكرم ﷺ په ژوند كښې خلقوته مونځ وركړو،،_

دا روايت دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عائشه[2] دحضرت عبدالله بن مسعود[3] دحضرت عبدالله بن عباس[4] دحضرت عبدالله بن عمر[5] دحضرت عبدالله بن زمعه[6] اودحضرت على بن ابى طالب[7] رضي الله عنهم نه هم مروى دې_

نوحافظ سيوطى رحمه الله فرمائي چې دا حديث متواتردې_[8]

⑲_ دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې:

,, خطب النبى صلى الله عليه وسلم، فقال : ان الله خير عبدا بين الدنيا وبين ما عنده، فاختار ما عند الله، فبكى ابوبكر رضي الله عنه ......قال : يا ابابكر، لاتبك، ان من امن الناس على فى صحبته وماله ابوبكر، ولوكنت متخذا خليلا لاتخذت ابابكر، ولكن اخوة الاسلام ومودته، لايبقين فى المسجد باب الاسد، الاباب ابى بكر،،_[9]

يعنى,, حضور ﷺ خطبه وركوله او وې فرمائيل چې الله تعالى يوبنده ته اختيار وركړوچې

---

[1]) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٧٨)،و (ج١ص٤٧٩) كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى (لقد كان فى يوسف واخوته آيات للسائلين)،رقم (٣٣٨٥)، وصحيح مسلم،كتاب الصلاة،باب استخلاف الامام ....،رقم (٩٤٨)_

[2]) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٧٩)_

[3]) التمهيد (ج٢٢ص١٣١)_

[4]) مسنداحمد (ج١ص ٢٣١و٢٣٢)، رقم (٢٠٥٥)،و(ج١ص٣٥٦) مسندعبدالله بن عباس،رقم (٣٣٥٥)_

[5]) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٨٢)_

[6]) مسند احمد (ج٤ص٣٢٢) مسند عبدالله بن زمعة، رقم (١٩١١٣)_

[7]) الاستيعاب بها مش الاصابة (ج٢ص٢٥١)، والتمهيد(ج٢٢ص١٢٩)_

[8]) تاريخ الخلفاء (ص٥٥)،فصل فى الاحاديث والايات المشيرة الى خلافته وكلام الائمة فى ذلك_

[9]) صحيح البخارى (ج١ص٦٦و٦٧) كتاب الصلاة، باب الخوخة والممرفى المسجد، رقم (٤٦٦)، و(ج١ص٥١٦) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : سدو ا الابواب الا باب ابى بكر، رقم (٣٦٥٤)،و(ج١ص٥٥٢) كتاب مناقب الانصار،باب هجرة النبى صلى الله عليه وسلم واصحابه الى المدينة،رقم (٣٩٠٤)، وصحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه، رقم (٦١٧٠و٦١٧١)_

ياخو ديا كښي پاتې کیدل خوښ کړۀ يا څه چې ماسره دی هغه اختيار کړۀ ـ نوهغه بنده الله تعالی سره چې څه دی هغه ئې اختيار کړۀ، دې اوریدلو سره حضرت ابوبکر په ژړا شو. هغوی اوفرمائیل اے ابوبکر ! مه ژاړه ! او وې فرمائیل که چرې ما څوک خلیل جوړولو نو ابوبکر به مې جوړ کړې وو، البته اسلامی اخوت او اسلامی مودت کافی دې. جمات طرف ته دکهولاؤ دو هره دروازه دې بنده کړې شی، او دابوبکر دروازه مستثنی ده...

علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چې په دې حدیث کښې دحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خلافت طرف ته اشاره ده ـ (١)

دلته دا اشکال کیدې شی چې په مسند احمد کښې دحضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه حدیث دې ,, امر رسول الله صلى الله عليه وسلم بسد الابواب الشارعة فى المسجد وترك باب على،، ـ (٢) یعنی .. حضوراکرم ﷺ حکم اوکړو چې دجمات طرف ته کومې دروازې دی هغه دې بندې کړې شی البته دحضرت علی دروازه دې پریخودې شی،،ـ

ددې یوجواب خودا دې چې په مسند احمد کښې دا روایت دصحیحینو دروایت متعارض دې، په کوم کښې چې استثناء صرف دحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دپاره شوې ده. بیا دمسند احمد والا روایت ,, حجاج عن فطر، عن عبدالله بن شريك، عن عبدالله بن الرقيم الكنانى،. په طریق سره مروی دې، دا روایت دصحیحینو د روایت معارضه نه شی کولې. ځکه چې فطر بن خلیفه شیعی دې ـ (٣)، عبدالله بن شریک عامری هم شیعی دې (٤) او عبدالله بن الرقیم مجهول دې ـ (٥)

او که صحیح هم وی نو بیا هم وئیلې کیدې شی چې دحضرت علی رضی الله عنه په باره کښې هغوی په شروع شروع کښې ارشاد فرمائیلې دې، او دحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په باره کښې بالکل په آخره کښې کړې وو ـ والله اعلم ـ

(٢٠) ـ حضرت ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه ته څه کسان دحضرت ابوبکر صدیق دبیعت په وخت کښې راغلل او دهغوی په لاس باندې دبیعت خواهش ئې ظاهر کړو، نو په دې باندې هغوی اوفرمائیل : ,, تأتونى وفيكم ثالث ثلاثة، يعنى ابابكر، فقلت لمحمد : من الثالث ثلاثة ؟ قال: قول الله : (ثانى اثنين اذهما فى الغار)،،ـ (٦)

---

(١) تاريخ الخلفاء (ص ٥٤)ـ

(٢) مسند احمد (ج١ص ١٧٥) مسند ابی اسحاق سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه، رقم (١٥١١)ـ

(٣) شیعی جلد. انظر الکاشف (ج٢ص١٢٥) رقم (٤٤٩٤) ـ

(٤) ذکره ابن حبان فی المجروحین ـ فقال : ,,کان غالبا فی التشیع، یروی عن الاثبات مالایشبه حدیث الثقات، فالتنکب عن حدیثه اولی من الاحتجاج به، وقد کان مع ذلک مختاریا(ای من اصحاب المختار)،،ـ انظر تعلیقات الکمال (ج١٥ص٨٩)ـ

(٥) تهذیب الکمال (ج١٤ص٥٠٥و٥٠٦)ـ

(٦) المصنف لابن ابی شیبة (ج٧ص٤٣٣و٤٣٤) کتاب المغازی باب ماجاء فی خلافة ابی بکر رضی الله عنه وسیرته فی الردة، رقم (٣٧٠٤٠)ـ

یعنی ,, تاسومالره راروان ئې اویه تاسوکښې په دریوکښې دریم سړې موجود دې ؟ مراد ابوبکردې، ما دمحمد نه تپوس اوکړو چې دا دریم سړې څوک دې ؟ اوفرمائیل ئې چې دالله تعالی ارشاد دې ,, په دوو کښې دویم، کله چې هغه دواړه په غار کښې وو،،۔

۲۱۔ حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی:

,, اجعلوا امامکم خیرکم، فان رسول الله صلی الله علیه وسلم جعل امامنا خیرنا بعده،،۔ (1)

یعنی ,, خپل امام هغه سړې جوړکړئ کوم چې په تاسوټولوکښې بهتروی، ځکه چې رسول الله ﷺ دخپل خان نه پس زمونږ امام هغه سړې جوړ کړو کوم چې په مونږ ټولوکښې دټولو نه بهتروو،،۔

۲۲۔ او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی : ,, ماراٰی المسلمون حسنا فهوعند الله حسن، وما راوا سیئا فهوعند الله سیئ، وقد رای اصحابه جمیعا ان یستخلف ابابکر،،۔ (2)

یعنی ,, چې کوم څیزلره مسلمانان بهتر اوګڼړی نوهغه بهتردې اوکوم څیز لره چې مسلمانان بدتراوګڼړی هغه بدتردې اوهغوی رضی الله عنهم ټولوصحابه کراموحضرت ابوبکرلره خلیفه جوړلودپاره بهتراوګڼړلو،،۔

۲۳۔ دحضرت علی رضی الله عنه نه دحضرات شیخینو رضی الله عنهما په باره کښې تپوس اوکړې شونوهغه اوفرمائیل:

,, کانا امامی هدی، راشدین مرشدین مصلحین منجحین خرجا من الدنیا خمیصین،،۔ (3)

یعنی ,, دا دواړه حضرات دهدایت امامان او رهنماوو، مصلح وو، په مقاصدو دخیرکښې کامیاب اوکامران وو، ددنیانه اوګې تږې رخصت شوی وو، یعنی طمع اولالچ یې خپل خان ته نژدې پرې نه خودل،،۔

۲۴۔ دحضرت علی رضی الله عنه ارشاد دې:

,, ان الله جعل ابابکر وعمرحجة علی من بعدهما من الولاة الی یوم القیامة، فسبقا والله سبقا بعیدا، واتعبا والله من بعدهما اتعابا شدیدا ....،،۔ (4)

یعنی ,, الله تعالی ابوبکر اوعمر لره روستوترقیامته پورې خلفاؤ باندې حجت جوړکړو، نوپه خدای قسم ! هغې دواړو ډیر وړاندې پورې سبقت اوکړواودخپل مابعد لره ئې ډیرپه سخت تعجب اومشقت کښې واچول،،۔

۲۵۔ دحضرت علی رضی الله عنه یو طویل اثردې، په کوم کښې چې هغوی ډیرپه واضحه ټوګه باندې د حضرات شیخینو منقبت بیان فرمائیلوسره دهغوی داحق بالخلافت کیدو ذکر فرمائیلې دې:

---

(1) الاستیعاب بهامش الاصابة (ج۲ص۲۵۱)، والتمهید (ج۲۲ص۱۳۱) ۔

(2) المستدرک للحاکم (ج۳ص۷۸)، کتاب معرفة الصحابة ۔

(3) طبقات ابن سعد (ج۳ص۲۱۰) ۔

(4) اسد الغابة (ج٤ص۱۵۷) ترجمة عمرالفاروق رضی الله عنه ۔

"...... فلما حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم الوفاة قال : مروا ابابكر ان يصلي بالناس، وهويرى مكاني، فصلى بالناس سبعة ايام في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما قبض الله نبيه ارتد الناس عن الاسلام، فقالوا: نصلي ولانعطي الزكاة، فرضي اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وابي ابوبكر منفردا برايه، فرجح برايه رايهم جميعا، وقال : والله، لومنعوني عقالا مافرض الله ورسوله لجاهدتهم عليه، كما اجاهدهم على الصلاة فاعطى المسلمون البيعة طائعين، فكان اول ماسبق في ذلك من ولد عبد المطلب انا، فمضى ﷺ وترك الدنيا وهي مقبلة، فخرج منها سليما، فسار فينا بسيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم، لانتكر من امره شيئا، حتى حضرته الوفاة، فراى عمر اقوى عليها ولوكانت محاباة لاثربها ولده، واستشار المسلمين في ذلك، فمنهم من رضي ومنهم من كره، وقالوا: اتؤمر علينا من كان عنانا وانت حي ؟ فماذا تقول لربك اذا قدمت عليه ؟ قال : اقول لربي اذا قدمت عليه : الهي ! امرت عليهم خير اهلك، فامر علينا عمر، فقام فينا بامر صاحبيه، لانتكر منه شيئا، نعرف فيه الزيادة كل يوم في الدين والدنيا وفتح الله به الارضين، ومصر به الامصار، لاتاخذه في الله لومة لائم، البعيد والقريب سواء في العدل والحق، وضرب الله بالحق على لسانه وقلبه، حتى ان كنا لنظن ان السكينة تنطق على لسانه، وان ملكا بين عينيه يسدده ويوفقه ...._الحديث_ (۱)

يعني" كله چې دحضور اكرم ﷺ دوصال وخت راغللونوهغوى ارشاد اوفرمائيلوچې ابوبكرته اوائې چې هغه خلقوته مونځ وركړى حالانكه حضوراكرم ﷺ ته زما دموجودګې اوقرب خاص علم وو، نوهغوى دحضوراكرم ﷺ په ژوند كښې اوو ورځوپورې مونځونه اوكړه بيا كله چې الله تعالى خپل نبي خپل ځان ته اوبللو نوډېر خلق مرتد شول، اوويل به ئې چې مونږبه مونځونه كووخوزكوة به نه وركوو، ټول صحابه كرام راضي شو، ليكن ابوبكر يواځې په خپله راې باندې كلك ولاړ وو، بلكه دنورو دراې په مقابله كښې ئې خپله راې برترثابته كړه او اوفرمائيل ئې : په الله قسم ! كه چرې داخلق ماته ديورسۍ راكولونه هم انكار اوكړې كومه چې الله اورسول په هغوى باندې لازمه كړې وى نوزۀ به دهغې په وجه باندې هغوى سره جهاد كومه، څنګه چې دمونځ دپاره جهاد لازم وى ـ نوټولومسلمانانو دهغوى په لاس باندې په خوشحالۍ سره بيعت اوكړو، په دې سلسله كښې زۀ دعبدالمطلب په اولاد كښې دټولونه رومبى يم، ابوبكر ـ دالله تعالى رحمتونه دى په هغه باندې دې نازل وى ـ لاړو اودنيا ئې په دې حالت كښې پريخودله چې دنيا دهغوى طرف ته رواڼدې كيدله، ليكن هغوى ددنيا نه خپل ځان بچ كړو اولاړه، په مونږ كښې هغه دحضوراكرم ﷺ په سيرت اوطريقه مطابق روان وو، نومونږ دهغوى يوه معامله لره كوټه اونه مونده، تردې پورې چې دهغوى دوفات وخت راغللو، هغوى اوكتل چې دخلافت دپاره عمر ډير مضبوط دې كه صرف دپرزونې اراده ئې وه نو خپل اولاد كښې به ئې چاله ترجيح وركړې وه خو هغوى مسلمانانو سره مشوره اوكړه بعضې راضي شول او بعضې خپل خفګان ښكاره كړو او وئې

(۱) اسد الغابة (ج ٤ ص ١٥٦ و١٥٧)_

ونيل چې تاسو په مونږ باندې يو داسې سړې امير جوړول غواړئ چې ستاسو په ژوند كښې ئې تاسو د خپلې رائې نه اړولى، الله ته په مخامخ كيدو سره به څه جواب وركوې؟ هغوى ورته اوفرمائيل چې څه به عرض اوكړم چې اې الله!ما په مسلمانانو باندې ستا په بندګانو كښې د ټولو نه بهتر كس مقرر كړې دې. دغه شان هغوى په مونږ باندې حضرت عمر رضي الله عنه امير جوړ كړو هغوى د مخكښې دواړو ملګرو په شان په مونږ باندې حكومت اوكړو. يو خبره قابل د اعتراض نه وه. روزانه به دينى او دنياوى ترقى شروع وه الله تعالى د هغه په لاسونو باندې ملكونه فتح كړل ښارونه ئې آباد كړل هغوى ته به د چا د ملامتګر د ملامتيا ويره نه وه. عدل و انصاف كښې به لرې او نزدې يو شان وو. الله تعالى د هغوى په زړه او ژبه باندې حق وراچولې وو تردې چې مونږ ته به پته اولګيده چې سكينت او وقار د هغوى د ژبې تابع دې او دا چې يو فرښته د هغوى مخكښې وى چې هغوى ته نيغه لار وربښائى.

(۳۶) دحضرت على رضي الله عنه ارشاد دې: ان اول من يدخل الجنة من هذه الامة ابوبكر وعمر، قال: فقال رجل: يا امير المومنين، يدخلانها قبلك؟ قال: والذى فلق الحبة وبرا النسمة ليدخلانها قبلى ويشبعان من ثمارها، وليرويان من مائها وانى لموقوف مع معاوية فى الحساب. (۱)

يعنى په دې امت كښې د ټولو نه مخكښې جنت ته داخليدو والا ابوبكر او عمر رضي الله عنهما به وى يو كس عرض اوكړو اې امير المومنين: آيا هغوى دواړه به ستاسو نه هم مخكښې داخليږى؟ وئې فرمائيل: او! د هغه ذات قسم چاچې دانه اوشلوله او زنده سر ئې پيدا كړل، هغوى دواړه به څما نه مخكښې جنت ته داخليږى د هغه ځائى د ميوو نه به مړيږى او د اوبو نه به تنده ختمووى. او څه به اميرمعاويه سره به په حساب كتاب كښې ولاړ يم.

(۳۷) د حضرت على رضي الله عنه ارشاد دې:

سبق رسول الله ﷺ وصلى ابوبكر وثلث عمرثم خبطتنا او اصابتنا فتنة فما شاء الله عزوجل. (۲)

يعنى حضورپاک ﷺ د ټولو نه اول دويم نمبر ابوبكر رضي الله عنه او دريم نمبر حضرت عمر رضي الله عنه وو، او بيا دې نه پس مونږ فتنو او نيولو.

(۳۸) عن ابى الزناد قال: قال رجل لعلى: يا امير المومنين ما بال المهاجرين والانصار قدموا ابابكر وانت اوفى منه منقبة واقدم منه سلما و اسبق سابقة؟ قال: ان كنت قرشيا فحسبك من عائذة قال: نعم قال لولا ان المومن عائذ الله لقتلتك ولئن بقيت لتاتينك منى روعة حصرا ويحك! ان ابابكر سبقنى الى اربع سبقنى الى الامامة، وتقديم الامامة و تقديم الهجرة والى الغار وافشاء الاسلام ويحك ان الله ذم الناس كلهم و مدح ابابكر فقال: "الاتنصروه فقد نصره الله". (۳)

(۱) كتاب الكنى والاسماء للدولابى (۱/۱۱۹و ۱۲۰)-
(۲) مسند احمد (۱/۱۲٤)رقم (۱۰۲۰) و(۱/۱٤۷) رقم (۱۲۵۶) و(۱۲۵۹)-
(۳) كنزالاعمال (۱۲/۵۱٤) رقم (۳۵۶۷۶)-

یعنی: یو کس د حضرت علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چې دا څه خبره ده چې انصارو او مهاجرینو ابوبکر رضی الله عنه مخکښې کړو حالانکه تاسو د هغوی په مقابله کښې د اوچتو مناقبو جوګه، په اسلام راوړلو کښې د هغوی نه مخکښې او په کارنامو کښې د هغوی نه زیات هم یئ؟ هغوی ورته اوفرمائیل که ته چرې قریشی ئې نو ستا تعلق به عائذه سره وی. هغه عرض اوکړو چې او، ونې فرمائیل که چرې ایمان والاد الله پناه نه وه اخستې نو ما به ته قتل کړې وې او که ته ژوندې پاتې شوې نو څما طرف نه به په تا باندې د سختې ویرې معامله رازی. هلاک شې ابوبکر رضی الله عنه څما نه څلور څیزونو کښې مخکښې دې امامت کښې. هجرت کښې. په غار کښې پاتې کیدو د وجه او د اسلام په خورولو کښې. او هلاک شې الله تعالی د ټولو خلقو مذمت بیان کړې دې او د ابوبکر رضی الله عنه ئې تعریف کړې دې او ونې فرمائیل که چرې ته د ابوبکر مدد نه کوې نو الله تعالی د هغوی مدد ګار دې.

(۲۹) صلة بن زفر رحمه الله فرمائی: كان علی اذا ذكر عنده ابوبكر قال: السباق یذكرون! السباق یذكرون! والذی نفسی بیده ما استبقنا الی خیر قط الا سبقنا الیه ابوبكر.[1]

یعنی: هر کله چې به د حضرت علی رضی الله عنه په وړاندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ذکر کیدلې شو نو وئیل به ئې چې د ټولو نه مخکښې تللو والاذکر شروع دی. په هغه ذات مې دې قسم وی چې د چا په قبضه کښې څما ساه ده چې هر کله به یو نیک کار کښې څمونږ مقابله کیدله نو ابوبکر رضی الله عنه به همیشه څمونږ نه مخکښې والې کولو.

(۳۰) حضرت علی رضی الله عنه ارشاد فرمائی:

"لقد امرنا النبی ﷺ ابابكر ان یصلی بالناس وانی لشاهد وما انا بغائب وما بی مرض فرضینا لدنیانا ما رضی به النبی ﷺ لدیننا".[2]

یعنی: حضورپاک ﷺ چې کله خلقو ته د جمع ورکولو حکم ابوبکر صدیق ته اوکړو نو زه هم هلته کښې حاضر ووم غائب نه ووم، زه بیمار هم نه ووم، هغوی چې زمونږ دین د پاره کوم کس مقرر کړو هغه مونږ د خپلې دنیا د پاره هم خوښ کړو.

(۳۱) د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی: "ان اكرم الخلق من هذه الامة علی الله بعد نبیها وارفعهم درجة: ابوبكر، لجمعه القرآن بعد رسول الله ﷺ وقیامه بدین الله مع قدیم سوابقه وفضائله".[3]

یعنی: د الله تعالی په نیز باندې د حضورپاک ﷺ نه پس ددې امت د ټولو نه عزتمند ترین سړې او د درجه په اعتبار سره د ټولو نه اوچت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دې ځکه چې هغوی د حضورپاک ﷺ نه پس قران جمع کړو. د الله د دین حفاظت ئې اوکړو او ددې نه علاوه نور فضائل او کارنامې ئې هم دی.

[1] کنزالاعمال (۵۱۴/۱۲) رقم (۳۵۶۷۵)-
[2] کنزالعمال (۱۲۵۱۳) رقم (۳۵۶۷۰) وانظر الطبقات الابن سعد (۸۳/۳)-
[3] کنزالاعمال (۵۱۶/۱۲) رقم (۳۵۶۸۳)-

(٣٢) حضرت اسيد بن صفوان رضي الله عنه فرمائي: "لما توفي ابوبكر سجوه ثوبا، وارتجت المدينة بالبكاء ودهش الناس كيوم قبض رسول الله ﷺ جاء علي بن ابي طالب مسرعا باكيا مسترجعا وهو يقول اليوم انقطعت خلافة النبوة حتى وقف على باب البيت الذي فيه ابوبكر، ثم قال: رحمك الله اباابكر، كنت اول القوم اسلاما واخلصهم ايمانا واكثرهم يقينا واعظمهم غنى واحدبهم على الاسلام، واحوطهم على رسول الله ﷺ وامنهم على الصحابة احسنهم صحبة واعظمهم مناقب واكثرهم سوابق وارفعهم درجة اقربهم من رسول الله ﷺ اشبههم به هديا وسمتا وخلقا ودلا واشرفهم منزلة واكرمهم عليه واوثقهم عنده" (١)

يعني هر كله چې ابوبكرصديق رضي الله عنه وفات شو نو هغه باندې يو كپړا واچولې شوه، په مدينه كښې غوغا شوه په خلقو داسې حالت جوړ شو څنګه چې د حضورپاك ﷺ د وفات په موقع باندې وو په دغه وخت كښې حضرت علي رضي الله عنه په تيزئ سره انا لله وئيلو سره او په ژړا رالو او دا به ئې وئيل چې نن نبوت والا خلافت ختم شو تردې چې د كور دروازې سره اودريدو او وئې فرمائيل الله دې په تا باندې اې ابوبكر رحمتونه نازل كړي تاسو د ټولو نه مخكښې اسلام راوړلو والا، په ايمان كښې د ټولو نه مخلص، په يقين كښې د ټولو نه زيات، په استغناء كښې د ټولو نه اوچت، د اسلام د پاره د ټولو نه زيات مهربانه، د رسول الله ﷺ د پاره د ټولو نه زيات محافظ، تاسو په صحابه باندې د ټولو نه زيات احسان كولو والا، د ملګيرتيا په اعتبار سره د ټولو نه اعلى، د مناقب په اعتبار سره اوچت، په فضائل كښې د ټولو نه زيات، په درجه كښې اوچت، حضورپاك ﷺ ته د ټولو نه نيزدې، طريقه كار، اخلاق او عادت په اعتبار سره تاسو د هغوى مشابه، په درجه كښې د ټولو نه اشرف او د حضورپاك ﷺ په نيز د ټولو نه عزتمند او اعتباري وې.

(٣٣) عن عبد خير قال: سمعته يقول: قام علي رضي الله عنه المنبر فذكر رسول الله فقال: قبض رسول الله واستخلف ابوبكر رضي الله عنه فعمل بعمله وسار بسيرته حتى قبضه الله عزوجل على ذالك ثم استخلف عمر فعمل بعملهما وسار بسيرتهما حتى قبضه الله على ذالك" (٢)

يعني حضرت علي رضي الله عنه په منبر باندې تشريف فرما شو او د حضورپاك ﷺ ذكر ئې اوكړو، وئې فرمائيل چې د حضورپاك ﷺ وفات اوشو نو ابوبكر صديق رضي الله عنه خليفه جوړ شو، هغوى هم د حضورپاك ﷺ په عمل او سيرت باندې روان وو، تر دې چې الله تعالى هغوى خپل ځان ته راوغوښتل. بيا حضرت عمر رضي الله عنه خليفه جوړ شو هغوى هم د مخكښې دواړو په عمل او سيرت باندې عمل ساتلو تر دې چې هغوى هم وفات شول.

(٣٤) حضرت علي رضي الله عنه د يوم الجمل په موقع باندې ارشاد اوفرمائيلو: "ان رسول الله ﷺ لم يعهد الينا عهدا ناخذ به في امارة ولكنه شيء رايناه من قبل انفسنا، ثم استخلف ابوبكر، رحمة الله على ابي بكر،

---

(١) كنزالاعمال (١٢/٥٤٣،٥٤٢)۔

(٢) مسند احمد (١/١٢٨) مسند علي رضي الله عنه رقم (١٠٥٥) و (١٠٥٩)۔

فاقام واستقام، ثم استخلف عمر، رحمة الله على عمر، فاقام واستقام، حتى ضرب الدين بجرانه"[1]
يعنى "حضورپاك ﷺ د امارت په سلسله كښې مونږ ته څه حكم نه وو كړې چې مونږ په هغې باندې چليدلې وې البته دا معامله مونږ په خپلې رائې سره حل كړه بيا ابوبكر خليفه شو الله دې په ابوبكر رضي الله عنه رحمت نازل كړى په خپله هم صحيح وو او نور ئې هم صحيح كړل، بيا حضرت عمر رضي الله عنه خليفه شو الله تعالى دې په عمر رضي الله عنه باندې هم رحمت نازل كړى هغوى هم په استقامت باندې روان وو او نور ئې هم روان كړل تر دې چې دين مكمل توګه باندې پوخ شو"

(٥) محمد بن حنفيه رحمه الله فرمائى: قلت لابى: اى الناس خير بعد رسول الله ؟ قال ابوبكر: قلت ثم من؟ قال عمر وخشيت ان يقول عثمان قلت: ثم انت؟ قال: ما انا الا رجل من المسلمين"[2]
يعنى "ما خپل پلار نه تپوس اوكړو چې د رسول الله ﷺ نه پس څوک د ټولو نه افضل دې؟ وئې فرمائيل: ابوبكر، ما تپوس اوكړو چې بيا څوک؟ وئې فرمائيل: عمر، دې نه پس ماته ويره اوشوه چې د عثمان رضي الله عنه نوم به اخلى څكه ما ترې نه تپوس اوكړو چې بيا تاسو يئ؟ وئې فرمائيل چې څه خو په عام مسلمانو كښې يو مسلمان يم"
په دې روايت كښې حضرت على رضي الله عنه د شيخينو په ښكاره سره افضليت بيان كړې دې.
حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى چې:
"اما بيان افضليت شيخين، پس ازوې متواتر شده مرفوعا وموقوفا، هر چند اين مسئله مذهب جميع اهل حق است اما كسې از صحابه آن را مصرح تر ومحكم ترچون على مرتضى نياورده"[3]
مطلب دادې چې "د شيخينو افضليت د حضرت على رضي الله عنه نه متواتر ثابت دې اګرچې د شيخينو افضليت د ټولو اهل حق مذهب دې خو بيا هم په صحابو كښې دا مسئله د حضرت على رضي الله عنه په شان په وضاحت او مضبوطۍ سره چا بيان كړې نه ده"
دغه شان د حضرت على رضي الله عنه نه دا روايت نقل كوونكو كښې ددوى څوى محمد بن الحنفيه نه علاوه عبدالله بن سلمه[4]، علقمه بن قيس[5]، عبدخير[6]، حضرت ابوجحيفه[7]، النزال بن سبره[8] رحمهم الله وغيره ډير حضرات دى.
(٦) حضرت على رضي الله عنه ته چې كله دا معلومه شوه چې بعضې خلق ده لره د شيخينو نه افضل

[1] مسنداحمد(١/١٤) مسند على رضي الله عنه رقم (٩٢١)-
[2] صحيح البخارى(١/٥١٨) كتاب الفضائل اصحاب النبى ﷺ باب (بدون ترجمة بعد باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا) رقم (٣٦٧١)_
[3] ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم(١/٢٥٤)-
[4] سنن ابن ماجه المقدمة باب فى فضائل اصحاب النبى ﷺ فضل عمر رضي الله عنه رقم(١٠٦)-
[5] رواه احمد انظر ازالة الخفاء(١/٢٥٦)-
[6] مسند احمد(١/١١٣) رقم(٩٠٨و٩٠٩)-
[7] مسند احمد(١/١٠٦) رقم(٨٣٣)-
[8] الاستيعاب بهامش الاصابة(٢/٢٥٢) ترجمة سيدنا ابى بكر الصديق رضي الله عنه-

کنړۍ نو په منبر باندې اودریدو او حمد وثنا نه پس ئې اوفرمائیل:

"ایها الناس انه بلغنی ان قوما یفضلونی علی ابوبکر و عمر، ولو کنت تقدمت فیه لعاقبت فیه فمن سمعته بعد هذا الیوم یقول هذا فهو مفتر علیه حد المفتری ثم قال: ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابوبکر ثم عمر ثم الله تعالی اعلم بالخیر بعد قال: وفی المجلس الحسن بن علی، فقال: والله، لو سمی الثالث لسمی عثمان." [1]

یعنې اې خلقو ماته دا خبره رارسیدلې ده چې څه خلق ماله په ابوبکر او عمر رضی الله عنهما باندې فضیلت راکوی که مخکښې نه ځما د طرف نه تنبیه شوې وه نو ما به داسې خلقو ته سزا ورکړې وه، د نن نه پس چې د چا نه ما دا واوریدل نو پوه دې شی چې دې الزام لګوونکې دې، ده باندې به د الزام لګولو حد لګی، بیا ئې اوفرمائیل چې د نبی نه پس په دې امت کښې د ټولو نه بهترین ابوبکر دې بیا عمر دې دې نه پس د الله په علم کښې ده چې څوک افضل دې په دې مجلس کښې حسن هم وو، وئې فرمائیل که د دریم نوم ئې اخستلې وې نو د عثمان نوم به ئې اخستلو.

(٤٧)... عن ابی وائل قال: قیل لعلی بن ابی طالب رضی الله عنه الا تستخلف علینا؟ قال: ما استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستخلف، ولکن ان یرد الله بالناس خیرا فسیجمعهم بعدی علی خیرهم کما جمعهم بعد نبیهم علی خیرهم. [2] صححه الحاکم وقرره الذهبی)

یعنې حضرت علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړې شو چې تاسو به څوک زمونږ د پاره خلیفه مقرر کړې وو نو وئې فرمائیل چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم څوک خوښ کړې نه وو نو بیا زه ولې خوښ کړم البته که الله تعالی انسانانو سره د خیر فیصله کړې وی نو ځما نه پس چې څوک بهتر وی الله تعالی به خلقو لره په هغه باندې جمع کړی څنګه چې الله تعالی د خپل نبی صلی الله علیه وسلم نه پس په یو بهترین کس باندې دوی جمع کړې وو.

(٤٨)... صحیح بخاری کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د حضرت علی او حضرت عباس رضی الله عنهما واقعه منقول ده:

ان علی بن ابی طالب خرج من عند رسول الله صلی الله علیه وسلم فی وجعه الذی توفی فیه، فاخذ بیده عباس بن عبد المطلب فقال له: انت والله بعد ثلاث عبد العصا وانی والله لاری رسول الله صلی الله علیه وسلم سوف یتوفی من وجعه هذا انی لاعرف وجوه بنی عبد المطلب عند الموت اذهب بنا الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فلنسأله فیمن هذا الامر ان کان فینا علمنا ذالک وان کان فی غیرنا علمناه فاوصی بنا فقال: علی: انا والله لئن سالناها رسول الله صلی الله علیه وسلم فمنعناها لا یعطیناها الناس بعده وانی لا اسالها رسول الله صلی الله علیه وسلم. [3]

---

[1] ازالة الخفاء (۲۶۱/۱ و۲۶۲)۔

[2] المستدرک للحاکم (۷۹/۳) کتاب معرفة الصحابة باب ابی بکر الصدیق رضی الله عنه۔

[3] صحیح البخاری (۶۳۹/۲) کتاب المغازی باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته رقم (٤٤٤٧) و(۹۲۷/۲) کتاب الاستیذان باب المعانقة وقول الرجل کیف اصبحت؟ رقم (٦٢٦٦)۔

يعني حضرت علي رضي الله عنه د حضورپاک ﷺ نه هغه وخت بهر اووتلو هر کله چې هغوی په مرض الوفات کښې وو، حضرت عباس رضي الله عنه د هغه لاس اونيولو او ونې ونيل چې په الله قسم! ته به درې ورځې پس د عصا تابع شې ماته يقين دې چې د حضورپاک ﷺ به په دې مرض کښې وفات کيږي ماته د مرګ په وخت د بنوعبدالمطلب د مخونو پيژندل کيدل معلوم دی مونږ خان سره حضورپاک ﷺ ته بوځه چې مونږ ترې تپوس اوکړو چې دا خلافت به چاته ميلاويګی؟ که زمونږ طرف ته راتلونکې وی نو پته به اولګی او که خمونږ طرف ته نه وی نو چې چاته ميلاويږی چې هغوی ته څه تاکيدی وصيت اوفرمائی حضرت علي رضي الله عنه اوفرمائيل: په الله قسم که چرې مونږه حضورپاک ﷺ نه خلافت اوغوښتلو او انکار ئې اوکړلو نو بيا دا خلق چرې هم مونږ له به رانکړی، څه به حضور ﷺ نه تپوس نه کوم.

سقيفه بنوساعده کښې د ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې د خلافت بيعت: مناسب معلوميږی چې لږ تفصيل سره په سقيفه بنی ساعده کښې د انصارو را جمع کيدل او د حضرات شيخين رضي الله عنهما هلته رسيدلو نه پس د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په رشتونی لاس باندې د خلافت د بيعت واقعه ذکر شی چې په هغې سره د استحقاق دخلافت دې بحث کښې کافی وضاحت کيږی.

حضورپاک ﷺ د ګل په ورځ د ماسپښين په وخت د عالم فانی نه عالم جاودانی طرف ته تشريف يوړلو.

د ماښام په وخت يو کس رالو او ابوبکر صديق رضي الله عنه ته ئې خبر ورکړو چې انصار سقيفه بنې ساعده کښې جمع شوې دی او د سعد بن عباده رضي الله عنه په لاس باندې بيعت کول غواړی او بعضې انصار دا هم وائی چې يو امير خمونږ نه او يو د قريشو نه به وی.

د انصارو خيال دا وو چې د خلافت حق غوښتل انصارو ته حاصل دې ځکه چې انصارو د دين مدد اوکړو او حضورپاک ﷺ ئې ځان سره ايسار کړو او بيا دوی سره شول او د الله دشمنانو سره ئې جهاد اوکړو، بعضې په کښې ددې مخالفت هم اوکړو او خپل مينځ کښې په ئې خبرې واړولې.

هر کله چې ددې خبرې اطلاع شيخينو ته اوشوه نو دې دواړو بزرګانو ابوعبيده بن الجراح خان سره کړو اوددې اختلاف د بندولود پاره سقيفه ته روان شول چې الله مه کړه څه فتنه پيدا نشی. کله چې دا دواړه هلته اورسيدل نو حضرت سعد رضي الله عنه اودريدلو او تقرير ئې اوکړلو:

اما بعد: فنحن الانصار وكتيبة الاسلام وانتم يا معشر قريش، رهط بيننا، وقد دفت الينا دافة من قومكم، فاذا هم يريدون ان يغصبونا الامر[1]

يعني مونږ انصار د دين اسلام مددګاران يو او د اسلام لښکر يوو او تاسو اې د مهاجرينو ډلې! په مونږ کښې يو وړه ډله يئ (يعنی تاسو لږ يئ او مونږه ډير يوو)، او ستاسو د قوم يو وړې ډلې خمونږ سره پناه اخستې ده او اوس هغوی د خلافت حق خمونږ نه په زور اخستل غواړی.

د يو روايت مطابق حضرت سعد بن عباده رضي الله عنه خپل تقرير کښې اوفرمائيل:

يا معشر الانصار لكم سابقة فى الدين وفضيلة فى الاسلام، ليست لاحد من العرب، ان محمدا ﷺ لبث فى قومه

---

[1] الكامل لابن الاثير (٢٢١/٢) حديث السقيفة وخلافة ابى بكر رضى الله عنه وارضاه)-

بضع عشرة سنة، يدعوهم الى عبادة الرحمن وخلع الانداد والاوثان، فما آمن به الا قليل، ما كانو يقدرون على منعه ولا على اعزاز دينه ولا على دفع ضيم حتى اذا اراد الله بكم الفضيلة ساق اليكم الكرامة، وخصكم بالنعمة، ورزقكم الايمان به وبرسوله، والمنع له ولاصحابه، والاعزاز له ولدينه، والجهاد لاعدائه، فكنتم اشد الناس على عدوه، حتى استقامت العرب لامر الله طوعا وكرها واعطى البعيد المقادة صاغرا، فدانت لرسوله باسيافكم العرب وتوفاه الله وهو عنكم راض، وبكم قرير العين، استبدوا بهذا الامر دون الناس، فانه لكم."[1]

يعنى اې د انصارو خلقو تاسو ته په دين كښې مخكښې والې حاصل دې او اسلام تاسو ته فضيلت دركړو چې عربو كښې چاته هم حاصل نه دې،محمد ﷺ په خپل قوم كښې د لسو كالو نه زيات پاتې شو،هغوى خلقو ته د الله تعالى د عبادت او د بتانو د پرېښودلو دعوت وركولو،په دوى باندې ايمان راوړلو والا ډير لږ وو ،هغوى نه دحضورپاك ﷺ دفاع كولې شوه او نه ئې د دين مدد كولې شو،او نه ئې يو ظلم لرې كولې شو،پس هر كله چې د الله تعالى اراده د هغوى د اوچتولو اوشوه نو دا عزت ئې ستاسو په تقدير كښې واچولو،او دا نعمت ئې تاسو سره خاص كړو،تاسو ئې په الله او رسول ايمان راوړلو والا، د دوى او د اصحابو ئې دفاع كولو والا، د دوى او د دوى د دين مدد كولو والا او دشمنانو سره د جهاد كولو توفيق ئې دركړو تاسو د هغوى په دشمنانو باندې د ټولو نه زيات سخت وئى،تردې چې د ټول عرب، كه خوښه ئې وه او كه نا، خو د الله تعالى حكم پورا كولو د پاره تيار شول، هغه كس چې تابعدار نه وو هغه هم ذليل او عاجز راغې او تابعدار شو،تردې چې ټول عرب ستاسو د تورې په زور سره د رسول الله ﷺ تابعدار شو،د هغوى وفات په داسې حالت كښې اوشو چې هغوى زمونږ نه خوشحاله وو،خمونږ د وجه د هغوى سترګې يخې وې،لهذا د خلافت دا معامله خپل لاس كښې واخلئ ځكه چې دا ستاسو د پاره دې۔

حاضرينو دا تقرير ډير خوښ كړو او هر طرف نه د ستاينې آوازونه اوچت شول،تقرير نه پس په دې مسئله باندې بحث شروع شو او خپل مينځ كښې اووئيل كه د قريشو مهاجرينو ددې نه انكار اوكړو او دا ئې اووئيل چې مونږ هجرت كولو والا يوو او اولنى صحابه يوو چې په دوى باندې مو ړومبې ايمان راوړو،او هم د هغه د قبيله او ډلې نه يوو،زمونږ حق زيات جوړيږي،نو داسې حالت كښې به څه كوئى؟!

په دې باندې بعضې صحابه كرامو اوفرمائيل چې مونږ به اووايو چې يو امير به زمونږ نه وى او يو امير به ستاسو نه وى،او داوړه اميران به په صلاح اومشوره سره د خلافت كار سر ته رسوى.حضرت سعدبن عباده په اوريدو سره اوفرمائيل چې دا ړومبئ كمزورى ده.

حضرت عمر ﷺ په دې موقع غوښتل چې څه اووائى او په زړه زړه كښې ئې د ويلو د پاره ډير سوچ كړې وو،خو هر كله چې هغه پاسيدلو والاوو دغه وخت ابوبكر صديق ﷺ پاسيدو او د الله تعالى حمدوثنا نه پس ئې اوفرمائيل:

"ان الله قد بعث فينا رسولا الى خلقه وشهيدا على امته ليعبدوه ويوحدوه، وهم يعبدون من دونه آلهة شتى

[1] الكامل لابن الكثير (٢/٢٢٢)-

من حجر وخشب، فعظم على العرب ان يتركوا دين آبائهم، فخص الله المهاجرين الاولين من قومه بتصديقه، والايمان به والمواساة له و الصبر معه على شدة اذى قومهم وتكذيبهم اياه وكل الناس لهم مخالف زار عليهم فلم يستوحشو القلة عددهم وشنف الناس لهم فهم اول من عبدالله فى هذه الارض و آمن بالله وبالرسول، وهم اولياءه وعشيرته، واحق الناس بهذا الامر من بعده لا ينازعهم الا ظالم انتم يا معشر الانصار من لا ينكر فضلهم فى الدين ولا سابقتهم فى الاسلام رضيكم الله انصار لدينه، ورسوله وجعل اليكم هجرته، وفيكم جلة ازواجه واصحابه، فليس بعد المهاجرين عندنا بمنزلتكم فنحن الامراء وانتم الوزراء لا تفاوتون بمشورة ولا تقضى دونكم الامور.»(١)

يعنى الله تعالى په مونږ کښې دخپل مخلوق د پاره رسول شهيد او ګواه راوليګو، چې خلق د الله تعالى عبادت اوکړى او د هغه توحيد اختيار کړى، چې په دغه وخت کښې ددوى دا حالت وو چې د مختلف کاڼړو او لرګى جوړ شوې خدايانو عبادت ئې کولو، د عرب خلقو ته د خپل پلار نيکه دين پريښودل ګران شو نو دغه وخت کښې الله تعالى ددوى تصديق د پاره اولنى مهاجرين خوښ کړل چې هغوى په دوى باندې ايمان راوړلو، په غم کښې ورسره شريک شول، ورسره کلک اودريدل چې کوم وخت د خپل قوم نه ورته سخت تکليفونه ورپيښ وو، هغوى دوى نه منلو، هر سړى مخالف وو، خو دا خلق په تعداد کښې د کموالى باوجود په ويره کښې او نه غورزيدل، حالانکه کفار به مسلمانو سره ډير په تکبر سره مخښې ته راتلل، خو هم دغه مسلمانان په دې زمکه باندې د ټولو نه مخکښې د الله تعالى عبادت کولو والا، په هغه باندې او په هغه د رسول باندې ايمان راوړونکې وو، او هم دا د هغه خپلوان او خاندان والا وو، هم دغه حضرات ددوى نه پس د خلافت ډير حقداره دى، او هم دوى سره به مقابله کولو والا ډير ظالم وى، اې د انصارو ډلې ستاسو د لوړ مقام او شرافت، او په دين کښې ستاسو د کارنامو نه انکار نشى کيدلې الله تاسو د خپل دين او د خپل رسول مددګاران جوړ کړى، ستاسو طرف ته هجرت اوشو، په تاسو کښې د هغوى بيبيانې او لوئې لوئې صحابه کرام ﷺ موجود دى، د اول مهاجرينو نه پس ستاسو د درجه برابر هيڅ څوک نشته، چې مونږ اميران يو نو تاسو به وزيران يئ، په يو مشوره کښې تاسو هيريدلې نه شئ او نه به ستاسو نه بغير څه فيصله کيږى.

په يو روايت کښې ابوبکر صديق ﷺ انصارو ته په جواب کښې اوفرمائيل: ما ذكرتم فيكم من خير فانتم له اهل ولن يعرف هذا الامر الا لهذا الحى من قريش هم اوسط العرب نسبا ودارا.»(٢)

يعنى تاسو چې خپل کوم فضيلت بيان کړو واقعى تاسو ددې جوګه يئ خو د خلافت حقدار هم قريش دى ځکه چې دوى په عربو کښې د نسل او قبيله په اعتبار سره د ټولو نه افضل دى.

د حضرت صديق اكبر ﷺ دې تقرير نه پس حباب بن منذر پاسيدو او وئې فرمائيل چې

(١) الكامل لابن الاثير (٢/٢٢٣)-
(٢) صحيح البخارى (٢/١٠١٠) كتاب المحاربين باب رجم الحبلى من الزنا اذا احصنت رقم (٦٨٣٠)-

مناسب داده چې يو امير خمونږ نه وی او يو ستاسو نه[1]

صديق اکبر ﷛ دې موقع باندې اوفرمائيل چې د حضورپاک ﷺ ارشاد دې "الائمة من قريش"[2] يعنی خلفاء او امراء به د قريشو نه وی

حضرت ابوبکر صديق ﷛ دا هم اوفرمائيل: "انه لا يحل ان يکون للمسلمين اميران فانه مهما يکن ذلکم يختلف امرهم واحکامهم وتتفرق جماعتهم ويتنازعون فيما بينهم هنالك تترك السنة وتظهر البدعة وتعظم الفتنة وليس لاحد على ذالك صلاح وان هذا الامر فی قريش ما اطاعوا الله واستقاموا على امره قد بلغکم ذالك او سمعتموه عن رسول الله ﷺ ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحکم واصبروا ان الله مع الصابرين فنحن الامراء وانتم الوزراء اخواننا فی الدين وانصارنا عليه"[3]

يعنی د مسلمانانو دوه اميران په يو وخت نه شی کيدې ځکه که داسې اوشوه نو په ټولو احکامو معاملو کښې به اختلاف پيدا شی او ددوی ډله به ګډه وډه شی. په خپل مينځ کښې به په جنګ شی. او په داسې موقع به سنت پريښودې شی او بدعات به ښکاره شی. فتنه به غټه شی او بيا به ددې صحيح والې د چا اختيار کښې نه وی، دا خلافت به قريشو کښې وی تر کومې چې قريش د الله تابعدار وی او په دين باندې کلک وی. او دا خبره تاسو ته رارسيدلې ده يا هغوی دا اوفرمائيل چې دا خبره تاسو ته حضورپاک ﷺ نه اوريدلې ده چې جنګونه مه کوی کمزورې به شئ، او ستاسو دبدبه به ختمه شی، د صبر نه کار واخلئ: الله صبر والا سره دې. مونږ امير يوو او تاسو وزير. تاسو زمونږ دينی روريان او په دين کښې خمونږ مددګاران يئ.

حضرت عمر فاروق ﷛ هم اوفرمائيل "سيفان فی غمد واحد لا يکونان" او په يو روايت کښې دی "هيهات لا يجتمع فحلان فی مغرس"[4] يعنی په يو هميانۍ کښې دوه توري او په يو ځائې دوه نران نشی ځائې کيدلې.

ددې حضراتو عقلی او نقلی دلائلو اوريدلو نه پس انصار ﷡ سر کيښودلو.

په دې موقع باندې صديق اکبر ﷛ حضرت سعدبن عباده ﷛ ته خطاب کښې اوفرمائيل:

"ولقد علمت يا سعد ان رسول الله ﷺ قال، وانت قاعد، قريش ولاة هذا الامر، خير الناس تبع لبرهم وفاجرهم

---

[1]) الشمائل للترمذی مع شرحه للقاری (۲/۲۱۹)۔

[2]) المستدرک للحاکم (۴/۷۶) کتاب معرفة الصحابة ذکر فضائل قريش من حديث علی ﷛ والمسند لاحمد (۳/۱۲۹) رقم (۱۲۳۳۲) قال القاری: وهو حديث صحيح ورد من طرق نحو اربعين صحابيا "جمع الوسائل فی شرح الشمائل (۲/۲۱۹)۔

[3]) کنز العمال (۵/۵۹۶) کتاب الخلافة والامارة الباب الاول فی خلافة الخلفاء. خلافة ابی بکر ﷛ رقم (۱۴۰۵۹)۔

[4]) السيره الحلبية (۳/۳۵۸) باب ما يذکر فيه مدة مرضه وما وقع فيه وفاته صلی الله عليه وسلم)۔

تهم لفاجرهم [1]

يعنى اې سعد: تاته پته ده چې رسول اللهﷺ يو موقع باندې چې ته هلته كښې هم موجود وې فرمائيلي وو چې قريش به د خلافت ذمه دار وى ځكه چې ښه خلق ددې د نيكانو تابع دى او خراب خلق ئې د خرابو تابع دى.

حضرت سعد رضی الله عنه اومنله او وئې فرمائيل "صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء" [2] يعنى: واقعى تا صحيح خبره اوكړه مونږ به وزير يوو او تاسو به امير.

په دې روايت كښې ښكاره ده چې حضرت ابوبكر رضی الله عنه حضرت سعد رضی الله عنه ته قسم وركړو چې ستا په موجودگئ كښې حضورپاكﷺ دا فرمائيلي وو چې د خلافت د كار واليان به د قريشو نه وى او حضرت سعد رضی الله عنه "صدقت" وئيلو سره ددې تصديق هم اوكړو.

د شمائل ترمذى يو روايت كښې دى چې هر كله انصارو "منا امير ومنكم امير" اوفرمائيل نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه درې خصوصيات بيان كړل او په اعلان سره ئې اوفرمائيل چې اووايئ په چا كښې د ابوبكر رضی الله عنه نه علاوه دا خصوصيات شته؟

اول: دا چې حضرت ابوبكر رضی الله عنه ته الله تعالى په قرآن كښې "ثانى اثنين اذهما فى الغار" [3] اوفرمائيل، ابوبكر رضی الله عنه ته ئې دويم اوئيلو او دوى ته ئې د غار ملگرې هم اوئې.

دويم: دا چې ابوبكر رضی الله عنه ئې د حضورپاكﷺ خاص ملگرې او د هغه محبت سره خاص اوفرمائيلو [4]

دريم: داچې الله تعالى ددوى د پاره خپل معيت خاصه ذكر كړو "ان الله معنا" [5]

ځكه چې د علم او احاطه په لحاظ سره د الله تعالى مرسته عام ده او ټولو ته شامله ده: "وهو معكم اينما كنتم" [6]

دا درې فضيلتونه د ابوبكر صديق رضی الله عنه دقران د نص نه ثابت دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر صديق رضی الله عنه افضل دې او هم هغه د خلافت حقدار دې [7]

حضرت عمر رضی الله عنه د ابوبكر رضی الله عنه د فضائلو دليلونو كښې صرف درې دليلونه واخستل چې د رڼا ورځ په شان واضح دى ځكه د آيت په سياق وسباق كښې د صديق اكبر رضی الله عنه د فضيلت دليلونه نور هم ډير دى: نو هغې كښې اول: د الله تعالى ارشاد دې "الا تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا" [8]

---

[1] المسند لاحمد (۱/۵) رقم (۱۸) مسند ابى بكر الصديق رضی الله عنه -

[2] حواله باله

[3] التوبة/۳۹ -

[4] التوبة/۳۹ -

[5] التوبة/۳۹ -

[6] الحديد/٤ -

[7] شمائل الترمذى مع جمع الوسائل (۲/۲۲۰) -

[8] التوبة/۳۹ -

په دې آيت كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه ټولو ته د نصرت په پرېښودو باندې زورنه ده ځكه چې ابوبكرصديق رضي الله عنه خو هغوى سره وو او د حضورپاک ﷺ مددګار وو، نو دوى د زورنې نه بهر دى

دويم: دا چې د الله د طرف نه د حضورپاک ﷺ په امداد كښې د ابوبكر صديق رضي الله عنه امداد هم شامل دې ځكه دوى حضورپاک ﷺ سره وو، نو دوى هم د حضورپاک ﷺ پشان د الله د طرف نه په امداد او مرسته كښې شامل وو، نو هم دوى به د خلافت حقدار وى.

دريم: دا چې "فانزل الله سكينته عليه" كښې د عليه ضمير د صحيح قول په اعتبار سره ابوبكر صديق رضي الله عنه ته راجع دې، يعنى د الله د طرف نه سكون او اطمينان ابوبكرصديق رضي الله عنه ته شامل دې ځكه چې هم دوى به د حضورپاک ﷺ په محبت كښې انتهائى درجه پريشانه او بې چين وو، الله دوى ته خاص سكون او اطمينان وركړو.

څلورم: دا چې دې آيت كښې ابوبكر رضي الله عنه ته "ثانى اثنين" وئيلې شوې دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر رضي الله عنه د علم او عمل په كمالاتو كښې د حضورپاک ﷺ ثانى او قائم مقام دې او په نزديكت او د غار په انواراتو او تجلياتو كښې د حضورپاک ﷺ ملګرې او يارغار دې.

پنځم: دا چې "اذيقول لصاحبه" كښې د "صاحب" نه مراد په اجماع د مفسرينو ابوبكرصديق رضي الله عنه مراد دې الله تعالى په قران كښې خاص توګه باندې دوى د حضورپاک ﷺ خاص دوست، خاص مرستوال او د اخلاص نه ډک ريشتونې محبت كولو والا اوخودلو، اشاره دې طرف ته ده چې د ابوبكر رضي الله عنه مرسته او دوستانه د هميشه د پاره قائم ده، د دنيا په ژوند كښې د حضورپاک ﷺ دوست دې او په عالم برزخ، عالم آخرت، ميدان حشر او په حوض كوثر باندې هم دوى د هغوى به دوست وى، دغه وجه نه بعضې علماؤ ليكلې دى چې څوک د ابوبكر صديق رضي الله عنه د صحابي كيدو نه انكار اوكړى نو هغه كافر دې چې دې د الله تعالى د دې قول "لصاحبه" انكار كونكې دې.

شپږم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه باره كښې ئې دا اوفرمائيل "لاتحزن" يعنى اې ابوبكر ته غمګين او پريشانه كيږه مه: دا د دې خبرې دليل دې چې ابوبكرصديق رضي الله عنه په حضورپاک ﷺ باندې ځان قربانه وونكې عاشق او دوى هغوى د پاره غم شريک وو،

اووم: دا "لاتحزن" نه پس "ان الله معنا" ئې اوفرمائيل او د الله تعالى دَ خصوصى مرستې زيرې وركړو[1]

دې نه پس ابوبكرصديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې دا عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما دواړه دلته موجود دى تاسو دې دواړو كښې چې د چا په لاس كول غواړئ بيعت اوكړئ[2]

دلته حضرت عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما اوفرمائيل: چې په الله قسم! تاسو په ټولو مهاجرينو كښې افضل يئ، مونځ چې د دين ستن ده او د دين اسلام د ټولو نه اوچت او افضل ركن دې په هغې

[1] هذا كله توضيح ما افاده القارى فى شرح الشمائل(۲/ ۲۲۰و ۲۲۱)-

[2] السنن الكبرى للبيهقى(۸/ ۱۴۲)كتاب اهل البغى جماع ابواب الرعاة باب الائمة من قريش)-

کښې تاسو د حضورپاک ﷺ خلیفه او قائم مقام شوئی، اې ابوبکر! تاسو خپل لاس رامخکښې کړئی مونږ ستاسو په لاس باندې بیعت کوو.(۱)

په یو روایت کښې دی چې ابوبکر رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته اوفرمائیل چې لاس رامخکښې کړه چې ستا په لاس باندې بیعت اوکړم، حضرت عمر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل چې تاسو افضل یئ، ابوبکر صدیق جواب ورکړو "انت اقوی منی" تاسو ځما نه زیات قوی یئ، په دې باندې خبرې اترې اوشوې، په آخر کښې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل "ان قوتی لک مع فضلک" ځما قوت به ستاسو فضیلت سره یو ځائې کار کوی، یعنې امیر به تاسو افضل یئ او "اقوی" به د هغه وزیر وی.(۲)

دې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه ابوبکر رضی الله عنه ته اوفرمائیل چې بیعت د پاره لاس رامخکښې کړئی، د غه وخت چې کله حضرت عمرؓ او حضرت ابوعبیده رضی الله عنه بیعت د پاره مخکښې راتلل غوښتل نو دغه وخت حضرت بشیربن سعد انصاری رامخکښې شو او پاسیدو او د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په لاس یئ بیعت اوکړو، دې نه پس حضرت عمر او حضرت ابوعبیده رضی الله عنه بیعت اوکړو(۳)

کله چې حباب بن منذر اوکتل چې بشیر بن سعد رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو نو وئې ووئیل چې تا د خپلولئ خیال او نه ساتلو او د خپل تره ځوی سعدبن عباده امارت دې قبول نه کړو او په هغه دې حسد اوکړو، بشیربن سعد رضی الله عنه ورته جواب ورکړو چې په الله قسم! داخبره نه ده بلکه خبره دا ده چې د مهاجرینو حق د هغوی نه اخستل نه غواړم(۴)

بیا د قبیله اوس خلق د قبیله خزرج امارت هم نه خوښه وو او هغه ته ویره وه که یو ځل سعدبن عباده امیر جوړ کړې شو او امارت خزرج طرف ته لاړو نو بیا به قبیله اوس ته دې فضیلت کښې چرې هم حصه میلاؤ نه شی.

د قبیله اوس نقیب او سردار حضرت اسیدبن حضیر هلته کښې موجود وو هغوی قبیله اوس خلقو ته مشوره ورکړه چې پاسئ او د ابوبکر په لاس باندې بیعت اوکړئی، دا خلق پاسیدل او د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې ئې بیعت اوکړو، او دا بیعت کول وو چې د سعدبن عباده رضی الله عنه د بیعت خبره بالکل ختمه شوه، دې نه پس څلورو طرفو نه خلق د ابوبکرصدیق رضی الله عنه په بیعت باندې راجمع شول تردې چې د پښې لګیدلو ځائې هم پاتې نه شو(۵)

بیعت عامه: دا عام بیعت وو چې د ګل په شپه باندې اوشو، په کومه ورځ چې حضورپاک ﷺ وفات شو، او دې نه پس په دویمه ورځ د نهې باندې د مسجدنبوی په منبر باندې بیعت عامه اوشو.(۶)

---

(۱) کنزالاعمال(۵/۶٤٠) رقم(١٤١٢٧)-

(۲) کنزالاعمال(۵/۶۵۲) رقم(١٤١٤٠) وجمع الوسائل(۲/۲۲۱)-

(۳) السیرة الحلبیة(۳/۳۵۸)-

(۴) حواله بالا)-

(۵) سیرة المصطفی(۳/۲۱۱و۲۱۲)-

(۶) السیرة الحلبیة(۳/۲۵۹)-

د سقیفه بني ساعده د بیعت په دویمه ورځ یعنی د نهې په ورځ عام خلق په مسجدنبوی کښې راجمع شول، ټول مشران صحابه کرام او انصار او مهاجرین ﷺ موجود وو، اول حضرت عمر ﷺ په منبر باندې یو مختصر او جامع تقریر اوکړو او په هغې کښې د ابوبکر ﷺ مخکښې والې اوفضائل ئې شمیر کړل چې تاسود ابوبکرصدیق ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړئ، دې نه پس حضرت ابوبکر ﷺ ئې په منت سره په منبر کینولو او عام خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.[۱]

د بیعت نه پس صدیق اکبر ﷺ یو مختصر خطبه اولوستله او په هغې کښې ئې ارشاد اوفرمائیلو چې: "اې خلقو! ستاسو دا خیال دې چې ما دا خلافت ځکه قبول کړو چې ما د خلافت یا د امارت شوق ساتلو، یا په مسلمانانو باندې مې خپل فضیلت او اوچتوالي غوښتلو، نو قسم دې وی په هغه ذات د چا په قبضه کښې چې ځما ساه ده؛ ما په دې اراده باندې خلافت قبول کړې نه دې، په الله قسم! ما د امارت یا خلافت لړ وخت د پاره هم خواهش نه دې کړې، نه په پټه نه په ښکاره مې ده دې غوښتنه کړې ده.

"ځما خو دا خوښه وه چې ځما نه علاوه بل صحابی ته دا منصب اوسپارلې شی چې په مسلمانانو کښې ئې انصاف کولو اوس څه تاسو ته صفا وایم چې ستاسو دا خلافت دې تاسو ته واپس وی چې کوم بیعت تاسو ځما په لاس کړې وو هغه ټول ختم دې اوس چې چا ته غواړئ مشری او خلافت ورته حواله کړئ؛ ځکه چې زه تاسو نه یو کس یم".[۲]

د حضرت علي او حضرت زبیر ﷺ بیعت: چې کله ټولو بیعت اوکړو نو حضرت ابوبکر ﷺ په خلقو باندې نظر واچولو نو حضرت علي او حضرت زبیر ﷺ په نظر رانغلل، وئې فرمائیل چې زه دې مجمع کښې حضرت علي او زبیر ﷺ نه وینم هغوی هم راوغواړئ، د انصارو نه څو کسان پاسیدل او هغوی دواړه ئې راوغوښتل.

ابوبکر ﷺ ورته اوفرمائیل چې اې د الله د رسول د ترهٔ ځویه او د هغوی ځومه! آیا تاسو په مسلمانانو کښې اختلاف اچوئې؟ او هم دا یې حضرت زبیر ﷺ ته هم اوفرمائیل،

دې دواړو حضراتو اووئیل چې اې د الله د رسول خلیفه! تاسو مونږ ملامت کوئی مه، مونږ په مسلمانانو کښې اختلاف نه اچوو، نه مونږ په څه باندې خفه یو، صرف دا خیال دې چې مونږ د خلافت په مشوره کښې شامل نه کړې شو باقي مونږ یقین سره وایو چې د خلافت حقدار ابوبکر ﷺ دې هغوی د حضورپاک ﷺ د غار ملګرې دې، مونږ ته د هغوی فضیلت او مرتبه ډیره ښه معلومه ده حضورپاک ﷺ هغوی په خپل ژوند کښې امام مقرر کړې وو چې خلقو ته مونځ ورکړی.[۳]

په یو روایت کښې دی چې حضرت علي ﷺ اوفرمائیل "انه رضیه لدیننا افلا نرضاه لدنیانا".[۴]

[۱]) البدایة والنهایة(۵/۲۴۸)-
[۲]) کنز الاعمال(۵/۶۱۵)رقم(۱۴۰۸۱)-
[۳]) البدایة والنهایة(۵/۲۵۰)-
[۴]) جمع الوسائل(۲/۲۲۰)-

يعنى حضورپاک ﷺ حضرت ابوبكر رضي الله عنه څمونږ دين د پاره خوښ كړې وو نو آيا مونږ به ئې دنيا د پاره نه خوښه وو؟
دې ونيلو سره دواړو د ابوبكر صديق رضي الله عنه په لاس باندې بيعت اوكړو.
شيعه ګان وائى چې د حضرت على رضي الله عنه نه چا تپوس اوكړو او نه ئې راوبللو،نو شيعه ګان دې دا اووائى چې د ابوبكر او عمر رضي الله عنهما نه چا تپوس كړې وو او چا راوغښتې وو؟ بلكه په خپله د فتنې د وېرې نه راغلې وو.
بهرحال حضرت على او زبير رضي الله عنهما په شروع كښې د صديق اكبر په لاس باندې بيعت اوكړو.
او حقيقت دادې چې حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه په لاس باندې په دغه ورځ بيعت كړې وو يا په بله ورځ باندې؟ خو امام بيهقى د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه په يو روايت كښې نقل كړې دى چې د هغې خلاصه داده:
د حضورپاک ﷺ د وفات نه پس خلق د حضرت سعد بن عباده په كور(سقيفه بنى ساعده) كښې راجمع شول په دې حضراتو كښې ابوبكر او عمر فاروق رضي الله عنهما هم موجود وو.د انصارو يو خطيب(زيدبن ثابت رضي الله عنه) اودريدلو او وئې فرمائيل چې تاسو حضراتو ته معلومه ده چې حضورپاک ﷺ د مهاجرينو نه وو او مونږ همېشه د هغوى د انصارو او مددګارانو نه يو.اوس چې څوک خليفه وى مونږ به د هغه هم انصار او مددګار يو څنګه چې دحضورپاک ﷺ مددګار وو.
دې نه پس عمرفاروق رضي الله عنه اودريدلو او وئې فرمائيل چې ستاسو خطيب صحيح اوونيل، كه د دې نه علاوه بل صورت نې خودلې وو نو مونږ به منلې نه وه بيا د حضرت ابوبكر رضي الله عنه لاس ئې اونيولو او وئې فرمائيل چې اې حاضر خلقو!دا ستاسو ټولو امير دې ددوى په لاس باندې بيعت اوكړئى.په خپله حضرت عمر رضي الله عنه او په دغه وخت موجوده انصارو او مهاجرينو د ابوبكر صديق رضي الله عنه په لاس باندې بيعت اوكړو.
بيا حضرت ابوبكر رضي الله عنه مسجدنبوى ته تشريف راوړلو سره په منبر باندې كيناستلو او په موجوده خلقو ئې نظر واچولو نو حضرت على رضي الله عنه په نظر رانغلو هغوى د خلقو نه تپوس اوكړو نو د انصارو څه كسان په منډه هغوى پسې لاړلو.بيا حضرت على رضي الله عنه راورسيدلو نو ابوبكر رضي الله عنه ترې تپوس اوكړو اې حضورپاک ﷺ ده تره خوئيا او د هغوى خومه!آيا تاسو د مسلمانانو يو خائې والې تكړې تكړې كول غواړئى؟ حضرت على رضي الله عنه اوفرمائيل چې داالله د رسول خليفه!تاسو مونږ ملامت كونى مه او فورا ئې بيعت اوكړو.
بيا حضرت زبير رضي الله عنه ښكاره نه شو نو د هغه تپوس ئې اوكړو هغه هم حاضر شو هغه ته هم ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل: اې د الله د رسول د ترور خوئيا!آيا تاسو د مسلمانانو په مينځ كښې جدا والې غواړئى؟ هغوى هم اوفرمائيل چې اې د الله د رسول خليفه!تاسو مونږ ملامت كوى مه.او بيعت ئې اوكړلو(١)
امام بيهقى رحمه الله فرمائى چې محمدبن اسحاق خزيمه ته امام مسلم رحمه الله راغللو او دا حديث ئې

(١) السنن الكبرى للبيهقى(١٤٣/٨) كتاب قتال اهل البغى جماع ابواب الرعاة باب: الائمة من قريش)-

واوریدلو نو هغوی اوفرمائیل "هذا حدیث یسوی بدنة" چې دا حدیث د قربانئ د اوښ یا د غوا برابر دې، ابن خزیمه فرمائی چې "بدنة" نه بلکه "بدرة" یعنی د زرو دینارو د تهیلئ برابر دې[1]
حافظ ابن کثیر رحمه الله ده دې حدیث ذکر کولو نه پس فرمائی:

وهذا اسناد صحیح محفوظ من حدیث ابی نضرة المنذر بن مالک بن قطعة عن ابی سعید سعد بن مالک بن سنان الخدری وفیه فائدة جلیلة وهی مبایعة علی بن ابی طالب اما فی اول یوم اوفی الیوم الثانی من الوفاة وهذا حق فان علی بن ابی طالب لم یفارق الصدیق فی وقت من الاوقات ولم ینقطع فی صلاة من الصلوات خلفه وخرج معه الی ذی القصة لما خرج الصدیق شاهرا سیفه یرید قتال اهل الردة"[2]

یعنی "د ابونضره عن ابی سعید په طریق سره روایت شوې دا سند بالکل صحیح او محفوظ دې او په دې کښې د یوې غټې فائدې خبره دا هم ده چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت په ړومبئ ورځ یا په دویمه ورځ کړې وو او هم دا خبره صحیح ده ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه نه یو وخت هم جدا شوې نه دې نه په یو مونځ کښې د هغوی شاته مونځ کولو نه روستو شوې دې او هر کله چې ابوبکر رضی الله عنه توره تیاره کړه او ذی القصه مقام ته د مرتدو سره جنګ کولو د پاره اووتلو نو حضرت علی رضی الله عنه هم د مددګار په طور دوی سره وتلې وو."
ښکاره دې وی چې ذکر شوې روایات شیعه علماؤ په خپل کتابونو کښې خپل سند سره ذکر کړې دې او په دې باندې څه نقد او جرح کړې نه ده، چنانچه د نهج البلاغة مشهور شارح ابن ابی الحدید شیعی په خپله شرح نهج البلاغة کښې دا روایات نقل کړې دی، هغه لیکی:

"قال علی وزبیر رضی الله عنهما: ماغضبنا الالانا اخرنا عن المشورة وانا لنری ابابکر احق الناس بها انه صاحب الغار وانا لنعرف له سنه وامره رسول الله صلی الله علیه وسلم بالصلاة وهوحی"[3]

یعنی "حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنهما اوفرمائیل چې زمونږ ناراضګی صرف په مشوره کښې د نه شاملیدو د وجه نه اوشوه حالانکه مونږ ابوبکر رضی الله عنه د نورو خلقو نه زیات د خلافت حقدار ګنړو، او د غار د ملګیرتیا فضیلت هم هغوی ته حاصل دې مونږ د هغوی بزرګی منو، او حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی ته په خپله زندګئ کښې د مونځ ورکولو حکم ورکړې وو."
تعجیلا د بیعت په سلسله کښې د سعیدبن زید رضی الله عنه دا روایت هم ډیر اهم دې چې هغه ابن جریر طبری خپل سند سره ذکر کړې دې:

"قال عمرو بن حریث لسعید بن زید: اشهدت وفاة رسول الله صلی الله علیه وسلم ؟قال نعم، قال: فمتی بویع ابوبکر؟ قال: یوم مامات رسول الله صلی الله علیه وسلم کرهوان یبقوبعض یوم ولیسوافی جماعة، قال: فخالف علیه احد؟ قال: لا الا مرتد اومن قدکادان یرتد لولا ان الله ینقذهم من الانصار، قال: فهل قعد احد من المهاجرین؟ قال: لا، تتابع.

[1]) السنن الکبری للبیهقی(۱۴۲/۸)-
[2]) البدایة والنهایة(۳۴۹/۵)-
[3]) شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید(۱۵۳/۱) رحماء بینهم (۲۱۵/۱)-

المهاجرون علی بیعته من غیر ان یدعوهم"[1]

یعنی عمرو بن حریث د سعید بن زید ﷺ نه تپوس اوکړو چې تاسو د رسول الله د وفات موقع کښې موجود وئی؟ وئې فرمائیل چې او بیا تپوس اوکړو چې د ابوبکر ﷺ بیعت څه وخت اوشو؟ وئې فرمائیل چې په کومه ورځ د حضور پاک ﷺ انتقال اوشو په هغه ورځ بیعت اوشو، صحابه کرامو دا خبره خوښه نه وه چې د ورځې څه حصه بغیر جماعت او امیر نه تیره شوه، تپوس ئې اوکړو چې آیا چا مخالفت هم کړې وو؟ وئې فرمائیل چې نا خو او مرتدینو بیعت نه وو کړې او انصار الله بچ کړل کنې هغوی هم اوریدلو والا وو تپوس ئې اوکړو چې مهاجرینو کښې څوک پاتې وو؟ نو وئې فرمائیل چې نا مهاجرینو بغیر رابللو مسلسل بیعت اوکړو.

دغه شان حبیب بن ابی ثابت فرمائی:

"کان علی فی بیته اذ اتی، فقیل له: قد جلس ابوبکر للبیعة فخرج فی قمیصه ما علیه ازار ولا رداء، کراهیة ان یبطئ عنها حتی بایعه ثم جلس الیه وبعث الی ثوبه فاتاه فتخلله ولزم مجلسه"[2]

یعنی حضرت علی ﷺ په خپل کور کښې وو چې خبر ورته راورسیدلو چې ابوبکر ﷺ د بیعت د پاره ناست دې، حضرت علی ﷺ کرته اغوستې وه په جسم ئې څادر نه وو او په دې حالت کښې په تیزئی سره راووتلو ځکه چې هغوی ته دا خبره خوښه نه وه چې په دې سلسله کښې دې روستوالې اوشی، هلته رسیدو سره ئې بیعت اوکړو بیا هلته کیناستلو او خپلو کپړو د پاره ئې څوک اولیږل، هغه کپړې ئې هم هلته واغوستلې او د ابوبکر صدیق ﷺ مجلس ئې خپل کړو.

ایا حضرت علی ﷺ شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟: دلته د صحیحینو یو روایت نه معلومیږی چې حضرت علی ﷺ د حضرت فاطمه ﷺ د وفات پورې یعنی د حضور پاک ﷺ د تلو نه شپږ میاشتو پورې بیعت نه وو کړې، دا روایت د "ابن شهاب عن عروة عن عائشة" په طریق سره مروی دې ددې الفاظ دادی:

"فوجدت فاطمة علی ابی بکر فی ذلك فهجرته فلم تکلمه حتی توفیت وعاشت بعد النبی ﷺ ستة اشهر فلما توفیت استنکر علی وجوه الناس فالتمس مصالحة ابی بکر ومبایعته ولم یکن یبایع تلك الاشهر"[3]

حقیقت دادې چې ددې روایت نور طرق جمع کیدلو او کتلو نه پس ښکاره کیږی د بیعت نه کولو دا خبره د امام زهری کلام دې چې د روایتو په مینځ کښې راغلې دې، د امام زهری ﷺ دا عادت وو چې د حدیث په مینځ کښې به ئې (ادراج) څه شاملول[4]

---

[1]) تاریخ ابن جریر الطبری (۴۴۷/۲) حدیث السقیفة)۔

[2]) تاریخ الامم والملوک (۴۴۷/۲)۔

[3]) صحیح البخاری (۶۰۹/۲) کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم (۴۲۴۰و۴۲۴۱) وصحیح المسلم کتاب الجهاد باب قول النبی ﷺ لا نورث ما ترکنا فهو صدقة رقم (۸۵۸۰)۔

[4]) وکذا کان الزهری یفسر الاحادیث کثیرا وربما اسقط اداة التفسیر فکان... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

چنانچه امام ابن جریر طبری رحمه الله دا روایت نقل کړې دي، ده هغې الفاظ دادي:

قال معمر: فقال رجل للزهری: افلم یبایعه علی ستة اشهر؟ قال لا، ولا احد من بنی هاشم [1]

دغه شان سنن کبری بیهقی الفاظ دي.

قال معمر: قلت للزهری: کم مکثت فاطمة بعد النبی صلی الله علیه وسلم؟ قال: ستة اشهر، قال: رجل للزهری: فلم یبایعه علی رضی الله عنه حتی مات فاطمة رضی الله عنها قال: ولا احد من بنی هاشم [2]

په دې دواړو روایاتو کښې دا خبره بالکل ښکاره کیږي چې د صحیحینو روایتونو کښې د روای د طرف نه "قال رجل للزهری یا قلت للزهری" الفاظ غورزیدلې دی. دا په حقیقت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها د کلام حصه نه ده.

چنانچه امام بیهقی رحمه الله فرمائی

"وقول الزهری فی قعود علی عن بیعة ابی بکر حتی توفیت فاطمة: منقطع وحدیث ابی سعید الخدری فی مبایعته ایاه حین بویع بیعة العامة بعد السقیفة اصح" [3]

یعنی "د حضرت فاطمة رضی الله عنها د وفات پورې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د بیعت نه د ایساریدلو چې د زهری کوم قول دې هغه منقطع دې او بیعت عامه موقع باندې د واقعه سقیفه نه پس ددوی د بیعت چې کوم روایت د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مروی دې هغه اصح دې"

دغه شان هغوی په خپل یو بل تصنیف کښې د ادراج وضاحت کړې دې فرمائی

والذی روی ان علی رضی الله عنه لم یبایع ابابکر رضی الله عنه ستة اشهر لیس من قول عائشة انما هو من قول الزهری فادرجه بعض الرواة فی الحدیث عن عائشة فی قصة فاطمة وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلا وجعله من قول الزهری منقطعا من الحدیث وقد روینا فی الحدیث الموصول عن ابی سعید الخدری ومن تابعه من اهل المغازی ان علیا بایعه فی بیعة العامة بعد البیعة التی جرت فی السقیفة. [4]

مطلب دادې چې دا کوم روایت دې چې حضرت علی رضی الله عنه د شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې دا د حضرت عائشه رضی الله عنها قول نه دې بلکه دا د امام رازی قول دې چې هغه بعضې راویانو د حضرت فاطمه رضی الله عنها دقصې لاندې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړو، او دې خبرې لره امام معمر بن راشد صحیح یاده کړې ده. او دا ئې تفصیلا نقل کړې دې، او مونږ د ابوسعید خدری رضی الله عنه موصول روایت نقل کړې دې او د دوی تابعداری نورو اهل مغازیو هم کړې ده چې حضرت علی رضی الله عنه د بیعت سقیفه نه فورا پس د بیعت عامه موقع کښې بیعت کړې وو.

بقیه حاشیه د تیرمخ] اقرانه ربما یقول له: افصل کلامک من کلام النبی صلی الله علیه وسلم انظر النکت علی کتاب ابن الصلاح(۲/۸٦۹) النوع العشرون :المدرج وفتح المغیث للسخاوی(۱/۲۸۸)-

[1]) تاریخ الامم والملوک(۲/٤٤۸)-

[2]) السنن الکبری للبیهقی(٦/۳۰۰)کتاب قسم الفئ والغنیمة باب بیان مصرف اربعة اخماس الفئ)-

[3]) حواله بالا

[4]) رحماء بینهم (۱/۲۲۷) نقلا عن "الاعتقاد علی مذهب السلف"(ص ۱۸۰)-

دغه شان امام ابن حبان رحمه الله هم د ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت ته اصح گرزولې دې چې حضرت علی رضی الله عنه شروع کښې بیعت کړې وو[1]
لهذا د حضرت عائشه په روایت کښې چې د کوم بیعت ذکر دې د هغې باره کښې به دا اونیلې شی چې دا دویم بیعت وو، امام بیهقی فرمائی "ولعل الزهری اراد قعوده عنها بعد البیعة ثم نهوضه الیها ثانیا وقیامه بواجباتها"[2]
مطلب دادې چې حضرت علی رضی الله عنه اول بیعت کړې وو بیا چې کله د حضرت فاطمه رضی الله عنها او د ابوبکر رضی الله عنه په مینځ کښې د میراث معامله راغله او په دې سلسله کښې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په زړه کښې لږ خفگان راغلو نو حضرت علی رضی الله عنه د هغې تپوس او ډاډ د پاره حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره د عملی تعاون وغیره نه ناست وو بیا چې کله د فاطمه رضی الله عنها انتقال اوشو نو دوباره ئې ابوبکر رضی الله عنه سره تعاون شروع کړو
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: وجمع غیره بانه بایعه بیعة ثانیة مؤکدة للاولی لازالة ما کان وقع بسبب المیراث کما تقدم وعلی هذا فیحمل قول الزهری "لم یبایعه علی رضی الله عنه فی تلك الایام" علی ارادة الملازمة له والحضور عنده وما اشبه ذلك فان فی انقطاع مثله عن مثله مایوهم من لایعرف باطن الامر انه بسبب عدم الرضا بخلافة فاطلق من اطلق ذلك وبسبب ذلك اظهر علی المبایعة التی بعد موت فاطمة رضی الله عنها لازالة هذه الشبهة"[3]
یعنی "د امام بیهقی نه علاوه نورو حضراتو د دواړو روایاتو داسې تطبیق کړې دې چې حضرت علی رضی الله عنه د ړومبی بیعت تاکید د پاره دویم بیعت کړې وو چې د میراث د مسئلې د وجه چې کوم واقعات راغلې دی هغه ختم شی ددې مطلب په بنیاد باندې د امام زهری دا قول چې "حضرت علی رضی الله عنه دغه ورځو کښې بیعت نه وو کړې" به په دې محمول کړې شی چې د حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته مخامخ کیدنه نه وه، وجه دا وه چې حضرت علی رضی الله عنه په شان شخصیت د ابوبکر رضی الله عنه نه لرې وو نو د حقیقت نه ناخبره خلقو ته دا شک کیدې شی چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت نه خوشحاله نه وو، چنانچه بعضې نقل کونکو داسې خبره کړې هم ده، ددې غلط فهمی لرې کولو د پاره حضرت علی رضی الله عنه د فاطمه رضی الله عنها د وفات نه پس دوباره بیعت اوکړو، والله اعلم.
د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیعت: سقیفه د بنی ساعده موقع کښې هلته کښې موجود مشران مهاجرینو او انصارو د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو ددې نه پس بیعت عامه اوشو چې هغې کښې ټول مهاجرین او انصار شریک شول دغه شان د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع جوړه شوه.

---

[1]) فتح الباری (۴۹۵/۸) کتاب المغازی باب غزوة خیبر)-
[2]) السنن الکبری (۱۲۰۰/۶)-
[3]) فتح الباری (۴۹۵/۷)-کتاب المغازی اواخر باب غزوة خیبر)-

البته د سعدبن عباده رضي الله عنه په باره کښې روايت کښې رازي چې هغوی تر آخره پورې بيعت اونکړو.بلکه د بيعت نه ئې انکار اوکړو.حضرت عمر رضي الله عنه رائې ورکړه چې د حضرت سعد رضي الله عنه نه خامخا بيعت اخستل پکار دی،خو بشيربن سعد اوفرمائيل چې هغه په دې معامله کښې بالکل يواځې دې هغه ته معافی اوکړئی او په خپل حالت کښې ئې پريږدئی هغوی يو ځل انکار کړې دې او د ده په زور تنګولو سره خطره ده چې د هغه قبيله او خاندان په مرسته کښې راپاسی او خبره قتل وقتال ته اورسی.دغه شان دا رائې ټولو ته خوښه راغله،د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په دور خلافت کښې هم په مدينه منوره کښې پاتې وو.بيا د حضرت عمر رضي الله عنه په دور خلافت کښې شام ته لاړو او هم هلته کښې وفات شو.(۱)

ددې نه په ظاهره دا معلوميږی چې د ابوبکر رضي الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرام رضي الله عنهم اجماع نه وه،خو حقيقت دادې چې د ابوبکر رضي الله عنه په خلافت باندې د ټولوصحابه اجماع شوې وه.

امام طبری رحمه الله نقل کړې دی"ان سعد بايع يومئذ"(۲)يعنی حضرت سعد رضي الله عنه هم په دغه ورځ بيعت کړې وو.

د قراينو نه هم دا معلوميږی چې حضرت سعد رضي الله عنه بيعت کړې وو، ځکه چې د سقيفه بنی ساعده موقع کښې ابوبکر رضي الله عنه هغه ته په خطاب کښې فرمائيلې وو چې "ولقد علمت يا سعد،ان رسول الله قال وانت قاعد:قريش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم وفاجرهم تبع لفاجرهم"

يعنی ای سعد! تاته ښه معلومه ده چې تاسو د حضور صلی الله عليه وسلم په خدمت کښې ناست وئی چې حضورپاک صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل چې ددې خلافت ذمه دار قريش به وی ځکه چې د دوی نيکان خلق د دوی د نيکانو او فاجران د دوی د فاجرانو تابع دی.

په دې باندې هغوی د ابوبکر رضي الله عنه تصديق کولو سره اعتراف اوکړو"صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء"(۳)

ددې تصديق او اقرار نه پس د هغوی د بيعت نه انکار کول په ظاهره په عقل کښې نه راځی.ځکه اووئيلې به شی چې هغوی بيعت کړې وو.

او تر څو چې د بيعت نه د انکار کولو د روايت تعلق دې د هغې باره کښې به اووئيلې شی چې کله حضرت سعدبن عباده د ابوبکر رضي الله عنه د خلافت د حق کيدلو اقرار اوکړو،نو لاس ئې په لاس کښې ورکول ضروری او نه ګڼړله،حضرت عمر رضي الله عنه دې پسې زور اولګولو چې په ظاهره هم د هغوی نه بيعت واخستلې شی، چې د هغې نه هغوی انکار اوکړو

ددې نه دا لازم نه رازی چې هغوی د ابوبکر رضي الله عنه خلافت د زړه نه تسليم کړې نه وو،بلکه حقيقی واقعه هم دغه ده چې هغوی د ابوبکر رضي الله عنه د خلافت اقرار هم کړې وو او د زړه نه ئې

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد(۳/۲۱۶و۲۱۷) ترجمه سعدبن عباده رضي الله عنه وکنز العمال(۵/۶۲۷و۶۲۸) رقم (۱۴۱۰۷)-

(۲) تاريخ ابن خلدون(۲/۴۰۰)-

(۳) المسند لاحمد(۱/۵) رقم(۱۸)-

منلي هم وو ، دغه وجه ده چې هغوی د ابوبکر رضي الله عنه په تول دور خلافت کښې هم په مدينه منوره کښې پاتې وو ، د صديق اکبر رضي الله عنه د وفات نه پس شام ته ئې تشريف يوړو . په دغه وخت کښې د دوی نه يو داسې کار اونشو چې هغې ته د ابوبکر رضي الله عنه د خلافت نه خلاف اوونيلې شی.
تر څو چې د صديق اکبر رضي الله عنه پسې د مونځ نه کولو او په مجلس کښې د شرکت نه کولو تعلق دې نو دا يو فطری ردعمل دې چې يو کس څوک د خليفه جوړولو د پاره د کور نه راولی او خلق د هغه په لاس باندې د بيعت د پاره جذباتی هم وی، او هغه معمولی کس هم نه ، د قبيله خزرج سردار چې په سخاوت کښې بې مثاله وو ، حضورپاک صلی الله علیه وسلم به اکثر د انصارو علم دوی ته ورکولو ، او بيا ددوی د خوددارئی او غيرت په مخکښې! د دې ټولو صفاتو نه ډک کس چې دحق د اعتراف سره سره د خلافت د کار نه فارغ کړې شو نو فطری طور سره يو شرم په هغه کښې پيدا وو ، چې د هغې د وجه هغه ځانله والې اختيار کړو.
ځکه يقينی طور سره دا وئيلې شی چې د ابوبکر رضي الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع وه.
د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشيع منشاء د اختلاف: د دې ځائې پورې د قرآن د اشاراتو ، بې شميره احاديثو او آثارو ، او د صحابه کرامو رضي الله عنهم دعمل او اجماع نه ثابته کړه چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خلافت د ټولو نه زيات حق لرلو او صحابه کرامو د هغوی بالکل په حقه سره خوښونه کړې وه.
دلته د اهل سنت او د اهل تشيع په مينځ کښې د اختلاف منشاء جائزه اخستلو سره دا مسئله نوره زياته هم واضح کيږی.
د اهل تشيع په نيز باندې د خلافت دارومدار په قرابت او علاقه مصاهرت باندې دې ځکه د شيع ګانو په نيز د حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه پس خلافت حضرت علی رضي الله عنه له پکار وو ، چې هغوی د دوی نزدې رشته دار او ځوم وو ،
اهل سنت فرمائی چې د خلافت دارومدار په تقرب باندې دې په رشته دارئ نه دې ، کوم کس چې الله او رسول صلی الله علیه وسلم ته نزدې وی هغه کس به د رسول صلی الله علیه وسلم خليفه او جانشين وی ، خلافت نبوت له قرابت او مصاهرت يعنی رشته دارئی ته څه ضرورت دې؟
که د خلافت دارومدار نسبی رشته دارئی باندې وو نو حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه پس به د هغوی خليفه د هغوی تره حضرت عباس رضي الله عنه وو يا د هغوی لور حضرت فاطمه رضي الله عنها وه ، بيا د فاطمه رضي الله عنها نه پس حضرت حسن رضي الله عنه دويم خليفه وو ، د هغې نه پس به حضرت حسين رضي الله عنه دريم خليفه وو ، د هغې نه پس که حضرت علی رضي الله عنه ژوندې وو نو بيا به هغوی څلورم خليفه جوړ شوې وو.
حاصل دا دې چې که چرې دخلافت دارومدار په رشته دارئی باندې وو نو د شيع ګانو د دې قاعدې مطابق د حضرت علی رضي الله عنه به څلورم خليفه جوړيدلو . لهذا که اهل سنت حضرت علی رضي الله عنه څلورم خليفه جوړ کړو نو څه ګناه ئې اوکړه؟ او بيا چې حضرت علی رضي الله عنه ته خپل دور کښې کوم خلافت ميلاؤ شو نو د مهاجرينو او انصارو بيعت نه ورته ميلاؤ شو ، اهل تشيع خو حضرت علی رضي الله عنه ته هيڅ هم ورنه کړل.

او که د خلافت مدار علاقه مصاهرت (خخرګنې) او ګنړلې شي نو بيا هم د حضرت علي رضي الله عنه په مقابله کښې حضرت عثمان رضي الله عنه بغير د څه روکاوټ نه د خلافت حقدار دې، ځکه چې حضرت عثمان رضي الله عنه د حضورپاک ﷺ دوچنده خوم وو، چې د هغوی په نکاح د حضورپاک ﷺ دوه لورياني يو بل پسې راغلې، او هم دغې وجه نه هغوی په اسلام کښې په "ذوالنورين" لقب مشهور شو.

پاتې شوه دا خبره چې د عثمان ذوالنورين رضي الله عنه په نکاح کښې چې کومې دوه لورياني راغلې وې هغوی د حضورپاک ﷺ په ژوندي وفات شوې وې، نو دا خبره د خلافت حق نه ختمونی، ځکه چې د دې وجه نه هغوی ته کومه خاص مرتبه ميلاؤ شوې وه هغه صرف د نکاح نه حاصله شوې وه، د بی بی ژوندئی پاتې کيدلو يا نه پاتې کيدلو ته پکښې حاجت نشته ځنګه چې حضرت علي رضي الله عنه ته د فاطمه رضي الله عنها نه پس د خومتوب عزت حاصل وو، د حضرت علي رضي الله عنه دا شرف د فاطمه رضي الله عنها د وفات سره ختم نه شو.

پاتې شوه دا خبره چې شيعه ګان وائی چې دا دواړه لورياني رقيه او ام کلثوم رضي الله عنهما د حضور پاک ﷺ نه وې، بلکه د خديجه رضي الله عنها د رومبی خاوند نه وې نو دا صفا دهوکه او فريب دې.

د شيعه ګانو کتاب "اصول کافی" کښې صفا موجود دی: "وتزوج خديجة وهو ابن بضع وعشرين سنة فولد له منها قبل مبعثه القاسم ورقية وزينب وام کلثوم، وولد له بعد المبعث الطيب والطاهر وفاطمة" (١)

يعنی "حضورپاک ﷺ خديجه رضي الله عنها سره نکاح اوکړه په هغه وخت کښې د هغوی عمر د شلو نه زيات وو، چنانچه د پيغمبرئی نه مخکښې د خديجه رضي الله عنها د بطن نه د هغوی ځوئی قاسم او لورياني رقيه، زينب او ام کلثوم پيدا شوې، او د پيغمبرئی نه پس طيب، طاهر او فاطمه پيدا شوه،

مطلب دادې چې د فاطمه رضي الله عنها په شان رقيه او ام کلثوم هم د هغوی لورياني وې چې په هغې کې د فاطمه رضي الله عنها پيدائش د پيغمبرئی نه بعد شوې دې او د رقيه او ام کلثوم رضي الله عنهما پيدائش د پيغمبر ئی نه مخکښې شوې دې، او په پيدا کيدلو کښې مخکښې والې او روستو والې په خلافت کښې څه فرق نه پيدا کوی، د حضرت علي رضي الله عنه ته د خومتوب کوم عزت حاصل وو هغه د فاطمه رضي الله عنها نه وفات نه پس هم باقی وو او د وفات نه پس دا عزت ختم نه شو، دغه شان دحضرت عثمان رضي الله عنه دوچنده دخومتوب شرف اوګنړئی (٢) والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم

د خلافت مسئله دلته مونږ په مختصر انداز سره د مخکښې کولو کوشش کړې دې. د تفصيل د پاره "ازالة الخفاء" از شاه ولي الله "رحماء بينهم" از مولانا محمدنافع صاحب دامت برکاتهم "سيرت مصطفی" از مولانا محمدادريس کاندهلوی رحمه الله مطالعه به فائده مند وی.

فخرج ابن عباس يقول: ان الرزية کل الرزية ما حال بين رسول الله ﷺ وبين کتابه.

حضرت عباس رضي الله عنه دې ووئيلو سره اووتلو چې دا ډير غټ مصيبت دې چې د حضور ﷺ او د

---

(١) اصول کافی کلينی (٢٧٨)-

(٢) سيرت مصطفی (٣/٢٣٢-٢٣٤)-

هغوی د کتابت په مینځ کښې دیوال شو.
ده دې جملې نه ظاهرا دا ښکاره کیږی چې ابن عباس رضی الله عنهما دغه مجلس کښې موجود وو خو حقیقت دادې چې هغوی دې مجلس کښې موجود نه وو هغوی به دا جمله عموما ونیله چې کله به ئې دا حدیث اورولو چنانچه امام بخاری د دې حدیث په یو طریق کښې نقل کړې دی "قال عبيد الله : فكان ابن عباس يقول: ان الرزية،،"[1] دغه شان د مستخرج ابی نعیم په حدیث کښې دی "قال عبيدالله فسمعت ابن عباس يقول..الخ"[2]
ددې حاصل دا شو چې ابن عباس رضی الله عنهما کله دا حدیث عبیدالله رحمه الله ته واورولو نو په آخره کښې د جملې سره د هغه ځائې نه اووتلو کوم ځائې نه ئې چې حدیث اورولو.
په دې غیر ظاهری صورت باندې محمول کولو وجه داده چې عبیدالله تابعی دې او د هغوی شمیر په دویمه طبقه کښې کیږی،هغوی د قصې او واقعې دوران کښې موجود نه وو ځکه د هغوی پیدائش د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د وفات نه پس شوې وو او بیا هغوی دا حدیث د ابن عباس رضی الله عنهما نه ډیره موده پس هم واوریدلو،[3]
د ابن عباس رضی الله عنهما خپله رائې دا وه چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم دا خط لیکلې وې،والله اعلم
د ترجمة الباب سره مناسبت: د ابن عباس رضی الله عنهما د حدیث الباب مناسبت د ترجمې نه بالکل ښکاره دې،چې په هغې کښې لیکلې شوې دی چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم د خط د لیکلو اراده کړې وه چې په هغې سره به د امت اختلاف لرې شوې وو او د هغوی اراده هم په حقه او جائز ده،ددې نه د حدیث د لیکلو جائز کیدل معلومیږی.
فائده: امام بخاری په دې باب کښې څلور احادیث ذکر کړې دی:
اول حدیث د حضرت علی رضی الله عنه دې چې په هغې کښې ذکر دی چې حضرت علی رضی الله عنه یوه صحیفه لیکلې وه چې کومه به هغوی د توري په کاش کښې ساتله،
په دې روایت کښې دا امکان موجود دې چې هغوی دا احادیث د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د وفات نه پس لیکلې وی او چه د کوم کتابت نه هغوی منع فرمائیلې وه هغه خبره علی رضی الله عنه ته رسیدلې نه وه، ځکه ئې دې نه پس دویم حدیث د ابوهریره رضی الله عنه ذکر کړو چې په هغې کښې د کتابت حکم دې چونکه دا د نهی نه پس وارد شوې دې ځکه د نهی عن کتابة الحدیث منسوخ شو.
دې نه پس د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما حدیث دې د هغې په بعضې طرقو کښې موجود دی چې هغوی د حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه د کتابت اجازت غوښتلې وو او هغوی ورته اجازت ورکړو[4]
دا حدیث د ابوهریره رضی الله عنه حدیث "اكتبوالابی شاه" په مقابله کښې ددې وجه قوی دې چې د امر بالکتابة والاحدیث کښې دا احتمال شته چې د یو کس د ناپوهیدلو یا ړوندوالی وغیره

[1]) صحيح البخاری(۲/۸۴۶و۸۴۷) كتاب المرضى باب قول المريض قوموا عنى رقم(۵۶۶۹)-
[2]) فتح الباری(۱۲۰۹)-
[3]) حواله بالا
[4]) اخرجه العقيلی كما فی فتح الباری(۱/۲۰۹)-

يعني د عذر د وجه هغوى ورته اجازت ورکړې وى.
او په آخر کښې د ابن عباس رضي الله عنهما په حديث سره د باب ختميدنه ئې اوکړه، چې په هغې کښې د حضورپاک ﷺ د داسې خط په باره کښې ذکر دې چې هغې سره اختلافات ختميږى او د ضلالت و ګمراهئ دوازه بنديږى([1])والله اعلم

۴۰- باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

ترجمة الباب کښې دلته "العظة" دې او په بعضو نسخو کښې "اليقظة" دې او هم دا د حديث زيات مناسب دې، دغه شان په بعضو نسخو کښې د مخکښې باب نه پس دې([2])
تير شوې باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره تعلق څه دا شان دې چې په مخکښې باب کښې د کتابت علم ذکر دې، چې د علم په پوخ والى او کوشش او محنت باندې دلالت کوى او په دې باب کښې د شپې په وخت کښې د تعليم او نصيحت ذکر دې، دا هم د محنت، جدوجهد او د علم د حاصلولو په ګران والى باندې دليل دې،([3])والله اعلم
د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائى چې مصنف په دې باب سره خبردارى ورکوى چې د ماسخوتن نه پس خبرې په دې صورت کښې منع دى چې کله د خير خبره نه وى.([4])
حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چې د دې باب نه پس "باب السمر فى العلم" راروان دې دا دواړه بابونه نزدې دى خو دواړو کښې فرق دې د دې فرق ښکاره کولو د پاره دا دوه بابونه جدا جدا راوړلې شوى دى.
د دې باب غرض په دې خبره باندې تنبيه ورکول دى چې خوب اوکړې او بيا راپاسې نو د هغې نه پس خبرې "سمر" کښې داخلې نه دى او هم دغه وجه ده چې امام بخارى رحمه الله دلته د سمر ذکر او نه کړلو.
د بل ترجمة الباب نچوړ دادې چې عام سمر خو منع دې البته سمر فى العلم منع نه دې([5])
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى: د حضرت عبدالله بن مسعود روايت دې "كان النبى ﷺ يتخولنا بالموعظة فى الايام كراهة السآمة علينا"([6])
دغه شان د حضرت انس رضي الله عنه حديث دې "يسروا ولا تعسروا"([7])

---

[1]) فتح البارى(۱/ ۲۱۰)-
[2]) عمدة القارى(۲/۱۷۲)-
[3]) عمدة القارى(۲/۱۷۲)-
[4]) فتح البارى(۱/ ۲۱۰)-
[5]) لامع الدرى مع الكنز المتوارى فى معادن لامع الدرى(۲/۳۵۹و ۳۶۰)-
[6]) صحيح البخارى(۱/۱۶)كتاب العلم باب ما كان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة..رقم(۶۹)-
[7]) صحيح البخارى(۱/ ۱۶) كتاب العلم باب ما كان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة..رقم(۶۹)-

دغه شان د ابن عباس رضي الله عنهما ارشاد دي "لاتمل الناس هذا القرآن" (١)
د دې تولو رواياتو او آثارو نه ظاهره ده چې د تذكير او تعليم د پاره د آوريدونكو تازګى ضرورى ده، او شپه چونكه د خوب او آرام د پاره وى نو ددې نه د شپې تعليم او تذكير مكروه والي په خيال كښې رازى.

نو مولف "باب العلم والعظة بالليل" لګولو سره د داسې روايت بيان اوفرمائيلو چې د هغې نه صفا معلوميږى چې په وخت د ضرورت كښې اوده پاسول او تعليم او تذكيرور كول ورته لازم دى. (٢)

[١١٥] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ وَعَمْرٍو وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتِ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ «سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ أَيْقِظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحُجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الآخِرَةِ»
[١٠٧٤، ٣٤٠٤، ٥٥٠٦، ٥٨٤٤، ٦٦٥٨]

رجال الحديث

① صدقه: دا صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزى رحمه الله دي (٣)
هغوى د اسماعيل بن عليه، حجاج بن محمد، سفيان بن عيينه، عبدالله بن وهب، عبدالرحمن بن مهدى، محمدبن جعفرغندر، ابومعاويه، معتمر بن سليمان، وكيع بن الجراح، يحيى بن سعيد القطان او يزيدبن هارون رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كړي دي.
د دوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام عبدالله بن عبدالرحمن، محمدبن نصر مروزى، يعقوب بن سفيان فارسى، او عبيدالله بن واصل بخارى رحمهم الله وغيره دى، (٤)

وهب بن جرير رحمه الله فرمائى "جزى الله اسحاق بن راهويه وصدقة ويعمرعن الاسلام خيرا احيوا السنة بارض المشرق" (٥)

عباس بن عبدالعظيم عنبرى رحمه الله فرمائى "رايت ثلاثة جعلتهم حجة فيما بينى وبين الله: احمد بن حنبل، ويزيدبن المبارك، وصدقة بن الفضل" (٦)

امام نسائى فرمائى "ثقة" (٧)

---

(١) صحيح البخارى (٩٣٨/٢) كتاب الدعوات باب ما يكره من السجع فى الدعاء رقم (٦٣٣٧)-
(٢) ابواب والتراجم (ص٥٥)-
(٣) تهذيب الكمال (١٣/ ١٤٤)-
(٤) تهذيب الكمال (١٣/ ١٤٤و١٤٥)-
(٥) تهذيب الكمال (١٣/ ١٤٥)-
(٦) حواله بالا
(٧) تهذيب الكمال (١٣/ ١٤٦)-

حافظ ذهبى فرمائى "الامام الحافظ القدوة شيخ الاسلام" [1]

ابو بشير دولابى رحمه الله فرمائى "ثقة" [2]

حافظ ذهبى بيا فرمائى "امام ثبت" [3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى "ثقة" [4]

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى او فرمائى "كان صاحب حديث وسنة" [5] د دوى انتقال ٢٢٣هجرى يا ٢٢٢هجرى كښې اوشو [6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

② **ابن عيينه**: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابى عمران هلالى رحمه الله دې، د دوى مختصر حالات د بدء الوحى په ړومبى حديث كښې تير شوې دى [7] او څه تفصيل سره په كتاب العلم "باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا" لاندې تير شوې دى [8]

③ **معمر**: دا امام معمر بن راشد ازدى بصرى رحمه الله دې د دوى حالات اوس روستو باب "باب كتابة العلم" لاندې تير شول،

④ **عمرو**: دا مشهور امام او فقيه عمرو بن دينار مكى جمحى رحمه الله دې د دوى حالات اوس روستو باب "باب كتابة العلم" لاندې تير شوې دى.

⑤ **يحيى بن سعيد**: دا امام يحيى بن سعيد انصارى مدنى رحمه الله دې، د دوى مختصر حالات د "بدء الوحى" په ړومبى حديث كښې دى [9] او لږ تفصيل سره په "كتاب الايمان" "باب صوم رمضان احتسابا من الايمان" كښې تير شوې دى [10]

تنبيه: بعضې حضراتو دلته د يحيى بن سعيد مصداق يحيى القطان ګرزولې دې دا خبره صحيح نه ده ځكه چې د يحيى القطان د امام زهرى رحمه الله سره ملاقات او اوريدنه ثابت نه ده [11]

---

[1] سير اعلام النبلاء (٤٨٩/١٠)-

[2] كتاب الكنى والاسماء (٨٠/٢)-

[3] الكاشف (٥٠٢/١) رقم (٢٣٨٦)-

[4] تقريب التهذيب (ص ٢٧٥) رقم (٢٩١٨)-

[5] الثقات لابن حبان (٣٢١/٨)-

[6] سير اعلام النبلاء (٤٩٠/١٠)-

[7] كشف البارى (٢٣٨/١)-

[8] كشف البارى (١٠٢/٣)-

[9] كتاب البارى (٢٣٨/١)-

[10] كشف البارى (٣٢١/٢)-

[11] فتح البارى (٢١٠/١) وعمدة القارى (١٧٢/٢)-

(۶) الزهري دا امام محمدبن مسلم بن عبيد الله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دي د دوی مختصر حالات د "بدء الوحي" د دريم حديث لاندې تير شوي دي[1].

(۷) هند دا هندبنت الحارث الفراسية بكسر الفاء بعدها را مهملة ثم الف ثم سين مهملة _ رضي الله عنها ده، دوی ته به قرشيه هم وئيلې شو[2] دا د معبدبن المقدادبن الاسود بی بی ده[3]

دا د ام سلمه رضي الله عنها نه روايت کوی، د هغوی سره خصوصی تعلق لرونکو نه وه[4]

ددې نه امام زهري رحمه الله روايت کوی[5]

ابن حبان دا په کتاب الثقات کښې ذکر کړې ده[6]

حافظ ابن حجر فرمائي "ثقة"[7]، د دوی حديث د مسلم نه علاوه باقی د صحاح په کتابونو کښې موجود دی[8] رحمها الله تعالى رحمة واسعة

تنبيه: دا هندبن الحارث فراسيه صرف د ام سلمه رضي الله عنها نه روايت کوی او ددې نه روايت کونکو کښې د امام زهري نه علاوه بل څوک نشته، د دې باره کښې د جرح وتعديل علماؤ نه څه قسم تعديل او تجريح هم نقل نه دې، البته صرف امام ابن حبان دوی په "کتاب الثقات" کښې ذکر کړې ده، ځکه چې هغه هر هغه راوی ثقه ګڼړی چې د چا باره کښې جرح منقول نه وی، اګرچه تعديل د چا نه منقول وی يا نه.[9]

خو د جمهور په نيز داسې راوی مجهول ګڼړلې شی او د هغه حديث د "صحيح" مرتبې ته رسيدلې نه شی.[10]

د دې جواب دا دې چې بعضې حضراتو دې ته صحابيه وئيلې دی، نو په دې صورت کښې خو هيڅ اعتراض نشته او که دا صحابيه نه وی نو تابعيه به وی او په تابعينو کښې که داسې حضرات وی چې د هغوی تعديل او تجريح منقول نه وی د هغوی روايات بعضې حضرات نه قبلوی او بعضې ئې ئې قبلوی، چنانچه حافظ سخاوي رحمه الله فرمائي:

---

[1]) كشف الباري (۱/۳۲۶)-

[2]) كما في الصحيح البخاري: حدثنى هند القرشية (۱/۱۱۷) كتاب الاذان باب مكث الامام مصلاه بعد السلام رقم (۸۵۰)-

[3]) تهذيب الكمال (۳۵/۳۲۰)_

[4]) حواله بالا

[5]) حواله باله

[6]) الثقات لابن حبان (۵/۵۱۷)-

[7]) تقريب التهذيب (ص ۷۵٤) رقم (۸۶۹۵)-

[8]) تهذيب الكمال (۳۵/۳۲۰)-

[9]) قال ابن حبان: لان العدل من لم يعرف منه الجرح ضد التعديل فمن لم يعلم بجرح فهو عدل اذا لم يبين ضده. الثقات لابن حبان (۱/۱۳)-

[10]) فتح المغيث للسخاوي (۲/٤٤)-

"وقد قيل هذا القسم مطلقا من العلماء من لم يشترط في الراوي مزيدا على الاسلام وعزاه ابن المواق للحنفية حيث قال: انهم لم يفصلوا بين من روى عنه واحد وبين من روى عنه اكثر من واحد بل قبلوا رواية المجهول على الاطلاق"[1]

يعني: علماؤ په راوي کښې د مسلمان کيدو شرط نه علاوه بل شرط لګولې نه دې دا حضرات داسې مجهول رواى روايت قبلوى، او دا خبره ابن المواق احنافو ته منسوب کړې ده، چنانچه هغه وائي چې احنافو په يو راوي کښې دا فرق نه دې کړې چې د ده نه يو کس روايت کوي يا د يو نه زيات روايت کوى، بلکه مطلقا د مجهول روايت قبلوى.

حافظ سخاوي فرمائي چې: "مجهول راوى، چې د چا نه صرف يو راوى روايت کوى هغه قبلول ددې علماؤ حضراتو په مذهب باندې لازم دى چې وائي چې د يو عادل راوى د چا نه روايت کول د هغه تعديل دې، بلکه امام نووى خو ډيرو محققينو پسې دا خبره منسوب کړې ده چې د هغوى په نيز داسې راوى قابل احتجاج دې، دغه شان ابن خزيمه رحمه الله هم د دې خبرې قائل دې چې عين جهالت د يو مشهور راوى په روايت کولو سره ختمې‌ږى، او دې طرف ته د هغه شاګرد ابن حبان کلام هم اشاره کوى[2]

حافظ سخاوي فرمائي: "وبالجملة: فرواية امام ناقل للشريعة لرجل ممن لم يرو عنه سوى واحد في مقام الاحتجاج: كافية في تعريفه وتعديله"[3]

يعني: يو امام چې د شريعت ناقل او راوى مشهور وى او هغه د احتجاج او استدلال په ځائي کښې د يو داسې راوى نه روايت اوکړى چې د هغه نه سوا د يو کس نه چا روايت نه وى کړې، نو د هغه د تعريف او تعديل د پاره ډيره ده.

دې حيثيت سره که اوکتلې شي نو د امام بخاري په شان د شريعت نقل کونکي امير المومنين في الحديث د هندبنت الحارث يا ددې پشان نور راويانو نه حديث نقل کول، دغه راوى لره به د جهالت نه اوباسي،

دغه شان حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائي:

"اذا كان في عصر التابعين والقرون المشهود لهم بالخير فانه يستانس بروايته ويستضاء بها في مواطن"[4]

يعني: هغه راوى چې هغه نه صرف يو کس روايت کړې وى، تابعين يا قرون فاضله سره تعلق لرى نو د هغه روايت به د استيناس په طور سره اخستلې شى او مختلف ځايونو کښې د هغې نه فائده هم اخستلې شى. والله سبحانه اعلم

---

[1]) فتح المغيث للسخاوى(٢/٤٥)-

[2]) فتح المغيث(٢/٤٥)-

[3]) فتح المغيث للسخاوى(٢/٥٠)-

[4]) اختصار علوم الحديث (ص٨١) النوع الثالث والعشرون:معرفة من تقبل روايته ومن لاتقبل وبيان الجرح والتعديل)-

(٨) ام سلمه رضی الله عنها: دا ام سلمه هند بنت ابی امية بن المغيرة بن عبد الله بن عمر بن مخزوم قرشيه مخزوميه رضی الله عنها ده، د ابواميه نوم سهيل يا حذيفه وونيلې شى[1]
ام سلمه رضی الله عنها د حضورپاک ﷺ په زوجيت کښې د راتلو نه مخکښې د خپل تره خوى حضرت ابوسلمه رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغه نه د دوى اولاد عمر، بره، سلمه، عمره او دره پيدا شوې وو، دا ابوسلمه د حضورپاک ﷺ د ترور بره بنت عبد المطلب خوئې وو[2]
ابوسلمه رضی الله عنه او ام سلمه رضی الله عنها دواړو حبشې طرف ته هجرت کړې وو[3]
کله چې حضرت ابوسلمه د غزوه احد نه پس وفات شو نو د صحيح قول مطابق په ۴ هجرئى کښې حضورپاک ﷺ دوى سره نکاح اوکړه[4]
حضرت ام سلمه رضی الله عنها يو ځل خپل تير شوې خاوند ابوسلمه رضی الله عنه سره خبرې کولې چې ما اوريدلې دى چې د کومې ښځې خاوند مړ شى او هغه جنتى وى، او د هغه بى بى د هغه نه پس بل چا سره واده اونه کړى نو الله تعالى به دا دواړه په جنت کښې يوځائې کوى، دغه شان که ښځه وفات شى او خاوند پاتې شى بيا به هم دا حالت وى، په دې باندې ابوسلمه رضی الله عنه اوفرمائيل چې ته ځما نه وعده اخستل غواړې چې ځه ستا نه پس بل چا سره واده او نه کړم او ته ځما نه پس بل چا سره واده اونه کړې؟ بيا ئې اوفرمائيل چې ځما خبره به ته اومنې؟ ام سلمه رضی الله عنها اوفرمائيل چې د منلو په غرض سره خو مشوره کوم، په دې سره ابوسلمه رضی الله عنه اوفرمائيل چې ته ځما نه پس نکاح اوکړه او دعا ئې اوکړه "اللهم ارزق ام سلمة بعدى رجلا خيرا منى لايخزيها ولا يؤذيها" يعنى "ام سلمه رضی الله عنها ته داسې کس ورکړه چې ځما نه خه وى او نه هغه رسوا کړى او نه تکليف ورکړى" حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمائى چې د ابوسلمه رضی الله عنه د وفات نه پس ما سوچ کولو چې د ابوسلمه رضی الله عنه نه څوک خه کيدلې شى[5]
دلته حضورپاک ﷺ هغوى ته د خاوند د وفات نه پس اوفرمائيل چې:

ما من عبد تصيبه مصيبة فيقول: انا لله وانا اليه راجعون اللهم اجرنى فى مصيبتى واخلف لى خيرا منها الا اجره الله فى مصيبته واخلف له خيرا منها.

يعنى: چې کوم بنده په مصيبت کښې مبتلا وى او هغه "انا لله وانا اليه راجعون" وئيلو نه پس عرض اوکړى چې اې الله! ماته په دې مصيبت باندې اجر راکړې او د دې نه خه بدله راکړې، نو الله تعالى ده ته به دې مصيبت باندې اجر ورکوى او د دې نه خه بدله ورته ورکوى.
ام سلمه رضی الله عنها فرمائى چې کله د ابوسلمه رضی الله عنه انتقال اوشو نو ما سوچ کولو چې د ابوسلمه نه څوک خه کيدلې شى، خو بيا مې زړه اوکړو او مې وئيل، نو الله تعالى د هغه په ځائې باندې

---

[1] تهذيب الكمال (٣٥٣١٧)-
[2] السيرة الحلبية (٣/٣١٩)-
[3] حواله بالا
[4] تهذيب التهذيب (١٢/٤٥٦)-
[5] الاصابة (٤/٤٢٣)-

رسول الله ﷺ راكړو[1]

هر كله چې ابوسلمه رضي الله عنه وفات شو نو ابوبكر رضي الله عنه مخكښې هغې ته د نكاح خبر ور واستولو، هغوى انكار اوكړو، د هغې نه پس حضرت عمر رضي الله عنه خبر اوليګلو هغوى انكار اوكړو، دې نه پس حضور پاک ﷺ حاطب بن ابى بلتعه قاصد جوړ كړو او وني ليږلو، هغوى د حضور پاک ﷺ پيغام اورسولو.

ام سلمه رضي الله عنها چې كوم ځاني حوشحاله شوه هلته هغې د هوښيارتيا نه هم كار واخستلو، هغې اوفرمائيل چې ځما عمر اوس ډيردې ځما واړه واړه بچې دى او په ما كښې غيرت هم ډير دې. حضور پاک ﷺ ورته تسلى وركړه او د هغوى نكاح حضور پاک ﷺ سره اوشوه[2]

د ام سلمه رضي الله عنها فراست او هوښيارتيا منلې شوې ده، د غزوه حديبيه په موقع كښې حضور پاک ﷺ صحابه كرامو رضي الله عنهم ته د هدى د ذبح كولو او د سر خريلو حكم درې پيرې وركړو خو نه چا هدى ذبح كړه او نه چا حلق اوكړو،

ام سلمه رضي الله عنها ته چې خبر اوشو نو مشوره ئې وركړه چې اې رسول الله! صحابه كرام په دې روغې باندې خفه دى، تاسو چاته څه وايئ مه، تاسو خپله هدى ذبح كړى او حلق اوكړئى،

حضور ﷺ په دې مشوره باندې عمل اوكړو! بس د هغوى هدى ذبح كول وو چې ټولو صحابه كرامو رضي الله عنهم فورا خپل خپل ځناور ذبح كړل او حلق ئې اوكړو، دغه شان دا غټه مسئله د ام المومنين رضي الله عنها په مشورې سره په آسانئ سره حل شوه[3]

ام سلمه رضي الله عنها د حضور ﷺ نه علاوه د ابوسلمه رضي الله عنه او فاطمه رضي الله عنها نه هم حديث نقل كوى.

د ام سلمه رضي الله عنها نه روايت كونكو كښې عمربن ابى سلمه، زينب بنت ابى سلمه، عامربن ابى اميه، مصعب بن عبدالله بن ابى اميه، عبدالله بن رافع، نافع، سفينه، خيره (د حسن بصرى مور)، سليمان بن يسار، اسامه بن زيد، هندبنت الحارث، صفيه بنت شيبه، ابوعثمان النهدى، عروه بن الزبير، امام شعبى او كريب مولى ابن عباس رضي الله عنهما وغيره ډير صحابه كرام او تابعين شامل دى، [4]

د ام سلمه رضي الله عنها نه تقريبا دوه سوه او اته اويا (٢٧٨) احاديث روايت شوې دى، په هغې كښې ديارلس احاديث متفق عليه دى، په دريو كښې امام بخارى متفرد دې او په دريو كښې امام مسلم متفرد دې[5]

د ام سلمه رضي الله عنها د وفات په كال كښې ډير اختلاف دې بعضو ٥٩ هجرى ياده كړې ده او بعضې فرمائى چې ٦١ هجرئى كښې وفات شوې ده. [6]

---

[1]) صحيح المسلم كتاب الجنائز باب ما يقال عند المصيبة رقم(٢١٢٦-٢١٢٩)-

[2]) الاصابة(٤٢٣/٤)-

[3]) السيرة الحلبية(٢٣/٣)-

[4]) تهذيب الكمال(٣١٧/٣٥-٣١٩)-

[5]) خلاصة الخزجى(ص ٤٩٦)-

[6]) تهذيب التهذيب(٤٥٦/١٢و٤٥٧)-

ام سلمه رضي الله عنها د حضورپاک ﷺ په بيبيانو كښې د ټولو نه په آخره كښې وفات شوه[1]
رضى الله عنها وارضاها

قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عيينة، عن معمر، عن الزهرى، عن هند عن ام سلمة وعمرو ويحيى بن سعيد عن الزهرى عن هند عن ام سلمة: په دې سند كښې د كشميهنى په روايت كښې "عن هند" په ځائې "عن امراة" راغلې دې، دغه شان په بل سند كښې هم د ابوذر په روايت كښې د "هند" په ځائې "امراة" لفظ راغلې دې.
ګويا امام زهرى رحمه الله بعضې وخت نوم ښكاره ذكر كوى او بعضې وخت پټ ذكر كوى.[2]

قوله: وعمرو ويحيى بن سعيد: دا دواړه نومونه يا خو مرفوع دى يا مكسور دى.
د مرفوع په صورت كښې استيناف دې ګويا ابن عيينه چې كوم ځائې د معمر نه روايت كوى هلته كښې د عمرو بن دينار او يحيى بن سعيد نه هم روايت كوى، البته د عمرو نه مخكښې صيغه د اداء حديث ئې حذف كړه، چنانچې په مسند الحميدى كښې ددې سند څه دا شان دې: "حدثنا الحميدى قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار ويحيى بن سعيد عن الزهرى..وحدثنا معمر.."[3] او د كسرې په حالت كښې به په "معمر" باندې عطف وى[4]

قوله: استيقظ النبى ﷺ ذات ليلة: حضورپاک ﷺ يو ورځ د خوب نه پاسيدلو،

قوله: فقال: سبحان الله!: هغوى اوفرمائيل: سبحان الله!
دا لفظ مصدر دې خو د حيرانتيا د پاره استعماليږى، او دلته هم د تعجب د پاره استعمال شوې دې[5]

قوله: ماذا انزل الليلة من الفتن وماذا فتح من الخزائن؟: نن شپه كومې كومې فتنې نازلې شوې دى او د رحمت كومې كومې خزانې كولاؤ شوې دى؟
"ماذا" كښې "ما" سواليه ده او "ذا" اسم اشاره ده، ګويا "ماذا الوقوف" په معنى كښې ده، يعنى دا څنګه واقفيت دې،
دا هم ممكن دى چې "ما" خو سواليه وى او "ذا" موصوله وى، نو اوس مطلب به دا شى "ما الذى انزل الليلة" يعنى نن شپه نازليدونكې فتنې كومې دى؟
دا هم احتمال دې چې "ماذا" ټوله استفهاميه كلمه وى،

---

[1]) سيرة المصطفى(۳/۳۰۶)-
[2]) فتح البارى(۱/۲۱۰)-
[3]) مسند الحميدى(۱/۱۴۰)- احاديث ام سلمة زوج النبى ﷺ رقم (۲۹۲۰)-
[4]) فتح البارى(۱/۲۱۰)-
[5]) عمدة القارى(۲/۱۷۳)-

يو احتمال دا دې چې "ما" نكره موصوفه يعنى د "شيء" په معنى كښې وى.
يو امكان دا هم دې چې "ما" استفهام د پاره وى او "ذا" زائده وى. [1]

"انزل" د مجهول صيغې سره دې او د كشميهنى په روايت كښې "انزل الله" راغلې دې.

"انزال" لغوى معنى اقامت يعنى اودرول دى، څنګه چې وئيلې شى "انزل الجيش بالبلد" او "نزل الامير بالقصر" او يا ددې معنى په لغت كښې يو څيز لره د بره نه لاندې حركت وركولو ته او راكوزولو ته وئيلې شى.
دلته د لغوى معنى نه علاوه "خوب" مراد دې، ګويا الله تعالى حضورپاكﷺ ته د وحى په ذريعه په خوب كښې دا ذكر شوې څيزونه اوخودل، چې د هغې نه په "انزل" سره تعبير اوكړې شو. [2] بيا دلته د "فتن" نه مراد عذاب دې او د "خزائن" نه مراد رحمت دې.
"عذاب" ئې "فتنة" سره تعبير اوكړو ځكه چې دا فتنې په اصل كښې عذاب ته رسوونكې اسباب دى. [3]

علامه داؤدى رحمه الله فرمائى چې "ما ذا انزل الليلة من الفتن" او "ماذا فتح من الخزائن" دواړه يو دى، دويمه جمله د ړومبئ تاكيد دې ځكه چې فتح كړې شوې خزانې د فتنې سبب جوړيږى. [4]
خو ښكاره داده چې دا جدا جدا دى او مطلب دادې چې حضورپاكﷺ اول په خوب كښې اوليدل چې د هغوى نه پس ډيرې فتنې راتلونكې دى او د هغوى امت ته به خزانې حاصليږى. دخوب نه پاسيدو نه پس د تعبير په ذريعه يا د وحى په ذريعه سره ددې حقيقت معلوم شو.
ددوى د دې پيشن ګويئ مطابق د هغوى نه پس څومره فتنې په امت كښې پيدا شوې او صحابه كرامو رضي الله عنهم او د هغوى نه پس خلقو ته څومره خزانې ميلاؤ شوې او هغوى څومره ملكونه فتح كړل دا ټول د حضورپاكﷺ د معجزاتو نه وو. [5]

قوله: ايقظوا صواحب الحجر: حجرې واله راپاسوئى.

"ايقظوا" د باب افعال نه د امر صيغه ده او "صواحب" د "صاحبة" جمع ده په بعضو نسخو كښې "صواحبات الحجر" دې او دا جمع الجمع ده، ددې نه مراد ازواج مطهرات رضي الله عنهن دى. ګويا چې په دغه شپه د ام سلمه رضي الله عنها نمبر وو، حضورپاكﷺ چې كله دا كلمات اوفرمائيل نو ام سلمه رضي الله عنها دا واوريدل او نقل ئې كړل. [6]

---

[1]) عمدة القارى(٢/١٧٣و ١٧٤)-
[2]) عمدة القارى(٢/١٧٤) وفتح البارى(١/٢١٠)-
[3]) حواله جات بالا
[4]) حواله جات بالا
[5]) عمدة القارى(٢/١٧٤)-
[6]) حواله بالا

علامه كرمانى رحمه الله يو احتمال دا ليكلي دي چې دا "ايقظو" مجرد دي او ددې معنى "انتبهو" ده، دې نه پس "صواحب الحجر" د منادى د وجه نه به منصوب وى[1]

خو دا صرف احتمال دې نه د روايت نه ثابت ده او نه د لفظ نه ددې تائيد كيږى، ځكه كه چرې "ايقظو" د مجردو نه وو نو "ايقظن" جمع مونث حاضر به ئې راوړله[2]

حضور پاك ﷺ ددې ارشاد په ذريعه ګويا دا اوفرمائيل چې دا وخت د اوده كيدلو او د ناراستئ نه دې په داسې وخت كښې الله تعالى طرف ته رجوع پكار ده چې د فتنو نه بچ شى او د الله تعالى د رحمتونو نه ډك شى.

فائده: په دې كښې سړو ته تعليم دې چې خپل كوروالا د شپې په وخت كښې د مونځ او د ذكر د پاره راپاسونى خاص طور په داسې حالاتو كښې چې د الله تعالى ويره پيدا كيدلو والا حالات مخښې ته وى[3]

قوله: فرب كاسية في الدنيا عارية في الاخرة: ډيرې ښځې په دنيا كښې كپړې اغوستونكې به وى، اخرت كښې به بې پردې وى.

"رب" د تقليل د پاره استعماليږى او په زياتوالى سره د "تكثير" د پاره هم استعماليږى، او دلته د تكثير د پاره ده.

د "رب" مجرور به مكسور وى ددې صفت يا خو مفرد راوړلې شى، لكه وئيلې كيږى "رب صديق لى عرفته" او كله د جمله د صفت په توګه سره راوړلې شى لكه "رب صديق لم يتغير عرفته" او كله د هغې صفت شبه جمله راوړلې شى لكه "رب صديق عندك عرفته" او "رب صديق فى الشدة عرفته" دلته هم "فى الدنيا" شبه جمله ګرځولو سره د "كاسية" صفت اوګرځولو

بيا "عارية" مجرور هم او وئيلې شو په دې صورت كښې دا براه راست د "كاسية" صفت ګرځى، او دا مرفوع هم اووئيلې شو په دې صورت كښې به دا د مبتدا د پاره خبر جوړ شى يعنى "هى عارية فى الاخرة" او بيا به دا ټوله جمله د "كاسية" صفت اوګرځولې شى،

دلته دا هم دا معلوميدل ضرورى دى چې د "رب" او ددې مجرور يو فعل ماضى سره څه معنوى اعتبار سره څه تعلق او اتصال شته، لهذا تقديرى عبارت دا شان شى "رب كاسية فى الدنيا عارية فى الاخرة عرفتها" بيا د "رب" حرف جار او ددې مجرور د پاره اعرابى اعتبار سره يو فعل يا شبه فعل سره څه تعلق ضرورى دې كه نا؟ دواړه خبرې دى، كه تعلق ضرورى اوګرځولې شى نو دا جار مجرور "عرفته" سره به متعلق شى ګنى "رب" ته به اسم وئيلو سره دا به مبتدا يا مفعول اوګرځوو، لهذا "رب كاسية" به مبتدا شى او "عرفتها" به ددې خبر شى يا "رب كاسية" به مفعول

---

[1] شرح الكرمانى (٢/١٣٠)-
[2] عمدة القارى (٢/١٧٤)-
[3] فضل البارى (٢/١٥٦)-

مقدم او "عرفتها" به ددې عامل شي.[1]

دلفظ كاسية تحقيق: لفظ كاسيه د كسا يكسو نه اسم فاعل د مؤنث صيغه ده.ددې معنى كپړا وركول او اغوستل دى،خو دلته اسم فاعل د اسم مفعول په معنى سره دې ګويا "كاسية" د "مكسوة" په معنى سره دې لكه "ماء دافق" د "مدفوق" په معنى سره دې او "عيشة راضية" د "مرضية" په معنى سره دې په دې معنى كښې د حطيئه شاعر دا شعر هم دې:

دع المكارم لا ترحل لبغيتها واقعد فانك انت الطاعم الكاسي

يعنى "د شرافت څيزونه پريښودو سره دې پسې مه ګيږه، كينه څكه چې ته خو صرف د خوړلو او اغوستلو د پاره يې"

دلته "الكاسي" د "المكسو" په معنى سره دى،چاته چې كپړې اغوستلې شوې وى.[2]

د حديث شريف مفهوم: ددې جملې مفهوم يا خو دادې چې دا ښځې داسې سپكې او نرئې كپړې اغوندى چې هغې سره دننه اندامونه ښكاريږى، يا د اندامونو رنګ ترې بهر راوزى.

دغه شان ددې په حكم كښې دا هم دى چې كپړې دومره تنګې واچولې شى چې دننه اندامونه بهر راوځى او د هغې جوړښ ښكاره شى،

دغه شان ددې مفهوم دا هم دې چې دا ښځې په دنيا كښې عمده او قيمتى لباس اغوستونكې دى خو په آخرت كښې به د حسنات او نيكو نه بالكل خالى وى.[3]

علامه طيبى رحمه الله فرمائى چې حضورپاك ﷺ چې كومې خپلې بيبيانې د خوب نه راپاسولې د هغې علت په دې جمله كښې بيان شوې دى،ګويا هغوى دا فرمائى چې ازواج مطهرات په دې حيثيت سره چې د حضورپاك ﷺ كور والا او بيبيانې دى،دوى له د غفلت او ناراستئ نه كار اخستل پكار نه دى،او په دې خبره بهروسه كولو سره كيناستل نه دى پكار چې مونږ د حضورپاك ﷺ بيبيانې يوو،څكه كه عمل نه وى نو اكثر داسې تعلق په كار نه رازى.[4]

د حديث شريف نه اخستلې شوې څه فائدې: د حديث باب نه دا معلومه شوه چې سړى له د شپې په وخت كښې خپل كور والا راپاسول پكار دى چې مونځ اوكړى او د الله ذكر اوكړى، خاص كر چې كله څه غټه واقعه راشى يا ويرونكې خوب اووينى.

دغه شان علماؤ ليكلې دى چې د خوب نه پاسيدو نه پس د الله ذكر كول مستحب دى،

يو خبره دا هم معلومه شوه چې عالم لره چې د كومو خبرو نه ويره وى د هغې نه خپل منونكى خبرول پكار دى،او د داسې راتلونكې حادثو نه د بچ كيدلو طريقه هم ښودل پكار دى،

بل دا حديث په يو لوئې پيشن ګوئې باندې هم مشتمل دې چې په راتلونكى وخت به داسې

[1] جمع الهوامع(۲/۲۵-۲۸)-
[2] عمدة القارى(۲/۱۷۵)-
[3] عمدة القارى(۲/۱۷٤)-
[4] حواله بالا

ښځې راشي چې لباس اغوښتلو سره سره به بې پرده وي، نن سبا دا خمونږ زمانې سره ځنګه په ښکاره لګي، اعاذنا الله من جميع الشرور والفتن ما ظهر منها وما بطن. [1] والله اعلم وعلمه اتم واحكم.

۴۱-باب: السَّمَرِ فِي الْعِلْمِ

د "باب" اضافت "السمر" طرف ته شوې دې هم دا د ابوذر ﷺ روايت دې او معنی ئې ده "هذا باب في بيان السمر في العلم"

د ابوذر نه علاوه باقي رواياتو کښې د "باب" په لفظ باندې تنوين دې ګويا اضافت نه دې او "السمر" مرفوع دې نو تقديري عبارت به داسې شي "هذا باب: فيه السمر بالعلم" [2]

دلفظ "سمر" تحقيق: "سمر" د ميم فتحې سره هم وئيلې شي او دا سکون سره هم وئيلې شي، ددې معنی د شپې خبرې کول دي،

سمر يسمر سمرًا وسمرًا: د شپې قصې کول.

په اصل کښې "سمر" د سپوږمۍ رنګ ته وئيلې شي ځکه چې عربيان به د سپوږمۍ په شپو کښې ناست به وو، ګپ به ئې لګولو او قصې به ئې کولې [3]

تير شوې باب سره مناسبت: په دې باب کښې او مخکښې باب کښې مناسبت ښکاره دې چې په مخکښې باب کښې د شپې د علم و نصيحت د مشغلې بيان وو، او په دې باب کښې د شپې د علمي مشغولتيا ذکر دې [4]

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې د امام بخاری مقصد دادې چې د اوده کيدو نه مخکښې که د علم قصې او کړې شي نو منع نه دي.

په دې ترجمه کښې او تير شوې ترجمه کښې د حافظ ﷺ په نظر کښې فرق دادې چې تيره شوې ترجمه عامه ده په دې کښې د اوده کيدو نه مخکښې تخصيص نه دې شوې او دلته د دې قيد لحاظ ساتلې شوې دی [5]

خلاصه دا چې امام بخاری په اول کښې د شپې د وعظ وتذکير او تعليم وتبليغ جواز بيان کړې دې او اوس دلته دې باب کښې د اوده کيدو نه مخکښې دعلمي قصه ګوئي جواز بيان کوی.

حضرت شيخ الهند ﷺ فرمائی چې امام بخاری په دې ترجمة الباب سره دا وئيل غواړی چې په رواياتو کښې د عشاء نه پس د قصې وئيلو نه منع راغلې ده، خو د حاجت په قدر او مناسب وخت کښې د شپې د علم قصې کول ثابت او منلې شوې دی، او دا د دې ممانعت نه بهر ده. ګويا امام بخاری دا وئيل غواړی چې د ممانعت تعلق بې فائدې خبرو سره دې او که علمي

---

[1] عمدة القاری (۲/۱۷٤و۱۷۵) وفتح الباری (۱/۲۱۱)-
[2] عمدة القاری (۲/۱۷۵)-
[3] مختار الصحاح (ص۳۱۲و۳۱۳) وعمدة القاری (۲/۱۷۵)-
[4] عمدة القاری (۲/۱۷۵)-
[5] فتح الباری (۱/۲۱۱)-

قصې وی او هغه بیان کړې شی نو دا جائز دی په دې کښې څه کراهت نشته.
حضرت شیخ الهند رحمه الله چې کوم مطلب بیان کړې دې په هغې کښې د دې ترجمې او د مخکښې ترجمې فرق ښکاره دې،د مخکښې ترجمې مقصد خو د شپې په وخت د وعظ او تذکیر جواز بیان شوې دې ددې توهم لرې کولو د پاره چې په دې کښې به آوریدونکو ته تکلیف وی،لهذا دا مکروه کیدل پکار دی، نو د حدیث نه ئې اوښودله چې دا مکروه هم نه دی[1] والله تعالی اعلم

[۱۱۶] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ وَأَبِي بَكْرِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ «أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لاَ يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الأَرْضِ أَحَدٌ [۵۷۶ ،۵۳۹]

رجال الحديث

① **سعید بن عفیر**:دا سعیدبن عفیر دې ددوی حالات کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین لاندې راغلې دی[2]
② **اللیث**:دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې ددوی حالات د"بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی[3]
③ **عبدالرحمن بن خالد**:دا عبدالرحمن بن خالدبن مسافر فهمی مصری دې،ددوی کنیت ابوخالد یا ابوالولید دې دا د امام لیث بن سعد د مشرانو نه دې[4]
هشام بن عبدالملک د طرف نه دې د مصر امیر وو[5]
دوی د امام زهری نه روایت کوی.
د دوی نه روایت کوونکو کښې امام لیث بن سعد او یحیی بن ایوب مصری رحمهم الله دی[6]

---

[1] الابواب والتراجم(ص۵۵و۵۶)-
[2] قوله عبدالله بن عمر رضي الله عنهما الحديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (۱/۸۰) فى كتاب مواقيت الصلاة باب ذكر العشاء والعتمة ومن رآه واسعا رقم(۵۶٤) و(۱/۸٤) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر فى الفقه والخير بعد العشاء رقم(۶۰۱) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الفضائل باب بيان معنى قوله صلى الله عليه وسلم على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الآن رقم(۶٤۷۹)و(۶٤۸۰)-
[3] كشف البارى(۳/۲۷٤)-
[4] تهذيب الكمال(۱۷/۷۶)-
[5] حواله بالا
[6] حواله بالا

امام ابوحاتم فرمائی "صالح"[1]

امام نسائی فرمائی "لیس به بأس"[2]

امام سعید بن یونس فرمائی "وکان ثبتا فی الحدیث"[3]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "مصری ثقة"[4]

امام ذهلی رحمه الله فرمائی "ثبت"[5]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

امام نسائی رحمه الله دوی د امام زهری په شاګردانو کښې د ابن ابی ذئب رحمه الله وغیره په طبقات کښې شمیر کړې دې[7]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: "کان عنده عن الزهری فیه مائتا او ثلاث مائة حدیث کان اللیث یحدث بها عنه وکان جده شهد فتح بیت المقدس مع عمر بن الخطاب رضی الله عنه"[8]

امام ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[9]

البته ساجی رحمه الله فرمائی "هو عندهم من اهل الصدق وله مناکیر"[10]

دلته مناکیر د تفرد په معنی باندې په محمول کیږی[11]

ددوی وفات په ۱۲۷ هجرئی کښې اوشو[12] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې ددوی مختصر حالات د "بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی[13]

⑤ سالم: دا جلیل القدر تابعی، د مدینه منوره په فقهاؤ سبعه کښې مشهور فقیه، دحضرت

---

[1] تهذیب الکمال(۷۷/۱۷)-

[2] حواله بالا

[3] حواله بالا

[4] تهذیب التهذیب(۱۶۶/۶)-

[5] حواله بالا

[6] حواله بالا

[7] حواله بالا

[8] تهذیب الکمال(۷۷/۱۷)-

[9] الثقات لابن حبان(۸۳/۷)-

[10] تهذیب التهذیب(۱۶۶/۶)-

[11] تعلیقات الکاشف(۶۲۶/۱) رقم (۳۱۸۴)-

[12] تهذیب الکمال(۷/۱۷)-

[13] کشف الباری(۳۲۶/۱)-

عمر بن الخطاب رضي الله عنه نوسې ابوعمر يا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشي عدوی مدنی رحمه الله دې ددوی حالات د "کتاب الايمان باب الحياء من الايمان" د لاندې تير شوي دی[1]

⑥ ابوبكربن سليمان بن ابى حثمه: دا ابوبكر بن سليمان بن ابى حثمه قرشی عدوی مدنی رحمه الله دی[2]

د ابوبکر د کنيت نه مشهور دې د دوی بل نوم نشته،د ابوحثمه نوم عبدالله بن حذيفه دې، بعضو عدی بن حاتم وئيلې دې[3]

دوی د حکيم بن حزام، سعيدبن زيدبن عمروبن نفيل، عبدالله بن عمر، سليمان بن ابی حثمه، ابوهريره، ام المومنين حفصه بنت عمر بن الخطاب او الشفاء رضي الله عنهم نه روايت کوی.

ددوی نه روايت کوونکو کښې ابن شهاب زهری، اسماعيل بن محمدبن سعد بن ابی وقاص، صالح بن کيسان.محمد بن منکدر، خالد بن الياس، او يزيدبن قسيط رحمهم الله شامل دی[4]

امام زهری رحمه الله فرمائی "كان من علماء قريش"[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة عارف بالنسب"[6]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[7] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

⑦ عبدالله بن عمر رضي الله عنه: د عبدالله بن عمر رضي الله عنه حالات د "کتاب الايمان باب الايمان وقول النبی ﷺ: بنی الاسلام علی خمس" د لاندې تير شوي دی[8]

قوله: صلى بنا رسول الله ﷺ العشاء في آخر حياته: حضورپاک ﷺ مونږ ته په آخری ژوند کښې د ماسخوتن مونځ راکړو،

دحضرت جابر رضي الله عنه په روايت کښې د حضورپاک ﷺ د وفات نه يو مياشت مخکښې وضاحت موجود دې: "سمعت النبی ﷺ يقول قبل ان يموت بشهر"[9]

د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې: لما رجع النبی ﷺ من تبوك سالوه عن الساعة فقال

---

[1] كشف البارى(۲/۱۲۸)-

[2] تهذيب الكمال(۳۳/۹۳)-

[3] عمدة القارى(۲/۱۷۶) وتهذيب الكمال(۳۳/۹٤)-

[4] تهذيب الكمال(۳۳/۹٤۹-

[5] حواله بالا

[6] تقريب التهذيب (ص۶۲۳) رقم(۷۹۶۷)-

[7] الثقاب لابن حبان(۵/۵۶۶)-

[8] كشف البارى(۱۶۳۷)-

[9] صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله ﷺ:على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الان رقم(۶٤۸۱) و(۶٤۸۳)-

رسول الله ﷺ لاتاتی مائة سنة وعلی الارض نفس منفوسة اليوم"[1]

يعني "د تبوک نه واپس راتلو په وخت هر کله چې حضورپاک ﷺ نه د قيامت باره کښې تپوس اوکړې شو نو دا ارشار ئې اوفرمائيلو، چې د هغې حاصل دادې چې هغوي اوفرمائيل چې نن څومره خلق ژوندی دی په دوی باندې به سل کاله تير نه وی چې ټول به ختم شی.

قوله: فلما سلم قام، فقال: کله چې هغوی سلام اوګرځولو نو پاسيدو او وئې فرمائيل:

ارايتكم ليلتكم هذه؟

آيا تاسو دا شپه اوليدله؟ (دا ياده ساتئ)

"ارايتكم" کښې همزه د استفهام د پاره ده اودا جمله د استخبار د پاره راغې يعنی دا د "اخبرونى" په معنى کښې ده، ځکه چې ليدل د خبر ورکولو سبب دې او مقصود دلته زورنه ده، يعنی دا شپه ياده ساتئ[2]

مطلب دادې چې حضورپاک ﷺ چې "ارايتكم ليلتكم هذه؟" اوفرمائيل د دې معنى دا شوه چې اووايئ دا کومه شپه ده؟ او دا به هغه کس وائی چاته چې دا شپه معلومه وی، نو حضور پاک ﷺ خو د شپې متعلق صورة خبر معلوم کړې دې او په حقيقت کښې په دې باندې زورنه ده چې دا شپه ياده کړئ او ياد ئې اوساتئ.

قوله: فان راس مائة سنة منها لا يبقى ممن هو على ظهر الارض أحد: ځکه چې د دې شپې نه سل کاله پس به په دې زمکه کښې چې اوس څوک موجود دی، دې کښې به څوک هم پاتې نه شی.

هم دا روايت مخکښې راروان دې په هغې کښې دی "يريد بذلك انها تخرم ذلك القرن"[3] يعنی "مطلب دادې چې دا به سلو کالو پورې ټول اهل قران ختم کړی"

د حديث شريف مفهموم او مقصد: د حديث شريف مفهوم خو ښکاره دې چې حضورپاک ﷺ پيشن ګوئی فرمائيلې ده چې اوس وخت څومره خلق موجود دی د نن نه سل کاله پوره کيدو نه پس به څوک به باقی پاتې نه وی.

ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د دې ارشاد پاک سره هغوی ښودنه کول غوارې چې راتلونکې سل کښې د دننه دننه ټول به ختم شی ستاسو عمرونه د مخکښې امتونو په شان اوږده نه دی نو لهذه دا لنډی عمرونه مو په کار راولئ او په عبادت کښې د خه محنت نه کار واخلئ.[4]

امام نووی فرمائی چې د دې مقصد دا دې چې په دغه شپه څومره خلق د زمکې په مخ باندې

---

[1] صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله ﷺ على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة الخ رقم(٦٤٨٥)-

[2] فتح البارى (١/٢١١)-

[3] صحيح البخارى (١/٨٤)-

[4] صحيح البخارى لابن بطال (١/١٩٢)-

وو د هغوی باره کښې ئې خبر ورکړې دې چې دوی به سل کالو نه زیات نه پاتې کیږی، که ددوی عمر دې نه مخکښې کم وی او که زیات.[1]

تنبیه امام ابوأمامه بن النقاش رحمه الله ددې حدیث نه په دې خبره استدلال کړې دې چې په دې امت کښې به د یو سړی عمر د سلو کالو نه نه زیاتیږی.[2]

خو محقیقن علماؤ دا رد کړې ده چې د حضورپاک ﷺ مقصد دا نه وو بلکه د هغوی دا مطلب وو چې د هغوی ارشاد په وخت کښې چې کوم خلق موجود دی په دې کښې به سل کاله پس څوک هم موجود نه وی ټول به سل کاله تیریدو سره ختم شی او هم دغه اوشوه، د ابو امامه وینا چې څوک به هم سل کاله پس ژوندې نه وی، غلطه ده.[3]

چنانچه په صحابه کرامو کښې د حضرت حکیم بن حزام بن خویلد، حسان بن ثابت، حویطب بن عبدالعزی، سعیدبن یربوع، حمنن بن عوف او د مخرمه بن نوفل رضی الله عنهم عمرونه د یو سل شلو پورې وو.[4]

دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه عمر هم د سلو کالو نه اوړېدلې وو.[5]

دغه شان حضرات تابعینو کښې او بیا د هغې نه پس محدیثینو کښې ډیر حضرات داسې تیر شوې دی چې هغوی د سلو کالو نه زیات عمر اوموندلو.[6]

حافظ ذهبی دې سلسله کښې یو مستقل رساله لیکلې ده چې د هغې نوم "کتاب اهل المائة فصاعدا" دې

د ذکر شوې پیشن ګویئ تحقیق: حضورپاک ﷺ په ۱۰ هجرئ کښې چې کومه پیشن ګوئی فرمائیلې وه چې د نن نه سل کاله پس به په موجوده خلقو کښې څوک هم ژوندې نه وی، ټکې په ټکې پورا شوه. چنانچه په صحابه کرامو کښې د ټولو نه آخر وفات کیدونکې حضرت عامر بن واثله لیثی رضی الله عنه وو، چې دهغوی د وفات په باره کښې آخری قول ۱۱۰ هجری دې، چې د هغې تصحیح حافظ ذهبی رحمه الله کړې دې.[7]

باقی چې څومره صحابه کرام دی هغوی ټول دې هجرئی نه مخکښې وفات شوې وو.

حیات خضر: د حدیث الباب نه د خضر د وفات منوونکی دلیل نیسی، ځکه چې:

---

[1] شرح النووی علی صحیح المسلم(۲/۳۱۰) کتاب فضائل الصحابة باب بیان معنی قوله ﷺ: علی راس مائة سنة لا یبقی..الخ)-

[2] الاجوبة المرضیة للسخاوی(۲/۳۸۰)-

[3] حواله بالا

[4] فتح المغیث للعراقی(۴۵۵-۴۵۷)-

[5] قال الذهبی فی الکاشف(۱۰/۲۵۶) رقم(۴۷۷) "جاوز المائة")-

[6] کالقاضی شریح،فانه عمر نحو مائة وثمان سنین او اکثر،انظر تقریب التهذیب(ص۲۶۵) وکالقاضی ابی طیب طاهربن عبدالله الطبری فانه عاش مائة سنة وسنتین،انظر وفیات الاعیان لابن خلکان(۲/۵۱۴)-

[7] قال الذهبی رحمه الله فی الکاشف (۱/۵۲۷) رقم(۲۵۴۸) وبه ختم الصحابة فی الدنیا مات سنة عشر ومائة علی الصحیح")-

"فان علی راس مائة سنة لایبقی ممن هو علی ظهر الارض احد"

او د حیات خضر قائلین وائی چې دې حدیث کښې د "علی ظهر الارض" قید دې او خضر علیه السلام هغه وخت سمندر کښې وو، یا دا چې دې حدیث د عموم نه خضر علیه السلام مخصوص دې، څنګه عیسی علیه السلام او دغه شان ابلیس د دې نه بری دی[1]

د حیات خضر بحث مونږ په کتاب العلم "باب ما ذکر فی ذهاب موسی ﷺ فی البحر الی الخضر" کښې کړې دې[2]

د حدیث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب د ترجمة الباب سره مطابقت ښکاره دې څکه چې په دې کښې دی "صلی بنا النبی ﷺ العشاء فی آخر حیاته فلما سلم قام فقال: ارایتکم" ګویا حضور پاک ﷺ د عشاء نه پس خبرې اوکړې او دا سمر فی العلم ده، یعنی د شپې په وخت کښې د علمي خبرو یاددهانی ده_ والله سبحانه وتعالی اعلم

[۱۱۷] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ[3] قَالَ بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صلی الله علیه

---

[1] فتح الباری(۶/۴۳۴)کتاب احادیث الانبیاء باب حدیث الخضر مع موسی علیهما السلام)-

[2] کشف الباری(۳/۳۴۵-۳۵۰)-

[3] قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: الحدیث، اخرجه البخاری أیضا فی صحیحه (ج۱ص۲۵) کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء، رقم (۱۳۸) و(ج۱ص۳۰) کتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث وغیره، رقم(۱۸۳) و(ج۱ص۹۷) کتاب الأذان، باب یقوم عن یمین الامام بحذائه سواء اذا کان اثنین، رقم (۶۹۷)، وباب اذا قام الرجل عن یسار الامام، رقم (۶۹۸) وباب اذا لم ینو الامام أن یؤم ثم جاء قوم فأمهم، رقم(۶۹۹) و(ج۱ ص۱۰۰) کتاب الأذان، باب اذا قام الرجل عن یسار الامام، رقم (۷۲۶) و(ج۱ ص۱۰۱) کتاب الاذان، باب میمنة المسجد والامام، رقم (۷۲۸) و(ج۱ ص۱۱۸) کتاب الاذان، باب وضوء الصبیان..... رقم (۸۵۹) و (ج۱ ص۱۳۵) کتاب الوتر، باب ماجاء فی الوتر، رقم (۹۹۲) و(ج۱ ص۱۵۹ و ۱۶۰)، کتاب العمل فی الصلاةو باب استعانة الید فی الصلاة اذا کان من أمر الصلاة، رقم (۱۱۹۸) و(ج۲ص۶۵۷) کتاب التفسیر، سورة آل عمران، باب (ان فی خلق السموٰات والأرض.....) الآیة، رقم (۴۵۶۹)، وباب (الذین یذکرون الله قیاما وقعوداً وعلی جنوبهم.....)، رقم (۴۵۷۰)، وباب (ربنا انک من تدخل النار فقد أخزیته.......) رقم (۴۵۷۱) وباب (ربنا اننا سمعنا منادیا ینادی للایمان) رقم (۴۵۷۲، و(ج۲ ص۸۷۷) کتاب اللباس، باب الذوائب، رقم (۵۹۱۹) و(ج۲ ص۹۱۸) کتاب الأدب، باب رفع البصر الی السماء، رقم (۶۲۱۵) و(ج۲ ص ۹۳۴ و۹۳۵) کتاب الدعوات، باب اذا انتبه باللیل، رقم (۶۳۱۶) و(ج۲ ص ۱۱۱۰) کتاب التوحید، باب ما جاء فی تخلیق السماوات والارض وغیرها من الخلائق، رقم (۷۴۵۲) ومسلم فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب السواک، رقم (۵۹۶) وفی کتاب الصلاة المسافرین، باب صلاة النبی (ص) دعائه باللیل، رقم (۱۷۸۸- ۱۸۰۱) والنسائی فی سننه، فی کتاب الأذان، باب ایذان المؤمنین الأئمة بالصلوة، رقم (۶۸۷) وفی کتاب الافتتاح، باب الدعاء فی السجود رقم (۱۱۲۲)... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

وسلم - وَكَانَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم - عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِي صلى الله عليه وسلم - الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ «نَامَ الْغُلَيِّمُ» . أَوْ كَلِمَةً تُشْبِهُهَا، ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ [۱۳۸، ۱۸۱، ۶۶۵-۶۶۷، ۶۹۳، ۶۹۵، ۸۲۱، ۹۴۷، ۱۱۴۰، ۴۲۹۳-۴۲۹۶، ۵۵۷۵، ۵۸۶۱، ۵۹۵۷، ۷۰۱۴]

رجال الحدیث

① **ادم**: دا آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمه الله دې د دوی حالات د "کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" د لاندې تیر شوي دي[1]

② **شعبه**: دا امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمه الله دې ددوی حالات هم دې ذکر شوي باب کښې تیر شوي دي[2]

③ **الحکم**: دا الحکم - بفتح الحاء المهملة والکاف _بن عتیبة_مصغرا_ الکندی الکوفی رحمه الله دې ابومحمد یا ابوعبدالله یا ابو عمر ئې کنیت دې.

دوی د عدی بن عدی کندی یا قبیله کنده د یوې ښځې مولی وو[3]

دوی د ابوجحیفه السوائی رضی الله عنه نه علاوه قاضی شریح، عبدالرحمن بن ابی لیلی، ابووائل شقیق بن سلمه، ابراهیم نخعی، سعیدبن سعد، طاؤس، عکرمه، مجاهد، عمروبن میمون، عامر شعبی، عطا ابن ابی رباح، مقسم، قیس ابن ابی حازم، ابوصالح السمان او ابراهیم تیمی رحمهم الله وغیره نه روایت کوی،

د دوی نه حدیث نقل کوونکو کښې منصوربن المعتمر، امام اعمش، مسعر بن کدام، مالک بن معول، امام اوزاعی، امام شعبه، ابوعوانه اوحمزة بن حبیب الزیات وغیره ډیر حضرات دي[4]

بقیه حاشیه د تیرمخ] وفی کتاب قیام اللیل، باب ذکر ما یستفتح به القیام، رقم (۱۶۲۰، ۱۶۲۱) وباب ذکر الاختلاف علی حبیب بن أبی ثابت فی حدیث ابن عباس فی الوتر رقم (۱۷۰۵- ۱۷۰۷) وأبوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب السواک لمن قام من اللیل، رقم (۵۸) وفی کتاب الصلاة، باب الرجلین یؤم أحدهما صاحبه کیف یقومان؟ رقم (۶۱۰ و ۶۱۱) وفی کتاب التطوع، باب فی صلاة اللیل، رقم (۱۳۵۳- ۱۳۵۸) و (۱۳۶۴و ۱۳۶۵) و (۱۳۶۷)، والترمذی فی جامعه، فی کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الرجل یصلی ومعه رجل، رقم (۲۳۲) وابن ماجه فی سننه، فی کتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء فی الدعاء اذا قام الرجل من اللیل، رقم (۱۳۵۵) وباب ما جاء فی کم یصلی باللیل، رقم (۱۳۶۳).

[1] کشف الباری (۱/۶۷۸)-

[2] کشف الباری (۱/۶۷۸)-

[3] تهذیب الکمال (۷/۱۱٤)-

[4] تهذیب الکمال (۷/۱۱۵-۱۱۷)-

امام اوزاعی رحمہ اللہ فرمانی "ما بین لابیتها افقه منه" [1]

مجاهد بن رومی رحمہ اللہ فرمانی "رایت الحکم فی مسجد الخیف وعلماء الناس عیال علیه" [2]

عباس دوری رحمہ اللہ فرمانی "وکان صاحب عبادة وفضل" [3]

سفیان بن عیینه رحمہ اللہ فرمانی "ما کان بالکوفة بعد ابراهیم والشعبی مثل الحکم وحماد" [4]

عبدالرحمن بن مهدی فرمانی "ثبت ثقة" [5]

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمهما الله فرمانی "سالت ابی: من اثبت الناس فی ابراهیم؟ قال: الحکم بن عتیبة، ثم منصور" [6]

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمانی "الحکم بن عتیبة ثقة" [7]

امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمانی "ثقة" [8]

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی "ثقة ثبت" [9]

امام عجلی رحمہ اللہ فرمانی "ثبت ثقة فی الحدیث وکان من فقهاء اصحاب ابراهیم وکان صاحب سنة واتباع" [10]

یعقوب بن سفیان رحمہ اللہ فرمانی: "کان فقیها ثقة" [11]

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائي "کان الحکم بن عتیبة ثقة، فقیها، عالما، عالیا، رفیعا، کثیر الحدیث" [12]

حافظ ذهبی فرمائی "فقیه الکوفة مع حماد ..... عابد، قانت، ثقة، صاحب سنة" [13]

البته عجلی رحمہ اللہ فرمائی "وکان فیه تشیع الا ذلک لم یظهر منه الا بعد موته" [14]

---

[1]) تهذیب الکمال(۱۱۷/۷)-

[2]) حواله بالا

[3]) تهذیب الکمال(۱۱۸/۷)-

[4]) حواله بالا

[5]) حواله بالا

[6]) تهذیب الکمال(۱۱۸،۱۱۹/۷)-

[7]) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-

[8]) حواله بالا

[9]) حواله بالا

[10]) تهذیب التهذیب(۴۳۴/۲)-

[11]) تهذیب التهذیب (ج۲ ص ۴۳۴)

[12]) الطبقات لابن سعد(۳۳۲/۶)-

[13]) الکاشف(۳۴۴/۱) رقم(۱۱۸۵/۷)-

[14]) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-

دغه شان د امام شعبه نه نقل دى "كان الحكم يفضل عليا على ابى بكر وعمر" (١)
خو حقيقت دادې چې دا خبره شاذ او مردود ده. ډيرو حضراتو دده د "صاحب سنة" تصريح کړې ده، او چا هم د تشيع ذکر نه دې کړې.
بيا حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چې د امام شعبه دا قول د سليمان شاذ کونى په واسطه سره نقل دې او شاذکونى اعتبارى نه دې چنانچه حافظ ذهبى فرمائى "الشاذ كونى ليس بمعتمد وما اظن ان الحكم يقع منه هذا" (٢)
دغه شان ابن حبان رحمه الله د دوى تذکره چې کله په الثقات کښې اوکړه نو ورسره ئې دا هم اوليکل "كان يدلس" (٣) په دې بنياد باندې حافظ ابن حجر د دوى باره کښې ليکلې دى "ثقة، ثبت، فقيه الا انه ربما دلس" (٤)
خو په خپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوى په خپل کتاب "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې په دويمه طبقه د مدلسينو کښې شمير کړې دې دا دويمه طبقې والاحضرات هغه خلق دى چې د ائمه کبار نه دى او د هغوى د عمومى رواياتو په مقابله کښې تدليس ډير کم دې، لهذه د هغوى د امامت، اوچت شان، او د قلت تدليس د وجه نه ائمه د دوى د تدليس تحمل هم کړې دې او په خپل "صحيح" کښې ددوى احاديث قبول کړې هم دى (٥)
زورنه: امام بخارى د دوى د تذکرې په آخره کښې ليکى: "وقال بعض اهل النسب: الحكم بن عتيبة بن النهاس، اسمه عبدل، من بنى سعد بن عجل بن لجيم، فلا ادرى حفظه ام لا؟" (٦)
يعنى "بعضې نسبنامو د "حکم بن عتيبه" نسب نامه ليکلو کښې دا تفصيل ذکر کړې دې، معلومه نه ده چې هغوى په صحيح توګه باندې ياد کړې دې او ليکلې دې يا نه؟
نو ګويا امام بخارى د احتمال په درجه کښې ذکر کوى چې "الحكم بن عتيبة" چې کوم فقيه مشهور دې هغه، او دا "الحكم بن عتيبه بن النهاس" يو کس دې.
په اصل کښې دلته د بعضې علماؤ باندې خلط راغلې دې نو هشام بن الکلبى د ټولو نه مخکښې د دوى نسب نامه دغه شان ذکر کړه، د دې نه پس ابن حبان او ابواحمد الحاکم د دوى په اتباع کښې هم دا خبره نقل کړه، ښکارى چې دا دواړه د دوى په نيز په يقين سره يو سړې وو (٧)

---

(١) سير اعلام النبلاء (٥/٢٠٩)-
(٢) حواله بالا
(٣) تهذيب التهذيب (٢/٤٣٤)-
(٤) تقريب التهذيب (ص ١٧٥) رقم (١٤٥٣)-
(٥) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس) (ص ٥٨)-
(٦) التاريخ الكبير (٢/٣٣٣) رقم (٢٦٥٤)-
(٧) تهذيب التهذيب (٢/٤٣٥) وتعليقات التاريخ الكبير (٢/٣٣٣-٣٥)-

او حافظ ذهبي وغیره په یقین سره دا بیان کړې دي چې الحکم بن عتیبه چې مشهور فقیه دې هغه جدا دې او الحکم بن عتیبه بن النهاس یو بیل سړې دې. آخری ذکر کړې شوې د کوفې قاضي وو او د ده نه یو روایت نقل نه دې [1]

امام بخاري ته په یقین سره دا خبره منسوب کول صحیح نه دي معلومیږي چې هغوی دواړه یو ګنړل. هغوی د بعضې اهل نسب ذکر کولو سره صرف د یو احتمال ذکر کړې دې [2] والله اعلم

د الحکم بن عتیبه رحمه الله ولادت د ابراهیم نخعي د پیدائش په کال ۴۲ هجرئی کښې اوشو، او په ۱۱۵ هجرئی کښې وفات شو [3] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑦ **سعید بن جبیر:** دا مشهور تابعي عالم امام سعید بن جبیر بن هشام اسدي والبي کوفي رحمه الله دې ابومحمد یا ابوعبدالله د دوی کنیت دې [4]

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت ابن عباس، عبدالله بن مغفل. حضرت عائشه. عدي بن حاتم، ابوموسی اشعري، ابوهریره، ابومسعود بدري (وهو مرسل) ابن عمر. عبدالله بن زبیر، ضحاک بن قیس، انس او د ابوسعید خدري رضي الله عنهم نه روایت د حدیث کوي.

د دوی نه روایت کوونکو کښې ابوصالح السمان، ایوب سختیاني، سلمة بن کهیل، سلیمان الاحول، امام اعمش، عدي بن ثابت، عطاء بن السائب، مالک بن دینار، مجاهد، امام زهري، موسی ابن ابي عائشه، ابواسحاق سبیعي او ابو الزبیر مکي رحمهم الله په شان ډیر حضرات تابعین او اتباع تابعین دي [5]

امام نووي رحمه الله فرمائي "کان سعید من کبار ائمة التابعین متقدمیهم في التفسیر والحدیث والفقه والعبادة والورع وغیرها من صفات اهل الخیر" [6]

امام سفیان ثوري رحمه الله دوی له په ابراهیم نخعي رحمه الله باندې علمي اعتبار سره فوقیت ورکوي [7] چې د ابن عباس رضي الله عنهما نه به اهل کوفه مسائل تپوس کولې نو ووئیل به ئې "الیس منکم سعید بن جبیر؟" [8]

میمون بن مهران رحمه الله فرمائي "لقد مات سعید بن جبیر وما على الارض احد الا وهو محتاج الى علمه" [9]

---

[1] میزان الاعتدال (۱/۵۷۷)-
[2] تهذیب التهذیب (۲/۴۳۵)-
[3] سیراعلام النبلاء (۵/۲۱۲)-
[4] تهذیب الکمال (۱۰/۳۵۸)-
[5] تهذیب الکمال (۱۰/۳۵۸)-(۳۶۱)-
[6] تهذیب الاسماء واللغات (۱/۲۱۶)-
[7] تهذیب الاسماء واللغات (۱/۲۱۶)-
[8] حواله بالا وسیر اعلام النبلاء (۴/۳۲۵)-
[9] سیراعلام النبلاء (۴/۳۲۵)-

حصيف رحمه الله فرمائی: "كان اعلمهم بالقران مجاهد واعلمهم بالحج عطاء، واعلمهم بالحلال والحرام طاووس، واعلمهم بالطلاق سعيد بن المسيب، واجمعهم لهذه العلوم سعيد بن جبير" ([1])

على بن المدينى فرمائی "ليس فى اصحاب ابن عباس مثل سعيد بن جبير، قيل: ولا طاووس؟ قال: ولا طاووس، ولا احد" ([2])

ابوالقاسم هبة الله بن الحسن طبرى رحمه الله فرمائی "هو ثقة امام حجة على المسلمين" ([3])

د حضرت سعيدبن جبير رحمه الله په اوچت شان او امامت باندې د علماؤ اتفاق دې، او د دوی مناقب او فضائل هم زيات دی، ۹۴ه كښې د حجاج بن يوسف د لاسه شهيد شو. ([4])

⑤ابن عباس رضي الله عنهما: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د "بدء الوحى" د څلورم نمبر حديث لاندې ([5]) او كتاب الايمان "باب كفران العشير وكفر دون كفر" لاندې هم راغلې دی ([6])

بت فى بيت خالتى ميمونة بنت الحارث زوج النبى ﷺ وكان النبى ﷺ عندها فى ليلتها.

ما د خپلې ترور ميمونه بنت الحارث، چې د حضورپاک ﷺ بی بی ده، په كور كښې شپه تيره كړه، حضورپاک ﷺ د هغوی د نمبر په شپه كښې هغوی سره وو.

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې حديث ته "ليلة التبييت" والاحديث وئيلې شی، امام بخاری دلته مختصرا او مخكښې تفصيلا د دې تخريج كړې دې ([7])

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما چې كومه واقعه بيان كړې ده، دغه وخت د هغوی عمر لس كاله وو څنګه چې مسند احمد كښې وضاحت راغلې دې ([8])

ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها: دا أم المومنين ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده، مخكښې ددې نوم "بره" وو، حضورپاک ﷺ دا بدل كړو او "ميمونه" ئې كيښودلو ([9])

په جاهليت كښې ددوی نكاح مسعود بن عمر سره شوې وه، هغه دوی پريښودل، نو د ابورهم په نكاح كښې راغله، د ابورهم د وفات نه پس د حضورپاک ﷺ په زوجيت كښې راغله ([10])

---

[1]) سير اعلام النبلاء (۳٤۱/٤)-

[2]) حواله بالا

[3]) تهذيب الكمال (۳۷٦/۱۰)-

[4]) تهذيب الكمال وتعليقات الكمال (۳۷٦/۱۰) تهذيب الكمال (۳۵۸/۱۰-۳۷٦) وسير اعلام النبلاء (۳٤۳۳۲۱/٤) والطبقات الكبرى لابن سعد (۲۵٦/٦-۲٦۷) وتهذيب الاسماء واللغات (۲۱٦/۱)-

[5]) كشف البارى (٤۳۵/۱)

[6]) كشف البارى (۲۰۵/۲)-

[7]) قد مر تخريجه آنفا)-

[8]) مسند احمد (۳٦٤/۱) رقم (۳٤۳۷)-

[9]) السيرة الحلبية (۳۲۳/۳) والطبقات الكبرى لابن سعد (۱۳۷/۸)-

[10]) السيرة الحلبية (۳۲۳/۳) والاصابة (٤۱۱/٤ و٤۱۲) والطبقات (۱۳۲/۸)-

حضرت ميمونه رضي الله عنها د ابن عباس او خالد بن وليد رضي الله عنهما ترور وه[1] د حضرت عباس رضي الله عنه بى بى، د ابن عباس رضي الله عنهما مور، ام الفضل لبابه بنت الحارث سگه خور، اسماء بنت عميس، سلمى بنت عميس، زينب بنت خزيمه، دا درې واړه د حضرت ميمونه مور شريک خوريانې وې[2]

په ۷ هجرئى كښې چې كله حضورپاک ﷺ عمرة القضاء له تشريف اوړې وو، په دغه موقع كښې دوى سره نكاح اوكړه[3]

ابن سعد رحمه الله فرمائى چې دا د هغوى آخرى بى بى وه، چې دې نه پس هغوى بله نكاح چاسره اونه كړه[4]

حضورپاک ﷺ چې كله د جعفر بن ابى طالب په ذريعه د نكاح پيغام وراوليږلو، نو هغوى حضرت عباس رضي الله عنه خپل وكيل جوړ كړو، او دغه عباس رضي الله عنه د دوى نكاح اوكړه[5]

د حضرت ميمونه رضي الله عنها نكاح د احرام په حالت كښې شوې وه يا حضورپاک ﷺ په دغه كښې وخت كښې بغير احرام وو؟ په دې كښې روايات مختلف دى دا خائې د هغې تفصيل نه دې، خو بيا هم ابن حجر رحمه الله ليكى: "ومنهم من عقد عليها وهو محرم وبنى بها بعد ان احل من عمرته بالتنعيم وهو حلال فى الحل، وذلك بين من سياق القصة عند ابن اسحاق"[6]

د حضرت ميمونه رضي الله عنها نه تقريبا چياليس احاديث روايت شوى دى، په هغې كښې اووه احاديث متفق عليه دى، په هغې كښې په يو حديث كښې امام بخارى او پنځو احديث كښې امام مسلم متفرد دې،[7]

د حضرت ميمونه رضي الله عنها وفات د صحيح قول مطابق په ۵۱ هجرئى كښې د سرف په مقام باندې اوشو، او هم هلته كښې دفن شوه.[8] رضى الله عنها وارضاها

قوله: فصلى النبى ﷺ العشاء ثم جاء الى منزله فصلى اربع ركعات ثم نام، ثم قام، ثم قال: نام الغليم، اوكلمة تشبهها، ثم قام فقمت عن يساره، فجعلنى عن يمينه، فصلى خمس ركعات، ثم صلى ركعتين: حضورپاک ﷺ د ماسخوتن مونځ اوكړو، بيا ئې خپل كور ته تشريف راوړو، هغوى څلور ركعاته اوكړل، بيا پاسيدو، بيا اوده شو، بيا پاسيدو، بيا اوفرمائيل چې ماشوم اوده شو؟ يا ئې دا سې څه خبره اوكړه، بيا هغوى پاسيدل او څه د هغوى گس لاس ته اودريدم، نو هغوى څه ښى طرف ته كړم او بيا ئې پنځه

[1] السيرة الحلبية (۳/۳۲۳)-
[2] حواله بالا
[3] الاصابة (٤/٤١١)-
[4] الطبقات الكبرى لابن سعد (۸/۱۳۲)-
[5] الاصابة (٤/٤١١و٤١٢)-
[6] الاصابة (٤/٤١٢)-
[7] خلاصة الخزرجى (ص ٤٩٦)-
[8] الاصابة (٤/٤٢٣) والسيرة الحلبية (۳/۳۲۳)-

رکعاته ادا کړل،او بیا ئې دوه رکعاته اوکړل.

قوله: نام الغلیم: غلیم یائې مکسوره مشدده سره د غلام تصغیر دې دا تصغیر د شفقت د پاره دې (۱)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی **لعل ذلك كان استفهام او اخبار ليشغل ببعض ما يفعله باهله من اللاعبة وغيرها** (۲)

مطلب دادې چې ددې جملې د وئیلو دا مقصد وو چې حضورپاک ﷺ خپل کور والا سره ملاعبت کول غوښتل،ظاهره ده چې ددې د پاره د تستر یعنی د پردې ضرورت رازی خکه حضور پاک ﷺ اوفرمائیل "نام الغلیم"

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث کښې اختلاف دې چې هغوی څومره رکعتونه کړې وو. بعضو کښې یوولس،بعضو کښې دیارلس،بعضو کښې پنځلس او بعضو کښې د اوولسو ذکر دې.

په کومو روایاتو کښې چې اوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې کښې آخری دوه رکعاته د فجر سنت متعلق دې،دولس رکعاته نوافل او درې رکعاته د وتر دی.

چې په کوم کښې د پنځلسو ذکردې په هغې کښې د فجر د دوو رکعاتو ذکر پرېښودې دې.

چې په کوم روایات کښې د دیارلسو ذکر دې،په هغې کښې اته رکعاته نوافل دی درې رکعاته وتر دی او په اخر کښې دوه رکعاتونه د فجر سنت دی.

بیا چې په کوم رکعات کښې د یوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې د فجر سنت ذکر نه دی،اته رکعاته نوافل دی او درې رکعاته وتر دی.

دلته چې ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی **ثم جاء الى منزله فصلى اربع ركعات** یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ کولو نه پس کور ته راغلل او څلور رکعاته ئې ادا کړل،او غالبه دا ده چې دا څلور رکعاته د ماسخوتن سنت به وی (۳)

دې نه پس هغوی ارام اوکړلو بیا څه وخت پس پاسیدلو او مونځ کول ئې شروع کړل،دغه وخت هغوی دا هم اوفرمائیل چې "نام الغلیم" ماشوم اوده شو،بیا چې کله هغوی مونځ کولو نو ابن عباس رضي الله عنهما پاسیدلو او په دې مونځونو کښې ورسره شریک شو، په اخره هغوی د وتر نه هم فارغ شول، د هغې نه پس ئې چې کوم دوه رکعاته اوکړل د هغې باره کښې یو احتمال خو دادې کوم چې حافظ رحمه الله وغیره فرمائی چې دې نه پس دوه رکعاته د فجر سنت دی،دویم احتمال دا هم دې چې دا هغه دوه رکعاته دی کوم چې به حضورپاک ﷺ د وتر نه پس ادا کول. (۴)

---

۱) شرح الکرمانی(۲/۱۳۳)-

۲) لامع الداری(۲/۳۶۳ و ۳۶٤)-

۳) فضل الباری(۲/۱۶۱)-

۴) فتح الباری(۱/۲۱۲)-

گويا چې په دې حديث كښې د ركعاتو په تعداد كښې اجمال دې تفصيل هغه دې چې كوم مخكښې كتاب الوضوء وغيره كښې به رازى (١) والله اعلم
تنبيه دلته مونږ د ركعاتو په تعداد كښې د تطبيق په حوالې سره چې كومه خبره اوكړه، هغې صرف د ابن عباس رضي الله عنهما دې حديث پورې متعلق ده. باقي د هغوى ﷺ د قيام الليل كښې د ركعاتو تعداد څه وو، نو ددې باره كښې به مخكښې انشاءالله په كتاب الوتر كښې بحث كيږي.

قوله: "ثم نام حتى سمعت غطيطه او خطيطه ثم خرج الى الصلاة: بيا هغوى اوده شول تر دې چې ما د هغوى د خرېدو اواز هم واورېدلو. بيا هغوى د مونځ د پاره راووتلو.
"غطيط" د اودو په حالت كښې چې د پوزې نه چې كوم اواز بهر راوځى هغې ته وائى، يعنى خرېدل (٢)
"خطيط" په قول د داؤدى د غطيط مترادف دې (٣) او ابن بطال رحمه الله فرمائى چې د اهل لغت په نيز د خطيط (بالخاء المعجمة) څه وجود نشته (٤) قاضى عياض هم د ابن بطال پيروى كړې ده (٥)
خو ابن الاثير رحمه الله ليكلې دى چې "الخطيط قريب من الغطيط وهو صوت النائم والخاء والعين متقاربين" (٦)
يعنى "خطيط" "غطيط" ته نزدې نزدې دې، د اوده كس خرېدلو ته وائى، خا او غين دواړه قريب المخرج دى ځكه يو د بل په ځائې استعمالوى. تقريبا دغه خبره صاحب تاج العروس هم كړې ده (٧)

قوله: ثم خرج الى الصلاة: بيا د سحر مونځ له اووتلو.
د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې باب امام بخارى رحمه الله دوه حديثونه ذكر كړې دى، يو د ابن عمر رضي الله عنهما حديث دې چې د هغې مناسبت "باب السمر فى العلم" نه ښكاره دې ځكه چې په دې كښې دى چې "فلما سلم قام، فقال: ارايتكم" يعنى هغوى د ماسخوتن مونځ نه د فارغ كيدلو نه پس دا خبرې اوفرمائيلې، او د ماسخوتن مونځ نه پس خبرو ته "سمر" وئيلې شى.
البته دويم حديث چې د ابن عباس نه دې يعنى "بيتوته ابن عباس فى بيت خالته ميمونة" والا حديث مناسبت د باب نه زيات واضحه نه دې.
ددې مناسبت ښكاره كولو د پاره ابن المنير او د هغه شاګردانو وئيلې دى چې ترجمه ددې

---

(١) نتخرج مرة فارجع هناك)-
(٢) فتح البارى(٢١٢/١)-ومختار الصحاح(ص٤٧٦)-
(٣) فتح البارى(٢١٢/١)-
(٤) قال ابن بطال: ولم اجدها عند اهل اللغة بالخاء "شرح ابن بطال(١٩٣/١)-
(٥) فتح البارى(٢١٢/١)-
(٦) النهاية لابن الاثير(٤٨/٢)-
(٧) تاج العروس(١٣١/٥)-

حديث كښې دننه د "نام الغليم" د جملې نه ثابتيږي[1]

بيا هغوی فرمائی چې عين ممکن ده چې ابن عباس رضي الله عنهما د حضورپاک ﷺ د تولې شپې د احوالو نظاره ئې کوله، او هم دغه "سمر" دې او دا بله خبره ده چې دا قولي سمر نه دې بلکه فعلي سمر دې، ګويا چې ابن عباس رضي الله عنهما ټوله شپه په سمر کښې تيره کړه، ځکه چې د هغه وينيدل او د حضورپاک ﷺ د احوالو او د افعالو نظاره کول او هغه زده کول هم "سمر" دې[2].

علامه کرماني رحمه الله د ابن المنير رحمه الله د دې توجيه نه علاوه دوه نورې هم توجيه کړې دی:

يو دا چې دې واقعه کښې دی چې حضورپاک ﷺ ابن عباس رضي الله عنهما لره د ګس طرف نه ښی لاس ته کړو دا اګرچه کار دې خو بيا هم وئيلې شی چې ګويا هغوی ابن عباس رضي الله عنهما ته اوفرمائيل "قف عن يميني" او د هغوی ګس طرف ته کيدل ددې خبرې په ځائې دی چې هغه به وفقت" وئيلې وی[3]

دويمه توجيه هغوی داکړې وه چې کله په يو ځائې کښې د خپلوانو ګنړه کيږی نو هلته څه نه څه خبرې خامخا کيږی، دلته به هم هغوی خبرې کړې وی، او دا خبره ډيره لرې ده چې حضورپاک ﷺ د ماسخوتن نه پس کور ته راغلې وی او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما هلته د اوسيدو د پاره راغلې وی او هغوی ورسره بالکل خبرې او نه کړی، يقيناً هغوی به څه خبره کړې وی، او دا هم ښکاره ده چې د هغوی هره خبره به د علم او د فائدې وی. ددې نه "سمر" ثابتيږی[4] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دا ټول توجيهات بعيد ګرځولو سره رد کړې دی.

تر څو چې د ابن المنير د ړومبۍ توجيه تعلق دې نو هغې ته سمر ددې وجه وئيلې نشی، صرف يو نيمه جمله وئيلو ته سمر وئيلې نشی، د دې د پاره قابل اعتماد خبرې کول پکار دی[5]

دغه شان د هغوی دويمه توجيه ئې داسې رد کړې ده چې ابن عباس رضي الله عنهما چې د حضورپاک ﷺ د افعالو او احوالو ته کتلې دی نو دې ته به "سمر" يعنی "ټوله شپه ويخه" خو به وئيلې شی خو د "سمر" اطلاق په دې نه کيږی، ځکه چې په قول د اسماعيلي رحمه الله د سمر د پاره ګنړه او خبره کول ضروری دی[6]

---

[1]) المتواری علی تراجم ابواب البخاری(ص۶۲) وفتح الباری(۲۱۳/۱) حضرت ګنګوهی هم د دې نه ترجمه ثابته کړې ده په دې طريقې سره چې هغوی نام الغليم اوفرمائيل او يو جملې سره د سمر تحقق کيږی او د هغوی د جملې سره تپوس کول وو په دې مطلب چې هغوی خپلې کوروالا سره اختلاط کول غوښتل د دې جملې نه دا هم معلومه شوه چې په داسې کارونو کښې پرده کول پکار دی، او ظاهره ده چې دا علم دې لهذا سمر فی العلم ثابت شو. الکنز المتواری(۳۶۴/۲)-

[2]) المتواری (ص۶۲) وفتح الباری(۲۱۳/۱)-

[3]) شرح الکرمانی(۱۳٤/۲)-

[4]) حواله بالا

[5]) فتح الباری(۲۱۳/۱)-

[6]) حواله سابقه

دغه شان حافظ رحمه الله د علامه كرماني رحمه الله په رومبئ توجيه رد كولو سره فرمائي چې دا توجيه ابعد ده، ځکه چې د ګس لاس نه بنى طرف كولو دا عمل د خوب د راپاسيدو نه لږ ساعت مخكښې واقعه ده، اود خوب د راپاسيدلو نه پس خبرې كولو ته "سمر" ونيلې نشي.[1]

بيا د علامه كرماني دويمه توجيه ده د هغې باره كښې ونيلې شي چې دا صرف قياس دې په حديث كښې داسې قسم خبره نشته چې هغې ته "سمر" اوونيلې شي.

د حافظ ابن حجر رائې داده چې امام بخاري د دې روايت په بعضې طرق كښې راغلې الفاظو طرف ته اشاره كړې ده چې په هغې كښې خه ښكاره موجود دی "فتحدث رسول الله ﷺ مع اهله ساعة"[2]

يعنى حضورپاک ﷺ خپل كور والا سره لږې شان خبرې اوكړې" دا د خپل د وجه د خبرو هر قسم ته شامل دې ښكاره ده چې دا يو طرف ته "تحدث مع الاهل" دې نو بل طرف ته "سمرفى العلم" هم دې چې د هغوى يو يو خبره سراسر علم او ديني فائده ده[3]

حضرت شيخ الهند رحمه الله هم دا توجيه خوښه كړې ده[4]

علامه عيني رحمه الله اكرچې د حافظ رحمه الله په ټول تقرير باندې اعتراض او رد كړې دې[5] خو بيا هم د حافظ رحمه الله خبره مضبوطه ده او د امام بخاري د طرز مناسب هم ده. والله اعلم

د سمر متعلق څه روايات: په "سمرفى العلم" كښې لاندې وركړې شوې واقعې هم راتلې شي:

① ..قال انس: نظرنا النبى ﷺ ذات ليلة حتى كان شطر الليل يبلغه فجاء فصلى لنا ثم خطبنا فقال: الا ان الناس قد صلوا ثم رقدوا وانكم لم تزالوا فى صلاة ما انتظرتم الصلاة[6]

يعنى "حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چې يو شپه مونږ د حضورپاک ﷺ انتظار كولو تر دې چې نيمه شپه شوه هغوى مونځ راكړو بيا ئې خطبه اولوستله او وئې فرمائيل واورئې: خلق مونځ كولو نه پس اوده شوې هم دي او تاسو چې تر كومه د مونځ په انتظار كښې وئى ګويا چې تاسو په مونځ كښې مشغول وئ"

② ..حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي:

"كان رسول الله ﷺ يسمر مع ابى بكر فى الامر من امر المسلمين وانا معهما"[7]

---

[1]) حواله سابقه

[2]) صحيح البخاري(۶۵۷/۲) كتاب التفسير باب "ان فى خلق السموات والارض.." رقم(۴۵۶۹)و (۱۱۱۰/۲) كتاب التوحيد باب ما جاء فى تخليق السموات والارض وغيرها من الخلائق رقم(۷۴۵۲)-

[3]) فتح الباري(۲۱۳/۱)-

[4]) الابواب والتراجم(ص ۵۶)-

[5]) عمدة القاري(۱۷۷/۲و۱۷۸)-

[6]) صحيح البخاري(۸۴/۱) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر فى الفقه والخير بعد العشاء رقم(۶۰۰)-

[7]) جامع الترمذي ابواب الصلاة باب ما جاء فى الرخصة فى السمر بعد العشاء رقم(۱۶۹)-

يعنى حضورپاك ﷺ به د ابوبكر صديق رضي الله عنه سره د شپې د مسلمانانو د معاملاتو باره كښې خبرې كولې او څه به ورسره هم ووم

(۳)..حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائى:

كان النبى ﷺ يحدثنا عن بنى اسرائيل حتى يصبح مايقوم الا الى عظم صلاة [۱]

يعنى حضورپاك ﷺ به مونږ ته د بنى اسرائيلو باره كښې خبرې كولې تر دې سحر به شو، بيا به د لوئې مونځ يعنى د فرض مونځ د پاره به پاسيدلو

هم دا روايت د عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم دې [۲]

(۴)..حضرت اوس بن حذيفه فرمائى: كنت فى الوفد الذين اتوا النبى ﷺ اسلموا من ثقيف من بنى مالك انزلنا فى قبة له فكان يختلف الينا بين بيوته وبين المسجد فاذا صلى العشاء الاخرة انصرف الينا ولا نبرح حتى يحدثنا ويشتكى قريشا ويشتكى اهل مكة [۳]

يعنى د قبيله ثقيف يو شاخ بنو مالك مسلمان كيدلو سره د وفد په شكل كښې راغلل. څه به دغه وفد كښې ووم، حضورپاك ﷺ مونږ يو خيمه كښې ايسار كړو. هغوى به د خپل كور او مسجد په مينځ كښې مونږ له راتللو. او چې كله به هغوى ﷺ د ماسخوتن مونځ اوكړلو نو زمونږ طرف ته به راغلو مونږ به خبرې كولې او هغوى به مونږ ته د قريشو او اهل مكه د ظلمونو خبرې كولې.

(۵)..ابن بطال رحمه الله خپل سند سره د ابوموسى اشعرى او د عمر رضي الله عنه واقعه نقل كړې ده ابوموسى اشعرى فرمائى

اتيت عمر اكلمه فى حاجة بعد العشاء فقال: هذه الساعة؟ فقلت انه شئ من الفقه قال: نعم، فكلمته، فذهبت لاقوم، فقال: اجلس فقلت: الصلاة فقال: انا فى صلاة فلم نزل جلوسا حتى طلع الفجر [۴]

يعنى څه د عشاء نه پس حضرت عمر رضي الله عنه لره د يو ضرورت د پاره راغلم هغوى اوفرمائيل. په دا وخت؟ ما ورته اووئيل چې د دين خبره ده. نو هغوى اجازت راكړو ما چې خبره اوكړه نو پاسيدلو، او وئې فرمائيل چې كينا، ما ورته اووئيل چې زه به مونځ اوكړم، نو وئې فرمائيل چې مونږ په مونځ كښې يوو، دغه شان د سحر پورې مونږ ناست وو.

يو اشكال او دهغې حل: د حضرت عبدالله بن مسعود يو حديث دې چې هغوى ئې مرفوعا نقل كوى "لاسمر الا لمصل او مسافر" [۵]

يعنى د مونځ گزار او مسافر نه علاوه د بل چا د پاره د سمر گنجائش نشته.

---

[۱] سنن ابى داود كتاب العلم باب الحديث عن بنى اسرائيل رقم(۳۶۶۳)-

[۲] مسند احمد(۴/۴۳۷) حديث عمران بن حصين رضي الله عنه رقم(۲۰۱۶۳)-

[۳] مسند احمد(۴/۹) حديث اوس بن اوس الثقفى وهو اوس بن حذيفة رقم(۱۶۲۶۶)-

[۴] شرح ابن بطال(۱/۱۹۲)-

[۵] مسند احمد (۱/۴۱۲)رقم(۳۹۱۷) و(۱/۴۴۴)رقم(۴۲۴۴) و(۱/۴۶۳) رقم(۴۴۱۹)-

ددې روايت نه معلومېږي چې د دې دواړه کسانو نه علاوه د بل چا د پاره د "سمر" اجازت نشته دغه شان د سمر د اجازت او د "نهى عن السمر" په احاديثو کښې ښکاره توګه باندې تعارض رازي۔
ددې جواب دادې چې دا روايت امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې تخريج کړې دې[1] ددې په دوه طرقو کښې انقطاع ده چنانچه دا خيثمه بن عبدالرحمن د عبدالله بن مسعود نه نقل کوی، حالانکه خيثمه ته د عبدالله بن مسعود نه سماع حاصله نه ده[2]
او په بل طرق کښې خيثمه د عبدالله بن مسعود رضى الله عنه نه په واسطه سره نقل کوی او دا ني مبهم کولو سره داسې ذکر کړې دې "عمن سمع ابن مسعود" او دا مبهم واسطه مجهول ده[3]
او که فرض کړه دا حديث صحيح او ثابت هم وی بيا هم مونږ ونيلې شو چې "سمرفي العلم" کولو والا د "مصلي" په حکم کښې دې[4]
څنګه چې حضرت عمر رضى الله عنه ابوموسى اشعرى رضى الله عنه ته اوفرمائيل "انا في صلاة"[5]
د حديث د بيتوتيت نه علماؤ ډيرې فائدې راوستلې دی چې د هغې مختصر ذکر علامه عينى رحمه الله کړې دې[6] والله اعلم وعلمه واتم واحکم

۴۲-باب: حفظ العلم

دتيرشوی باب سره مناسبت: په تيرشوی باب کښې د "سمرفي العلم" ذکروو او په دې باب کښې د "حفظ علم" ددې دواړو په مينځ کښې مناسبت بالکل واضحه دې، دسمرفي العلم دمقاصدونه حفظ علم هم دې[7]

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره دامام بخاری رحمه الله مقصد اسباب دحفظ علم بيانول دي او داحاديثو په ذريعه ئي اوښودله چه حفظ علم به هله حاصلېږي چه کله خپل ځان دعلم دپاره مکمل طورباندې فارغه کړي[8]
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه د دې باب دبيانولو مقصد دې چه دتعلم نه پس دحفظ اودعدم نسيان کوشش هم لازمی دې، ظاهره خبره ده چې په هيرولو کښې اول کفران نعمت دې اودويم د چه دتعليم تبليغ اود عمل جمله امور ضروريه په حفظ باندې موقوف دي۔

---

[1] حواله سابقه
[2] فى تهذيب الكمال ليس اسم عبدالله بن مسعود من شيوخ خيثمه.انظر تهذيب الكمال(۳۷۱/۸)۔
[3] فتح البارى(۲۱۳/۱)۔
[4] حواله بالا
[5] شرح ابن بطال(۱۹۲/۱)۔
[6] عمدة القارى(۱۸۰/۲)۔
[7] عمدة القارى (۲ص۱۸۰) ـ
[8] الکنزالمتوارى (ج) ۲ص۳۶۵) –

دي باب د ړومبي روايت نه معلومه شوه چه څومره په علم کښې مشغولتيا وي هغومره به په حفظ کښې قوت اومدد ملاويږي.اود دويم روايت نه دا معلومه شوه چه دحافظې قوي کيدل هم مفيداومطلوب دی.اګرچه قوت حافظه يوخلقي امردې ليکن ددې دپاره موءيدات اومضرات وی.ددې رعايت ساتل مستحسن دی.دامام شافعي رحمه الله شعرهم داحال بيانوی

شکوت الی وکیع سوٴحفظی فاوصانی الی ترک المعاصی

فان العلم نور من الهی ونور الله لایعطی لعاص (۱)

يعنی "ماخپل استاذ وکيع رحمه الله ته دخپلې قوت حافظې دکموالي شکايت اوکړو نوهغوی ماته دګناه دپريخودلووصيت اوکړو.ددې وجې نه چه علم دالله تعالی دنورنه يو نوردې اوظاهره ده چه الله تعالی خپل نوريو عاصي اونافرمان ته نه ورکوی.."

حاصل دخبرې دادې چه امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب نه دابنودل غواړی چه طالب علم لره دحديث دیادولواهتمام پکاردې.امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې درې روايتونه ذکرکړيدی.

ددې روايتونو دکتلونه معلومعلوميږی چه دعلم دیادولودرې صورتونه دی.

① -اول ملازمت،يعنی داستاذحديث صحبت اختيارول اوپه کثرت سره هغه ته تګ راتګ ساتل.چه دهغه علوم باربارواوريدلواوپه ليدلو باندې راشي او دا يو قاعده ده چه يو څيز څومره په تکرار سره مخې ته راځی نوهغه په زړه کښې قرارنيسي-دا ملازمت معلوميږی دحضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې قول "کان يلزم رسول الله صلی الله عليه وسلم بشبع بطنه ويحضر مالايحضرون......نه-

② -دويم څيز هغه مذاکره ده.يعنی چه کوم علم حاصل شی دهغې کول.هغې لره باربار رټه کول او يادول اوشی.اوددې طرف اشاره "ويحفظ مالايحفظون..نه ملاويږی-

③ -دريم څيز هغه دعااو آه وزاری ده ځکه چه يوکس سره هرڅومره ذهن ولې نه وی دهغه پوهه هرڅومره تيزه ولې وی نه ليکن دالله تعالی دعنايت نه بغيرهيڅ هم نه کيږی.نولهذاحق تعالی نه دې دعا غواړی اوپه بزرګانودې دعاکوی.څنګه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه په نبی عليه السلام باندې دعااوکړه-

④ - څلورم څيزخورول دعلم دی چه څومره دعلم دخوريدو کوشش اومحنت اوکړشی هم هغه هومره به علم محفوظ پاتې کيږی، څنګه چه دباب په اخری حديث کښې دې طرف ته اشاره ده –والله اعلم

[۱۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۲) قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلاَ آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا

---

(۱) اوګورئ: الابواب والتراجم(ص ۵۶)

(۲) قوله: عن ابی هريرة رضی الله عنه: الحديث. أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه (ج۱ ص۲۲) فی کتاب. العلم. باب حفظ العلم. رقم (۱۱۹) وفی (ج۱ ص ۲۷۴. ۲۷۵). فی .. [بقيه حاشيه به راروانه صفحه.

حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إِلَى قَوْلِهِ (الرَّحِيمُ) إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الْعَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِشِبَعِ بَطْنِهِ وَيَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ [١٩٤٢، ٢٢٢٣، ٦٩٢١]

رجال الحديث

① **عبدالعزيز بن عبدالله** دا عبدالعزيزبن عبدالله بن يحي قرشي عامري اويسى مدنى رحمه الله دي.دده حالات هم په دي ``كتاب. .كښي په``باب الحرص على الحديث. .لاندې تيرشوى دى-

② **مالک** دا امام مالك بن انس رحمه الله دي ددوى حالات د ``بدء الوحى. .په دويم حديث كښي اوبه ``كتاب الايمان، باب من الدين الفرار من الفتن. لاندې تيرشوى دى-[1]

③ **ابن شهاب** دا امام محمدبن مسلم بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي دده مختصر حالات د ``بدء الوحى. د دريم حديث د لاندې تيرشوى دى[2]

④ **الاعرج**: د ابوداود عبدالرحمن بن هرمزاعرج مدنى قرشي رحمه الله دي دده حالات په ``كتاب الايمان، باب حب الرسول ﷺ من الايمان. . كښي تيرشوى دى -[3]

⑤ **حضرت ابوهريره** رضي الله عنه: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات د ``كتاب الايمان، باب امورالايمان. لاندې تيرشوى دى[4]

قوله: ان الناس يقولون: اكثر ابوهريرة: خلق وائي چه ابوهريره رحمه الله حدكرې دې چه دومره حديثونه بيانوي:

حضرت ابوهريره رضي الله عنه دحديثودتولونه لوې حافظ وو، ددې وجې نه امام بخارى رحمه الله په دې

بقيه حاشيه د تيرمخ] كتاب البيوع، باب ما جاء فى قول الله تعالى: (فاذا قضيت الصلوة فانتشروا فى الأرض......) رقم (٢٠٤٧) و (ج١ ص٣١٦) كتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فى الغرس، رقم (٢٣٥٠) و(ج١ ص ٥١٤، و٥١٥) كتاب المناقب، باب (بدون الترجمة، بعد باب سؤال المشركين أن يريهم النبى (ص) آية، فأراهم انشقاق القمر) رقم (٣٦٤٨) و(ج٢ ص١٠٩٣) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الحجة على من قال: ان أحكام النبى (ص) كانت ظاهرة...... رقم (٧٣٥٤) ومسلم فى صحيحه، فى كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى هريرة الدوسى (رض) رقم (٦٣٩٧- ٦٤٠٠) والترمذى فى جامعه، فى أبواب المناقب، باب مناقب أبى هريرة رضى الله عنه، رقم (٣٨٣٤ و ٣٨٣٥)-

[1]) كشف البارى (ج١ص ٢٩٠)،و(ج٢ص ٨٠)-

[2]) كشف البارى (ج١ص٣٢٦)-

[3]) (كشف البارى ج ٢ص١١)-

[4]) كشف البارى (ج١ص٢٥٩)-

باب كښې صرف هم ددوې رواياتونه ذكر كړې دى-
حضرت ابوهريره رضي الله عنه حافظ كيدو د وجې نه به موقع په موقع حديثونه نقل كول بعضې خلقو به په داسې موقع وئيل چه ابوهريره هم حد كړې دې چه كوم ځائې كښې ګورې هلته به حديث پيش كوى حالانكه نورمهاجرين او انصار ددوى پشان هرځې كښې حديث نه روايت كوى.

قوله: ولولا آيتان في كتاب الله ما حدثت حديثا: كه چرته په كتاب الله كښې دوه ايتونه نه وو نو ما به هيڅ يو حديث هم نه وو بيان كړې-

قوله: ثم يتلو: ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات–الى قوله الرحيم)(١)
بيا به هغوى دا ايت لوستلو چه دهغې مفهوم دې:
,,چه كوم خلق هغه مضامين پټوى كوم چه مونږ ښكاره نازل كړې دى ده هغې نه پس چه مونږ خلقو دپاره په خپل كتاب كښې په ښه شان سره واضح كړې دى په داسې خلقو الله تعالى هم لعنت وائي اوټول لعنت ويونكې پرې هم لعنت وائي، ليكن هغه خلق چه توبه اوباسى او خپل عمل نيك كړى اوهغه پټې كړې شوى تعليمات ځرګنده اوبيان كړى نو زۀ به هغوى معاف كړم او دهغوى توبه به قبوله كړم او زۀ توبه قبولونكې اومهربان يم،،-

قوله: ان اخواننا من المهجرين كان يشغلهم الصفق (٢) بالاسواق، وان اخواننا من الانصار كان يشغلهم العمل فى اموالهم-: زمامهاجر ين رونړو لره په بازار كښې دهغوى تجارت اودبيع شراء معاملا تومصروفه كړى او زماانصارو رونو لره دهغوى دپټوزميندارئ كروندې وغيره عمل مصروفه كړى وو-

قوله: وان اباهريره كان يلزم رسول الله صلى الله عليه وسلم بشبع بطنه ويحضر ما لايضرون ويحفظ ما لايحفظون: او ابوهريره به درسول الله ﷺ په دربار كښې به صرف په دومره خبره هم حاضرباش وو چه ديووخت خوراك ملاوشى، نوځكه هغه په داسې ځايونو كښې به هم حاضريدو په كوم ځائې كښې چه به نورځوک نه ووحاضر او هغه خبرې به ئې هم يادولې چه كومو لره به نورچانه وې يادې كړې-
حضرت ابوهريره رضي الله عنه دټولونه اولنئ وجه دخپل اكثار (كثرت والى) دا بيان كړې ده چه په كتاب الله كښې په كتمان علم باندې وعيد راغلې دې، ددې وجې نه څه دحضور ﷺ ارشادات حسب موقع روايت كوم-
ددې نه پس هغوى دنورو انصارو او مهاجرينو رضي الله عنهم په كثرت سره داحاديثونه روايت كولو وجه بيان كړېده چه مهاجرينو وروڼه تجارت پيشه خلق وو، په بازار كښې به د تجارت په معاملا تو كښې مصروفه وو اوحضرات انصار زميندار خلق وو هغوى لره به ددې نه فرصت نه ملاويدو، ددې وجې نه زما په مقابله كښې دهغوى روايات كم دى-

---

(١) :سورة البقرة ١٥٩او ١٦٠-

(٢) الصفق :باسكان الفاء، وهوضرب اليدعلى اليد،وجرت به عادتهم عند عقدالبيع -فتح البارى (ج١ص ٢١٣)

بيا هغوى خپل كيفيت بيان كړې دې چه زما دحضور ﷺ په مجلس كښې دحاضر باشې اودهغوى سره دملازمت دا حال ووچه څه به په هردم كښې دهغوى په مجلس كښې پروت وو،چه ماته به ديووخت روټۍ ملاوشوه دا زمادپاره كافى وه، ماته دنورڅه څيزغم اوفكرنه ووځكه چه زمانه څه كور وو او نه مې دكښلواودجمع كولو څه فكروو،بس: زماهم يوفكرووچه دنبى ﷺ هروخت يوځائې يم اودهغوى ارشادات په خپله سينه كښې محفوظ كومه،هم دا وجه وه چه حضرات مهاجرين او انصار ﷺ نه خوزما پشان ملازمت اوحاضر باشى اختيارولې شوه اونه ئې زماپشان دحفظ حديث اهتمام كولې شو نو ددې منطقى نتيجه هم داراووتله چه زمادحديثوپه ذخيره كښې اضافه كيږى او دوعيدنه دبچ كيدوپه وجه مادحضور ﷺ ارشادات بنه ډيرخواره كړه-

قوله: وان ابا هريرة كان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه: اوابوهريره ﷺ به درسول الله ﷺ سره هر وخت وو،ده ته ددنيا دنورڅه څيزفكرنه وو دهغوى دپاره صرف دومره كافى وه چه ديو وخت خوراک ورته ملاو شى -

دا مفهوم بره هم بيان شوې دې هم داصحيح اومتبادر مطلب دې-

حضرت شاه ولى الله ﷺ په خپل طباعى اوذهانت سره ددې يو بل مطلب هم بيان كړيدې، كوم دغيرمتبادر كيدو په وجه مرجوح دې هغوى فرمائي:

,,كان يلازمه مايريده من المدة، ولا يقوم من مجلسه حتى يستوفى حظه منه، كقولهم: فلان يحدث شبع بطنه ويسافر شبع بطنه،،-(1)

يعنى ,,هغوى به درسول الله ﷺ مجلس سره پيوست وو ترهغه وخته پورې به نه پاسيدل ترڅوچه به هغوى ته خپله پوره حصه نه وه حاصله شوې اودهغوى به دعلم نه ګيډه نه ډكيده،څنګه چه وئيلې كيږى فلا نې په مړه ګيډه خبرې اترې كوى اوفلا نكې په مړه ګيډه سفر كوى-

تنبيه: حضرت ابوهريره ﷺ چه دلته كوم څه بيان كړې دي هغه دحقيقت حال دظاهرولو دپاره اودخلقو داعتراض دجواب وركولو دپاره فرمائيلى دى. دې سره دحضرات مهاجرين او انصارو ﷺ تحقير شان هرګز مقصودنه وو-(2)والله اعلم

[۱۱۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ. قَالَ «ابْسُطْ رِدَاءَكَ» فَبَسَطْتُهُ. قَالَ فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ «ضُمَّهُ» فَضَمَمْتُهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

(1) تراجم ابواب البخارى (ص١٥) –
(2) اوګورئ لامع الدرارى مع الكنزالمتوارى (ج٢ص٣٦٦و٣٦٨)

رجال الحدیث

① **احمد بن ابی بکرابو مصعب** : دا ابومصعب احمدبن ابی بکرالقاسم بن الحارث بن زراره بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی رحمہ اللہ دې دمدینې منورې قاضی اوفقیه وو.[1]

دې دامام مالک، عبدالعزیزبن محمددراوردی، مغیره بن عبدالرحمن، محمدبن ابراهیم بن دینار، عبدالعزیزبن ابی حازم اود یوسف بن یعقوب بن ابی سلمة الماجشون رحمہم اللہ وغیره نه حدیث روایت کوی۔

اود دوی نه په روایت کولوکښې امام بخاری، امام مسلم، امام ترمذی، امام ابوداود، امام ابن ماجه، بقی بن مخلد اندلسی، زکریابن یحیی السجزی، امام احمدبن حنبل، ابوزرعه او ابوحاتم رازی رحمہم اللہ وغیره نور ډیر حضرات شامل دی.[2]

امام ابوزرعه اوامام ابوحاتم رحمہما اللہ فرمائي ,,صدوق،،[3]

امام مسلمه بن قاسم رحمہ اللہ فرمائی ,,مدنی ثقة،،[4]

ابن حبان رحمہ اللہ فرمائی ,,وکان فقیها متقنا عالما بمذهب اهل المدینة،،۔[5]

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی ,,وهومن فقهاء اهل المدینه،،۔[6]

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی ,,ثقة حجة،،[7]

دغه شان هغه فرمائی ,,قاضی المدینة وعالمها،،۔[8]

دغه هغوی فرمائي ,,احد الاثبات، وشیخ اهل المدینة وقاضیهم ومحدثهم،،۔[9]

زبیربن بکار رحمہ اللہ فرمائی ,,مات وهوفقیه اهل المدینة غیرمدافع،،۔[10]

امام دارقطنی رحمہ اللہ فرمائیلي دی ثقة فی الموطا،،۔[11]

حافظ خزرجی رحمہ اللہ د امام ذهبی رحمہ اللہ نه نقل کړی دی ,,کان اماما فی السنة والاحکام، فقیها، فصیحا، بلیغا،،۔[12]

---

[1]) تهذیب الکمال (ج ۱ص ۲۷۸)

[2]) تهذیب الکمال (ج ۱ص ۲۷۹او ۲۸۰)۔

[3]) حواله بالا۔

[4]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱ص ۲۸۰)

[5]) الثقات لابن حبان (ج ۸ص ۲۱)۔

[6]) الطبقات لابن سعد (ج ۵ص ٤٤۱)۔

[7]) میزان الاعتدال (ج ۱ص ۸٤)، رقم (۳۰۳)۔

[8]) الکاشف للذهبی (ج ۱ص ۱۹۱)، رقم (۱۳)۔

[9]) تذکرة الحفاظ (ج ۲ص ٤۸۲)، رقم (٤۹۷)۔

[10]) تهذیب الکمال (ج ۱ص ۲۸۰)۔

[11]) تذکرة الحفاظ (ج ۲ص ٤۸۳)۔

[12]) خلاصة الخزرجی (ص ٤)۔

دا دابومصعب احمدبن ابی بکر مدنی رحمه الله په باره کښې دمختلف علماء رجال توثیقی کلمات دی. په دې کښې چاهم په هغوی باندې جرح نه ده کړې -
البته دابوخیثمه رحمه الله نه دهغه خونې تپوس اوکړو چه زه دچا چا نه احادیث واورم ؟ نو ابوخیثمه ووئیل ،،لاتکتب عن ابی مصعب واکتب عمن شئت،،-(۱)
لیکن حافظ ذهبي رحمه الله ددې تردید کړې دې او وئیلی دی ،،ثقة حجة، ماآدری مامعنی قول ابی خیثمه لابنه احمد: لاتکتب عن ابی مصعب واکتب عمن شئت؟،،-(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی
ویحتمل ان یکون مراد ابی خیثمه دخوله فی القضاء او اکثاره من الفتوی بالرأی،،-(۳)
یعنی ،،ابوخیثمه چه کوم خپل خونې دهغه (ابومصعب) نه دروایت لیکلونه منع کړې وو ددې وجه داکیدې شی چه هغه د قضاء منصب سنبهال کړې وو او یا دا وجه کیدشی چه هغه درایې اونظر په لحاظ سره فتوې ورکولې،،-
دغه شان قاضی عیاض رحمه الله فرمائي وانما قال ذالك، لان ابا مصعب کان یمیل الی الرای، وابوخیثمه من اهل الحدیث، وممن ینافر ذلك، فلذلك نهی عنه، والا فهو ثقة لانعلم احدا ذکره الابخیر،،-(۴)
یعنی،، ابوخیثمه چه څه وئیلی دی هغه په دې بنیاد چه ابومصعب فقیه وو. دقیاس او اجتهاد نه به ئي کار اغستلو. اودابوخیثمه تعلق دمحدثینو مکتب فکر سره وو. کوم چه قیاس او رائې لره ډیر ناخوښ گنړی. ددې وجې نه دوی خپل ځوې منع کړې وو. ګنې ابومصعب ثقه دې. زمونږ دعلم مطابق ټولو حضراتو دهغوی تذکره په تعدیل او په توثیق سره کړې ده،،-
ظاهره ده چه داکلام موثراو قادح نه دې -
بیاحافظ ابن حجر رحمه الله هغوی لره صدوق ګرزولې دې (۵) غالباهغوی د ابوخیثمه دکلام نه متاثره شوی دی ځکه ئي داسې لیکلی دی - لیکن حقه خبره داده چه هغوی ته ثقه اوحجت وئیل پکاردی ځنګه چه دنقادحدیث د تبصرو نه معلومیږی اوحافظ ذهبی رحمه الله وغیره ددې تصریح کړې ده- (۶) والله اعلم
په ۲۴۲ هجری کښې دهغوی انتقال وشو. عمرئي دنوی کالو نه زیات وو- (۷) رحمه الله تعالی رحمة واسعة _

---

۱) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۱ص ۲۸۰)، نقلا عن تاریخ ابن ابی خیثمه -
۲) میزان الاعتدال (ج۱ص۸۳)، رقم (۳۰۳) -
۳) تهذیب التهذیب (ج۱ص ۲۰)-
۴) تعلیقات الرفع والتکمیل لشیخنا عبدالفتاح ابوغدة رحمه الله (ص۴۲۳) ونقلا من ترتیب المدارك ،للقاضی عیاض رحمه الله (ج۳ص ۳۴۷و۳۴۸)-
۵) تقریب التهذیب (ص۷۸)، رقم (۱۷)-
۶) اوګورئ التهذیب (ج۱ص۵۸)، رقم (۱۷)-
۷) تقریب التهذیب (ص۷۸)، (۱۷)-

② **محمد بن ابرهیم بن دینار** :دې د مدینې منورې مشهورفقیه ابوعبدالله محمدبن ابرهیم بن دینارمدنی رحمه الله دی،بعضې حضراتو ددوی لقب ,,صندل،،بنودلې دی-[1]

دې د اسامه بن زید لیثی، محمد بن عبدالرحمان بن ابی ذئب، محمد بن عجلان، موسی بن عقبه رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی -

اوددوی نه روایت کونکو کښې ابومصعب احمد بن ابی بکر، عبدالله بن وهب، ابوهشام محمد بن مسلمه، یحیی بن ابرهیم اویعقوب بن محمدزهری وغیره شامل دی-[2]

امام بخاری رحمه الله فرمائي ,,معروف الحدیث،،-[3]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي ,,کان من فقهاء المدینة نحو مالك، وکان ثقة،،[4]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،-[5]

امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي : ,,کان مفتي اهل المدینة مع مالك، وعبدالعزیز بن ابی سلمة وبعدهما وکان فقیها فاضلا، له بالعلم روایة وعنایة-[6]

یعنی دې د امام مالک اوعبدالعزیزبن ابی سلمة رحمهما الله هم وزن اوهم سیال دې، دهغوی په زمانه کښې هم او دهغوی نه پس هم دمدینی منورې مفتی پاتې شوې دې. فاضل فقیه وو، دهغوی دعلم سره ډیر ښه مناسبت وواو دحدیثو روایت به ئې کول،،-

هم د ابن عبدالبر رحمه الله نه منقول دی ,,کان مدار الفتوی فی اخر زمان مالك وبعده علی المغیرة بن عبدالرحمن ومحمد بن ابرهیم بن دینار،،-[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ,,ثقة فقیه،،-[8]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات ذکرکړې دې-[9]

په ۱۸۲ هجری کې دده انتقال شوې دې-[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

③ **ابن ابی ذئب** : دا امام محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابي ذئب قرشی

---

[1] تهذیب الکمال (ج ۲۴ص ۳۰۶)-

[2] د شیوخ اوړتلامزه د تفصیل دپاره اوګورې تهذیب الکمال (ج ۲۴ص ۳۰۶و۳۰۷)-

[3] التاریخ الکبیر (ج ۱ص۲۵)،رقم (۲۵)-

[4] تهذیب الکمال (ج ۲۴ص۳۰۸)-

[5] تهذیب التهذیب (ج۹ص۸)_

[6] تهذیب الکمال (ج ۲۴ص۳۰۸)_

[7] حواله بالا-

[8] تقریب التهذیب (ص۴۶۵)،رقم (۵۶۹۲)-

[9] الثقات لابن حبان (۹ص۳۹)-

[10] تهذیب التهذیب (ج ۹ص۸)-

عامري مدني رحمه الله دي دده کنيت ابوالحارث دې،د ابن ابی ذئب په نوم سره مشهور دې د ابوذئب نوم هشام دې (۱)

دې د عکرمه مولی دابن عباس،شرحبيل بن سعد ، سعيد مقبری،نافع مولی دابن عمر، صالح مولی دالتوامه،شعبه مولی دابن عباس،ابن شهاب زهری.اسحاق بن يزيدالهذلی،محمد بن المنکدراو مسلم بن جندب رضي الله عنهم وغيره نه روايت کوی-

اووده نه عبدالله بن المبارک،يحيی بن سعيدالقطان،ابن ابي فديک،شبابه بن سوار،حجاج بن محمد،ابونعيم،وکيع،آدم بن ابی اياس عبدالله بن مسلمه القعنبی،عبدالله بن وهب، عبدالله بن نمير اوابوعاصم الضحاک بن مخلد رضي الله عنهم وغيره روايت کوی ـ(۲)

ابن سعد رحمه الله فرمائي ،،کان عالما،ثقة،فقيها،ورعا،عابدا،فاضلا.....،، (۳)

امام احمد رحمه الله فرمائي ،،ابن ابی ذئب يشبّه بسعيد بن المسيب،،ـ(۴)

دامام احمدنه تپوس اوکړې شو چه ابن ابی ذئب د ځان نه روستوڅوک دخپل ځان پشان پريخې دې ؟ نو ووئيل چه نه په مدينه کښې اونه دمدينې نه سواپه بل ځائې کښې دهغه پشان څوک شته (۵)

بله داچه امام احمد رحمه الله فرمائي : ابن ابی ذئب کان ثقة صدوقا، افضل من مالک بن انس، الا ان مالک اشد تنقية للرجال منه، ابن ابی ذئب کان لايبالی عمن يحدث،،ـ(۶)

يعنی ،،ابن ابی ذئب ثقه اوصدوق دې او دامام مالک نه هم زيات دې، البته امام مالک درجالو په انتخاب کښې دابن ابي ذئب نه زياد ماهردې ځکه چه ابن ابي ذئب ددې پرواه نه کوی چه دکوم معيار راوی نه روايت اوکوی،،-

امام يحيی بن معين رحمه الله فرمائي ،،ابن ابی ذئب ثقة،وکل من روی عنه ابن ابی ذئب ثقة الا ابا جابر البياضی....،،ـ(۷)

امام نسائي رحمه الله فرمائي ،،ثقة،،-(۸)

حماد بن خالد رحمه الله فرمائي ،،کان ثقة فی حديثه، صدوقا، رجالا صالحا ورعا،،ـ(۹)

---

(۱) تهذيب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۰)-
(۲) دشيوخو اوتلامذ دپاره اوګورئ.تهذيب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۴)-
(۳) تعليقات تهذيب الکمال(ج۲۵ص ۶۳۱)-
(۴) تهذيب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۴)-
(۵) تهذيب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۴)-
(۶) حواله باله-
(۷) تهذيب الکمال (ج۲۵ص۶۳۵)-
(۸) تهذيب الکمال (ج۲۵ص۶۳۶) –
(۹) تهذيب الکمال (ج۲۵ص۶۳۸) –

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائي .. ابن ابی ذئب ثبت .. (۱)

ابو حاتم رحمه الله فرمائي ،، ثقة یفقه، اوثق من اسامه بن زید،، (۲)

ابوزرعه رحمه الله فرمائي ،، ابن ابی ذئب مدینی، قرشی، مخزومی، ثقة،، (۳)

خلیلی رحمه الله فرمائي .. ثقة، اثنی علیه مالك، فقیه من ائمة اهل المدینة ....،، (۴)

امام احمد رحمه الله فرمائي ،،هو اورع واقول بالحق من مالک .. (۵)

مصعب الزبیری رحمه الله فرمائي .. کان ابن ابی ذئب فقیه المدینة،، (۶)

ابن حبان رحمه الله فرمائي ،، وکان من فقهاء اهل المدینة وعبادهم، وکان من اقول اهل زمانه بالحق،، (۷)
یعنی .. دې داهل مدینې د فقهاء اودعابدانونه دې اودخپلې زمانې دټولونه لوی حق گو وو ... دوی دحق گوئي واقعات مورخینو او اصحاب سیر ذکر کړی دی۔
ابن حبان رحمه الله فرمائي چه یو ځل هارون الرشید بادشاه دمدینې فقهاء کرامو ته دعوت ورکړوبه دې کښې دنورو فقهاء کرامونه علاوه امام مالک او ابن ابي ذئب رحمه الله هم وو۔
هارون الرشید دهغوي نه د خپل ځان باره کښې تپوس اوکړو هریو کس دهغه تعریفونه اوکړل او دهغه خوبیانې شمیرلې ـخوچه کله ني دابن ابی ذئب نه تپوس اوکړو نواول خوهغوی معذرت اوغوښتوچه ځه تبصره کول نه غواړم خوچه کله اصرار زیات شونو وې وئیل .. امابعد، ان سالت فانی اراك ظالما غشوما، تاخذ الاموال من حیث لا یحل لك، وتنفقها فیما لا یرضی الله ورسوله، ولو وجدت اعوانا لخلعتك من هذا الامر، وادخلت فیه من هوانصح لله وللمسلمین منك،،۔
مطلب دادې .. چه ځۀ تا ظالم اوغاصب گڼړم .ته داسې طریقې سره مال حاصلې چه هغه تا لره حلال نه وی اوبه داسی ځایونو کښې خرچ کوی چه دهغه ځائې په خرچ کولو باندې الله دهغه رسول ﷺ راضی نه وی .حقیقت دا دې که چرته ماته مخلص مددگار ملاوشونو ځه بۀ ته دخلافت نه معزول کړم او خلافت به هغه چاته حواله کړم کوم چه ستا په مقابله کښې دالله تعالی اود مسلمانوبه حق کښې ډیر خیرخواه وی ..
وائی چه هارون الرشیدخپل سرخکته کړو .امام مالک رحمه الله فرمائي چه ما خپلې کپړې راغونډې کړې خکه چه ماته یقین ووچه اوس به دده سردتنې نه جده کړې شي اوبه ما باندې به د ووینوڅاڅکی راپریوځي ..

---

۱) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۳۴) –
۲) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۵ص ۶۴۳)۔
۳) برنې حواله _
۴) تهذیب التهذیب (ج۹ص۳۰۷)۔
۵) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱۴۲)
۶) سیراعلام النبلاء (ج۷ص ۱۴۴) –
۷) الثقات الابن حبان (ج۷ص ۳۹۰) –

په اخبره کښې خلیفه خپل سراوچت کړواووې ونیل چه ته ددې تولو په مقابله کښې رښتونې یې ددې نه پس ئې هغه رخصت کړو اود ابن ابی ذئب په عطیه کښې ئې اضافه اکړه -[1]
یوځل ابوجعفرالمنصورته ابن ابی ذئب رحمه الله وونیل چه خلق لګیا دې مری تاسو دهغوی مدد په مال فنې سره ولې نه کوې؟
نو منصور اونیل چه ما دسرحدونو په حفاظت کښې مال لګولې دې -او که ما سرحدونه نه وو بند کړې نو ته به خپل کور کښې دننه ذبح کړې شوې وې.
ابن ابی ذئب رحمه الله فورا اوفرمائیل چه دسرحدونو دحفاظت سره سره خلقو ته دهغوی حق هم ورکول ضروری دې. حضرت عمر رضی الله عنه ستا نه بهتر وو. او هغه دواړه کارنه کړې وو-
منصور خپل سر ښکته کړو او وې وئیل ..هذا خیراهل الحجاز،،-[2]
یوځل ئې هم دې ابوجعفرمنصورته په مخامخ اوئیل ،،الظلم فاش بهابك،، چه ظلم ستا په دروازه خور شوې دې...-[3]
یوځلې ابوجعفرده نه دخپل ځان په باره کښې تپوس اکړو چه څه ځنګه خلیفه یم ؟ نو وې فرمائیل ،،ورب هذه البنية، انك لجائر،، [4] یعنی په خدای چه ته ظالم ئې -
په ابن ابی ذئب باندې بعضو دقدری الزام لګولې دې. پس ابن حبان رحمه الله فرمائي ،،وکان مع ذلك یری القدر، ویقول به وکان مالك یهجرلامن اجله،،-
یعنی باوجود د دې چه صاحب دفضل اودمناقب او کمال وو لیکن د قدریه رائې ئې ساتله. امام مالک ددې وجې نه متروک کړې وو...-[5]
دغه شان واقدی رحمه الله نقل کړی دی ..وکانوایرمونه بالقدر،،-[6]
لیکن دا الزام درست او صیح نه دې ځکه چه واقدی فرمائي ،،وماکان قدریا،لقدکان یتقی قولهم ویعیبه،،-[6]
دغه شان مصعب الزبیری نه چه کله تپوس اوکړې شو چه آیا ابن ابی ذئب قدری وو؟ نوهغه جواب ورکړوچه ،،معاذالله ان یکون قدریا،،-[8]
بلکه واقدی رحمه الله ددې الزام حقیقت بیانوی.

---

[1]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۰و۳۹۱) -
[2]) سیراعلام النبلاء (ج۷ص٤٤و٤٣)_
[3]) سیر اعلام النبلاء (ج۷ص٤٤) -
[4]) پورتنۍ حواله _
[5]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۱) -
[6]) تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۰۵) -
[7]) سیر اعلام النبلاء (ج۷ص١٤٠) -
[8]) سیر اعلام النبلاء (ج۷ص١٤٥) -

,, وکان رجلا کریما، یجلس الیه کل احد، ویغشاه،فلا یطرده،ولا یقول له شیئا، وان مرض عاده، فکانوایتهمونه بالقدر لهذا وشبهه،، ـ(۱)

یعنی دې ډیرشریف سړې وو ده ته به هرقسمه خلق راتلل او ده به چا ته څه نه وئیل او نه به ئې چا ته دخپل خان نه دپاسیدودپاره وئیل او دغه شان چه څوک به بیمارشو نوده به بلا امتیاز دهرچا عیادت او پوښتنه کوله د داسې خبرودوجې نه دې مهتم بالقدر اوګنړلې شو،،۔

تقریبا هم دا خبره مصعب الزبیري رحمه الله هم بیان کړې ده هغه فرمائي:

,, انما کان زمن المهدی قد اخذوا اهل القدر وضربوهم، ونفوهم،فجاء منهم قوم الی ابن ابی ذئب،فجلسوا الیه واعتصموا به من الضرب،فقیل: هوقدري،لاجل ذلك،لقدحدثني من اثق به انه ماتکلم فیه قط،، ـ(۲)

یعنی ,, دخلیفه مهدی په زمانه کښې چه کله قدریه ګرفتارکړې شو او دوی وهلې کیدل اوجلا وطن کیدل په دې وخت کښې څه کسان دوی ته راغلی وو او ددی پناه ئې اغستې وه د دې وجې نه ورته قدری اُ وئیلې شو ګنې ماته ښه معتمد علیه کسانو بیان کړی دی چه ده کله هم دقدریه رائې نه ده خپله کړې،،۔

حاصل دا چه په ده کوم دقدری الزام دې هغه بالکل ثابت نه دې۔

ترکومه چه دامام مالک رحمه الله ,,دهجران،، خبره ده نو هغه به هله صحیح وه چه دې په حقیقت کښې قدری وو چه کله اصلا قدري کیدل ثابت نه دی نو دامام مالک رحمه الله هجران به هم بالکل ثابت نه وی۔

بیادامام مالک رحمه الله نه دده صفت او ثنا هم منقول ده کومه چه مونږه ورستوذکرکړې ده،البته په دې هیڅ شک نه شته چه ددې دواړو نه ده یو بل متعلق نا مناسب تبصرې منقولې دی علماء رجال دداسې قسمه اقوال غیرمعتبره ګرزولی دي،، پس حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي:

وبکل حال فکلام الاقران بعضهم فی بعض لایعول علی کثیرمنه،فلا نقصت جلالة مالك بقول ابن ابی ذئب فیه،ولاضعف العلماء ابن ابی ذئب بمقالته هذه،بل هما عالما المدینة فی زمنهما، رضي الله عنهما،، ـ(۳)

یعنی ,,بهرحال دمعاصرینو په حق کښې دمعاصرینو کلام اکثراوبیشتر معتبرنه دې،دابن ابی ذئب دکلام نه دامام مالک رحمه الله په جلالت شان کښې څه کمې نه دې راغلې اونه دداسې کلام دوجې نه دابن ابی ذئب چا تضعیف کړې دې دواړه په دواړه په خپله زمانه کښې دمدینې منورې فقیهان او عالمان ګنړلې کیده ـ الله تعالی دې ددې دواړونه راضی شی ـ

یوه بله خبره چه ددوی په باره کښې قابل تنقیح ده هغه داده چه بعضې حضراتودامام زهری (ح)په احادیثو کښې ده لره معولی شان کمزورې ګنړلې دې دعلی ابن المدینی نه چه دده باره په تپوس اوکړې شو نووې فرمائیل:

---

(۱) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱۴۱) ـ

(۲) سیراعلام النبلاء(۷ص۱۴۵) ـ

(۳) سیرا علام النبلاء (ج۷ص۱۴۳) ـ

,,کان عندنا ثقة وکانوا یوهنونه في اشیاء رواها عن الزهري،،۔(۱)
یعنی دې زمونږ په وړاندې ثقه دې څه خلق دې په بعضې روایتو کښې کمزورې ګڼړی کوم چه دې دزهری نه نقل کوی،،۔
دغه شان امام احمد رحمه الله هم دده توثیق کړې دې هغه هم دزهری په روایاتوباندې تحفظات ظاهر کړی دی ـ(۲)
لیکن حقیقت دادې چه ده لره دامام زهری رحمه الله د روایاتو په سلسله کمزورې ګرځول هم درست نه دی ـ ددې وجه دا ده چه یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائي:
,,اخذه عن الزهري عرض، والعرض عند جمیع من ادرکنا صحیح،،۔(۳)
یعنی دوی چه کوم روایتونه دامام زهری رحمه الله نه اغستی دی هغه عرضا (دقراءت علی الشیخ په طور باندې) اغستی دی او ,,عرض،، دټولو علماء په نیزدرست دې،،۔
بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حقیقت دامام زهری رحمه الله دوراره نه نقل کړې دې چه یو خل ابن ابی ذئب اوامام زهری رحمهما الله په مینځ کښې په څه خبره باندې مباحثه اومناقشه اوشوه دې سلسله کښې په امام زهری باندې څه خبره ناګواره محسوس شوه نوهغه قسم اوکړو چه ده ته به هیڅ یوحدیث نه اوروآم ورستوابن ابی ذئب ته شرمندګی اوشوه اود هغوي نه ئي معافی اوغستله پس د معافۍ اوتلافۍ نه ئي امام زهری ته عرض اوکړوچه تاسوماته څه حدیثونه په لیکلوسره راکئې نو امام زهری څه حدیثونه په لیکلوسره ورکړه،نوده به هم دهغه حدیثونه روایت کول ـ(۴)
ددې نه معلومه شوه چه دامام زهری رح) نه د اکثرروایات د مکاتبت یادمناولې په ذریعه حاصل شده دی اوپه دې طریقه حاصل شوی روایات دمحدثینو په نیز معتبر دی۔(۵)
هم دغه وجه ده چه دامام یحیی بن معین رحمه الله نه عثمان دارمی رحمه الله پوښتنه آوکړه ,,ابن ابي ذئب ماحاله في الزهري؟،، نووې فرمائیل ابن ابي ذئب ثقة،،۔(۶)
دهغه شان عمروبن علی الفلاس رحمه الله فرمائي ,,ابن ابي ذئب في الزهري احب الي من کل شامي،،۔(۷)
بیادلته دې دا هم واضحه وی چه امام بخاری رحمه الله دابن ابی ذئب نه کوم مرویات اغستی دی هغه ټول ئي متابعتا اغستې دی (۸) والله اعلم

(۱) میزان الاعتدال (۳ص۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷)۔
(۲) میزان الاعتدال (ج۳ص۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷) –
(۳) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۷)_
(٤) تهذیب التهذیب (ج۹ص۳۰۷) –
(۵) اوګورئ شرح نخبة الفکر لعلی القاری (ص۶۷۷-۶۸۳) –
(۶) تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۰۶) –
(۷) پورتنۍ حواله _
(۸) هدی الساری (ص٤٤٠) –

۱۵۸ هجرۍ كښې په كوفه كښې وفات شو.(۱)

⑤ **سعيد المقبرى** دا ابوسعدسعيد بن ابى سعيد كيسان مقبرى مدنى رحمه الله دې دده حالات په كتاب الايمان، باب صوم رمضان احتسابامن الايمان لاندې تيرشوي دي (۲)

⑥ **حضرت ابو هريره** رضي الله عنه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان ''باب امورالايمان،، دلاندې تيرشوي دى(۳)

قوله: قلت يا رسول الله، انى اسمع منك حديثا كثيرا انساه :ماعرض اوكړواى دالله رسوله،ص، څه ستاسونه ډير حديثونه اورم چه هغې لره هيره وم

قوله: قال : ابسط رداءك فبسطته :هغوى راته اوفرمائيل چه خپل څادر خور كړه ما هغه خور كړو.

قوله: قال فغرف بيديه، ثم قال :ضمه،فضممته :وئ فرمائيل چه نبى عليه السلام د خپل دواړلاسونو لپې ډكولې او په څادر كښې اچولې ـ بيا ئې اوونيل دې لره خپلې سينې سره اولګوه نو ماخپلې سينې سره اولګولو.

قوله: فما نسيت شيئا بعده :ددې نه پس مانه څه ځيزهير نه شو

حضرت ابو هريره رضي الله عنه ددې روايت په ذريعې دخپل كثرت حفظ يوه بله وجه بيان كړې ده، دروميى حديث نه خو ده معلومه شوه چه دوى به درسول الله صلى الله عليه وسلم سره ډير پاتې كيدل اودنبى عليه السلام خبرې به ئي اوريدې او محفوظ كولې به ئي او د دې روايت نه معلومه شوه چه نبى اكرم صلى الله عليه وسلم ددوى دپاره خاص دعااوخاص توجه كړې وه.

پس ددې دپاره ئي يومخصوص صورت دا اختيار كړو چه نبى عليه السلام خپل دواړه لپې ډكې كړې او په څادر كښې واچولې، ظاهرادا څه حسى ځيز نه وولیكن معنوي اعتبار سره نبى عليه السلام دفيض او دمعرفت يوه غټه حصه اوددې دحفاظت دپاره قوت حافظه په وديعت سره كيخودله اوحكم ئي اوكړو چه دې لره خپلې سينې سره اولګوه وه هغه دې لره خپلې سينې سره جوخت كړو ددې اثر داظاهرشو چه هغه بيا كله يوحديث هم هير نه كړو.

دحديث باب په مختلف طرق كښې تعارض او دهغې حل : دلته ,,**فمانسيت شيئا بعده**،،، ,, شيئا ,,نكره تحت النفى واقع ده چه عموم ترې معلوميږى ـغه شان دسفيان بن عيينه عن الزهرى په روايت كښې دى ,,**فوالذى بعثه بالحق**،مانسيت شيئاسمعته منه،، (۴)

---

۱) سيراعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۸) ـ

۲) كشف البارى (ج ۲ ص۳۳۶) ـ

۳) كشف البارى (ج۱ ص۶۵۹) ـ

۴) صحيح البخارى (۲ص۱۰۹۳)، كتاب الا عتصام بالكتاب والسنة و باب الحجة على من قال : ان احكام النبى صلى الله عليه وسلم كانت ظاهرة .....رقم(۷۳۵٤) ـ

اودابرهیم بن سعد عن الزهری په طریق کښي دی ..فوالذی بعثه بالحق، مانسیت من مقالته تلك الی یومی هذا،،۔(۱)
دغه شان امام مسلم په خپل صحیح کښي ..یونس عن ابن شهاب،، په طریق سره نقل کړي دي چه دهغې الفاظ ددی فمانسیت بعد ذلك الیوم شیئاحدثنی به،،_(۲)
ددې ټولوروایاتونه دا خبره په عموم سره پوهه کښې ته راځي چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې نه پس یوه خبره هم نه ده هیره کړې۔
لیکن د..شعیب عن الزهری په طریقه مروی روایت کښي ..فما نسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ،،_(۳)
ددې مطلب دادې چه ددې وقعې نه پس ما دحضور اکرم ﷺ دهغه وخت دمخصوص کلام څخه څه هم نه دی هیر کړی دهغه پوره کلام لره مامکمل یاد کړلو..۔
ظاهره ده چه په دې کښي عموم نیشته دهغه شان په دې مختلف طرقو په مینځ کښي تعارض پیدا کیګی۔ ددې جواب دتطبیق په صورت کښي هم ورکړې کیګی اودترجیح په صورت کښي هم ۔ دترجیح په صورت کښي دعموم ولا روایت ته ترجیح ورکړې کیګی.ځکه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه خپل کثرت محفوظات لره بیانول غواړی ۔(۴)
دتطبیق په صورت کښي وائیلی شی چه دادوه مختلف اوخانله خانله واقعې دی.دشعیب عن الزهری..والا طریقه کښي دهغه مخصوص وقعې ذکردې.دباقی محفوظاتو او مسموعاتو ذکر نشته.او دنورو روایاتو تعلق دنور وقعاتوسره دې چه په هغې کښي حضرت ابوهریره رضی الله عنه مطلقا دخپل کثرت محفوظاتو ذکر کول غواړی ۔(۵)
دتطبیق یو صورت دا هم کیدشی چه د..شعیب عن الزهری ولا طریق کښي د..فمانسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ.. کښي چه کوم .. من مقالة ......دې په دې کښي ..من،، سببیه ګنړلې شی ۔ نواوس به مطلب ده شی چه دحضوراکرم ﷺ ددې واقعې او ارشاد دوجې نه بیا ما څه شې هیر نه کړو -(۶)
دهغه شان ده هم ممکن دې چه په دې طریق کښي ..من،، دابتداء غایت د بیان دپاره وی.نو اوس به مطلب دا شي چه کله دحضور اکرم نه دمقاله صادره شوه نو دغه وخت نه پس ما څه

---

(۱) صحیح البخاری (ج۱ص۳۱۶) کتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فی الغرس، رقم (۲۳۵۰) -
(۲) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابی هریرة الدوسی رضی الله عنه رقم (۶۳۹۹و ۶۴۰۰) -
(۳) صحیح البخاری (ج۱ص۲۷۵)، کتاب البیوع، باب ماجاء فی قول الله تعالی :(فاذ قضیت الصلاة...)، رقم(۲۰۴۷) -
(۴) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)
(۵) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)-
(۶) الکنز المتوری (ج۲ص ۳۶۸) -

شي نه دي هير کړي، - هم برني حواله -

يو اشکال او دهغې جواب: دحديث باب نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې واقعې نه پس هيڅ نه دی هير کړی حالانکه په کتاب الطب کښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه رحمه الله دهغوی نه مرفوع حديث ,,لايورد ممرض على مصح،، دنقل کولونه پس فرمائي:

.وانکر ابوهريره رضي الله عنه حديث الاول (وهوحديث: ,,لاعدوى ولا صفر......،،) قلنا: الم تحدث انه: لاعدوى،، فرطن بالحبشية، قال ابوسلمه: فما رايته نسى حديثا غيره،، -[1]

يعنى ,,حضرت ابوهريره رضي الله عنه د ,,**لاعدوى......**،،،،والاحديث نه انکاراو کړونوموني ورته عرض اوکړو چه هم تاسومونږ ته د لاعدوى ....، والاحديث نه وو بيان کړي ؟ نو حضرت ابوهريره رضي الله عنه مبهم شانته خبرې سره خبره ختمه کړه، ابوسلمه رحمه الله فرمائي چه ما هغوی لره نه دی کتلی چه ددې حديث نه ئ علاوه بل حديث هير کړې وی،، -

دغه شان امام طحاوی رحمه الله ,,په شرح مشکل الاثار،، کښې يوروايت نقل کړې دې چه په هغې کښې حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائي **نسيت افضلها او اخيرها ....،،،،**[2] يعنی اې ابوهريره :تا ددې ارشاد دتيولونه افضله يا دتيولونه بهتره حصه هيره کړې ده،، -

ددې دواړو روايتونو نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هيره شوې ده،حالانکه په حديث باب کښې د دې خبرې تصريح ده چه په حضرت ابوهريره باندې بيا څه نسيان نه وو طاری شوې -

ددې يو جواب خو دا ورکړې شوې دې چه دنسيان دا واقعه دحديث با ب دواقعې نه وړاندې وه.اودحديث باب دواقعې نه پس بيا نسيان نه وو طاری شوې ([3])

دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه دراصل دعدم نسيان وعده عمومی نه وه بلکه ديو مخصوص حديث سره متعلق وه،لکه څنګه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث نقل کوی:

انه لن يبسط احد ثوبه حتى اقضى مقالتى هذه ثم يجمع اليه ثوبه، الاوعى مااقول، فبسطت نمرة على حتى اذ اقضى رسول الله ﷺ مقالته، جمعتها الى صدرى، فمانسيت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شىء،، -[4]

يعنى حضور اکرم ﷺ يوخله اوفرمائيل چه کوم سړی خپل څادر خور کړو تر دې پورې چه زه خپله خبره ختمه کړم اوبيا دې څادر لره خپلې سينې سره پيوست کړې نوچه کوم څه زه وئيم نو

---

[1]) صحيح البخاری (ج ۲ص ۸۵۹) کتاب الطب،باب بيان لاهامة.رقم (۵۷۷۱)-

[2]) شرح مشکل الاثار (ج٤ص۳۵۲) باب بيان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ فيما کان من قوله، وابوهريرة حاضرة: ايکم بسط ثوبه، ثم اخذمن حديثى هذا و فانه لاينسى شينا سمعه، وان اباهريرة فعل ذلک،فما نسى بعد ذلک شينا سمعه -

[3]) اوګورئ: شرح مشکل الاثار (ج ٤ص۳۵۳)-

[4]) صحيح البخاری (کتاب البيوع، باب ما جاء فی ج۱ص۲۷۵) قول الله تعالى﴿ فاذ قضيت الصلاة ......﴾، رقم (۲۰٤۷) -

هغه به ورته ښه طریقې سره ورته محفوظ شي نو بس ما خپل څادر خور کړو تردې پورې چه حضوراکرم ﷺ خپله خبره ختمه کړه، ما خپل څادرخپلې سینې سره پیوست کړو، بس ما دحضور اکرم ﷺ ددهغې خبرې نه هیڅ څیز هم نه دې هیرکړې،،۔

هغه مخصوص حدیث کوم یودې ؟حافظ ابن حجراو علامه عینی رحمهماالله دا ذکرکړې دې:

مامن رجل یسمع کلمة او کلمتین او ثلاثا او اربعا او خمسا مما فرض الله ، فیتعلمهن ،ویعلمهن الا دخل الجنة.....،،(۱)

بعضې حضراتودا جواب ورکړې دې چه په حقیقت کښې نسیان حضرت ابوهریره ﷺ ته نه دې لاحق شوې بلکه حضرت ابوسلمه ﷺ ته لاحق شوې دې چه هغوی دا حدیث دبل یو شیخ نه اوریدلې دې اودا ئې اوګنړل چه دامې دحضرت ابوهریره ﷺ نه اوریدلې دې،حالانکه دابوهریره ﷺ نه ئې نه وو اوریدلې، هیره ئې خپله شوې وه اودهیرې نسبت ئې حضرت ابوهریره ﷺ ته کړې دې ـ (۲)

بعضې حضراتو دا امکان هم ظاهرکړې دې چه حضرت ابوهریره ﷺ حقیقة د روایت نه انکارنه دې کړې البته دائې ګنړلی دی چه شاګرد به دمرویاتو په مینځ کښې په تطبیق باندې به نه پوهیږی هغوی ځکه دانکارعنوان اختیار کړو-(۳)

ددې ټولوجوابونه معلومیږی چه زیات قرین قیاس دا لګی چه د ځانله ځانله واقعات دی:۔

ړومبې داواقعه راپیښه شوه چه حضوراکرم ﷺ داحادیثو دیادولوترغیب ورکولوډپاره ارشاداوفرمائیلو انه لن یبسط احد ثوبه حتی اقضی مقالتی هذه،ثم یجمع الیه ثوبه الا وعی ما اقول.......،،۔

په دې موقعه حضرت ابوهریره ﷺ په موجب د ارشاد نبوی باندې عمل اوکړو نو دوعدې مطابق ټول ارشادات ئې ازبر شو،اود دهغې مخصوص ارشاداتوڅخه هغوی ئې هیڅ یوڅیز هم نه دې هیرکړې۔

په دویم ځل دا واقعه راپیښه شوه چه کله حضرت ابوهریره ﷺ ته دنسیان شکایت محسوس شو اودوی مخکښې نه دنبی ﷺ دتصرف او دتوجو مظهرهم کتلې نه وو ځکه ئې مطلقا دقوت حافظې دپاره درخواست اوکړو، اونبی ﷺ هم دهغه شان عمل کولوحکم ورکړواو ورسره ورسره ئې دلپوډډکولواشاره هم اوکړله، ددې نه پس بیا هغه دهرقسمه دنسیان نه محفوظ شو،نوبس کوم کوم ځې کښې چه هغوی طرف ته دنسیان نسبت شوې دې که هغوی په خپله کړې وی یا بل چا دهغوی طرف ته دنسیان نسبت کړې وی نو دابه ددې اخری واقعې نه دوراندې واقعات وی۔

او که دځانله ځانله واقعات ګرځولو کښې اشکال محسوسیږی چه دادواړه حدیثونه خویو دی

---

۱) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)،نقلا عن جامع الترمذی والحلیة لابی نعیم، وانظرالمسند للامام احمد (ج ۲ ص۳۴۳) رقم (۸۳۹۰)،و (ج۲ص۴۲۷)،،رقم (۹۵۱۳)-

۲) الکنزالمتواری (ج ۲ص ۳۶۸)۔

۳) هم پرته حواله ۔

بيا ځنګه ځانله ځانله واقعات اوګرځو نوپه داسي صورت کښي به د عموم والاحديث په خپل ځي کښي برقرار اوګڼړو اودخصوص والاحديث کښي به تاويل اوکړوکوم چه مونږ شاته بيان کړي دي چه په " من مقالة........"،،،، کښي "من"، به سببيه اوګڼړلې شي او يا به" من،، دابتداء غايت دپاره اوګرځولې شي ـ

يو بل اشكال او دهغې جواب :دلته ديو بل روايت نه هم اشكال كيږي،هغه دا چه الفضل بن عمروبن اميه ضمري د خپل والد صاحب حسن بن عمرو نه نقل كوي:

"**تحدثت عند ابى هريرة بحديث فانكره،فقلت :انى قدسمعته منك،قال: ان كنت سمعته منى فهومكتوب عندى،فاخذ بيدى الى بيته،فارانا كتباكثيرة،من حديث رسول الله ﷺ،فوجد ذلك الحديث، فقال: فقد اخبرتك انى ان كنت قدحدثتك به فهومكتوب عندى،،** _جامع بيان العلم وفضله (ج١ص ٣٢٤) رقم (٤٢٢)ـ

يعنى "ما دحضرت ابوهريره رضي الله عنه وړاندې ته ديوحديث تذكره اوكړه نو هغوى ددې نه انكار اوكړو ماورته عرض اوكړو چه جي ما داحديث دستاسونه اوريدلې: هغوى اوئيل كه چرې ځمانه دې اوريدلې وى نو دا به ماسره ليكې موجود وى، بيائ زه لاس نيولې ځان سره كورته بوتلم او تولې ليكلې شوې نوشتې راته اوښودلې چه په هغې كښي هغه حديث راپيداشو،نووې فرمائيل چه ما تا ته نوې وائيلى كه چرته ما نه دې دا حديث اوريدلې وى نو ماسره به ليكلې شوې موجود وى،،ـ

ددې روايت نه معلوميږي چه په ابوهريره رضي الله عنه باندې نسيان طارى شوې وو او هغه هم په مابعد زمانه كښي ـ

ددې جواب اول خودا دې چه داروايت منكر او انتهاى ضعيف دې [1]ځكه چه په دې كښي حسن بن عمرو، راوى انتهاى مجهول دې ـ [2]اوكه دې لره ثابت هم اوګڼړو نو دحافظ ابن حجر رحمه الله دقول مطابق ديوه نادره واقعه ده [3]اود يو واقعې نيمې دوجې نه دهغوى دقوت حفظ مسلم خوصوصيت باندې څه اثرنه پريوزى ـ والله سبحانه وتعالى اعلم ـ

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ بِهَذَا أَوْ قَالَ غَرَفَ بِيَدِهِ فِيهِ [٣٤٤٨]

رجال الحديث

① **ابراهيم بن المنذر** :دا ابو اسحاق ابرهيم بن المنذرقرشى اسدى مدنى رحمه الله دې ددى حالات دكتاب العلم په ابتداء كښي باب من سئل علما وهومشتغل فى حديثه....،سره تير شوې دې [4]

② **ابن ابى فديک** :دا محمدبن اسماعيل بن مسلم بن ابى فديک دهلى مدنى رحمه الله، ابو

---

[1]) فتح البارى (ج١ص٢١٥) ـ

[2]) تعليقات جامع بيان العلم وفضله (ج ١ص ٣٢٤).رقم (٤٢٢)ـ

[3]) فتح البارى (ج١ص٢١٥) ـ

[4]) اوګورى كشف البارى (ج٣ص٣٨_٥)

اسماعیل ددې کنیت دې،او دا ابوفدیک په نوم مشهور دې، او دابوفدیک نوم دینار دې[۱] دې دسلمه بن وردان، دضحاک بن عثمان، ابن ابی ذئب، ابراهیم بن الفضل مخزومی ﷺ وغیره داهل مدینې څخه روایت کوی۔

اوددوی نه روایت کونکوکښې ابرهیم بن المنذر، سلمة بن شبیب، احمد بن الازهر، عبدبن حمید، هارون الحمال، حسین بن عیسی بسطامی او محمدبن مصفی ﷫ وغیره ډیرشې حضرات شامل دی۔[۲]

امام یحی بن معین ﷫ فرمائي ثقة۔[۳]

نیزهغوی فرمائي کان اروی الناس عن ابن ابی ذئب، وهوثقة۔[۴]

امام نسائي ﷫ فرمائي ،،لیس به باس،،[۵]

حافظ ذهبی ﷫ ددی په تذکره کښې لیکی ،،الامام، الثقة، المحدث...،،[۶]

نیزهغوی فرمائي ،،صدوق، مشهور، یحتج به فی الکتب السنة،،[۷]

ابن حبان ﷫ دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې –[۸]

البته یعقوب بن سفیان ﷫ دې ضعیف ګرځولې دې[۹]

دغه شان ابن سعد ﷫ فرمائي ،،وکان کثیرالحیث، ولیس بحجة،،[۱۰] لیکن ده خبره دې هم واضحه وی چه ددی په باره کښې مطلقاد،، ضعف،، اطلاق کول صحیح نه دی، څنګه چه دروستوعلماء داقوالونه معلومیږی۔

نیزدابن سعد ﷫ تردید کولوسره حافظ ذهبی ﷫ فرمائی، ،قال ابن سعد وحده: لیس بحجة، ووثقه جماعة،،۔[۱۱]

یعنی، دې لره صرف ابن سعد ﷫ غیر محتج به ګرځولې دې، ګنی دده پوره یوجماعت توثیق کړې دې څنګه چه امام ذهبی په یومقام کښې فرمائي:

---

[۱]) تهذیب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٥)۔
[۲]) د شیوخ اواستاذانودتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳٨٥_٤٨٧)۔
[۳]) تاریخ الدارمی (ص۲۱۸)رقم (۸۱۹)۔
[٤]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٨) –
[۵]) تهذیب الکمال (ج ۳٤ص ٤٨٨)۔
[٦]) سیراعلام النبلاء (ج۹ ص ٤٨٦)۔
[۷]) میزان الاعتدل (ج۹ص ٤٨۳) رقم (۷۲۳٦)۔
[۸]) الثقات لابن حبان (ج۹ ص٤۲)۔
[۹]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۲٤ص٤٨٨) نقلا عن المعرفة والتاریخ (۳_۵۳) –
[۱۰]) التبقات الکبری لابن سعد (ج۵ص٤۳۸) ۔
[۱۱]) میزان الاعتدال (ج ۳ص٤٨۳) رقم (٨۲۳٦) –

وقد احتج بابن ابي فديك الجماعة، ووثقه غير واحد، لكن معن احفظ منه واتقن،، ــ (۱)
يعنى ابن ابى فديک لره اصحاب اصول سته محتج به ګرخولې دې اوبونه زيات حضراتو دده توثيق کړېدې او دا بله خبره چه معن بن عيسى دده په مقابله کښې زيات متقن او حافظ دې،، په اصل کښې ابن سعد په کتاب الطبقات کښې رومبې دمعن بن عيسى رحمه الله تذکره ليکلې ده اودده په باره کښې ذکرکړې دى ..وكان ثقة كثير الحديث ثبتا مامونا،، ــ (۲) اوددې نه پس ئ دابن ابى فديک تذکره ليکلې ده دې سره ئ ليکلى دى وكان كثير الحديث، وليس بحجة،، حافظ ذهبى رحمه الله هم دې خبرې ته اشاره کړې ده چه دده متعلق ئ دليس بحجة کومه وېنا شوې ده هغه دمعن بن عيسى سره دتقابل په اعتبارسره ده ګينې فى نفسه هغه ثقه دې. والله اعلم
د ابن ابى فديک رحمه الله انتقال په ۲۲کال ۲۰۰هجرى کښې شوې دې (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
دې طريق لره دذکرکولو مقصد :دامام بخارى رحمه الله مقصد دمتن الفاظوکښې تبديلې طرف ته اشاره کول دى اوهغه ده چه په دې مقام باندې امام بخارى رحمه الله داحديث داحمد بن ابى بكر ابومصعب، عن محمد بن ابرهيم بن دينار عن ابن ابى ذئب عن سعيد المقبرى عن ابى هريرة،، طريق سره نقل کړې دې،چه الفاظ ئ دا دى ...،، فغرف بيديه ......،،، -او هم دا حديث امام بخارى :د ابراهيم بن المنذر عن ابن ابى فديك عن ابن ابى ذئب،، په طريق سره هم نقل کوى (۴) ليکن په دې کښې الفاظ دى غرف بيده فيه،، ـ
دبعضې حضراتونه دلته عجيبه خبط شوې دې ځکه چه دلته امام بخارى رحمه الله داسې فرمائيلى دى :حدثنا ابراهيم بن المنذر، قال حدثنا ابن ابى فديك بهذا،، اى بالحديث الذى تقدم،، اوروستو دابن ابى فديک څه تذکره هم نه ده رغلې، بهذا،، خو په داسې وخت کښې وائيلې کيږى چه کله يوحديث په سنداو متن سره يوځې راغلى وى اوددې نه پس بل سندراشى اوبيا دهغې نه پس دواړه سندونه متحد راشى نودې لره ذکرکولو سره.. بهذا،، وائي اومطلب داوى چه کوم سند اومتن تيرشوې دې ددې حديث سندمخکښې هم هغه شان دې اومتن ئ هم هغه ددې ـ حالانکه دلته چه څنګه سند بدل دى دغه شان متن هم مختلف ذکرشوې دې ـ
ددې اشکال دوجې نه بعضې حضراتودا ونيلې دى چه دابن ابى فديک هم هغه محمد بن ابراهيم بن ديناردې کوم چه دابن ابى ذئب شاګرددې او دبرنې حديث په سند کښې تيرشوې دې ليکن دا غلطه ده،ځکه چه ابن ابى فديک بالکل بدل شخصيت دې اومحمدبن ابراهيم

---

۱) سيراعلام النبلاء (ج۹ص۴۸۷)ـ
۲) اوګورئ طبقات ابن سعد(ج۵ص۴۳۸)ـ
۳) الکاشف (ج۲ص۱۵۸) رقم (۴۷۲۷)
۴) اوګورئ صحيح البخارى (ج ۱ص ۵۱۴و۵۱۵) باب (بدون ترجمة بعد باب سوال المشركين ان يريهم النبى ﷺ اية) رقم(۳۶۴۸) ـ

بن دينارخانله يوبل شخصيت دې،ابن ابى فديک محمدبن اسماعيل بن مسلم دې اودې ليثى دې اودهغوى كنية ابواسماعيل ده اومحمدبن ابرهيم بن دينار جهني دې اودهغه كنيت ابوعبد الله دې البته دواړه دابن ابى ذئب نه په روايت كولوكښې اودمدنى كيدوپه حيثيت سره څه اشتراک لرى ـ (۱)

اصل كښې دا غلطى ددې حديث په دويمه طريقه باندې دنظرنه كولوپه وجه پيښه شوې ده موږ چه روستوكومه حواله وركړې ده كه چرته هغه هم دنظرلاندې وې نو بيابه دا غلطى نه واقع كېدله ـ اصل كښې دلته مصنف ته ټول روايت مقصودنه وو.نو څكه ئې داسې اوكړه چه دابراهيم بن المنذر نه پس ئې دابن ابى فديک ذكركولوسره دې خبرې ته اشاره اوكړه چه دا روايت په يو بل سند سره هم منقول دې،چه په هغې كښې د..غرف بيده،، په صيغه دمفرد سره راغلې دې نه چه په صيغې دتثنيې سره او په هغې كښې د..فيه،،زياتى هم شته ـ (۲) والله اعلم

[۱۲۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِعَاءَيْنِ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ

رجال الحديث

① **اسماعيل**: دې ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک بن ابى عامراصبحى مدنى رحمه الله دې اودده حالات په كتاب الايمان،باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال،، كښې تيرشوې دى ـ (۳)

② **اخي**:دې د اسماعيل بن ابى اويس ورورعبدالحميدبن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک بن ابى عامر اصبحى مدنى رحمه الله دې اودده كنيت ابوبكر ده ـ (۴)

دې دسليمان بن بلال، امام مالک،ابن ابى ذئب،محمدبن عجلان،سفيان ثورى اودخپل والدابواويس رحمهم الله وغيره نه روايت كوى۔

اوددى نه روايت كونكوكښې ابرهيم بن المنذر،اسحاق بن راهويه،اسحاق بن موسى انصارى،اودده رور اسماعيل بن ابى اويس،ايوب بن سليمان بن بلال،محمدبن رافع نيسابورى،محمد بن سعدكاتب الواقدى اويعقوب بن محمدزهرى رحمهم الله وغيره ډيرشې حضرات شامل دى ـ (۵)

---

(۱) د دواړوحضراتوتراجم موږ روستوذكركړى دى ـ فليراجع ـ
(۲) اوګورئ فتح البارى (۱ص۲۱۶) ـ
(۳) كشف البارى (ج۲ص۱۱۳)ـ
(۴) تهذيب الكمال (۱۶ص۴۴۴) ـ
(۵) دشيوخواو تلامذودتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۱۶ص۴۴۴او۴۴۵)ـ

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي چه ,,ثقة،،(١)
امام ابوداود رحمه الله ده لره داسماعيل بن ابى اويس څخه زيات فوقيت ورکئي ـ(٢)
امام دارقطني رحمه الله فرمائي ,,حجة،،ـ(٣)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،ـ(٤)
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې (٥)
البته امام نسائى دې ضعيف ګرزولې دې ـ(٦)

دهغه شان ازدى وئيلى دى ,,كان يضع الحديث،،(٧)
ترکوم خې پورې چه دامام نسائى دتضعيف تعلق دې نو هغه مبهم دې اودتوثيق افرادچه دى نوهغوى ډير ګنړشي دى.
اوکوم خې پورې چه دازدى د قول تعلق دې نواول خو هغه پخپله حجت نه دې. (٨)
بيا ابن عبدالبر رحمه الله ددې ډيرسخت ترديد كړې دې او وئيلى دى ,,هذا رجم بالظن الفاسد وكذب محض.....،،ـ(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ,,وهذه منه زلة قبيحة،،ـ(١٠)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه زما په خيال ازدى دوضع حديث الزام په عبدالحميد بن ابى اويس باندې نه دې لګولې،بلكه دابوبكرالاعشى په نوم يوبل راوى دې دهغه په باره كښې وائيلى دى (١١)او اګرچه دعبدالحميد كنيت هم ابوبكرالاعشى دې،،. دعبدالحميد بن اويس څخه دابن ماجه نه علاوه ټول اصحاب اصول سته احاديث اغستې دې (١٢)
ددوى انتقال په كال ٢٠٢ هجرې كښې شوې دې ـ(١٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

---

(١) تهذيب الكمال (ج١٦ص ٤٤٥)_
(٢) حواله بالا _
(٣) ميزان الاعتدال (ج٢ص٥٣٨) رقم (٤٧٦٤)،وتهذيب التهذيب (ج٦ص١١٨) _
(٤) الكاشف (ج١ص٦١٧) رقم (٣١١٠)_
(٥) الثقات لابن حبان (ج٨ص٣٩٨)_
(٦) تهذيب التهذيب(ج٦ص١١٨)،وهدى السارى (ص٤١٦)_
(٧) ميزان الاعتدال (ج٢ص٥٣٨) رقم (٤٧٦٤)_
(٨) اوګورئ الرفع والتكميل للكنوى مع التعليقات الحافلة على الرفع والتكميل لليشخ عبدالفتاح ابوغدة (٢٧٢_٢٧٤)-
(٩) هدى السارى (ص ٤١٦) _
(١٠) ميزان الاعتدال (ج٢ص٣٨) –
(١١) هدى السارى (ص٤١٦)،وتهذيب التهذيب(ج٦ص١١٨)_
(١٢) هدى السارى (ث٣١٦) –
(١٣) خلاصة الخزرجى (ص٢٢٢)_

③ **ابن ابی ذئب** :دا امامحمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن حارث بن ابی ذئب قرشی مدنی رحمه الله دي دده حالات اوس دمخکښې حدیث سره تیرشو۔

④ **سعید المقبری**:ابوسعیدبن سعید کیسان مقبری مدنی رحمه الله دده حالات په کتاب الایمان، باب صوم رمضان احتسابا من الایمان ،،لاندې تیر شوی دی [1]

⑤ **حضرت ابو هریره** رضی الله عنه : د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د،،کتاب الایمان په باب امورالایمان،، لاندې تیر شوی دی[2]

قوله: حفظت من رسول الله صلی الله علیه وسلم وعاءین:ما درسول الله صلی الله علیه وسلم نه دوه وعاء (تهیلې) دعلم زده کړې دی۔ وعاء ظرف ته وائي. ګویاچه دظرف په ذکرکولو سره مظروف یعني دمحل په ذکر کولوسره ئ ،، حال، ،مراد اغستې دې۔ [3]

دلته دا اشکال پیدا کیږی چه روستوراغلی دی چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه به دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه په باره کښې وائیل چه ،،کان یکتب ولا اکتب، ،۔[4] یعني,, هغه به لیکل کول اومابه لیکل نه کول، ،۔نوبیا ده سره دوه ,,وعاء، ، دکوم ځي نه راغلې ؟

ددې جواب دا دې چه دلته د,,وعائین، ، نه نوعین من العلم،،مراد دی،، یعنی ماته دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم دعلومو نه دوه نوعینې یادې وې،که چرته دامې لیکلې وې نو دوه لوخي یا دوه تهلې به ترې ډکې شوې وې ۔[5]

یا داسې هم وائیلې کیدشی چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه به په شروع کښې لیکل نه کول لیکن بیا روستو ئ لیکل کول، یا ئ په بل چالیکلی وو ۔[6]

بیادا هم زده کړه چه په دې روایت کښې خو,, وعائین، ، دې او دمسنداحمد په یو روایت کښې دی چه ,,حفظت ثلاثة اجربة بثثت منهاجرابین، ،[7]چه ,, مادرې تهلې یادې کړې وې اوپه هغې کښې مې دوه تهلې خوارې کړې دی، ،۔

په دې دواړو روایاتونو کښې هیڅ تعارض نشته،بلکل ممکنه ده چه یو وعاء دبلې وعاء په مقابله کښې غټ وی چه په وعاء کښې څومره وی هغه په دواوجرابو کښې راځی اوپه وړو کی کښې دیوې جرابې په اندازه وی ۔[8] بلکه د,المحدث الفاضل،،په یو منقطع طریق سره ``خمسة

---

[1]) کشف الباری (ج۲۳۳۶)۔

[2]) کشف الباری (ج۱ص۶۵۹)-

[3]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۶) ۔

[4]) صیح البخاری (ج۱ص۲۲) کتاب العلم، باب کتابة العلم،رقم (۱۱۳) ۔

[5]) فتح الباری (ج۱ص ۲۱۶)۔

[6]) هم برنې حواله ۔

[7]) فتح الباری (ج۱ص۲۱۶) ۔

[8]) هم برنې حواله ۔

اجربة،،هم راغلي دي .دې لره هم په تقديردثبوت سابقه محمل باندې محمول كولې شی ـ[۱]
والله اعلم

قوله: فـامـا احدهمـا فبثثته :بس په هغه دواو نوعوکښې يوه نوعه علم ما خورکړو۔

داسماعيلى په روايت ،،فى الناس،، اضافه هم شته ـ[۲] مطلب دادې چه ما دعلم يوه نوعه په خلقوکښې خوراکړه۔

قوله: واما الاخر فلوبثثته قطع هذا البلعوم :پاتې شوه دويمه نوعه، نوکه چرته زۀ هغه خوره کړم نو داستې به پرې کړې شی ـ

په دې نوع ثانی کښې څه وو :① حضرات علماء فرمائي چه په دې کښې د ظالمانو حکمرانانو نومونه وو،هم دغه شان پکښې ددوی حالات اودوی د زمانوتعين پکښې وو،څکه چه حضرت ابوهريره رضی الله عنه به کله کله دې ته اشاره هم کوله،مثلا فرمائيل بې ،، اعوذ بالله من راس الستين وامارة الصبيان،،ـ يعنی ،، زۀ دالله تعالى پناه غواړم دشپېتود اواخرنه اود هلکانودامارت نه،، ددې نه دهغوی اشاره ديزيدبن معاويه خلافت طرف ته وه،څکه چه يزيدپه ۶۰هجرې کښې خليفه جوړشوې وو،الله تعالى دابوهريره رضی الله عنه دعا قبوله کړه اوبه۵۹هجرې کښې ئې انتقال اوشو ـ[۳]

② بعضې حضرات وائي چه په دې نوع ثانی کښې دهغې فتنوتذکره وه کومې چه دحضورپاک صلی الله عليه وسلم نه پس واقع شوې ـ[۴] لکه دحضرت عثمان رضی الله عنه شهادت او دکعبې محاصره اودهغې سوزېدل بيا دهغې دمنهدم کېدو نه پس دهغې تعمير کول وغيره۔

③ ابن بطال رحمه الله دابوالزناد رحمه الله نه نقل کوی:

،،يعنى انها كانت احاديث اشراط الساعة وماعرف به عليه السلام من فساد الدين وتغير الاحوال، والتضييع لحقوق الله تعالى، كقوله عليه السلام: ،،يكون فساد هذا الدين على يدى اغيلمة سفهاء من قريش،،ـ[۵]

---

[۱]) برانې حواله ـ

[۲]) هم برنې حواله ـ

[۳]) كذا قال الحافظ رحمه الله فى فتح البارى (ج۱ص۲۱۶)،وقال ايضافى فتح البارى (ج۱۳ص۱۰)كتاب الفتن، كتاب الفتن، باب قول النبى صلی الله عليه وسلم:هلاک امتى على يدى اغيلمة سفهاء): وفى رواية ابن ابى شيبة: ان اباهريرة كان يمشى فى السوق،ويقول: اللهم لاتدركنى سنةستين ولاامارة الصبيان،،ـ ولكن الذى رواه احمدعن ابى هريرة مرفوعا ،، تعوذوا باالله من راس السبين وامارة الصبيان،،ـ انظر المسند(ج ۲۳۲۶)،رقم (۸۳۰۲و ۸۳۰۳)، و(ج۲ص۳۵۵)، رقم (۸۶۳۹)،و(ج۲ص۴۴۸)،رقم (۹۷۸۲)، فتنبه ـ

[۴]) اوګورئ رسالة شرح تراجم ابواب صيح البخارى (ص۱۵و۱۶)ـ

[۵]) شرح ابن بطال(ج۱ص۱۹۵)ـ دحديث شريف دپاره اګورئ صحيح البخارى (ج۲ص۱۰۴۶)،كتاب الفتن، باب قول النبى صلی الله عليه وسلم هلاک امتى على يدى اغيلمة سفهاء،،رقم (۷۰۵۸)، اومسند احمد (ج۲ص۲۸۸)، رقم(۷۸۵۸)، و(ج۲ص۲۹۹)، رقم (۷۹۶۱)،و(ج۲ص۳۰۴)، رقم (۸۰۲۰)... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

حاصل داشوه چه ددې نوع علم نه مرادهغه احاديث دى كوم چه دقيامت دعلاماتو سره متعلق دى، نيز هغه احاديث پکښې هم دى په کومو کښې چه حضوراکرم ﷺ دينى فساد، داحوالوتغير او الله تعالى دحقوقوتضيع (ضائع) ذكركړى دى، څنګه چه ارشاددې .. ددې دين خراب تيا به دقريش ديوځو بې وقوف هلكانود لاسه كيګى،..

حضرت ابوهريره ﷺ ته ددې سفهاء نوم په نوم علم وو۔([1])

ددې حديث نه داشراط ساعت (علامات دقيامت) مراد اغستلو سره ممكنه ده چه چاته اشكال اوشى چه داشراط ساعتو احاديث خو نورو صحابوته هم معلوم وو نو هغوى خوبيان كړى وو، نو لهذاداسې مراد اغستل ډيره بعيده خبره ده۔

ددې جواب دا دې چه دقيامت علامات ډير داسې دى چه عام خلقوعقلونو كښې دهغې دتحمل قوت نشته، نو حضرت ابوهريره ﷺ ته اوده پشان ډير صحابه كراموته دهغې ښودنه شوې وه او دعام خلقونه دهغې اخفاء شوې وه ـ والله اعلم ـ

④ علامه كرمانى ﷫ فرمائي چه بعضې متصوفين (صفياء كرام) ددې مراد علم الاسرار اخلى، څنګه چه هغوى وائي چه دنوع اول علم الاحكام اوعلم الاخلاق دى او دنوع ثانى نه مرادعلم الاسرار دې، چه هغه دعلماء اوداهل معرفت سره مختص دى، هم ددې حضراتو كښې دچا شعردې:

يارب جوهرعلم الاحكام لوابوح به لقيل لى: انت ممن يعبد الوثنا

و لا ستحل رجال مسلمون دمى يرون اقبح ما يأتونه حسنا

(خما سره بعضې داسې علمى جوهردى كه چرسته زۀ هغه ښكاره كړم نو ماته به اوئيلى شى چه ته هم دبت پرستونه يې اوډير شې مسلمانان به خما وينا حلاله اوګرځوى، ګوياچه هغوى به دخپل قبيح ترين فعل مستحسن اوګنړى ـ)

علامه كرمانى ﷫ دداسې متصوفينوچه دهغوى اعمال اواخلاق دشريعت دقيد نه ازاد دى، د هغې خبر اغستې دې او فرمائيلى دى چه ددې حديث نه دعلم الاسرار مراد اغستل خو بعيد نه دى، خودشريعت دقواعدو او دعقائدو كماحقه دپابندې دقيدلحاظ ساتل ډير ضرورى دى([2])

⑤ حضرت ګنګوهى ﷫ فرمائي چه اهل حقيقت يعنى حضرات صوفيه كرامو دا حديث په خپلې مدعاباندې محمول كړې دې خو دڅه بعيده نه ده ـ([3])

حضرت شيخ الحديث صاحب ﷫ فرمائي چه دحضرت ګنګوهى ﷫ مرادهغه باطنيه او

بقيه حاشيه د تيرمخ] ،و(ج٢ص٣٢٨)، رقم (٨٣٢٩)، رقم (ج٢ص٤٨٥)، رقم (١٠٢٩٧)ـ

[1]) اوګورئ: صحيح البخارى (ج٢ص١٠٤٦)، كتاب الفتن،باب قول النبى ﷺ هلاک امتى على يدى اغيلمة سفهاء، رقم (٧٠٥٨)ـ

[2]) شرح الكرمانى (ج ٢ص ٣٦٩)ـ

[3]) لامع الدرارى (ج٩ ٢٣٦)ـ

متصوفین نه دی دکوموذکر چه مخکښې راغلې دې بلکه ددې نه مراداهل حق عارفین کاملین دی، دکومو دنه چه دمعرفت بالله خصوصیت دشریعت باندې عمل کولوسره او دحضور ﷺ دکاملې اتباع سره راغی ـ (۱)

چنانچه دعلامه قسطلانی رحمه الله دکلام نه ددې تائید کیږی، هغه وائي۔

ددې نه مرادعلم الاسراردې، کوم چه داهل عرفان اومشاهدات اواهل اتقان اوداهل رسوخ سره مختص دی، کوم چه په حقیقت دعلم شرائع او داتباع رسول ﷺ نتیجه ده، او داسې علوم دمجاهدوپه سمندرغټو وهونکوخلقوته حاصلیږی۔

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه په دې مقام کښې داسې علوم مراد کیدل لګه لرې ده، ځکه چه دداسې علوموډېټوالی هډو څه وجه نشته دې ـ (۲) والله اعلم

ابن المنیر رحمه الله فرمائي چه اهل باطنیه دې حدیث لره دباطل عقائدو او نظریاتو تصحیح لره د هتهیارو(اسلحه) توګه استعمال کړې دې او وائیلی دی چه شریعت یو ظاهر دې او یو باطن دې ..... دباطن څه څیزدې ؟ حقیقت دا دې چه دوی ددین د بیخکندې لره نوم باطن دشریعت ایښې دې ـ (۳) والله اعلم

قوله: قال ابوعبدالله: البلعوم مجری الطعام: ابوعبدالله (امام بخاری رحمه الله) فرمائي چه بلعوم دخوراک نالې ته وائیلې کیږی ـ دا عبارت صرف دمستملی په روایت کښې دې۔ (۴) بلعوم دباء په ضمه سره دې ـ (۵)

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه بلعوم دحلقوم په معنی دی، اودا دپیپهړونه والاتردساه دنالې پورې ته وائي، اودې سره متصل تر معدې پورې دخوراک نالې ته ,,مرئ،، وائي ـ (۶)

دلته دبلعوم نه مرادحلق او نرخره ده (۷) والله اعلم

داحادیث باب د ترجمةالباب سره مطابقت : داباب ,,باب حفظ العلم،، دې اوپه دې کښې درې حدیثونه مذکور دی، دړومبی حدیث دباب سره مناسبت واضحه دې چه په دې کښې اشتغال (مشغولتیا) علمی مذکوره ده اوچه څومره مشغولتیه وی هم هغه شان به په حفظ علم کښې مدد حاصلیږی۔

بیاپه دې حدیث کښې دلزوم اوحضوراومذاکره علمی ذکرهم دې ,,**وان اباهریرة کان یلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه ویحضر مالایحضرون ویحفظ مالایحفظون**،، داټول دحفظ علم اسباب دی- په دویم

۱) الکنز المتواری (ج۲ص۳۶۹) ـ
۲) شرح القسطلانی (ج۱ص۲۱۲) ـ
۳) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۱۶) ـ
۴) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۶) ـ
۵) فتح الباری (ج۱ص۲۱۶) ـ
۶) شرح ابن بطال(ج۱ص۱۹۶) ـ
۷) اوګورئ القاموس الوحید(ص۱۷۹) ـ

حديث كښې د آه وزارۍ (ژړه فرياد) اوحضوراكرم ﷺ نه د دعا دطلب دې. چه دا ښه ظاهره ده دحفظ حديث دپاره اهم ترين سبب دې ـ

دريم حديث كښې دعلم دنشر اواشاعت ذكردې او داهم دحفظ علم اودحفاظت دعلم دپاره يو لويه ذريعه ده ـ والله سبحانه وتعالى اعلم

۴۳ـ باب: الانصات للعلماء

د تيرشوى باب سره مناسبت: مخکښې باب ,, باب حفظ العلم،، تيرشوې دې اوپه دې باب كښې دانصات يعنى دچپوالى او استماع يعنى غوږ اېخودوذكردې، په دواړو كښې مناسبت واضحه دې چه علم دعلماء نه په حاصلولو سره حفظ كيږى او دې دپاره انصات يعنى سكوت اواستماع ضرورى ده، دې دپاره چه چرته څه خبره داوريدو نه پاتې نشى (۱) والله اعلم

مقصد دترجمة الباب: ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله مقصود متعلمينوته تنبيه وركول دى چه دعلماؤ په وړاندې انصات اودهغوى توقير لازمى دې. ځكه چه علماء دحضرات انبياء كراموعليهم السلام وارثان دې او الله (جل جلاله) خپل مومنانوبندګانوته دنبى كريم ﷺ په وړاندې داواز اوچتولونه منع فرمائيلې دى چه چرته حبط (ضائع كيدل) داعمالو رانشى ـ اوحضرات علماء خو دانبياء كراموعليهم السلام وارثان دى، نوځكه دوى سره هم دتوقير او داجلال معامله پكارده اومتعلمينو لره ددوى په وړاندې داستماع او دسكوت نه كار اخستل پكار دى ـ (۲)

علامه عينى رحمه الله هم دتيرشوى باب سره دمناسبت په ځې كښې دترجمة الباب مقصدطرف ته اشاره كړې ده چه امام بخارى رحمه الله دا وائيل غواړى چه حفظ علم كوم چه مطلوب دې د دې دحاصلولو دپاره دعلماء دوړاندې په ناسته اوپه سكوت سره دهغوى خبرې اوريدل اودهغوى نه استفاده كول ضرورى ده ـ (۳)

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه وعظ اونصيحت په وخت كښې خلقولره چپ كول جائزدى، اګرچه خلق په ذكراوتلاوت وغيره كښې ولې مشغول نه وى خوبياهم دهغوى چپ كول جائزدى ـ (۴)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته حضوراكرم ﷺ ارشاد فرمائيلې وو: ,, لاالفينك تاتى القوم وهم فى حديث من حديثهم، فتقص عليهم، فتقطع عليهم حديثهم فتملهم ..... ،، ـ (۵)

يعنى ,, زۀ تا لره داسې وونه ګورم چه يوډلې اوټولګى ته راشې اوهغوى په خپله ګفتګو كښې مشغول وى او ته دهغوى خبره كټ كړې اوخپله خبره شروع كړې اوهغوى لره په سترې توب

---

۱) عمدة القارى (ج۲ص۱۸۶)ـ

۲) شرح ابن بطال (ج۱ص۱۹۶)ـ

۳) عمدة القارى (ج۲ص۱۸۶) ـ

۴) لامع الدرارى(ج۲ص۳۷۱)ـ

۵) صحيح البخارى (ج۲ص۸۳۸) كتاب الدعوات، باب مايكره من السجع من الدعاء ـ (۶۳۳۸)ـ

کښې مبتلا کړي،،۔
دې ارشادنه او دداسې قسمه نورو ارشاداتونه معلومیږی چا بل چه لره خاموش کول درست نه دی،او دې سره انصات للعلماء ددې مخالف دې۔
ددې وجې نه موءلف رحمه الله ثابت کړه چه دتعلیم اوتبلیغ دضرورت دوجې نه په اوقات خاصه کښې هم دا استنصات مباح او مستحسن دې – والله تعالیٰ اعلم(١)
بعضې حضراتودا مقصدبیان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله دلته دحفظ علم اودتحصیل علم طریقه بیانول غواړی چه شاګردلره پکاردی دطلب علم او د درس په دوران کښې بل څه څیز سره مشغوله کیدل نه دی پکار، بلکه دهٔ لره پکاردی چه په مکمل طور باندې خپل معلم اوشیخ طرف ته متوجې وی او زړه او ذهن لره په یکسوئې سره داستاذطرف ته ملتفت ساتی۔(٢) والله تعالیٰ اعلم

[١٢١] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ مُدْرِكٍ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ جَرِيرٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ «اسْتَنْصِتِ النَّاسَ» فَقَالَ « لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ »[٤١٤٣، ٦٤٧٥، ٦٦٦٩]

رجال الحدیث

①**حجاج**: دا ابومحمد حجاج بن منهال انماطی بصری رحمه الله دې،ددی حالات په ،،کتاب الایمان،، ،،باب ماجاء ان الاعمال بالنیة والحسبة، ولکل مانوی،، په ضمن کښې تیرشوی دی۔(٣)
②**شعبه**: امیرالمومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله ددوی حالات په ،، کتاب الایمان،، ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیرشوی دی۔(٤)
③**علی بن مدرک** : دا ابومدرک علی بن مدرک نخعی وهبیلی کوفی دې۔(٥)
دې دابراهیم نخعی،تمیم بن طرفه طائی، عبدالرحمن بن یزید نخعی هلال بن یساف،ابوزرعه بن عمروبن جریراودابوصالح رحمهم الله نه روایت کوی۔
اوددهٔ نه روایت کونکوکښې اشعث بن سوار،حنش بن الحارث نخعی،سلیمان الاعمش،شعبه بن الحجاج او عبدالرحمن بن عبدالمسعودی رحمهم الله شامل دی(٦)
امام یحیی بن معین او نسائی رحمه الله فرمائی چه ،، ثقة،،۔(٧)

---

(١) الابواب والتراجم (ص٥٦و٥٧)-
(٢) اوګورئ الکنزالمتواری (ج٢ص٣٧٠و٣٧١)_
(٣) کشف الباری (ج٢ص٧٤٤) –
(٤) کشف الباری (ج١ص٦٧٨)_
(٥) تهذیب الکمال(ج٢١ص١٢٦)
(٦) دشیوخ اوتلامذؤدتفصیل دپاره اوګورئ.تهذیب الکمال(ج٢١ص١٢٨)_
(٧) تهذیب الکمال (ج٢١ص١٢٨)_

ابو حاتم رحمه الله فرمائی „ صالح صدوق،،۔(۱)
نیز هغوی فرمائی „ ثقة،،۔(۲)
امام عجلی رحمه الله فرمائی „ کوفی ثقة،،۔(۳)
ابن حبان رحمه الله هغوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او ليکلي دي چه دهٔ دحضرت ابو مسعود بدری رضی الله عنه نه حديث اوريدلې دی (۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی „ ثقة،،۔(۵)
ددهٔ انتقال په کال ۱۲۰ هجرۍ کښې شوې دې۔(۶) رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً

④ **ابوزرعه:** دې دحضرت جرير بن عبدالله بجلی رضی الله عنه نوسې دې، ددهٔ حالات په „ کتاب الايمان „باب الجهاد من الايمان،، سره تير شوی دی۔(۷)

⑤ **جرير:** دا حضرت جرير بن عبدالله بجلی رضی الله عنه دې،ددهٔ حالات په کتاب الايمان،باب قول النبی ﷺ: الدين النصيحة،، دلاندې تير شوې دې۔(۸)

قوله: أن النبی ﷺ قال له فی حجة الوداع: حضوراکرم ﷺ هغه ته دحجة الوداع په موقع باندې فرمائيلی وو۔
بعضې علماء په دې باندې دا اشکال کړې دې چه حضرت جرير رضی الله عنه دحضوراکرم ﷺ دوفات نه څلويښت ورځې وړاندې مسلمان شوې وو۔(۹) نو لهذا هغه په حجة الوداع کښې څنګه شريکيدې دې شی ؟ معلومه شوه چه په حديث کښې د „ له،، لفظ وهم دې۔(۱۰)
ليکن دا صحيح نه ده ځکه چه ابن حبان رحمه الله ليکلي دی چه دې په رمضان ۱۰ هجرۍ کښې مسلمان شوې وو(۱۱)، دصحيح بخاری په باب حجة الوادع کښې هم ددې حديث په بل طريق کښې دی „ ان النبی ﷺ قال فی حجة الوادع لجرير......،،۔(۱۲)

---

۱) هم برنئ حواله ۔
۲) هم برنئ حواله
۳) تهذيب التهذيب (ج۷ص۳۸۱)۔
۴) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۶۵) ۔
۵) تقريب التهذيب (ص۳۰۵)، رقم (۴۷۹۶)۔
۶) الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۶۵)۔
۷) کشف الباری (ج۲ص۳۰۴) -
۸) کشف الباری (ج۲ص۷۶۴) —
۹) قاله ابن عبدالبر فی الاستيعاب (بهامش الاصابة ج۱ص۲۳۲)۔
۱۰) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص ۲۱۷) ۔
۱۱) فتح الباری (ج۱ص۲۱۷) -
۱۲) صحيح البارى (ج۲۶۳۲)، کتاب المغازی، باب حجة الوداع، رقم (۴۴۰۵) ۔

لهذا راجح هم داده چه دې دحجة الوداع نه مخکښې مسلمان شوې وو۔ [1]

قوله: استنصت الناس : خلق خاموش کړه

دامام بخاري رحمه الله مقصد هم دادې چه نبي عليه السلام حضرت جرير رضي الله عنه ته اوفرمائيل ,, استنصت الناس،، اى اطلب الانصات من الناس،، ۔

انصات واستماع کښې فرق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په قران کريم کښې الله جل شانه: واذا قرئ القران فاستمعوا له وانصتوا ‎(‎[2]‎)‎ فرمائيلى دى او په دې کښې داستماع اودانصات په مينځ کښې فرق شوې دې،نوهغوى فرمائي،چه ,, انصات،، مطلق سکوت او چپوالي ته وائي، که هغې سره دغوږايخودواوربدل وى اوکه نه وى، مثلا داچه په سکوت سره يوخبره واورى خوفکر ئ په يو بل څيز کښې وى ۔

دغه شان ,, استماع،، چه کله په سکوت سره وى اوکله په نطق سره، داسې چه خبرې کونکې اوربدونکې هم وى يعنى هم خبرې کئ اوهم ئ خبروته غوږايخې وى ‎(‎[3]‎)‎ ليکن د علماء لغت داقوالوپه رڼړه کښې صحيح دا معلوميږى چه انصات خاص دې او,, استماع،،عام ده داستماع معنى مطلقا دغوږ ايخودوده، که سکوت وى اوکه نه وى ‎(‎[4]‎)‎اوانصات داسې سکوت ته وائي چه په هغې کښې استماع هم وى ۔ ‎(‎[5]‎)‎

دسفيان ثورى رحمه الله قول دې ,, كان يقال :اول العلم الاستماع،ثم الانصات، ثم الحفظ،ثم العمل، ثم النشر،، ۔ ‎(‎[6]‎)‎

امام على بن المدينى رحمه الله دسفيان بن عيينه رحمه الله په وړاندې دمطرف رحمه الله قول نقل کړو ,, چه الانصات من العينين،، ۔ نوهغوى ددې تشريح دريافت کړه نووئ فرمائيل ,, اذا حدثت رجلا فلم ينظراليك لم يكن منصتا،، ۔ ‎(‎[7]‎)‎

يعنى,, که ته چرته چاسره څه خبره کوې اوهغه ستا خبره داسې اورئ چه ستا طرف ته نه ګورئ نو هغه ته به ,,منصت،، نه وائيلې کيږى،، ۔

---

[1] فتح البارى (ج١ص٢١٧)۔

[2] الاعراف ١٠٤

[3] فتح البارى (ج١ص٢١٧) ۔

[4] استمع له واليه : اصغى .تاج العروس (ج٥٣٨٩) مادة ,, سمع،،۔

[5] قدقيد الراغب والفيومى بالاستماع،قالوا :انصت ينصت انصاتا،اذاسكت سكوت مستمع ۔ انظرتاج العروس(ج١ص٥٩١) مادة ,,نصت،،۔

[6] جامع بيان العلم وفضله (ج١ص٤٧٧)، باب منازل العلماء،رقم(٧٦٠) ۔

[7] فتح البارى (ج١ص٢١٧) –

قوله: فقال: لاترجعوابعدي کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض: نبی ﷺ اوفرمائیل چه خمانه پس دیوبل ستهونووهلو په وجه کافران جوړنه شي ـ ددې نه معلومیږي چه مسلمان لره قتل کول کفردي اودا دخوارجو راې ده ـ مرجئة خوداسي قسمه حدیثونه ردکړې دي، ځکه چه دهغې دوړاندې دایمان نه پس بیایومعصیت (ګناه) هم مضرنه دې ـ

اهل السنة والجماعة ددې مختلف توجیهات کوي:

① یوه توجیح کومه چه ډیره مشهوره ده هغه داده چه داپه مستحل باندې محمول دې لیکن داتوجیه ضعیفه ده، ځکه چه حضوراکرم ﷺ دلفظ ,, کفر،، اطلاق په مخصوصو جرائمو باندې کړې دې اودمعصیت په استحلال کښې دځه قسمه ګناه تخصیص نشته، بلکه کوموګناه لره هم چه چاحلاله (جائز) اوګنړله بس هغه کس به کافرشي ـ

② دویمه توجیح داده، چه ددې معنی ده چه دکافرانومشابه نه شې یعنی داکار دکافرانو دې چه دی مسلمانان قتل کوي، لهذاتاسوددی دافعالوپشان افعال مه کوئ ـ خلاصه ده شوه چه دافعل دکافرانو دې اوداد کفریوقسم دې ـ

③ دریمه توجیح داده چه د ,, لاترجعوا کفارا،، معنی ,, لاترتدوا،، یعنی مرتدنه شئ ـ

④ څلورمه توجیح داده چه ,, لا ترجعوابعدی کفارا ای بنعمة الاسلام،، ـ یعنی داسلام دنعمت ناشکري کونکی جوړنه شئ، ځکه چه اسلام دسلم نه ماخوذدې، اوهغه غواړي مصلحت لره او مسالمت لره نه دې لره چه دیوبل مقابلې دپاره تلوارونه راوچت کړئ اومقاتله اوشي ـ

⑤ پنځمه توجیح داده چه دلته دکافرنه مراد کافر بالله نه دې، بلکه دکافرنه متکفربالسلاح مراد دې یعنی په اسلحوسره دیو بل مقابلې ته مه راځي ـ (۱) والله تعالی اعلم

په دې ټولوتوجیهاتوکښې دویمه توجیح ذهن ته دکوځیدوپه وجه ډیره راجح ده، یعنی دیوبل ستهونه وهل کافرانه فعل دې اوداسې حرکت کولوپه وجه دکافرانومشابه نشئ ـ والله اعلم

قوله: یضرب بعضکم رقاب بعض: ,,یضرب،، مرفوع دې او هم دغه صحیح روایت دې ـ یا دا ,,د کفارا،، صفت دې یاد ,,لاترجعوا،، دفاعل نه حال دې ـ اوبعضې حضراتو ,,د یضرب،، په ,,با،، جزم هم صحیح ګرځولې دې لیکن امام نووی ﷫ وغیره ددې تردید کړې دې ـ (۲) والله اعلم ـ

یو اشکال او دهغې جواب: ددې حدیث نه بعضې حضراتواجماع په عدم حجیت باندې استدلال کړې دې، ځکه چه په دې حدیث کښې دی ,, لاترجعوا بعدی کفارا،، یعنی خمانه پس تاسوکافران جوړنشئ، ددې نه معلومیږي چه دټولو خلقونه دکافرانو جوړیدو امکان شته ـ اوظاهره ده چه دکوموخلقونه دکافرکیدو امکان شته هغه معصوم نه دی، نولهذا دامت اجماع هم حجت نه دې ـ

---

(۱) دتوجیحاتودپاره اوګورئ شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۵۸). کتاب الایمان. باب معنی قول النبی ﷺ لاترجعوابعدی کفارا..... وعمدة القاری (ج۲ص۱۸۷) ـ

(۲) تفصیلات دپاره اوګورئ شرح النووی (ج۱ ص۵۸). اوعمدة القاری (ج۲ص۱۸۷) ـ

ددې جواب دادې چه دامت داجماع حجیت داد امت اجتماعی معصومیت دوجې نه دی، کوم چه دخبرصادق „ لا تجتمع امتی علی ضلالة،،(۱) نه ثابت دې، داجماع حجیت مونږد دې خبرې نه نه ثابتوچه فی نفسه دامت ګمراهی ممکن نه ده دا هم داسې ده چه دحضوراکرم ﷺ په باره کښې سره ددې نه چه نبی علیه السلام معصوم وو بیاهم ارشادشوې دې (لئن اشرکت لیحبطن عملك)_(۲)اودنبی علیه السلام نه داشراک ممتنع کیدل قطعی توګه باندې ثابت دی، خودنفس امکان په بنیاد باندې (لئن اشرکت لیحبطن عملك) وائیلې شوی دی_

دلته هم دامت عصمت اودې په نتیجه کښې دامت داجماع حجیت دحضوراکرم ﷺ دارشاد „ لاتجتمع،، نه ثابت ده او„ لاترجعوا بعدی کفارا،، دنفس امکان په بنیاد وائیلې شوی دی_(۲)

والله اعلم

۴۴_باب: ما یستحب للعالم اذا سئل: ای الناس اعلم؟ فیکل العلم الی الله

„ مایستحب،، کښې „ ما،، موصوله هم کیدې شی اومصدریه هم،„ اذاسئل،، کښې „ اذا،، ظرفیه دې، چه دهغې تعلق دماقبل واقع فعل „ یستحب،، سره دې_

„ فیکل،، کښې „ فاء،، فصیحیه ده اوجمله دشرط محذوف جزاده، تقدیری عبارت داسې دې „ اذاسئل ای الناس اعلم فلیکل العلم الی الله،، اوبیا „ فیکل،، اګرچه خبردې لیکن دانشاء په معنی کیدې „ فلیکل العلم الی الله،،_(۴)

دتیرشوی باب سره مناسبت : تیرشوې باب „ باب الانصات للعلماء،، وو دهغې حقیقت ددې چه شاګردپه حالت سماع کښې دشیخ طرف ته متوجې کیدوسره خپل معاملات هغه ته حواله کړی اوپه دې باب کښې چه څه مذکوردی دهغې حاصل دادې چه کله عالم نه داتپوس اوکړې شی چه دټولونه لوې عالم څوک دې ؟نو ددې معامله دې الله ته اوسپارئ _په دې شان دواړو بابونوکښې مناسبت واضحه کیږی_(۵)

---

(۱) قال العجلونی فی کشف الخفاء (ج۲ص ۳۵۰) : رواه احمد والطبرانی وابن ابی خیثمة فی تاریخه ... وابن ابی عاصم فی السنة، .... وابونعیم والحاکم.....وابن منده،ومن طریقه الضیاء...... وکذاهو عند الترمذی، ورواه عبدبن حمید وابن ماجه......ورواه الحاکم .....وبالجملة،فالحدیث مشهور المتن، وله اسانید کثیرة وشواهد عدیدة فی المرفوع وغیره..._

(۲) الزمر ۶۵_

(۳) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۸۷او۱۸۸)_

(۴) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)، ولکنز المتواری (ج۲ص ۳۷۱) _

(۵) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)-

مقصد د ترجمة الباب : حضرت شیخ الهندؒ فرمائی چه دعالم نه کله د.. ای الناس اعلم ؟،، سوال اوشی نو .. انا اعلم،، وائیل نامناسبه ده اګرچه په دغه وخت کښې په دې باندې .. اعلم الناس،، متحقق وی بلکه مستحب دادی چه ددې په جواب کښې .. الله اعلم،، وائی څنګه چه دحدیث باب نه دامرواضح دې ـ

ددې نه دمولف مقصدهم دا معلومیږی چه علماء لره بالخصوص دعلم په باره کښې په هرحال کښې تواضع اختیارول پکاردی اودخپل نقصان اودحق سبحانه وتعالی دکمال دهان ساتل مناسب دی،نیز دلوېي اودعجب اسباب څنګه چه علماء ته ډیرمیسردی،دې وجې نه هم علماؤلره په دې کښې پوره احتیاط پکاردې ـوالله اعلم[1]

[۱۲۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ. فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ[2] عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ. فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ، هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ فَقِيلَ لَهُ احْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهْوَ ثَمَّ، فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَحَمَلَا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا وَنَامَا فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمِهِمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ. فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ - أَوْ قَالَ تَسَجَّى بِثَوْبِهِ - فَسَلَّمَ مُوسَى. فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى. فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ لَا أَعْلَمُهُ. قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ،

---

[1]) الابواب وتراجم (ص۵۷)ـ

[2]) قوله ,,ابی بن کعب،، قد مرتخریج هذا الحدیث فی کتاب العلم،باب ماذکرفی ذهاب،موسی (ع) فی البحرالی الخضر..........ـ

فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعُرِفَ الْخَضِرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ فِي الْبَحْرِ. فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى، مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلاَّ كَنَقْرَةِ هَذَا الْعُصْفُورِ فِي الْبَحْرِ. فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ. فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لاَ تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ. فَكَانَتِ الأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَانْطَلَقَا فَإِذَا غُلاَمٌ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ، فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلاَهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا - قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَهَذَا أَوْكَدُ - فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ. قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ. فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لاَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ». قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا »

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا ابوجعفرعبدالله بن محمدبن عبدالله بن جعفربن اليمان بن اخنس جعفي مسندي بخاری رحمه الله دي، ددهٔ حالات په كتاب الايمان،، باب امورالايمان،، دلاندې تيرشوي دی۔(١)

② **سفيان**: داامام ابومحمدسفيان بن عيينه ابی عمران هلالی كوفی رحمه الله دي ددهٔ حالات په كتاب الايمان،، باب قول المحدث: حدثنا واخبرنا وانبانا،، لاندې تيرشوي دی۔(٢)

③ **عمرو**: دامشهورامام اوفقيه عمروبن دينارمكی رحمه الله دي، ددهٔ حالات هم په دې جلد كښې په،، باب كتابة العلم،، كښې تيرشوي دی۔

④ **سعيدبن جبير**: دا مشهور تابعي عالم امام سعيدبن جبيركوفی رحمه الله دي، ددهٔ حالات اوس په،، باب السمر في العلم،، لاندې تيرشو۔

⑤ **حضرت ابن عباس** رضي الله عنهما: دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د،، بدء الوحی،، په څلورم حديث په ضمن كښې تير شو(٣) اود كتاب الايمان په،، باب كفران العشير وكفر دون كفر،، لاندې تير شو(٤)

---

١) كشف البارى (ج١ص٦٥٧)_
٢) كشف البارى (ج٣ص٨٢)_
٣) كشف البارى (ج١ص٤٣٥)_
٤) كشف البارى (ج٢ص٢٠٥)_

⑥ نوف بكالى : دا نوف _ بفتح النون وسكون الواو، بعدها فاء _ بن فضالة _ بفتح الفاء _ الحميرى البكالى _ بكسر الباء الموحدة وتخفيف الكاف _ رحمه الله دي ددۀ ابوالرشيد، ابورشدين، ابوعمرو مختلف كنيتونه ښودلې كيږى _ په اهل دمشق يا په اهل فلسطين كښې ددۀ شمار كيږى ديو قول مطابق دي دكعب احبار سكه خوې دې _(1)
دې دحضرت ثوبان مولى درسول الله ﷺ او دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص، او على بن ابى طالب، ابوايوب انصارى رضي الله عنهم او دكعب احبار رحمه الله نه روايت كوى _
او ددۀ نه خالدبن صبيح، سعيدبن جبير، شهربن حوشب، نسيربن ذعلوق، ابواسحاق همدانى، ابوعمران جونى او ابوهارون عبدى رحمه الله وغيره روايت كوى _(2)
ابوعمران جونى رحمه الله فرمائى ,, كان نوف ابن امرأة كعب، احد العلماء،، _(3)
يحي بن ابى عمروالشيبانى رحمه الله فرمائى ,, كان نوف اماما لاهل دمشق،،(4)
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې او ليكلى دى ,, يروى القصص،، _(5)
په صحيحينو كښې ددۀ ذكر په حديث موسى والخضر سره راغلې دې _(6) وائيلى كيږى چه يو كس نوف بكالى رحمه الله ته راغو او ورته ي ووئيل چه تۀ ما په خوب كښې ليدلې ئې چه ستا په لاس كښې يوه لويه نيزه ده او دهغې په سر كښې يوه روشنائى ده، چه خلق ترې فائده اخلى او تۀ ديو لښكر قيادت كوې _
نوف بكالى رحمه الله ورته اووئيل كه چرته تۀ رښتونې ئې نو ماته شهادت حاصل شو، او هم داسې اوشو، چه دې دمحمدبن سره جهادته لاړو او هلته شهيد شو _(7)
د ۹۰ هجرى نه والاتر ۱۰۰ هجرى په مينځ كښې شهيد شوې دې(8) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
⑦ ابى بن كعب رضي الله عنه: دحضرت ابى بن كعب رضي الله عنه حالات په كتاب العلم، باب ما ذكر ذهاب موسى عليه الصلاة والسلام فى البحر الى الخضر،، لاندې تيرشوى دى _(9)

قوله: قلت لابن عباس :ان نوفا البكالى يزعم ان موسى ليس بموسى بنى اسرائيل، انما هوموسى اخر: سعيد بن جبير رحمه الله فرمائى چه ما حضرت ابن عباس رضي الله عنه

---

(1) تهذيب الكمال (ج۳۰ص۶۵)_
(2) دشيوخ او تلامذۀ دپاره اوګورئ، تهذيب الكمال (ج۳۰ص۶۵)_
(3) هم برنې حواله _
(4) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ص ۴۹۰)_
(5) الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۳)_
(6) تهذيب الكمال (ج۳۰ص۶۶)_
(7) تهذيب الكمال (ج۳۰ص۶۶) _
(8) تهذيب التهذيب (ج۱۰ص۴۹۰)
(9) كشف البارى (۳ص۲۹۱)_

ته اوئي چه د نوف بکالي دعوى ده چه په قصه د خضر عليه السلام موسى دبنى اسرائيلو نبى حضرت موسى عليه السلام نه دې، بلکه دا بل څوک موسى دې۔

داروايت مخکښې تير شوې دې۔(١) په دې کښې دحضرت ابن عباس اودحضرت حربن قيس رضى الله عنهما په مينځ کښې مناظره مذکورده، هغه مناظره بله ده، اودهغې تعلق دحضرت خضر عليه السلام سره دې يعنى په هغې کښې دا اختلاف وو چه موسى عليه السلام چاته ورغلې ووهغه څوک وو؟ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمائيل چه هغه خضروو او حر بن قيس څوک بل څوک يادولو، ليکن په يو روايت کښې هم نشته چه هغوى څوک يادولو۔

اوپه روايت باب کښې چه کومه مناظره ده دهغې تعلق ،،دحضرت موسى عليه السلام،، سره دې، دسعيد بن جبير رحمه الله اودنوف بکالى رحمه الله په مينځ کښې مناظره په دې خبرې وه چه کوم موسى خضر عليه السلام ته ورغلى وو هغه موسى بن عمران نبى دبنى اسرائيلووو او کهٔ څوک بل څوک وو؟ نوسعيد بن جبير خو وائى چه هغه هم موسى بن عمران دبنى اسرائيلو نبى وو، او نوف بکالى وائي چه هغه بل موسى دې، يعنى بن ميشا بن يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليهم السلام دې اودحضرت موسى عليه السلام نه مخکښى تير شوې دې او دې هم نبى مرسل وو، داهل تورات هم دا رائې ده۔(٢)

حضرت سعيدبن جبير رحمه الله دحضرت عباس رضى الله عنهما نه تپوس اوکړونو هغه روته دنبى اکرم صلى الله عليه وسلم حديث واورولو اودا ئې ورته اووئيل چه کوم موسى دحضرت خضر عليه السلام سره ملاوشوې وو هغه موسى دبنى اسرائيلووو

قوله: فقال كذب عدوالله: حضرت ابن عباس رضى الله عنهما اوفرمائيل چه دالله دښمن دروغ وائيلى دى۔

ابن التين وغيره تمام شراحو رائې داده چه حضرت ابن عباس چه خبره اوکړه نو ددې مقصد دانه دې چه نوف بکالى د اولياء الله نه خارج شواو په اعداء الله کښې داخل شوې دې۔ بلکه دعلماء حق عادت دې چه کله خلاف حق خبره واورى نودهغوى په طبيت کښې حرکت راشي، نوپه داسې موقع باندې سخت کلمات ترې اوواتيلې شى، او ددې حقيقت مرادنه وى۔(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ممکن ده چه حضرت ابن عباس رضى الله عنهما ته دنوف دايمان دصحت باره کښې شک شوې وو، ځکه ئې داسې سخته خبره کړې وى۔(٤)

ليکن دايو احتمال محض دې ددې هيڅ څه حقيقت نشته، په اصل کښې د حضرت ابن عباس اودحر بن قيس رضى الله عنهما په مينځ کښې چه کله مناظره شوې وه په هغه وخت کښې حضرت ابن

---

(١) اوګورئ صحيح البخارى (ج١ص١٧)، کتاب العلم، باب ماذکر فى ذهاب موسى عليه السلام فى البحر الى الخضر، رقم (٧٤)، وباب الخروج فى طلب العلم، رقم (٧٨)_

(٢) اوګورئ عمدة القارى (ج٢ص١٩٣)-

(٣) اوګورئ فتح البارى (ج١ص٢١٩)، او عمدة القارى القارى (ج٢ص١٩٣)_

(٤) فتح البارى (ج١ص٢١٩)_

عباس رضي الله عنهما ته دحضرت ابى رضي الله عنه دحديث علم نه وو دې وجې نه حضرت ابى راغلي او هغوى فيصله اوكړه نوچه كله دسعيدبن جبير او دنوف بكالى په مينځ كښې مناظره اوشوه نودغه وخت كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته حديث معلوم وو او دنوف بكالى كلام بالكل دحديث خلاف وو نوځكه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته جوش راغلواو اوئى فرمائيل ,, كذب عدو الله ،. والله اعلم

قوله: حدثنا ابى بن كعب عن النبى صلى الله عليه وسلم: قام موسى النبى خطيبا فى بنى اسرائيل، فسئل : اى الناس اعلم؟ فقال :انا اعلم: مونږ ته حضرت ابى بن كعب دنبى عليه السلام نه نقل كولو سره حديث واو رولوچه حضرت موسى عليه السلام په بنى اسرائيلو كښې خطبې دپاره اودرېدلو،نودهغوى نه تپوس اوكړې شو چه په خلقو كښې دټولونه زيات عالم څوک دې؟ نواوفرمائيل ئې چه زۀ دټولونه لوې عالم يم

ددواو روايتونو په مينځ كښې تعارض اودهغې ازاله : دارو ايت چه مخكښې تيرشويه دې كښې دى ,, هل تعلم احدا اعلم منك ؟ ،، نو حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل چه ,, لا ،، اوپه روايت باب كښې دى ,,اى الناس اعلم ؟ فقال انا اعلم ،، ـ

حاصل دا چه په روايت باب كښې حضرت موسى عليه السلام دخپل ځان دپاره اعلميت ثابت كړو او ددويم روايت حاصل دا دې چه هغه دخپل ځان نه بل دلوې اعلم نفى اوكړه، ظاهره ده چه داعلميت نه دنفى كولوسره خوداعلم اثبات نه راځى ـ نوددې حل دادې چه په اصل كښې سائل اول دا تپوس اوكړو,, اى الناس اعلم ،، نو حضرت موسى عليه السلام دهغې جواب كښې اوفرمائيل ,,انا اعلم،، نو هغه بيا تپوس اوكړو,, هل تعلم احدا اعلم منك ؟ ،، نوحضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل ,, لا ،، ـ

ايا دحضرت موسى عليه السلام د ,, اعلم نفى كول درست دى ؟:دلته اشكال كيږى چه د حضرت موسى عليه السلام د ,,لا ،، وائيلو سره د ,, اعلم ،، نفى څنګه اوشوه ؟ داخوخلاف واقع ده، ځكه چه الله تعالى فرمائى ,, بلى عبدنا خضر ،، چه زمونږ بنده خضردستانه زيات اعلم دې ـ خودا اشكال دلته ځكه نه كيږى چه حضرت موسى عليه السلام دخپل علم اوزعم په اعتبار سره نفى كړې وه، لهذا دهغوى د ,, انا اعلم ،، وائيل خلاف واقع نه وو ځكه چه څنګه هغوى په خپل ګمان كښې ګڼړل هم هغسې خبر ئې وركړو، خپل ځان دپاره اعلميت هغوى د خپل ګمان په اعتبارسره ثابت كړې وو نه چه دنفس الامر په اعتبارسره، لهذا دالله جل شانه قول ,, بلى عبدنا خضر ،، بلكل ټيک دې،هغه دنفس الامر په اعتبارسره دې ـ والله اعلم ـ

فائده: دلته يوه مسئله بله هم حل شوه،اوهغه دا چه دمعتزله په وړاندې كذب الخبر دې ته وائى چه كوم عمدا خلاف واقع بيان شى ـ

اواهل سنت فرمائى چه كذب هغه خبردې كوم چه خلاف واقع وى كه عمدا وى اوكه سهوا وى، هم دا وجه ده چه الله تعالى دهغه په ,,انا اعلم ،، وائيلولره رد كړل او اوفرمائيلو ,, بلى ،،

عبدنا خضر،، _ دجواب حاصل دا دي چه حضرت موسى علیه السلام دخپل خان پاره فی الواقع اعلمیت نوثابت کړي، بلکه دخپل گمان اوظن په اعتبار سره کړې وو په دې باندې څه گرفت نشته، اوس دگمان اوظن په اعتبارسره دهغوی خبره ټیک ده، چه دهغوی کوم گمان وو نو دهغوی خبرهم دهغې مطابق وو۔ والله اعلم

قوله: فعتب الله علیه اذ لم یرد العلم الیه: بس الله تعالى په هغوی باندې عتاب اوفرمائیلو چه هغوی علم دالله تعالى طرف ته اونه سپارلو او دا ئ او نه وائیل چه ,,الله اعلم،، ,,عتاب،، وائي ناراض کیدوته، دادتغیر نفسانی اثردې او الله تعالى دتغیراتو نه پاک دې ددې وجې نه علماء ارشاد فرمائي چه ,,د عتب الله،، معنى ده ,, آخذه،، الله تعالى دهغوی مواخذه اوفرمائیله، حضرات انبیاء کرام علیهم السلام دالله تعالى مقرب ترین بنده گان دی، دهغوی نه په معمولی خبرو باندې هم مواخذه کیږی،الله تعالى ته داعنوان خوښ نه شو، بلکه دوی لره پکاروو چه دې علم ئ دالله تعالى طرف ته سپارلې وو او دا ئ وائیلې وو چه ,, الله اعلم،، _ (۱)

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه دالله تعالى عتاب حضرت موسى علیه السلام لره په دې وجه اوشو چه هغوی لره مطلق ددې جواب نو ورکول پکار _ (۲)

لیکن ابن منیر رحمه الله فرمائی چه څما په نیز دا صحیح خبره نه ده چه هغوی لره جواب ورکول نه وو پکار ،بلکه دالله تعالى دعلم طرف ته واپس کول متعین وو، که چرته موسى علیه السلام د,, انا،، وائیلوسره ,, والله اعلم،، هم وائیلې وې نوعتاب به نه وو شوې ـ دعتاب وجه داده چه هغوی ,, انا اعلم،، خو اوئیل لیکن دې سره ئ ,, الله اعلم،، اونه وئیل -(۳) والله اعلم

قوله: فاوحى الله الیه ان عبدا من عبادي بمجمع البحرین هو اعلم منك: الله تعالى حضرت موسى علیه السلام ته وحی اوکړه چه دمجمع البحرین سره څما په بندگانو کښې یو بنده دې، کوم چه ستا نه لوي عالم دې ـ دمجمع البحرین نه مراد بحرفارس اوروم ملتقى دې، چرته چه دواړه یوځې کیږی ـ (۴)

بیادلته دحضرت خضر علیه السلام چه کوم اعلمیت مذکوردې هغه مخصوص اعتبار سره دې، دحضرت خضر علیه السلام سره دموسى علیه السلام په نسبت د,, کونیاتو،، علم زیات وو،اودحضرت موسى علیه السلام سره دحضرت خضر علیه السلام په نسبت د,,شرعیاتو،، علم زیات وو، لیکن په یو جزئی حیثیت سره دحضرت خضر علیه السلام په حضرت موسى علیه السلام باندې یوقسم تفوق حاصل وو۔

---

(۱) اوگورئ فتح الباری (ج۱ ص۲۱۹)، او عمدة القاری (ج۲ص۱۹۳)_

(۲) فتح الباری (ج۱ص۲۱۹)_

(۳) المتواری علی تراجم ابواب البخاری (ص ٦٤)، او فتح الباری (ج۱ص۲۱۹) _

(۴) اوگورئ الجامع لاحکام القران للقرطبی (ج۱۱ص۹) _

قوله: قال: يارب، وكيف به؟: عرض ئ اوكړو چه اې پررودیګارهغوى ته رسېدل به څنګه وى؟ کله چه حضرت موسى عليه السلام ته ده معلومه شوه چه يولوئ عالم دې وخت کښې موجود دې نوحضرت موسى عليه السلام ته دهغه سره دملاقات اودهغه نه دعلم حاصلولوشوق پېداشو، حضرت موسى عليه السلام دخپل ګمان په اعتبارسره ،، انا اعلم،، وائيلي وو، په غوراوتتبع سره ئ نه وائيلي، اوس چه کله الله تعالى دخپل يوبنده ذكر اوکړو نو هغه اوائيل چه ،، كيف به ؟،، اى ،، كيف اللقاء به ؟،، چه دهغى سره دملاوېدو به څه صورت وى ؟

قوله: فقيل له: احمل حوتاً فى مكتل: هغه ته اوائيلې شو چه په يوزمبېل (شکور) کښې يو محنې (کب) خان سره واخله ـ

دكتاب التفسير کښې په يوروايت کښې دې ،، حتى تاخذ نونا ميتا حيث ينفخ فيه الروح ،، ـ (۱) چه يو مړ کب خان سره واخله نو چه چرته په دې کښې روح واچولې شى هلته به خضر عليه السلام ملاوشى ـ

قوله: فاذا فقدته فهو ثم: چه چرته مو دې اورک کړو هم هلته به هغه موجود وى ـ دكب دورکېدو مطلب دادې چه کله په هغې کښې روح واچولې شى اوهغه په اوبو کښې ډوب شى نوتاته به هغه هلته ملاوشى ـ

قوله: فانطلق وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحملا حوتاً فى مكتل، حتى كانا عند الصخرة وضعا رؤسهما وناما: حضرت موسى عليه السلام خپل خادم يوشع بن نون دځان سره کړو اوروان شول، دې دواړو يو کب په يو پچئ کښې واخستلو، کله چه هغوى يوې ګټې ته اورسېدل نودواړو خپل سرونه کېښودل او اوده شول ـ

قوله: فانسل الحوت من المكتل: کب دپچئ نه غلې شانته روان شو ـ

امام بخارى رحمه الله په کتاب التفسير کښې دسفيان بن عيينه رحمه الله په طريق سره هم داحديث نقل کړې په دې کښې دى :

,, قال سفيان : وفى حديث غير عمرو، قال : وفى اصل الصخرة عين، يقال لها : الحياة، لا يصيب من مائها شيء الاحيى، فاصاب الحوت من ماء تلك العين، قال : فتحرك، وانسل من المكتل، فدخل البحر،، ـ (۲)

,, سفيان رحمه الله فرمائي چه دعمروبن دينارنه علاوه دنورو حضراتوپه روايت کښې دى چه ددهغې ګټې (چټان) دلاندې يوه چشمه وه، چه هغې به ,,حيات،، يعنى اب حيات، وئيلې کېدو هغه به چه کوم څيزته لګيدل دې نوهغه به جوندې کېدو، نوبس هغه کب ته هم دغه اوبۀ اولګيدې، اوپه کب کښې حرکت پيداشواوهغه دپچئ نه وتلوسره سمندرته داخل شو،، ـ

قوله: فاتخذ سبيله فى البحر سربا وكان لموسى وفتاه عجباً: نوکب په سمندرکښې

---

(۱) صحيح البخارى (ج ۲ ص ۶۸۹) كتاب التفسير، باب : (فلما بلغا مجمع البحرين نسيا حوتهما)، رقم (۴۷۲۶)

(۲) صحيح البخارى (ج ۲ ص ۶۹۰) كتاب التفسير، باب (فلما جاوزا قال لفتاه : اتنا غداءنا....)، رقم (۴۷۲۷)_

سرنګ جوړولوسره خپله لاره اختيارکړه دحضرت موسى عليه السلام دخادم دپاره دتعجب سبب جوړشو۔

دكتاب التفسيرپه روايت كښې دى :,, وامسك الله عن الحوت جرية الماء، فصارعليه مثل الطاق،،_[1] الله تعالى دكب نه دابوبهېدل ايسارکړل نودده دپاره دايوه طاقچه جوړه شوه،،_ حضرت يوشع عليه السلام چې کله دا كيفيت اوكتلونوده ته ډيرتعجب اوشو،او روستوچې حضرت موسى عليه السلام هم ددې كيفيت علم اوشو اوپه واپس راتوباندې ئې دغه خې اوكتلونوهغه ته هم تعجب اوشو۔

قوله: فانطلقا بقية ليلتهما ويومهما: هغوى دواړه باقى شپه او ورځ مزل اوكړو۔

بعضې حضرات وائى چې داپه اصل كښې ,, بقية يومهما وليلتهما،،دې دلته قلب واقع شوې دې،څنګه چې دكتاب التفسيرپه روايت كښې په صحيح توګه باندې راغلى دى[2] اوددې قرينه داده چې دې نه پس ,, فلما اصبح ....،،، راغلې دې او,, اصبح،، دشپې نه پس وى دورځې نه پس نه وى ـ[3]

حافظ ابن حجررحمه الله فرمائى چې كيدشى د,, فلما اصبح،،معنى داوى چې ,, ددغې شپې صباشوكوم چې ددغې ورځې نه پس راځى دكومې ورځې چې دلته تذكره شوې ده،،_ مطلب داشوچې دشپې باقى حصه ئې هم تلل اومزل ئې كولوتردې چې ورځ شوه اوټوله ورځ ئې هم مزل اوكړوبياشپه راغله اودغه شپه ئې هم مزل اوكړواوبياسحرشو_[4]
ليكن اقرب اونزدې خبره هم هغه ده كومه چې وړاندې بيان شوه،څكه چې ددغه روايت په بل طريق كښې د ,,يوم،،تقديم په ,,ليلة،،باندې راغلې دې ـ

قوله: فلما اصبح قال موسى لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا:
كله چې سحرشونو موسى عليه السلام خپل خادم ته اوفرمائيل چې زمونږخوراک راوړه مونږته ددې سفرنه ډيره ستړيتوب اورسيدو۔
اوداهله چې كله دوى دصخرې نه واوړېدل نوموسى عليه السلام اوږې شو ددې نه مخكې داولږې او د ستړيوالى هډوڅه احساس نووشوې ۔

قوله: ولم يجد موسى مسا من النصب حتى جاوز المكان الذى امربه: حضرت موسى عليه السلام ته دستومانتيا هډوڅه اثرهم محسوس شوې نو،تردې چې دهغه ځې نه هم واوړېدل كوم ځې ته چې درسيدلوحكم دالله تعالى دطرف نه شوې وو۔

[1]) صحيح البخارى (ج٢ص٦٨٧) كتاب التفسير،باب :(واذ قال موسى لفتاه: لابرح حتى ابلغ مجمع البحرين اوامضى حقبا....)رقم (٤٧٢٥)_
[2]) هم برنئ حواله_
[3]) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)_
[4]) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)_

داسې معلومېږي چې تردغه خې پورې دوی سره خدائی طاقت اوتانیدوو ،نوځکه دوی ستړي نه شواوددې نه پس چې کله دمنزل نه اوړېدل نوځکه ورته ستومانتیا محسوسه شوه،دې دپاره چې دوی ډیرمخکې لاړنه شي ـ

قوله: فقال له فتاه: ارایت اذ اوینا الی الصخرة فانی نسیت الحوت،قال موسی :ذلك ماکنا نبغی: دوی ته خپل خادم عرض اوکړوچې جی ماخوتاسووانیل چې کله مونږګټې ته اورسېدونوکب اوتختېدو خو مانه ددې ذکر هیرشولو،نو موسی عليه السلام اوفرمائیل چې هم ده خومونږتلاش کولو۔

قوله: فارتداعلی آثارهما قصصا: بس دی دواړه راواپس شول اود خپل قدمونوپه نشانونوباندې راتلل۔

قوله: فلما انتهیا الی الصخرة اذا رجل مسجی بثوب اوقال :تسجی بثوبه:چې کله هغوی دواړه ګټې ته اورسیدل نوناساپه یوسړې دې چې، خان نه ئې کپړه تاواکړې وه یا کپړه ئې اغستې وه ـ

داحضرت خضر عليه السلام دې دده تفصیلی حالات اوده سره متعلقه مباحث مونږ روستوپه ,,باب ما ذکرفی ذهاب موسٰی....،، ،لاندې لیکلی دی ـ

علامه داودی رحمه الله دې روایت لره ,,وهم،،ګرزولې دې، اوددې بنیاددا دې چې هغوی حضرت خضر عليه السلام دګټې سره نه بلکې، جزیرې سره موندلې وو، اودلته په دې روایت کښې مذکوردی چې کله ګټې ته اورسیدل نوهغه سره ملاقات اوشو۔ (۱)

خود ,,وهم،،ګرځولوڅه ضرورت نشته،دواړه روایتونه جمع کولې شوچې اول هغوی ګټې ته اورسیدل بیادتتبع اوتلاش نه پس هغه په جزیره کښې ملاوشو۔ (۲)

ځکه چې دمسلم شریف په روایت کښې دې ,, فاراه مکان الحوت، قال :ههنا وصف لی، فذهب یلتمس فاذاهوبالخضر مسجی ثوبا ،،۔ (۳)

فسلم موسٰی حضرت موسی عليه السلام سلام اوکړو۔

قوله: فقال الخضر: وانی بارضك السلام؟:حضرت خضر عليه السلام اوفرمائیل چې ستاپه دې زمکه باندې سلام څنګه ؟ او دکوم خې نه ؟

,,انی،،,,دکیف،،په معنی هم کېدیشی،څنګه چې دکتاب التفسیر په روایت کښې دی،، هل بارضی من سلام؟،،(۴)چې ایازمونږپه دې زمکه کښې هم سلام شته ؟

---

(۱) فتح الباری (ج۸ص۴۱۷) کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما.....)ـ
(۲) حواله بالاـ
(۳) صحیح مسلم کتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر، رقم(۶۱۶۵) ـ
(۴) صحیح البخاری (ج۲ص۶۸۹)کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما....)،رقم (۴۷۲۶) ـ

اوداد ,, من اين،، په معنى هم ممكن دې چې دلته سلام دكوم خې نه راغللو؟ ګويا چې په دې مخ دزمكې ياخودبلاد كفردابادې نه يادا چې دغلته دسلام څه بله طريقه مروجه وه، نوهغوى تپوس اوكړوچې دلته سلام دكوم خې نه راغللو؟(١)

دمسلم شريف په روايت كښې دى ,, فكشف الثوب عن وجهه قال : وعليكم السلام،،_(٢)
ددې نه معلوميږى چې حضرت خضر عليه السلام دسلام جواب وركړې وو. ددواړو روايتونو په مينځ كښې تطبيق داسې كيدشى چې حضرت خضر عليه السلام رومبې دسلام جواب وركړو.بيا په تعجب سره تپوس اوكړو,, انى بارضك السلام؟،،_(٣)

قوله: فقال : انا موسى: موسى عليه السلام اوفرمائيل زۀ موسى يم ـ

دكتاب التفسير په روايت كښې دى ,, من انت، .قال انا موسى،،_(٤) ګويا چې,, انا موسى،، دخضر عليه السلام دسوال په جواب كښې وائيلې شوى دى ـ

قوله: فقال : موسى بني اسرائيل ؟قال : نعم: هغوى تپوس اوكړو چې دبنى اسرائيلوموسى ؟ نوارشادئ اوكړوچې او.

صحيح مسلم كښى دابواسحاق په روايت كښې دى چې كله حضرت موسى ,,انا موسى،، اوفرمائيل نوحضرت خضر عليه السلام تپوس اوكړو,, ومن موسى؟ قال : موسى بنى اسرائيل،،_(٥)
البته دعبدبن حميدروايت سره دلته يو اشكال كيږى،اوهغه دا چې كله موسى عليه السلام ,,السلام عليك ياخضر،، ،وائيلوسره سلام اوكړو اوهغوى جواب وركړو,, وعليك السلام يا موسى،، ګويا چې هغوى دشروع حضرت موسى عليه السلام پيژندلې وو.بياحضرت موسى عليه السلام تپوس اوكړو. ومايدريك انى موسى،، ؟ تاته چا اووائيل چې زۀ موسى يم ؟،، نو هغوى جواب وركړو,, ادراني بك الذى ادراك بى،، ماته ستا باره هغه چاخبر راكوچا چې تاته څما باره كښې خبردركړې دې ـ(٦)

دې نه معلوميږې چې ,, من انت ؟،،او,, موسى بنى اسرائيل ؟،،، وائيلوسره هډوسوال نه دې شوې ـ حافظ رحمه الله فرمائى چې دصحيحنودروايت په مقابله كښې دعبدبن حميدوالا روايت ثبوت مشكوك دې ـ(٧) والله اعلم

---

(١) اوګورئ فتح البارى (ج١ص ٢٢٠) ـ
(٢) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر،رقم (٦١٦٥)ـ
(٣) فتح البارى (ج٨ص٤١٧) كتاب التفسير،باب (فلمابلغا مجمع بينهما.....)ـ
(٤) صحيح البخارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير،باب :(فلما بلغامجع بينهما.....)،رقم (٤٧٢٦) ـ
(٥) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر،رقم (٦١٦٥) ـ
(٦) فتح البارى(ج٨ ٤١٧) كتاب التفسير،باب:(فلمابلغامجمع بينهما.....) ـ
(٧) هم برنئ حواله ـ

قوله: قال :هل اتبعك على ان تعلمنى مما علمت رشدا: موسى عليه السلام اوئيل چې ايا زۀ تاپسې روستونه څم چې دالله تعالى دطرف نه تاته چې كوم علم اوهدايت دين ښودلې شوې دې نو دهغې ته ماته ښودنه اوكړې ؟

,, رشد،،(بضم الراء وسكون الشين المعجمة) او ,, رشد،،(بفتحتين) په دواړوطريقوسره لوستلې كيږى،(1)داكثروعلماؤ په نيز دا دواړه په يو معنى دى ـ(2)

بعضې حضرات وائى چې بفتحتين ,, دين،،په معنى كښې دى او ,,رشد،،(بضم فسكون) صلاح نظر يعنى هدايت ته وائيلې كښږى ـ(3)

بيا ,, رشدا،، ,,د تعلمنى،، مفعول ثانى دې، دې وجې نه منصوب دې ـ,,دعلمت،،مفعول ثانى جوړول لرې خبره ده (4)

قوله: قال: انك لن تستطيع معى صبرا : اوفرمائيل چې اې موسى:ته به ماسره صبر اونه كړې شې ـ

قوله: ياموسى :انى على علم من علم الله علمنيه لا تعلمه انت، وانت على علم علمكه لا اعلمه : اې موسى زۀ دالله دعلومونه په يو مخصوص علم كښې يم كوم چې الله تعالى ماته ښودلې دى، ته هغه نه پيژنې او ته په يو مخصوص علم باندې يئ كوم چې الله تاته ښودلى دى هغه زۀ نه پيژنم ـ دحضرت موسى عليه السلام سره علوم تشريعيه وو،اودحضرت خضر عليه السلام سره علوم تكوينيه ـاو دا چې فرمائيلى دى ,,لاتعلمه انت،،او,, لا اعلمه،،ددې مطلب دادې چې نه ته كلى طور باندې ځمادعلوم نه واقف يئ اونه زۀ ستا دعلومونه كلى طورباندې واقف يم ـ

ظاهره داده چې حضرت موسى ته دبعضې,, كونياتو،،علم وو،اوحضرت خضر عليه السلام ته دشريعت دومره علم به خامخه ووچې دهغې په رڼړه باندې هغه خپله عقيده صحيح ساتلې وې اوعمل يئ پې كولو ـ(5)

يو اشكال او دهغې جواب :دلته دا اشكال شوې دې چې الله تعالى په موسى عليه السلام باندې كوم نكيرفرمائيلې وو په هغې كښې حضرت خضر عليه السلام ,, اعلم،، ګرزولې شوې وو، څنګه چې فرمائيلې شوى دى ,, ان عبدا من عبادى بمجمع البحرين هواعلم منك،،(كمافى حديث الباب) يعنى يو بنده په مجمع البحرين كښې اوسيږى هغه ستا نه زيات علم والادې ـ

(1) فتح البارى (ج۸ص۴۱۷و ۴۱۸) ـ
(2) .حواله بالا ـ
(3) فتح البارى (ج۸ص ۴۱۸) ـ
(4) حواله بالا
(5) اوګورئ فتح البارى (ج۸ ص ۴۱۸) ـ

اعلم داسم تفضيل صيغه ده او اسم تفضيل ددې خبرې متقاضي وي چې مفضل او مفضل عليه په نفس فعل كښې شريک وي، لهذا اس دامطلب رااوتلوچې حضرت موسى او حضرت خضرعليهما السلام دواړه په ,, علم ،، كښې مشترک دی او چې كله ددواړو په علم كښې دنوعيت تشريعي اوتكويني په اعتبار سره اختلاف پيدا شونوبيااشتراک كوم ځې كښې راغللو؟ نولهذا ,, اعلم ،، ونيل څنګه صحيح شو؟

ددې اشكال جواب هم هغه دې دكوم طرف ته چې اس اشاره اوشوه چې فى الجمله خودواړه دعقائدو اواعمالوعلومو كښې متحدوو، كه حضرت موسى عليه السلام په يوعلم كښې نه ماهرووپوحضرت خضر عليه السلام په قدرضرورت دهغې نه واقف وو، دهغه رنګه كه حضرت خضر عليه السلام ته دكونياتوعلم زيات وو، خوڅه نه څه دتكوينياتوعلم حضرت موسى عليه السلام ته هم وو، ګوياچې په نفس علم شريعت اوعلم كونيات كښې فى الجمله دواړه شريک وو، ددې نه پس حضرت خضر عليه السلام ته په علم تونيه كښې په حضرت موسى عليه السلام باندې تفوق حاصل وو، نو لهذاحضرت خضر عليه السلام ته دحضرت موسى عليه السلام په مقابله كښې ,, اعلم ،، وائيلوكښې نه څه اشكال شته اونه په دواړوكښې څه تعارض ـ والله اعلم ـ

قوله: قال :ستجدني ان شاء الله صابرا ولا اعصي لك امرا: حضرت موسى عليه السلام اووئيل چې ان شاء الله ته به ما لره صابر اومومې اوزۀ به ستا ديوحكم نه به هم مخ نه اړوم ـ

قوله: فانطلقا يمشيان على ساحل البحر، ليس لهما سفينة، فمرت بهما سفينة، فكلموهم ان يحملوهما، فعرف الخضر فحملوهما بغيرنول: بس هغوي دواړه ددرياب په غاړه روان شو، او دهغوى سره كشتي نه وه اچانكې يوه كشتي تيرد له نوهغوى ورسره خبره اوكړه چې مونږ دځان سره سوارۀ كړې، چې خضر عليه السلام ئې اوپيژندلونو بغير دڅه كرايه اومعاوضې نه ئې سوارۀ كړل ـ

حضرت خضر عليه السلام خو اول معذرت اوكړو چې ته څماسره نه شې تللې، ځكه چې څمامعاملات دتكوينياتوسره متعلق دي، اوهغه دظاهر شريعت په اعتبارهغه قابل اعتراض دى اوته به څه ظاهرې بدئې لره اوګورې اوچپ به پاتې نه شې ـ

ليكن حضرت موسى عليه السلام شوق دمجبورئ د لاسه دمكملې اتباع اويه يو موقعه باندې هم دتنقيد اواعترض نه دځان ساتلو وعده اوكړه نوهغوى دځان سره دبوتللواجازت وركړلو ـ

ددې نه پس درياب په غاړه روان شول، دهغوى سره خپله څه كشتې نه وه چې په هغې كښې سوارۀ شوې وې، په دې كښې يوكشتې راغلله، دكشتې والوسره دهغوى خبرې اوشوې نو هغوى حضرت خضر عليه السلام اوپيژندونو بغيردڅه معاوضې اوداجرت نه يې هغوى كينول

قوله: فجاء عصفور فوقع على حرف السفينة، فنقرنقرة او نقرتين في البحر: په دې كښې يوه چنچړه راغلله اود كشتې په غاړه كيناسته، اوپه درياب كښې يې يودوه ځله مخوكه ووهله ـ ,, عصفور ،، وړې مرغې ته وائيلې كيږي ـ

ددې نه بعضود دې مراد ,,صرد،، نومې مرغې وائيلې ده ـ (١)چې په اردو كښې ورته ,,لتوره،، وائيلې كيبږى ـ (٢)بعضې حضرات وائي چې دا ,,خطاف،، يعنى ښاپېرك وو ـ (٣)والله اعلم

قوله: فقال الخضر: ياموسى ،مانقص علمى وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور في البحر: حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل اې موسى :خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه صرف دومره اخستې دې څومره چې دې چنچړې سمندر نه واخستلې ـ

دلته لفظ د ,,نقص،، وارد شوېدې چې معنى يې دكميدوده،نولهذا اوس به يې مطلب داشي چې خما اوستاددواړو علم دالله تعالى علم نه دومره كم كړلو څومره چې دې چنچړې ده سمندر اوبونه كمې كړې ـخوڅنگه چې دا خبره منلې شوې ده چې الله تعالى علم غيرمتناهى دې، دمتناهى ددې سره هيڅ نسبت نشته،نولهذاپه دې نقص څه سوال دې ؟ددې د جواب وركولوسره شارحينوليكلى دى چې دلته ,,نقص،، په خپله ظاهرى معنى باندې نه دې،بلكه ددې معنى د ,,اخذ،، ده نو لهذااوس به مطلب دا شى ,,ما اخذ علمى وعملك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور من البحر،، ـ يعنى خما اوستايعنى ددواړو علم په يو ځې سره دالله تعالى علم نه چې څومره علم اخستې دې نودهغې نسبت هم دومره دې څومره چې ددې چنچړې په مخوكه كښې دموجود اوبونسبت چې سمندرسره دې ـ (٤)

بعضې علماء ليكى چې دلته ,,علم،، په معنى د ,,معلوم،، سره دې او مطلب دا دې چې دالله جل شانه دمعلوماتواوزمونږ په معلوتوكښې بس دا نسبت دې كوم چې ديوې قطرې دسمندرسره دې ـ (٥)

او بعضې حضراتوداوائيلې دى چې په دې كښې ,, الا،، د ،، ولا،، په معنى دې گويا اوس په تقدير داسې وى ,,مانقص علمى وعلمك من علم الله ولا كنقرة هذا العصفور،، ـ خما اوستا علم دالله تعالې دعلم نه هيڅ هم كم نه كړل، تردې چې ددې چنچړې دمخوكې داوبوپه مقدارهم كم نه كړو(٦)

امام اسماعيلى رحمة الله فرمائى چې داطرزتعبير مبالغة دنفى مطلق دپاره دې،يعنى چنچړې يا يومارغه دسمندرنه ديو څيز هم كمې اونه كړو،دهغه شان خما اوستاعلم دالله تعالى دعلم نه هم هيڅ كمې اونه كړو،اوهم داسې ده څنگه چې يو شاعر وئيلې دى:

---

(١) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)ـ
(٢) اوگورئ مصباح الغات (ص٤٦٦) ـ
(٣) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)ـ
(٤) فتح البارى (ج١ص٢٢٠) ـ
(٥) هم برنئ حواله ـ
(٦) هم برنئ حواله

ولاعیب فیهم ان سیوفهم بهن فلول من قراع الکتائب

«یعنی په هغوی کښې هیڅ عیب نشته سوا ددې نه چې دهغوی په تورو کښې ددښمن لښکر دمقابلې دوجې نه غانښونه پیدا شوې دې۔

په دې شعر کښې دا وائیل مقصود دی چې په دغه ممدوحینو کښې هیڅ عیب نشته، دغه شان دلته هم دالله جل شانه په علم کښې دهیڅ قسمه نقص نه موجود بد وبیانول مقصودی[1]

په کتاب التفسیر کښې دامضمون ډیر په واضحه توګه باندې راغلې دې، څنګه چې فرمائیلې دې ,, والله، ماعلمی وماعلمك فی جنب علم الله، الا کما اخذ هذا الطائر بمنقاره من البحر، ،۔[2] قسم په خدائ پاک چې ستااوځماعلم دالله تعالی علم په بس هم داسې دې لکه څنګه چې دهغې چنچړې دسمندر نه دخپلې مخوکښې په ذریعې اوبۀ واخستې، ،۔

قوله: فعمد الخضر الی لوح من الواح السفینة فنزعه :حضرت خضر علیه السلام دکشتې دتختو طرف ته لاړو په هغې کښې یوه تخته راوسته۔

قوله: فقال موسی قوم حملونا بغیرنول عمدت الی سفینتهم فخرقتها لتغرق اهلها :حضرت موسی اوفرمائیل دې خلقو مونږ بغیردځه اجرت نه کینولواوتاداسې کاراوکړوچې ددی کشتۍ نه دې تخته راوستله چې دا کشتۍ والاغرق کړې؛

حضرت موسی علیه السلام په موقعه باندې سخت الفاظ هم اوئیل. دربیعه بن انس په روایت کښې دی: ان موسی لما رای ذلك امتلاء غضبا وشد ثیابه، وقال: اردت اهلاکهم، ستعلم انك اول هالك،،۔[3]

یعنی حضرت موسی علیه السلام دغصې نه ډک شواوخپل لستوړنې ئې ر اونغستل او ویوائیل ئې چې ته خلقو لره هلاکول غواړې، تاته به زرمعلومه شی دټولونه ړومبې به هم ته هلاکیږې ،،۔

قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطیع معی صبرا؟ :حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل چې تاته مانووائیلې چې ته ځماسره صبرنه شې کولې ؟ حضرت موسی علیه السلام تاپه دې موقع باندې تنبیه اوشوه چې مادوعدې خلاف ورزی اوکړه نوهغوی فورا معذرت اوکړو۔

قوله: قال :لاتؤاخذنی بما نسیت : عرض ئې اوکړوچې ځماپه هیره باندې مؤخذه مه فرمائې۔

قوله: فکانت الاولی من موسی نسیانا: په اول ځل دموسی علیه السلام نه په هیره باندې اعتراض شوې وو۔ د کتاب التفسیر په روایت کښې دی

,,کانت الاولی نسیانا، والوسطی شرطا .والثالثة عمدا،،۔[4]

---

[1]) فتح الباری (ج۱ص ۲۲۰) ۔

[2]) صحیح البخاری (ج۲ص ۶۸۹) کتاب التفسیر،باب : (فلما بلغامجمع بینهما......)،رقم (۴۷۲۶)۔

[3]) فتح الباری (ج۸ص۴۱۹)، کتاب التفسیر،باب :(فلمابلغ مجمع بینهما.........) ۔

[4]) صحیح البخاری (ج۲ص۶۸۹) کتاب التفسیر،باب (فلما بلغامجمع بینهما......)، رقم (۴۷۲۶)۔

په اول خل ئ اعتراض په هیره سره کړې وو، په دوېم خل يې شرط لګلوسره اوئيل ﴿ان سالتك عن شيء بعدها فلا تصحبني﴾[1]
چې که چرته مې ددې نه پس هم اعتراض اوکړونو ته مې دخان سره مه ساته.، او په درېم خل ئ په قصدا اوعمدا کړې وو.،۔

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو مرفوع روايت دې ,, الاولی نسيان، والثانية عذر، والثالثة فراق،،_[2]
په اول خل ئې په هيره سره اعتراض کړې وو، په دوېم خل ئ عذر پيش کړوبه درېم خل ئ فراق

اوجداې راغلله.،۔ البته حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه نه فراء رحمه الله نقل کړې دی ,, ولم ينس موسی

ولكنه من معاريض الكلام،،_[3] يعنی ,, د موسی عليه الصلاة والسلام نه هيره خونه وه شوې،البته داداشارو کنايواودتوريې دقبيلې نه وو،،۔ حافظ رحمه الله فرمائي چې ددې روايت سند ضعيف دې،ددې وجې نه اصل اعتمادپه اولنی رواياتو باندې دې، که چرته داخبره

درست وه نو حضرت موسی عليه السلام په دوېم او درېم خل باندې ولې دمعاريض کلام﴿اعتراض کولو﴾ نه ولې کارنه اخستو ؟۔[4]

قوله: فانطلقا، فاذا غلام يلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر براسه من اعلاه فاقتلع راسه بيده: بيا دواړه روان شول،اچانک يوهلک ورته ملاوشو،چې دنوروهلکانوسره ئ لوبې کولې، حضرت خضر عليه السلام دهغه سردبرۀ نه اونيولو اوبه لاس سره ئ دهغه سردبدن نه جدا کړو ۔

عبدبن حميد دابن جريج روايت نقل کړې دې چې په هغې کښې دی :
,, فاضجعه ثم ذبحه بالسكين،،_[5] چې هغه ئ سملولو اوبيائ په چاړې سره ذبح کړو،،
دغه شان دطبری په يو روايت کښې دی ,, فاخذ صخرة فثلغ راسه _[6] يعنی هغوی يو کانړې اوچت کړواو دهغه سرئ پې اوچولو ـ،،

په دې کښې دااخری روايت کمزورې دې [7]، اګرچې په دې درې اړوکښې تطبيق کيدې شی چې اول ئ په کانړی ورله سر اووهلوبيا ئ په چاقوياپه چړې سره دهغه مرئ کټ کړه، کومه څرمن وغيره به اينختې نو هغه ئ په لاس سره دبدن نه جدا کړه ـ[8] والله اعلم

---

[1] الکهف (۷۶) _
[2] رواه ابن مردويه من طريق عكرمه عن ابن عباس رضی الله عنهما _ فتح الباری (ج ۸ص۴۱۹) _
[3] فتح الباری (ج۸ص۴۱۹) _
[4] هم برنئ حواله
[5] فتح الباری (ج۸ص۴۱۹)
[6] هم برنئ حواله _
[7] قاله الحافظ فی الفتح (ج ۸ص۴۱۹) _
[8] اوګورئ فتح الباری (ج۸ص۴۱۹) _

دکتاب التفسیرپه روایت کښې دی ,, فاحذ غلاما کافرا ظریفا ،،_ [1]
دغه شان دصحیح مسلم وغیره په یو روایت کښې دی ,, واما الغلام فطبع یوم طبع کافرا_ [2]
ددې مطلب دانه دې چې داهلک فی الحال کافرشو، بلکه مطلب دادې که چرته ژوندې پاتې شونوکافربه شي ــ

یو اشکال اودهغې جواب : دلته یو اشکال کیږی چې په حدیث کښې دی ,, کل مولو دیولد علی الفطرة ......،،_ [3] چې هر یو ماشوم په فطرت د دین اسلام باندې پیدا کیږی......،اوددې ماشوم په باره په حدیث کښې تصریح راغلې ده چې دا ماشوم کافرمطبوع شوې وو۔ ددې جواب دادې چې دماشوم دغې نه مستثنی دې،یا دا وئیلې شی چې دفطرت نه مراداستعداد داسلام دې، یعنی په هریو کښې داسلام دقبلولوصلاحیت ایښودې شوې دې، خو دې به دغه صلاحیت دصحیح استعمالولوپه ځې به غلط استعمال کړی او کافربه شي ـ والله اعلم

قوله: فقال موسی : اقتلت نفسا زکیة بغیرنفس ؟: حضرت موسی علیه السلام اوفرمائیل چې تا دیو بې گناه وینه په ناحقه توې کړه؟:

قوله: قال : الم اقل لك انك لن تسطیع معی صبرا؟: ویوائیل چې تاته ما نو وئیلی چې ته څما سره صبرنه شې کولې ؟:

قوله: قال ابن عیینة: هذا اوکد: ابن عینه رحمه الله فرمائي چې دا اولنې کلام ډیرسخت وو۔ ددې نه پس حضرت موسی اوشرمېدواو اوئیلې ,,ان سالتك عن شیء بعدها فلا تصحبنی.....[4]،، اوس که چرته ددې نه پس که مې دڅه باره کښې اعتراض اوکړونوته ما دځان سره مه ساته،،_

قوله: فانطلقا، حتی اذا اتیا اهل قریة استطعما اهلها فابوا ان یضیفوهما : هغی دواړه مخکښې لاړل تردې چې هغوی دیو کلی والوته اورسیدل نودهغوی نه ئ روټې اوغستلو هغې ددی دملمستیا نه انکاراوکړو۔

قوله: فوجدا فیها جدار یرید ان ینقض فاقامه، قال الخضر بیده فاقامه: بیادواړو اوکتل چې په دهغه کلی کښې یودیوال وو چې په غورزېدو ، نوهغه ئ سیدها کړو، یعنی خضر علیه السلام په خپل لاس سره اشاره اوکړه اوهغه ئ نیغ کړو۔

فقال له موسی : لَوْشِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا○

---

[1]) صحیح الباری (ج۲ص۶۸۹) کتاب التفسیر،باب (فلما بلغامجمع بینهما........)، رقم (۴۷۲۶) _
[2]) صحیح مسلم،کتاب الفضائل الخضر، رقم (۶۱۶۵)، ومسنداحمد (ج۵ص۲۱) رقم (۲۱۴۳۵)،والدر المنور (ج۳ص۲۳۷) _
[3]) صحیح البخاری (ج۱ص۱۸۵) کتاب الجنائز، باب ماقیل فی اولاد المشرکین،رقم (۱۳۸۵) _
[4]) کمافی روایة سعیدبن جبیر عندابن مردویه، انظرفتح الباری (ج۸ص۴۲۰) _

حضرت موسى عليه السلام اوئيل كه تا غستل نو په دې كار به دې اجرت اخستې وو.
په يو روايت كښې دى چې حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل:

,, انادخلنا هذه القرية، فلم يضيفونا، لوشئت لاتخذت عليه اجرا،،_(١)

يعنى ,, مونږ دې كلى ته داخل شونو دې خلقونه زمونږ مېلمستيا اوكړه اونه ئې مونږته دخوراك دپاره څه راكړهٔ،ددې په بدله كښې كه تا غستل نو په دې كاربه دې څه اجرت اغستې وو،،.

قوله: قال : هذا فراق بيني وبينك :اوفرمائيل يې چې دا زمااو ستا په مينځ كښې دجدائې وخت دې ـ په قران كريم كښې (٢)نيز د دې حديث په دوېم طرق كښې ددې نه پس تفصيل موجود دې چې حضرت خضر عليه السلام دجدا كيدونه مخكښې ددې واقعاتوپټ اسرار بيان كړل (٣)

قوله: قال النبى صلى الله عليه وسلم :يرحم الله موسى ،لوددنا لو صبر حتى يقص علينا من امرهما :نبى عليه السلام ارشاد اوفرمائيل الله تعالى دې په حضرت موسى عليه السلام باندې رحم اوكړى، مونږ خواهش وو چې هغه صبر كړې وو نو دهغوى نور حالات به هم مونږ ته بيان شوې وو.

قوله: قال محمد بن يوسف: ثنا به على بن خشرم،قال : ثنا سفيان بن عيينه بطوله :محمدبن يوسف فربرى وائى چې على بن خشرم مونږ تادا حديث واورولو، هغوئ اوئيل چې مونږته سفيان بن عيينه داپوره حديث بيان كړو.
داعبارت په بعضې نسخوكښې شته اوپه اكثروكښې نشته،محمدبن يوسف فربرى رحمه الله كوم چې دامام بخارى رحمة الله شاګرددې، هغه دخپل علواسناد بيان كول غواړى چې داروايت امام بخارى عبدالله بن محمدمسندى عن ابن عيينه نقل كوى، او ماتا داروايت دعلى بن خشرم عن ابن عيينه په طريق باندې حاصل دې،په دې شان ګويافربرى دامام بخارى

برابرشو. والله اعلم_

ايا حضرت خضر عليه السلام دحضرت موسى عليه السلام نه افضل وو ؟ :دبعضې جاهلانو ويناده چې د حضرت موسى عليه السلام په مقابله كښې حضرت خضر عليه السلام افضل وو اودا قصه ددې دليل او ګواهي ده ـ ليكن ددې خبرې دحقيقت سره دلرې نه هم تعلق نشته، حضرت موسى عليه السلام چې الله تعالى دكوم رسالت،او كلام اوپه تورات سره خاص كړې دې، بيا دهغوى په شريعت كښې ټول انبياء دبنى اسرائيلوشامل او داخل وو. دې دلا ئلوطرف نظر كولوسره

---

١) صحيح البخارى (ج٢ص ٦٩٠) كتاب التفسير،باب : (فلما جاوزا قال لفتاه ......) رقم (٤٧٢٧) _
٢) اوګورئ سورة الهكف ازايت ٧٩تا٨٢_
٣) اوګورئ صحيح البخارى (ج٢ص ٦٨٧_٦٩٠). كتاب التفسير، رقم (٤٧٦٥_٤٧٦٧)، وصحيح مسلم،كتاب، كتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر، رقم (٦١٦٣_٦١٦٨)

یوعقل مندسړي هم داخبره نشي کولی، دالله تعالی ارشاددي ﴿یموسیٰ انی صطفیتك علی الناس برسلتی وبکلامی﴾ (۱)

اوکه حضرت خضر علیه السلام نبی وو نو په دې خبره دټولو اتفاق دی چې رسول نه وو اوداخبره معلومه او مسلمه ده چې رسول افضل وی دهغه سړی په مقابله کښې چې هغه صرف نبی۔

اوکه علی سبیل التنزل دا اومنوچې حضرت خضر علیه السلام رسول وو،نو بیا هم دحضرت موسی علیه السلام رسالت لوې اودهغوی امت ګنړاو افضل وو۔

اوکه چرته حضرت خضر علیه السلام ولی وونو بیا خودحضرت موسی علیه السلام افضلیت واضح او بین دی (۲)

ایا احکام شریعت لره نظر انداز کولو ګنجائش شته؟ دمذکوره قصې نه بعضې زنادقو دااستدلال کړې دې د عام احکام شریعت تعلق دعواموا و غبی خلقوسره دې، اودخواص امت دپاره دنصوصواوظاهرشریعت ضرورت نشته، بلکه دهغوی دپاره داحکم دې چې کومې خبرې طرف دهغوی د زړهٔ میلان اوشی نوهم هغه دې کوی. ځکه چې ددی زړونه دخیری او ګندګئ نه پاک دی، ددې وجې نه په دهغه زړونوباندې دعلوم الهیه اودحقائق ربانیه ورود کیږی، نوپه دې طریقه هغوی دکائناتو داسرار نه هم خبر وی او جزوی احکامونه هم پیژنی، ددې وجې نه هغوی تا دشریعت کلی احکاماتو حاجت نه پاتې کیږی ځنګه چې دحضرت خضر علیه السلام واقعه ده چې هغوی تاکوم علوم حاصل وودهغې په بنیادباندې هغه داحکام شرعیه ظاهره نه مستغنی شوې وو، دوی دخپل تائیددپاره د مشهورحدیث ,, **استفت قلبك واستفت نفسك ثلاث مرات ...... وان افتاك الناس وافتوك** ،، (۳) نه هم تمسک کړې دې۔

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې دا نظریه محض کفراوزندقه دې، ځکه چې ددې په شاباندې یقینی دشریعت نه انکار مقصود دې،ځکه چې الله تعالی دطریقه اوسنت مقرر کړې دې چې په احکام خداوندی باندې پوهیدل اوخبرتیا بغیردحضرات رسولانواو انبیاء کرامودواسطې نه ممکن نه ده اوالله جل شانه ددې حضرات انبیاؤاورسلانو داطاعت حکم کړې دې اوهم دې ته ئې دهدایت لاره وائیلې ده،په دې خبره باندې دسلف اجماع هم ده۔

اوس که یوسړې دادعوی کوی چې حضرات انبیاءکرامو اورسولان عظاموچې د اوامرو اونواهی کومې طریقې راوړې دی نودهغې پرېښودوسره بله یوه لاره اختیارکړې شی چې ددې وجې نه دحضراتوانبیاء کرامودلارې نه استغناء اوشی نو داسې سړې کافر دې۔

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې داسې قسم دعوی عین دعوی دنبوت ده،ګویاچې حضوراکرم خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم نه پس دهغه سړې دخپل ځان دپاره نبوت ثابتول غواړی،ځکه چې کوم سړې داوائی چې زهٔ دخپل زړه نه فتوی اخلم اوهم داحکم خداوندی دې،نودهٔ تانه دکتاب ضروت شته اونه دسنت حاجت. ګویاچې داسړې دحضواکرم صلی الله علیه وسلم پشان دعوی کوی ,, **ان روح القدس**

---

(۱) الاعراف ۱۴۴_

(۲) اوګورئ فتح الباری (ج۱ ص۲۲۱) _

(۳) مسند احمد (ج ٤ ص۲۲۸) احادیث وابصة بن معبد رضی الله عنه، رقم (۱۸۱۶۹) _

نفث في روعي، ،[1] اوظاهره ده چې دازندیقت اوکفردې[2]

دحضرت موسی او خضرعلیما السلام دقصې نه مستنبط څو فوائد: دحضرت موسی اود خضر علیهما الصلاة والسلام ددې قصې نه ډیرشې فائدې مستنبط کړې شوی دی، څوفائدې دادی :

① ددې قصې نه معلومه شوه چې طالب علم لره دعالم ادب بهرحال ملحوظ ساتل پکاردی، اوپه دوی باندې اعتراضاتونه دی کول پکار که چرته دهغوی په یوه خبره باندې پوهه ولره رانشی نوتاویل دې پکښې کوی ـ

② یوه فائده دامعلومه شوه چې کله دوه مفسدات مخې ته راشی یوعظیم اوبل اخف، نودمفسده عظیمه دفعه کولودپاره دخفیف مفسده ارتکاب کېدې شی ـ

③ ددې قصې نه دشریعت داعظیم اصل هم مخې ته راغللوچې کوم شې په شریعت کښې راغلې وی ټولولره دزړه نه تسلیمول پکاردی، اګرکه دهغې بعضې حکمتونه زمونږ په پوهه کښې رانشی ـ مطلب دادې چې الله جل شانه مونږته کوم شرائع اواحکام راکړی دی هغه په هرحال کښې حجت او واجب التسلیم دی، اوهغه په عقلوباندې حجت دی. عقول په هغې باندې حجت نه دی چې که چرته دهغې حکمتونه په ذهن کښې رانشی نو هغه شرائع او احکام به پرېخودلې شی ـ[3]

۴۵ـ باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

،،وهوقائم،، دمن سال نه حال دې او،، عالما جالسا،، دسال مفعول به دې ـ[4]

دباب سابق سره مناسبت : په تیرشوی باب کښې دحضرت موسی علیه لسلام دحضرت خضر علیه السلام نه سوال کول اوعلم زدهٔ مذکورود، اوپه دې باب کښې دناست عالم نه دولاړ طالب علم علمی سوال کول مذکوردی، په دې شان دواړوبابونوکښې مناسبت ظاهره دې ـ[5]

دترجمة الباب مقصد :ابن المنیررحمة الله اودهغه په اتباع کښې حافظ ابن حجراوعلامه عینی رحمة الله فرمائی چې دامام بخاری مقصوددې باب نه دادې چې که چرته یو سړې په ولاړه ولاړه دیوعالم نه دکومې مسئلې تپوس کوی نو دادهغه حدیث په وعید کښې نه دې داخل په کوم کښې چې حضوراکرم ﷺ فرمائیلې دی :**من احب ان یمثل له الرجال قیاما فلیتبوا مقعده من**

---

[1] حلیة الاولیاء لابی نعیم (ج۱ص۲۸)، ترجمة احمدبن ابی الحواری، وانظرشعب الایمان للبیهقی (ج۲ص۶۷) رقم (۱۱۸۵)، و(ج۷ص۲۹۹)، رقم (۱۰۳۷۶)، ومشکاة المصابیح (ج۳ص۱۴۵۸)، کتاب الرقاق، باب التوکل والصبر، الفصل الثانی، رقم (۵۳۰۰) ـ

[2] اوګورئ فتح الباری (ج۱ص ۲۲۱و۲۲۲) ـ

[3] دفوائد مذکوره اودنوروفائدودپاره اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۹۷) ـ

[4] عمدة القاری(ج۲ص۱۹۶) ـ

[5] هم پورتنۍ حواله

النار،، _(۱) يعنى ,, كوم سړي چې دخوښوي چې خلق دې دهغه دپاره اودريږى نوهغه خپله ټكانه ځانله په جهنم كښې جوړه كړى،، _ګوياچې امام بخارى رحمه الله دافرمائيل غواړى چې كه چرته څوک ناست وى اودهغه نه يوولاړسړى تپوس اوكړې اوهغه دعجب نه هم مامون وى نو په داسې صورت كښې هيڅ حرج نشته _(۲)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چې په مخكښې باب تيرشو ,, باب من برك على ركبتيه عند الامام اوالمحدث،، ددې نه معلومه شوه چې دمحدث په وړاندې په تواضع ادب اواطمينان سره ناسته مناسب ده، اوس داوائيل غواړى چې عندالحاجة په ولاړه باندې هم سوال كولې شې،جلوس اوبروک ضرورى نه دى _(۳)

دلته قابل غور خبره داده چې په ترجمه كښې دوه څيزونه يوجلوس دعالم اوبل قيام دسائل _حافظ وغيره دغرض بيانولو كښې په جلوس عالم باندې نظركړې دې _ اوشيخ الهند رحمه الله په غرض بيانولوسره په قيام سائل باندې نظر كړې دې _

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چونكه په دې حالت سوال كول سوء ادب ګڼرلې كيږى،نوددې وهم دفع كولودپاره امام بخارى رحمه الله ترجمة الباب قائم كړې دې،ځكه چې قاعده ده ,, الضرورات تبيح المحظورات،، _(۴)

داهم عين ممكنه ده چې حضرت امام بخارى رحمه الله ددې ترجمة الباب نه په دې خبره باندې تنبيه كړې وى چې كه چرته دضرورت نه طالب علم ولاړ وى اود عالم نه علم حاصل كړى اوعالم ناست وى نودامباح اوجائزدى، بعضې سلفوبه په ولاړه باندې علم حاصلول ناخوښه ګڼړل، په هغوى باندې ردكړې دې، لكه څنګه چې امام مالک رحمه الله نه چاتپوس اوكړو ,, لم لم تكتب عن عمرو بن دينار ؟،، چې تادعمروبن دينارنه حديثونه ولې اونه ليكل ؟ نو امام مالک رحمه الله جواب وركړو:,, اتيته والناس يكتبون عنه قياما، فأجللت حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اكتبه وانا قائم_(۵)

يعنى ,, چې څنګه زۀ هغوى ته ورغلم نو اومې كتل چې خلق دهغه نه په ولاړه ولاړه حديثونه ليكى، نوماته دا دحديث پاک داحترام نه خلاف محسوس شوه چې په ولاړه ولاړه اوليكم،، _ دغه شان امام مالک رحمه الله اوكتل چې ابوحازم رحمه الله په خپله حلقه حديثونه بيانول،امام مالک

---

۱) سنن ابى داود،كتاب الادب،باب الرجل يقوم للرجل يعظمه بذلک، رقم (۵۲۲۹)، هم دې سره جامع الترمذى، كتاب الادب، باب ماجاءفى كراهية قيام الرجل للرجل،(۲۷۵۵) _

۲) المتوارى (ص٦٤و٦٥)، وفتح البارى (ج۱ص۲۲۲)،وعمدة القارى (ج۲ص۱۹٦)_

۳) الابواب والتراجم (ص۵۷) _

۴) لامع الدرارى (ج۲ص ۳۷۹) _

۵) الجامع لاخلاق الراوى وآداب السامع (۲۲۵)،باب اصلاح المحدث هيئته ......الاحوال التى يكره التحديث فيها،رقم (۹۷۹) _

هغه ځي سره تيرشو اواوني فرمانيل :

,, انی لم اجد موضعا اجلس فيه، فكرهت ان آخذ حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا قائم،، ـ (١)

يعنى ,, ماته دناستي ځي ملاؤنه شو، ددې وجې نه ماته داخبره ښه ښكاره نه شوه چې ځه حضور اكرم ﷺ كوم حديث په ولاړه ولاړه حاصل كړم،، ـ

حضرت امام بخارى رحمه الله دااوښودل چې په داسې طريقه باندې علم حاصلولو اوپه مسئله معلومولو كښې ځه باك نشته، كه چرته ضرورت وى، البته په امام مالک رحمه الله باندې دادب غلبه وه، نوددې وجې نه هغوى په دهغه حالت كښې دهغوى نه اخذحديث خوښ نه كړه ـ

دهغه شان داهم ممكن ده چې امام بخارى رحمه الله د ,, من سال........ ، لفظ راوړلوسره دې خبرې طرف ته اشاره كړې وى چې په ولاړه ولاړه باندې سوال كولوكښې ځه بدئ نشته، البته مستقل توګه باندې په ولاړه باندې علم حاصلول مناسب نه دى ـ دحديث نه په ولاړه ولاړه باندې دعالم نه سوال كولواجازت معلوميږى،ليكن په مستقل توګه باندې دولاړې صورت كښې علم حاصلولواجازت نه معلوميږى ـ

لهذا ممكن ده چې امام بخارى رحمه الله په امام مالک رحمه الله باندې رد نه ئ كړې،بلكه دا ئ ښودلى وى چې كه چرته ضرورت وى اوځوک په ولاړه باندې سوال كوى اوعالم ناست وى نوپه دې ځه مضائقه (بدئ) نشته،بلكه جائزدى ـ

اوامام مالک رحمه الله چې كوم كراهت منقول دې نودمستقل حديثونودليكلوپه باره كې دې چې استاذ ناسته باندې بيان كوى اوټول خلق په ولاړه ولاړه باندې حديثونه ليكى ـ والله اعلم

[١٢٣] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً. فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلاَّ أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» [٢٦٥٥، ٢٩٥٨، ٧٠٢٠]

رجال الحديث

① **عثمان**: دامشهورمحدث عثمان بن محمدبن ابى شيبه رحمه الله دې، دده احوال په كتاب العلم ,, باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة،، لاندې تير شوى دى ـ (٢)

② **جرير** : دا جرير بن عبدالحميدقرط ضبى رازى رحمه الله دې،دده حالات هم په كتاب العلم ,,باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة،،لاندې تير شوى دى (٣)

---

(١) هم برنئ حواله،رقم (٩٧٨) ـ

(٢) كشف البارى (ج٣ص٢٢٩)ـ

(٣) كشف البارى (ج٣ص٢٣٠) ـ

④**منصور**: دامشهور محدث ابو عتاب منصوربن المعتمر السلمی الکوفی رحمه الله دي د دوي حالات هم په کتاب العلم، ،باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة، ، دلاندې تيرشوی دی (۱)

③**ابو وائل**: دابووائل شقيق بن مسلم اسدی کوفی رحمه الله دي ددوي حالات په کتاب العلم، ،باب خوف المومن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر، ، دلاندې تيرشوي دي (۲)

⑤**حضرت ابو موسی اشعری (رض)**: دحضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان، ،باب اي الاسلام افضل، ، دلاندې تيرشوي دي (۳)

قوله: قال: جاء رجل الی النبي ﷺ: يو سړی نبی کريم ﷺ ته حاضر شو.

رجل مبهم،، نه څوک مراددي؟: دبخاري شريف په يو روايت کښې دي :**قال اعرابي للنبي ﷺ** (۴) دا اعرابی يا، ،رجل مبهم، ،څوك دې؟ دطبرانی په يو روايت کښې دي، ، **عن ابي موسی انه قال: يارسول الله**......(۵) ددې نه معلوميږي چه سائل حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه دې،ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دارواية، ،وهم، ، دې ځکه اګرچه حضرت ابو موسی اشعری خوځپل نوم مبهم ساتلو سره هم روايت کولي شي، خو داخبره ډيره بعيده ده چه هغوي ځپل ځان ته، ،اعرابی، ،ووئيلي وي.(۶) همدغه شان دحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه نه هم ددې قسم روايت منقول دې، ،انه قال: **يارسول الله، کل بنی سلمة يقاتل، فمنهم من يقاتل رياء**......(۷) ددېنه معلوميږي چه سائل حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه دې،ليکن د حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه دوي لره، ،اعرابی، ، ګرځول ممکن نه دي،ددې وجه نه ياخوبه داسې وئيلې شي چه دا حديث ضعيف دې اوکه چرې ثابت وي نو دابه په تعدد واقعه باندې محمولولې شي.(۸) البته حافظ بن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته کښې د، ،رجل مبهم، ،ياد، ،اعرابی، ،نه حضرت لاحق بن ضميره رضي الله عنه مراد کيدېشي،چه دهغوي روايت ابوموسی المديني رحمه الله په ځپل کتاب الصحابه کښې نقل کړي دي، ،**وفدت علی النبي ﷺ، فسالته عن الرجل يلتمس الاجر والذکر، فقال: لا شيء له**..(۹) خوددې حديث سندهم ضعيفه دي (۱۰) والله اعلم

---

(۱) کشف الباری (ج ۲ص۲۳۲)_

(۲) کشف الباری (ج ۲ص۵۵۹)_

(۳) کشف الباری ج۲ص ۶۹۰)_

(۴) صحيح البخاری ج۱ص ۴۴۰ کتاب فرض الخمس،باب من قاتل للمغنم هل ينقص من اجره؟رقم ۳۱۲۶)

(۵) فتح الباری ج۱ص۲۸ کتاب الجهاد،باب من قاتل لتکون کلمة الله هی العليا)_

(۶) فتح الباری ج۶ص۲۸)_

(۷) نقله الحافظ عن،،فوائد ابی بکربن ابی الحديد،،انظر فتح الباری ج ۶ص۲۸)_

(۸) حواله بالا)_

(۹) حواله بالا)_

(۱۰) حواله بالا)_

قوله: فقال: يارسول الله، ما القتال في سبيل الله؟ فان احدنا يقاتل غضباً، ويقاتل حمية: دالله په لار کښې جهنګيدل څنګه جهنګيدل دي، ؟ په مونږه کښې څوك دغصې دوجه نه جهنګ کوي اوڅوك دغيرت دوجه نه جهنګ کوي، دبخاري شريف په يوروايت کښې دي، ،الرجل يقاتل للمغنم، والرجل يقاتل للذكر، والرجل يقاتل ليرى مكانه، ، يعني سړې دغنيمت دمال دپاره جهنګ کوي، دشهرت دپاره جهنګ کوي اودريا کارۍ دپاره جهنګ کوي، ، ددې دوانړو روايتونو دملاولونه پس دمعلوميږي چه دقتال سببونه پنځه څيزونه دي، غضب، حميت، غنيمت، شهرت اوريا کاري (١)حافظ رحمه الله فرمائي چه دغصې مآل جلب منفعت وي اودغيرت اوحميت مآل دفع مضرت وي (٢)

قوله: فرفع اليه راسه: نو هغوى خپل سر مبارك ددې كس طرفته اوچت كړو

قوله: قال: وما رفع راسه الا انه كان قائماً: حضرت ابو موسى اشعري رضي الله عنه فرمائي چه هغوى خپل سر مبارك ځکه اوچت کړي ووچه هغه کس ولاړوو. ظاهره خو داده چه ددې جملې وايونکي حضرت ابوموسى اشعري دي، اګرچه داحتمال هم پکښې شته چه ددې وايونکي بل راوي وي (٣)، هم ددې ځائ نه امام بخاري ترجمة الباب اخذ کړيدې، ،من سال وهو قائم عالما جالسا، ،

قوله: فقال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله: تاسو اوفرمائيل چه کم کس ددې خبرې دوجه نه قتال کړي وي چه دالله پاك نوم اودهغه ددين نوم سر بلنده شي نو هغه د، ،في سبيل الله، ،مصداق دې ، يعني دهغه قتال کول به دالله په لار کښې شمارلې شي، دادحضوراکرم صلى الله عليه وسلم دجوامع الکلم څني ده، جمله خو مختصره ده خوهريو څيز ته شامل ده. تاسونه چه کله تپوس اوکړې شو چه انسان ډير کارونه مثال په طور باندې، غصه، غنيمت، شهرت، رياکاري په وجه باندې کوي نو په دې کښې به کم يو صورت دالله په لار کښې شمارلې شي ؟ نو تاسوداسې اونه ووئيل چه په دې کښې يو صورت هم د، ،في سبيل الله مصداق نه دې، اونه موورته داسې اووئيل چه داټول صورتونه په، ،في سبيل الله، ، کښې داخل دي، ددې وجه داده چه په ديکښې په هر يو صورت کښې دمدحې اړخ هم شته اودذم اړخ هم شته دې نوکه تاسو په اثبات کښې جواب ورکړې وونو دذم اړخ به هم په، ،في سبيل الله، ، کښې داخل شوي وو، اوکه په نفي کښې جواب ورکړې وونو دمدحې اړخ به ترينه خارج شوې وو، نوددې وجه نه تاسو جدا جواب ورکړو چه که هر يو صورت وي خوچه دالله (جل جلاله) دنوم اودده ددين سربلندي په کښې مقصودوي اونيت هم خالص وي، (٤)

---

(١) قاله الحافظ رحمه الله فى ا لفتح ج٦ص٢٨)_

(٢) حواله بالا)_

(٣) حواله بالا)_

(٤) فتح البارى ج١ص٣٢٢ و ج ٦ص ٢٩)_

حاصل داچه دقتال سبب خو کله قوت عقلیه وي او کله قوت غضبیه وي او کله قوت شهوانیه وي، نو په دې کښې د ،،في سبیل الله،، د کیدلو صلاحیت صرف په قوت عقلیه کښې دې.(١)

په قتال کښې د اعلاء کلمةالله نه علاوه څه بل غرض نیت: د دې حدیث نه معلومه شوه چه دجهاد او دمجاهدینو چه څه فضائل راغلي دي نو هغه دهغه مجاهدینو دپاره دي چه څوک داعلاء کلمة الله دپاره جهاد کوي لهذا ،،من قاتل لتکون کلمة الله هي العلیا فهو في سبیل الله،، مطلب به داشي چه،،لا یکون في سبیل الله الا من کان سبب قتاله طلب اعلاء کلمة الله فقط،، یعني دکوم کس سبب قتال چه اعلاء کلمةالله وي نو داهغه قتال به ،،في سبیل الله،، شمارلې شي اوکه په دې کښې ئې دمذکوره اسبابو نه دیوسبب اضافه اوکړله نو دهغه قتال به ،،في سبیل الله،، نه نه شمارلې کیږي. لیکن په دې کښې دااحتمال هم شته دې چه ددې معنی داشي چه یوکس اراده خود اعلاء کلمة الله کړي ده خو ضمناً نه اصلاً اونه مقصوداً دیوبل سبب نیت هم اوکړي نوهغه هم په ،،في سبیل الله،، کښې داخل دې. امام طبری رحمه الله ددې تصریح کړې ده، دجمهورو اومحققینو هم دارائې ده.(٢) والله اعلم

دابوالولید بن الشحنه حلبی حنفی یوه واقعه: امیر تیمور لنګ داسلامی سلطنت دتوسیع اراده اوکړه او اسلامی ښارونه ئې یوبل پسې په خپله قبضه کښې اخستل شروع کړل، کله چه دشام ښارونوته اورسیدو اوهلته کښې ئې وینې تویې کړې نو دهغه ځائې علماؤاوخواص ئې رااوغستل، اودهغې نه ئې تپوس اوکړو چه دقتال،،فی سبیل الله،، دې اوکه نه دې؟ اوددواړو طرفونو مقتولین به په جنت کښې وي اوکه په جهنم کښې؟ علامه ابن الشحنه حنفی رحمه الله دیرذهانت مظاهره اوکړه ځکه که چرته داسې ئې ووئیلې وو چه،، قتلاکم فی النار،، چې ستاسو مړی به په جهنم کښې وي نو تیمورلنګ به خفه شوي وو اودوی ته به دهغه غصه متوجه شوي وه اوکه داسې ئې وئیلی ووچه،،قتلانا،، چه زمونږه مړی به په جهنم کښې وي نو بیا داخطره وه چه تیمور به ورته ووئیل چه تا ولې داخپل خلق نه منع کول؟ لیکن الله تعالی ددې په زړه کښې داخبره واچوله چه دامذکوره حدیث ئې ورته واورولو، یعنی چه کم کس داعلاء کلمةالله دپاره جهاد کوي نو هغه به حقیقی مجاهد اودجهاد دفضائلو مستحق وي، نو تیمور لنګ خاموشه شو.(٣)

۴٦ - باب السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ.

د سابق باب سره مناسبت: په دې باب او په ماقبل باب کښې مناسبت بالکل واضح دې، ځکه چه په تیرشوي باب کښې هم د،،سوال عن العلم ذکروو او په دې باب کښې هم دسوال ذکردې.

دترجمة الباب نه مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلي دي چه امام بخاری رحمه الله داوائي چه عالم مشغول وي نود مشغولې په حالت کښې هم دهغه نه سوال کول جائز دي، خو په دې شرط چه

---

(١) فتح الباری ج ٦ص٢٩)_

(٢) فتح الباری ج ٦ص٢٩)_

(٣) اوګورئ: الضوء الامع ج١٠ ص ٤)_

هغه په خپله مشغولتوب کښې بالکل ډوب نه وي [۱]حافظ ابن حجر رحمه الله صرف دسوال لفظ نه کتلې دي، حالانکه امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې دسوال دلفظ سره لفظ د ، ،فتيا ، ، هم ذکر کړېدې، ،سوال، ، دطالب علم کار دي او ، ،فتيا ، ، دعالم کاردي، لهذا دترجمه غرض داسې بيانول پکاردي چه ددواړو لفظونو لحاظ پکښې اوساتلې شي، علامه ابن بطال رحمه الله اوداودي په تابع داري کښې علامه کرماني اوعلامه عيني رحمهماالله فرمائي چه دامام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه که عالم مشغول وي نودهغه نه په هم هغه حالت کښې سوال کول جائز دي اوهغه عالم دې حالت کښې جواب هم ورکولې شي خو په دې شرط باندې چه په دې مشغوليت کښې جواب ورکول جائزهم وي [۲]حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه ددې باب اودتيرشوي باب مقصد يودې ځکه چه دمشغوليت په وخت کښې سوال کول بې ادبي شمارلې شي نود توهم دلرې کولو په غرض ئې داباب روړې دې چه دضرورت په وخت کښې داپه بې ادبي کښې نه دې داخل چه سړې سوال اوکړي [۳] حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه دامام بخاري غرض ددې ترجمه نه دادې چه اګرچه وخت د مشغوليت هم وي خو ضرورت په وخت کښې دداسې مشغلوتيا په حالت کښې هم په سوال او جواب کښې هيڅ حرج نشته، [۴]حاصل داشو چه درمې جمار په وخت کښې که چرې داعالم نه سوال اوشو نو سوال کول جائز دي، اودغه شان عالم جواب هم ورکولې شي په دې باندې دتنبيه ضرورت ځکه راپيښ شو چه، ،درمې جمار، ، په وخت کښې په سوال جواب کولو کښې داخطره وي چه رش به جوړ شي، چه هغه درمې کونکو والادپاره دتنګې سبب وي نو داهغې تقاضا داوه چه سوال اوجواب دې جائز نشي، خو امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل چه جائز ده، يا خو ئې ددې دوجه نه جواز بيان کړو چه په لاره کښې دعلم تذکره کول دعلم بې قدري ده، نوامام بخاري اوفرمائيل چه هغه دعبادت محفل دې اوس که سوال تعلق هم ددغه عبادت وي کم چه هلته اداکولې شي نو بيا خو سوال کول مناسب دي ځکه چه سوال اونکړې شي نو دعبادت دوخت ختميدلو خطره ده، والله اعلم

[۱۲۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَ الْجَمْرَةِ وَهُوَ يُسْأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ. قَالَ «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلاَ حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلاَّ قَالَ افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ.

---

[۱]) فتح الباری ج۱ص۲۲۳)_
[۲]) شرح صحيح البخاری لابن بطال ج۱ص ۲۰۴،وشرح الکرمانی ج۲ص۱۴۹،وعمدة القاری ج۲ص ۱۹۸)
[۳]) اوګورئ لامع الدراری ج۲ص۳۷۹)_
[۴]) الابواب والتراجم ص۵۷)_

رجال الحديث

①ابو نعيم: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن دكين الملائي الكوفي الا حول رحمه الله ددوى حالات دكتاب الايمان، ،باب فضل من استبرا لدينه، ، دلاندې تيرشوي دي.[1]

② عبد العزيز بن ابى سلمه: دامشهور فقيه اومحدث عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمه الماجشون المدنى التيمى رحمه الله دي اوددهٔ كنيت ابو عبدالله يا ابوالاصبغ دي، دادې دنيكه ابوسلمه نوم ميمون يا ديناردي[2] دوى دامام زهرى، محمد بن المنكدر، وهب بن كيسان، هلال بن ابى ميمونه، اودخپل تره يعقوب بن ابى سلمه، سهيل بن ابى صالح، عبدالرحمان بن القاسم بن محمد، عبدالله بن الفضل الهاشمى، عبدالله بن دينار، سعد بن ابراهيم، هشام بن عروة اودايوب سختيانى رحمهم الله نه روايت كوي. اوددوي نه داخلق روايات كوي، ابراهيم بن طهمان، ،وهو من اقرانه، ،زهير بن معاويه، ليث بن سعد، وكيع بن الجراح، عبدالرحمان بن مهدي، عبدالله بن وهب، ابو داود طيالسى، ابوسلمه التبوذكى، ابو نعيم الفضل بن دكين رحمهم الله.[3] دابن معين رحمه الله نه چه كله تپوس اوكړې شو چه: عبدالعزيز بن الماجشون هو مثل الليث وابراهيم بن سعد؟، نو هغوى جواب وركړو چه: لا، هو دونهما، انما كان رجلاً يقول بالقدر والكلام، ثم تركه واقبل الى السنة ولم يكن من شانه الحديث، فلما قدم بغداد كتبوا عنه، فكان بعد يقول: جعلني اهل بغداد محدثاً وكان صدوقاً ثقة،.[4]

يعنى دعبدالعزيز بن ابى سلمه مقام د ليث بن سعد اودابراهيم بن سعد نه كم تر دې، ددوي نظريات ړومبي دقدريو په شان و، بيا ئي هغه پريخودل اود سنت طرف ته راغلل، دحديثو سره ئې ډيره مشغولتيه نه وه، البته چه بغداد ته لاړو نو دهغه ځائ خلقو ترينه په كثرت سره حديثونه اوليكل، نودوي به بياداويل چه دبغداد خلقو زمانه محدث جوړ كړو، او هغوى صدوق اوثقه وو، . امام ابوزرعه، امام ابو حاتم، امام ابوداودا وامام نسائى رحمهم الله فرمائي چه، ،ثقة، ،او ابن خراش وائي چه، ،صدوق، ،[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائي چه، ،وكان ثقة كثير الحديث، ،[6]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي، ،ثقة مشهور، ،وكان اماما معظما، ،[7]

امام عجلى رحمه الله فرمائي چه، ،ثقة، مامون رجل صالح، ،[8]

---

[1]) كشف البارى ج۱ص۶۶۹)_

[2]) تهذيب الكمال ج۱۸ص۱۵۲)_

[3]) دشيوخ اودتلا مذه د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال ج۱۸ص ۱۵۳،۱۵۴) وسيرا علام النبلا ءج۷ ص ۳۰۹،۳۱۰)_

[4]) تهذيب الكمال (ج ۱۸ ص ۱۵۶)_

[5]) حواله باله.

[6]) الطبقات لابن سعد ج۷ص ۳۲۳)_

[7]) الكاشف ج ۱ ص ۶۶) رقم ۳۳۹۵)_

[8]) تعليقات تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۷)_

امام دار قطني رحمه الله فرمائي: ،،حافظ،، (۱) امام احمد بن صالح رحمه الله فرمائي: كان لزهاً صاحب سنة ثقة. (۲) امام ابوبكر البزار رحمه الله فرمائي: ثقة،، (۳) امام اشهب رحمه الله فرمائي: هو اعلم من مالك،، (۴) موسیٰ بن هارون الحمال رحمه الله فرمائي: كان ثبتاً متقناً،، (۵) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ثقة فقيه مصنف،، (۶) ابن حبان رحمه الله دوي په كتاب الثقات كښې ليكلي دي او فرمائي چه،، وكان فقيهاً ورعاً، متابعاً لمذهب اهل الحرمين من اسلافه، مفرعاً على اصولهم، ذاباً عنهم،، (۷)

بشر بن السري رحمه الله فرمائي چه: لم يسمع ابن ابي ذئب ولا الماجشون من الزهري،، (۸)
ليکن احمد بن سنان فرمائي چه د مطلق سماع نه انکار صحيح نه معلو ميږي، بلکه مطلب دادې چه عبدالعزيز د امام زهری نه عرضا حديثونه اخستی دی (۹) چنانچه امام بخاري رحمه الله په دی باندې تصريح کړی ده،، سمع الزهري،، (۱۰)

د لفظ،، ماجشون،، تحقيق: ،،ماجشون،، د ځنې حضراتو په نيز د جيم د کسره سره ونيلی شوې دې او ځنې حضراتو دا مفتوح وئيلې دې، بلکه ځنې حضراتو وئيلی دی چه په دې لفظ باندې درې واړه حرکات صحيح دی. (۱۱) بيا دوجې تسميه په باره کښې وئيلی شوی دی چه چونکه دوی اصبهان ته تلی وو، اودهغه ځائ د خلقو نه به ئې دهغوی د حالاتو معلومولو دپاره،، چونی چونی،، (يعنی ته سنګه يئ ؟) وئيل، نو ځکه د دوی لقب،، ماجشون،، اوګرځيدو،

ابراهيم حربی وائې چه دا دفارسی نه معرب دې، په اصل کښې،، ماه ګون،، وو، يعنی دسپوږمئ رنګ والا، چونکه د دوی دواړه انتګی سره وو ځکه ورته،، ماو ګون،، وئيلی شی نو بيا ئې معرب کړو نو،، ماجشون،، ترينه جوړشو. (۱۲)
دعبدالعزيز بن ابی سلمه رحمه الله انتقال په ۱۶۴ هجری کښې شوی دې. (۱۳)

---

۱) حواله با له)_
۲) تهذيب التهذيب ج ۱۸ص ۳۴۴)_
۳) حواله با لا)_
۴) حواله با لا)_
۵) حواله با لا)_
۶) تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)_
۷) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۱۱۱)_
۸) تهذيب الكمال ج ۱۸ص ۱۵۶)_
۹) پورتنئ حوا له)_
۱۰) التاريخ الكبير ج۶ ص ۱۳ رقم ۱۵۳۰)_
۱۱) اوګورئ تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)، والمغنى فى ضبط انسماء الرجال ص۶۸،۶۷)_
۱۲) اوګورئ تهذيب الكمال ج ۱۸ ص۱۵۵)،وسير اعلام النبلاء ج ۷ص ۳۱۰)_
۱۳) الكاشف ج ۱ ص۶۵۶)،رقم)(۳۳۹۵)_

③ **الزهری**: دوی محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمہ اللہ دی، د دوی حالات په ، ،بدء الوحی،، دوریم حدیث د لاندې تیر شوی دی .[1]

④ **عیسی بن طلحه**: دوی ابومحمد عیسی بن طلحه بن عبیدالله قرشی تیمی مدنی رحمہ اللہ دی، د دوی حالات په ، ،کتاب العلم، باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها،، کښې تیر شوی دی[2]

⑤ **عبدالله بن عمرو**: د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہما حالات په کتاب الایمان، ،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیر شوی دی .[3]

قوله: قال: رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمرة وهو یسئل: حضرت عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہما فرمائی چه ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ، ،جمره،، سره او کتلو چه خلقو ترینه تپوسونه کول،

،، **الجمرة**،، کښې الف لام یا خو دجنس دپاره دې، لهذا هره یوه جمره ترې نه مراد کیدی شی، اویا دعهد دپاره دې نومراد ترینه جمرة العقبه ده ځکه چه کله ، ،الجمرة،، مطلق اوئیلی شی نو ددې اطلاق په جمرة العقبه باندې کیږي .[4]

په ترجمة الباب باندې اشکالات: ځنی حضراتو په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړې دې چه په حدیث باب کښې خو دا مذکور نه دی چه دا سوال درمی په حالت کښې شوی وو، بلکه په دې کښې خو صرف دومره خبره ده چه هغوی ، ،جمرة،، سره ولاړ وو . ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه امام بخاری رحمہ اللہ اکثر د عموم نه تمسک (استدلال) کوي، او ، ،سوال عند الجمرة،، عام دې برابره ده که د اشتغال بالرمی په حالت کښې وی اوکه د هغې نه دفارغیدلو په حالت کښې وی، ځکه په ترجمة الباب باندې هیڅ اشکال نشته .[5]

امام اسماعیلی رحمہ اللہ په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړی دې چه په ترجمة الباب کښې چه دکم ځائ تصریح شوی ده، ددې دذکر هیڅ فائده نشته، ځکه چه په سوال او جواب کښې دځائ د تخصیص څه معنی ده ؟ بیا خو امام بخاری رحمہ اللہ له ، ،باب السئوال والمسئول علی الراحلة،، او ، ،باب السئوال یوم النحر،، هم قائمول پکاروو، د علامه اسماعیلی رحمہ اللہ داوینه چه، د ترجمة الباب هیڅ فائده نشته، ،صحیح نه ده، ځکه چه ددې فوائد مونږه رومبی ذکر کړی دی، البته دوی په امام بخاری داخبره لازمه کړه چه دوی له دا نور ابواب هم قائمول پکاروو لهذا د ، ،باب السئوال والمسئول علی الراحلة،، دمضمون ترجمه په ، ،باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها،، سره منعقده کړی شوه . او ، ،باب السوال یوم النحر،، ترجمه واقعی چه اهم ده، کمی ته

---

1) کشف الباری (ج ۱ص۳۲۶)_
2) کشف الباری ج ۳ص ۴۰۳)_
3) کشف الباری (ج ۱ ص۶۷۹)_
4) عمدة القاری (ج ۲ ص۱۹۸)_
5) فتح الباری (ج ۱ص۲۲۳)_

چه هغوی اشاره هم او کړه، څکه کیدی شی چه چا داخیال کړې ووچه یوم النحر دخوراك څکاك اودا لوبو ورځې وې، لهذا په دې ورځ په تعلیم اوتعلم کښې مشغولتوب نه دې پکار، نو امام بخاری رحمه الله کچرې داترجمه قائمه کړې وه نو ونیلی شوی به ووچه امام بخاری دا خبره ښکاره کړه چه په دې ورځ کښې علم حاصلول جائز دي اګرکه دا دخوراك څکاك اود لوبو ټوقو ورځې دي، بلکه د لوبو ټوقو په ځائې دعلم په حصول کښې مشغوله اوسیدل ډیر غوره او اولی دی. (١)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ. قَالَ «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلاَ حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلاَّ قَالَ افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ: یو کس تپوس اوکړو چه یارسول الله ﷺ ما درمی نه مخکښې قربانی اوکړله، نو هغوی ورته اوفرمائیل چه اوس رمی اوکړه، هیڅ حرج نشته، یو بل کس ترینه تپوس اوکړو چه یارسول الله، ما دقربانی نه مخکښې حلق اوکړلو، نو هغوي ورته اوفرمائیل چه اوس قربانۍ اوکړه، هیڅ حرج نشته، دهغوی نه چه دڅه څیز دتقدیم اوتاخیر په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوي ورته اوئیل چه، اوس اوکړه، هیڅ حرج نشته،

داحدیث وړاندې تیرشوی دې اوهم هلته ددې سره متعلقه مباحث هم په تفصیل سره راغلی دی، فلیراجع الیه. (٢)

دحدیث په ترجمة الباب باندې انطباق: روستو اشارةً تیرشو چه امام بخاری رحمه الله د، رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمرة وهو یسئل، د عموم نه ترجمه ثابته کړې ده چه هغوی جمرة سره وو برابره ده چه رمی کښې مشغول وو اوکه درمی نه فارغ شوی وو، والله اعلم

(٤٧) باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً)

دسابق باب سره مناسبت: په دواړه بابونو کښې مناسبت داسی دی چه په دواړو کښې سوال کول ذکر کړی شوی دی، البته په رومبی باب کښې مسئول ذکر کړې شوی دی او سائل ته دده د علم ضرورت دی، اوپه دې باب کښې مسئول مذکور نه دې. (٣)

دترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری مقصد دادې چه څنی علوم داسې دی چه په هغې باندې الله تعالی انبیاء او ملائکو ته هم اطلاع نه ده ورکړی. (٤) ددې تائید ددینه کیږي چه کله د یهودیانو وړاندې هغوي دا آیت ((وما اوتیتم من العلم الا قلیلا)) مبارك اولوستلو (٥) نو هغوی یهودیانو تپوس اوکړو چه دا خطاب صرف زمونږ دپاره دې یا تا

---

١) پورتنۍ حواله)_
٢) اوګورئ کشف الباری (ج ٣ص ٤٠٥،٤١٠)كتاب العلم وهو واقف على الدابة وغيرها)_
٣) عمدة القاری ج ٢ص ١٩٩)_
٤) پورتنۍ حواله)_
٥) الاسراء ٨٥)_

سو هم په دې كښې دا خل يې ؟ نو تاسو ورته اوفرمائيل چه ، ، بل نحن والتم لم نوت من العلم الا قليلا ، ، (١) په دې باندې په ظاهره دا اشكال دې چه داباب خو په ، ، كتاب الايمان ، ، كښې ذكر كول پكاردى ځكه چه دادې تعلق دا اعتقادى مسائلو سره دې . ليكن داهم ښكاره ده چه ددې تعلق د كتاب العلم سره هم دې ځكه امام بخارى رحمه الله داپه ، ، كتاب العلم ، ، كښې ذكركړې دې . حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه امام بخارى دااووئيل چه سړى له پكاردى چه تواضع اختيار كړى اوخلاف تواضع كارونو نه ځان بچ كړى . ځكه چه دټولو مخلوقاتو علم چه رايوخې كړې شى نو بيا هم هغه قليل دې نو ديويو كس دعلم قلت اوسپكوالې پيژندل هيڅ ګران نه دى ، حكماء دا وينا كړې ده چه يوسړې څومره هم لوئې اوغټ عالم شى خو بالبداهت دهغه جهل دهغه دعلم نه ډير زيات وي ، يعنى دسړى علم متناهى او دهغه جهل غير متناهى دې ، لهذا علماء له پكاردى چه دخپل علم د لړوالې اوسپكوالې لحاظ اوساتى اودخلاف تواضع كارونو نه احتراز اوكړى . (٢)

په مذكوره باب او د تير شوى باب په مينځ كښې فرق : ددې نه پس پوه شې چه شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه روستو يوباب تيرشوې دې ، ، **باب ما يستحب للعالم اذا سئل اي الناس اعلم ؟ فى كل العلم الى الله** ، ، ددې غرض ئې هم دابيان كړې ووچه علماء له تواضع اختيارول پكاردي اودلته كښې ددې باب مقصد ئې هم دابيان كړو ، آخر په دواړو كښې څه فرق دې ؟ په دې دواړو بابونو كښې دافرق كيدې شى چه په تيرشوى باب يعنى ، ، مايستحب للعالم .... ، ، نه داتواضع مسنونه طريقه كړې شوې ده اوپه دې باب كښې امام بخارى رحمه الله ددې علت طرف ته اشاره كړې ده ، يعنى تواضع ځكه اختيارول پكاردي چه دسړي علم څومره هم زيات وى دهغې هيڅ حثيبت نشته ، الله تعالى ټولو مخلوقاتو ته خطاب كوى ((**وما اوتيتم من العلم الا قليلا**)) يعنى ستاسو دټولو علم لږ دې ، قليل دې ، دټول مخلوق علم قليل دې نو ديوكس دعلم به څه حثيبت وى ؟

داهم ممكن ده چه امام بخارى ددې باب نه دتواضع تعليم اوتبليغ وركړى وي اود ، ، **باب ما يستحب للعالم........** ، ، نه ادب خودلى وى ، يعنى چه ډير علماء راجمع شوى وى او اتفاقاً په كښې ديو كس نه دا تپوس اوكړى شى چه ، ، **اي الناس اعلم ؟** ، ، نوعالم به څنګه جواب وركوي ، نو دحديث نه دا معلومه شوه چه الله ته حواله كول پكاردى اوداسې وئيل پكاردى ، **الله اعلم** ، ، يعنى الله تعالى ښه پوهيږي چه څوك لوئې عالم دې .

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه دترجمه اولى نه مراد اوغرض دعلماء دپاره تواضع ده ، يعنى ديو عالم دپاره دامناسب نه دى چه هغه خپل ځان په خپله اعلم الناس اوګنړى ، اګرچه واقعى هغه اعلم وى ځكه چه حضرات انبياء عليهم السلام دخپلو امتونو په مقابله كښې اعلم دى ، بياهم دوى حضراتو ته د ، ، **اي الناس اعلم** ، ، په جواب كښې ، ، **الله اعلم** ، ، وئيلو

(١) عمدة القارى ج ٢ص١٩٩)_

(٢) الابواب والتراجم ص٥٨)_

تلقين وركړې شوى دى، ظاهرده چه د واضح په توګه باندې تواضع ده. اوددې ترجمې غرض دالله تعالى دعلم په مقابله کښې دمخلوقاتو تردې پورې چه دانبياء دعلم قلت بيانول مقصوددى، چه كم قطعي اويقيني دې، نوداسې په دواړو تراجمو كښې فرق ښكاره كيږي .([1])

[۱۲۵] ([2]) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ تَسْأَلُوهُ لاَ يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً). قَالَ الأَعْمَشُ هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا. [۴۴۴۴، ۶۸۶۷، ۷۰۱۸، ۷۰۲۴]

رجال الحديث

① **قيس بن حفص**: دوى ابومحمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمى الدارمى البصرى رحمه الله دې. ([3]) دوى د اسماعيل بن عليه، عبدالواحد بن زياد، هشيم بن بشير، معتمر بن سليمان، عبدالوارث بن سعيد، يزيد بن زريع اود ابو عوانه رحمهم الله نه روايت حديث كړى دې اوددوي نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداود، امام احمد بن الحسن الترمذى، ابوزرعه، ابوحاتم، يعقوب بن سفيان، عبدالعزيز بن معاويه اوفضل بن محمد شعرانى رحمهم الله شامل دى. ([4])

امام ابن معين رحمه الله فرمائى چه: ،،ثقة،،([5])

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى: ثقة،،([6])

---

[1]) الكنز المتوارى ج ۲ص۳۸۱، ۳۸۳)_

[2]) قوله :،، عن عبدالله رضى الله عنه :،،الحديث، ا خرجه البخار ى ايضا فى صحيحه ج ۲ص۶۸۶) كتاب التفسير، سورة الا سراء، باب : ((ويسئلونک عن الروح))،رقم (۴۷۲۱)، ج ۲ ص۱۰۸۳) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما يكره من كثرة السئوال وتكلف ما لا يعنيه، رقم (۷۲۹۷)، ج ۲ص۱۱۱۱) كتاب التوحيد، باب : ((ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين)) رقم (۷۴۵۶)، و باب قول الله تعا لى ((انما قولنا لشىء ....)) رقم (۷۴۶۲)،ومسلم فى صحيحه، فى كتاب صفات المنا فقين،باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح وقو له تعا لى : ((يسئلونک عن الروح)) رقم (۷۰۵۹_۷۰۶۱) والترمذى فى جامعه،فى ابواب التفسير، باب : ومن سورة بنى اسرائيل، رقم (۳۱۴۱)_

[3]) تهذيب الكمال ج ۲۴ص۲۱)، رقم (۴۸۹۹)_

[4]) د شيوخو او د تلامذه د تفصيل د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۴ص ۲۲،۲۳)_

[5]) تهذيب الكمال ج ۲۴، ص۲۳)_

[6]) تهذيب الكمال ج ۸ص ص ۳۹۰)_

امام عجلي رحمه الله فرمائي، ،لا باس به.(۱) امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي، ، شيخ، ، (۲)
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او فرمائي ، ،يغرب ، ، (۳) ، ، يعنی دوی تفرد اختیاره وی او غریب احادیثه راوړی. غالبا حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی نه متاثره شوې دې او دائي فرمائيلي دی، ،ثقة له افراد، ، (۴) البته د دوی باره کښې، د ، ،يعرب ، ، تصریح کول د ابن حبان تفرد دې، ګني ددوی نه علاوه بل چا هم په دوی داسې کلام نه دې کړې. څنګه چه پورته د دوی حضراتو اقوال نقل کړې شو. (۵) ددوی انتقال په ۲۲۷ هجری کښې شوی دې (۶)

② **عبدالواحد** : دوی عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دی، ددوی حالات په کتاب الایمان، ،باب الجهاد من الایمان، ، دلاندې تیر شوی دی. (۷)

③ **الاعمش سلیمان بن مهران** : دوی امام ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دی، د دوی حالات په کتاب الایمان، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی.(۸)

④ **ابراهیم** : دوی مشهور امام او فقیه ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رحمه الله دې، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دې. (۹)

⑤ **علقمه** : دې د کوفې مشهور تابعی فقیه او امام ابو شبل علقمه بن قیس بن عبدالله بن مالك نخعی کوفی رحمه الله دې .ددوی حالات هم په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی. (۱۰)

⑥ **عبدالله** رضي الله عنه : دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دی، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ، باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی، (۱۱)

قوله: قال: بینا انا امشي مع النبي صلی الله علیه وسلم في خرب المدینه:

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی چه یو ځلې زه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د مدینې منورې په

---

۱) تهذیب الکمال ج ۲۴ ص۲۳)_
۲) پورتنۍ حواله) -
۳) الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۵)_
۴) تقریب التهذیب ص ۴۵۶، رقم.۵۵۶۹)_
۵) اوګورئ، تحریر تقریب التهذیب ج ۳ص۱۸۷.رقم، ۵۵۶۹)_
۶) اوګورئ: حاشیة السبط ابن العجمی علی الکاشف ج ۲ص۱۳۹.رقم ۴۵۹۹)_
۷) کشف الباری ج۲ص۳۰۱)_
۸) کشف الباری ج ۲ص۲۵۱) _
۹) کشف الباری ج ۲ص۲۵۳)_
۱۰) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۶)_
۱۱) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۷)_

كهنډراتو باندې تيريدم
خرب: دخاء معجمې دفتحې سره اود ، راء ، دكسرې سره راځي ، دامفرد هم استعماليږي او د ، خربة ، د جمع په طور هم مستعمل دې لکه ، کلمه ، او ، کلم ، [1] دا لفظ خرب «بکسر الخاء المعجمه وبفتح الراء المهمله» هم ضبط کړې شوې دې [2] ددې معنى ويرانه اوکهنډر راځي ، په صحيح بخارى کښې په دې مقام کښې خو دا لفظ هم دغه شان دې يعنى ، خرب ، البته په نورو مقاماتو کښې ، حرث ، واقع شوې دې [3] هم دغه شان په صحيح مسلم کښې هم ، حرث ، واقع شوې دې [4] البته ددې په يو طريق کښې ، نخل ، راغلې دې [5] په دې ټولو رواياتو کښې تطبيق داسې کيدې شي چه هغه ځائ په اصل کښې کهنډرپاتې شوې وو ، بيا روستو په کښې کرونده وغيره هم کولې شوه اوځنې خلقو پکښې د کهجورو ونې هم کرلې وې ، اود کهنډر ځنې نښې پکښې هم باقى پاتې شوې وې . والله اعلم .

قوله: وهويتوكأ على عسيب معه: هغوى د کهجورې دونې په يوه لښتې باندې اړخ لګولې وو ، علامه صنعانى رحمه الله فرمائى چه د کهجورې ښاخ ته ، سعف ، وئيلې شى ، بيا په ، سعف ، کښې چه دجرړې کمه حصه پرته (چوړا) وى هغې ته ، کرب ، وئيلې شى ... او ددينه بره حصه په کمه چه د کهجورې پاڼړې نه وى هغې ته ، عسيب ، وئيلې شى [6] ځنى حضرات وائې چه ‹‹عسيب›› د کهجورې هغه ښاخ دې چه دهغې نه پاڼړې صفا کړې شى [7]

قوله: فمر بنفر من اليهود: نو هغوى ديهوديانو په يو ډلې باندې تيرشو ، دبخارى شريف په نورو مقاماتو کښې داسې دى ، مر بنفر من اليهود ، البته دکتاب التفسير په طريق کښې داسې دى اذمر اليهود ، [8] دطبرى په يو روايت کښې ، اذمررنا على يهود ، راغلې دې [9]

---

[1] اوګورئ عمدة القارى ج ٢ص ٢٠٠)_
[2] فتح البارى ج١ص ٣٢٤، وعمدة القارى ج ٢ص ٢٠٠)_
[3] روستو مونږه ددې حديث تخريج کړې دې فليراجع اليه.)_
[4] صحيح مسلم، کتاب صفات المنافقين، باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح.......... رقم (٧٠٥٩)، (٧٠٦٠)_
[5] پورتنئ حواله، رقم (٧٠٦١)_
[6] عمدة القارى ج ٢ص ٢٠٠)_
[7] پورتنئ حواله)_ فائده: دکهجرې ونه: نخلة تنه: جذع النخلة، پوستکى اوريشې، ليف: دښاخ د کټ کولو نه پس چه کمه حصه دتنې سره باقې پاتې شى، کرناف: دښاخ دجرړې بلنه حصه کرب: دښاخ نرئ حصه: عسيب: پوره ښاخ: سعف: پاڼړې: خوص: اوګورئ القاموس الوحيد: د کهجورې غنجقه: کباسه، قنو، عذق، کهجورې چه څه سره انخښتې وى: شماريخ ددې مفرد شمروخ يا شمراخ راځى، بيا دکهجورو ترتيب دادې: طلع، بلح، بسر، زهو، معو، رطب، تمر، اوګورئ کفاية المتحفظ ص ٣٨) وفقه اللغة ص ٢٧١)، والمعاجم العربيه الاخرى)_
[8] صحيح بخارى ج٢ص ٦٧٦ کتاب التفسير، سورة بنى اسرائيل، باب: ويسئلونک عن الروح، رقم ٤٧٢١)
[9] تفسير الطبرى ج ١٥ص٦٧) تحت تفسير قوله تعالى: ويسئلوناک عن الروح)_

په دې دواړو رواياتو کښې تطبيق په داسې طريقه کيدې شي چه په لاره کښې ئې ملاقات شوې وی ، يعنی ديو طرف نه حضور مبارك صحابه کرامو سره روان وو او دبل طرف نه يهودی راراوان وو .

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً).

يهوديانو کښې څنی کسانو څنو ته اووئيل چه دروح په باره کښې سوال اوکړې ، په دوی کښې څنی خلقو اوئيل چه ددوی نه سوال مه کوې ، هسې نه چه دوی په جواب کښې داسې خبره اوکړی چه دهغې دوجې تاسو ته خفګان يا شرمندګی دررسی ،څنو اوئيل چه مونږه خوبه خامخا تپوس کوو ، چنانچې په دې کښې يوکس اودريدو اووئيل .. اې ابو القاسم ، روح څه څيز دې ؟ نو هغوی خاموشه شو ، نوما اُووئيل چه په تاسو باندې وحی نازليږی .نو زه اودريدم ، بيا چه کله دوحی اثرات ختم شو نو هغوی اوفرمائيل ((وَيَسْأَلُونَكَ)) يعنی داخلق تاسونه دروح په باره کښې سوال کوی نو تاسو ورته اووائې چه روح څما درب حکم دې اودې خلقو ته لږ شان علم ملاوشوې دې .

واقعه مذکوره په مدينه منوره کښې شوی وه اوکه په مکه مکرمه کښې ؟ : ددې حديث نه معلوميږی چه داواقعه په مدينه منوره کښې شوی ده ، حلانکه دامام احمد اودامام ترمذی رحمهماالله د روايتونو نه معلوميږي چه داواقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده ،ځکه چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې :

..قالت قريش ليهود : اعطونا شيأ نسال عنه هذا الرجل، فقال : سلوه عن الروح، فانزل الله تعالى ((وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً)) ، قالوا اوتينا علما كبيرا، اوتينا التوراة ، ومن اوتي التوراة فقد اوتي خيرا كثيرا ، فانزلت : ((قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ...)) الى آخر الاية [1] اللفظ للترمذی

يعنی ،،قريشو يهودو ته درخواست کړې ووچه مونږه له څه داسې څيز راکړې چه دهغې تپوس مونږه د (حضورمبارك نه اوکړو) نو يهوديا نو اوئيل چه ،،روح ،،باره کښې ترې نه کښې تپوس کوی نو تاسو ورته اوفرمائې چه روح څما درب حکم دې ،اوتاسو ته خو لږ شان علم درکړې شوېدې . يهودو اونيل چه مونږه له خو ډير علم راکړی شوی دې ، مونږ ه له خو تورات هم راکړی شوی دې اوچا له چه توراة ورکړی شوی دې نو هغوی ته خير کثير ورکړی شوی دې ، ځکه چه په دې کښې حکمت او دعقل خبرې دې او چا ته چه دحکمت اود عقل

[1]) جامع الترمذی، ابواب التفسير،ومن سورة بنی اسرائيل ،رقم ٣١٤٠)، ومسندالامام احمد ج ١ص ٢٥٥)، رقم (٢٣٠٩)_

خبرې ورکړې شي نو هغوی ته خیر کثیر ورکړې شی،، نو دا آیت نازل شو، ((قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا............)) یعنی تاسو اووائي چه که سمندر زما درب د کلماتو دلیکلو دپاره هم سیاهی جوړه کړې شی نو سمندر به ختم شی خو زما درب کلمات به ختم نه شی،،
ددې روایت نه معلومیږي چه دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده ، او ددې تائید ددې نه کیږي چه دا آیت دسورة بنی اسرائیل دې ،اوپه مکه مکرمه کښې نازل شوی دې، (١)
حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه ددې داجواب کیدلې شی چه دا آیت مکرر نازل شوی وی، یوځل په مدینه منوره کښې او یوځل په مکه مکرمه کښې، (٢) مگر د حافظ ابن القیم د رائې مطابق دا واقعه هم په مدینه منوره کښې شوی ده، ځنگه چه دصحیح بخاری روایت ناطق دې، هغوی فرمائي که چرې دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی وې ، او حضور مبارك له ددې متعلق علم ورکړې شوې وو ، نو هغوی به دیهودیانو په سوال باندې خاموشي ولې اختیاروله .؟ بلکه فورا به هغوی جواب ورکړې وو ، ستاسو خاموشی اختیارول ددې خبرې دلیل دې چه تر اوسه پورې ددې متعلق هغوی ته علم نه وو ورکړې شوې، (٣) لیکن حقیقت دادې چه په مکیة النزول کیدو باندې دلالت کونکی د تو لو روایاتو رد ممکن نه دې، ځکه چه دا روایات کم از کم حسن ضرور دې، بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه،، رجاله رجال مسلم،، (٤)
پاتې شو دا ابن القیم اعتراض نو داهغې جواب حافظ ابن کثیر رحمه الله ورکړې دې : چه کله دنبې اکرم ﷺ نه په مدینه منوره کښې دوباره سوال اوشو نو هغوی دمزید بیان په انتظار کښې خاموشه شو چه شاید ددې متعلق څه تفصیلی بیان راشی، لیکن د الله تعالی دطرفنه فرشتې دا اوئیل چه تاسو هم دا آیت اولولئ .(٥) اویا دې دصحیح بخاری روایت له ترجیح ورکړې شی، چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي که چرې دا جمع ممکن وی نو فبها والا فما فی الصحیح اصح .. : (٦) والله اعلم
خلاصه د کلام : بهرحال خلاصه داشوه چه د صحیحینو دروایت نه خو دامعلومیږي چه داواقعه په مدینه منوره کښې شوې ده او ابن عباس رضی الله عنهما دروایت نه کوم چه په مسند احمد اوجامع ترمذی کښې دې، دهغې نه معلومیږي چه داواقعه دمکه مکرمه ده، اودا آیت مکیة النزول دې،اوس به یا خو دترجیح طریقه اختیارولی شی،لکه ځنگه چه حافظ ابن القیم رحمه الله داطریقه اختیار کړې ده، اویابه دا جمع کولی شی اود تعدد نزول قول به اختیارولې شی، حافظ ابن القیم رحمه الله په دې مقام کښې یوه بله خبره هم کړې ده، هغه دا چه دابن عباس رضی الله عنهما

١) اوګورئ الجامع لا حکام القران للقرطبی ج ١٠ص٢٠٣، تفسیر سورة بنی اسرائیل)_
٢) اوګورئ تفسیر ابن کثیر ج ٣ص ٦٠)، سورة الاسراء، ویسئلونک عن الروح)_
٣) اوګورئ کتاب الروح لابن القیم ص٣٦٦)_
٤) فتح الباری ج ٨ص ٤٠١ ، کتاب التفسیر، باب : ویسئلونک عن الروح)_
٥) اوګورئ تفسیر ابن کثیر ج ٣ص ٦٠) _
٦) فتح الباری ج ٨ص ٤٠١) _

روايات ډير مضطرب دي [۱] اوس يا خوبه داوئيلى شى چه ددوى دا شاګردانو بيانات مختلف شوى دى اويا به داسې اووايو چه پخپله ددوى اقوال مختلف اومتعدد دى، ګويا مطلب داشو چه چونکه دحضرت ابن عباس ﷺ په بياناتو کښې اختلاف دې لهذاددې په مقابله کښې به دحضرت عبدالله ابن مسعود ﷺ روايت (کم چه په صحيحنو کښې دې) راجح وى. والعلم عندالله سبحانه وتعالى

د روح متعلق يو څو مباحث: بحث اول: دلته کښې ړومبې بحث دادې چه يهوديانو دکم ،،روح،، متعلق سوال کړې وو دهغې نه څه مراد دې؟ په دې کښې اختلاف دې،

① دټولونه مشهور قول دادې چه د ،،روح حيات،، متعلق سوال شوى وو، امام فخرالدين رازى، قاضى ابوبکر بن العربى رحمهماالله هم داقول اختيار کړې دې، علامه خطابى اوعلامه کرمانى رحمهماالله دا اکثروعلماؤ نه دانقل کړى دى،

② ځنى حضرات وائي چه د ،،روح انسانى،، متعلق سوال شوى وو، په ،،روح حيات،، او ،،روح انسانى،، کښې فرق واضح دې، ،،روح حيات،، عام دې ددې نه مراد دهر ژوندى مخلوق روح دې، برابره ده چه هغه دانسان روح وى اوکه دڅه بل مخلوق روح وى. اوروح انسانى خاص دې ددې نه مراد صرف دانسان روح دې، ځنى حضرات وائي چه دحضرت جبرائيل عليه السلام روح مراددې ، ③ ځنى حضرات وائى چه دحضرت عيسى عليه السلام روح مراددې،

④ ځنى حضرات وائى چه ددې نه مراد قرآن شريف دې، ⑤ ځنو ترې نه ،،وحى،، مراد اخستې ده، ⑥ يوقول دادې چه ددې نه مراد يوه مخصوصه فرشته ده چه دقيامت په ورځ به په صف کښې يواځې ولاړه وي، ⑦ يوقول دادې چه ددې نه مراد يوه مخصوصه فرشته ده ، دهغې به يوولس زره وزرې او مخونه وى ،⑧ يوقول دادې چه ددې نه مراد يوه فرشته ده چه دهغې به اويازره ژبې وى اوديوقول مطابق اويا زره مخونه به ئې وى، په هر مخ به ئې اويا زره ژبې وى، اودهرې ژبې به زر لغته وى، هغه فرشته به د الله تعالى تسبيح کوى اودهرې تسبيح نه به يو ه فرشته پيدا کيږي، چه هغه به نوروفرشتو سره آلوځى. هم دغه شان يو قول دادې چه يوه فرشته ده چه دهغې دواړه خپې به په آخرې زمکه کښې وى اوسر به ئې عرش سره لګى،

⑨ يو قول دادې چه دروح نه مراد دبنيادمانو په شان يومخلوق مراد دې چه هغې ته ،،روح،، ووئيلى شى، دامخلوق خوراک څکاک کوې، دآسمان نه چه کله هم فرشته راکوځيږى، نو داروح هم ورسره لاندې راځى،

⑩ يوقول دادې چه ددينه دملائکو يو خاص صنف مراد دې، چه خوراک څکاک کوى.

دلته کښې دې دا خبره واضحه وى چه دروح متعلق چه څومره هم اقوال نقل شو، نو دا په هغه صورت کښې دې چه په قرآن کريم کښې وارد شوى ،، روح،، دتتبع (تلاش) په معنى کښې

[۱] کتاب الروح لابن القيم ص۳۶۶)_

شی، خصوصا په ((وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ)) والاآیت کښې چه کم روح راغلې دې دهغې په باره کښې دا اقوال نه دی[1] په دې اقوالو کښې دټولو نه مشهور قول روميې قول دې، اود اکثرو علماؤ هم دارائې ده چه دحضور اکرم ﷺ نه د روح دحقیقت په باره کښې سوال شوی وو،

دحافظ ابن القيم رحمه الله رائې : حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې دروح نه روح انسانی مراد نه دې ، داکثرو سلفو بلکه دټولو رائې داد ه چه دروح نه مراد یو ه لوئې فرشته ده چه دهغې په باره کښې الله تعالی خبر ورکړې دې چه هغه به د قیامت په ورځ نورو فرشتو سره ولاړه وی، دبنیادمانو ارواح ترینه مراد نه دی، ددې وجه داده چه یهودیانو کم سوال کړې وو دهغې مبنی داوه چه هغوی دداسې څیز په باره کښې تپوس کول غوښتل چه دهغې علم د وحې الهی نه بغیر ممکن نه وو ، اوهغه هم هغه روح دې چه دهغې نه صرف الله تعالی واقف دې، حلانکه دبنیادمانو روحونه څه د عیب څیز نه دې، اومختلف خلقو اومختلفو مذهبونو والاپه دې باندې کلام کړې دې، لهذادبنیادمانو دارواحومتعلق جواب ورکول دنبوت دنښونه نه ده.[2]

حاصل داچه دابن القيم رحمه الله په نيز دلته د ،روح، نه مراديوه فرشته ده، چه دهغې ذکر الله تعالی په ((يَوْمَ يَقُوْمُ الرُّوْحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا ....))[3] او په ((تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ فِيْهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ ...))[4] کښې کړې دې .[5]

دحافظ ابن القيم رحمه الله په رائې باندې تبصره : دحافظ ابن القيم رحمه الله خبره په ظاهره باندې ډيره مضبوطه ده، بیاهم علی الاطلاق ددینه انکارکول چه دروح نه مراد ، ،روح حیات، ، یا روح انسانی نه دې، مشکل دی، آخرپه دې کښې څه دتعجب خبره ده چه که فلاسفه، حکماؤ، اومختلفو ډلو اواهل مذهبو دروح متعلق کلام کړې دې نو که دیونبي نه داسوال اوشی نوڅه به اوشی، ؟ دفلسفیانو اودحکماؤ خبرې په اټکل اوپه ګمان باندې مبنی وی، اونبی چه کمه خبره کوی هغه ثابته اوواضحه او مستحکم وی . لهذا عین ممکن دی چه سوال دروح انسانی یا دروح حیات متعلق وی، اوددې حقیقت معلوم کړې شوی وی چه داروح په بدن انسانی کښې څنګه ځائې شوی دې؟ اوددې نوعیت څه دې .؟ چنانچه دبعضو اهل نظرو دارائې ده چه امتزاج الروح بالبدن په باره کښې سوال وو [6]

دوئم بحث : دوئم بحث دادې چه نبی اکرم ﷺ ته ددې سوال جواب ورکړې شوې وواوکه نه ؟ نو یو جماعت وائې چه حضوراکرم ﷺ ته دروح حقيقت نه ووبیان شوې، چنانچه ابن بطال رحمه الله دمهلب رحمه الله نه نقل کړی دی :

---

[1]) اوګورئ فتح الباری ج ۸ص ۴۰۲)_

[2]) اوګورئ کتاب الروح ص۳۶۳. ۳۶۴)_

[3]) سورة النباء\۳۸)_

[4]) سورة القدر \ ٤)_

[5]) کتاب الروح ص۳)_

[6]) اوګورئ فتح الباری ج ۸ص ۴۰۲۰)_

..هذا يدل على ان من العلم اشياء لم يطلع الله عليها نبياً، ولا غيره، اراد الله تعالى ان يختبر خلقه فيوقفهم على العجز عن علم ما لا يدركون حتى يضطرهم الى رد العلم اليه، الا تسمع قوله تعالى: ((وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ)) فعلم الروح مما لم يشاء تعالى ان يطلع عليه احد من خلقه..[1]

مطلب دا چه، داحدیث په دې خبره دلالت کوی چه ځنې څیزونه داسې دی چه دهغې علم الله تعالى نه يو نبى له ورکړې دې اونه بل يو کس ته. الله تعالى غواړى چه دخپل مخلوق امتحان واخلى، اودکمو څيزونو ادراک چه مخلوق نشى کولې دهغې نه عاجزه کيدلوپاندې زان پوهه کړى. خکه چه مجبوراً هغوى ددې علم الله تعالى ته اوسپارى. دالله تعالى ارشاد دې، خلق د الله تعالى دعلم هيڅ احاطه نشى کولې مگر څومره چه هغه اغواړى،. د..روح، علم هم الله تعالى دخپل زان سره خاص کړې دې، دالله تعالى اراده داده چه په مخلوق کښې څوک هم ددې نه واقف نه شى. يوه بله ډله فرمائى چه هغوى ته دروح حقيقت اوعلم ورکړې شوې وو، اوهغوى ددې دحقيقت نه واقف وو. نوعلامه عينى رحمه الله فرمائى:

جل منصب النبى صلى الله عليه وسلم، وهو حبيب الله وسيد خلقه، ان يكون غير عالم بالروح، وكيف وقد من الله عليه بقوله: ((وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا)) وقد قال اكثر العلماء: ليس فى الاية دليل على ان الروح لا يعلم، ولا على ان النبى صلى الله عليه وسلم لم يكن يعلمها..[2]

..يعنى حضور نبى اکرم ﷺ چه دالله حبيب اودمخلوق سردار دې. دهغوى مقام اومرتبه ددې خبرې نه ډيره اوچته ده چه هغوى..روح..اونه پيژنى، اودا کيدې هم شى، اوالله تعالى په خپل ارشاد سره لوئ احسان ظاهر کړو..اوالله تعالى هغوى له دداسې داسې کارونو علم ورکړو چه دهغې علم ددينه مخکښې هغوى ته نه وو. اوپه هغوى باندې دالله تعالى لوئ فضل دې.. اکثر علماء وائى چه آيت کښې ددې خبرې هيڅ دليل نشته چه دروح علم نه شى کيدې اونه ددې خبرې څه دليل شته چه حضوراکرم ﷺ ته دروح علم نه وو ورکړې شوې.. دامام ابوالقاسم سهيلى رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې.[3]

دريم بحث: دلته دريم بحث دادې چه هغوى ديهوديانو دسوال جواب ورکړو اوکه نه؟ په دې کښې اختلاف دې:

ځنې حضرات وائى چه يهوديانو على وجه التعنت سوال کړې وو، تحقيق نې مقصود نه وو بلکه د حضوراکرم ﷺ تنکول نې مقصد وو، خکه تاسوجواب ورنکړو.[4]

ځنې حضرات وائى چه تاسوجواب ورکړو. په داسې توګه چه الله تعالى هغوى ته اووئيل ((قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي)) يعنى تاسو اووائې چه..روح..زمادرب حکم دې، اود..امر..نه مراد شريعت دې، مطلب دادې چه دهغه امر دجنس نه ده دځه دپاره چه تاسو مبعوث کړې شوى وې، يعنى

[1]) اوګورئ شرح ابن بطال ج ۱ص ۲۰٤)_
[2]) عمدة القارى ج ۲ص ۲۰۱)_
[3]) اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-
[4]) اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-

يودينى اوشرعى څيزدې چه دهغې حقيقت دطبعيت، فلسفه، قياس اورائې نه معلومول ممكن نه دى بلكه ددين په ذريعه به دهغې حقيقت معلومه ولې شى، تاسو په دين كښې داخل شئ، نوتاسوته به پخپله ددې حقيقت معلوم شى.(١)

نو دقرآن اوحديث نه معلوميږى چه، روح، قبض كولې شى، اوعذاب ورته وركولې شى اوهغه ته دردهم رسى، جنت ته هم ليګلى شى اوهلته به خوند اومزې اخلى، اودغه شان نورهم ډير اوصاف په نصوصو كښې واردشوى دى، (٢)

ددې نه دا معلومه شوه چې روح يو سپک جسم دې، حضرات علماء محققين فرمائى چې روح هغه سپک جسم دې چې د انسان په بدن كښې داسې خور شوې دې لكه څنګه چې د ګلاب اوبه په ګلاب كښې خورې شوې وى او دهغې خوشبو په هغې كښې خوره شوې وى.(٣)

څلورم بحث: دلته يو بحث ضمنى شانتې دې چې الله تعالى فرمائى "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" دلته د "امر" ذكر دې، قران كريم د الله تعالى د پاره د "امر" سره سره "خلق" هم ثابت كړې دې ارشاد دې "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ".(٤)

"خلق" او "امر" كښې څه فرق دې؟ لنډه دا اوګنړه چې دې كښې اختلاف دې: ابن ابى حاتم رحمه الله د سفيان بن عيينه رحمه الله نه نقل كړې دى "الخلق ما دون العرش والامر ما فوق ذلك".(٥)

دغه شان ابن ابى حاتم د سفيان بن عيينه نه نقل كړې دى "الخلق هو الخلق والامر هو الكلام".(٦)

په دې دواړو تفسيرونو كښې لفظى فرق دې معنى د دواړو يو ده، مطلب دادې چې د امر تعلق د بره عرش سره دې د الله تعالى د طرف نه حكم رازى، او د خلق تعلق لاندې سره دې، لاندې ټول صرف مخلوقات دى.

امام غزالى رحمه الله فرمائى "فالاجسام ذوات الكمية والمقادير من عالم الخلق وكل موجود منزه عن الكمية والمقدار فانه من عالم الامر".(٧)

يعنى "د عالم خلق تعلق د هغې جسمونو سره دې چې كميت او مقدار والا دى او عالم امر تعلق هغه موجوداتو سره دې چې د كميت او مقدار نه خالى وى.

شيخ عربى محى الدين فرمائى چې عالم خلق هغه دى چې په واسطه سره پيدا شوې دې لهذا څوک چې الله تعالى لفظ "كن" سره پيدا كړل هغه د عالم امر څيز دې او كوم څيز چې بل څيز نه پيدا شوې دې هغه د عالم خلق څيز دې.(٨)

---

(١) پورتنې حواله)-

(٢) پورتنې حواله)_

(٣) التفسير الكبير للرازى(٢١/٤٤) وكتاب الروح لابن القيم(ص٤٢٢)-

(٤) الاعراف ٥/٥٤-

(٥) الدر المنثور(٢/٩٢) سورة اعراف-

(٦) حواله بالا

(٧) احياء علوم الدين(١٣٥٦)كتاب ذم الغرور-

(٨) الفتوحات المكية(٣/١٧٥) السوال الثالث والخمسون ومائة)-

حضرت تهانوي رحمه الله د صوفياؤ حضراتو نه نقل کړي دي چې د عالم امر تعلق مجرداتو سره دې، دې نه دا مطلب اووتلو چې عالم خلق د مادياتو نه دې.(١)

علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي چې لفظ "امر" په قرآنکښې شل ځاينو کښې راغلې دې او ددې په معنی کښې علماؤ ډيرې خبرې کړې دی خو زمونږ مطلب د سورة اعراف ددې آيت "الا له الخلق والامر" طرف ته توجه راړول دی چې کوم ځائې "امر" د "خلق" په مقابله کښې اينسودې دې چې د هغې نه مونږ په دې نتيجه رسيدلې يو چې د الله تعالی په نيز دوه مدونه جدا جدا دی يو "امر" بل "خلق"

په دواړو کښې څه فرق دې؟: دا مونږ د مخکښې آيتونو نه په آسانۍ سره پيژنو، اول ئې اوفرمائيل "اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ"(٢)

(بې شکه ستاسو رب الله دې چا چې آسمانونه او زمکې په شپږ ورځو کښې پيدا کړل) دا خو "خلق" شو په مينځ کښې د "استواء على العرش" ذکر کولو سره چې، شان حکمرانی ظاهره وی وئې فرمائيل چې "يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهٗ حَثِيْثًا ۙ وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُوْمَ مُسَخَّرٰتٍۭ بِاَمْرِهٖ"(٣)

يعنی دا مخلوقات په يو معين نظام باندې چلول چې هغې ته تدبير او تصريف وئيلې شی دا "امر" شو.

دغه شان په سوره طلاق کښې ارشاد دې "اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ؕ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ"(٤)

ګويا د دنيا مثال د يو غټې کارخانې دې چې په هغې کښې مختلف قسم مشينونه لګيدلې وی، څوک کپړا جوړه وی څوک اوړه اغړی څوک کتابونه چهاپ کوی څوک په ښارونو کښې رڼړا رسوی څوک پکې چلوی وغيره

په هر يو مشين کښې ډيرې پورزې دی چې د مشين غرض وغايت لحاظ کولو سره يو مقرره اندازه باندې لګولې شی بيا ټولې پرزې راجمع کولو سره مشين فټ کړې شی، چې کله ټول مشينونه فټ شی او تيار شی بيا د اليکټرک(بجلی) خزانې نه هر مشين ته جدا جدا لارو سره کرنټ پريښودلې شی، په يو وخت کښې ولاړ مشينونه د خپل جوړخت مطابق په تاويدو او کار کولو کښې لګيا شی، بجلی هر يو مشين او هر يو پرزې لره په يو خاص ساخت او مقصد مطابق تاوه وئی، تر دې چې کومه لړه او ډيره بجلی د رڼړا په ليمپونو او قمقمو کښې رسولې شی نو هلته رسيدلو سره هم د دغې قمقمو رنګ ډهنګ اختياره وی.

ددې مثال نه دا خبره ښکاره کيږی چې د مشين ډهانچه تيارول، ددې پرزو ته صحيح ترتيب

١) مسائل السلوک على هامش بيان القران تحت آية "الا له الخلق والامر"-
٢) الاعراف/٥٤-
٣) حواله بالا
٤) الطلاق/١٢-

ورکول او بیا فټ کول د یو سلسلې کار دې چې د هغې د پوره کولو نه پس د مشین چالو کولو د پاره د یو بل څیز ،بجلی یا استیم(لوګي) د هغې د خزانې نه د راوړلو ضرورت وی، داسې اوګنړه الله تعالی رومبې د آسمان او زمکې ټول مشینونه پیدا کړل چې هغې ته "خلق" وئیلې شی، هره وړه غټه پورزه یې د صحیح اندازې مطابق تیاره کړه چې هغې ته "تقدیر" وئیلې شوې دې او ټولې پرزې ئې یوځائې کړې او مشین ئې فټ کړو چې هغې ته "تصور" یا "تسویه" وئیلې شی "خلقنکم ثم صورنکم" (١)او "فاذا سویته" (٢)دا ټول د افعال خلق په زمره کښې وو.

اوس ضرورت وو چې کوم مشین په کوم کار کښې لګول وو نو اودې لګولې شی،د مشین د چالو کولو د پاره د "امر الهی" بجلی پریښودې شوه او کیدې شی ددې تعلق اسم"باری" سره وی"الخالق البارئ المصور" (٣) او حدیث کښې دی "فلق الحبة وبرا النسمة" (٤)

سوره حدید کښې دی "من قبل ان نبراها" (٥)ای النفوس کما هو مروی عن ابن عباس وقتادة والحسن (٦)

مطلب د هغه ځائې نه حکم اوشو چې "ځا" نو فورا روان شو،او دې امر الهی ته ئې اوفرمائیل"

إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ۝ (٧)بل ځائې کښې ډیر په وضاحت سره امر "کن" خلق جسد باندې مرتب کولو سره ارشاد اوشو "خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ۝ (٨)بلکه د تلاش نه ښکاریږی چې په قرآن کریم کښې "کن فیکون" چې څومره ځایونو کښې راغلې دې عموما د خلق او ابداع ذکر کولو نه پس راغلې دې چې د هغې نه دا خیال کیږی چې کلمه"کن" خطاب د خلق نه پس د تدبیر او تصرف وغیره د پاره وی.

بهرحال د امر معنی دلته د حکم ده او هغه حکم دغه دې چې کوم لفظ کن سره تعبیر کړې شوې دې او لفظ کن جنس کلام نه چې د الله تعالی صفت قدیم دې څنګه چې مونږ د هغه ټول صفات مثلا حیات،سمع،بصر،وغیره بلا کیف منو نو کلام الله او کلمة الله متعلق هم دغه مسلک منل پکار دی.

خلاصه دا شوه چې دروح سره په قرآن کښې اکثر ځایونو کښې د امر لفظ استعمال شوې دې مثلا "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" (٩)

---

(١) الاعراف/١١-

(٢) ص/٧٢-

(٣) الحشر/٢٤-

(٤) صحيح البخاری (١/٤٢٨) کتاب الجهاد والسير باب فكاک الاسير رقم(٣٠٤٧) من قول سيدنا علی رضي الله عنه

(٥) الحديد/٢٢-

(٦) انظر الدر المنثور (٦/١٧٦و١٧٧)-

(٧) يس/٨٢-

(٨) ال عمران/٥٩-

(٩) بنی اسرائيل/٨٥-

او "وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا" (١) او "يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ" (٢) او "يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ" (٣)

او مخکښې تير شوې دی چې د روح مبدأ د الله تعالى صفت قديمه كلام دې چې د صفت علم وحيات لاندې دی، گويا هم دغه حيثيت لحاظ ساتلو سره "نفخت فيه من روحي" كښې خپل خان طرف ته منسوب كړې دې ځكه چې د كلام او امر نسبت د متكلم او آمر نه د صادر او مصدور وی د مخلوق او د خالق نه وی ځكه "الا له الخلق والامر" كښې ئې امر د خلق مقابله كښې اولګولو(۴) والله اعلم

قوله: قال الاعمش: هكذا في قراءتنا: امام اعمش رحمه الله فرمائی چې زمونږ قراءت كښې هم دغه شان ده.

مطلب دادې چې دې آيت كښې متواتر او مشهور قراءت "وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا" دې خو د امام اعمش رحمه الله قراءت "وماأوتوا" د صيغه غائب سره دې

شارحينو ښكاره كړې ده چې دا قراءت نه د قراءات سبعو نه دې او نه څه مشهور قراءت دې والله اعلم بالصواب (۵)

۴۸: باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الِاخْتِيَارِ مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهْمُ بَعْضِ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقَعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ

په دې ترجمه كښې د "الاختيار" نه "المختار" يعنى "الشئ المختار" يا "فعل المختار" مراد دې، مطلب د ترجمة الباب دادې:

"دا باب د هغه كس په بيان كښې دې چې خپل بعضې مستحب عمل يا قول ددې وجه پريږدی چې د بعضې خلقو عقل كم وی نو په دې عمل يا خبره به پوه نه شی بيا به د دې نه په سخته خبره كښې اونخلی (۶)

مخكښې باب سره مناسبت: د دې باب مخكښې باب سره مناسبت دا شان دې چې مخكښې باب كښې د سوال كونكى د سوال جواب د څه حكمت د وجه ورنه كړې شو، دلته هم د بعضې اعمال مختاره او مستحبه د پريښودلو ذكر دې (۷)

---

(۱) الشورى /۵۲-

(۲) المومن/۱۵-

(۳) النحل/۲-

(۴) الروح فى القران (ص۱۰۸-۱۱۱) مطبوعه در ضمن مجموعه "تاليفات عثمانى"-

(۵) فتح البارى (۱/۲۲۴) وعمدة القارى (۲/۲۰۲)-

(۶) عمدة القارى(۲/۲۰۲)-

(۷) حواله بالا

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری مقصد دادې که چرې يو مستحب عمل کولو د وجه د خلقو په غلط فهمۍ کښې د غورزيدلو ويره وی نو دا مستحب پرېښودل پکار دی، ځکه د مستحب پرېښودلو سره به زيات نه زيات دا اوشی چې اجروثواب به نه ملاويگی. او دخلقو په مسئله کښې غورزيدل ډېره گرانه ده چې څه عملی يا علمی غلطۍ کښې مبتلا شی او دا غلطی به راروانه وی، چنانچه د نبی کريمﷺ اراده وه چې د ابراهيم(عليه السلام) په شان د کعبې جوړنه اوکړی خو ددې ويرې نې پرېښوده چې قريش به وائی چې زمونږ څيزونه ورانه وی او خپل څيز ترې جوړه وی.

د ترجمة الباب مقصد: باندې يو اشکال او د هغې جواب: دلته يو سوال دا پيدا کيږی چې ددې ترجمة الباب تعلق خو کتاب العلم سره او نه شو ځکه دې کښې خود اعمالو د پرېښودلو ذکر دې. ددې جواب دادې چې تعليم څنگه قولی وی دغه شان فعلی هم وی، استاذان عالمان د خلقو هر قسم اصلاح کوی، څنگه چې د هغوی علمونو ته ترقی ورکوی دغه شان د هغوی اعمال هم برابره وی، لهذا که د اعمالو د صحيح کولو ضرورت راشی او اصلاح په عملی صورت کښې د اختيارولو تقاضا کوی او خطره دا وی چې د بعضې اعمال اختيارولو سره موجوده خلق په غلطۍ کښې غورزيدلې شی نو اصلاح کونکوله پکاردی چې هغه داسې مستحب عمل پرېږدی. خلاصه دا شوه چې کله تعليم قولی وی او کله عملی، که عملی تعليم کښې په يو خاص مسئله کښې دا خطره وی چې خلق به غلط فهمۍ کښې مبتلا شی، نو دا کول نه دی پکار بلکه پرېښودل پکار دی[1]

د بعضې علماؤ د کلام نه دا معلوميږی چې دلته "من ترك بعض الاختيار" کښې اقوالو او افعال دواړه داخل دی.

لهذا مطلب دا شو چې بعضې افعال ددې خطرې د وجه پرېښودلې شی چې څوک په غلط فهمی کښې راگير نه شی. او بعضې اقوال ددې وجه بيان نه کړې شی چې اوريدونکې به په غلط فهمۍ کښې اوغورزيگی، دواړه پرېښودلې شی، مختار او خوبن چې څنگه افعال وی دغه شان اقوال هم وی.

بعضې علمونه داسې وی چې د عوامو په مخکښې د بيانولو نه وی که بيان کړې شی نو عوام به غلط فهمۍ کښې اوغورزيگی، نو هلته دې چپوالې اوشی.[2]

[۱۲۶] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ لِي ابْنُ الزُّبَيْرِ كَانَتْ عَائِشَةُ تُسِرُّ إِلَيْكَ كَثِيرًا فَمَا حَدَّثَتْكَ فِي الْكَعْبَةِ قُلْتُ قَالَتْ لِي قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا قَوْمُكِ حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ - قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِكُفْرٍ - لَنَقَضْتُ الْكَعْبَةَ فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ، وَبَابٌ يَخْرُجُونَ». فَفَعَلَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ [۱۵۰۶- ۱۵۰۹، ۳۱۸۸، ۴۲۱۴، ۴۸۱۶]

---

[1] الکنز المتواری علی لامع الدراری(۲/۳۸۳)-

[2] حواله بالا

رجال الحديث

①عبيدالله بن موسى: دا عبيدالله بن موسى بن باذام عبسى كوفى رحمه الله دي. ددوى حالات د كتاب الايمان "باب الايمان وقول النبي(ص ٩): بني الاسلام على خمس" لاندې تير شوى دى.[1]

②اسرائيل: دا مشهور محدث اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق همدانى سبيعى كوفى رحمه الله دې دده كنيت ابويوسف دې دوى د عيسى بن يونس رور دې.[2]

دوى د خپل نيكه ابواسحاق سبيعى نه علاوه زياد بن علاقه، زيدبن جبير، عاصم بن بهدله، عاصم الاحول، سماك بن حرب، امام اعمش، عثمان بن ابى زرعه، مجزاة بن زاهراسلمى، موسى بن ابى عائشه او هشام بن عروه رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې دده څوئى مهدى، ابواحمدالزبيرى، نضربن شميل، ابوداود طيالسى، ابوالوليد طيالسى، عبدالرزاق صنعانى، وكيع، يحيى بن آدم، محمدبن اسحاق، ابوغسان نهدى، ابونعيم او على بن الجعد رحمهم الله وغيره ډير حضرات شامل دى.[3]

عيسى بن يونس رحمه الله فرمائى چې ماته اِسرائيل بيان اوكړو "كنت احفظ حديث ابى اسحاق كما احفظ السورة من القران".[4]

امام احمد رحمه الله په دده په حافظه حيرانه كيدلو او فرمائيل به ئې "كان شيخنا ثقة".[5]

يحيى ابن معين فرمائى "ثقة".[6]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "كوفى ثقة".[7]

ابوحاتم رحمه الله فرمائى "ثقة صدوق من اتقن اصحاب ابى اسحاق".[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائى "وكان ثقة حدث عنه الناس كثيرا ومنهم من يستضعفه".[9]

امام احمد رحمه الله نه ابوطالب تپوس اوكړو "ايهما اثبت: شريك او اسرائيل؟" نو وئې فرمائيل "اسرائيل كان يودى ما سمع كان اثبت من شريك" بيا هغوى تپوس اوكړو "من احب اليك: يونس او اسرائيل فى ابى

---

[1]) كشف البارى(١/٦٣٦)-
[2]) تهذيب الكمال(٢/٥١٥) رقم(٤٠٢)-
[3]) تهذيب الكمال(٢/٥١٥-٥١٨)-
[4]) تهذيب الكمال(٢/٥١٩)-
[5]) حواله بالا
[6]) تهذيب الكمال(٢/٥٢١)-
[7]) حواله بالا
[8]) تهذيب الكمال(٢/٥٢١)-
[9]) الطبقات(٢/٣٧٤)-

اسحاق؟نو ونې فرمائيل "اسرائيل :لانه كان صاحب كتاب "(۱)
هر كله چې د امام احمد رحمه الله نه تپوس اوكړې شو كه چرې اسرائيل يو حديث كښې متفرد وی نو حجت دې كه نه؟ نو ونې فرمائيل "اسرائيل ثبت الحديث"(۲)
عيسى بن يونس رحمه الله فرمائى چې زمونږ ملګرى سفيان او شريک په مينځ كښې چې كله به د ابواسحاق سبيعى رحمه الله د احاديثو باره كښې اختلاف رالو نو خما والد يونس بن ابى اسحاق طرف ته به راغلو،هغه به وئيل چې خما خوى اسرائيل ته لاړ شئ "فهو اروى عنه منى اتقن لها منى"(۳) امام شعبه رحمه الله ته چې كله اووئيلې شو "حدثنا حديث ابى اسحاق قال: سلوعنها اسرائيل فانه اثبت فيه منى"(٤)
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى چې زه د ابواسحاق سبيعى حديثونه د سفيان په طريق سره څكه نه روايت كوم چې ما دې رواياتو سلسله كښې د سفيان ثورى په ځائې په اسرائيل باندې بهروسه كړې ده څكه چې اسرائيل دې رواياتو له پورا روايت كوى(۵)
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى چې "اسرائيل فى ابى اسحاق اثبت من شعبة والثورى"(٦) يعنى "اسرائيل د ابواسحاق په رواياتونو كښې د شعبه او ثورى رحمهما الله نه زيات قوى دې"
محمد بن عبدالله بن نمير رحمه الله فرمائى "ثقة"(۷)
امام ترمذى رحمه الله فرمائى "اسرائيل ثبت فى حديث ابى اسحاق"(۸)
اسرائيل بن يونس په باره كښې د محدثينو او د جرح وتعديل علماؤ اقوال ستاسو مخكښې دى دې ټولو حضراتو د دوى پورا توثيق كړې دې خو بعضې حضراتو پكښې په ده باندې كلام هم كړې دې چنانچه: امام يحيى القطان رحمه الله به د ده د ابويحيى القنات نه اخستلې شوې رواياتو په وجه په ده باندې كلام كولو او وئيل به ئې "روى عنه مناكير"(۹)
دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى "صالح الحديث وفى حديثه لين"(۱۰)

---

(۱) تهذيب الكمال(۲/۵۱۹)-
(۲) تهذيب الكمال(۲/۵۲۰)-
(۳) تهذيب الكمال(۲/۵۲۲)-
(٤) الكامل(۱/٤۲۲)-
(۵) الكامل(۱/٤۲۳)-
(٦) حواله بالا
(۷) تهذيب التهذيب(۱/٦۲۳)-
(۸) حواله بالا
(۹) تهذيب التهذيب(۱/۲٦۲)-
(۱۰) حواله بالا

دغه شان هغوی فرمائی "ثقة صدوق وليس فی الحديث بالقوی ولا بالساقط"[1]
دغه شان ابن حزم رحمه الله اسرائيل ته مطلقا ضعيف ګرځولې دې او دده رواياتو کښې ئې ډير روايات رد کړې دی.[2]
دغه شان علی بن المدينی فرمائی "اسرائيل ضعيف"[3]
اسرائيل بن يونس رحمه الله په باره کښې چې د ذکر شوې حضراتو په کلام کښې غور اوکړې شی نو معلوميږی چې يا خو جرح مبهم ده ځکه چې د علی بن المدينی، يعقوب بن شيبه يا د ابن حزم کلام دی، او ترڅو چې د يحيی القطان رحمه الله د کلام تعلق دې نو حافظ رحمه الله د هغې په باره کښې تفصيل ذکر کړې دې چې هغې سره د اسرائيل لمن بالکل صفا کيږی چنانچه هغوی فرمائی: "وقد بحثت عن ذلك فوجدت الامام ابابكر بن ابی خيثمة قد كشف علة ذلك وابانها بما فيه الشفاء لمن انصف قال ابن ابی خيثمة فی تاريخه قيل ليحيى بن معين: ان اسرائيل روى عن ابی يحيى القتات ثلاثمائة وعن ابراهيم بن مهاجر ثلاثمائة يعنی مناكير فقال لم يؤت الى منهما"[4]
مطلب دادې چې: ما د امام يحيی القطان رحمه الله د کلام وجه د پيدا کيدلو کوشش اوکړو، چنانچه ماته دا وجه د امام ابوبکر بن ابی خيثمه رحمه الله د کلام نه معلومه شوه، هغوی چې کومه وجه بيان کړې ده د هغې نه هر انصاف خوښوونکې کس مطمئن کيدې شی، چنانچه هغوی فرمائی چې امام يحيی ابن معين رحمه الله ته چا اووئيل چې اسرائيل د ابويحيی القتات نه درې سوه او ابراهيم بن مهاجر نه درې سوه منکر احاديث نقل کړې دی، ابن معين جواب ورکړو چې دا خرابوالې د اسرائيل د وجه نه نه دې بلکه د ابراهيم بن مهاجر او ابويحيی القتات د وجه نه راغلې دې.
حافظ ابن حجر فرمائی: "خبره حقيقت کښې هم دغه ده چې کومه ابن معين رحمه الله فرمائی لهذا د ابن القطان رحمه الله کلام به هم په دې باندې محمول کولې شی چې هغوی په دې احاديثو منکرو باندې نکير کړې دې چې کوم هغه د يحيی القتات نه نقل کوی، او هغوی دا اوګڼله چې دا خرابوالې د اسرائيل د وجه نه دې، خو واقعه دا ده چې دا خرابوالې د ابويحيی د وجه دې، هسې هم ائمه ناقدينو ابويحيی ضعيف ګرځولې دې او د اسرائيل علماؤ توثيق کړې دې لهذا دلته هم کلام په ابويحيی باندې محمول کول ښه خبره ده په نسبت د اسرائيل."[5]
حافظ ابن حجر رحمه الله د نورو حضراتو د تضعيف باره کښې تبصره کولو سره ليکی:
"وبعد ثبوت ذلك واحتجاج الشيخين به لا يجهل من متاخر لا خبرة له بحقيقة من تقدمه ان يطلق على اسرائيل الضعف ويرد الاحاديث الصحيحة التی يرويها دائما، لاستناده الى كون القطان كان يحمل عليه من غير

---

[1]) تهذيب التهذيب (۱/۲۶۲)-
[2]) تهذيب الكمال (۱/۲۶۳)-
[3]) تهذيب الكمال (۲/۵۲۲)-
[4]) هدی الساری (ص ۳۹۰)-
[5]) هدی الساری (ص ۳۹۰)-

ان يعرف وجه ذلك الحمل"(۱)

مطلب دادې چې کله دجرح او تعديل علماؤ توثيقات مخښې ته راغلل اود شيخينو د دوی نه احتجاج هم ثابت شو نو يو داسې متاخر سړې د پاره چې هغه ته د خپلو متقدمينو په باره کښې پوره علم نه وی نو هغوی باندې د ضعف اطلاق کول او په دې بنياد باندې د هغوی صحيح روايات رد کول بالکل نا مناسبه ده، په دې سلسله کښې د ابن القطان د قول نه استناد هم فائده مند نه دې هرکله چې هغه د ابن القطان د قول صحيح محمل نه پيژنی".

حافظ ذهبی هم ډير په زور دار انداز سره د هغوی دفاع کړې ده چنانچه وئې فرمائيل:

"اسرائيل اعتمده البخاری ومسلم فی الاصول وهو فی الثبت کالاسطوانة فلا يلتفت الی تضعيف من ضعفه"(۲)

يعنی په اسرائيل باندې امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله په اصولو کښې احتجاج کړې دې نه چې په متابعاتو او فروعو کښې، هغوی په ثقه او ثبت کيدلو کښې د اسطوانه (ستنې) په شان دې لهذا دوی ضعيف ګڼړلو والا کلام ته بالکل توجه پکار نه ده".

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة تكلم فيه بلا حجة"(۳)

دغه شان حافظ صاحب فرمائی:

"وسماع اسرائيل من ابی اسحاق فی غاية الاتقان للزومه اياه لانه جده وكان خصيصا به"(۴)

يعنی د اسرائيل د ابواسحاق نه سماع ډيره مضبوطه ده ځکه چې هغه به هر وخت ابواسحاق سره وو، او ځکه چې هغه د هغوی نيکه وو او هغه سره خاص کړې شوې وو".

ابن عدی د دوی يو څو روايات چې منکر به ګڼړلې کيدل، د نقل کولو نه پس ليکی: "واسرائيل بن يونس بن ابی اسحاق السبيعی كثير الحديث مستقيم الحديث فی حديث ابی اسحاق وغيرهم وقد حدث عنه الائمة، ولم يتخلف احد فی الرواية عنه وهذه الاحاديث التی ذكرتها من انكر احاديثه رواها وكل ذلك يحتمل"(۵)

يعنی "اسرائيل بن يونس کثير الحديث او دهغوی روايات اګر چې د ابواسحاق نه وی يا د بل نه، ټهيک دی، دده نه لوئې لوئې امامانو راويت کړې دې، چا د هغه د رواياتو نه انکار نه دې کړې، دا حديثونه چې کوم ما ذکر کړل دده د منکرترين رواياتو نه ګڼړلې شی خو حقيقت دادې چې دا هم اخستلې شی".

دغه شان هغوی مخکښې فرمائی: "وسائر ما ذكرت من حديثه ومالم اذكره كلها محتملة وحديثه عامتها مستقيمة وهو من اهل الصدق والحفظ"(۶)

---

(۱) حواله بالا

(۲) ميزان الاعتدال (۱/۲۰۹)-

(۳) تقريب التهذيب (ص ۱۰۴) رقم (۴۰۱)-

(۴) فتح البارى (۱/۳۵۱) كتاب الوضوء باب: اذا القى على ظهر المصلى قذر او جيفة لم تفسد عليه صلاته)-

(۵) الكامل (۱/۴۲۵)-

(۶) الكامل لابن عدى (۱/۴۲۶)-

يعنى ددوى تول احاديث كوم چه ما ذكر كړل يا مې نه دى ذكر كړى تول د قبلولو قابل دى، ددوى اكثر احاديث صحيح دى، دې په صدق او حفظ سره د متصف رواتو څينې دې.

دغه شان هغوى فرمائى: "ولاسرائيل احبار كثيرة غير ما ذكرته واضعافها عن الشيوخ الذين يروى منهم وحديثه الغالب عليه الاستقامة وهو ممن يكتب حديثه ويحتج به" (1)

يعنى "د اسرائيل چې كوم راويات ما ذكر كړل د دې نه علاوه ډير احاديث دى بلكه د دې نه څو چنده زيات روايات هغه د خپل شيوخو نه نقل كوى، ددوى ډير احاديث ټهيک دى او هغوى د هغه راويانو نه دې د چا احاديث چې ليكلې شى او د چا د رواياتو نه چې استدلال او احتجاج كيږى"

اسرائيل بن يونس رحمه الله ۱۰۰ هجرئى كښې پيدا شوې وو، او ۱٦۰ هـ يا ۱٦۱ هـ يا ۱۲۲ هـ كښې د هغوى انتقال اوشو (2) رحمه الله تعالىٰ رحمة واسعة

③ **ابواسحاق**: دا مشهور تابعى ابواسحاق عمروبن عبدالله بن عبيد سبيعى كوفى رحمه الله دې، د دوى حالات د كتاب الايمان "باب الصلوة من الايمان" د لاندې تير شوې دى (3)

④ **الاسود**: دا مشهور تابعى اسودبن يزيدبن قيس نخعى كوفى رحمه الله دې، د دوى كنيت ابوعمرو يا ابوعبدالرحمان دې (4)

دوى د عبدالرحمن بن يزيد رور، د علقمه بن قيس وراره او ابراهيم نخعى ماما دې دوى په عمر كښې د خپل ترهٔ نه زيات وو، (5)

دوى د ابوبكرصديق، حضرت عمر، حضرت على، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذيفه، حضرت بلال، حضرت عائشه، حضرت ابومحذوره او حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنهم وغيره نه د حديثو روايت كړې دې،

د دوى نه روايت كوونكو كښې دده څوئې عبدالرحمن، رور عبدالرحمن بن يزيد، وراره ابراهيم نخعى، عمارة بن عمير، ابواسحاق سبيعى، ابوبرده بن ابى موسى، محارب بن دثار او اشعث بن ابى الشعثاء رحمهم الله وغيره دى (6)

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى "ما بالعراق رجل اكرم على من الاسود" (7) يعنى "په عراق كښې څما په نيز د اسود نه څوک زيات قابل د احترام نشته"

---

(1) حواله بالا

(2) تهذيب الكمال (۲/۵٦٤)-

(3) كشف البارى (۲/۳۷۰)-

(4) تهذيب الكمال (۳/۲۳۳)-

(5) تهذيب الاسماء واللغات (۱/۱۲۲)-

(6) تهذيب الكمال (۳/۲۳۳-۲۳٤)-

(7) طبقات ابن سعد (٦/۷۳)-

عمارة بن عمیر رحمه الله فرمائی "ماکان الاسود الا راهبا من الرهبان"[1] یعنی د اسود د عبادت گزارئ او د دنیا نه مخ اړولو دا حالت وو گویا چې هغه د دنیا پرېښودونکو راهبانو نه وو.

امام عجلی رحمه الله فرمائی "کوفی جاهلی، ثقة، رجل صالح"[2]
یعنی دې د کوفې دې، دجاهلیت زمانه ئې کتلې ده، ثقة او نیک سړې دې.

ابراهیم نخعی رحمه الله دوی لره د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په هغه شاگردانو او ملگرو کښې شمیر کړې دې چاته چې د فتوی ورکولو اجازت وو[3]

امام ابن حبان فرمائی "کان فقیها زاهدا"[4]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ثقة من اهل الخیر"[5] امام یحیی رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

امام نووی رحمه الله لیکی: قال احمد بن حنبل: هو ثقة من اهل الخیر واتفقوا علی توثیقه وجلالته"[7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "وهو نظیر مسروق فی الجلالة والعلم والثقة والسن یضرب لعبادتها المثل"[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان ثقة وله احادیث صالحة"[9]
اسود بن یزید رحمه الله عابد، زاهد او شپه ړنړونکې بزرگ وو، ددوی د عبادت دا شان وو چې په رمضان کښې به په دوو شپو کښې او په غیر رمضان کښې به په شپږو شپو کښې د قرآند ختم کولو عادت وو، او روزانه به ئې اووه سوه رکعاته کول[10]
په دې هم خلقو وئیل چې اسود په خپل خاندان کښې د ټولو نه کم عبادت کوونکې گڼړلې شو[11]
او دغه وجه ده چې خلقو به وئیل "آل الأسود اهل الجنة"[12] یعنی د اسود خاندان والاجنتیان دی.
د اسود بن یزید دوفات په سلسله کښې د علماؤ نه ډیرې خبرې منقول دی خو بیا هم حافظ ذهبی فرمائی چې د ټولو نه راجح کار د ۷۵ھ دې[13] رحمة الله تعالی رحمة واسعة.

---

[1] تعلیقات تهذیب الکمال(۳/۲۳۵)-
[2] تهذیب التهذیب(۱/۳٤۳)-
[3] حواله بالا
[4] الثقات لابن حبان(٤/۳۱)-
[5] تهذیب الکمال (۳/۲٤٤)-
[6] حواله بالا
[7] تهذیب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-
[8] سیر اعلام النبلاء(٤/۵۰)-
[9] طبقات ابن سعد(٦/۷۵)-
[10] سیر اعلام النبلاء(٦/۵۱)-
[11] تهذیب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-
[12] عمدة القاری(۲/۲۰۲)-
[13] سیر اعلام النبلاء(٤/۵۳)-

⑤**ابن الزبیر**: دا حضرت عبدالله بن الزبیر بن العوام رضی الله عنهما دې، ددوی حالات روستو باب اثم من کذب علی النبی ﷺ د لاندې تیر شوې دی.

⑥**عائشه**: دا ام المومنین صدیقه بنت صدیق حضرت عائشه بنت ابوبکر الصدیق رضی الله عنهما ده، ددوی حالات د بدء الوحی د دویم حدیث لاندې مختصر راغلې دی.[1]

قوله: قال لی ابن زبیر: کانت عائشة تسر الیک کثیرا فما حدثتك فی الکعبة؟: اسود فرمائی چې ابن زبیر رضی الله عنه ماته اوفرمائیل چې حضرت عائشه رضی الله عنها به تاته ډیر د راز خبرې کولې، هغوی تاسو ته د کعبې په باره کښې څه اوفرمائیل؟

حضرت عبدالله بن الزبیر د حضرت عائشه رضی الله عنها خوریې وو. او هغوی سماع هم کړې وه. بیا به اسود بن یزید رحمه الله به د حضرت عائشه رضی الله عنها علوم حاصولولو د پاره ډیر هغوی طرف ته تلو راتلو، ځکه به ئې هغه ته ډیرې خبرې د خلقو په غیر موجودګئ کښې کولې، او غالباً هم په دې خصوصیت سره حضرت ابن الزبیر رضی الله عنه "تسر الیك کثیرا" فرمائیلې دی.

عبدالله بن زبیر رضی الله عنه چې د اسود رحمه الله نه تپوس اوکړو نو دا د هغه وخت خبره ده چې کله عبدالله بن زبیر د کعبې د نوې جوړیدلو اراده کړې وه، صورت دا شو چې یزید بن معاویه د طرف نه د حصین بن نمیر یو غټ لښکر د عبدالله بن الزبیر د ښکته کولو د پاره مکې طرف ته راروان شو، محرم ۶۴ هجرئ په آخره کښې مکې ته راورسیدو تقریبا ۶۴ اورځې ئې محاصره اوکړه د هغې نه پس چې کله د یزید مرګ واقع شو نو دا لښکر واپس لاړلو، د یزید نه پس د هغه ځوې معاویه بن یزید خلیفه شو، چې څلور میاشتې پس مړ شو، بیا مروان حاکم جوړ شو لس میاشتې ژوندې وو هغه هم مړ شو، دهغې نه پس د هغه ځوې عبدالملک بن مراون خلیفه جوړ شو او هغه بیا په ټولو ښارونو رو رو قبضه اوکړه او مکه مکرمې ته ئې حجاج بن یوسف ثقفی اولیږلو، هغه عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه شهید کړلو او دغه شان په بیت الله شریف او مکه مغظمه باندې د عبدالملک قبضه اوشوله،

د اهل شام دې حملې دوران کښې هغوی د بیت الله شریف نه ګیرچاپیره په دیوالونو باندې منجنیق لګولو سره کاڼړی او اور اوورولو، چې د هغې نه کعبې تعمیر او غلاف ته نقصان اورسیدلو.

چې کله دحصین بن نمیر محاصره ختمه شوه او عبدالله بن زبیر ته لګ آرام میلاؤ شو نو هغوی د کعبې د نوې جوړیدلو اراده اوکړله او دې سلسله کښې ئې مشورې اوکړې بعضې خوددوی هم خیال وو خو د ډیرو حضراتو رائې وه چې بیت الله دې په خپل حال پریښودې شی.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دا رائې وه او د دغه خلقو وینا وه چې د کوم عمارت د اطرافو نه حضور اکرم ﷺ طواف اوکړو او چې په کومه د هغوی نظر پریوتلو نو په هغې کښې د تبدیلی او نکړی شی، بلکه صحیح والې او مرمت دې اوکړې شی.

---

[1] کشف الباری (۲۹۱/۱)-

خلقو ته چې کله ويره اوشوه نو عبدالله بن زبير په خپله لاس کښې کوداله واخستله او بره اوختلو او په خپل لاس ئې کانړي راغورزول شروع کړل، چې کله خلقو اوکتل چې هغوی ته څه نقصان اونه رسيدلو نو نور ورسره هم شامل شول د هغې نه پس ئې کعبة الله د بنياده پورې اوکنستلو، او د حضرت ابراهيم علیه السلام بنيادونه تلاش کړې شول چې ميلاؤ هم شول، حضرت ابن الزبير هم د هغې مطابق تعمير اوکړلو[1]

حضرت ابن الزبير خو چونکه صرف خپل تائيد مقصود وو څکه ئې د اسودبن يزيد رحمه الله نه تپوس اوکړو چې حضرت عائشه رضی الله عنها څه بيان کړې وو؟

چنانچه ابن الزبير د کعبې جوړيدل د حضورپاک ﷺ په خوښه باندې اوکړل، دروازې ئې لاندې کړې، دوه دروازې ئې کړې او د حطيم حصه ئې د کعبې په جوړولو کښې دننه واخستله.

د حضرت عبدالله بن الزبير رضی الله عنه نه پس هر کله چې د عبدالملک د سپه سالار حجاج بن يوسف غلبه اوشوه نو هغه د عبدالملک په حکم سره بيت الله شريف وران کړو او دوباره ئې د قريشو د جوړولو مطابق کړو.

عبدالملک بن مروان ته د حضورپاک ﷺ ارشاد نه وو رسيدلې روستو چې هغه ته علم اوشو نو افسوس ئې اوکړو او وئې وئيل "وددنا انا ترکناه وما تولی من ذلک" يعنی کاش چې مونږ کعبه چې څنګه عبدالله ابن زبير رضی الله عنه کړې وه، هم هغه حال کښې مو پريښودې وه!

روستو بيا عباسی خليفه مهدی د امام مالک سره مشوره اوکړه چې کعبه بيا د سره د عبدالله ابن الزبير د تعمير مطابق جوړه کړی، امام مالک ډير حکيمانه مشوره ورکړه او وئې فرمائيل "انی اکره ان يتخذها الملوک لعبة" يعنی ماته دا اندازه ده چې بادشاهان او مالداران به بيت الله شريف د لوبو څيز اوګنړی چې يو ته د ابن الزبير تعمير خوښ رازی او بل ته به د حجاج، او دريم ته به يو بل صورت خوښ راتلې شی، دغه شان به کعبې نه د لوبو چيز جوړ شی، چنانچه خليفه مهدی خپله اراده ختمه کړه[2]

قوله: قلت: قالت لي: ما ورته اوئې (اسود بن يزيد اووئيل) چې ماته حضرت عائشه رضی الله عنها دا بيان کړې دی.

د ابن ابی شيبه رحمه الله روايت دې "قلت: لقد حدثنی حديثا کثيرا انسيت بعضه وانا اذکر بعضه قال: ای ابن الزبير ما نسيت اذکرتک قلت: قالت"[3]

مطلب دادې چې اسود فرمائی چې حضرت عائشه رضی الله عنها ماته ډير حديثونه واورول، په هغې کښې بعضې ماته څه ياد دی او څه ما هير کړې دی ابن الزبير رضی الله عنه ورته اوفرمائيل چې ته وايا، چې څه هيره وې نو زه به درته يادوم بيا اسود دا ذکر شوې حديث ذکر کړو.

---

[1]) الکامل فی التاريخ (۳/۳۱۶-۳۵۴) والبداية والنهاية (۸/۲۵۰-۳۵۱) صحيح مسلم کتاب الحج باب نقض الکعبة وبنائها رقم(۳۲۴۵) وفتح الملهم(۳/۳۶۴-۳۶۶)-

[2]) البداية والنهاية[۸/۲۵۰)-

[3]) انظر فتح الباری(۱/۲۲۴)-

قوله: قال النبی ﷺ :یا عائشه لولا قومك حدیث عهدهم: حضور پاک ﷺ اوفرمائیل چې اې عائشه! که چرې ستا قوم(قریش) نوې مسلمانان شوې نه وې،

حدیث عهدهم کښې په حدیث باندې تنوین دې او په عهدهم کښې عهد مرفوع دې چې د "حدیث" صفة مشبه فاعل دې.(۱)

قوله: قال ابن الزبیر بکفر: ابن زبیر رضی الله عنه اوفرمائیل یعنی د کفر زمانه اوسه پورې لاتیره شوې نه ده،

حضرت ابن الزبیر چې دلته راتلو سره د "بکفر" کومه لقمه ورکړه نو د هغې څه مطلب دې؟ علامه کرمانی صاحب فرمائی چې ددې مطلب یا خو دادې چې کله "حدیث عهدهم" پورې اسود اورسیدلو نوابن الزبیر "بکفر" وئیلو سره دحدیث دباقی حصې د ختمیدلوطرف ته اشاره اوکړله، یا دا مطلب دې چې اسود اول حدیث بیانولو سره د آخر حدیث طرف ته اشاره اوکړله،او دا دغه شان ده څنګه چې وئیلې شی "قراءت الم ذلك الکتاب" یعنی ما "الم ذلك الکتاب" وئیلې دې،چې د هغې مقصد د پوره سورة د وئیلو خبر ورکوی،چې کله اسود د حدیث اوله حصه اووئیله نو ابن الزبیر ورته اوفرمائیل چې ددې آخری حصه دا ده.(۲)

خو نزدې خبره داده چې کله اسود "لولا قومك حدیث عهدهم" پورې حدیث اوفرمائیلو نو دهغه د مخکښې لفظ په باره کښې څه شک شان اوشو هغوی په دې باندې اونختل،ابن الزبیر دې موقع کښې اووئیل چې مخکښې لفظ "بکفر" دې دا لفظ هغوی ته یاد نه وو.

پاتې شو ددې نه مخکښې مضمون نو په هغې کښې دوه احتماله دی کیدې شی چې مخکښې مضمون اسود ته یاد نه وی او ابن الزبیر وئیلې وی،او دا هم کیدې شی چې اسود ته هغه حصه یاده وی او هم هغوی دا وئیلی وی.

ایا په دې روایت کښې ادراج دې؟: دا روایت مستخرج اسماعیلې کښې دې په هغې کښې دی چې اسود اووئیل "حدثتنی حدیثا حفظت اوله ونسیت آخره" اسماعیلی هغې لره د "زهیر بن معاویة عن ابی اسحاق" په طریق سره نقل کړې دې اودا ئې د اسرائیل د باب په روایت باندې غوره ګرځولې دې(۳) د اسماعیلی ددې روایت نه د رومبی احتمال ستائنه کیږی چې اسود صرف اوله حصه واوروله، آخره حصه ئې واوروله نه،څکه چې هغه ورته یاده نه وه.

خو هم داسود روایت مخکښې مصنف په کتاب الحج(۴) او کتاب التمنی(۵) کښې نقل کړې

---

(۱) فتح الباری(۱/۲۲٤)-

(۲) شرح الکرمانی(۲/۱۵۲)-

(۳) فتح الباری(۱/۲۲۵)-

(۴) صحیح البخاری(۱/۲۱۵)کتاب الحج باب فضل مکة وبنیانها رقم(۱۵۸٤)-

(۵) صحیح البخاری(۲/۱۰۷۵-۱۰۸٦) کتاب التمنی باب ما یجوز من اللو رقم(۷۲٤۳)-

دي، په دې کښې ټول روايت د اسود نه مروي دې، دغه شان صحيح مسلم[1]، سنن نسائي[2] او جامع ترمذي[3] کښې هم دغه روايت د اسود بن يزيد نه منقول دې او په دې ټولو کښې مکمل حديث هم دده نه منقول دې البته په دې ټولو کښې د "بکفر" په ځائې "بالجاهلية" لفظ دې.
ددې نه د دويم احتمال تائيد کيږي چې اسود ته پوره روايت ياد وو او هم هغوي پوره روايت نقل کړې دې.
که د اسماعيلي روايت صحيح اوګنړلې شي نو وئيلې به شي چې د اسود په نورو رواياتو کښې ادراج دې يعني يو حصه يو رواى د اسود نه واوريده او نقل ئې کړه او دويمه حصه د ابن الزبير نه روايت شوې ده چې هغه يو راوى په ادراج سره نقل کړې ده.
که د اسماعيلي روايت صحيح اونه ګنړلې شي يا دا اوونيلې شي چې "نسيت آخره" صرف يو نيمه کلمه ده پورا باقي حصه نه ده نو بيا به دا ونيلې شي چې ټول روايت هم اسود نقل کړې دې او دا هم دهغه د مروياتو نه دې[4] والله اعلم

قوله: لنقضت الكعبة فجعلت لها بابين باب يدخل الناس وباب يخرجون ففعله ابن الزبير: نو ما به کعبه غورزولې وه بيا به ما دهغې دوه دروازې جوړې کړې وې په يو دروازه به خلق داخليدل او په يو دروازې به خلق وتل، چنانچه ابن الزبير هم دغه شان اوکړل.

د ابوذر په نسخه کښې دلته دواړو ځايونو کښې "بابا" منصوب واقع شوې دې نو په دې صورت کښې به دا د "بابين" نه بدل اوګرزولې شي.

او باقي ټولو نسخو کښې "باب" د رفع سره دې چې په استيناف باندې محمول دې[5] والله اعلم

د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چونکه قريش د کعبې شريفې په سلسله کښې ډير حساس او د هغې ډير عزت کوونکې وو او چونکه هغوي نو مسلم وو اسلام ته نوي نوي راغلې وو، نو دهغوي په زړه کښې دا خيال راتلې شو چې حضور ﷺ د کعبې په تعمير کښې چې بدلې راوستلو نو ددې د پاره چې د قريشو د پاسه هغوي ته اوچتوالي حاصل شي او ددې نه بيا فتنه جوړيدلې شوه، نو حضور ﷺ د دغې ويرې د وجه دا کار پريښودلو.[6] والله أعلم

---

[1]) صحيح مسلم كتاب الحج باب جدر الكعبة وبابها رقم(۳۲۴۹)-
[2]) سنن نسائى كتاب المناسك باب بناء الكعبة رقم(۲۹۰۵)-
[3]) جامع الترمذى ابواب الحج باب ما جاء فى كسر الكعبة رقم(۸۷۵)-
[4]) فتح البارى(۱/۲۲۵)-
[5]) فتح الباري(۱/۲۲۵)-
[6]) حواله بالا

٤٩-باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةَ أَنْ لَا يَفْهَمُوا

دا باب د هغه کس په باره کښې دې چې علم يو جماعت سره خاص کوی، بل جماعت ته هغه علم نه ښائی. ددې ويرې چې دا دويم جماعت پوه نه شی. دلته "دون" د غير په معنی باندې دې د "ادون" په معنی کښې نا.[١]

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مناسبت مخکښې باب سره ډېر واضح دې چې په مخکښې باب کښې د خلقو د کم فهمئ په وجه بعضې اعمال مختاره، مستحبه او امور مباحه پرېښودل ذکر وو، او په دې باب کښې هم د دغې ويرې نه څه خلقو ته علمی خبرې نه ښودل مذکور دی.[٢]

مقصد د ترجمة الباب او مخکښې باب کښې او دې باب کښې فرق: امام بخاری رحمه الله ددې باب نه دا فرمائيل غواړی چې د حاضرينو د پوهې په اعتبار سره خبره کول پکار دی او د هغوی د عقل او پوهې په اعتبار سره وئيل پکار دی، داسې خبره کول پکار نه دی چې د هغوی د سوچ د دائرې نه باهر وی او هغوی څه غلط فهمی کښې مبتلا شی. لهذا که څه پټ علوم وی چې د هر چا په مخکښې د بيانولو نه وی نو هغه د هر چا په مخکښې بيانول پکار نه دی، بلکه چې څوک ددې اهل وی عقل مند وی د هغی مخکښې دې بيان کړې شی، دغه شان که يو سړې يو خاص جماعت ته علم اوښائی نورو ته ئې اونه ښائی ددې ويرې چې هغوی به پوهه نه شی، نو په دې کښې هيڅ گناه نشته، دا جائز دی.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی چې ددې باب مقصود دادې که يو شيخ يو عقل مند شاگرد ته يا يو مخصوص جماعت ته په مخصوص وخت څه د علم حاصلولو موقع ورکړی او نورو ته ور نکړی نو ددې اجازت دې او دا کتمان علم کښې نه راځی، او نه نورو له په دې باندې د اعتراض حق دی، چنانچه وئيلې شی چې د امام ابوحنيفه رحمه الله به دوه مجلسونه کيدل يو به عام مجلس وو او بل مجلس کښې به صرف علماء او حافظان حاضريدل.[٣]

دلته دا هم معلوميدل پکار دی چې اولنې ترجمة الباب عام دې چې اقوال او افعالو دواړو ته شامل دې، او دا باب اقوالو سره خاص دې.[٤]

حضرت انورشاه کشميری صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب د ترجمه تعلق د شريف او وضيع په مينځ کښې فرق سره دې او د مخکښينئ ترجمې تعلق د غبی او بليد، او د ذکی او فطين په مينځ کښې فرق سره دې.[٥]

حاصله دا ده چې حضرات علماء کرامو لره د علمی يا يو مسئلې د بيان په وخت کښې د

---

[١] فتح الباري (٢٢٥/١) وعمدة القاري (٢٠٤/٢)-
[٢] عمدة القاري (٢٠٤/٢)-
[٣] الكنز المتواري (٣٨٥/٢)-
[٤] فتح الباري (٢٢٥/١)-
[٥] فيض الباري (٢٢٣/١)-

حاضرینو خیال ساتل پکار دی، که عقل نه لرونکی او غبی بلید قسم خلق وی نو د هغوی مخکښې دې علمی او باریکې مسئلې بیان نه کړې شی، دغه شان د شریف او وضیع په مینځ کښې د فرق هم خیال او ساتلې شی،
دغه وجه ده چې علماء کرام خاص خاص څیزونه بیانول نه خوښه وی مثلا امام احمد ابن حنبل به ددې احادیثو بیانول نه غوښتل چې د هغې نه به "خروج علی السلطان" یعنی "سلطان المسلمین" خلاف د بغاوت مضمون معلومیدلو[1]
امام مالک رحمه الله به احادیث صفات بیانول نه غوښتل[2]
امام ابویوسف رحمه الله فرمائی "من تتبع غریب الحدیث کُذب"[3]
د امام ابوحنیفه رحمه الله نه هم دا قسم قول منقول دې[4]
حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضورپاک ﷺ نه د علم دوه لوښی اغستلې وو چې هغې کښې یو لوښې هغوی په خلقو کښې خور کړو او دویم ئې بیان نه کړو[5]
حضرت انس بن مالک چې کله د حجاج ابن یوسف په مخکښې د عرنیینو حدیث بیان کړو نو حسن بصری دا خوښ نه کړلو ځکه حجاج ابن یوسف دې حدیث لره د وینې تویولو ذریعه جوړه کړه[6]
په دې سلسله کښې ضابطه دا ده چې کوم ځائې مراد نه وی او د ظاهر حدیث نه بدعت ته طاقت میلاویګی نو په داسې موقعو کښې حدیث پټول پکار دی چې اوریدونکې به صرف په ظاهر باندې عمل شروع کړی[7]

[۱۲۷] وَقَالَ عَلِيٌّ حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې خلقو ته "د دین" هغه خبرې وراوښایئ چې په کومو هغوی پوهیږی، آیا تاسو دا غواړئ چې الله او د هغه رسول او نه منلې شی؟
په الله او په رسول به ځکه دروغ وئیلې کیږی چې دا خبره د هغوی په عقل راغلې هم نه ده، دا د هغوی د پوهې د دائرې نه بهر ده نو هغوی به دا ناممکن ګڼړی او انکار به کوی، که دغه خبره الله طرف ته منسوب وی نو دا الله تعالی باندې به دروغ وئیلې شی او که حضورپاک ﷺ طرف ته منسوب وی نو د هغوی به تکذیب لازم راځی.

---

[1]) فتح الباری (۱/۲۲۵)-
[2]) حواله سابقه
[3]) المحدث الفاضل بین الراوی والواعی (ص۵۶۲) فقره (۷۶۹) الکفایة فی علم الروایة (ص۱۴۲) جامع بیان العلم وفضله (۲/۱۰۳۳) رقم (۱۹۸۶)-
[4]) فتح المغیث للسخاوی (۴/۱۰)-
[5]) صحیح البخاری (۱/۲۳) کتاب العلم باب حفظ العلم رقم (۱۲۰)_
[6]) فتح الباری (۱/۲۲۵)-
[7]) حواله بالا

د آدم ابن ابی ایاس په کتاب "کتاب العلم" او د ابونعیم د "مستخرج" په روایاتو کښې نوره هم اضافه ده "ودعوا ماینکرون" (۱) یعنی "چې کوم معروف نه وی او د چا په پوه کښې چې شک وی نو هغه پریږدئی"

ددې اثر نه دا معلومیږی چې متشابهات د عام خلقو په مخکښې بیانول پکار نه دی.

د حضرت عبدالله بن مسعود ارشاد دې "ما انت بمحدث قوما حدیثا لا تبلغه عقولهم الا کان لبعضهم فتنة" (۲) یعنی "هر کله چې تاسو چاته یو داسې حدیث وراورونی چې کوم خائې ته د هغوی عقل نه رسیږی نو د هغه د پاره به دا د امتحان ذریعه جوړیږی"

دغه شان حضرت عروه رحمه الله فرمائی "ما حدثت احدا بشیء من العلم قط لم یبلغه عقله الا کان ضلالا علیه" (۳) یعنی "چې ما کله هم چا سره د هغه د عقل نه اوچته خبره کړې ده نو هغه د هغه د پاره په غلطئ او ګمراهئ کښې د غورزیدلو وجه جوړه شوه"

حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی "لقد حدثتکم باحادیث لو حدثت بها زمن عمر لضربنی بالدرة" (۴) یعنی "ما تاسو ته هغه احادیث اورولې دی که چرې ما د حضرت عمر رضی الله عنه په دور کښې دا احادیث اورولې وو نو هغوی به څما په درې سره خبر اخستلې"

قوله: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذٍ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ عَلِيٍّ بِذَلِكَ: دا د حضرت علی رضی الله عنه د ذکر شوی اثر سند دې د ابوذر په روایت کښې سند د نور کله په شان مخکښې دې، او د کشمینی په روایت کښې دا ټول اثر سره د سنده غورزیدلې دې او د باقی حضراتو په نسخو کښې اول متن دې او روستو سند ذکر دې (۵)

متن په سند باندې د مخکښې والی څه وجه ده؟: علامه کرمانی رحمه الله ددې ډیرې نکتې ذکر کړې دی یو دا چې حدیث مرفوع او په اثر د صحابی کښې د فرق ظاهرولو دپاره ئې داسې کړې دی.

دویمه وجه دا هم ممکنه ده چې امام بخاری دې اثر لره د ترجمه جز جوړول غواړی، څکه ئې د سند نه مخکښې متن ذکر کړو.

دریمه احتمال لرونکې وجه دا بیان کړې ده چې چونکې په دې سند کښې معروف بن خربوذ ضعیف دې، نو د دې ضعیف راوی د ضعف د وجه دا فرق کړې شوې دې.

یا مقصود تفنن او تنوع دې څه بل زیاتی کار په نظر کښې نشته (۶)

---

(۱) فتح الباری (۱/۲۲۵)-

(۲) مقدمة صحیح المسلم باب نهی عن الحدیث بکل ما سمع رقم (۱۳) وجامع بیان العلم وفضله (۱/۵۳۹) رقم (۸۸۸)-

(۳) جامع بیان العلم وفضله (۱/۵۳۹) رقم (۸۸۹)-

(۴) جامع بیان العلم وفضله (۲/۱۰۰۳) رقم (۱۹۱۳)-

(۵) فتح الباری (۱/۲۲۵)-

(۶) شرح الکرمانی (۲/۱۵۵)-

رجال الحديث

①عبيدالله بن موسى: دا عبيده الله بن موسى باذام عبسى كوفى رحمه الله دې ددوى حالات د "كتاب الايمان وقول النبى ﷺ: بنى الاسلام على خمس" د لاندې تير شوې دى.[1]

②معروف ابن خربوذ: دا معروف بن خربوذ (بفتح الخاء المعجمة وتشديد الراء المفتوحة بعدها باء موحدة مضمومة وبعدها واو ساكنة وآخره ذال معجمة) مكى مولى عثمان دې[2] ددوى شمير صغارتابعينو كښې كيږى.[3]

دوى د حضرت ابوالطفيل عامر بن واثله ليثى رضي الله عنه، عبدالله بن بريده (ان كان محفوظا)، ابوجعفرمحمدبن على بن حسين، محمدبن عمربن عتبه او ابوعبدالله مولى ابن عباس رحمهم الله نه روايت نقل كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې ابوداود طيالسى، ابوعاصم النبيل، عبيدالله بن موسى، فضل بن موسى سينانى، وكيع بن الجراح او ابوبكر بن عياش وغيره حضرات دى.[4]

امام ابن معين فرمائى "ضعيف".[5]

امام احمد رحمه الله فرمائى "ما ادرى كيف حديثه؟"[6] يعنى ماته معلومه نه ده چې د هغوى حديثونه د كومې درجې دى؟

امام عقيلى رحمه الله دوى په كتاب الضعفاء كښې ذكر كړې دى او وئيلې دى "لايتابع على حديثه ولا يعرف الابه".[7]

ابن حبان رحمه الله په خپل كتاب "الضعفاء" كښې نقل كړې دى چې ده به كتابونه اخستل او د هغې نه به ئې احاديث بيانول، روستو د هغه حافظه كمزورې شوې وه چنانچه بيا به ئې توهم سره روايت كولو.[8]

خو حافظ رحمه الله فرمائى چې د معروف بن خربوذ په روايت كښې دا خبره نه معلوميږى، ممكنه ده چې ابن حبان د بل چا حالات ده هغه نوم سره او ترجمې لاندې ذكر كړې وى.[9]

---

[1] كشف البارى (۱/۶۳۶)-

[2] تهذيب الكمال (۲۸/۲۶۳)-

[3] هدى السارى (٤٤٤)-

[4] تهذيب الكمال (۲۸/٦۲٤)-

[5] تهذيب الكمال (۲۸/۲٦٤)-

[6] حواله بالا)-

[7] كتاب الضعفاء للعقيلى (٤/۲۲۰)-

[8] تهذيب التهذيب (٤/۲۲۰)-

[9] حواله بالا. قال الدكتور فى تعليقاته على تهذيب الكمال (۲۸/۲٦٥) كذا قال الحافظ ولم تقف عليه فى المطبوع من "المجروحين")-

ددې په مقابله کښې ساجي رحمه الله فرمائي "صدوق"[1]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "يكتب حديثه"[2]
ابن حبان دوى په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دى[3]
حافظ ابن حجر فرمائي "صدوق ربما وهم وكان اخباريا، علامة"[4]
حافظ ذهبي فرمائي "صدوق شيعي"[5]
حاصله داده چې معروف بن خربوذ اکثرو حضراتو کمزورې ګنړلې دې خو بيا هم څو حضراتو په نرم انداز کښې د دوى تعديل کړې دې.
ددوى احاديث ډير کم دى[6] بيا امام بخارى خو صرف دغه يو اثر نقل کړې دې چې په هغې کښې دده واسطه نشته، دې نه علاوه دده نه ئې بل ځائې کښې روايت اخستې نه دې[7]
او امام مسلم، امام ابوداود او امام ابن ماجه ﷺ هم دده صرف د يو حديث اخراج کړې دې
"سمعت ابا الطفيل يقول: رايت رسول الله يطوف بالبيت ويستلم الركن بمحجن معه ويقبل المحجن"[8]
(اللفظ لمسلم)
ګويا امام بخارى رحمه الله دده نه مرفوع روايت نقل کړې نه دې ورسره ورسره متن مخکښې کولو اوسند روستو کولو سره ئې دا اشاره هم اوکړه چې په دې سند کښې څه ضعف دې او امام مسلم رحمه الله هم دده حديث استشهاداً نقل کړې دې، اصالةً نا[9] والله اعلم (رحمه الله تعالى رحمة واسعة)
③**حضرت ابوالطفيل:** دا حضرت ابوالطفيل عامر بن واثله بن عبدالله بن عمر بن جحش ليثى رضي الله عنه دې بعضې حضراتو دده نوم د عامر په ځائې عمرو ښودلې دې خو صحيح خبره هم "عامر" دې[10]
دوى د غزوه احد په کال باندې پيدا شوې وو، او د حضورپاک ﷺ د ژوند نه ئې تقريبا اته کاله

---

[1]) تهذيب التهذيب(١٠/٢٣١)-
[2]) تهذيب الكمال(٢٨/٢٦٤)-
[3]) الثقات لابن حبان(٥/٤٣٩)-
[4]) تقريب التهذيب(٥٤٠ص)رقم(٦٧٩١)-
[5]) ميزان الاعتدال(٤/١٤٤) رقم(٨٦٥٥)-
[6]) حواله بالا)_
[7]) هدى السارى(ص٤٤٤)-
[8]) صحيح مسلم كتاب الحج باب جواز الطواف على بعير وغيره..رقم(٣٠٧٧) وسنن ابى داود كتاب المناسك باب الطواف الواجب رقم(١٨٧٩) وسنن ابن ماجه كتاب المناسك باب من استلم الركن بمحجنه رقم(٢٩٤٩)-
[9]) تعليقات الكاشف(٢/٢٨٠) رقم(٥٥٥١)-
[10]) تهذيب الكمال(١٤/٧٩)-

موندلې وو[1]
دوی د حضور ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت علی، حضرت معاذ بن جبل او حضرت عبدالله بن مسعود وغیره نه روایت د حدیث نقل کړې دې.
او دده نه روایت کونکو کښې حبیب ابن ابی ثابت، امام زهری، ابوالزبیر مکی، علی بن زید بن جدعان، عبدالله ابن عثمان بن خثیم، معروف بن خربوذ، سعید الجریری او فطر بن خلیفه وغیره نه علاوه ډیر حضرات دی[2]
حضرت ابوالطفیل رضی الله عنه په کوفه کښې اوسدلو، بیا مکه ته راغلو اوهم هلته کښې وفات شو[3]
حضرت ابوالطفیل رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه د خاص مینه کوونکې نه دې او د هغوی د خصوصی اصحابو نه وو، هغوی سره په ټولو معرکو کښې شریک وو. د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما فضل او کمال ئې منلو. او حضرت عثمان رضی الله عنه سره به ئې مینه کوله. خو بیا هم حضرت علی رضی الله عنه به ئې مقدم کولو[4]
د حضرت علی رضی الله عنه او اهل بیت سره د میلاودو او ربط لرلو په وجه خوارج دده نه خفا او په ده باندې ئې مختلف قسم الزامونه لګول[5]
حافظ ذهبی رحمه الله نقل کوی "وکان ابوالطفیل ثقة فیما ینقله صادقا عالما شاعرا فارسا عمردهرطویلا وشهد مع علی حروبه"[6]
یعنی "دوی په نقل کښې ثقه او معتمد وو رشتونې وو عالم شاعر او شهسوار وو. عمر ئې ډیر اومندلو، او حضرت علی رضی الله عنه سره په ټولو جنګونو کښې شریک وو"
حضرت ابوالطفیل هغه آخری صحابی دې چې د هغه د وفات سره په دنیا کښې د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم دور ختم شو[7]
ددوی نه تقریبا شل احادیث مروی دی[8] چې د هغې نه په بخاری کښې صرف یو حدیث دې او په مسلم شریف کښې دوه روایتونه دی[9]
ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې دده نه څلور احادیث مروی دی[10] غالبًا چې ددوی مراد په اصول سته کښې روایت کړې شوې احادیث دی، چې ټول څلور دی[11]

---

[1]) حواله بالا
[2]) تهذیب الکمال(١٤٧٩-٨٠)-
[3]) حواله بالا
[4]) الاستیعاب بهامش الاصابة(١١٧/٤)-
[5]) تهذیب التهذیب(٨٣/٥)-
[6]) سیر اعلام النبلاء(٤٧٠/٣)-
[7]) سیراعلام النبلاء(٤٦٧/٣)-
[8]) الکامل لابن عدی(٨٧/٥)-
[9]) خلاصة الخزرجی(ص١٨٤٥) وذخائر المواریث(٩٦/٢)-
[10]) تعلیقات معجم الصحابة (٣٨٨٦/١١)-
[11]) ذخائر المواریث(٩٦/٣)-

د اصح قول په اعتبار سره ددوی وفات په ۱۱۰ هجرئی کښې اوشو[1] رضی الله عنه وارضاه.

④ **حضرت علی رضی الله عنه:** د حضرت علی رضی الله عنه تذکره په دې جلد کښې په باب "اثم من کذب علی النبی ﷺ" لاندې تیره شوې ده.

[۱۲۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ « يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ » . قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ . قَالَ « يَا مُعَاذُ » . قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ . ثَلاَثًا .

قَالَ « مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلاَّ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ » . قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلاَ أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا قَالَ « إِذًا يَتَّكِلُوا » . وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا

رجال الحدیث

① **اسحاق بن ابراهیم:** دا د فقه او حدیث مشهور امام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد حنظلی رحمه الله دې، ددوی حالات د "کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم" دلاندې تیر شوې دی[2]

② **معاذبن هشام:** دا معاذ بن هشام بن ابی عبدالله سنبر الدستوائی بصری رحمه الله دی[3]

دوی د اشعث بن عبدالملک، بکیر بن ابی السمیط، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون، یحیی بن العلا الرازی او خپل پلار هشام الدستوائی رحمهم الله نه روایت کوی.

او د ده نه امام احمد، اسحاق بن راهویه، علی بن المدینی، عمرو بن علی الصیرفی، محمد بن بشار بندار، عبیدالله بن عمر القواری، بکربن خلف، ابراهیم بن عرعره، ابوسعید الاشج، نصر بن علی، ابوهشام الرفاعی، یزید بن سنان او زید بن اخزم رحمهم الله وغیره حضراتو نه علاوه نور ډیر حضرات روایت کوی[4]

امام یحیی بن معین فرمائی "صدوق ولیس بحجة"[5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

دغه شان هغوی فرمائی "لیس بذاك القوی"[7]

---

[1] سیر اعلام النبلاء (۳/ ۴۷۰)-

[2] کشف الباری (۳/ ۳۷۱)-

[3] تهذیب الکمال (۲۸/ ۱۳۹)-

[4] تهذیب الکمال (۲۸/ ۱۴۰-۱۴۱)-

[5] تهذیب الکمال (۲۸/ ۲۴۱)-

[6] تهذیب التهذیب (۱۰/ ۱۹۷)-

[7] حواله بالا

ابن قانع رحمه الله فرمائی "ثقة مامون"[1]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "صدوق صاحب حدیث ومعرفة"[2]
حافظ ذهبی رحمه الله دده د تذکری په شروع کښې لیکی "معاذ بن هشام ابن ابی عبدالله بن سنبر الامام المحدث، الثقة، البصری"[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "صدوق ربما وهم"[4]
ابن عدی فرمائی "ولمعاذ بن هشام عن ابیه عن قتادة حدیث کثیر ولمعاذ عن غیر ابیه احادیث صالحة وهو ربما یغلط فی الشیء بعد الشیء وارجو انه صدوق"[5]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او لیکلې دی "وکان من المتقنین"[6]
حاصله داده چې د ابن معین دا قول دده باره کښې مختلف دې کله په ثقه ونیلو سره نې توثیق کړې دې او کله د "صدوق ولیس بحجة" د توثیق سره سره نې د هغه درجه هم اوچته نبودلې ده چې هغه "حجت" نه دې، ابن قانع، ابن ذهبی او ابن حبان رحمهم الله د دوی توثیق کړې دې خو بیا هم که چرې دې کښې څه کمزوری وی نو هم قابل د تحمل او احتجاج دی، حضرات شیخین په دوی اعتماد کړې دې اګرچې امام بخاری ترې زیات حدیثونه اخستې نه دی[7]
۲۰۰ هجرنی کښې ددوی وفات اوشو[8] رحمه الله تعالی رحمة واسعة
③ابی: دا معاذ بن هشام پلار هشام بن عبد الله سنبر دستوانی بصری رحمه الله دې، د دوی حالات د کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه" د لاندې تیر شوې دی[9]
④قتاده: دا امام قتاده بن دعامه سدوسی بصری رحمه الله دې، د دوی حالات د "کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لاخیه ما یحب لنفسه" د لاندې تیر شوې دی[10]
⑤انس بن مالک رضی الله عنه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات هم د "کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لاخیه ما یحب لنفسه" د لاندې تیر شوې دی[11]

---

[1] حواله بالا
[2] میزان الاعتدال(٤/١٣٣) رقم(٨۶١۵)-
[3] سیر اعلام النبلاء(٩/٣٧٢)-
[4] تقریب التهذیب(ص۵٣۶)رقم (٨۶١۵)-
[5] الکامل(۶/٤٣٤)-
[6] الثقات لابن حبان(٩/١٨٨،١٨۶)-
[7] هدی الساری(ص٤٤٤)-
[8] سیر اعلام النبلاء(٩/٣٧٢)-
[9] کشف الباری(٢/٤۵۶)-
[10] کشف الباری(٢/٣)-
[11] کشف الباری(٢/۶)-

قوله: ان النبي ﷺ ومعاذ رديفه على الرحل قال: يا معاذبن جبل:

حضورپاک ﷺ اوفرمائيل: اې معاذ بن جبل! دغه وخت معاذ رضی الله عنه حضور ﷺ پسې شاته په سورلۍ ناست وو.

ردیف یا ردف هغه کس ته وئیلې شي چې په يو سورلئی کښې چا پسې شاته سور وی.[1]

رحل په اصل کښې د اوښ کجاوې ته وائی[2] خو دلته د "رحل" اطلاق تجوزاً شوې دې ځکه چې د کتاب الجهاد په روایت کښې راروان دی چې حضورپاک ﷺ په يو خر باندې سور وو او معاذ رضی الله عنه هغوی پسې شاته سور وو، د دغې خر نوم عفير (بالعين المهملة والفاء مصغرا) وو.[3]

د حافظ ابن الصلاح رائې داده چې دا دواړه واقعې جدا جدا دی، په يو کښې د سورلۍ ځناور اوښ وو او په بل کښې خر.[4]

خو امام نووی رحمه الله فرمائی چې کیدیشی چې واقعه یوه وی او "على الرحل" معنی "على قدر مؤخرة الرحل" وی.[5]

دې نه پس دا زده کړه چې په بخاری شریف کښې خو دی "على حمار يقال له: عفير"[6] خو په مسند احمد کښې "يقال له يعفور" دی.[7]

په دې سلسله کښې عبدوس او ابن القيم رحمهما الله رائې خو داده چې دا دواړه د يو خر دوه نومونه دی، خو د حافظ دمياطی رحمه الله رائې دا ده چې دا دواړه جدا جدا خرونه وو، يو مقوقس د هديې په طور راليږلې وو، او يو فروه بن عمر.[8] والله اعلم

"يا معاذ ابن جبل" کښې "ابن" خو په اتفاق سره منصوب دې البته معاذ باندې په نصب وئیلې شی یا ضمه؟ په دې کښې اختلاف دې ابن مالک رحمه الله د ضمې وئیلو قائل دې او ابن الحاجب رحمه الله د فتحې،

د ضمې وئیلو وجه خو ښکاره ده چې دا منادی مفرد ده او منادی مفرد معرفې لره په علامت رفع سره مبنی گرځوی، او د ضمه وئیلو وجه داده چې منادی "ابن" یا "ابنة" سره متصف کیدو

---

[1] مختار الصحاح (ص ۲٤۰)-

[2] الرحل: رحل البعير مختار الصحاح (ص ۲۳۷) وانظر فتح الباری (۲۲٦/۱)-

[3] عن معاذ بن جبل رضی الله عنه قال: كنت ردف النبي ﷺ على الحمار يقال له عفير "صحيح البخاری (٤۰۰/۱) كتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم (۲۸۵٦)-

[4] شرح النووی على صحيح مسلم (٤٤/۱) كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا)-

[5] حواله بالا

[6] صحيح البخاری (٤۰۰/۱) كتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم (۲۸۵٦)-

[7] مسند احمد (۲۳۸/۵) رقم (۲۲٤۲۳) حديث معاذ بن جبل رضی الله عنه-

[8] فتح الباری (۵۹/٦)

سره راشي نو ددې استعمال ډير دې،او كثرت استعمال تخفيف غواړي،لهذا چونكه دا مفعول دې ددې حركت اصليه فتحه ده،نو خكه مو ورله تخفيفا فتحه وركړه[1]

حضرت معاذ بن جبل ﷺ: دامشهور انصاري صحابى حضرت معاذبن جبل بن عمرو بن اوس خزرجى أنصارى ﷺ دې،ددوى كنيت أبوعبدالرحمن دې[2]

د اتلس كالو په عمر كښې ئې اسلام راوړلو،بيعت عقبه ثانيه،غزوه بدر او نورو غزواتو كښې حضورپاک ﷺ سره شريک شوې وو[3]

دوى به د حضورپاک ﷺ نه روايت حديث كولو.

د دوى نه حضرت عبدالله بن عُمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت جابر،حضرت انس،حضرت ابوامامه، حضرت ابوثعلبه خشنى او حضرت عبدالرحمن بن سمره ﷺ نه علاوه په تابعينو كښې ابوالاسوددؤلى،كثيربن مره، ابووائل، ابن ابى ليلى، عمرو بن ميمون، ابومسلم خولانى، مسروق او عبدالرحمن بن غنم ﷺ وغيره نه علاوه ډير حضرات د حديثو روايت كوى.[4]

د حضرت معاذبن جبل شمير د صحابه په علماؤ كښې كيدلو، د حضورپاک ﷺ نه ددوى ډير مناقب رانقل دى.

حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې قرآن د څلورو كسانو نه حاصل كړئى،او بيا ئې د عبدالله بن مسعود ،سالم مولى ابى حذيفه، ابى بن كعب او معاذ بن جبل ﷺ نومونه ئې واخستل.[5]

د حضورپاک ﷺ ارشاد دې"اعلمهم بالحلال والحرام معاذبن جبل"[6]

هغوى ﷺ دا ارشاد اوفرمائيل"نعم الرجل معاذبن جبل"[7]

دغه شان هغوى ﷺ دا هم اوفرمائيل"يامعاذ انى لاحبك فى الله"[8]

سهل بن ابى حثمه ﷺ فرمائى چې د حضورپاک ﷺ په دور كښې فتوى وركولو والا شپږ كسان وو،د مهاجرينو نه درې:حضرت عمر،حضرت عثمان او حضرت على ﷺ او په انصارو كښې درې:حضرت ابى بن كعب،حضرت معاذ او حضرت زيد ﷺ [9]

---

[1] اوضح المسالک(۷۹/۳)باب النداء الفصل الثانى فى اقسام المنادى واحكامه،شرح الجامى(ص۱۲۷ المنصوبات توابع المنادى)-

[2] تهذيب الكمال(۱۰۵،۱۰۶/۲۸)-

[3] تهذيب الكمال(۱۰۷/۲۸)-

[4] تهذيب الكمال(۱۰۸،۱۰۹/۲۸)-

[5] صحيح البخارى(۵۳۷/۱)كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب مناقب معاذبن جبل،رقم(۳۸۰۶)-

[6] جامع الترمذى ابواب المناقب،باب مناقب معاذبن جبل وزيد بن ثابت وابى بن كعب وابى عبيدة بن الجراح ﷺ رقم(۳۷۹۰،۳۷۹۱)-

[7] جامع الترمذى ابواب المناقب،باب مناقب معاذ بن جبل..رقم(۳۷۹۵)-

[8] سنن النسائى كتاب السهو باب نوع آخر من الدعاء رقم(۱۳۰۴)-

[9] سيراعلام النبلاء(۴۵۲/۱)-

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي "من اراد الفقه فليات معاذبن جبل"[1]

يو خل مدينه کښې دا واقعه اوشوه چې يو سړي تقريبا دوه کاله د کور نه غائب وو، د هغې نه پس چې کور ته راغلو نو ښځه ئې حامله وه، حضرت عمر رضي الله عنه هغه سنګساره کول اوغوښتل. حضرت معاذبن جبل اعتراض اوکړو او وئې فرمائيل، چې دا ښځه خو سنګسار کولې شي خو چې ددې په خيټه کښې کوم بچې دې دا به وژلې نه شي؟ حضرت عمر رضي الله عنه هغه پريښودله نو دې نه پس چې د هغې خوئې اوشو او د هغه مشابهت هم ددې خاوند سره وو. او د هغه مخکښنی غاښونه هم راوتلې وو. او دې سړي خپله هم اوئې چې دا څما خوئې دې. په دې موقعه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل "عجزت النساء ان يلدن مثل معاذ، لولا معاذ لهلك عمر" يعني ښځې د معاذ په شان شخصيت پيدا کولو نه عاجزې دی. که معاذ نه وو نو عمر به هلاک شوې وو."[2]

شهر بن حوشب رحمه الله فرمائي چې کله به د حضورپاک صلی الله علیه وسلم صحابه کرام خپل مينځ کښې خبرې کولې او په هغوی کښې به معاذ بن جبل هم وو نو نورو حضراتو به هغوی ته د ويرې نه ډک نظرونو سره کتل.[3]

حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمائي "ان معاذ كان امة قانتا لله حنيفا"[4]

چا اوئې چې دا صفت خو د ابراهيم عليه السلام دې "ان ابراهيم كان امة قانتا لله حنيفا ولم يك من المشركين"[5]

حضرت عبدالله بن مسعود اوفرمائل "الامة: الذى يعلم الخير ويؤتم به. والقانت: المطيع لله عزوجل وكذلك كان معاذ معلما للخير، مطيعا لله عزوجل ولرسوله صلی الله علیه وسلم"[6]

د حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی باندې دومره اعتماد وو چې ددې اندازه دې خبرې نه اولګوه چې کله هغوی صلی الله علیه وسلم د مکه مکرمه نه حنين طرف روان شول نو په دې موقع ئې حضرت معاذ رضي الله عنه ددې وجه په مکه کښې پريښودلو چې هغوي به خلقو ته دين او قرآن ښائی.[7]

دغه شان حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی لره په آخرى عمر کښې د يمن قاضی او د دين رهنما جوړ کړو او وې ليږلو.[8]

---

[1] المستدرک للحاکم (۳/۲۷۱،۲۷۲) - وصححه ووافقه الذهبی)-
[2] سيراعلام النبلاء (۱/٤٥٢)-
[3] سيراعلام النبلاء (۱/٤٥٢،٤٥٣)-
[4] تهذيب الاسماء واللغات (۲/۹۹)-
[5] النحل/۱۲۰)-
[6] تهذيب الاسماء واللغات (۲/۹۹)-
[7] سيراعلام النبلاء (۱/٤٥٩)-
[8] تهذيب الاسماء واللغات (۲/۱۰۰)-

د یمن نه د واپس کیدو نه پس د ابوبکر رضي الله عنه په اجازت سره د جهاد په نیت سره شام ته لاړلو، هلته طاعون عمواس د وجه وفات شو[1]
د وفات په وخت کښې د هغوی عمر ۳۳ یا ۳۴ کال وو[2]
حضرت معاذ رضي الله عنه باندې د طاعون اثر اوشو نو بار بار به بیهوشي راتله، ګوزاره کیدلو سره ئې اوفرمائیل: رب خمنی خمك، فوعزتك، انك لتعلم انی احبك[3] یعنی اې خما رب: خما صرف ستا د جدائی غم دې، ستا د عزت دې قسم وی، تاته پته ده چې څه تاسره محبت کوم.
دغه شان په دې موقع ئې اوفرمائیل: اللهم انك تعلم انی کنت اخافك، وانا الیوم ارجوك، انی لم اکن احب الدنیا وطول البقاء فیها لکری الانهار، ولا لغرس الاشجار، لکن لظما الهواجر ومکابدة الساعات ومزاحمة العلماء بالرکب عند حلق الذکر[4]
یعنی اې الله تاته پته ده چې څه به ستانه ویریدم او نن څه ستانه د بخښنې او کرم امید کوم، څه ستانه د ډیر عمر خواهش دې د پاره نه کوم چې نهرونه اوکنوم، اونې اولګوم، بلکه دا محبت د غرمې په ګرمئ کښې د تندې د پاره، د ژوند وختونه په ښه طریقه او پورا کوشش کولو د پاره او د ذکر وتعلیم په دائره کښې د عالمانو ګونډو سره ګونډئی میلاوول او کیناستلو د پاره دې.
حضرت معاذ رضي الله عنه نه تقریبا یو سل او اوه اویا احادیث نقل دی، چې په هغې کښې متفق علیه دوه حدیثونه دی، او بخاری په دریو حدیثو کښې او امام مسلم یو حدیث نه متفرد دی[5]
۱۸ هجرئ په طاعون عمواس کښې ددوی وفات اوشو[6] رضی الله تعالی عنه وارضاه

قوله: قال: لبیك یا رسول الله وسعدیك، قال: یا معاذ، قال: لبیك یا رسول الله وسعدیك ثلاثا: حضرت معاذ رضي الله عنه عرض اوکړو لبیك یا رسول الله وسعدیك: یا رسول الله څه حاضر یم او ستا د حکم پوره کولو د پاره تیار یم، بیا هغوی ﷺ آواز اوفرمائیلو اې معاذ! هغوی عرض اوکړو لبیك یا رسول الله وسعدیك دغه شان درې پیرې اوشول.
لبیك: عربی کښې وئیلې شی "الب بالمکان یلب الباباً" یو ځائې مقیم کیدل او هغه بیا لازم ګڼړل، دغه شان د "الب" په ځائې "لب" هم وئیلې شی[7]
امام فراء رحمه الله فرمائی هم ددې نه د "لبیک" لفظ جوړ شوې دې چې د هغې معنی "څه ستا

---

[1]) حواله بالا
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا)-
[4]) تهذیب الاسماء واللغات(۲/۱۰۰)-
[5]) تهذیب الاسماء اللغات(۲/۹۸) وخلاصة الخزرجی(ص۳۷۹)-
[6]) سیراعلام النبلاء(۱/۴۶۱)-
[7]) مختار الصحاح(ص۵۸۹)-

تابعدار او حکم منلو باندې مقیم او او کلک یم.[1]
دا مفعول مطلق کیدو د وجه منصوب دې څنګه چې "حمدا لله" او "شکرا لله" کښې "حمدا" او "شکرا" منصوب دې[2]

"لبیک" د تثنیې صیغه ده،د تاکید د وجه دا تثنیه راوړلې شوه،نو ګویا د "لبیک" معنی "الب لك البابا بعد الباب واقامة بعد اقامة"[3]

امام خلیل نحوی رحمه الله فرمائی چې د "لب یلب" نه جوړ دې، وئیلې شی "دار فلان تلب داری" یعنی د فلانکی کور څما کور ته مخامخ دې، لهذا د لبیک معنی شوه "انا مواجهك بما تحب اجابة لك"[4] یعنی ته چې د کوم څیز څما نه غوښتنه کوې څه د هغې بالکل ستا د خوښې مطابق مخکښې راتلو والایم.
ښکاره دې وی چې دا تثنیه په مثنی باندې دلالت کونکې نه ده بلکه په تکثیر باندې دلالت د پاره ده[5]
دا هم یاد ساتئ چې دا لفظ همیشه د پاره ضمیر مخاطب په طرف مضاف کیږی نه چې غائب طرف ته، مګر شاذ طریقې سره[6]

"سعدیك": "سعد" "اسعا" یعنی د مساعده او اعانت په معنی باندې دې ګویا د "اسعدك اسعادا بعد اسعاد" معنی کښې دې، او مفعول مطلق بنیاد باندې منصوب دې[7]
حضور پاک ﷺ دومره اهتمام سره دوه درې پیرې چې معاذ رضی الله عنه ته آواز ورکړو نو په اصل کښې هغوی دا غوښتل چې هغه د دوی د خبرې د آورېدو او د پوهیدلو د پاره پوره د زړه او روح سره متوجه شی،چې کله معاذ رضی الله عنه پوره طور سره متوجه شو نو هغه وخت هغوی مخکښې اوفرمائیل.

قوله: قال: ما من احد یشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله صدقا من قلبه الا حرمه الله علی النار: حضور پاک ﷺ اوفرمائیل چې کوم سړې په رښتونی زړه سره ددې خبرې ګواهی ورکړی چې د الله نه سوا بل څوک معبود نشته او دا چې محمد ﷺ د الله تعالی رسول دې،په هغه باندې به الله تعالی د جهنم اور حرام کړی.

"صدقا" د "صادقا" په معنی سره دې.د "من قلبه" تعلق "صدقا" سره هم کیږی او مطلب به وی چې هغه سړې به په ژبه سره د شهادت تلفظ کوی او په زړه سره ددې تصدیق کوی،او دا هم

---

[1]) حواله بالا
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) المعجم المفصل فی الاعراب للاستاذ طاهر یوسف الخطیب(۳۸۲/۳)-
[6]) حواله بالا
[7]) مختار الصحاح(ص ۲۹۹۰) والمعجم المفصل فی الاعراب(۳۳۸/۳)-

ممکن ده چې ددې تعلق "يشهد" سره وی، يعنی په زړه سره رشتونې ګواهی ورکوی په دې کښې اولنې احتمال بهتر دی[1]

دلته دا خبره زده کړه چې د "صدق" اطلاق په افعالو او اقوالو دواړو باندې کيږی، اقوال صادقه هغه اقوال دی چې د واقع مطابق وی او افعال صادقه هغه افعال دی چې خوښکړې شوې وی، دلته دواړه معنی يعنی استقامت قولی او فعلی مراد دې[2]

د حديث باب نه مرجئو استدلال او دهغې رد: ددې حديث نه مرجئه دليل نيولې دې چې د ايمان نه پس د بل څيز ضرورت نشته.

خوارجو دا قسم احاديث رد کړل، او اهل سنة والجماعة ټول احاديث په خپل ځائې باندې ايږدی او ټول منی او دهغې مناسبه معنی وائی، ددې حديث هم ډيرې معنې بيان کړې شوې دی.

① يو معنی دا بيان کړې شوې ده چې دا اګرچې مطلق دې چې کوم سړې د توحيد او رسالت ګواهی ورکوی هغه به جهنم ته نه ځی. خو بيا هم دا حکم په حقيقت کښې مقيد دې "مامن احد يشهد..تائبا" سره، يعنی چې کوم سړې توحيد او رسالت ګواهئی سره توبه اوباسی او دې دنيا نه رخصت شی نو هغه باندې به اور حرام وی.

② يو معنی دا هم بيان کړې شوې ده چې دا او دا قسم چې څومره احاديث راغلې دی هغه ټول د فرائضو او احکامو د نازليدو نه مخکښې راغلې دی، لهذا د فرائضو نازليدو نه پس صرف شهادتين بس نه دی، په فرائضو او احکامو باندې به هم عمل کول وی.

دې جواب باندې اعتراض دې ځکه چې دا روايات خو د ابوهريره او حضرت ابو موسى اشعرى رضی الله عنهما نه هم مروی دی[3]

دحضرت ابوهريره رضی الله عنه په اسلام کښې روستوالې او د ابوموسى اشعرى رضی الله عنه مخکښې والې د ابوهريره رضی الله عنه د اسلام راوړلو په کال باندې معروفه ده، دغه وخت د ډيرو فرائضو نازليدنه شوې وه.

③ يو معنی دا هم وئيلې شوې ده چې دا حکم د غالب احوالو په اعتبار سره دې ځکه چې موحد عام طور تابعداری کوی او د ګناه نه ځان بچ کوی.

④ يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چې "حرمه الله على النار" نه مراد د هميشه د پاره حراموالې دې، نه چې صرف داخيليدنه.

⑤ يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چې "تحريم على النار" نه مراد فى الجملة حرام والې دې ځکه چې حديث د شفاعت نه معلوميږی چې د مومن د سجدې ځايونه به اور نه خوری، او دغه شان ژبه هم چې په څه سره هغه د توحيد ګواهی ورکړې ده.

---

[1]) فتح البارى (٢٢٦/١) وعمدة القارى (٢٠٧/٢)-

[2]) فتح البارى (٢٢٦/١)-

[3]) صحيح المسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعارقم (١٤٧) ولابوموسى اشعرى مسند احمد (٤٠٢،٤١١/٤) رقم (١٩٨٢٦) و (١٩٩٢٥)-

⑥ يو مطلب دا بيان كړې شوي دي چې دلته د "النار" نه مراد د جهنم هغه طبقه ده چې كومه د كافرانو د پاره تياره شوي ده، نه چې هغه طبقه چې كومه د گناهگار اهل توحيد د پاره تياره شوي ده.

⑦ حضرت حسن بصرى رحمه الله "ان ذلك لمن قال الكلمة وادى حقها وفريضتها" يعنى دا حكم د هغه كس د پاره دي چې دي كلمې وئيلو نه پس ددې حقوق او فرائض هم په ځائې راوړي.(۱)

⑧ يو مطلب دا هم كيدې شي چې ددې كلمې تاثير په حقيقت كښې هم دغه دې چې اور به حرام كړې شي په دې شرط چې څه مانع موجود نه وي، كه څه مانع وي نو ددې كلمې به بيا دا اثر نه وي، اوگوره د نهر اوبه بهيږي، چې كوم طرف ته د نهر رخ وي هغه طرف ته رواني وي ليكن كه څوک بند اولگوي نو اودريږي. او چې هغه بند لرې كړېشي نو بيا په خپل رخ باندې رواني شي، دغه شان ددې كلمې خاصيت دې چې په هغه به جهنم حرام كړي او جنت ته به ني بوځي، په دې شرط چې دې خاصيت لره بندولو والاڅه څيز يا عمل ظاهر نه شي، كه يو عمل داسې ښكاره شي اوهغه طاقتور وي نو ددې خاصيت به منع كړي او چې كله ددې عمل اثر ختم شي نو ددې كلمې اثر خاصيت به ښكاره شي.

او د اثر د ختميدو دوه صورتونه دي. يو صورت دادې چې الله تعالى ئې په خپل كرم سره لرې كړي او دويم صورت دادې چې سړې به عذاب اوڅكي او د سزا څكلو نه پس به هغه روكاوټ ختم شي. بهرحال ددې كلمې اثر به خامخا ښكاره كيږي. والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: قال: يا رسول الله افلا اخبر به الناس فيستبشروا؟: حضرت معاذ رضي الله عنه عرض اوكړو چې يا رسول الله! څه خلقو ته ددې خبرې زيرې ورنكړم چې هغوى خوشحاله شي؟

قوله: قال: اذًا يتكلوا: هغوى ارشاد اوفرمائيل چې بيا به خلق په اعتماد كولوسره په اعمالو كښې كمې كول شروع كړي.

په عامو نسخو كښې "فيستبشروا" د نون حذف سره دي. او د ابوذر په نسخه كښې "فيستبشرون" په اثبات دنون دي.

په اولنى صورت كښې "فيستبشروا" د "ان" ناصبه مقدره د وجه منصوب دي. او په دويم صورت كښې به تقديرى عبارت داسې وى "فهم يستبشرون".(۲)

"اذا يتكلوا" "ان اخبرتهم يتكلوا" په معنى باندې ده.(۳)

د اصيلي او كشمهينى نسخو مطابق دا لفظ "ينكلوا" نون سره دي چې د هغې معنى انكار ده، مطلب دادې چې بيا به خو خلق د عمل نه انكار اوكړي.(۴)

---

(۱) عمدة القارى(۲/۲۰۸،۲۰۷) وفتح البارى(۱/۲۲۷،۲۲۶)۔
(۲) فتح البارى(۱/۲۲۷۹ وتحفة البارى لشيخ الاسلام زكريا الانصارى(۱/۱۴۳)۔
(۳) حواله بالا
(۴) حواله بالا

په مسند بزار کښې د حضرت ابوسعيد خدرى ﷺ دا حديث مروى دې چې حضورپاک ﷺ يو ورځ اوفرمائيل "من قال: لا اله الا الله دخل الجنة" په دې باندې حضرت معاذ ﷺ د حضورپاک ﷺ نه د خلقو د خوشحالولو په غرض اجازت اوغوښتلو، نو هغوى اجازت ورکړو، هغه په خوشحالئ زر اوتلو، په لار کښې حضرت عمر ﷺ سره ميلاؤ شولو، هغوى تپوس اوکړو څه خبره ده؟ حضرت معاذ ﷺ ورته هغه خبره اوکړه، حضرت عمر ﷺ اوفرمائيل چې تندى مه کوه، لږ هسار شه، بيا هغه د حضورپاک ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او تپوس ئې اوکړو چې اې د الله نبى ﷺ! هم ستاسو رائې افضله ده، خو بيا هم خما رائې داده چې خلق دا خوشخبرى واورى نو په اعتماد سره به کينى او عمل به نه کوى، هغوى ﷺ اوفرمائيل چې هغه واپس راوغواړه، نو بيا هغه واپس راوغوښتې شو.(١)

قوله: واخبربها معاذ عند موته تأثما: حضرت معاذ ﷺ د وفات په وخت کښې خان د ګناه نه بچ کولو په غرض خلقو ته ددې خبر ورکړو.

"موته" کښې ضمير حضرت معاذ ﷺ ته راجع دې، علامه کرمانى ﷺ فرمائى چې دا احتمال هم دې چې ضمير حضورپاک ﷺ طرف ته راجع وى (٢) په اول صورت کښې به "عند موته" مطلب دا وى "قبل موت معاذ" او بل صورت کښې به مطلب وى "بعد موت النبى ﷺ".

دا خبره خو د احتمال د حده پورې رشتيا ده خو بيا هم صحيح دلته اولنې صورت دې (٣) ځکه چې په مسند احمد کښې د جابر ﷺ دا صحيح روايت دې هغوى فرمائى "اخبرنا من شهد معاذا حين حضرته الوفاة يقول: اكشفوا عنى سجف القبة احدثكم حديثا سمعته من رسول الله لم يمنعنى ان احدثكم الا ان تتكلوا."(٤)

"تأثم" د باب تفعيل مصدر دې په دې کښې د سلب عن ماخذ يا خروج عن الشىء خاصيت ښکاريږى. ګويا "تأثما" معنى "خروجا عن الاثم" دې(٥) او مطلب به دا وى چې حضرت معاذ ﷺ د وفات په وخت کښې د کتمان علم د ګناه نه وتلو د پاره دا بيان کړو.

په باب تفعل کښې د "دخول فى الشىء" خاصيت معلوميږى، په دغه اعتبار سره تقديرى عبارت به دا وى "اخبربها معاذ عند موته مخافة الدخول فى الاثم" يعنى په ګناه کښې د داخليدلو د ويره نه ئې

---

(١) كشف الاستار عن زوائد البزار(١٢/١) رقنم(٨) كتاب الايمان باب توحيد الله وسبحانه)-

(٢) شرح الكرمانى(١٥٥/١)-

(٣) فتح البارى(٢٢٧/١)-

(٤) مسند احمد(٣٣٧/٥) رقم(٢٢٤١٠)-

(٥) قال الزبيدى فى تاج العروس (١٧٩/٨) مادة "اثم": تاثم الرجل: تاب منه، اى: من الاثم، واستغفر منه، وهو على السلب كانه سلب ذات الاثم بالتوبة والاستغفار او رام ذلك بهما وايضا: فعل فعلا خرج به من الاثم كما يقال: تحرج اذا فعل فعلا خرج به من الحرج، وفى حديث معاذ: فاخبربها عند موته تاثما")-

دا روايت نقل کړو.

د منع کولو باوجود حضرت معاذ ﷛ دا حديث د خلقو مخکښې ولې بيان کړو؟: دلته سوال پيدا کيږي چې کله حضورپاک ﷺ حضرت معاذ ﷛ ته دا فرمائيلي وو چې خلقو ته مه وايه، که دې اووئيلو نو خلق به په دې باندې بهروسه اوکړي نو حضرت معاذ ﷛ ته کتمان علم ويره ولې راغله؟

ددې ډير جوابونه ورکړې شوې دي:

① قاضي عياض فرمائي چې حضرت معاذ ﷛ د حضورپاک ﷺ منع کول په حرام والي باندې اونه ګنړله، بلکه هغوی دا اوګنړله چې په ما کښې د زيرى کومه اراده پيدا شوې ده د هغې ختيمېدل ئې مقصود دي.[1]

②کيدې شي چې د ابوهريره ﷛ هغه قصې[2] (چې په هغې کښې حضورپاک ﷺ هغوی ته د زيرى ورکولو اجازت ورکړې وو) د حضرت معاذ ﷛ ددې واقعې نه پس وى. لهذا هغوى دغه واقعې لره ناسخه او خپله منسوخه اوګنړله، او دغه شان ئې په آخرى وخت کښې ئې دا حديث د خلقو په مخکښې نقل کړو.

③کيدېشي چې د منع تعلق على وجه العموم وى د مخصوص خلقو په مخکښې د بيانيدلو نه منع نه وى.[3]

خو په دې ټولو جوابونو باندې اعتراض دې

چنانچه په اولنى جواب اشکال دا دې چې کله په روايت کښې ښکاره منع موجود ده[4] نو دا د عظيمت ماتولو باندې ولې واخستلې شو؟

دغه شان په دويم جواب اشکال دادې چې راوران روايت نه دا په ذهن کښې راځى، چې د ابوهريره ﷛ واقعه د معاذ ﷛ د واقعې نه مخکښې وه، ځکه چې د حضرت ابوهريره ﷛ په حديث کښې دى چې حضورپاک ﷺ هغوى ته ارشاد اوفرمائيلو چې لاړ شه! چې کوم خلق دې باغ نه بهر دى ټولو ته اطلاع ورکړه چې څوک "لا اله الا الله" يقين سره اووائى الله تعالى به هغه جنت ته داخله وى، هغوى د باغ نه وتلو کښې وو چې حضرت عمر ﷛ ورته لار کښې ميلاؤ شو، هغوى ته چې کله معلومه شوه نو ابوهريره ﷛ ئې په زوره منع کړلو او د حضورپاک ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وجه ئې ورته اوښودله چې يا رسول الله! مکوه چې خلق عمل کوى، هسې نه خلق په دې باندې بهروسه شروع کړى، نو هغوى ﷺ اجازت ورکولو سره اوفرمائيل "فخلهم".[5]

---

[1] فتح البارى (۱/۲۲۸)-

[2] صحيح مسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم (۱۴۷)-

[3] فتح البارى (۱/۲۲۸)-

[4] كما فى روايت سابق "لا انى اخاف ان يتكلوا")-

[5] صحيح المسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم (۱۴۷)-

چنانچه روستو بیا هغوی هم دغه مفهوم او مضمون حضرت انس رضی الله عنه ته په خطاب کښې اوفرمانیلو، په هغې کښې هغوی خلقو ته د اوږولو حکم صرف دا چې ور نې نه کړو بلکه د معاذ رضی الله عنه د تبشیر جذبه نې هم یخه کړه،
ددې نه علاوه صرف د احتمال د وجه نسخ ثابتیږی نا[1]

او په دریم جواب اشکال دادې چې په مسند احمد کښې راغلې دی چې حضرت معاذ رضی الله عنه د خپل وفات په وخت کښې ارشاد اوفرمانیلو چې خلق ماته راوغواړئی هر کله چې ټول راغلل نو هغوی دا حدیث واورولو[2]

لهذا دا به اووئیلې شی چې حضرت معاذ رضی الله عنه دا اوګڼړله چې دا نهی تحریمی نه ده بلکه تنزیهی ده، او د منع کیدو وجه د سستوالی ویره ده، او سستوالې په شروع کښې وی، هر کله چې سړې د اعمالو شوقی او عادتی نه وی، او چې کله دا اعمالو عادی شی نو بیا سستوالې نه وی په خپله په هغه کښې د تابعدارئی شوق پیدا شی بیا یې په خپله کوی.

ګویا په شروع کښې د سستوالی ویره وه، په اعمالو کښې د کموالی اندیښنه وه، دې نه پس دا خطره ختمه شوه او معاذ رضی الله عنه اوګڼړله چې د کوم علت په وجه منع کړې شوې وه هغه علت باقی پاتې نه شو، لهذا که چرې دا حدیث بیان نه کړې شو نو د کتمان علم د ګناه خطره ده. والله اعلم

یو اعتراض او د هغې جواب: دلته د یو اعتراض جواب په خیال کښې راغلو، اعتراض دادې چې هر کله حضرت معاذ رضی الله عنه د کتمان علم د ګناه نه د وتلو اراده اوکړه او د هغې د وجې نې حدیث بیان کړو نو هغه ته دا خیال ولې رانغلو چې د حدیث بیان کیدو په صورت کښې د حضور پاک صلی الله علیه وسلم د صفا منع کولو مخالفت ګناه لازمیږی؟

نو ددې جواب دادې چې هغوی ته دا علم وو چې د حضور پاک صلی الله علیه وسلم دا منع کول د "اتکال" په قید سره وو. هر کله چې د قید یعنی سستوالې ختم شو، نو مقید هم ختم شو[3] والله اعلم.

[۱۲۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ ذُكِرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ «لاَ، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»

---

[1]) قال السخاوی فی فتح المغیث(۵۲/٤ بحث الناسخ والمنسوخ) فقال الشافعی فیما رواه البیهقی فی المدخل من طریقه ولا یستدل علی الناسخ والمنسوخ الا بخبر عن رسول الله صلی الله علیه وسلم او بوقت یدل علی ان احدهما بعد الآخر اویقول من سمع الحدیث یعنی من الصحابة او العامة الاجماع هو. کما قال المصنف اوضح اوشهر اذا النسخ لا یصار الیه باالاجتهاد والرای وانما یصار الیه عند معرفة التاریخ")-

[2]) عن معاذبن جبل انه اذ حضر قال:ادخلو علی الناس فادخلو علیه فقال:انی سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول:من مات لا یشرک بالله شیئا جعله الله فی الجنة وما کنت احدثکموه الا عند الموت،الشهید علی ذلک عویم وابوالدرداء فاتو اباالدرداء، فقال:صدق اخی،وما کان یحدثکم به الا عند موته مسنداحمد(۴۵۰/۶) رقم(۲۸۰۹۸) احادیث ابی الدرداء)-

[3]) شرح الکرمانی(۱۵۶/۲)-

رجال الحدیث

①مسدد:دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدی البصری رحمه الله دی،ابوالحسن ددوی کنیت دی[1]
منصور بن عبدالله خالدی ددوی نسب نامه داسې ذکر کړی ده"مسدد بن مسرهدبن مسربل بن مغربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل،بن غرندل بن ماسک بن مستورد الاسدی[2]
خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چې د نسب دا چليدل منکر او عجيبه ده او ښکاری چې دا د خانته جوړه شوې ده،او منصور د اعتماد قابل نه دې[3]
بعضې خلقو وئيلې دی چې د هغوی نوم عبدالملک بن عبدالعزيز وو[4] گويا "مسدد" لقب دې.
دوی د مهدی بن ميمون، حمادبن زيد ، عبدالله بن يحيی بن ابی کثير ، هشيم، عبدالوارث، ابوعوانه، ابوالاحوص، معتمر، سفيان بن عيينه، فضيل بن عياض، يحيی القطان، عيسی بن يونس، وکيع او د هغوی والد الجراح بن مليح رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.
دده نه روايت کوونکو کښې امام بخاری، امام ابوداود ،ابوذرعه، ابوحاتم، يعقوب بن سفيان الفسوی، يعقوب بن شيبه السدوسی، ابواسحاق، جوزجانی، محمدبن يحيی ذهلی او احمد بن عبدالله عجمی رحمهم الله وغيره حضرات دی[5]
يحيی بن القطان فرمائی چې څه دده کور ته لاړ شم او ده ته حديثونه اوروم نو دې د هغې اهل دې[6]
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی "مسدد صدوق،فما کنت عنه فلا تعد"[7] يعنی مسدد رشتونې دې دده نه چې څوک حديثونه ليکی نو بل چاته د تلو ضرورت نشته.
امام يحيی بن معين رحمه الله فرمائی (صدوق)[8] دغه شان هغوی فرمائی(انه ثقة ثقة)[9]
امام نسائی رحمه الله فرمائی "ثقة"[10] امام عجلی رحمه الله فرمائی "مسدد.. بصری ثقة"[11]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "کان ثقة"[12]

---

[1]) التاريخ الکبير للبخاری(۷۲/۸) رقم(۲۲۰۹)-
[2]) سيراعلام النبلاء(۵۹٤/۱۰) تهذيب التهذيب(۱۰۹/۱۰)-
[3]) سيراعلام النبلاء(۵۹٤/۱۰)-
[4]) تهذيب التهذيب(۱۰۹/۱۰)-
[5]) تهذيب الکمال(٤٤٤،٤٤۵/۲۷)وسيراعلام النبلاء(۵۹۲،۵۹۱/۱۰)-
[6]) تهذيب الکمال(٤٤۶/۲۸)-
[7]) حواله بالا)-
[8]) حواله بالا)-
[9]) حواله بالا)-
[10]) حواله بالا)-
[11]) تهذيب الکمال(٤٤۷/۲۸)-
[12]) کتاب الجرح والتعديل لابن ابی حاتم(۵۰۰/۸)رقم(۱۵۳۰۵)-

ابن قانع رحمه الله فرمائی "کان ثقة" (۱)
امام ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې (۲)
حافظ ذهبی فرمائی "الامام الحافظ الحجة.. احد اعلام الحدیث وکان من الائمة الاثبات" (۳)
حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة حافظ" (۴)
په بصره کښې د ټولو نه مخکښې "مسند" لیکونکې هم دې وو (۵)
۲۲۸ هجرئی کښې ددوی انتقال اوشو (۶) رحمة الله تعالیٰ رحمة واسعة
③ **معتمر**: دا ابو معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رحمه الله دې ددوی لقب "طفیل" وو. د بنومره مولی وو، بنوتمیم کښې د اوسیدو د وجه "تیمی" رابللې شو، ګنې په حقیقت کښې د بنوتمیم نه وو (۷)
دوی د خپل پلار سلیمان بن طرخان، منصور بن المعتمر، ایوب سختیانی، حمید الطویل، عمروبن دیناربصری، لیث بن ابی سلیم، خالد الحذاء، اشعث بن عبدالملک، عاصم الاحول، یونس بن عبید او اسحاق بن سوید رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
ددوی نه امام عبدالله بن مبارک، عبدالرزاق بن همام صنعانی، عبدالله بن مسلمه القعنبی، امام اصمعی، یحیی بن یحیی نیسابوری، مسدد بن مسرهد، محمدبن السلام البیکندی، ابوکریب محمدبن العلاء ابوسلمه بن اسماعیل اوامام احمدبن حنبل رحمهم الله وغیره روایت کوی (۸)
امام یحیی بن معین فرمائی "ثقة" (۹) ابوحاتم رحمه الله فرمائی ,, ثقة صدوق،، _ (۱۰)
قرة بن خالد رحمه الله فرمائی ,, ما معتمر عندنا دون سلیمان التیمی،، _ (۱۱) یعنی ,,معتمر،، زمونږ په نیز د سلیمان التیمی نه کم نه دې،، _
ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, کان ثقة،، _ (۱۲)

---

(۱) تهذیب التهذیب (۱۰/۱۰۹)-
(۲) الثقات لابن حبان (۹/۲۰۰)-
(۳) سیراعلام النبلاء (۱۰/۵۹۱)-
(۴) تقریب التهذیب (ص۵۲۸) رقم (۶۵۹۸)-
(۵) تهذیب التهذیب (۱۰/۱۰۹)-
(۶) التاریخ الکبیر للبخاری (۸/۷۲،۷۳) رقم (۲۲۰۹)-
(۷) تهذیب الکمال (۲۸/۲۵۰)-
(۸) تهذیب الکمال (۲۸/۲۵۰،۲۵۳)-
(۹) تهذیب الکمال (۲۸/۲۵٤)-
(۱۰) الجرح والتعدیل (ج۸ص ٤٦۱)، رقم (۱۵۱۵۲)_
(۱۱) حواله بالا _
(۱۲) الطبقات (ج۷ص ۲۹۰)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی „بصری ثقة"۔ (١)

امام احمد رحمه الله فرمائی „ماكان احفظ معتمر بن سليمان، قلما كنا نسأله عن شئ الا عنده فيه شئ"۔ (٢)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی „احد الثقات الاعلام"۔ (٣)

دغه شان هغوی فرمائی „كان راسا في العلم والعبادة كأبيه"۔ (٤) يعنی „دخپل والد پشان دې هم په علم اوعبادت کښې فائق وو"۔ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی „ثقة"۔ (٥)

البته امام يحيی القطان رحمه الله فرمائی „اذا حدثكم المعتمر بشيئ فاعرضوه، فانه سيئ الحفظ"۔ (٦)
يعنی „معتمر چې کله تاسوته حديث بيانوی نودې لره هغې نورو احاديثوسره موازنه کوئ، ځکه چې دې دحافظه په اعتبار سره کمزوری دې"۔

دغه شان ابن دحيه هم دامام ابن معين رحمه الله نه نقل کړی دی „ليس بحجة"۔ (٧)

دغه شان ابن خراش وائی „صدوق يخطئ من حفظه، واذا حدث من كتابه فهو ثقة"۔ (٨) ليکن حافظ ذهبی رحمه الله دهغه په باره کښې ددې قسمه اقوال نقل کولوسره فرمائی „هو ثقة مطلقا"۔ (٩)
داعين ممکنه ده چې امام يحيی القطان رحمه الله دهغه صرف دحافظه په بنياد باندې درِوايت شده احاديثو په باره کښې فرمائيلې وی، دامام يحيی بن معين رحمه الله تبصره هم په دې باندې محمول کولوشی ځکه چې په خپله هم دهغه نه ددۀ توثيق منقول دې، کوم چې مونږ ذکر کړې دې۔

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی „اكثر ما اخرجه له البخاری مما توبع عليه، واحتج به الجماعة"۔ (١٠)
يعنی „امام بخاری رحمه الله چې دهغه نه کوم احاديث روايت کړی دی داکثرو متابعت موجود دې او دهغې سره ټولو اصحاب اصول سته احتجاج کړې دې"۔
ابن حبان رحمه الله هم دې په كتاب الثقات کښې ذکر کړې دې۔ (١١)

ددۀ انتقال کال ١٨٧ هجرې کښې شوې دې۔ (١٢) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

---

(١) تهذيب التهذيب (ج١٠ص٢٨)۔
(٢) حواله بالا۔
(٣) ميزان الاعتدال (ج٤ص١٤٢)، رقم (٨٦٤٨)۔
(٤) الكاشف (ج٢٧٩)، رقم (٥٥٤٦)۔
(٥) تقريب التهذيب (ص٥٣٩)، رقم (٦٧٨٥)۔
(٦) تهذيب التهذيب (ج١٠ص٢٢٨)۔
(٧) ميزان الاعتدال (ج٤ص١٤٢)، رقم (٨٦٤٨)۔
(٨) حواله بالا۔
(٩) حواله بالا۔
(١٠) هدی الساری (ص٤٤٤)۔
(١١) الثقات لابن حبان (ج٧ص٥٢١، ٥٢٢)۔
(١٢) تهذيب الكمال (ج٢٨ص٢٥٥)

④ ابی : دا دمتمربن سلیمان والد سلیمان بن طرخان (۱) تیمی بصری رحمه الله دې، اصلا قبیله تیم سره ددهٔ سره تعلق نشته،چونکه په دې کښې پاتې شوی وو ذدې وجې نه د..تیمی،، نسبت سره معروف شو_ (۲)

دې دحضرت انس رضي الله عنه نه علاوه ابوعثمان نهدی،یزید بن عبدالله بن الشخیر،امام طاؤس، ابومجلز، یحیی بن یعمر،بکربن عبدالله المزنی،حسن بصری،ثابت بنانی قتاده،رقبه بن مصقله رحمهم الله وغیره نه روایت کوی_

او د دوی نه روایت کونکوکښې ابواسحاق سبیعی،معتمربن سلیمان،شعبه بن الحجاج، سفیان ثوری،حمادبن سلمه،یزیدبن زریع، عبدالله بن المبارک،هشیم بن بشیر، سفیان بن عیینه،اسماعیل بن علیه،یحیی القطان،محمد بن فضیل اویزیدبن هارون رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی_ (۳)

امام شعبه رحمه الله فرمائی ,,مارایت احدا اصدق من سلیمان التیمی،،_(۴)یعنی ,, ما دسلیمان تیمی نه لوئ ځوک صادق نه دې موندلې،،_

امام احمدبن حنبل،امام یحیی بن معین او امام نسائی رحمهم الله فرمائی ,,ثقة،،_(۵)

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,,تابعی ثقة وکان من خیار اهل البصرة_(۶) یعنی ,,دا تابعی اوثقه دې او دوی شمیرداهل بصره په صالح ترین خلقوکښې کیږی،،_

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی ,,وکان ثقة کثیر الحدیث،،_(۷)

سفیان ثوری رحمه الله فرمائی ,, حفاظ البصریین ثلاثة : سلیمان التیمی، وعاصم الاحول، وداود بن ابی هند، وکان عاصم احفظهم،،_(۸)یعنی ,, دبصرې اعلی ترین حافظ حدیث درې دی یوسلیمان تیمی، دویم عاصم الاحول، دریم داود بن ابی هند ، بیا په دې ټولوکښې عاصم دټولونه زیات احفظ دې،،_

---

(۱) د ,,طرحان،، د تلفظ په سلسله کښې علامه مجدالدین فیروز آبادی اوعلامه زبیدی رحمه الله فرمائی ,,(طرخان بالفتح ولاتضم) انت (ولاتکسر،وان فعله المحدثون) والصواب : الاقتصار علی الفتح،_ تاج العروس (ج۲ص۲۶۹) _ حافظ ابن حجر رحمه الله په هدی الساری کښې ,,طاء،، باندې صرف کسره ضبط کړې ده _ اوګورئ: (۲۲۲۰) اوحافظ مغلطانی رحمه الله د ابوعلی جیانی رحمه الله کتاب ,,تقیید المهمل،، نه نقل کړې دی ,, طرخان بکسر الطاء المهمله،ویقال : بضمها،،_ اوګورئ اکمال تهذیب الکمال (ج۶ص۷۰)

(۲) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۱۲ص۵)_

(۳) دشیوخو اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۱۲ص۸)_

(۴) تهذیب الکمال (ج۱۲ص۸)_

(۵) تهذیب الکمال (ج۱۲ص۸)_

(۶) تهذیب الکمال (ج۱۲ص۸)_

(۷) الطبقات الکبری (ج۷ص۲۵۲)_

(۸) تهذیب الکمال (ج۱۲ص۹). والجرح والتعدیل (ج۴ص۱۲۱)_رقم (۵۶۵۸)_

ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی ,, کان من عباد اهل البصرة وصالحیهم ثقة، واتقانا، وحفظا، وسنة،، _ (۱)

امام دارقطنی رحمه الله دوی لره ثقه،، او رجل حافظ ګرزولې دې،، _ (۲)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,, الامام احد الاثبات،، _ (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, ثقة عابد،، _ (۴)

البته امام یحیی بن معین رحمه الله نه منقول دی چې دوی به تدلیس کولو۔ (۵)

غالبا هم دا وجه ده چې امام بخاری رحمه الله فرمائی ,, وما روی عن الحسن وابن سیرین فهو صالح اذا قال: سمعت اوقلت،، _ (۶)

سلیمان تیمی رحمه الله ډېرو تابعینونه روایت کوی، لیکن علماؤ ددې تصریح کړې ده چې دۀ ته ددوی نه سماع حاصله نه ده، دغه شان سلیمان تیمی دنافع، عطاء عکرمه، اوسعید بن المسیب نه چې کوم روایاتونه نقل کوی هغه مراسیل دی۔ (۷)

اودوی دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کوی، نوحافظ ابن حجر رحمه الله ,, سلیمان عن ابی مجلزعن انس،، په طریق سره مروی دیوروایت لاندې فرمائی:

,, وقد تقدم فی ,, باب الحمد للعاطس ,, لسلیمان التیمی حدیث عن انس بلا واسطة، وقد سمع من انس عدة احادیث،، وروی عن اصحابه عنه عدة احادیث وفیه دلالة علی انه لم یدلس،، _ (۸)

یعنی ,, د سلیمان تیمی یوحدیث کوم چې هغه دحضرت انس رضی الله عنه نه بلاواسطه نقل فرمائی ,, باب الحمد للعاطس،، کښې تیر شوې دې، دې دحضرت انس رضی الله عنه نه بلا واسطه څو احادیث روایت کوی، اوډېر روایاتونه هم دحضرت انس رضی الله عنه نه بالواسطه روایت کوی ۔ اودا ددې خبرې دلیل دې چې دې تدلیس نه کوی،، _

ددوی تدلیس ۔ علی سبیل التسلیم ۔ داسې ووچې علماؤ ددې تحمل کړې دې، دغه شان حافظ مزی رحمه الله ددوی دتدلیس هرو څه ذکر نه دې کړې۔

---

(۱) اکمال تهذیب الکمال لمغلطای (ج۶ص۷۰) وتهذیب التهذیب (ج۴ص۲۰۲)_

(۲) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۱۲ص۱۳)_

(۳) میزان الاعتدال (ج۲ص۲۱۲) رقم (۳۴۸۱)_

(۴) تقریب التهذیب (ص۲۲۵)، رقم (۲۵۷۵)_

(۵) کما فی روایة الدوری عن ابن معین _ انظر تعلیقات الکاشف (ج ۱ص۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲) _

(۶) التاریخ الکبیر(ج۴ص۲۱)، رقم (۱۸۲۸)، وفی تهذیب التهذیب (ج۴ص۲۰۲) : ..اذا قال :سمعت اوحدثنا_

(۷) اوګورئ: تهذیب التهذیب _ج ۴ص۲۰۳،۲۰۲)_

(۸) فتح الباری (ج۱۱ص۲۳)، کتاب الاستئذان، باب آیة الحجاب _

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم په ,,هدی الساری،، کښې چې په کوم فصل کښې متکلم فيه رواة د بخاری ذکر کړی دی هغې کښې نې ددوی تذکره نه ده کړې۔

حافظ ابن حجر رحمه الله دې لره په خپله رساله ,,تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس،، کښې ,,په مرتبه ثانيه،، کښې ذکر کړې دی.او دا مرتبه دهغې حضراتو دپاره مخصوص ده کومو چې به ډير کم تدليس کولو. او ائمه ددوی دتدليس تحمل کولوسره ددوی داحاديثوپه خپلو کتابونوکښې تخريج کړې دې۔ (۱)
ددوی مناقب بې شميره دی، دتفصيلی حالاتواو واقعاتو دپاره کتب سير اوخاص طور باندې ,,حلية الاولياء،، (۲) ته مراجعت اوکړئ۔

۱۴۳هجرې کښې هغوی وفات شوې دې۔ (۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **حضرت انس** رضي الله عنه: د حضرت انس رضي الله عنه حالات د کتاب الايمان،، باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه،،لاندې تيرشوی دی۔ (۴)

قوله: قَالَ ذُكِرَلِي أَنَّ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ: حضرت انس رضي الله عنه فرمائی چې ماته بيان شو چې حضور صلی الله عليه وسلم حضرت معاذ رضي الله عنه ته اوفرمائيل۔

دلته ,, ذکرلی،، دمجهول صيغه ده، حافظ رحمه الله فرمائی چې دحضرت انس رضي الله عنه ته چا بيان کړو ؟ په يو طريق کښې هم ماته ددې صراحت ملاؤ نشو(۵) دغه شان شاته دحضرت جابر رضي الله عنه روايت تيرشوې دې،چې په هغې کښې هغه فرمائی ,, اخبرنا من شهد معاذا حين حضرته الوفاة......،،(۶) په دې کښې هم د ,, من شهد،، مصداق څوک دې ؟ يقينی طور باندې معلوم نه دی، پخپله براه راست دې دوارو حضراتو دحضرت معاذ رضي الله عنه نه ددې حديث سماع معلومه نه ده،ځکه چې دحضرت معاذ رضي الله عنه انتقال په وخت شام کښې کيدوپه دغه وخت کښې حضرت انس رضي الله عنه اوحضرت جابر رضي الله عنه په مدينه منوره کښې وو۔ (۷)
البته دصحيح بخاری په کتاب الجهاد کښې هم داسې يوروايت دحضرت معاذ رضي الله عنه نه مروی دې کوم چې دهغوی نه عمروبن ميمون اودی رحمه الله نقل کوی،(۸) دې دمشهور مخضرمينونه

---

(۱) اوګورئ: تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص۱۳و۳۳) وتعليقات الكاشف (ج ۱ص۴٦۱)، رقم (۲۱۰۲)_

(۲) اوګورئ: حلية الاولياء (ج۳ص۲۷_۳۷)_

(۳) الكاشف (ج۱ص۴٦۱)،رقم (۲۱۰۲)_

(۴) كشف البارى (ج۲ص٦)_

(۵) فتح البارى (ج۱ص۲۲۷)_

(٦) مسند احمد (ج۵ص۲۳۷)، رقم (۲۲٤۱۰)_

(۷) فتح البارى (ج۱ص۲۲۷)_

(۸) صحيح البخارى (ج۱ص۴۰۰)، كتاب الجهاد،باب اسم الفرس والحمار، رقم (۲۸۵٦)_

دي، دغه شان امام نسائی په سنن کبری کښې هم داسې قسمه روایت دحضرت معاذ ﷺ نه حضرت عبدالرحمن بن سمره ﷺ نقل کوی [1] ددې دواړو روایتونونه استیناس کیدیشی چې دلته حضرت انس اودغه شان دحضرت جابرړاندې نقل کولووالا عمروبن میمون یا عبدالرحمن بن سمره کښې به یووی ـ [2]

قوله: مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ: کوم سړې چې الله تعالی سره په دې حال کښې ملاؤ شی چې الله تعالی سره ئې هیڅ څیزهم شریک نه ئی جوړ کړې نوهغه به جنت کښې داخلیږی

بعضې حضرات وائي چې ,, من لقی الله،، نه مراد دې ,, من لقی الاجل الذی قدره الله، یعنی الموت،، ګویا دلقاء الله نه ,,مرګ،، مراد دې، داهم امکان دې چې ,,لقاء الله،، نه بعث ,,یا،، رؤیت باری،، مراد وی [3] یعنی په کومه ورځ چې به دوباره ژوندی راپاسی ,یا په کومه ورځ باندې چې به دالله تعالی رؤیت حاصلیږی اوهغه کله شرک نه وی کړې نوهغه به جنت کښې داخلیږی.

بیا دلته ,, لایشرك به شیئا،، کښې صرف په نفی اشتراک باندې اکتفاکړې شوې ده، داثبات توحید ذکرنه دې کړې،لیکن اقتضاء دلته ,,توحید،، ملحوظ دې، دغه شان ,,توحید،، سره سره اثبات رسالت او نورضروریات هم لزوما ملحوظ دی ـ

او دا داسې دی څنګه چې وئیلې کیږی ,,من توضا صحت صلاته،، ـ
اوددې مطلب دا وی چې چا اودس اوکړو اودنوروشرائطولحاظ ئې هم اوساتی نوددهٔ مونځ به درست وی ـ

اوس به دمذکوره عبارت مطلب داوی چې دکوم سړی مرګ په داسې حال کښې راغلې وی چې هغه په هغې تولوامورو باندې ایمان لری په کوموچې ایمان لرل ضروری وی نوهغه به جنت ته داخلیږی ـ [4]

دلته د ,, دخل الجنة،، الفاظ دی، چې په کوم کښې دجنت د دخول عمومی خبر دې،که قبل التعذیب داخل وی اوکه بعد التعذیب، اوددې نه ړومبی حدیث کښې ,,حرمه الله علی النار،، الفاظ وونو هلته هغه مشهور اشکال راپیښ شوې وو دکوم تقریرچې مونږ کړې دې او وئیلې مو دی چې دې حدیث نه مرجئو استدلال کړې دې او ددې تردیدهم په تفصیل سره راغلې دې، لیکن دا اشکال به په دې حدیث باندې نه کیږی ـ [5] والله اعلم

---

[1] اوګورئ سنن النسائی الکبری (ج۶ص۲۷۹)، کتاب عمل الیوم واللیلة،باب ثواب من کان یشهد ان الا اله الا الله،رقم (۱۰۹۷۵_۱۰۹۷۸)_

[2] فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۲۸)_

[3] فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۸)_

[4] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)_

[5] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)_

قوله: قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ: حضرت معاذ ﷺ عرض اوکړوچې زۀ هغې خلقوته خوشخبری نه اوروم ؟

قوله قَالَ «لاَ»: نو هغوی اوفرمائیل نه، یعنی خلقوته داخوشخبری مه اوروه،

قوله: «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»: ماته ویره ده چې هغوی به په دې باندې تکیه اولګوی اوکښنی به۔

په بعضونسخوکښې د ,,انی،، لفظ موجود نه دې اوعبارت داسې دې ,,لا اخاف ان یتکلوا،، په دې صورت کښې یاد ساتل پکار دی چې مطلب هم هغه دې کوم چې مونږ شاته بیان کړې دې ,,یعنی، ،لا،، مستقل جمله ده او ,,اخاف ان یتکلوا،، جمله استینافیه ده ۔او مطلب دې ,, لاتبشرهم، فانی اخاف ان یتکلوا،،۔[1]

دا خبره دحسن بن سفیان په مسند کښې په وضاحت سره راغلې ده، چې دهغې الفاظ دی ,,قال :لا دعهم فلیتنافسوا فی الاعمال، فانی اخاف ان یتکلوا،،[2] یعنی ,,هغوی ته خوشخبری مه اوروه بلکه هغوی لره په اعمالوکښې دیوبل نه مخکښې کیدو ته پریګده،خکه چې ماته ویره ده،چې هغوی به خوشخبری اوریدو سره په دې باندې تکیه اولګوی اوکینی به،،۔

دحدیث باب دترجمة الباب سره مناسبت : دمذکوره باب لاندې د دواړو حدیثونو دترجمة الباب سره مطابقت بلکل واضح دې چې په هغې کښې دحضور اکرم ﷺ حضرت معاذ بن جبل ﷺ لره دعلم خبره ښودل اوبیا دعاموخلقو دښودنې نه منع کول مذکور دی ۔ والله سبحانه وتعالی اعلم

۵۰ -باب: الْحَيَاءِ فِي الْعِلْمِ.

,,حیا،، سره متعلق جمله امور مونږ په تفصیل سره شاته ذکر کړی دی ۔[3]

باب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق باب سره مناسبت دا دې چې سابقه باب کښې ذکردی چې په مخصوص حالت کښې دیوعلم خاص خاص خلقوسره تخصیص کیدشی۔

اوس په دې باب کښې امام بخاری ﷫ تنبیه کول غواړی چې کوم یو کس دا اوګنړی چې دا علم دچاسره خاص دې، نودتپوس کولو نه دې حیا نه کوی چې دحیا دوجې نه کینی، بلکه دۀ لره پکار دی چې په هرصورت کښې دامور دینیه او امور دنیاویه متعلق سوال کوی اوپه دې سلسله کښې دې دحیا نه کار نه اخلی ۔[4] والله اعلم۔

مقصد دترجمة الباب : امام بخاری ددې ترجمه نه څه بیانول غوښتل غواړی ؟

---

[1] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)۔
[2] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)۔
[3] اوګورئ کشف الباری (ج۱ص ۶۷۱-۶۷۶) کتاب الایمان،باب امورالایمان ۔
[4] اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۲۱۰)۔

عام شارحین حافظ ابن حجر[1]، علامه سندهی[2]، شاه ولی الله رحمه الله[3] وغیره رائې دا ده چې امام بخاری رحمه الله دحیاء فی العلم مذمت بیانول غواړی او دا ښودل غواړی چې علم کښې حیا نه ده کول پکار، ځکه څوک چې په علم کښې حیا کوی هغه دعلم نه محرومیږی،د امام مجاهد اثر او بیا دحضرت ام سلمه رضی الله عنها روایت او دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما واقعه ددې حیا دمذموم کیدو باندې دال دی۔

خو د ابن بطال،کرمانی،شیخ الاسلام زکریا انصاری،علامه عینی اوحضرت کشمیری رحمه الله[4] رائې دا ده چې دلته د امام بخاری رحمه الله غرض تفصیل دې چې بعضومواقعوکښې حیا کول مذموم ده اوترک حیا محمود دی او په بعضې مقاماتوکښې ترک حیا مذموم ده اوحیا کول محمود ده۔

چرته چې استعمال حیا مطلوب وی اوممدوح وی دهغې داثبات دپاره دحضرت ام سلمه رضی الله عنها اودحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایاتونه راؤ ړلی دی او چرته چې ترک حیا مطلوب اومحمود دی هلته دحضرت عائشه رضی الله عنها او دامام مجاهد رحمه الله اثر ئې ذکرکړې دې۔

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی : ,,مؤلف ,ترجمه مطلقه کیخوده، عدم استحباب اواستحباب څه ئې هم اونه وئیل، په ظاهره باندې معلومیږی چې عدم استحباب مقصود دې، کماصرح به الاعلام اوقول دمجاهد رحمه الله اوقول دصدیقه رضی الله عنها نه هم دا ظاهره ده،خو دتامل نه پس دامعلومیږی چې د مؤلف په ذهن کښې ددې څه تفصیل شته،ددې اشاراتونه ښودل غواړی، ځکه ئې دترجمه سره دحکم تصریح نه ده فرمائیلې، ارشاد ,, ان الله لا یستحی من الحق ،، سراسر حق اومسلم دې، خودمؤلف مقصود دا دې چې ددې معنی دا ده چې په وجه دحیا دعلم او تفقه نه محرومه پاتې نشی، دا مطلب نه دې چې حیا دې نه کوی او دتعلیم اوتعلم په وخت دې حیا ځانته نه پریږدی، چې څه وئیل غواړی بغیر دسوچ اوفکر نه دی وائی،،۔

خلاصه دا چې په ترجمة الباب ,, الحیاء فی العلم،، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دی،اصل دا چې دحیا دوجې نه دعلم اوتعلم نه محروم پاتې نشې اوپه دې کښې چاته تامل نشې کیدې، ددې دتائید دپاره مؤلف ,,ترجمه،، لاندې دمجاهد رحمه الله اثر اودحضرت صدیقه رضی الله عنها اثربیان کړه اوپه دې باندې ئې قناعت اوکړو۔

دوئم دا چې په تعلیم اوتعلم کښې حتی الوسع حیا کول مستحسن دی، یعنی مواقع حیا کښې خوهرګز دې داسې نه کوی چې دعلم نه محروم پاتې شی خودمحرومې نه دبچکیدوسره څومره چې حیا کولوشی نودامستحسن دی ,, الحیاء من الایمان،، او ,, الحیاء خیر کله،، په دې

---

[1]) فتح الباری (ج۱ص۲۲۹)_

[2]) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج۱ص۷۱)_

[3]) شرح تراجم ابواب صحیح البخای (ص۱۶)_

[4]) اوګورئ شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج۱ص۲۱۰)_ وشرح الکرمانی (ج۲ص۱۶۰)_ وتحفة الباری (ج۱ص۱۴۵) _ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۰) وفیض الباری (ج۱ص۲۲۷)_

جزء کښې قدرې خفاء ده او دمؤلف دطرز نه معلومیږی چې مقصود اصلی ددې جزء بیان کول دی ۔
او په دې باب کښې ئې دوه حدیثونه بیان کړی دی،هغه دواړه ددې جزء دلیلونه دی ۔ په اول حدیث کښې چې کوم دحضرت ام سلیم رضي الله عنها قصه مذکور ده دهغې نه خوبالبداهت دحیا ثبوت دوباره اودریم باره کیږی،اوګورئ ام سلیم چې حاضره شوه اوقبل السوال ئې چې کوم عرض اوکړو،،یا رسول الله، ان الله لایستحیی من الحق،، داحیا نه ده نوڅه دی ؟ حضرت ام سلمه رضي الله عنها ته نسبت دې ،،فغطت ام سلمة وجهها،، نوهغوی اوفرمائیل ،، تربت یمینك فبم یشبهها ولدها،، ارشاد ،،تربت یمینك،، نه دحیا نبوی ډیره لطیفه خوشبو راوزی،خوپه دې حالت حیا کښې هم دتعلیم اوتعلم فرض چې څنګه کیدې شواداء ئې کړو اومقصود لره ئې فوت کیدو ته پرې نه خو۔
زمونږ د معروضاتو دتائید دپاره یوه قوی قرینه دا هم ده چې ددې باب نه پس دویم باب ،،من استحیا فامر غیره بالسؤال،، منعقد کولوسره ئې دحضرت علی رضي الله عنه روایت ،،کنت رجلا مذاء.....،، بیان کړې دې ـ چې دهغې نه معلومیږی چې په وجه دحیا نه دسؤال ترک کولو کښې څه حرج نشته،البته پکاردی چې دبل چا په وسطه سره دحکم شرعی نه ځان خبرکړې شی، دعلم نه محرومه پاتې نشی ـ
اوس پاتې شودویم روایت،یعنی دحضرت ابن عمر رضي الله عنه روایت کوم چې په ابواب العلم کښې مکرر تیر شوې دې :،، ان رسول الله ﷺ قال : ان من الشجر شجرة لا یسقط ورقها ..... ددې په مطابقت کیدشی چاته تردد وی،خومعروضاتو سابقه مطابق هم دا ذهن ته رازی چې دمؤلف رحمه الله غرض هم دا دې چې ابن عمر په وجه دحیا کوم سکوت اختیار کړو اوجواب ئې ور نه کړو دا حیا هم مستحسن ده، داحیا هغه نه ده کومه ،،ان الله لایستحیی من الحق،، یا ،، لایتعلم العلم مستحی ولا مستکبر،، مخالف ده ـ ددې مخالف صرف هغه ده کوم چې دحیا دوجې نه علم ترک کړی ـ دچا نه تپوس نه کوی او دعلم نه محروم پاتې شی ـ دحضرت ابن عمر په سکوت کښې هم ددې احتمال نشته، اول خوداسکوت عن الجواب دې،عن السؤال نه دې، دویم ابن عمر رضي الله عنه ته پته وه چې کوم جواب واقعی جواب دې هغه به نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائی چې ټولوته به معلومه شی، باقی دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد هغه صرف دمسرت قلبی اظهار دپاره وو، دې نه دابن عمر رضي الله عنه دسکوت کراهیت اوهغه هم شرعی، دپوهې نه ډیره لرې ده، کما قال بعض الاعلام_ والله تعالی اعلم،،_ [1]

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٌ: امام مجاهد رحمه الله فرمائی حیا کولو والا علم نشی حاصلولې او دتکبر کولو والا ـ
امام مجاهد بن جبر مکی رحمه الله حالات هم په کتاب العلم کښې ،،باب الفهم فی العلم،، لاندې

[1]) الابواب والتراجم (ص۵۹او ۶۰)۔

تیرشوی دی۔ (۱)

دامام مجاهد رحمة الله ددې اثر تخریج: دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثر لره ابو نعیم رحمه الله په .. حلیة الاولیاء،، امام دارمی رحمه الله په خپل .. سنن،، کښې عبدالغنی بن سعید رحمه الله په .. ادب المحدث،، کښې او امام بیهقی رحمه الله په ،، المدخل،، کښې موصولا تخریج کړې دې۔ (۲)

د مذکو ره اثر مطلب: دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثرمطلب واضحه دې چې کوم سړی کښې حیا وی یا تکبر وی هغه علم نشی حاصلولې۔

د ..حیا،، مطلب دا دې چې طالب علم په خپل زړه کښې دا اوګنړی چې که ما دسوال اوکړو نو خلق به څه وانی چې دۀ ته خوڅه هم نه دی معلوم، دۀ ته خو دا وړه شان خبره هم نه ده معلومه۔ اومتکبره سړې دا فکر کوی اوهو: که زۀ سوال کوم نودخلقو په وړاندې به زما سپکاوې وی اوزۀ به سپک اوګنړلې شم، حالانکه زما په وړاندې دنور خلقو څه حیثیت دې۔

علامه عینی رحمه الله فرمائی ,, وللعلم آفات، فاعظمها : الاستنکاف، وثمرته : الجهل والذلة فی الدنیا والاخرة،،_ (۳) یعنی ,,علم سره ډیر آفتونه لګیدلی دی، په دې کښې دټولونه لوئ آفت تکبر دې او ددې نتیجه جهالت سره سره په دنیا او آخرت کښې ذلت ظاهریږی،،۔

امام ابوحنیفه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو چې دا عظیم علم تاسو څنګه حاصل کړو؟ نو وئی فرمائیل ,, ما بخلت بالا فادة ولا استنکفت عن الاستفادة،،_ (۴) یعنی ,,ما نورو ته علمی فائده رسولو کښې بخل نه دې کړې او نه ما دبل چانه په استفاده کولو کښې عار نه دې اوګنړلو،،۔

قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې دانصارو زنانه څه ډیرې ښې دی ددین دپوهې په سلسله کښې هغوی لره حیا نه مانع کیږی۔

دحضرت عائشه رضی الله عنها مختصر حالات د ,, بدء الوحی،، په دویم حدیث سره تیرشوی دی۔ (۵)

د حضرت عائشه رضی الله عنها دمذ کوره اثر تخریج: دې اثر لره امام مسلم رحمه الله په خپل ,,صحیح،، کښې (۶)، امام ابوداود رحمه الله په خپل سنن کښې (۷)

---

۱) اوګورئ کشف الباری (ج۳ص ۳۰۷)_

۲) اوګورئ حلیة الاولیاء لابی نعیم (ج۳ص۲۸۷)_ وسنن الدارمی (ج۱ص۱۴۷) المقدمة، باب البلاغ عن رسول الله صلی الله علیه وسلم وتعلیم السنن، رقم (۵۵۱) _ وتغلیق التعلیق (ج۲ص۹۳)_

۳) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)_

۴) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)_

۵) کشف الباری (ج ۱ص۲۹۱)_

۶) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب استحباب استعمال المغتسلة من الحیض فرصة من مسک فی موضع الدم، رقم (۷۵۰)_

۷) سنن ابی داود، کتاب الطهارة، باب الاغتسال من المحیض، رقم (۳۱۶)_

امام ابن ماجه رحمه الله په خپل سنن کښې (۱)، امام احمد رحمه الله په خپل ,,مسند،، کښې (۲) او امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په ,,مصنف،، کښې (۳) موصلا تخریج کړې دې ـ (۴)

دمذکوره اثارو دترجمة الباب سره مطابقت ددې دواړو آثارو مطابقت دترجمة الباب سره واضحه دې چې دعلم په سلسله کښې حیا لره مانع نه دی جوړول پکار، نودغه شان دامام مجاهد رحمه الله اثرپه دې خبره باندې دلیل دې چې کوم سړې حیا لره مانع جوړه وی نوهغه به علم حاصل نه کړی، لهذاد طلب علم په سلسله کښې ترک حیا مطلوب او محمود ده ـ

دغه شان دحضرت عائشه رضی الله عنها اثر په ښکاره طور باندې دلالت کوی چې دعلم اوفقه حاصلولو په سلسله کښې حیا مانع ګرزول صحیح نه دی، ځنګه چې دانصارو زنانو تعریف اومدحه په دې سلسله کښې کړې شوې ده چې هغوی په طلب علم کښې دترک حیا نه کار اخستې دې، کوم چې په دې ځې کښې محمود اومطلوب دې ـ (۵)

,,نعم،، فعل مدح دې، او دې سره کله تاءد تانیث لګوی کوم چې ددې فعل دکیدو دلیل اوعلامت دې اوکله ددې دغیر منصرف کیدو دوجې نه تاء دتانیث نه بغیر استعمالیږی، ګویا چې په دې کښې دحرف مشابهت پیدا کیږی، ,دلته دحضرت عائشه رضی الله عنها په کلام کښې په دې دویمې طریقې سره ,,نعم النساء..... استعمال شوې دې ـ (۶) والله علم ـ

[۱۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ (۷) قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

(۱) سنن ابن ماجه، کتاب الطهارة، باب فی الحائض کیف تغتسل ؟ رقم (۶۴۲)ـ

(۲) مسند احمد (ج۶ص۱۴۸)، رقم (۲۵۱۶۰)ـ

(۳) مصنف عبدالرزاق (ج۱ص۳۱۴)، کتاب الحیض، رقم (۱۲۰۸)ـ

(۴) مزید تفصیل دپاره اوګورئ: تغلیق التعلیق (ج۲ص۹۵و۹۴)ـ

(۵) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)ـ

(۶) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰)ـ

(۷) قوله : ام سلمه رضی الله عنها : احدیث اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه (ج ۱ص۴۲) کتاب الغسل (الوضوء)، باب اذا احتلمت المراة رقم (۲۸۲)، و(ج ۱ص۴۶۸و۴۶۹) کتاب احادیث الانبیاء باب : ٠ واذ قال ربک للملا نکة انی جاعل فی الارض خلیفة) رقم (۳۳۲۸) و(ج۲ص۹۰۰) ـکتاب الادب، باب التبسم والضحک، رقم (۶۰۹۱) و(ج۲ص۹۰۴)ـ کتاب الادب، باب مالایستحیامن الحق للتفقه فی الدین، رقم (۶۱۲۱) ـ ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها، رقم (۸۱۲)ـ والترمذی فی جامعه فی کتاب الطهارة، باب غسل المراة تری فی منامها مایری الرجل، رقم (۱۲۲)ـ والنسائی فی سننه الصغری، فی کتاب الطهارة، باب غسل المراة تری فی منامها ما یری الرجل، رقم (۱۹۷)، وفی سننه الکبری، فی کتاب الطهارة، باب ایجاب الغسل علی المراة اذا احتلمت ورات الماء، رقم (۲۰۱)ـ وابن ماجه فی سننه، فی کتاب الطهارة باب فی المراة تری فی منامها مایری الرجل، رقم (۶۰۰)ـ واحمد فی مسنده (ج۶ص۳۰۶) مسند ام سلمة، رقم (۲۷۱۴۸)ـ

فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ». فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ -تَعْنِي وَجْهَهَا- وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ تَرِبَتْ يَمِينُكِ فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا».

رجال الحديث

① **محمد بن سلام** : دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمى البيكندى رحمه الله دي، دده حالات په كتاب الايمان، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : انا اعلمكم بالله، وان المعرفة فعل القلب....، لاندې تيرشوى دى ـ (١)

② **ابو معاويه** : دا محمدبن خازم التميمى السعدى الكوفى رحمه الله دې، ابومعاويه دده كنيت دې، په بچپن كښې دڅلورو يا اتهوكالو په عمر كښې نابينا شوې وو، دې وجې نه به ابومعاويه الضرير نومې دو ـ (٢)

دې دامام اعمش، شعبه بن الحجاج، هشام بن عروه، يحيى بن سعيد الانصارى، ابواسحاق شيبانى اوابومالك اشجعى رحمهم الله وغيره حضراتونه روايت كوى ـ

اوددهٔ نه روايت كونكوكښې ددوى شيخ ابن جريج، اعمش، يحيى بن سعيد القطان، احمد بن حنبل، يحيى بن معين، ابوبكربن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، اوخيثمه، قتيبه بن سعيد، احمد بن منيع، صدقة بن الفضل او سعيد بن منصور رحمهم الله وغيره دى ـ (٣)

امام احمد او امام ابن معين نه تپوس اوكړې شوچې ابومعاويه اوپه جرير كښې څوك زيات ستاسو په نزد ډير قوى دې او خوبس دې ؟ وئې فرمائيل داعمش داحاديثو په سلسله كښې ابومعاويه زمونږ په نزد ډيرخوبس دې ـ (٤)

امام اعمش رحمه الله ابومعاويه ته خطاب كولوسره فرمائى ,, اما انت، فقد ربطت راس كيسك،، ـ (٥)
يعنى تا خودخپلې تيلۍ خله په مظبوطيا سره تړلې ده،، گويا چې دقوت حفظ طرف ته اشاره ده.

امام شعبه رحمه الله فرمائى ,, هذا صاحب الاعمش فاعرفوه،، ـ (٦)
يعنى دا د اعمش خاص شاگرد دې، ده لره ښه اوپيژنئ،، ـ

ابونعيم رحمه الله فرمائى چې ابومعاويه دې د اعمش سره شل كالوپورې وو ـ (٧)

په خپله ابومعاويه الضرير رحمه الله فرمائى ,, البصراء كانوا على عيالا عند الاعمش،، ـ (٨)

---

١) كشف البارى (ج٢ص٩٣) ـ
٢) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٣او١٢٤) ـ
٣) دشيوخ‌او تلامذه دتفصيل دپاره اوگورئ تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٤و١٢٨) ـ
٤) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٨) ـ
٥) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
٦) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
٧) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ
٨) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١) ـ

يعني ,, د اعمش سره د حديثونو په سلسله کښې بيناګان حضرات هم زما محتاج وو,,_
ابومعاويه به فرمائيل:

,,كل حديث اقول فيه : ,, فهو ما حفظته من فى المحدث، وما قلت : ,, وذكر فلان،، فهو مالم احفظه من فيه، وقرئ على من كتاب، فعرفته، فحفظته مما قرئ على،،_ (١)

يعنى ,,كله چې د ,,حدثنا،، لفظ سره حديث بيان كومه نو ددې مطلب دادې چې ما دغه حديث براه راست د محدث دژبې نه اوريدلې دې او چې كله زۀ د ,,ذكر فلان،، وئيلو سره روايت كوم نو ددې مطلب دا دې چې ما دغه حديث براه راست نه دې اوريدلې، زما دوړاندې ديو كتاب نه لوستې شوې دې، اوما هغې لره ياد كړې دې،،_

احمد بن عمر الوكيعى رحمه الله فرمائى ,,ما ادركنا احدا كان اعلم باحاديث الاعمش من ابى معاوية،،_ (٢)

امام عجلى رحمه الله فرمائى ,, كوفى ثقة، يرى الارجاء، وكان لين القول فيه،،_ (٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى ,,ثقة،، (٤)

ابن خراش فرمائى ,,صدوق، وهو فى الاعمش ثقة، وفى غيره فيه اضطراب،، (٥) يعنى ,,دې صدوق دې، داعمش په احاديثو كښې ثقه دې، ددۀ نه علاوه د باقى حضراتو رواياتونو كښې څه اضطراب موندې شى _،،

ابن حبان رحمه الله فرمائى ,,كان حافظا متقنا، ولكنه كان مرجئا،،_ (٦)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى ,, كان من الثقات، وربما دلس وكان يرى الارجاء ،،_ (٧) يعنى ,,هغه دثقاتونه دې، كله تدليس هم كوى، هغه د ارجاء قائل وو،،_

امام ابوداود رحمه الله فرمائى ,,كان مرجئا،،_ (٨) بلكه هغه فرمائى ,,ابومعاوية رئيس المرجئة بالكوفة،،_ (٩)

---

(١) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_
(٢) سير اعلام النبلاء (ج ٩ص ٧٦)_
(٣) سير اعلام النبلاء (ج ٩ص ٧٦)_
(٤) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_
(٥) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_
(٦) الثقات لابن حبان (ج٧ص٤٤٢)،ونقل كل من المزى والذهبى بعد قوله :,,كان مرجئا،، خبيثا،_ انظر تهذيب الكمال (ج٢٥ص١٣٣) وسير اعلام النبلاء) (ج٩ص٧٧) ولم احد هذه الزيادة فى المطبوعة _
(٧) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_
(٨) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_
(٩) تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣٢)_

حافظ ذهبی رحمه الله د دهٔ په تذکره کښې ليکی ,, الامام الحافظ الحجة ..... احد الاعلام،، _ ([1])

دغه شان هغه فرمائی ,, محمد بن حازم الضرير، ثقة ثبت،، _ ([2])

ابن مسعود رحمه الله فرمائی ,, وكان ثقة كثير الحديث، يدلس، وكان مرجئا،، _ ([3])

حاصل د ټولو اقوالو دادې چې ابو معاويه محمد بن حازم الضرير ثقه او متقن راوی دې، دامام اعمش په احاديثو کښې د هغه درجه ډيره لويه ده، اوچې کله د نورو حضراتونه کوم رواياتونه نقل کوی نوپه کښې هم غلطی کوی۔

په دهٔ باندې چې بعضې حضراتو کوم کلام کړې دې د هغې حاصل دا دې چې دې دمرجئة بلکه ,, راس المرجئة،، نه وو، کله تدليس هم کوی او د اعمش نه علاوه د باقی حضراتو په رواياتو لګ کمزورې وو۔

ليکن عام محدثينو د دهٔ روايات قبول کړی دی ۔ د دې وجه داده چې ,, راس المرجئة،، کيدو باوجود د دهٔ داسې يو روايات هم مروی نه دې کوم نه چې د هغه دارجاء د بدعت ترويج کيږی ۔

ترکومې پورې چې د تدليس تعلق دې، نو اول خو دې ډير تدليس نه کوی اوبيا د دهٔ شمير په لوئ ائمه حديث کښې دې د چا چه معمولی تدليس نه علماء صرف نظر کړې دې ۔ ([4])

ترکوم ځئ پورې چې د نورو حضراتو په رواياتو کښې اضطراب او د کمزورې تعلق دې، نو په دې سلسله کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله اول خو د هغوی په احاديثو باندې اعتماد کړې دې کوم چې د اعمش نه مروی دی، البته د اعمش نه علاوه هشام بن عروه نه يو څواحاديث ئې اغستی دی، خود هغې متابعات موجود دې، او د بريد بن ابی برده نه ئې هم يو حديث اغستې دې، د هغې متابعت هم موجود دې ۔ ([5])

هم دا وجه ده چې حافظ ذهبی رحمه الله د هغه په باره کښې په واضحه طور باندې ليکلی دی چې ,, ثقة ثبت ما علمت فيه مقالا يوجب وهنه مطلقا،، _ ([6])

يعنی ,, دې ثقه او ثبت دې، ماته د دهٔ په باره هيڅ داسې کلام معلوم نه دې کوم چې مطلق د هغه کمزورې لره مستوجب وی ۔

په ۱۹۴ه يا ۱۹۵ه د دهٔ انتقال شوې دې ۔ ([7]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

---

[1]) سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۳)_

[2]) ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶)_

[3]) طبقات ابن سعد (ج۶ص۳۹۲)_

[4]) اوګورئ تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص۳۶)_

[5]) اوګورئ هدي الساري (ص۴۳۸)_

[6]) ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶)_

[7]) سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۷)_

④ **هشام**: دا هشام بن عروه بن الزبير بن العوام قرشي مدني رحمه الله دي. ددۀ تفصيلي حالات په كتاب الايمان ,, باب حسن اسلام المرء،، لاندې تير شوي دي ـ (۱)

③ ابيه (**عروة بن الزبير**): دا حضرت عروة بن الزبير بن العوام قرشي اسدي مدني رحمه الله دې، ددۀ تفصيلي حالات هم په كتاب الايمان، باب حسن اسلام المرء،، لاندې تيرشوي دي ـ (۲)

⑤ **زينب بنت ام سلمة**: دا دحضور اكرم ﷺ ربيبه، حضرت ام سلمه رضي الله عنها لور، زينب، بنت ابى سلمه عبد الله بن عبد الاسد بن هلال مخزوميه قرشيه رضي الله عنها ده ـ (۳)

په حبشه كښې ددې ولادت شوې وو اوددې نوم بره كيخودې شوې وو. حضوراكرم ﷺ په ,,زينب،، سره بدل كړو ـ (۴)

دا دحضور اكرم ﷺ نه علاوه حضرت زينب بنت جحش، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت ام حبيبه او حضرت حبيبه بنت ام حبيبه رضى الله عنهن نه روايت كوى ـ

او دې نه روايت كونكو كښې امام شعبى، حميد بن نافع مدنى، عبيد الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود، عروه بن الزبير، على بن الحسين، قاسم بن محمد، ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف، دهغوى خوې ابوعبيده بن عبد الله بن زمعه، ابوقلابه جرمى، كليب بن وائل، عمرو بن شعيب او عراك بن مالك رحمهم الله وغيره دي ـ (۵)

ددې شميريه دمدينه منورې په فقيه ښځو كښې كيدولو ـ

ابورافع الصائغ فرمائى ,, كنت اذا ذكرت امراة فقيهة بالمدينة ذكرت زينب بنت ابى سلمة ......،، ـ دغه شان هغه فرمائى ,, وهى يومئذ افقه امراة بالمدينة،، ـ (۶)

يو عجيبه خصوصيت ئې دابيان شوې دې چې كله به حضوراكرم ﷺ غسل دپاره به تشريف يوړو نو حضرت ام سلمه رضي الله عنها به خپلې لور ته اوئيل چې حضور اكرم ﷺ له ورشه، هلته به هغه داخله شوه نو نبى عليه السلام به ورته په مخ باندې داوبو څاسكى ور اوشيندل اوبيا به ئې واپس كړه ـ وئيلې كيږى چې هغه معمره اوضعيفه شوې وه ليكن دهغې دمخ په ځكله اوتازګۍ كښې څه فرق راغلې نه وو ـ (۷)

په صحيح بخارى كښې دهغې براه راست روايت صرف يودې، اوپه مسلم كښې يو حديث متفرد دې، البته بالواسطه ډير روايات دې، په اصول سته كښې دهغې روايات موجود دى (۸)

---

(۱) كشف البارى (ج۲ص۴۳۲) ـ
(۲) كشف البارى (ج۲ص۴۳۶) ـ
(۳) تهذيب الكمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابى نعيم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸۴) ـ
(۴) تهذيب الكمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابى نعيم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸۴) ـ
(۵) د شيوخواو رواة دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۵ص۱۸۵) ـ
(۶) الاصابة (ج۴ص۳۱۷) ـ
(۷) الاصابة (ج۴ص۳۱۷) ـ
(۸) اوګورئ عمدة القارى (ج ۲ص۲۱۱) ـ وقال الخزرجي في ... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

په ۷۳ه کښې دهغې انتقال اوشو، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددې په جنازه کښې حاضر شوي وو۔[1] رضي الله عنها وارضاها

⑥ **ام سلمه** رضي الله عنها: دحضرت ام سلمه رضي الله عنها حالات هم په کتاب العلم کښې ,,باب العظة والعلم بالليل،، لاندې تيرشوي دي۔

قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم: حضرت ام سلمه رضي الله عنها فرمائی چې ام سليم حضوراکرم ﷺ لره راغله۔

حضرت ام سليم رضی الله عنها: دا ام سليم بنت ملحان دحضرت انس رض، والده ده ددې دنامې باره کښې مختلف اقوال دي:

بعضو,, سهله،، وئيلې دې، بعضو,, رميله،، بعضو ,,رميثة،، بعضو ,, رميصاء،، بعضو,, عميصاء،، بعضو,,مليکه،، بعضو رميساء،، بعضو,, انيثة،، بعضو,, انيفة،، وئيلې دې (۲)

بعضووئيلې دی چې ,,انيفه،، اوانيثه،، دواړه نومونه محرف دی، صحيح انيسه،، دې (۳)

بياد بعضو حضراتومثلا ابن عبد البر، عبدالحق او قاضي عياض حتمی راې دا ده چې دحضرت انس رض، دمور نوم ,, مليکه،، دې،امام نووی رحمه الله ددې قول لره صحيح گرزولې دې، اوابن سعد، ابن منده او ابن الحصار رحمهم الله جزما وائيلې دی چې ,, دا,, مليکه،، دحضرت انس رضي الله عنه د نيا نوم دې ـ امام الحرمين اودعبدالغنی رحمهم الله دکلام نه هم دامستفاد کيږي۔ (۴)

ددې دويم قول تائيد دابوالشيخ ,, فوائد العراقيين،، ديوروايت نه هم کيږي، چې په هغې کښې حضرت انس رضي الله عنه فرمائی ,,ارسلتنی جدتی الی النبی ﷺ، واسمها مليکة......،،۔(۵)

او د ړومبنی قول تائيد دصحيح بخاری وغيره ددې روايت نه کيږي کوم چې ,, مالك عن اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحة عن انس بن مالك،، په طريق سره مروی دې په دې روايت کښې دی،، ان جدته مليکة دعت رسول الله ﷺ لطعام صنعته له، فاکل منه، ثم قال :قوموا فلاصل لك، قال

بقيه حاشيه د تيرمخ] الخلاصة (ص۴۹۱) : صحابية لهافي البخاری حديثان ومسلم فرد حديث ,,كذا قال، ولم احد فی صحيح البخاری من روايتها عن النبی ﷺ مباشرة الا حديثا واحدا،كما قال العينی رحمه الله، وهو حديث : نهى رسول الله ﷺ عن الدباء والحنتم والمقبر والمزفت ..... صحيح البخاری (ج ١ص۴۹۶) كتاب المناقب، باب قول الله تعالى : (ياايها الناس انا خلقناكم من ذكروانثى ....،، رقم (۳۴۹۲)_

[1]) تهذيب الكمال (ج۳۵ص۱۸۶)_

[2]) اوګورئ تهذيب الكمال (ج۳۶۵)، والاصابة (ج٤ص۴۶۱)، وفتح الباری (ج١ص۴۸۹) كتاب الصلاة،باب الصلاة على الحصير_

[3]) اوګورئ تعليقات تقريب التهذيب (ص۷۵۷)،رقم (۸۷۳۷)_

[4]) فتح الباری (ج١ص۴۸۹) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير_

[5]) فتح الباری (ج١ص۴۸۹) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير_

انس : فقمت الی حصیرلنا قد اسود من طول مالبس، فنضحته بماء فقام رسول الله ﷺ وصففت، والیتیم وراءه والعجوز من ورائنا........،،[1]

ددې روایت په سند کښې اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه دحضرت انس رضی الله عنه وراره دې، خکه چې عبدالله بن ابی طلحه دام سلیم خوې او دحضرت انس اخیافی رور دې[2] په روایت کښې ,,جدته،، ضمیر شارحینو د,,اسحاق،، طرفته راګرزلودې[3] لهذا ,,ملیکه،، داسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه نیه شوه اوهم دا دحضرت انس رضی الله عنه مورام سلیم ده خکه چې هم دا روایت ,,سفیان بن عیینه عن اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحة عن انس،، په طریق نه مختصرا مروی دی،، په کوم کښې چې دی ,,صففت انا ویتیم فی بیتنا خلف النبی ﷺ، وامی ام سلیم خلفنا،،[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دواړو روایاتونو لره که یوه قصه اوګرزو نو بیا خو دامتعین ده چې ملیکه داسحاق نیا ده او دحضرت انس رضی الله عنه مور ده،خو دلته د واقعې دتعدد امکان هم شته دې چې حضور اکرم ﷺ لره دعوت ورکول او دنبی ﷺ مونځ کول دحضرت ام سلیم د دعوت په بنا باندې مستقل واقعه شوه اوملیکه یعنی دام سلیم دمور ددعوت واقعه مستقله شوه او دحضرت انس د نیا نوم ملیکه کیدل د دې خبرې منافی نه دی چې داسحاق نیه یعنی دحضرت انس د والدې نوم ملیکه وی۔[5] والله اعلم

حضرت ام سلیم رضی الله عنها دحضور اکرم ﷺ نه روایت کوی۔

اوددې نه په ورایت کونکو کښې حضرت انس، حضرت عبدالله عباس رضی الله عنهما نه علاوه عمرو بن عاصم انصاری اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله دی۔[6]

دحضرت ام سلیم نکاح په جاهلیت کښې دمالک بن النضر سره شوې وه،دحضرت انس رضی الله عنه دولادت نه بعد دا اوددې قوم مسلمان شو، دې خپل خاوندته هم داسلام دعوت ورکړو خو هغه خفا شواوشام ته لاړو او هلته مړشو۔[7]

ددې نه پس ابوطلحه هغې ته دنکاح پیغام پیش کړو، حضرت ام سلیم ددې په جواب کښې اوئیل که چرې اسلام دې راوړو نونکاح به اوشی هغې مزید تبلیغ هم کړې دې۔ ابوطلحه دځه فکر دپاره مهلت طلب کړو اوبیا په رضا اوپه رغبت سره مسلمان شو،دغه شان دام سلیم نکاح دحضرت ابوطلحه سره اوشوه ۔[8]

---

[1] صحیح بخاری (ج۱ص۵۵).کتاب الصلاة باب الصلاة علی الحصیر رقم (۳۸۰)۔
[2] فتح الباری (ج۱ص۴۸۹)۔
[3] فتح الباری (ج۱ص۴۸۹)۔
[4] صحیح البخاری (ج۱ص۱۰۱)۔ کتاب الاذان، باب المراة وحدها تکون صفا،رقم (۷۲۷)۔
[5] اوګورئ: فتح الباری (ج۱ص۴۸۹)۔
[6] تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج۳۵ص۳۶۶)، ومعرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۳۴۷)۔
[7] تهذیب الکمال (ج۳۵ص۳۶۶)، والاصابة (ج۴ص۴۶۱)۔
[8] حواله جات بالا ۔ او دغه شان اوګورئ: معرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۳۴۷)۔

دهغوی سره ئې یوځوې پیداشوې وو.اوځه بیمارۍ دوجې نه وفات شو.حضرت ام سلیم دکمال صبر، زبردست حکمت او مصلحت نه کار واغستلواوبیا روستوئې خپل خاوند خبر کړو، حضرت ابوطلحه چې کله حضور اکرم ﷺ ته دا واقعه بیان کړه نونبی کریم ﷺ دې دواړو دپاره دبرکت دعا اوکړه.چې دوی نه لس ځامن پیداشو.کوم چې ټول په ټوله حاملین علم او قرآن وو۔ (۱)

حضور نبی اکرم ﷺ ددوی سره ډیر خصوصی تعلق وو، نبی کریم ﷺ وخت په وخت ددوی کور ته تللو۔ (۲)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها هم دحضور نبی اکرم سره خصوصی تعلق وو.کله به چې نبی کریم ﷺ هلته لاړو نو دې به خصوصی انتظام کولو(۳)حضورنبی اکرم ﷺ یوځل دوی کره اوده شو، اود نبی کریم ﷺ نه خوله روانه شوه،حضرت ام سلیم دغه خوله په یوشیشه کښې جمع کول شروع کړه،حضوراکرم ﷺ تپوس اوکړو چې څه کوې؟ نوجواب ئې ورکړوزۀ ستاسوخوله جمع کومه، دابه دخوشبوپه طور باندې مونږ استعمالو.ځکه چې دینه لوپه خوشبوبله نشته(۴)

حضرت ام سلیم رضی الله عنها ډیره باهمته اوبهادره ښځه وه،دغزوه خیبرپه موقع باندې دخپل خاوند حضرت ابو طلحه رضی الله عنه سره شریکه شوې وه اودخپل ځان سره ئې یو خنجرایخودې وو، وئیل به ئې که چرته یو مشرک نزدې راغلونه نوپه دې دهغه خیټه څرې کړم۔(۵)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها په باره کښې حضور ﷺ ارشاد فرمائیلې دې ,,دخلت الجنة فرایت امراة ابی طلحة،،۔(۶) یعنی ,,زۀ جنت ته داخل شوم نوهلته ما دابوطلحه ښځه ام سلیم اولیدله،،۔

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها نه تقریبا څورلس احادیث مروی دی، په دې کښې دوه متفق علیه دی اوپه دې کښې یوحدیث کښې امام بخاری اوپه دوه حدیثونه کښې امام مسلم متفرد دې(۷)

دحضرت عثمان رضی الله عنه په دورخلافت کښې ددې انتقال اوشو۔(۸)رضی الله عنها وارضاها

قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَسْتَحْيِى مِنَ الْحَقِّ : حضرت ام سلیم رضی الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله ! یقینا الله تعالی دحق خبرې نه شرمیږی نه۔

,,حیا،، یو نفسانی تغیراوعاجزی ده کوم چې یوسړی ته هغه وخت لاحق کیږی کله چې دۀ ته

---

(۱) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۳۶۶)، والاصابة (ج ۴ص ۴۶۱)۔
(۲) الاصابة (ج ۴ص ۴۶۱)۔
(۳) الاصابة (ج ۴ص ۴۶۱)۔
(۴) معرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۳۴۸)۔دغه شان اوګورئ صحیح مسلم،کتاب الفضائل،باب طیب عرقه صلی الله علیه وسلم والتبرک به،رقم (۶۰۵۵_۶۰۵۷)۔
(۵) اوګورئ صحیح مسلم، کتاب جهاد،باب غزوة النساء مع الرجال،رقم (۴۶۸۰)۔
(۶) معرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۳۴۸)۔
(۷) خلاصة الخزرجی (ص۴۹۸)۔
(۸) تقریب التهذیب (ص۷۵۷)، رقم (۸۷۳۷)۔

دیو عیب یا قابل مذمت څیز دلاحق کیدو ویره وی ـ (۱)
اوظاهره ده چې الله تعالی دداسې قسمه تغیر اوانکسار نه منزه اوپاک دې، دې وجې علماء د داسې قسمه نصوصوتوجیهات اوتاویلات کړی دی ـ

نوددې یو تاویل دا شوې دې.. ان الله لا یستحی من الحق،،: ان الله لا یمنع من بیان الحق،، (۲) په معنی کښې دې. مطلب دا دې چې الله عزوجل حق ضرور بیانوی. ددې بیانول نه پرېږدی ـ

یو مطلب دا بیان شوې دی .. ان الله لا یامر بالحیاء فی الحق ولا یبیحه،، ـ (۳) یعنی الله تعالی دحق په سلسله کښې نه دحیا حکم ورکوی اونه ددې اجازت ورکوی ـ
ونیلې کیدیشی چې په دې کښې خودالله تعالی نه دحیا نفی کړې شوې ده نو لهذا دتوجیه اودتاویل څه ضروت دې ؟

خو دا ونیل درست نه دی ځکه چې چرته مونږ .. ان الله لا یستحی من الحق،، وانیلوسره دالله تعالی دحق نه دحیا نفی کړې ده هلته دې نه داهم لازم راځی .. ان الله یستحی من الباطل،، یعنی الله تعالی دحق دحیا نه خونفی نه کوی البته دباطل نه حیا فرمانی. ګویا که دیوجهت نه نفی ده نو دویم جهت نه اثبات دې او داثبات په صورت کښې توجیه او دتاویل ضروری دې ـ (۴)
البته دا ونیلې کیدیشی چې الله تعالی لره دکومې حیا اثبات کیږی، ددې دتوجیه ضرورت نشته. ځکه دې لره او ددې پشان نورو نصوصولره په ظاهر باندې کیخودلې شی. په داسې موقعه باندې ټول اشکال دې وجې نه کیږی چې مونږ صفات حق لره په صفات خلق باندې قیاس کوو. داځه ضروی دی چې په مخلوق کښې حیا دتغیر نفسانی نوم دې نودالله تعالی حیا دې هم دغه تغیر وی؟! لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ والله اعلم
حضرت ام سلیم رضي الله عنها دکلام دځپل مخکښې سوال دتمهید دپاره کړې وو، هغه چې دځه متعلق سوال کول غواړی دهغې متعلق تپوس کولونه شرمیږی، دې وجې نه هغې تمهیدا دا اونیل چې الله تعالی دحق خبرې نه حیا نه کوی، مونږ دالله تعالی مخلوق یو حق خبرې دپاره یو سوال کووچې دهغې تعلق دحیا سره دې ـ (۵)
قوله: فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟: آیا په ښځوباندې غسل واجب دې که چرې هغې ته احتلام وی ؟
،،احتلام،، دباب افتعال مصدر دې. کوم چې ،،دحلم،، (بضم الحاء المهملة وسکون اللام) نه ماخوذ

---

۱) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها ـ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲)ـ
۲) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها ـ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲)ـ
۳) شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶) ـ
۴) اوګورئ: فتح الباری (ج۱ص۳۸۹) کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة ـ
۵) فتح الباری (ج۱ص۲۲۹)ـ

دي،،، حلم،، په اصل کښې خوب ته وائيلې کيږی (١) خودلته د ،،خوب،، يا ،،حلم،، نه ،،جماع،، مراد ده (٢)، دام سليم دا حديث امام احمد رحمه الله نقل کړې دې او الفاظ ئې دا دی ،،يا رسول الله، ارايت اذا رات المراة ان زوجها يجامعها فی المنام، اتغتسل ؟،، (٣)

قوله: قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ»: حضور اکرم ﷺ اوفرمائيل او! کله چې اوبه يعنی منی اوګوری ـ

دلته د ،،ماء،، نه منی مراد ده ـ (٤)

بيا دلته د ،، رؤيت ماء،، قيد ئې دې دپاره لګولې دې چې خوب ليدونکی کله په خوب کښې انزال اوګوری خو په حقيقت کښې انزال نه وی شوې، په داسې صورت کښې په اتفاق سره غسل واجب نه دې، دغسل دپاره دترې ليدلوشرط لګولې شوې دې، کوم چې دانزال ديقينی کيدلو دليل دې ـ (٥)

ايا په ښځو کښې منی نه وی؟: دې حديث نه صفا معلومه شوه چې په ښځوکښې منی وی، دجمهورو فقهاء هم دا راې ده ـ

اودفلاسفه ديوجماعت په ښځوکښې دمنې دوجود منکر دی، دارسطو وينا ده چې په ښځوکښې منې نه وی البته دحيض په وينه کښې د توليد قوت وی ـ (٦)

دغه شان ابن سينا وائی چې په ښځوکښې يو قسم رطوبت وی، په هغې باندې دمنې تعريف نه صادق کيږی ـ (٧)

ليکن په اطباء او په فلاسفه کښې محققين ددې خبرې قائل دی چې په ښځوکښې منی وی (٨)

ايا ښځو ته احتلام کيديشی؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دابراهيم نخعی رحمه الله نه د احتلام نساء نه انکار منقول دې ـ (٩)

حافظ فرمائی چې امام نووی اګرچه دامام نخعی دې انکارلره مستبعد ګرزلودې، بياهم ابن ابی شيبه په سند جيد سره دې لره روايت کړې دې ـ (١٠)

---

١) اوګورئ: شرح المهذب (ج٢ص١٣٩) باب ما يوجب الغسل ـ
٢) فتح البارى (ج١ص٣٨٩) کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة ـ
٣) مسند احمد (ج٦ص٣٧٧)، رقم (٢٧٦٥٩)ـ
٤) فتح البارى (ج ١ص٣٨٩) کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة ـ
٥) الاستذکار لابن عبدالبر (ج ١ص ٣٣٦)، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مايری الرجل ـ
٦) اوګورئ: السعاية (ج١ص٣٠٦) بيان موجبات الغسل ـ
٧) حواله بالا ـ
٨) حواله سابقه ـ
٩) فتح البارى (جضص٣٨٨)ـ
١٠) اخرج ابن ابی شيبه فی مصنفه (ج١ص٥٠٤، فی المراة تری فی منامها مايری الرجل، رقم ٨٨٥)، قال: حدثنا جرير عن مغيرة قال: کان ابراهيم ينکر احتلام النساء ـ

قوله: فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجْهَهَا: بس حضرت ام سلمه پټ کړو. يعني خپل مخ لره ـ مطلب دا دې چې دحضرت ام سليم سوال اودحضور اکرم ﷺ جواب اوريدو سره حضرت امه سلمه رضی الله عنها دحيا دوجې نه مخ پټ کړو ـ

په دې حديث کښې دحضرت ام سلمه رضی الله عنها ذکردې، اودمسلم شريف په روايت کښې دی چې دې په موقعه کښې حضرت عائشه رضی الله عنها موجوده وه. اوهغې وئيلي وو..يا ام سليم، فضحت النساء تربت يمينك،،ـ (۱)

قاضی عياض رحمه الله فرمائی چې دصحيح بخاری روايت راجح دې او دا دحضرت ام سلمه رضی الله عنها واقعه ده ـ (۲)

ابن عبد البر رحمه الله د ذهلی رحمه الله نه نقل کړی دی چې دواړه رواياتونه صحيح دی، د دواړو حديثونو په مينځ کښې دجمع او تطبيق دوجې وئيلی شوی دی.چې دا دواړه مستقل حديثونه دې، او داهم ممکنه ده چې په دې مجلس کښې دواړه ازواج مطهرات موجودې وې او دواړو نکير کړې وی ـ (۳)

بيا دې حديث لره امام مسلم رحمه الله دحضرت انس رضی الله عنه په مسانيد کښې هم ذکرکړې دې ـ (۴)

په دې بنياد باندې بعضې حضراتو دا وئيلی دی چې په دغه مجلس کښې حضرت انس هم موجود وو ـ (۵)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې حضرت انس رضی الله عنه هلته موجود نه وو، البته هغوی دا حديث دخپلې مور ام سليم نه اوريدلې وو ـ (۶)

دغه شان په مسند احمد کښې هم دحضرت ابن عمر په مسانيد کښې هم دا حديث مذکور دې (۷) حافظ رحمه الله دلته هم دا خبره کړې ده چې هغوی دا حديث يا خو دام سليم نه اوريدلې دې يا ئې دبل چانه ـ (۸)

قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ: حضرت ام سليم رضی الله عنها عرض اوکړو يا رسول الله، آيا ښځوته هم احتلام کيږی ؟ نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل او!

دې نه معلومه شوه چې حضرت ام سلمه رضی الله عنها ته پته نه وه او ظاهره هم دا ده چې هغې ته

---

(۱) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (۷۰۹)_

(۲) فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)_، كتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة _

(۳) فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)_، كتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة _ واو جزالمسالک (ج۱ص۵۴۶)، كتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فى المنام مثل مايرى الرجل _

(۴) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (۷۰۹_۷۱۱)_

(۵) فتح البارى (ج۱ص۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ص۵۴۶)_

(۶) فتح البارى (ج۱ص۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ ص۵۴۶)_

(۷) مسند احمد (ج۲ص۹۰) مسند عبدالله بن عمر رضی الله عنهما رقم (۵۶۳۹)_

(۸) فتح البارى (ج۱ص ۳۸۸)، و او جز المسالک (ج۱ص۵۴۶)_

داصورت نه وو پیښ شوي ـ

ایا ازواج مطهرات ته احتلام کیدلو که نه؟ اوس دلته دا مسئله پیښه شوه چې آیا ازواج مطهراتو ته احتلام کیدیشی که نه ؟

علامه سیوطی رحمه الله دقرطبی رحمه الله نه نقل کړی دی چې دحضرت عائشه او دحضرت ام سلمه رضی الله عنهما انکار ددې خبرې ثبوت دې چې په ښځوکښې احتلام ډیرقلیل الوقوع دې ـ (١)

علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چې زما په نیزظاهره دا ده چې دحضرات ازواج مطهرات ته د احتلام وقوع نه کیږی، ځکه چې احتلام د شیطانی اثر نتیجه ده،دحضور صلی الله علیه وسلم دتکریم اودنبی کریم صلی الله علیه وسلم دبرکت دوجې نه دوی دشیطانی اثرات نه محفوظه کړې شوې وې، څنګه چې په خپله حضور صلی الله علیه وسلم د هرقسمه شیطانی اثرات نه محفوظ کړې شوې دې ـ (٢)

علامه سیوطی فرمائی چې ما شیخ ولی الدین لره لیدلې وو چې فرمائیلې زمونږ په بعضې اصحاب درس کښې مذاکره کوله او وئیل ئې چې ازواج مطهرات ته داحتلام وقوع نه کیږی ځکه چې هغوی د بیداری او یا دخوب په حالت کښې دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه علاوه د بل چا اطاعت نه کوی او شیطان د نبی کریم صلی الله علیه وسلم شکل او صورت اختیارولې نشی ـ دې خبرې اوریدلو سره ماته ډیره خوشحالې اوشوه ـ (٣)

دغه شان علامه سیوطی رحمه الله په یو بل ځائې کښې فرمائیلې دی چې دې امر نه څه مانع دې چې دا دحضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم د ازواجومطهراتو خصوصیت وی ؟ (٤)

خو علامه زرقانی رحمه الله فرمائی چې دلته مانع دا دې چې خصوصیات د احتمال په بنا باندې نه ثابتیږی ـ (٥)

دغه شان حافظ ولی الدین عراقی رحمه الله چې کومه خبره کړې ده هغه هم قابل نظر ده ځکه چې داحتلام وجه صرف هغه نه ده کومه چې هغه بیان کړې ده بلکه کله منی د وعاء د ډکیدو دوجې نه هم کیږی، اوکله ددې وجه بله خبره هم کیدیشی، بعضې علماء چې دعدم احتلام کوم قول اختیار کړې دې هغه صرف د حضراتوانبیاء کرامو په باره کښې دې ـ (٦)

علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی چې په دې سلسله کښې قول محقق دا دې چې په دې مقام کښې نه خو دا دعوی کیدیشی چې حضرات ازواج مطهرات نه مطلق احتلام نفی اوکړې شی او نه دا دعوی کیدیشی چې دهغوی نه وقوع احتلام ممنوع دې، بلکه داسې دې اوئیلې شی چې حضرات مطهرات چونکه امهات المؤمنین دی او دمسلمانانو دپاره حرام دی نو الله عزوجل خپل دښمن ابلیس لره دخلقوشکل شباهت اختیارلوسره په دوی باندې نه مسلط

(١) زهر الربی علی المجتبی (ج١ص٤٢)، کتاب الطهارة، باب غسل المراة تری فی منامها مایری الرجل ـ

(٢) حواله بالا ـ

(٣) حواله بالا ـ

(٤) تنویر الحوالک (ص٧١) کتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مایری الرجل ـ

(٥) شرح الزرقانی علی المؤطا (ج١ص١٠٣)، غسل المراة اذا رات مثل مایری الرجل ـ

(٦) حواله بالا ـ

کوی اویه دې مخصوص صورت کښې دوی نه داحتلام وقوع نه کیږی. بیاهم دوی نه دمطلق احتلام نفی کول دعدم وقوع نشته دی ـ (۱) والله اعلم

قوله: تَرِبَتْ يَمِينُكِ: ستا ښې لاس دې په خاوره کړی شي ـ

داجمله بددعائیه ده، بیاهم دا صرف دزجر دپاره استعمال شوې ده، ددې حقیقی معنی مقصود نه وی ـ (۲)

قوله: فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا»: بیا اولاد ددې څنګه مشابه کیږی ؟!

یعنی که دښځې منی نه وه نو بیا به بچې دښځې مشابه نه وو. دې نه معلومیږی چې د مشابهت سبب دا منی ده ـ

د ولد د مشابهت سبب او ددهٔ د تذکیر او تانیث سبب: په صحیح بخاری کښې دحضرت انس رضی الله عنه روایت دې چې کله حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه ته دحضور ﷺ مدینه منوره ته دتشریف راوړلو علم اوشو نوهغه دنبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شواو عرض ئې اوکړو چې څه ستاسونه یو دري تپوسونه کول غواړم، او دهغې جواب هم نبی ورکولې شی ـ

په دغه دري سوالونو کښې یوسوال داوو ,, ما بال الولد ینزع الی ابیه، او الی امه ؟،، یعنی ماشوم خپلې موريا پلار ته مائل یعنی دهغوی سره مشابه ولې وی ؟،،

په دې باندې حضوراکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو : ,,...... واما الولد فاذا سبق ماء الرجل ماء المرأة نزع الولد، واذ سبق ماء المرأة ماء الرجل نزعت الولد،،_ (۳)

یعنی ,, کله چې دسړی منی دښځې دمنې نه سابقه وی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږی او چې کله دښځې منی د سړی دمنې نه سبقت اوکړی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږی،،ـ

په صحیح مسلم کښې دحضرت عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت دې ,, اذاعلا ماؤها ماء الرجل اشبه الولد اخواله، واذا علا ماء الرجل ماءها اشبه اعمامه،،_ (۴)

یعنی ,,کله چې دښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشی نو ماشوم د میندو مشابه وی اوکله چې دسړی منی دښځې په منې باندې غالب راشی نو ماشوم دخپل ترونو مشابه وی،،ـ

بره دحضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه دحدیث نه معلومه شوه چې سبب دمشابهت ,,سبق،، اودحضرت عائشه رضی الله عنها دحدیث نه معلومه شوه چې سبب مشابهت ,, غلبه،، ده ـ

بیاامام مسلم رحمه الله دحضرت ثوبان رضی الله عنه نه مرفوعانقل کړی دی:

,,ماء الرجل ابیض، وماء المرأة اصفر، فاذا اجتمعا فعلا منی الرجل منی المرأة اذکرا باذن الله، واذا علا منی

---

(۱) السعایة (ج۱ص۳۰۹)_

(۲) اوګورئ: الاستذکار (ج۱ص۳۳۹)، وعارضة الاحوذی (ج۱ص۱۸۸)، واوجزالمسالک (ج۱ص۵۴۴)_

(۳) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ص۵۶۱)، کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : اللهم امض لا صحابی هجرتهم، ومرثیته لمن مات بمکة)، رقم (۳۹۳۸)_

(۴) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المرأة بخروج المنی منها، رقم (۷۱۵) _

المراة منى الرجل آنثا باذن الله ....،،، ـ (١)
يعنى ،، دسړى منى سپينه ده او دښځې منى زيړه ده، كله چې دواړه جمع شى او دسړى منى دښځې په منې باندې غالب راشى نو دالله په حكم سره ماشوم مذكرپيداشى او چې كله دښځې منى دسړى په منې باندې غالب راشى نو دالله په حكم سره ماشوم مؤنث پيداشى،،ـ
بعينه هم د داسې مضمون روايت په لفظ ،،علو،، سره امام احمد رحمه الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم نقل كړى دى ،، يلتقى الماء ان، فاذا علا ماء الرجل ماء المراة اذكرت، واذا علا ماء المراة ماء الرجل آنثت .... (٢) يعنى ،،دواړه اوبه يوځې كيږى، كله چې دسړى اوبه دښځې په اوبوباندې غالبه راشى نو ښځه مذكر اوځېږوى اوچې كله دښځې اوبه دسړى په اوبوباندې غالبه راشى نو ښځه مؤنثه اوځېږوى ـ
دې دواړو حديثونو نه معلوميږى چې مذكراو دمؤنث كيدو سبب ،،غلبه،، وى ـ
دلته چې كوم اشكال كيږى دهغې حاصل دا دې چې دولد سبب مشابهت للا عمام اوالاخوال ،، سبق،، دې كه ،،علو،،؟
بيا دا ،، علو،، سبب ،، داذكار،، اود ،، ايناث،، دې كه سبب دمشابهت ؟
ددې جواب دا دې چې دحضرت عبدالله بن سلام په روايت كښې ،،سبق،، په خپلې معنى باندې دې، په دې كښې دځه تاويل ضرورت نشته، دغه شان حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضي الله عنهم په روايتونو كښې هم ،،علو،،په خپل اصل معنى يعنى دغلبه په معنى كښې دې، په دې كښې هم دځه تاويل حاجت نشته دې ـ
البته دحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې چې كوم ،، علو،، مذكوره ده هغه هم د ،، سبق،، په معنى كښې دې، اوس به معنې دا شى چې كله دسړى منى په رحم كښې دښځې دمنې نه سبقت اوكړى نوماشوم به د خپلوترونو مشابه كيږى او كه چرې دښځې منى دسړى دمنې نه سبقت اوكړى نو ماشوم دخپل ماماګانو مشابه وى ـ
هم،، سبق،، سبب دمشابهت دې، ددې تائيد دشرح مشكل الآثار كښې دحضرت ام سلمه رضي الله عنها د روايت نه كيږى، چې په كښې دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم ارشاد منقول دې ،، اى النطفتين سبقت الى الرحم غلبت على الشبه،، ـ (٣) يعنى ،، په دواړو نطفو كښې چې كوم يوهم رحم طرف ته سبقت اوكړى نوهغه دمشابهت په سلسله كښې غالب راځى،، ـ
تركوم ځې پورې چې دمذكراو مؤنث تعلق دې نو دهغې وجه په رحم كښې دننه ،، علو،، يعنى غلبه ده، نو په دې كښې دننه كه چرې دسړى منى دښځې په منې باندې غالبه شى نوماشوم

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب بيان صفة منى الرجل، وان الولد مخلوق من مائيهما، رقم (٧١٦)ـ
(٢) مسند احمد (ج١ص ٢٧٤)، مسند عبدالله بن عباس رضي الله عنهما، رقم (٢٤٨٣)ـ
(٣) شرح مشكل الاثار (ج٧ص٨٨)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى ماء الرجل وماء المراة، رقم (٢٦٦٢)ـ

مذكرشي او كه چرې د ښځې منی دسړي په منې باندې غالبه راشي نو بچې مؤنث وي ـ
حاصل دا شوچې ,, سبق،، سبب د مشابهت دې او,, علو،، سبب د تذکير او تانيث دې ـ دغه شان د ټولو احاديثو په مينځ کښې تطبيق کيږي ـ [1]
دداړه قسمه حديثونولره ميلاولونه دلته دير صورتونه پيدا کيږي:
① ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دسړي دپاره وي نو بچې به مذکر وي اودپلار مشابه به وي ـ
② ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دښځې دپاره وي نو بچې به مؤنث وي او دمور مشابه به وي ـ
③ سبق لماء الرجل او علولماء المراة وي نو بچې به مؤنث وي او دپار مشابه به وي ـ
④ ـ ددې برعکس سبق لماء المراة او علولماء الرجل وي نو بچې به مذکر وي او دمور مشابه به وي ـ
⑤ ـ که چرې يوته هم سبقت حاصل نشي، بلکه ددواړو اوبو يوځې خارج شي، ليکن علولماء الرجل وي نو بچې به مذکروي اود مور پلار دواړو پشان به وي ـ
⑥ ـ که چرې يوته هم سبقت حاصل نشي ليکن علو ماء المراة لره حاصل وي نو بچې به مؤنث وي او دمور پلا ر دواړو پشان به وي ـ [2]
د حافظ ابن حجر رحمه الله تسامح : په دې مقام کښې حافظ ابن حجر رحمه الله چې کوم تقرير کړې دې هغه واضح دې اودهغې حاصل هم دا دې کوم چې مونږ ذکرکړې دې ـ بیاهم هغه چې په خپل عبارت کښې کومه تفريع ذکرکړې ده نوهغه مختل محسوس کيږي، چنانچه دهغه مذکوره اشکال جواب دعلامه قرطبي رحمه الله نه نقل کوي اوفرمائي :
,, **قال القرطبي : يتعين تاويل حديث ثوبان بان المراد بالعلو : السبق**،، ـ
يعني ,, دحضرت ثوبان رضي الله عنه په حديث کښې داتاويل متعين دې چې په دې کښې د ,,علو،، نه مراد ,,سبق،، دې ـ
دې نه پس فرمائي : **والذى يظهر : ماقدمته ـ وهوتاويل العلوفى حديث عائشه ـ واماحديث ثوبان فيبقى العلوفيه على ظاهره**،، ـ
يعني ,, ظاهره داده چې دحضرت عائشه رضي الله عنها په حديث کښې د ,, علو،، تاويل په ,,سبق،، سره اوکړې شي، او دحضرت ثوبان رضي الله عنه په حديث کښې ,, علو،، په خپل ظاهر باندې پريخودې شي،، ـ
په دې باندې تفريعا فرمائي : **فيكون السبق علامة التذكير والتانيث، والعلوعلامة الشبه، فيرتفع**

---

[1]) اوګورئ: فتح البارى (ج۷ص۲۷۲) کتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم ,, اللهم امض لا صحابى هجرتهم،، ومرثيه لمن مات بمكة ـ او اوګورئ: مشکل الاثار (ج۷ص۸۶-۹۱)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى ماء الرجل وماء المراة، وفى عمل كل واحد منها فى الولد الذى يخلق منها ـ
[2]) اوګورئ: فتح البارى (ج۷ص۲۷۲) کتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم ,, اللهم امض لا صحابى هجرتهم،، ومرثيه لمن مات بمكة، تحت حديث، رقم (۳۹۳۸) ـ

الاشکال، وکان المراد بالعلو الذی یکون سبب الشبه بحسب الکثرة، بحیث یصیر الآخر مغمورا فیه، فلذلک یحصل الشبه،، _ (۱)
یعنی بس ,, سبق،، به دتذکیر اوتانیث علامت وی او ,,علو،، دمشابهت سبب، داسې به اشکال ختم شی، گویاچې ,, علو،، دکوم نه چې به مشابهت حاصلیږی دې هغه ,,علو،،مراد ده کومه چې کثرت یعنی غلبه سره وی _ په داشان چې دویمې اوبه په دې کښې مغموره او ډوبې شی، دې نه به مشابهت حاصلیږی،،_
خو په ادنی تامل سره به ظاهره شی چې دا تفریع صحیح نه ده او که دا به څکند صحیح کیدې شی حالانکه حافظ رحمه الله دعلامه قرطبی برخلاف په حدیث دعائشه کښې د ,, علو،، دتاویل قائل دې او دې لره دسبق په معنی باندې اخلی اوپه حدیث دعائشه رضی الله عنها کښې دمشابهت ذکردې نه چې د تذکیر اوتانیث ؟!
لهذاد حافظ ابن حجر رحمه الله داشان پکار دې چې چرته چرته ,, سبق،، وی هلته دې ,, علو،، کړی شی او چرته چرته چې ,, علو،، وی هلته دې ,, سبق،،کړې شی او په آخره کښې دې ,,سبب الشبه،، لره دې ,, سبب تذکیروالتانیث ,, کړې شی، نو عبارت به دا شان وی _
,, فیکون العلوعلامة التذکیروالتانیث ، والسبق علامة الشبه، فیرتفع الاشکال، وکان المراد بالسبق الذی یکون سبب التذکیروالتانیث بحسب الکثرة ......،، _ (۲) والله سبحانه وتعالی اعلم۔
د علامه قرطبی رحمه الله د تاویل مرجو حیت : اوس مخکښې تیرشو چې علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې په حدیث دحضرت ثوبان کښې ,, علو،، لره د,,سبق،، په معنیٰ کښې اخستل متعین دی _ (۳)
ددې تاویل نتیجه به دا راوزی چې دهغوی په نیز دحضرت عائشه رضی الله عنها روایت اصل دې، ددې مطابق ,,علو،، دمشابهت سبب دې او ,,سبق،، دتذکیر اوتانیث _
دې تاویل سره هم اگرچې اصل اشکال ختمیږی، بیاهم دامرجوح دې، څکه چې دقرطبی رحمه الله قول لره اختیارولو سره به صرف دحضرت عائشه رضی الله عنها یو روایت په خپل اصل باندې پاتې کیږی، باقی دحضرت عبدالله بن سلام، دحضرت ثوبان او دحضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهم اجمعین په ټولو روایاتونو کښې به توجیه کول غواړی، دحضرت عبدالله بن سلام

---

(۱) فتح الباری (ج۷ص۲۷۳)_
(۲) قال العثمانی رحمه الله تعالی : ,,وفی العبارة قلب واختلال مع وضوح المقصود. لان قوله : فیکون السبق علامة التذکیر والتانیث،، الی آخره لایصح تفریعه علی قوله السابق. والصحیح _ والله اعلم _ ان یکتب ,, العلو،، موضع ,, السبق،، و ,,السبق،، موضع ,, العلو،، فی التفریع. وکذافی قوله : وکان المراد بالعلو الذی یکون سبب الشبه بحسب الکثرة .... الخ. الظاهران یکتب ,,یکون سبب التذکیر والتانیث،، فتامل وحقق _،، فتح الملهم (ج۳ص۱۰۲). کتاب الحیض. باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها _ مطبوعة دار احیاء التراث العربی بیروت الطبع الاولی ۱۴۲۶ھ _ ۲۰۰۶م _
(۳) اوگورئ فتح الباری (ج۷ص۲۷۳)_

ﷺ په روايت كښې ,, سبق ،، لره به د ,,علو ،، په معنى كښې اخستل پكاروى او حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضي الله عنهما رواياتولره به ,,د علو ،، نه سبق مراد اخستل پكاروى ـ لهذا په يو روايت كښې توجيه كول اودې لره مصروف عن الظاهر گرزول آسان دى، ددې په مقابله كښې چې يو لره اصل جوړ كړې شى او تولو لره دظاهر نه اخواكړې شى ـ والله اعلم ـ

دترجمة الباب سره دحديث مطابقت : دباب په شروع كښې كوم څې كښې چې دترجمة الباب مقصد ذكرشوې دې هلته دحضرت ام سلمه رضي الله عنها دحديث مناسبت هم ضمنا راغلې وو ـ

عام شارحينوچونكه ددې باب غرض دا بيان كړې دې چې امام بخارى رحمه الله دحيا فى العلم مذمت بيانول غواړى او دا ښودل غواړى چې په علم كښې حيا نه ده پكار، ځكه چې څوک په علم كښې حياكوى نو هغه دعلم نه محرومه پاتې كيږى ـ

دحضرت ام سلمه رضي الله عنها دا حديث اودحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما واقعه ددې حيا په مذموم كيدلو باندې دال دى ـ (١)

ابن بطال، كرمانى، شيخ الاسلام زكريا انصارى، علامه عينى اودحضرت كشميرى رحمهم الله په نيزد امام بخارى رحمه الله غرض بيان تفصيل دې چې په بعضې مواقعو كښې حيا كول مذموم دى او په بعضې كښې ترک حيا مذموم ده، دغه شان په بعضې مقامات كښې حيا كول محمود ده اوپه بعضې كښې ترک حيا محمود ده ـ

دحضرت ام سلمه او دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهم درواياتونو نه استعمال دحيا مطلوب اوممدوح كيدل ثابت كړې شوې دې ـ (٢)

حضرت شيخ الهند رحمه الله چې څه ارشاد فرمائيلې دې دهغې حاصل دا دې چې په ترجمة الباب ,,الحياء فى العلم،، كښې دوه خبرې قابل لحاظ دى، اول داچې په وجه دحيا دعلم اوتعلم نه محرومه نشى ....، دويم دا چې په تعليم او تعلم كښې حتى الوسع حيا كول مستحسن دى، يعنى په مواقع د حيا كښې خو داهرگزنه دى كول پكارچې دعلم نه محرومه پاتې شى، مگردمحرومې نه دبچكيدو سره سره څومره حياچې كيديشى مستحسن ده ـ

په حديث دام سليم كښې قبل السوال ,,يا رسول الله، ان الله لايستحيى من الحق،، وئيل هم دحيا دليل دې، دحضرت ام سلمه رضي الله عنها ته نسبت مذكور دې ,,فغطت ام سلمة تعنى وجهها،، په دې كښې هم دحيا يومظهردې، دحضور اكرم ﷺ ,,تربت يمينك،، فرمائيل، په دې كښې دحياې نبوى نهايت لطيفه خوشبوده مگر په دې حالت كښې دتعليم اوتعلم فرض څنګه چې كيدې شوه اداء ئې اوفرمائيل اومقصود لره دفوت كيدوته پرې نه خودو ـ (٣) والله اعلم ـ

---

١) اوګورئ: فتح البارى (ج١ص٢٢٩)، وحاشية السندى على البخارى (ج١ص٧١)، وشرح تراجم ابواب البخارى (ص١٦) ـ

٢) اوګورئ: شرح ابن بطال (ج١ص ٢١٠)، وشرح الكرمانى (ج٢ص ١٦٠) وغيره ـ

٣) الابواب والتراجم (ص٥٩و ٦٠) ـ

[٣٣١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ [١] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لاَ يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مَثَلُ الْمُسْلِمِ، حَدِّثُونِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَاسْتَحْيَيْتُ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا بِهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَحَدَّثْتُ أَبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي فَقَالَ لأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا. [ر: ٦١]

رجال الحديث

① **اسماعيل**: دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک بن ابى عامر اصبحى مدنى رحمه الله دي ـ ددوى حالات په كشف البارى كښې كتاب الايمان ,, باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال،، لاندې تيرشوى دى ـ [٢]

② **مالک**: دا امام دارالحجرة مالک بن انس بن مالک بن ابى عامربن عمرو الصبحى المدنى رحمه الله دي ـ

ددوى حالات هم په كتاب الايمان ,, باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تيرشوى دى ـ [٣]

③ **عبدالله بن دينار** رحمه الله: دا بو عبدالرحمٰن عبدالله بن دينار قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې.

ددوى حالات د كتاب الايمان: باب أمور الايمان،، لاندې مختصر [٤] اود كتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا،، لاندې په تفصيل سره تيرشوى دى. [٥]

④ **عبدالله بن عمر** رضي الله عنهما: دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مختصر حالات په كتاب الايمان،،، باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس،، سره تيرشوى دى ـ [٦]

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ: يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل بيشكه په ونوكښې يوه ونه داسې ده چې دهغې پاڼې غورزيږى نه، هغه دمسلمان په شان ده، ماته اووايئ چې كومه يوه اونه ده؟ خلق دځنګل ونو طرف ته لاړل زما په زړه كښې راغلل

---

[١] قوله ,, عبدالله بن عمر ,, وقد سبق تخريج هذا الحديث فى كتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا كشف البارى (ج٣ص ١٢٤و١٢٥)_

[٢] كشف البارى (ج٢ص١١٣_١١٥)_

[٣] كشف البارى (ج٢ص ٨٠و٨١)_

[٤] كشف البارى (ج١ ص٦٨٥)_

[٥] كشف البارى (ج١ ص١٢٥)_

[٦] كشف البارى (ج١ص٦٣٧) _

چې هغه د کهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې زهٔ شرمیدم، نوخلقو عرض اوکړویا رسول الله ! تاسودديِ په باره کښې موښرته اوائي رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيل چې هغه د کهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې ماخپل والدصاحب ته اووئیل چې زما په زړهٔ کښې داخبره راغلې وه، نوهغوی اوفرمائیل چې که تا دا وئیلی وو نوماته به په دې خبره ډیره خوشحالی شوې وه چې ماته دومره دومره ملاؤ شوې وه ـ
دا حدیث مخکښې دکتاب العلم په شروع کښې تیرشوې دې او موښ ډیرپه تفصیل سره ددې تشریح کړې ده ـ (١)
د حدیث باب دترجمة الباب سره مطابقت : حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائي چې دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد ,,لان تکون قلتها احب الی،، کښې ترجمة الباب طرف ته اشاره ده چې حضرت عمر رضي الله عنه دخپل خوې په استحیاء باندې نکیراوکړو اودهغوی په سکوت باندې خوشحاله نه شو(٢) دا خبره نوروشراحو هم وئیلې ده ـ
علامه سندهی رحمه الله فرمائي ,,ويفهم ان الحياء في العلم لا ينبغي، من حديث ابن عمر رضي الله عنهما، بسبب قول عمر رضي الله عنه،، ـ (٣)
یعنی ,, د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحدیث نه معلومیږی چې په علم کښې حیاکول مناسب نه دی، ځنګه چې دحضرت عمر رضي الله عنه د قول نه معلومیږی،،ـ
دغه شان حافظ رحمه الله فرمائي : ,, وانما تاسف عمر رضي الله عنه على كون ابنه لم يقل ذلك لتظهر فضيلته، فاستلزم حياؤه تفويت ذلك، وقد كان يمكنه اذا استحيا اجلالا لمن هو اكبر منه ان يذكر ذلك لغيره سرا ليخبر عنه، فيجمع بين الخصلتين، ولذا اعقبه المصنف بباب من استحيا فامر غيره بالسؤال،، ـ (٤)
یعنی ,, حضرت عمر رضي الله عنه ته په دې خبره باندې افسوس اوشوچې دهغوی صاحبزاده جواب ور نه کړو، که چرې جواب ئې ورکړې وونو دهغه فضیلت به ظاهرشوې وو، دهغه دحیا دوجې نه دافضیلت پاتې شو، بیاکه هغه ته په مجلس کښې دمشرانودوجې حیا لاحقه شوې وې بیاهم ممکنه وه چې چاته ئې په پټه باندې وئیلې وې، دغه شان دحیا په تقاضې باندې به هم عمل شوې وو اودجواب ورکولو فضیلت به هم حاصل شوې وې ـ ددې نکتې په پیش نظرمؤلف وړاندې باب قائم کړو،،ـ
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چې : ,, دمؤلف غرض هم دا دې چې ابن عمر کوم دحیادوجې نه سکوت اوفرمائیلو اوجواب ئې ورنه کړو دا حیا هم مستحسن ده، دا هغه حیا نه ده کومه چې د ,, ان الله لا يستحيي من الحق،، یا ,, لا يتعلم العلم مستحي ولا مستكبر،، مخالفه وی، ددې

١) کشف الباری (ج٣ص ١٢٤ـ١٣٣)ـ
٢) لامع الدراری (مع الكنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری) (ج٢ص ٣٩٠)ـ
٣) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج١ص ٧١)ـ
٤) فتح الباری (ج١ص ٢٣٠)ـ

مخالف صرف هغه ده کوم چې په وجه دحیاباندې علم ترک کړې شي، دچانه سوال نه کوي او دعلم نه محرومه پاتې شي . دحضرت ابن عمرپه سکوت کښې ددې احتمال نشته، اول خوداسکوت عن الجواب دې، عن السؤال نه دې، دويم ابن عمرته پته وه چې کوم واقعي جواب دې دا به په هرحال کښې نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائي، کوم چې به ټولوته معلومه شي - باقي دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد ،نوهغه صرف خپل مسرت قلبي ظاهره وي. ددې نه دابن عمردسکوت کراهيت اوهغه هم شرعي ګڼړل مستبعد ده، کما قال بعض الاعلام، والله علم،،_ ([1])

٥١ = بَابٌ مَنِ اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

دباب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق سره مناسبت واضحه دې چې سابق باب کښې دحيافي العلم کراهت مذکور وو_اوپه دې باب کښې دامذکوردی چې که په ملازمت حيا سره مقصود حاصل شي نو په داسې حيا کښې څه کراهت نشته ځکه چې په حيا کښې ټول خير خير دې _ ([2])

د ترجمة الباب مقصد : حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي ،،، ان الذی ذکر اولا من کراهة الحیاء فی المسالة حیث خاف الفوت فی الا ستحیاء،، فاما اذا حصل المقصود مع ملازمة الحیاء فلا کراهة، فان الحیاء خیرکله،،_ ([3])

يعني ،، ددينه رومبي باب کښې ذکرشوچې چرته دحيا دوجې نه دعلم دمحرومئ انديښنه وي هلته دحيا في السؤال کراهت دې،البته که چرې دحياالتزام کولوسره دمحرومې انديښنه نه وي بلکه مقصود حاصليږي نوبيا په داسې حياکښې څه کراهت نشته،ځکه چې حيا خو سراسرخيردې،،_

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چې ،،په وجه دحياپه ترک سوال کښې هم څه حرج نشته دې، البته دا پکاردی چې په دويمې واسطې سره دحکم شرعي نه واقف شي، دعلم نه محرومه نشي،،_ ([4])

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائي چې دمؤلف غرض ددې امرجوازښودل دی که چرې دسوال مقصود حاصليږي نوپه داسې کولو کښې څه حرج نشته چې بل چا په ذريعه سوال کولوسره علم حاصل کړې شي _ .([5])

حاصل داچې امام بخاري په ماقبل کښې دحيافي العلم مسئله بيان کړې وه،اوس امام بخاري رحمه الله ښودل غواړي چې که څوک ډيرباحيا وي اوپخپله دتپوس کولو همت نه لري نودې

---

[1]) الابواب والتراجم (٦٠)_

[2]) اوګورئ لامع الدراري (ج٢ص٣٩١و٣٩٢)_

[3]) لامع الدراري مع الکنزالمتواري (ج٢ص٣٩١و٣٩٢)_

[4]) الابواب والتراجم (ص٦٠) تحت ،،باب الحياء في العلم،،_

[5]) شرح تراجم ابواب البخاري (ص١٦)_

نه دي غافله اوجاهل پاتې نشي بلکه دچا بې تلکفه په ذریعه باندې دې مسئله معلومه کړې شي، دې دپاره چې سړې دعلمي اوعملي غلطۍ نه بچ پاتې شي ـ والله علم.

[۱۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُنْذِرٍ الثَّوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ عَنْ عَلِيٍّ [1] قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَسَأَلَهُ فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الأسدى البصرى رحمه الله دې، دده مختصر حالات په ,,كتاب الايمان،، ,,باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه،، سره [2] اوذغه شان تفصيلا په كتاب العلم كښې ,,باب من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية ان لايفهموا،، سره تيرشوي دي ـ

② عبدالله بن داود: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن داود بن عامربن الربيع الهمدانى ثم الشعبى المعروف بالخريبى دې ـ اصلا دكوفې دې، دبصره په محله ,, خريبه،، كښې ئې سكونت اختيار كړې وو، دې وجې نه د ,,خريبي،، په نسبت سره ډيرمعروف دې ـ [3]

دې د اسرائيل بن يونس، اسماعيل بن ابى خالد، ثوربن يزيد، الحسن بن صالح، سفيان ثورى، امام اعمش، شريک بن عبدالله نخعى، قاضي عافيه، امام اوزاعى، عبدالملک بن جريج، فضيل بن غزوان، فطربن خليفه، مسعربن كدام اوهشام بن عروه رحمهم الله ، وغيره حضراتو نه روايت حديث كوى ـ

ددوى نه روايت كونكو كښې بشربن الحارث الحافى، زيدبن اخزم الطائى، سفيان بن عيينه، الحسن بن صالح بن حى (وهو من شيوخه) ، عباس بن عبدالعظيم العنبرى، على بن المدينى، عمروبن على الصيرفى، عمروبن محمد الناقد، محمدبن بشاربندار، محمدبن الفضل عارم السدوسى، محمدبن يحيى الذهلى، مسددبن مسرهداونصربن على الجهضمى رحمهم الله وغيره

---

[1] قوله :,, عن على :، الحديث، اخرجه البخارى فى صحيحه (ج١ص٣٠) فى كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء الامن المخرجين : من القبل والدبر،رقم (١٧٨)، و(ج١ص٤١) فى كتاب الغسل (الوضوء) باب غسل المذى والوضوء منه، رقم (٢٦٩)_ ومسلم فى صحيحه،فى كتاب الحيض، باب المذى، رقم (٦٩٥_٦٩٧)،والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب ماينقض الوضوء وما لاينقض الوضوء من المذى، رقم (١٥٢_١٥٤)،و(١٥٧) وباب الغسل من المنى،رقم (١٩٣،١٩٤) وكتاب الغسل والتيمم، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦_٤٤١)، وابوداود فى سننه، فى كتاب الطهارة،باب فى المذى،رقم (٢٠٦_٢٠٩)_ والترمذى فى جامعة فى كتاب الطهارة، باب ماجاء فى المنى والمذى،رقم (١١٤) _ وابن ماجه فى سننه،فى كتاب الطهارة باب الوضوء من المذى،رقم (٥٠٤) _ واحمد فى مسنده (ج١ص٨٧) رقم (٦٦٢) و (٨٦٨_٨٧٠) و (٨٩٠و٨٩١)،٨٩٣،) و(٩٧٧) و(١٠٢٨)و(١٠٢٩) و(١٢٣٨)_

[2] كشف البارى (ج٢ص٢)_

[3] اوګورئ تهذيب الكمال (ج١٤ص٤٥٨و٤٥٩)_

لوئ لوئ محدثین دی ـ [1]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,,ثقة، صدوق، مامون،،ـ [2]

امام سعد رحمه الله فرمائی ,,كان ثقة ناسكا،،ـ [3]

امام دارمی رحمه الله فرمائی چې ماد یحیی بن معین رحمه الله نه د عبدالله بن داود خریبی په باره کښې تپوس اوکړونوهغوی اوفرمائیل ,,ثقة مامون،، مابیا تپوس اوکړوچې ابو عاصم النبیل څنګه دې ؟ نواوفرمائیل ئی ,,ثقة،، ما ترې نه دا دریافت کړل چې په دې دواړوکښې کوم یوستاسوپه نیز ډیر خوښ دې ؟ نواوفرمائیل ئې ,,ثقتان،،ـ [4]

لیکن امام دارمی رحمه الله فرمائی ,,الخریبی اعلی،،ـ [5]

امام ابوزرعه او امام نسائی رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،ـ [6]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ,,ثقة زاهد،،ـ [7]

ابن قانع رحمه الله فرمائی ,,كان ثقة،،ـ [8]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې ـ [9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,ثقة عابد،،ـ [10]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,ثقة، حجة، صالح،،ـ [11]

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,,ذاك احد الاحدين،،ـ [12] یعنی هغه په یواځوکښې یواځې دې ـ

یوځل ئې اوفرمائیل ,,ذاك شيخنا القديم،،ـ [13]

---

[1]) دشیوخو اوتلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ١٤ ص٤٥٩ ـ ٤٦١) ـ

[2]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص٤٦١) ـ

[3]) طبقات ابن سعد (ج٧ص٢٩٥) ـ

[4]) تاریخ عثمان بن سعد الدارمی (ص١٨٢)، رقم (٦٥٣ ـ ٦٥٥) ـ

[5]) حواله بالا ـ

[6]) تهذیب الکمال (ج ١٤ص٤٦٢) والجرح والتعدیل (ج ٥ص ٥٦)، رقم (٧٥٥٥) ـ

[7]) تهذیب الکمال (ج ١٤ص٤٦٢) وقال ایضا: ,,من الرفعاء الثقات،، انظرسنن الدار قطنی (ج ١ص١٧٢)، كتاب الطهارة، باب احاديث القهقة فى الصلاة وعللها، رقم (٤٧) ـ

[8]) تهذیب التهذیب (ج٥ص ٢٠٠) ـ

[9]) کتاب الثقات لابن حبان (ج٧ص ٦٠) ـ

[10]) تقریب التهذیب (ص ٣٠١)، رقم (٣٢٩٨) ـ

[11]) الکاشف (ج ١ص٥٤٩)، رقم (٢٧٠٦) ـ

[12]) تهذیب التهذیب (ج٥ص ٢٠٠) ـ

[13]) حواله بالا ـ

ابو حاتم رحمه الله فرمائی ،،كان يميل الى الرای، وكان صدوقا،،_ (١)

امام وكيع رحمه الله فرمائی ،،النظر الى وجه عبدالله بن داود عبادة،،_ (٢)

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله دامام ابوحنيفه رحمه الله په شاګردانوکښې دې، هغه دامام اعظم ډیر مداح وو، چنانچه دهغوی قول دې ،،مايقع فى ابى حنيفة الاحاسد اوجاهل،،_ (٣)

یوځل دهغوی په وړاندې چا دامام ابوحنيفه (رح) تذکره کولو سره اووئيل چې امام ابوحنيفه دډیرو مسائلونه رجوع کړې ده، مقصد ئې دا وو چې رجوع کول دناپختګۍ علامه ده ـ لیکن خریبی رحمه الله فورا جواب ورکړو ،،انما يرجع الفقيه اذا تسع علمه،،_ (٤)

یعنی ،، فقیه هغه وخت رجوع کوی کله چې دهغه په علم کښې وسعت راځی،،ـ

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله دامام ابوحنيفه رحمه الله په خدماتو، خصوصا د سنن وفقه دحفاظت خدمت په بنياد باندې به ئې وائيل ،،يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لابى حنيفة فى صلاتهم،،_ (٥)

یعنی،، په اهل اسلام باندې واجب دی چې په خپلو مونځونو کښې دامام ابوحنيفه دپاره دالله تعالى نه دعا غواړی،،ـ

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله ډیر په مشکله حدیثونه اورول ـ (٦)

قاضی يحيى بن اکثم رحمه الله لره ئې یوځل په لیدلوسره اووئيل چې ته ما کله اولیدلې نوما عزم اوکړو چې تاته به حدیث نه اوروم ـ (٧)

یوځل ابوالعيناء هغوی لره دحديث اوريدلودپاره راغللو، نوهغوی ترې نه تپوس اوکړو چې څنګه راغلې ئې ؟ نوهغه جواب ورکړوچې دحديث اوريدلو دپاره راغلې یم، نووې فرمائيل چې لاړشه اوړومبې قرآن زده کړه بیا راشه، ابوالعيناء اوفرمائيل چې ما قرآن زده کړې دې فورا ئې ترې نه امتحان واخستلو، نوهغه فورا جواب ورکړو، نوبیا ئې اوفرمائيل چې لاړ شه اوفرائض زده کړه نوهغه اوئيل چې هغه مې زده کړی دی، دفرائض امتحان ئې هم واخستلو، دې نه پس ئې ورته اوئيل چې اوس ،،عربيت،، زده کړه جواب ئې ورکړو چې دقرآن کريم او د فرائض نه وړاندې مې د ،،عربيت،، علم حاصل کړې دې، فورا ئې سوال ور واچولو، ابوالعيناء ددې جواب هم ښه کافی شافی ورکړوـ په آخر کښې اوفرمائيل ،،لوحدثت احدا لحدثتك،، که چرې ما چاته حديث اورولونو تاته به مې ضرور اوروله وې ـ (٨)

(١) الجرح والتعديل (ج٥ص٥٥)، رقم (٧٥٥٥)_
(٢) تذكرة الحفاظ (ج١ص٣٣٨)_
(٣) سير اعلام النبلاء (ج٦ص ٤٠٢)_
(٤) تذكرة الحفاظ (ج١ص٣٣٨)_
(٥) الاكمال لابن ماكولا _(ج٣ص٢٨٥و٢٨٦)_
(٦) تذكرة الحافظ (ج١ص٣٣٨)،رقم (٣٢٠) _
(٧) حواله بالا _
(٨) حواله بالا_

عبدالله بن داود خریبی رحمه الله ۱۲۲ هجری کښې پیداشوې وواوپه ۲۱۳ هجری کښې وفات شوې دې ـ (۱)

دامام مسلم رحمه الله نه سواباقی اصحاب اصول خمسه هم دهغوی دحدیثوتخریج کړې دې ـ (۲)

رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

③ **الاعمش**: دا ابومحمدسلیمان بن مهران الاسدی الکوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دې ـ ددوی حالات په کتاب الایمان، ،،باب ظلم دون ظلم،، لاندې تیرشوې دې ـ (۳)

④ **منذر الثوری**: دا ابویعلی منذربن یعلی الثوری الکوفی رحمه الله دې ـ (۴)

دې د محمدبن الحنفیة، الحسن بن محمدبن الحنفیة، الربیع بن خثیم، سعیدبن جبیر، عاصم بن ضمرة رحمهم الله نه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه سفیان ثوری، امام اعمش، فطربن خلیفه، الحجاج بن ارطاة، جامع بن ابی راشد اومحمدبن سوقه رحمهم الله وغیره روایت کوی ـ (۵)

ابن سعد رحمه الله فرمائی چې ،،ثقة، قلیل الحدیث،،ـ (۶)

امام یحیی بن معین، عجلی او ابن خراش رحمهم الله فرمائی ،،ثقة،،ـ (۷)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ،،وثقوه،، (۸) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،، ثقة،،ـ (۹)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې ـ (۱۰)

محمدبن الحنفیه رحمه الله سره دومره پاتې شوې ووچې دهغوی صاحبزاده وائی ،، لقد غلبنا هذا النبطی علی ابینا،، (۱۱) یعنی دا نبطی زمونږ په والد باندې زمونږ نه غالب راغللو ـ

اصحاب اصول سته ددهٔ روایت اخستی دی ـ (۱۲) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة .

---

۱) تهذیب الکمال (ج۱۴ص۴۶۷)ـ
۲) حواله بالا ـ
۳) کشف الباری (ج۲ص۲۵۱)ـ
۴) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۵) ـ
۵) دشیوخ اوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۶)ـ
۶) الطبقات لابن سعد (ج۶ص۳۱۰)ـ
۷) الجرح والتعدیل (ج۸ص۲۷۶)، رقم (۱۴۴۰۰)ـ
۸) الکاشف (ج۲ص۲۹۶)، رقم (۵۶۳۵)ـ
۹) تقریب التهذیب (ص۵۳۶)، رقم (۶۸۹۴)ـ
۱۰) الثقات لابن حبان (ج۷ص۴۸۰)ـ
۱۱) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۶و۵۱۷)ـ
۱۲) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۷)ـ

⑤ **محمد بن الحنفیه** : دي د حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه صاحبزاده محمدبن علی بن ابی طالب رحمة الله دي، ابوالقاسم ددهٔ کنیت دي، ابوعبدالله هم ورته ونیلي کیږی، ,,ابن الحنفیة،، نوم سره معروف دي ـ (١)
حنفیه په اصل کې ددوی د مور نسبت دي، چه دهغې تعلق د بنو حنیفه سره وو. دهغې اصل نوم خوله بنت جعفر بن قیس دي، په جنګ یمامه کې قید شوی راوستلې شوې وه. (٢)
دي دخپل والد حضرت علی رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عثمان رضي الله عنه، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه، حضرت عماربن یاسر رضي الله عنه، دحضرت معاویه رضي الله عنه اودحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت کوی.
او ددهٔ نه روایت کونکو کښې ددهٔ خوې ابراهیم بن محمد بن الحنفیة اوحسن بن محمدبن الحنفیه، عبدالله بن محمد بن الحنفیه، عمربن محمدبن الحنفیة، عون بن محمدبن الحنفیة نه علاوه سالم بن ابی الجعد، عبدالله بن محمدبن عقیل، عبدالاعلی بن عامرثعلبی، عطاء بن ابی رباح، عمروبن دینار، ابوجعفرمحمدبن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، اوددهٔ وورارهٔ محمدبن عمربن علی بن ابی طالب، محمدبن قیس بن مخرمه، محمدبن نشرالهمدانی، منذربن یعلی الثوری اومنهال بن عمرو رحمهم الله وغیره حضرات دی ـ (٣)
ددهٔ نوم اوکنیت حضرت علی رضي الله عنه دحضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په اجازت اخستوسره محمد او ابوالقاسم ایخودې وو، چنانچه دحضرت علی رضي الله عنه نه روایت دي ,,**قلت : یا رسول الله، ان ولد لی مولود بعدك اسمیه باسمك واكنیه بكنیتك ؟ قال : نعم**،،ـ (٤)
یعنی ,,یارسول الله ! که ستاسونه پس خما کوم نوې پیدا کیدونکې وی نوستاسویه نوم ورته نوم کیګدم اوستاسو په کنیت ورته کنیت کیګدم ؟ نونبی علیه السلام ورته اوفرمائیل چې هاؤ! اجازت دي،،ـ
امام عجلی رحمه الله فرمائی، **تابعی ثقة، کان رجلا صالحا**،،ـ (٥)
ابراهیم بن عبدالله بن الجنید رحمه الله فرمائی :
لانعلم احدا اسند عن علی عن النبی صلی الله علیه وسلم اکثرولا اصح مما اسند محمد بن الحنفیة،،ـ (٦)
یعنی ,,محمد بن الحنفیة کوم چې دحضرت علی رضي الله عنه په واسطه سره دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم روایات بیانوی مونږ ددهٔ نه اوچت په کثرت اوصحت کښې څوک نه دي موندلې ـ
یوکس محمد بن الحنفیة ته اووئیل ,,**مابال ابیك كان یرمی بك فی مرام لایرمی فیها الحسن**

---

(١) تهذیب الکمال (ج٢٦ص ١٤٧او١٤٨)ـ
(٢) پورتنۍ حواله ـ
(٣) دشیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج٢٦ص١٤٨و١٤٩)ـ
(٤) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب فی الرخصة فی الجمع بینهما، رقم (٤٩٦٧)، وجامع الترمذی، ابواب الادب، باب ما جاء فی کراهیة الجمع بین اسم النبی صلی الله علیه وسلم وکنیته، رقم (٢٨٤٣) ـ
(٥) تهذیب الکمال (ج٢٦ص١٤٩)ـ
(٦) حواله بالا ـ

والحسين؟،، يعنى ,, څه خبره ده چې ستا والدتالره په داسې داسې مشكل مهماتو كښې ليږي چرته چې حسن اوحسين نه ليږي ؟،،

نو په دې باندې هغه جواب ورکړو : ,, لانهما كانا عديه وكنت يده، فكان يتوقى بيده عن عديه،،_(۱)

يعنى ,,ځکه چې هغوى دواړه دهغه دپاره درخسار حيثيت لرى اوځه دلاس حيثيت لرم او دا فطرى خبره ده چې دخپل رخسارو بچکول په لاسونوسره كيږي،،۔

ابن سعد رحمه الله فرمائى ,,كان كثير العلم،ورعا،،_(۲)

ابن حبان دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې او ليكلى دى ,,كان من افاضل اهل بيته،،(۳) دې د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په دورخلافت كښې پيداشوې دې، ديوبل قول مطابق دحضرت عمر رضي الله عنه په عهد خلافت كښې پيداشوې دې، په بچپن كښې ئې دحضرت عمر رضي الله عنه زيارت هم كړې دې۔

په تاريخ وفات كښې ئې ۷۳هجرى ، ۸۱هجرى ، ۸۲هجرى، ۹۲هجرى، او۹۳هجرى، مختلف اقوال ملاويږي۔ (۴) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑥ **حضرت على رضي الله عنه** : دحضرت على بن ابى طالب كرم الله تعالى وجهه حالات په كتاب العلم ,,باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم،، سره تيرشوى دى۔

قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً: حضرت على رضي الله عنه فرمائى چې مانه به په كثرت سره مذى خارج كيدله۔

,,مذى،،هغه اوبه دى كومې چې دخپلې ښځې سره دملاعبت اودمينې په وخت خارج كيږي(۵)

دثلاثى مجرد نه دا مذى يمذى منيا اود ثلاثى مزيد نه دباب افعال اودباب تفعيل نه استعماليږي، په معنى د,, خرج منه المذى_ مذاء : بروزن شداد ، كثير المذى سړى ته وائيلې كيږي۔ (۶)

بيا لفظ ,,مذى،، دميم په فتحه، د ذال په سكون اودياء مخففه سره لوستلې كيږي، بعضې حضراتو,,مذى،، په وزن د,,غنى،، يعنى دميم په فتحه، او دذال په كسره او په يا ء مشدده سره ضبط شوې دې،ددې رومبې ضبط افصح او اعلى دې۔ (۷)

---

۱) تهذيب الكمال (ج۲۶ص۱۵۲)_
۲) الطبقات لابن سعد (ج۵ص۱۱۶)_
۳) كتاب الثقات لابن حبان (ج۵ص۳٤۷)_
۴) تهذيب التهذيب (ج۹ص ۳۵٤) _
۵) النهاية لابن الاثير(ج۹ص ۳۵٤_
۶) تاج العروس (ج ۰ ,ص ۳۳۹) مادة ,,مذى،،_
۷) تاج العروس (ج ۱۰ص۳۳۹) مادة ,,مذى،،_

قوله: فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَأَنْ يَسْأَلَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم فَسَأَلَه: بس ما مقداد بن الاسود ته حکم ورکړوچې حضور اکرم ﷺ نه ددې حکم دریافت کړې، نوهغوی دریافت کړو۔

مخکښې په کتاب الغسل کښې روایت رروان دې، په هغې کښې دی ,, **فامرت رجلا**،، (۱)په هغې کښې درجل مبهم نه هم دا حضرت مقداد بن الاسود رضی الله عنه مراد دې۔ (۲)

دحضور اکرم ﷺ نه دمذي په باره کښې سوال کو لو والا څوک وو؟ بیا دلته سائل حضرت مقداد رضی الله عنه دې۔

دسنن نسائی په یو روایت کښې سائل نې حضرت عمار رضی الله عنه گرزولې شوې دې۔ (۳)

او دابن حبان (۴)طحاوی (۵) اوداسماعیلی (۶) په روایتونوکښې دی چې په خپله حضرت علی رضی الله عنه سوال کړې دې۔

ابن حبان رحمه الله دا دريٍ واړه رواياتونه داسې جمع کړې دی چې حضرت علی رضی الله عنه رومبې په خپله سوال کړې دې بیائې حضرت عمار ته دتپوس کولو وینا کړې ده،اوبیا ئې حضرت مقداد ته حکم کړې دې اوبیا ئې په خپله تپوس کړې دې۔ (۷)

حافظ رحمه الله فرمائی چې دا دتطبیق مناسب دې،بیاهم چونکه په بعضې طرقوکښې دحضرت علی رضی الله عنه استحیاء مذکور ده، ددې وجې نه په خپله دحضرت علی رضی الله عنه تپوس کول به په مجاز باندې حمل کیږی او وئیلې کیږی به چې چونکه آمر حضرت علی رضی الله عنه وو، ددې وجې بعضې راویانو حضرت علی رضی الله عنه دسوال کولونسبت کړې دې۔په دې جواب باندې نووی او اسماعیلی رحمهما الله جزم کړې دې۔ (۸)

حضرت علی رضی الله عنه حضرت مقداد اوحضرت عمار رضی الله عنهما کښې هریوته حکم ورکړې وو ددې تائید ددې روایت نه کیږی کوم چې امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل ,, مصنف،، کښې نقل کړې دی:

,, **عائش بن انس اخو سعد بن ليث قال: تذاكر على بن ابى طالب وعمار بن ياسر والمقداد بن الاسود: المذى، فقال على: انى رجل مذاء، فاسألوا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك، فانى استحيى ان اساله**

---

(۱) صحیح البخاری (ج۱ص۴۱)، کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۲) فتح الباری (ج۱ص۳۷۹))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۳) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب ما ینقض الوضوء وما لاینقض الوضوء من المذی، رقم (۱۵۴و۱۵۵)ـ

(۴) الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳)، ذکر ایجاب الوضوء علی المذی والاغتسال علی المنی، رقم (۱۱۰۱)ـ

(۵) شرح معانی الاثار،کتاب الطهارة،باب الرجل یخرج من ذکره المذی،کیف یفعل ؟ رقم (۱۰-۷) ـ

(۶) فتح الباری (ج۱ص۳۸۰)، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۷) الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳و۱۶۴)ـ

(۸) فتح الباری (ج۱ص۳۸۰))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

عن ذلك لمكان ابنته مني، لولا مكان ابنته لسألته، فقال عائش : فسأل احد الرجلين عمار او المقداد. (١)
يعني .. حضرت علي، حضرت عمار اوحضرت مقداد ﷺ د..مذی،، دحكم په باره كښې مذكراه كوله، حضرت علي اوفرمائيل چې زۀ كثير المذی سړی يم، حضوراكرم ﷺ نه ددې په باره كښې تپوس اوكړئ چونكه دهغوی ﷺ لور ما سره ده، خكه زۀ دنبی ﷺ نه په تپوس كولو كښې حيا محسوسه كومه كه دنبی ﷺ لور ماسره نه وه نو ما به ضرور تپوس كړې وو. عائش بن انس وائي چې بيا عمار يا مقداد كښې يو كس دحضرت نبی ﷺ نه دمسئلې په باره كښې تپوس اوكړو،،۔
ابن بشكوال رحمه الله دحضرت مقداد ﷺ سائل كيدلو له صحيح گرزولی دی۔ (٢)
په دې صورت كښې به دحضرت عمار ﷺ طرف ته دسوال كولونسبت به هم مجازی وی اوونيلې به شی چې چونكه هغوی دسوال كولو قصد كړې ووخكه دهغوی طرف ته نسبت كړې شوې دې، البته سوال هم مقداد كړې وو۔ (٣)والله اعلم.
دا هم ممكن ده چې كله داسوال نبی كريم ﷺ نه حضرت مقداد اوكړونوحضرت علي هم همت اوكړو او دمسئلې دنزاكت په پيش نظرمزيد تسلی اواطمينان دپاره هغوی سوال اوكړو۔
قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»: نبی كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو، دمذې دوجې نه اودس دې يعنی په خروج دمذې باندې اودس واجب دې، ددې دوجې نه غسل نه دې واجب۔
په خروج دمذی صورت كښې به جميع ذكر وينځلې كيږی يا به موضع اصابت وينځل كافی وی؟: دعلماء په دې خبره باندې اجماع ده چې په خروج دمذی فقط موجب داودس دی۔ (٤)
البته اختلاف په دې خبره كښې دې چې په خروج دمذی دوجې نه صرف موضع اصابت وينځل پكاردی اوكه دذكر سره انثيين هم وينځل پكار دی ؟
امام زهری رحمه الله فرمائي چې په خروج دمذی صورت كښې به جميع ذكر وينځل واجب دی، صرف موضع اصابت وينځل كافی نه دی۔ (٥)
دامام مالك اود امام احمد رحمهما الله هم يويو روايت هم دادې۔ (٦)
دامام مالك او دامام احمد رحمهما الله يوبل روايت دادې چې دذكرسره سره دانثيينو وينځل هم واجب دی، هم دا دامام اوزاعی رحمه الله راې هم ده۔ (٧)
دامام ابوحنيفه، دامام شافعی او دجمهوروعلماؤ مذهب دادې چې په خروج دمذی صورت

---

(١) المصنف لعبد الرزاق _ ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) _ نيزدې سراوگورئ سنن النسائی،كتاب الغسل والتيمم من المجتبی، الوضوء من المذی، رقم (٤٣٦)_
(٢) فتح الباری (ج١ص٣٨٠))، كتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه _
(٣) حواله بالا_
(٤) اوجزالمسالك (ج١ص٤٧٣)، كتاب الطهارة، باب الوضوء من المذی _
(٥) عمدة القاری (ج٣ص٢١٩) كتاب الوضوء، باب غسل المذی والوضوء منه _
(٦) المغنی لابن قدامة(ج١ص١١٢) باب ماينقض الطهارة _والاستذكار(ج١ص٢٨٤) باب الوضوء من المذی
(٧) نيل الاوطار (ج١ص٢٧) باب ماجاء فی المذی _

كښې به صرف هم موضع اصابت وينځلې کيږي. ذکراو انثيين هريولره به دعدم اصابت په صورت کښې به دوينځلوضرورت نه وي ـ [1]

ذکر او انثيين دغسل دقائلينو استدلال دحضرت رافع بن خديج ﷺ روايت نه دې:

,, ان عليا امر عمارا ان يسال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن المذى، فقال: يغسل مذاكيره ويتوضا،، [2]

,, يعنى حضرت على ﷺ حضرت عمار ﷺ ته حکم ورکړوچې درسول الله ﷺ نه دمذى په باره کښې تپوس اوکړۀ، نوهغوى اوفرمائيل چې ذکر اوددې ګيرچاپيره مقامات دې اووينځلې شى اواودس دې اوکړې شى،،ـ

دغه شان د ابوداود په يو روايت کښې دى ,, ليغسل ذکره وانثييه،،ـ [3]

دحضرت عبدالله بن سعد انصارى ﷺ په روايت کښې دى ,, فتغسل من ذلك فرجك وانثييك ...... [4] يعنى تۀ به دمذى دوجې نه خپل شرمګاه او انثيين وينځې،،ـ

په شرح معانى الآثار کښې دحضرت عمر ﷺ داثر نه هم دا حضرات استدلال کوى ,, اذا وجدت الماء فاغسل فرجك وانثييك ......،، ـ [5] يعنى ,, کله چې مذي اوموميې نو تۀ خپل شرمګاه اوانثيين اوينځه،،ـ

د جمهورو دلائل: ① په سنن نسائى کښې دحضرت ابن عباس ﷺ نه مروى دى:

,, تذاکر على والمقداد وعمار ......فقال النبى صلى الله عليه وسلم: ذالك المذى، اذا وجده احدکم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة ....ـ [6]

يعنى ,, حضور اکرم ﷺ اوفرمائيل دامذى ده، کله چې په تاسوکښې څوک مذى بيامومى نو دا دې اوينځى او دمانځه دپاره چې څنګه اودس کيږى دغه شان اودس دې اوکړى،،ـ

② په سنن نسائى کښې اوپه مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت ابن عباس ﷺ روايت دې، په کوم کښې چې حضوراکرم ﷺ فرمائيلى دى:

,, ذاك المذى، اذا وجد احدکم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة، او کوضوئه للصلاة،،ـ [7]

---

[1] عمدة القارى (ج٣ص٢١٩)، نيز د تفصيل دپاره اوګورئ احکام الاحکام شرح عمدة الاحکام (ج١ص٦٣) کتاب الطهارة باب فى المذى وغيره ـ وشرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص١٤٣) کتاب الطهارة، باب المذى ـ

[2] سنن النسائى، کتاب الطهارة، باب ماينقض الوضوء ومالاينقض الوضوء من المذى، رقم (١٥٥) ـ وانظر السنن لابى داود، کتاب الطهارة، باب فى المذى، رقم (٢٠٧ـ٢٠)ـ

[3] السنن لابى داود، کتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢٠٨)ـ

[4] السنن لابى داود، کتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢١١)ـ

[5] شرح معانى الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل يخرج من ذکره المذى کيف يفعل، رقم (١٤) ـ

[6] سنن النسائى، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)ـ

[7] سنن النسائى، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)ـ والمصنف لعبدالرزاق الصنعانى (ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) ـ

,, یعنی دامذی ده، په تاسو کښې چاته دې سره مخکښې والې اوشی نو ,,دې لره دې، اوینځی اودمونځ دپاره چې څنګه اودس کوی دغه شان دې مکمل اودس اوکړی ـ ،،

ددې حدیث داوریدو نه پس ابن جریر دحضور ﷺ دارشاد ,, فیغسل ذلك منه،، په باره کښې دعطاء رحمه الله نه تپوس اوکړونو امام عطاء رحمه الله جواب اوکړو ,,حیث المذی منه فقط،، ـ (۱) مطلب داچې په کوم ځائې کښې مذی لګیدلې وی صرف هم هغه ځائې وینځل پکاردی یا جمیع ذکر لره؟ نوعطاء ورته جواب ورکړوچې چرته مذی لګیدلې وی صرف هغه ځاې لره دې اوینځی ـ

③ ـ په شرح معانی الآثار کښې د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی دی :

,, کنت رجلا مذاء، وکانت عندی بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، فارسلت الی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال : توضا واغسله،، ـ (۲)

یعنی ,, زۀ په کثرت مذی په عارضه کښې مبتلا اووم، چونکه ماسره درسول الله ﷺ صاحبزادی وه دې وجې ما بل څوک دمسئلې دریافت کولودپاره حضورنبی اکرم ﷺ ته اولیږولو، نوهغوی اوفرمائیل چې بس ! اودس اوکړۀ او ,,هغې لره،، اوینځه،، ـ

④ په مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما فتوی ده ,,......من المنی الغسل، ومن المذی والودی : الوضوء، یغسل حشفته ویتوضا،، (۳)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی : ,, واما معنی غسل الذکر من المذی، فانه یرید غسل مخرجه وما مس الاذی منه، وهذا الاصح عندی فی النظر،، ـ (۴)

یعنی ,, غسل الذکر من المذی،، نه مرادمخرج دمذی لره اوکوم کوم څې کښې چې مذی لګیدلې وی هغې لره وینځل دی، هم دا زماپه نیزعقلی اعتبار سره اصح دی ـ

دجمهورو دطرف نه مخالفینوته جواب : ترکوم څې پورې چې دهغې روایاتوتعلق دې په کوم کښې چې ,,ذکر،، سره د ,,انثیین،، لره دوینځلو ذکردې نوجمهورپه نیزدا یاخوپه استحباب باندې محمول دی ـ (۵)

یاداحکم علاجا دې، څنګه چې امام طحاوی رحمه الله تصریح کړې ده چې داوبو دچهړکاؤ دې وجې نه تقلص کیږی اودخروج مذی انقطاع کیږی ـ (۶)

یوجواب دا هم ورکړې شوې دې چې په عام طورباندې خلقودا ګنړل چې دمذی معامله د ,,بول،، نه اخف ده، نودومره احتیاط به ئې نه کولوڅومره چې پکاردې، دې وجې نه

---

(۱) اوګورئ الاستذکار (ج۱ص۲۸۲)، باب الوضوء من المذی، والتمهید لابن عبدالبر(ج۲۱ص۲۰۵) ـ

(۲) شرح معانی الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟ رقم (۵) ـ

(۳) مصنف عبدالرزاق (ج۱ص۱۵۹) کتاب الطهارة، باب المذی، رقم (۶۱۰) ـ

(۴) التمهید لابن عبد البر (ج۲۱ص۲۹۸) ـ

(۵) المغنی لابن قدامة (ج۱ص۱۱۲) باب ماینقض الطهارة ـ

(۶) شرح معانی الآ ثار کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟

حضور اكرم ﷺ په دې كښې دشدت حكم وركړوچې ,ذكر ,,سره ,,انثيين,, لره هم اوينځى(١)
ابن رسلان ﷫ فرمائى چې جمهورو اصل موجب لره كتلى دى, څكه چې اصل موجب خو ,,خروج خارج,, دې نولهذاددې حكم به بل محل طرف ته متجاوز كيږى نه بلكه صرف مخرج سره به متعلق وى ـ (٢)

ددې خبرې تائيد دجمهورو د وركړې شوى دلائلونه كيږى په كوم كښې چې د ,,اغسله,,(٣) الفاظ دى, دكوم ضميرچې د ,,مذى,, طرف ته واپس ګرزى ـ

دخروج مذى په صورت كښې داوبو استعمال ضرورى دې كه استجمار بالاحجار كافى دى؟ په دې مسئله كښې اختلاف دې چې په خروج دمذى صورت كښې ددې دتطهيردپاره داوبواستعمال ضرورى دى كه يا داحجار استعمال كافى دې ـ

داحنافوپه نيزداحجار استعمالولوباندې اكتفاكول جائزدى ـ (٤)

دشوافع په نيزدواړه اقوال دى ـ امام نووى ﷫ په شرح دصحيح مسلم كښې دا قول راجح ګرزولې دې چې داوبواستعمال ضرورى دى ـ (٥)

اوپه ,,المجموع,, كښې دويم قول يعنى اكتفابالاحجار لره قول اصح ګرزولې دې ـ (٦)

دحنابله په نيز يو روايت د اكتفا بالاحجار دې (٧) يوروايت په ,,نضح,, باندې داكتفادې (٨) اويوروايت دادې چې غسل ضرورى دې ـ (٩)

دمالكيه په نيزهم دواړه اقوال دى, البته ابن عبدالبر ﷫ دا قول راجح ګرزولې دې چې ,,غسل,, ضرورى دې ـ (١٠) والله اعلم وعلمه اتم واحكم ـ

٥٢= باب ذِكرِ العِلمِ وَالفُتيَا فِى المَسجِدِ

دباب سابق سره مناسبت : په دې باب كښې اوپه سابق باب كښې مناسبت داسې دې چې په باب سابق كښې دحضرت مقداد ﷛ د ,,مذى,, د حكم په باره كښې سوال مذكوردې, اوپه

---

(١) مرقاة المفاتيح (ج١ص٣٣٥) باب مايوجب الوضوء ـ
(٢) اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٥) ـ
(٣) اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٥) ـ
(٤) اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٣ و ٤٧٤) ـ
(٥) شرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص١٤٣) كتاب الحيض, باب المذى ـ
(٦) المجموع شرح المهذب (ج٢ص١٤٤) باب الاستطابة ـ
(٧) اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٤), وفتح البارى لابن رجب (ج١ص٣٠٥), كتاب الغسل, باب غسل المذى والوضوء منه ـ
(٨) المجموع (ج٢ص٥١٠), باب ازالة النجاسة, وفتح البارى لابن رجب (ج١ص٣٠٦) ـ
(٩) المجموع (ج٢ص١٤٤) باب الاستطابة ـ
(١٠) اوګورئ: الاستذكار (ج١ص٢٨٤) كتاب الطهارة, باب الوضوء من المذى ـ

دې باب کښې د ،، اهلال للحج،، سوال مذکور دې، په دواړو کښې دامردینی متعلق استفسار دی ـ (۱)

دترجمة الباب مقصد : حافظ رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله دهغه خلقوتردید کول غواړی کوم چې وائی چې په جمات کښې مباحثه کولوپه صورت کښې به رفع صوت لاز میږی، په دې سلسله کښې داحضرت توقف کوی،امام بخاری رحمه الله په جواز باندې متنبه کولوسره دهغوی تردید کوی.(۲)

حضرت شیخ الهندرحمة الله فرمائی : ,, افتاء وتعلیم وقضاء فی المسجد کښې تنگی اوکراهت گمان دې، دبعضې اکابرواقوال هم دتنگۍ طرف ته مشیردی (۳)، دمؤلف رحمه الله په نیزیه دې امورو کښې توسع مستحسن ده، ځکه ئې دلته هم او په ابوابو دقضاء کښې هم توسع کړې ده ـ والله اعلم،،ـ (۴)

حاصل داچې بعضې سلفوبه وئیل چې جماتونه دمونځونواوذکراذکار دپاره وضع کړې شوی دی تعلیم اوتبلیغ دجمات دوضع نه خلاف دی، نیزیه جمات کښې چې کله ماشومان سبق وائی نو شور اوشغرپ کیږی، مباحثه کیږی، آوازونه اوچت کیږی، نو جمات لره دداسې شورشغرپ نه پاکول پکاردی ـ

چنانچه اشهب رحمه الله نقل کوی : ،، سئل مالك عن رفع الصوت فی المسجد فی العلم وغیره، قال لاخیر فی ذلك فی العلم ولافی غیره، لقد ادرکت الناس قدیما یعیبون ذلك علی من یکون فی مجلسه، ومن کان یکون فی ذلك مسجده کان یعتذر منه، وانا اکره ذلك، ولا اری فیه خیرا،،ـ (۵)

یعنې ,, امام مالک رحمه الله نه کله چې تپوس اوکړې شوچې په جمات کښې دعلم وغیره مذاکره سره آواز اوچتول څنگه دی ؟ نووې فرمائیل چې که علم وی یا نورڅه په دې که هیڅ خیر نشته دې، ما په قدیمه زمانه کښې خلق لیدل چې په کوم مجلس کښې به داسې کیدل نوهغوی به نه خوښول اوکه چرته به داسې په جمات کښې به کیدل نوهغوی به اعتذار کولو، زۀ په خپله دانه خوښومه اوپه دې کښې څه خیرنه وینم،،ـ

امام بخاری رحمه الله ددغه حضراتو تردید کوی اوفرمائی چې علم خوپخپله یومخصوص ذکردې۔

---

(۱) عمدة القاری (ج۲ص۲۱۷)ـ

(۲) فتح الباری (ج۱ص۲۳۰) ـ

(۳) چنانچه په صحیح بخاری شریف کتاب الصلاة،باب رفع الصوت فی المساجد،رقم (۴۷۹) کښې دی ,, عن السائب بن یزید قال : کنت قائما فی المسجد، فحصبنی رجل،فنظرت،فاذا عمربن الخطاب،فقال :اذهب فاتنی بهذین،فجئته بهما، قال: من انتما، اومن این انتما؟ قالا: من اهل الطائف، قال: لوکنتمامن اهل البلد لاوجعتکما،ترفعان اصواتکما فی مسجدرسول الله صلی الله علیه وسلم،،ـ

(۴) الابواب والتراجم (ص۶۰)ـ

(۵) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۵۵۴)،باب جامع فی آداب العالم والمتعلم، فصل فی رفع الصوت فی المسجد وغیرذلک من آداب العلم، رقم (۹۲۴)ـ

امام ابوحنيفه يوځلې په جمات كښې خپل اصحابوسره په درس تدريس كښې مصروفه ووچې دسفيان بن عيينه رحمه الله تيريدل هلته اوشو، نووې ونيل ,,يا اباحنيفة، هذا فى المسجد ! والصوت لاينبغى ان يرفع فيه،، يعنى اې ابوحنيفه ! په جمات كښې دا څنګه آوازونه دى؟ ! دلته خو آواز اوچتول نه دى پكار!! امام ابوحنيفه رحمه الله اوفرمائيل ,,دعهم، فانهم لايفقهون الابهذا،،_[1]

يعنى دوى لره په خپل حال پريګده، داخلق هم داسې علم اوفقه حاصله وى. دوى لره هم داسې په علم كښې مناسبت پيداكيږى ـ څكه چې كله ديوبل په مقابله كښې په جوش كښې وى نوهريوكس به خپل قوت فكريه پوره طريقې سره استعماله وى او قاعده دا ده كله چې داسې خبره شروع شى نويه دې كښې جسمانى طاقت شامل شى اوبه مزه مزه خبره كولويه خې آوازونه اوچت شى ـ

[١٣٣] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ[2]. أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِى الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِى الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ » . وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ » . وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - .

---

[1]) جامع بيان العلم وفضله (ج١ص٥٥٥)،باب جامع فى آداب العالم والمتعلم، فصل فى رفع الصوت فى المسجد وغيرذلک من آداب العلم، رقم (٩٢٥)_

[2]) قوله ,,: عن عبدالله بن عمر،، : الحديث، اخرجه البخارى ايضافى صحيحه (ج١ص٢٠٦)،،كتاب الحج،باب فرض مواقيت الحج والعمرة، رقم (١٥٢٢)، وباب ميقات اهل المدينة، ولايهلوا قبل ذى الحليفة، رقم (١٥٢٥)، و(ج١صض٢٠٧)، كتاب الحج، باب مهل اهل نجد،رقم (١٥٢٧و١٥٢٨)،و(ج٢ص١٠٩١) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب ماذكرالنبى صلى الله عليه وسلم وحض على اتفاق اهل العلم .... رقم (٧٣٤٤) _ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحج،باب مواقيت الحج، رقم (٢٨٠٥_٢٨٠٧)، و(٢٨٠٩) والنسائى فى سننه، فى كتاب مناسک الحج والمواقيت،باب ميقات اهل المدينة، رقم (٢٦٥٢) _ وباب ميقات اهل الشام، رقم (٢٦٥٣)، وباب ميقات اهل نجد، رقم (٢٦٥٦) _ وابوداود فى سننه، فى كتاب المناسک، باب فى المواقيت، رقم (١٧٣٧)_ والترمذى فى جامعه، فى ابواب الحج، باب ماجاء فى مواقيت الاحرام لاهل الافاق، رقم (٨٣١) _ وابن ماجه فى سننه، فى ابواب المناسک،باب مواقيت اهل الافاق، رقم (٢٩١٤)، والدارمى فى سننه،فى كتاب المناسک،باب المواقيت فى الحج، رقم (١٧٩٠و١٧٩١)_ واحمد فى مسنده (ج٢ص٣)، رقم (٤٤٥٥)،و(ج٢ص٤٨)، رقم (٥٠٧٠)،و(ج٢ص٤٨)،رقم (٥٠٨٧،و (ج٢ص٥٥)، رقم (٥١٧٢)،و (ج٢ص٦٥)، رقم (٥٣٢٣)،و (ج٢ص٨٢)، رقم (٥٥٤٢)_

رجال الحدیث

① **قتیبه بن سعید** : دا ابورجاء قتیبه بن سعیدبن جمیل بن طریف ثقفی رحمه الله دې ـ ددهٔ حالات په کتاب الایمان، باب افشاء السلام من الاسلام،، سره تیرشوی دی ـ (۱)

② **اللیث بن سعد** : دا امام لیث بن سعد مصری رحمه الله دې ـ ددهٔ حالات په کتاب ،،بدء الوحی،، د دریم حدیث سره تیرشوی دی ـ (۲)

③ **نافع مولی عبدالله بن عمر** : دا دمدینې منورې مشهور عالم اومفتی نافع مولی عبدالله بن عمرالقرشی العدوی العمری رحمه الله دې ـ (۳)

دیوقول مطابق ددهٔ اصل تعلق ،،المغرب،، سره، دویم قول دادې چې دې اصلا د نیشاپور وو، د دریم قول مطابق دې دکابل په قیدیانوکښې وو، څلورم قول دادې چې ددهٔ تعلق د طالقان سره وو(۴)

بهرحال په یو غزوه کښې دې قیدی راغللې وواوحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې واخستلو ـ (۵) ددهٔ دپلار دنوم په باره کښې هم ډیر اقوال دی، بعضو ،، هرمز،، اوبعضو ،، کاوس،، ښودلې دې ـ (۶)

دې دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما راوی دې، ددوی نه علاوه دحضرت عائشه، حضرت ابوهریره، دحضرت رافع بن خدیج، حضرت ابوسعید خدری، حضرت ام سلمه، حضرت ابولبابه رضي الله عنهم نه روایت حدیث کوی دغه شان دحضرت بن عمر زوجه صفیه بنت ابی عبید اودحضرت ابن عمر دصاحبزادګانو سالم، عبدالله اوعبیدالله نه هم روایت کوی ـ

اوددهٔ نه روایت کونکو کښې امام زهری، ایوب سختیانی، عبدالله بن عمر، عبیدالله بن عبدالله بن عمر، زیدبن واقد، حمیدالطویل، ابن جریج، امام مالک، صالح بن کیسان، ابن عون، یحیی بن سعید، موسی بن عقبه، اسماعیل بن امیه، ایوب بن موسی، یونس بن

---

۱) کشف الباری (ج۲ص۱۸۹)ـ

۲) کشف الباری (ج۱ص۳۲٤)ـ

۳) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)ـ

۴) تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)ـ

۵) قال النووی فی تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱۲۳)،رقم (۱۸۷) : ,, سبی وهو صغیر،فاشتراه ابن عمر،،ـ وقال ابن ابی حاتم فی الجرح والتعدیل (ج۸ص۵۱۷)،رقم (۱۵۷۷-۲۰۷۰): ,, اصابه ابن عمر فی بعض غزواته،،ـ والله اعلم

۶) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)، وتهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱۲۳) نقلا عن الحاکم فی تاریخ نیسابور ـ تنبیه : قال العینی فی عمدة القاری : ,,نافع بن سرجس،بفتح السین المهملة وسکون الراء وکسرالجیم وفی آخرسین اخری ....، وهذا سبق قلم نشا عن سبق نظر، حیث اراد ترجمة نافع مولی عبدالله بن عمرعن کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم فوقع نظره الی ترجمة نافع بن سرجس، الذی ترجم له بعده مباشرة، فکتب الاسم وضبطه، ثم نقل بعد ترجمة نافع مولی عبدالله بن عمر ـ والله اعلم ـ

یزید، جویریه بن اسماء لیث بن سعد، محمدبن عجلان، ابن ابی ذهب، ضحاک بن عثمان، سلیمان بن موسی، بردبن سنان، ابن ابی رواد، عبدالرحمن بن السراج، عبیدالله بن الاخنس، محمدبن اسحاق، اسامه بن زید، عمربن محمد، صخربن جویریه، همام بن یحیی، هشام بن سعد، لیث بن ابی سلیم، حجاج بن ارطاة، اشعث بن سوار، اسحاق بن ابی فروة، ابومعشر نجیح، عبدالله بن نافع او عثمان البری رحمهم الله وغیره ډیر شمیره حضرات دی ـ (۱)

ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, کان ثقة کثیر الحدیث،، ـ (۲)

امام بخاری رحمه الله فرمائی ,, اصح الاسانید: مالك عن نافع عن ابن عمر،، ـ (۳)

امام مالک رحمه الله فرمائی چې کله زۀ نافع لره دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت کول اورم نوبیا ماته په دې خبرې باندې هیڅ پرواه نه وی چې داما دبل چانه اوریدلې نه دې ـ (۴)

عجلی رحمه الله فرمائی ,, مدنی تابعی، ثقة،، ـ (۵)

ابن خراش وائی ,, ثقة نبیل،، ـ (۶) امام نسائی رحمه الله فرمائی ,, ثقة،، ـ (۷)

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,, ای حدیث اوثق من حدیث نافع؟،، (۸)

احمدبن صالح مصری رحمه الله فرمائی ,, کان نافع حافظا ثبتا، له شان، وهو اکبر من عکرمة عند اهل المدینة،، ـ (۹)

خلیلی رحمه الله فرمائی ,, نافع من ائمة التابعین بالمدینة، امام فی العلم، متفق علیه، صحیح الروایة، منهم من یقدمه علی سالم، ومنهم من یقارنه به، ولا یعرف له خطاٴ فی جمیع ما رواه،، ـ (۱۰)

یعنی ,, نافع دمدینې دائمه تابعینو کنبې دې، په علم کنبې متفق علیه امام دې، صحیح روایت کونکې دې بعضې حضرات دې دسالم نه هم وړاندې کوی او بعضې ئې دهغه همسر ګرزوی، ددۀ په ټولو روایاتونو کنبې څه غلطی اونه موندلې شوه،، ـ

امام نووی فرمائی رحمه الله ,, اجمعوا علی توثیقه،، ـ (۱۱)

---

(۱) شیوخو او تلامذه تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج۲۹۸ ـ ۳۰۳)، وسیر اعلام النبلاء (ج۵ص۹۵ ـ ۹۷)
(۲) تهذیب الکمال (ج۲۹ص۳۰۳) ـ
(۳) حواله بالا ـ
(۴) حواله بالا ـ
(۵) تهذیب الکمال (ج۲۹ص۳۰٤) ـ
(۶) حواله بالا ـ
(۷) حواله بالا ـ
(۸) کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم (ج۸ص۵۱۷)، رقم (۱۵۳۷۷-۲۰۷۰) ـ
(۹) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص٤۱٤)، وتعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۹ص۳۰۶) ـ
(۱۰) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص٤۱۵، ٤۱٤) ـ
(۱۱) تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱۲٤)، رقم (۱۸۷) ـ

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي ,,الامام، المفتي، الثبت، عالم المدينة،،_ (۱)
دغه شان هغه فرمائي ,,وقول ميمون بن مهران : كبر وذهب عقله، قول شاذ، بل اتفقت الامة على انه حجة مطلقا،،_ (۲)
يعني.. ميمون بن مهران رحمه الله چې كوم فرمائيلي دي چې نافع د بډهاتوب (كمزروتيه) نه پس دعقل اوپوهه نه بې خبره شوې وو، دابلكل شاذقول دې، ټول امت په دې خبره باندې متفق دې چې نافع مطلقاً حجت دې،،_
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې _ (۳)
دنافع مولى عبدالله بن عمر رضي الله عنه وفات داصح قول مطابق ۱۱۷ هجرى كښې شوې دې _ (۴)
رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ **حضرت عبد الله بن عمر** رضي الله عنه :دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان،,,باب الايمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم : بني الاسلام على خمس،، لاندې تيرشوى دى _ (۵)

قوله: أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِي الْمَسْجِدِ: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چې يوسړې په جمات كښې اوردېدلو_
هم دا مقصودبالترجمة دې چې يوسړې په جمات كښې اوردېدلواوهغه دحضور ﷺ نه سوال اوكړو_ داسړې څوك ووچا هم ددۀ نوم نه دې ذكركړې _ (۶)
د,,مسجد،، نه مراد مسجدنبوى دې (۷)،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې نه معلوميږي چې دمواقيت حج په باره په حديث كښې مذكورسوال دمدينې منورې نه دسفركولونه مخكښې وو_ (۸)

قوله: فَقَالَ يَارَسُولَ اللَّهِ،مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَاأَنْ نُهِلَّ :عرض ئې اوكړو يارسول الله ! تاسو مونږ ته دكوم ځاې نه دتلبيه لوستلو اوداحرام تړلوحكم راكوئ ؟

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- «يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي

---

(۱) سير اعلام النبلاء (ج۵ص۹۵)_
(۲) سيراعلام النبلاء (ج۵ص۱۰۱)_
(۳) كتاب الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۶۷)_
(۴) سيراعلام (ج۵ص۱۰۱)_
(۵) كشف الباري (ج۱ص۶۳۷)_
(۶) قال الحافظ,, لم اقف على اسم هذا الرجل،،_ (فتح الباري ج۱ص ۲۳۰)، وقال ايضا : ,, لم يسم هذا الرجل،،_ (هدى السارى ص ۳۹۰)_
(۷) فتح الباري (ج۱ص ۲۳۰) _
(۸) حواله بالا

الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ»: رسول الله ﷺ اوفرمانيل اهل مدينه به دذوالحليفه نه تلبيه لولى او احرام به تړى، او اهل شام به د جحفه نه احرام تړى او اهل نجدبه دقرن نه احرام تړى ـ

ذوالحليفه: دتصغير سره، يعنى دحاء په ضمه سره، او دلام په فتحه سره دي، دي نه پس ياء مثناة من تحت ساكنه دي، دي نه پس فاء مفتوح ده، اوپه آخره كښې تاء مدوره ده ـ (١)

ذوالحليفه دمدينې منورې په جنوب كښې شپږ يا اووه ميلا يعنى ٩ كلوميټرلرې ديوځې نوم دي، نن سبا ورته ,,بئر على،، يا ,, آبار على،، وائيلې كيږى ـ (٢)

الجحفه: جحفه: بالضم، ثم السكون، والفاء ـ

اهل شام اواهل مصركه په مدينه منوره نه تيريږى نو دوى دپاره ميقات جحفه دې اوكه په مدينه منوره تيريږى نو داهل مدينه دپاره ميقات ذوالحليفه دې ـ (٣)

دا جحفه دمدينه منورې نه د شپږ مراحلوپه فاصله باندې مقام ,, رابغ،، نه جنوب مشرق طرف ته تقريبا څليريش كلوميټرباندې واقع دې ـ (٤) ـ

ددې اصل نوم ,, مهيعه،، (بفتح الميم وسكون الهاء وفتح الياء المثناة من تحت، بعدها عين مهملة مفتوحة، وبعدها تاء مدورة) وو، يوقوم دغلته راغللو اوآباد شو، سيلاب راغللوهغوى ئې ټول غرق كړل دې وجې نه دهغوى نوم ,,جحفه،، كيخودلې شو ـ (٥)

قرن: قرن (بفتح القاف وسكون الراء المهملة، وبعدها نون) ـ

دا د اهل نجد ميقات دې، دې ته قرن المنازل هم وئيلې كيږى، دمكه مكرمه نه اتيه كلوميټره لرې دې ـ (٦) په دې كښې ,,راء،، باندې فتحه لوستل غلط دى (٧)، ,, قرن،، بفتح الراء،، ياخوديمن يوه قبيله ده، دحضرت اويس قرنى رحمه الله تعلق ددې قبيلې سره وو ـ (٨)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ

---

(١) انظر معجم البلدان (ج٢ص٢٩٥) ـ

(٢) معجم البلدان (ج٢ص٢٩٥)، واطلس الحديث النبوى (ص١٥٠) ـ

(٣) معجم البلدان (ج٢ص١١١) ـ

(٤) معجم البلدان (ج٢ص١١١) واطلس الحديث النبوى (ص ١٥٠) ـ

(٥) معجم البلدان (ج٢ص١١١) ،وعمدة القارى (ج٢ص٢١٨)، والفتح الربانى (ج١١ص١٠٥)، كتاب الحج والعمرة، ابواب الاحرام ومواقيته، وصفته، واحكامه، باب مواقيت الاحرام المكانية ـ

(٦) معجم البلدان (ج ٤ص ٣٣١) واطلس الحديث النبوى (ص ١٥٠) ـ

(٧) فتح البارى (ج١ص ٢٣٠) ـ

(٨) اوګورئ: المجموع شرح المهذب (ج٧ص ١٧٠)، كتاب الحج، باب المواقيت ـ

رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چې خلق وائى چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چې اهل يمن دې ديلملم نه احرام تړى ـ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائيل به چې زۀ دحضوراكرم ﷺ په دې خبره باندې نه اووم پوهه شوې ـ

يلملم: دې ته الملم هم وئيلې كيږى، دا دمكه مكرمه نه جنوب طرف ته په سل كلوميترفاصله باندې واقع دې ـ [1]

د مواقيت احرام تحديد: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په دې حديث كښې په جزم سره ددريو مواقيتوذكركړې دې، د,, ذات عرق،، ذكرئې بلكل نه دې كړې، يلملم كوم چې داهل يمن ميقات دې دهغې تذكره په لفظ ,, زعم،، سره ده، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپل دې روايت كه خوفرمائى چې حضور ﷺ د,,يلملم،، كومه تذكره كړې ده په هغې زۀ پوهه نه شومه، اوپه بل روايت كښې دى چې هغه دحضور ﷺ نه په دې باره كښې اوريدلى هم نه دى، البته دنورو نه ئې اوريدلى دى ـ

چنانچه دمؤطا په روايت كښې دى,, قال عبدالله: ويلغنى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ويهل اهل اليمن من يلملم،، ـ [2]

صحيح مسلم اوپه سنن نسائى كښې يو روايت دې ,, وذكرلى ـ ولم اسمع ـ انه قال: ويهل اهل اليمن من يلملم،، ـ [3]

ددې ټولو رواياتونه معلوميږى چې حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحضور ﷺ نه ددرې مواقيتوپه باره كښې براه راست محقق طورباندې اوريدلى وو، او ديلملم په باره كښې دهغوى ﷺ نه نه وواوريدلى ياخوديو بل صحابى نه ئې اوريدلى وو،چونكه مرسل صحابى عن الصحابى هم صحيح اوحجت دې، دې وجې نه وئيلى كيږى چې په دې حديث كښې هغه دڅلورو مواقيتو ذكر كوى ـ

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت په صحيح بخارى كښې موجود دې:

,, ان النبى صلى الله عليه وسلم وقت لاهل المدينة ذالحليفة، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل نجد قرن المنازل، ولاهل اليمن يلملم، هم لهن ولمن اتى عليهن من غيرهن، ممن اراد الحج والعمرة، ....ـ [4]

يعنى ,, حضور ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل شام دپاره جحفه، داهل نجد دپاره قرن المنازل او داهل يمن دپاره يلملم ميقات مقرر كړو،دادې دغه علاقودباشندګانو دپاره هم ميقاتونه دى اودهغه خلقودپاره هم كوم چې دحج اوعمره دپاره په علاقوباندې راځى،

---

[1] معجم البلدان (ج٥ص٤٤١)،واطلس الحديث النبوى (ص٣٧٩)ـ

[2] مؤطا امام مالک بشرح اوجزالمسالک، كتاب الحج،باب مواقيت الاهلال،رقم (٧١٤_٢٢)ـ

[3] صحيح مسلم،كتاب الحج،باب مواقيت الحج، رقم (٢٨٠٩)ـ وسنن النسائى،كتاب المناسک،باب ميقات اهل نجد،رقم (٢٦٥٦)ـ

[4] صحيح البخارى (ج١ص٢٠٦)،كتاب الحج، باب مهل اهل مكة للحج والعمرة، رقم (١٥٢٤)ـ

اګرچه د دغه علاقو اوسيدونکی نه وی، ،۔
داهل عراق ميقات :حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې دذوالحليفه، جحفه، قرن المنازل او د يلملم په ميقات کيدو باندې خو دټولو اتفاق دې۔
البته داهل عراق دميقات په باره کښې داهل علمو اختلاف دې چې ددوی ميقات کوم دې؟ او داچا مقرر کړې دې؟ آيا حضور اکرم ﷺ په خپله باندې مقرر کړې ووکه حضرت عمر رضي الله عنه مقرر کړې وو۔
امام ابوحنيفه، سفيان ثوری، امام مالک او ددوی ټول اصحاب وائی چې دعراق او دغه طرف ته دمشرق ميقات ،، ذات عرق، ،دې۔
او امام شافعی او (ديو قول مطابق) سفيان ثوری رحمهماالله فرمائی چې که چرې اهل عراق به دمقام ،،عقيق،، نه احرام اوتړی نو دابه ډيره بهتره او اولی وی۔ [1]
په دې کښې بعضې حضرات وائی چې داهل عراق دميقات ،، ذات عرق،، تعيين خوحضرت عمر رضي الله عنه کړې دې، ځکه چې عراق دهغوی په زمانه کښې فتح شوې وو، دحضور ﷺ په زمانه کښې دمسلمانانو په لاس کښې نه وو۔
چنانچه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه کله چې داهل عراق دميقات په باره کښې تپوس اوکړې شونو وفرې مائيل ،،لاعراق يومئذ،،[2] چې ،، په هغه زمانه کښې عراق دمسلمانانو سره نه وو۔،،
ليکن نور حضرات وائی چې ،، ذات عرق،، تعيين په خپله حضور ﷺ فرمائيلې دې، چنانچه دحضرت عائشه رضي الله عنها نه مروی دی :۔

،،ان رسول الله صلى الله عليه وسلم وقت لاهل العراق ذات عرق،،۔[3]
يعنې ،، حضور اکرم ﷺ داهل عراق دپاره ذات عرق ميقات مقرر فرمائيلې دې،،۔
دغه شان حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه هم مروی دی :

وقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لاهل المدينة ذا الحليفة، ولاهل الطائف قرن، وهى نجد، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل اليمن يلملم، ولاهل العراق ذات عرق،،۔[4]
يعنی ،،رسول الله ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل طائف دپاره قرن کوم چې دنجد علاقه ده، داهل شام دپاره جحفه او داهل يمن دپاره يلملم لره ميقات مقرر فرمائيلې دې،،۔

---

[1]) الاستذکار لابن عبدالبر (ج۳ص ۳۳۴)، کتاب الحج، باب مواقيت الاهلال، والمجموع (ج۷ص ۱۷۱و۱۷۲)۔
[2]) مسند احمد (ج۲ص ۱۴۰)، رقم (۶۲۵۷)، ومصنف ابن ابی شيبة (ج۸ص ۳۶۴) کتاب المناسک وباب فی مواقيت الحج، رقم (۱۴۲۶۳)۔
[3]) سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقيت، رقم (۱۷۳۹)۔
[4]) اخرجه ابن عبدالبربسنده فی التمهيد، انظرفتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر (ج۵ص ۳۱۱)، کتاب الحج، باب مواقيت الاهلال۔

تركوم خې پورې چې دحضرت ابن عمر ﷺ دروايت تعلق دې په كوم كښې چې ,, لا عراق يومئذ،، فرمائيلى وو، دكوم نه چې دا په پوهه كښې راتلل چې د ,, ذات عرق،، تحديد او توقيت دحضور نبي كريم ﷺ دطرف نه نه ووشوې،نو ددې په باره كښې وئيلې كيدشى چې حضرت ابن عمر ﷺ چونكه دحضور ﷺ نه نه دى اوريدلى، او دغه وخته پورې عراق هم نه ووفتح شوې خكه هغوى قياس اوكړو اووئې فرمائيل ,, لا عراق يومئذ،، گنى وئيلې كيدې شوچې په دغه زمانه كښې خو ,,دشام،، علاقه هم نه وه فتح شوې، ددې باوجود هغوى د,,شام،، اودمصر،، اوسيدونكو دپاره د ,,جحفه،، توقيت اوفرمائيلو۔
دغه شان په يوحديث كښې ارشاد دې :

,, منعت العراق درهمها وقفيزها ومنعت الشام مديها ودينارها، ومنعت مصر اردبها ودينارها،،_ [١]
يعنى ,, اهل عراق خپل درهم اوقفيزايسار كړل او اهل شام خپل مدى اودينار ايسار كړل او مصرخپل اردب او دينار ايسار كړل، ،،اردب، مدى اوقفيزدمختلف پيمانو نومونه دى۔
ظاهره ده چې په هغه زمانه كښې شام اوعراق نه وو فتح شو،ابن عبدالبر ﷫ فرمائى چې دلته ,, منعت،، د ,, ستمنع،، په معنى كښې دې [٢] گوياحضور اكرم ﷺ قبل از فتح دا پيشين گويانې فرمائيلى دى چې آئنده به بيا روستو عراق اوشام داسلامى حكومت په نگرانې به كيږى۔
ددې وضاحت دا دې چې دحضوراكرم ﷺ په زمانه كښې عراق اوشام نه ووفتح شوى، خونبى كريم ﷺ په دې حديث كښې اوفرمائيل چې عراق اوشام اومصر به جزيه وركول ختم كړى، ددې مطلب شارحينو دا بيان كړې دې چې دا ممالك به مفتوح شى او دهغې خاې خلق به اسلام راوړى، خكه دهلته نه به دجزيه راتلل بندشى ـ دويم مطلب دابيان شوې دې چې داممالك به داسلامى حكومت په نگرانې كښې راشى، البته په آخرزمانه كښې به دعجمو اودكفارو غلبه به شى،دعراق اوشام نه چې كومه جزيه راتلله هغه به نه راخى ـ [٣] بهرصورت په دې حديث كښې حضور اكرم ﷺ دطرف نه دا پيشين گوى اموندلې شوې چې عراق او مصراوشام به داسلامى حكومت په زير نگرانې كښې راشى ـ
دغه شان به نبى كريم ﷺ دعراق اوشام دپاره قبل از فتح مواقيت هم مقرر فرمائيلى، خكه چې دغه علاقې داهل اسلام په لاس كښې عنقريب راتلونكې وې ـ

---

[١] صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب الا تقوم الساعة حتى يحسرالفرات عن جبل من ذهب، رقم (٧٢٧٧)، وسنن ابى داود، كتاب الخراج والفى، والامارة، باب فى ايقاف ارض اسواد وارض العنوة، رقم (٣٠٣٥)، ومسند احمد (ج٢ص٢٦٢)، مسند ابى هريرة رضى الله عنه، رقم (٧٥٥٥) _

[٢] فتح المالك (ج٥ص٣١٠و٣١١)، كتاب الحج،باب مواقيت الاهلال_

[٣] اوگورئ شرح النووى على صحيح مسلم (ج٢ص٣٩١)، كتاب الفتن _

د کوم ځاې پورې چې د امام شافعي رحمه الله د .. عقیق،، نه احرام تړل افضل ګرزولو تعلق دې، نود دې وجې نه یوخوهغه حدیث دې کوم چې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه مروی دې .. وقت رسول الله صلی الله علیه وسلم لاهل المشرق العقیق،، [1] یعنی .. حضور اکرم ﷺ داهل مشرق دپاره .. عقیق،، میقات مقرر کړې دې،،۔

لیکن ددې مطلب دا نه دې چې .. ذات عرق،، میقات نه دې، بلکه د امام شافعي سره سره دټولو اهل علمو په نیز .. ذات عرق،، میقات دې، البته .. عقیق،، چونکه دې نه لګ لرې دې لهذا احتیاط هم په دې کښې دې چې .. دعقیق،، نه احرام اتړلې شي ـ [2]

اوجمهور دا مذکوره حدیث ضعیف ګرزوی [3] اودهغه احادیثونه استدلال کوی په کوم کښې چې د .. ذات عرق،، تصریح راغلې ده ـ

دمواقیت په باره کښې به تفصیلات انشاء الله په کتاب الحج کښې راشي ـ

والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم.

٥٣- باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ

دباب سابق سره مناسبت: په دواړو بابونوکښې مناسبت بالکل واضح دې چې په هرباب کښې سوال کول او جواب ورکول مذکور دی ـ [4]

دترجمة الباب مقصد: ابن منیر رحمه الله فرمائی چې دترجمة الباب مقصد په دې خبره بآندې تنبیه کول چې جواب دسائل دسوال مطابق کیدل ضروری نه دی ـ [5]

---

[1] سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (١٧٤٠) _

[2] المجموع (ج٧ص١٧٢) کتاب الحج، باب المواقیت _ وفتح المالک (ج٥ص٣١١)_

[3] قال الزیلعی فی نصب الرایة (ج٣ص١٤)، (٣٩٦٤و٣٩٦٥): ,, قال ابن القطان فی کتابه : هذا حدیث اخاف ان یکون منقطعا، فان محمد بن علی بن عبدالله بن عباس انما عهد یروی عن ابیه عن جده ابن عباس، کماجاء ذلک فی صحیح مسلم، فی صلاته علیه السلام من اللیل _ وقال مسلم فی کتاب التمییز: لانعلم له سماعا من جده، ولا انه لقیه، ولم یذکر البخاری ولاابن ابی حاتم انه یروی عن جده، وذکرانه یروی عن ابیه،، _ انتهی

وقال النووی فی المجموع (ج٧ص١٦٩) :

,, رواه ابوداو والترمذی، وقال : حدیث حسن، ولیس کما قال، فانه من روایة یزید بن ابی زیاد، وهوضعیف باتفاق المحدثین،، _

وقال الحافظ فی التلخیص الحبیر(ج٣ص٨٤٦)، کتاب الحج، باب المواقیت، رقم (٩٧١) : ,, قلت فی نقل الاتفاق نظر، ویعرف ذلک من ترجمة _ وله علة اخری وقال مسلم فی الکنی : لایعلم له سماع من جده یعنی محمد بن علی،، _

[4] عمدة القاری (ج٢ص٢٢٠) _

[5] المتواری (ص٦٥)_

دامام بخارى رحمه الله مقصد دا دې كه چرې څوک سائل سوال اوکړى نو په جواب کښې مزيد اضافه اوکړې شى نو داجائز دى، بلکه په بعضې وختونو کښې انسب اوپه بعضې وختونو کښې ضرورى وى ـ (١)

مثلاً په يوه مسئله کښې تفصيلات دى او ددتفصيلاتو دذکرکولونه بغيردا ويره وى چې مستفتى به په غلطۍ کښې پريوځى نو دې لره بيانول مناسب دى ـ

اوکه چرې دا خطره وى چې مستفتى به غلط مطلب اخستو سره به خپل مقصد حل کوى نو دمسئلې شقونولره واضحه کول پکار دى، چې هغه دا اونه وائى چې ما ددې لفظ نه دا مطلب ګڼړلې وو ـ

يو اشکال اودهغې جواب : دلته يواشکال دا کيږى چې ډيرو اصوليينو دا قاعده بيان کړې ده چې جواب دسوال مطابق پکاردې ـ دلته په ظاهره دامام بخارى رحمه الله ترجمة ددې قاعدې معارضه ده ـ

ددې جواب دادې چې داصوليينو دکلام دا مطلب نه دې چې په دې باندې اضافه اونه کړې شى، بلکه مطلب دا دې چې په جواب کښې دسوال ټولې خبرې راشى، يوځيزددې پاتې نشى (٢) امام بخارى رحمه الله دکتاب العلم په اخيره کښې دا ترجمه منعقد کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چې ما دعلم دترغيب او تحريض اوددې مسائلوسره متعلق ضرورت اوحاجت نه زيات تراجم منعقد کړى دى ـ (٣) والله اعلم

[١٣٤] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (٤) عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

---

(١) الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى (ج٢ص ٣٩٤)_

(٢) حواله بالا_

(٣) اوګورئ فتح البارى (ج١ص ٢٣١)، والكنزالمتوارى (ج٢ص٣٩٥) _

(٤) قوله : ,, عن ابن عمر رضى الله عنهما،: الحديث، اخرجه البخارى ايضافى كتاب الصلاة،باب الصلاة فى القميص والسراويل والتبان والقباء، رقم (٣٦٦)، وفى كتاب الحج، باب مالايلبس المحرم من الثياب، رقم (١٥٤٢)، وجزاء الصيد، باب ماينهى من الطيب للمحرمة، رقم (١٨٣٨)، وباب لبس الخفين للمحرم اذالم يجد النعلين،رقم (١٨٤٢)، وفى كتاب اللباس، باب لبس القميص،رقم (٥٧٩٤)،وباب البرانس، رقم (٥٨٠٣)، وباب السراويل، رقم (٥٨٠٥)، وباب العمائم، رقم (٥٨٠٦)، وباب الثوب المزعفر، رقم (٥٨٤٧)، وباب النعال السبتية، رقم (٥٨٥٢)_ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحج،باب مايباح للمحرم بحج اوعمرة لبسه ومالايباح ......رقم (٢٧٩١_٢٧٩٣)_ والنسائى فى سننه،فى كتاب المناسك، باب النهى عن الثياب المصبوغة بالورس والزعفران فى الاحرام،رقم (٢٦٦٧و٢٦٦٨)،وباب النهى عن لبس القميص فى الاحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس السراويل فى الاحرام، رقم (٢٦٧١)،وباب النهى عن ان تنتقب المراة الحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس البرانس فى الاحرام، رقم (٢٦٧٥و٢٦٧٦)،وباب النهى عن لبس العمامة فى الاحرام، رقم (٢٦٧٧و٢٦٧٨)، وباب النهى عن لبس الخفين فى الاحرام،رقم (٢٦٧٩)، وباب قطعهما اسفل من الكعبين، رقم (٢٦٨١)، وباب النهى عن ان ... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ « لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ ».

[۳۵۹، ۱۴۶۸، ۱۷۴۱، ۱۷۴۵، ۵۴۵۸، ۵۴۶۶، ۵۴۶۸، ۵۴۶۹، ۵۵۰۹، ۵۵۱۴]

رجال الحدیث

① **ادم** : دا آدم بن ابی ایاس خراسانی مروزی رحمه الله دي، ددوی حالات په کتاب الایمان، ,,باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیر شوی دی ـ [1]

② **ابن ابی ذئب** : دا محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب القرشی العامری المدنی رحمه الله دي، ددوی حالات په دې جلد کتاب العلم ,, باب حفظ العلم،، سره تیرشوی دی ـ

③ **نافع** : دانافع مولی عبدالله بن عمر (رض) دي، ددوی حالات تیرشوی حدیث سره تیرشوی دی.

④ **الزهری** : دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله المعروف بابن شهاب الزهری رحمه الله ددهٔ حالات ,,بدء الوحی،، ددریم حدیث په ضمن کښې تیرشوی دی ـ [2]

⑤ **سالم** : دا سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب رضی الله عنهم دي، ددهٔ حالات په کتاب الایمان،، باب : الحیاء من الایمان،، لاندې تیر شوی دی ـ [3]

⑥ **حضرت عبد الله بن عمر** رضی الله عنهما : دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان،, باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم : بنی الاسلام علی خمس،، د لاندې تیرشوی دی ـ [4]

د حدیث دسند وضاحت : دلته دصحیح بخاري دوه نسخې دی : په یو کښې دی ,,حدثنا آدم، قال حدثنا ابن ابی ذئب، عن نافع عن ابن عمر، عن النبی صلی الله علیه وسلم، وابن ابی ذئب،، عن الزهری عن سالم عن ابن عمر عن النبی صلی الله علیه وسلم،،ـ

دلته ,, وابن ابی ذئب،،کوم چې دوباره راغلی دی ددې عطف په روستو,, حدثنا ابن ابی ذئب،، باندې دې اومطلب دا دې چې آدم بن ابی ایاس دا حدیث هم د ابن ابی ذئب نه په دوو سندونو

بقیه حاشیه د تیرمخ]تلبس المحرمة القفازین، رقم (۲۶۸۲) _ وابوداود فی سننه فی کتاب المناسک، باب مایلبس المحرم،رقم (۱۸۲۳ _ ۱۸۲۸) والترمذی فی جامعه، فی کتاب الحج،باب ماجاء فیما لایجوزللمحرم لبسه، رقم(۸۳۳)_ وابن ماجه فی سننه فی کتاب المناسک،باب مایلبس المحرم من الثیاب، رقم (۲۹۲۹و ۲۹۳۰)، وباب السراویل والخفین للمحرم ..... رقم (۲۹۳۲)

[1]) کشف الباری (ج ۱ص۲۷۸)_

[2]) کشف الباری (ج ۱ص۳۲۶)_

[3]) کشف الباری (ج ۲ص ۱۲۸، ۱۲۹)_

[4]) کشف الباری (ج ۱ص۲۳۷)_

سره اوريدلي دي۔
دويمه نسخه هغه ده كومه چې په متن كښې مذكور ده، يعنى ,,حدثنا آدم، قال: حدثنا ابن ابى ذئب، عن نافع، عن ابن عمر، عن النبى صلى الله عليه وسلم، وعن الزهرى، عن سالم، عن ابن عمر، عن النبى صلى الله عليه وسلم......،،۔
په دې كښې ,,عن الزهرى،، عطف په ,,عن نافع،، باندې دې، گويا دابن ابى ذئب د نوم ئې دوباره اعاده نه ده كړې۔ (۱)
حاصل داچې دا حديث د ابن ابى ذئب شيخ شيخ البخارى په عن دوو سندونو سره روايت كوى، يو ,,عن نافع عن ابن عمر،، اودويم سند دې ,,عن الزهرى عن سالم ابن عمر،، دويم سند دړومبى سند په مقابله كښې يو درجه نازل دې، اګرچه د دواړو سندونو په جليل القدر كيدوكښې څه شک نشته۔
قوله: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ: يو كس دهغوى نه تپوس اوكړو۔
دا سړې څوک وو؟ حافظ رحمه الله فرمائى ,,لم اقف على اسمه،،۔ (۲) زۀ ددۀ د نوم نه واقفه نه شومه۔
قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ «لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ»: كوم سړې چې احرام اوتړى هغه به څه اغوندى؟ نبى كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو: محرم به نه قميص اغوندى نه پټكې، نه پائنجامه، نه هغه جامې كوم سره چې ټوپۍ ګنډلې شوې وى، نه هغه كپړه په كومه كښې چې ورس يا زعفران وى، بيا كه چرې پېنپوكولو ډپاره څپلۍ نه ملاويږى نو موزې دې د ګيټونه لاندې كټ كړى او په پېنپودى كړى۔
دحضور اكرم ﷺ فصيح او بليغ جواب: سائل دلته دحضور اكرم ﷺ نه دملبوساتو په باره تپوس كړې ووچې هغه كوم لباس دې چې محرم ئې اچولې شى؟ ليكن رسول الله ﷺ غير ملبوسات د دواؤ وجونه ذكر كړو۔
يو خودد دې وجې نه چې دكوم څيز داچولو اجازت وى نو دهغې په اچولو كښې څه حرج نشته دې اودكوم داچولوچې اجازت نشته دې دهغې په اچولو كښې ضرروى،نونبى كريم ﷺ دا اوښودل چې دجلب منفعت نه دفع ضرر مقدم دې،لهذا غيرملبوسات يعنى هغه لباس كوم چې نه دى اغوستل پكار، دهغې په باره سوال كول پكاردى۔

---
(۱) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۳۱)۔
(۲) فتح البارى (ج۱ص۲۳۱)۔

دويمه وجه داده چې دملبوساتو خوهډوڅه حدنشته دې،او غيرملبوسات محددو دى، يعنى دكوم ځيز چې اجازت دې دهغې خوهږو څه حدنشته دې اودكوم ځيزچې اجازت نشته دې هغه محدود دى، لهذا حضوراكرم ﷺ محدود بيان كړه ـ اوكله چې دا معلومه شوه چې فلانكې فلانكې ځيز استعمالول ناجائزدى نو معلومه شوه چې باقى ټول ځيزونه استعمالول جائزدى، يعنى مذكورات ناجائزاو غيرمذكورات جائز۔

دروايت دترجمة الباب سرۀ مطابقت : دلته دروايت دترجمة الباب سره مطابقت هم را اوتلو،چې سائل خوصرف دجائزملبوساتومتعلق سوال كړې ووااوحضوراكرم ﷺ ملبوسات اوغيرملبوسات دواړه ئې بيان كړل،غيرملبوسات يعنى دكوم دا اغستو(اچولو) اجازت نشته دى دمنطوق حديث نه بيان كړه اومبلوسات يعنى دكومواچولوچې اجازت دې دمفهوم حديث نه بيان اوفرمائيل ـ (١)

دترجمة الباب سره دمطابقت يوتقريربل هم شوې دې چې سائل خودحالت اختيار مسئله تپوس كړې وواو حضور اكرم ﷺ ورته دحالت اضطرارمسئله هم بيان كړه اودا ئې اونيل چې يوكس ته نعلين ملاؤ نشوې نوهغه دې موزې كټ كړې او وادې چوى ـ (٢)

دحديث باب نه مستنبط قاعده : په حديث باب كښې حضور اكرم ﷺ چې دكوموځيزونونه منع كړې ده هغه درې ځيزونه دى :

① يوهغه ځيزونه كوم چې دسرپټولودپاره دى، لكه عمامه (پټكې)،اوددې په حكم كښې ټوپې هم ده، ددې استعمال جائز نه دې ـ

② دويمه هغه انواع دلباس كوم چې دبدن متعلق گنډلې شوى وى،لكه سراويل (پرتوگ) قميص، برنس وغيره اوددې په حكم كښې به هغه ټول لباس راشى كوم چې دبدن د وضع اوهيئت مطابق گنډلې شوې وى، كه هغې ته دهرچاپه ژبه كښې هرڅه وائى ـ

③ دريمه نوعه داچې كه محرم نعلين اغستې شى، دخفين اجازت نشته دې،ځكه چې خفين ساتركعب وى،دې نه معلومه شوه چې كوم يوځيزهم ساتركعب وى دهغې داستعمال اجازت به نه وى، لهذاكه چرې بوټان ځپلې ساتركعب وى نودهغې اجازت به هم نه وى ـ (٣)

السراويل : داعجمى لفظ دې، معرب كيدلوسره استعمال شوې دې،دا اگرچه دجمع په وزن باندې دې،خو دواحد دپاره استعماليږى ـ (٤)

البرنس : بضم الباء والنون واسكان الراء ـ

---

(١) اوگورئ: عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ

(٢) فتح البارى (ج١ص٢٣١)ـ

(٣) عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ

(٤) اوگورئ: تهذيب الاسماء واللغات (ج٣ص١٤٨)، وعمدة القارى (ج٢ص٢٢١)ـ

برنس : داسې کپړې ته وائی دکومې سر چې دې سره یوځاې وی، که هغه چغه وی، که هغه برساتې وی یا زره وغیره ـ (۱) دهغه شان یوخاص قسم توپۍ ته هم ،،برنس،، وائی،په صدر اسلام کښې به عبادو خلقو اچولې ـ (۲)

الورس : دزیړ رنګ یوګیا (واښه) دی،په یمن کښې پیداکیږی،دکپړو رنګ کولوکښې ترې کاراخستې شی ـ (۳) دحدیث باب سره متعلقه نور فقهی احکام به په تفصیل سره انشاء الله په کتاب الحج کښې راشی ـ

براعت اختتام : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دی چې امام بخاری رحمه الله د،،کتاب العلم،، په آخیره کښې داحدیث ذکرکړې دې چې په کښې ،، **ولیقطعهما حتی یکونا تحت الکعبین**،، داقطع داختتام کتاب باندې اوپه نهایت باندې دال دې ـ (۴)

حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله دهر،،کتاب،، په آخیره کښې دانسان دزندګۍ په اختتام یعنی دمرګ طرف ته اشاره کوی. دلته هم دمحرم دلباس ذکر دې کوم چې دمړی دکفن مشابه دې ـ (۵) والله سبحانه وتعالی اعلم.

....

هذا آخر ما اردنا ایراده فی شرح کتاب العلم من الجامع الصحیح لامام البخاری رحمه الله تعالی

وبه تم المجلد الرابع من کتاب ،، کشف الباری عما فی صحیح البخاری،،

ویلیه ـ باذن الله تعالی ـ المجلد الخامس، واوله : کتاب الوضوء..

والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الاتمان

الاکملان علی افضل الکائنات، وعلی آله واصحابه ومن تبعهم

باحسان، مادامت الارضون والسماوات ـ

......

۱) تهذیب الاسماء واللغات (ج۳ص۲۶) ـ

۲) عمدة القاری (ج۲ص۲۲۱) ـ

۳) تهذیب الاسماء واللغات (ج٤ص۱٤۸)، وعمدة القاری (ج۲ص۲۲۲) ـ

۴) فتح الباری (ج۱۳ص٥٤۳) آخر الکتاب ـ

۵) الکنز المتواری (ج۲ص۳۹۶) ـ

«مصادر ومراجع»

۱۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری۔ حضرت شیخ الهند مولانا محمود حسن صاحب دیوبندی، رحمة الله علیه، المتوفی ۱۳۳۹ھ ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان۔
۲۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری۔ حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲م۔ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی۔
۳۔ الآثار (کتاب الآثار)۔ امام ابو حنیفه نعمان بن ثابت، رحمة الله علیه، متوفی ۱۵۰ھ روایت: امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمة الله علیه، متوفی ۱۸۳ھ، مکتبه امدادیه ملتان۔
۴۔ الآثار المرفوعة (سبع رسائل) امام ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمة الله علیه، متوفی ۱۳۰۴ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
۵۔ الاجوبة المرضية فيما سئل (السخاوی) عنه من الاحادیث النبویة ۔ حافظ شمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی، رحمة الله علیه، المتوفی ۹۰۲ھ ۔ تحقیق: دکتور محمد اسحاق محمد ابراهیم ۔ دار الرایة، الریاض و جدة طبع اول ۱۴۱۸ھ۔
۶۔ الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان ۔ امام ابو حاتم محمد بن حبان البستی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۳۵۴۔ مؤسسة الرسالة، بیروت۔
۷۔ احکام الاحکام، شرح عمدة الاحکام امام تقی الدین ابو الفتح الشهیر بابن دقیق العید، رحمة الله علیه، متوفی ۷۰۲ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، طبع ثانی ۱۴۲۶ھ / ۲۰۰۵م۔
۸۔ احکام القرآن، امام ابو بکر احمد بن علی الرازی الجصاص، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۷۰، دار الکتاب العربی بیروت۔
۹۔ احکام القرآن۔ حضرت مولانا ظفر احمد صاحب عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارة القرآن کراچی
۱۰۔ اختصار علوم الحدیث ۔ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن شهاب الدین عمر المعروف بابن کثیر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۷۴ھ دار التراث القاهرة، ۱۳۹۹ھ / ۱۹۷۹م۔
۱۱۔ الاذکار مع الفتوحات الربانية ۔ امام ابو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف النووی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ المکتبة الاسلامية۔
۱۲۔ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری، ابو العباس شهاب الدین احمد القسطلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۲۳ھ، المطبعة الکبریٰ الامیریة، مصر، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔
۱۳۔ ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء ۔ حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۱۷۶ھ سهیل اکیڈمی لاهور۔
ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم ۔ حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۱۷۶ھ قدیمی کتب خانه کراچی۔
۱۴۔ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب (بهامش الاصابة)، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الفکر بیروت۔

۱۵۔ اسد الغابة فی معرفة الصحابة، عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۶۔ اشعة اللمعات۔ شیخ عبد الحق محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۵۲ھ۔ مکتبه نوریه رضویه سکھر پاکستان۔
۱۷۔ الاصابة فی تمییز الصحابة ۔ شهاب الدین ابو الفضل احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۵۲ھ ۔ دار الفکر بیروت ۔
۱۸۔ اصول کافی ۔ محمد بن یعقوب الکلینی، متوفی ۳۲۹ھ ۔ دار الکتب الاسلامیة، تهران، طبع ثالث ۱۳۸۸ھ
۱۹۔ اطلس الحدیث النبوی من الکتب الصحاح الستة، دکتور شوقی ابو خلیل، دار الفکر دمشق، طبع رابع ۱۴۲۶ھ، ۲۰۰۵م۔
۲۰۔ الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث، الحافظ ابو بکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۵۸۴ھ، تحقیق: احمد طنطاوی ۔ دار ابن حزم ۔ الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۲ھ ۔ ۲۰۰۱م ۔
۲۱ ۔ الاعتصام، امام ابو اسحاق ابراهیم بن موسی بن محمد اللخمی الشاطبی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۹۰ھ، دار الفکر، بیروت ۔
۲۲۔ اعلام الحدیث، امام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی، جامعة ام القریٰ، مکة مکرمة ۔
۲۳ ۔ اعلاء السنن، علامه ظفر احمد عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارة القرآن کراچی ۔
۲۴ ۔ اکمال تهذیب الکمال، علامه علاء الدین مغلطای بن قلیج بن عبد الله البکجری الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۷۶۲ھ، الفاروق الحدیثة للطباعة و النشر، طبع اول ۱۴۲۲ھ / ۲۰۰۱م ۔
۲۵۔ الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤتلف و المختلف فی الاسماء والکنی و الالقاب، الامیر الحافظ ابو نصر علی بن هبة الله المعروف بابن ماکولا، رحمه الله، المتوفی ۴۷۵ھ، محمد امین دمج، بیروت۔
۲۶۔ الفیة الحدیث ۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ، تصحیح و تشریح: شیخ احمد محمد شاکر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۷۷ھ المکتبة العلمیة ۔
۲۷۔ الالماع ۔ قاضی عیاض بن موسی الیحصبی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۴۴ھ تحقیق و تعلیق: احمد فرید المزیدی، دار الکتب العلمیة ۔ بیروت، طبع اول ۱۴۲۵ھ ۔ ۲۰۰۴م ۔
۲۸۔ الاموال (کتاب الاموال) امام ابو عبد القاسم بن سلام رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۲۴ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، طبع اول ۱۴۰۶ھ۔
۲۹۔ الام (کتاب الام) امام محمد بن ادریس الشافعی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۰۴ھ، دار المعرفة، بیروت ۱۳۹۳ھ ۔ ۱۹۷۳م۔
۳۰۔ الانساب، ابو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۶۳ھ، دار الجنان، بیروت، طبع اول ۱۴۰۸ھ / ۱۹۸۸م ۔
۳۱۔ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک، شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ، مطابق ۱۹۸۲م، اداره تالیفات اشرفیه ملتان ۔ و بتحقیق الدکتور تقی الدین الندوی حفظه الله تعالیٰ، دار القلم، دمشق، طبع اول ۱۴۲۴ھ، ۲۰۰۳م ۔

٣٢۔ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ملک العلماء علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۸۷ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
٣٣۔ بدایة المجتهد و نهایة المقتصد ۔ علامه قاضی ابو الولید محمد بن احمد بن رشد قرطبی، متوفیٰ ۵۹۵ھ، شرکة و مطبعة مصطفی البابی الحلبی مصر طبع خامس ۱۴۰۱ھ مطابق ۱۹۸۱م ۔
٣٤۔ البدایة و النهایة ۔ حافظ عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۷۴ھ ۔ مکتبة المعارف بیروت، طبع ثانی ۱۹۷۷م ۔
٣٥۔ البضاعة المزجاة لمن یطالع المشکاة (مطبوعه مع المرقاة) ۔ مولانا عبد الحلیم چشتی حفظه الله تعالیٰ ۔ مکتبه امدادیه ملتان۔
٣٦ ۔ بیان القرآن ۔ حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی صاحب تهانوی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۶۲ھ ۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز لاهور۔
٣٧۔ تاج العروس من جواهر القاموس، ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۲۰۵ھ، دار مکتبة الحیاة، بیروت ۔
٣٨۔ تاریخ ابن الاثیر (الکامل فی التاریخ) ابو الحسن عز الدین علی بن محمد بن الاثیر الجزری رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتاب العربی، بیروت۔
٣٩ ۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، امام محمد بن جریر الطبری، رحمه الله ، المتوفیٰ ۳۱۰ ھ، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، بیروت، طبع رابع ۱۴۰۳ھ ۔ ۱۹۸۳م ۔
٤٠۔ تاریخ ابن خلدون (کتاب العبر، ودیوان المبتدا و الخبر، فی ایام العرب والعجم و البربر، ومن عاصرهم من ذوی السلطان الاکبر) علامه عبد الرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمی المغربی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۸ھ، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، بیروت ۔
٤١۔ تاریخ الاسلام ۔ حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۸ھ، تحقیق : عمر عبد السلام تدمری، دار الکتاب العربی، بیروت، طبع اول ۱۴۱۰ھ ۔ ۱۹۹۰م ۔
٤٢ ۔ تاریخ بغداد او مدینة السلام ۔ حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ۔ دار الکتاب العربی بیروت۔
٤٣ ۔ تاریخ الخلفاء ۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۱۱ھ، مؤسسة الکتب الثقافیة، بیروت، طبع ثالث ۱۴۱۹ھ ۔ ۱۹۹۸م ۔
٤٤۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۸۰ھ ، عن ابی زکریا یحیی بن معین، المتوفی ۲۳۳ھ، دار المامون للتراث، ۱۴۰۰ھ ۔
٤٥۔ التاریخ الکبیر ۔ امام محمد بن اسماعیل البخاری رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۶ھ ۔ دار الکتب العلمیة بیروت
٤٦۔ تحریر تقریب التهذیب، دکتور بشار عواد معروف و الشیخ شعیب الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۱۷ھ ۔ ۱۹۹۷م ۔
٤٧۔ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف، ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۲ھ، المکتب الاسلامی بیروت، طبع دوم ۱۴۰۳ھ مطابق ۱۹۸۳م ۔

۴۸۔ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری، شیخ الاسلام ابی یحیی زکریا بن محمد الانصاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ۹۲۶ھ، دار الکتب العلمیة، دار ابن حزم بیروت، طبع اول ۱۴۲۵ھ۔ ۲۰۰۴م۔

۴۹۔ تذکرة الحفاظ، حافظ ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذہبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ھ، دائرة المعارف العثمانیة، الہند۔

۵۰۔ التذییل علی کتاب تہذیب التہذیب۔ محمد بن طلعت، مکتبہ اضواء السلف، الریاض، طبع اول ۱۴۲۵ھ ۔ ۲۰۰۴م۔

۵۱۔ ترجمان السنة۔ حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۸۵، دار الاشاعت، کراچی۔

۵۲۔ تعریف اہل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس۔ حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، تحقیق: عاصم عبد اللہ القریوتی الزرقاء، الاردن۔

۵۳۔ تعلیقات تقریب التہذیب۔ شیخ محمد عوامة حفظہ اللہ تعالیٰ، دار الرشد حلب ۱۴۰۶ھ۔

۵۴۔ تعلیقات جامع بیان العلم و فضلہ۔ ابو الاشبال الزہیری، دار ابن الجوزی، طبع رابع ۱۴۱۹ھ۔

۵۵۔ تعلیقات تہذیب الکمال۔ دکتور بشار عواد معروف حفظہ اللہ تعالیٰ۔ مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۱۳ھ

۵۶۔ تعلیقات الرفع و التکمیل۔ شیخ عبد الفتاح ابو غدة رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۱۷ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیة، حلب، طبع سوم ۱۴۰۷ھ۔ ۱۹۸۷م۔

۵۷۔ تعلیقات علوم الحدیث۔ دکتور نور الدین عتر حفظہ اللہ تعالیٰ، دار الفکر بیروت، ۱۴۰۶ھ۔ ۱۹۸۶م۔

۵۸۔ تعلیقات الکاشف للذہبی، شیخ محمد عوامة / شیخ احمد محمد نمر الخطیب حفظہما اللہ، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔ ۱۹۹۲م۔

۵۹۔ تعلیقات لامع الدراری، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م، کشمیر بکڈپو چنیوٹ بازار فیصل آباد۔

۶۰۔ تعلیقات معجم الصحابة۔ جماعة من العلماء والمحققین، مکتبہ نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة۔ الریاض

۶۱۔ تغلیق التعلیق، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، ودار عمار۔

۶۲۔ تفسیر الطبری (جامع البیان عن تاویل آی القرآن)، امام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۱۰ھ، مرکز البحوث و الدراسات العربیة و الاسلامیة بدار ہجر۔ القاہرة ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۱م۔

۶۳۔ تفسیر القرآن العظیم، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۷۴ھ، دار احیاء الکتب العربیة۔

۶۴۔ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن)، امام ابو عبد اللہ محمد بن احمد الانصاری القرطبی، رحمہ اللہ تعالیٰ متوفیٰ ۶۷۱ھ، دار الفکر، بیروت۔

۶۵۔ التفسیر الکبیر، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب)، الامام ابو عبداللہ فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۶۰۶ھ، مکتب الاعلام الاسلامی، ایران۔

۶۶۔ التفسیر المظہری۔ قاضی محمد ثناء اللہ الفانی فتی، رحمہ اللہ تعالیٰ، ۱۲۲۵ھ، حافظ کتب خانہ کوئٹہ۔

۶۷۔ تقریب التہذیب، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار الرشید حلب ۱۴۰۶ھ۔

۶۸۔ التقريب و التيسير لمعرفة سنن البشير النذير (مع تدريب الراوى) امام ابو زكريا محى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۶۷۶ھ، المكتبة العلمية، المدينة المنورة۔
۶۹۔ تقرير بخارى شريف ۔ حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندھلوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۱۴۰۲ھ، مكتبة الشيخ كراچى۔
۷۰۔ التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۸۰۶ھ مكتبه سلفيه مدينه منوره۔ طبع اول ۱۳۸۹ھ۔
التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ عراقى، رحمه الله تعالىٰ، تحقيق: دكتور اسامه بن عبد الله خياط، دار البشائر الاسلامية، طبع اول ۱۴۲۵ھ۔ ۲۰۰۴م۔
۷۱۔ تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم، مكتبه دار العلوم كراچى۔
تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم، دار احياء التراث العربى، بيروت، طبع اول ۱۴۲۶ھ۔ ۲۰۰۶م۔
۷۲۔ التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الرافعى الكبير، حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله، متوفىٰ ۸۵۲ھ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور، و دار الكتب العلمية، بيروت ۱۴۱۹ھ۔
۷۳۔ تلخيص المستدرك (المطبوع بذيل المستدرك)، حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان الذهبى رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۴۸ھ، دار الفكر بيروت۔
۷۴۔ التمهيد لما فى الموطأ من المعانى و الاسانيد، حافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد ابن عبد البر المالكى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۴۶۳ھ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة۔
۷۵۔ تنوير الحلك فى امكان رؤية النبى و الملك (ضمن: الحاوى للفتاوى للسيوطى) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ۹۱۱ھ مكتبه نوريه رضويه فيصل آباد۔
تنوير الحوالك شرح مؤطا امام مالك، حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ۹۱۱ھ دار الكتب العلمية بيروت۔
۷۶۔ توضيح الافكار لمعانى تنقيح الانظار، امام محمد بن اسماعيل المعروف بالامير الصنعانى رحمه الله تعالى، متوفى ۱۱۸۲ھ، دار الكتب العلمية، طبع اول ۱۴۱۷ھ ۱۹۹۷م۔
۷۷۔ تهذيب الاسماء و اللغات، امام محى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۶۷۶ھ، ادارة الطباعة المنيرية۔
۷۸۔ تهذيب التهذيب، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۵۲ھ، دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد الدكن ۱۳۲۵ھ۔
۷۹۔ تهذيب سنن ابى داود، حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، المتوفى ۷۵۱ھ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ۱۳۶۷ھ۔ ۱۹۴۸م۔
۸۰۔ تهذيب الكمال، حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن المزى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۴۲ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول، ۱۴۱۳ھ۔
۸۱۔ تيسير القارى ۔ مولانا نور الحق بن شيخ عبد الحق محدث دهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ۱۰۷۳ھ، مطبع علوى، لكهنؤ۔

۸۲۔ الثقات (کتاب الثقات)، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستی، رحمہ اللہ، متوفی ۳۵۴ھ، دائرۃ المعارف العثمانیۃ، حیدر آباد، ۱۳۹۳ھ۔
۸۳۔ جامع الاصول من حدیث الرسول، علامہ مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد بن الاثیر الجزری، رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ۶۰۶ھ، دار الفکر، بیروت۔
جامع البیان عن تاویل آی القرآن (دیکھئے تفسیر الطبری)
۸۴۔ جامع بیان العلم و فضلہ، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ۔ دار ابن الجوزی، طبع رابع ۱۴۱۹ھ۔ ۱۹۹۸م۔
۸۵۔ جامع الترمذی، (سنن الترمذی)، امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۷۹ھ، ایچ ایم سعید کمپنی / دار احیاء التراث العربی / دار السلام۔
الجامع لاحکام القرآن (دیکھئے تفسیر القرطبی)
۸۶۔ الجامع لاخلاق الراوی و آداب السامع۔ حافظ ابو بکر احمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۴۶۳ھ دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶م۔
۸۷۔ الجرح والتعدیل، امام ابو محمد عبد الرحمن بن ابی حاتم محمد ادریس الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۳۲۷ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول، ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۲م۔
۸۸۔ جمع الوسائل فی شرح الشمائل، امام نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۱۴ھ، ادارۂ تالیفات اشرفیہ ملتان۔
۸۹۔ الجوہر النقی (بذیل السنن الکبری للبیہقی)۔ علامہ علاء الدین علی بن عثمان الماردینی، الشہیر بابن الترکمانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۴۵ھ۔ نشر السنۃ ملتان۔
۹۰۔ حاشیۃ سبط ابن العجمی علی الکاشف۔ امام برہان الدین ابو الوفاء ابراہیم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۴۱ھ۔ شرکۃ دار القبلۃ، مؤسسۃ علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔ ۱۹۹۲م۔
۹۱۔ حاشیۃ السندی علی البخاری، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الہادی السندی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ، قدیمی کتب خانہ۔
۹۲۔ الحاوی الکبیر، امام ابو الحسن علی بن محمد حبیب الماوردی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۰ھ دار الفکر، ۱۴۱۴ھ۔ ۱۹۹۴م۔
۹۳۔ الحاوی للفتاوی۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر السیوطی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد۔
۹۴۔ حلیۃ الاولیاء۔ حافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ بن احمد الاصبہانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۳۰ھ دار الفکر بیروت۔
۹۵۔ خلاصۃ تذہیب تہذیب الکمال (خلاصۃ الخزرجی) علامہ صفی الدین الخزرجی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۹۲۳ھ کے بعد، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ، بحلب۔
۹۶۔ الدرایۃ فی تخریج احادیث الہدایۃ، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار نشر الکتب الاسلامیۃ لاہور۔

۹۷ـ الدر المختار، علامه علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۰۸۸ھ، مکتبه رشیدیه کوئٹه۔
۹۸ـ الدر المنثور فی التفسیر بالماثور ـ حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۱۱ھ مؤسسة الرسالة۔
۹۹ـ ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع الحدیث ـ علامه عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۱۴۳ھ ـ دار المعرفة بیروت ـ دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۰۰ـ رد المحتار علی الدر المختار، علامه محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی، رحمه الله، متوفی ۱۲۵۲ھ، مکتبه رشیدیه، کوئٹه۔
۱۰۱ـ رحماء بینهم، حضرت مولانا محمد نافع صاحب، مدظلهم، تخلیقات، لاهور۔
۱۰۲ـ الرسالة المستطرفة لبیان مشهور کتب السنة المشرفة ـ علامه محمد بن جعفر الکتانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۴۵ھ، میر محمد کتب خانه کراچی۔
۱۰۳ـ رسالة شرح تراجم ابواب البخاری، (مطبوعه مع صحیح بخاری)، حضرت مولانا شاه ولی الله دهلوی، رحمه الله، متوفی ۱۱۷۶ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
۱۰۴ـ الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل، علامه ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم لکهنوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۰۴ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیة حلب طبع سوم ۱۴۰۷ھ۔
۱۰۵ـ الروح (کتاب الروح) حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۵۱ھ، مکتبه نصیر، مصر۔
۱۰۶ـ الروح فی القرآن (تالیفات عثمانی) حضرت شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۶۹ھ اداره اسلامیات لاهور۔
۱۰۷ـ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ابو الفضل شهاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۲۷۰ھ، مکتبه امدادیه، ملتان۔
۱۰۸ـ الروض الانف ـ امام ابو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله السهیلی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۵۸۱ھ مکتبه فاروقیه ملتان ـ ۱۳۹۸ھ۔
۱۰۹ـ زاد المعاد من هدی خیر العباد، حافظ شمس الدین ابو عبد الله بن ابی بکر المعروف بابن القیم، رحمه الله، متوفی ۷۵۱ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۱۰ـ زهر الربی علی المجتبی (مع سنن النسائی) حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۱۱ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
۱۱۱ـ السعایة فی کشف ما فی شرح الوقایة، علامه ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۰۴ھ، سهیل اکیڈمی لاهور۔
۱۱۲ـ سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن یزید ماجه، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۳ھ، قدیمی کتب خانه / دار الکتاب المصری قاهره / دار السلام۔
۱۱۳ـ سنن ابی داؤد، امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۵ھ، ایچ ایم سعید کمپنی / دار احیاء السنة النبویة / دار السلام۔

۱۱۴۔ سنن الدار قطنی، حافظ ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۵ ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاهور۔
۱۱۵۔ سنن الدارمی، امام ابومحمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۵ ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
۱۱۶۔ السنن الصغریٰ للنسائی، امام ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ ھ، قدیمی کتب خانه کراچی / دارالسلام ریاض۔
۱۱۷۔ السنن الکبریٰ للنسائی، امام ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ ھ، نشر السنة، ملتان۔
۱۱۸۔ السنن الکبری للبیهقی، امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیهقی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۸ ھ، نشر السنة، ملتان۔
۱۱۹۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله شس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۲۰۔ السیرة الحلبیة (انسان العیون فی سیرة الامین والمامون)، علامه علی بن برهان الدین الحلبی، رحمه الله، المتوفی ۱۰۴۴ ھ، المکتبة الاسلامیة، بیروت۔
۱۲۱۔ السیرة النبویة، الامام ابو محمد عبد الملک بن هشام المعافری، رحمه الله تعالی، متوفی ۲۱۳ ھ، مکتبه فاروقیه ملتان۔
۱۲۲۔ سیرت المصطفی ۔ حضرت علامه محمد ادریس کاندهلوی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۹۴ ھ، مکتبه عثمانیه لاهور۔
شرح تراجم ابواب البخاری۔ (دیکھئے رساله شرح تراجم ابواب البخاری)۔
۱۲۳۔ شرح شرح نخبة الفکر، علامه نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۰۱۴ ھ تحقیق: محمد نزار تمیم و هیثم نزار تمیم، دار الارقم۔
۱۲۴۔ شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعه مع تیسیر القاری)
۱۲۵۔ شرح صحیح البخاری (لابن بطال) امام ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال، رحمه الله تعالی، متوفی ۴۴۹ ھ مکتبة الرشد، الریاض ۱۴۲۰ ھ ۔ ۲۰۰۰ م۔
۱۲۶۔ شرح العقائد النسفیة ۔ علامه سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۹۱ ھ ۔ مکتبه حبیبیه کوئٹه۔
۱۲۷۔ شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) علامه شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۸۶ ھ، دار احیاء التراث العربی۔
۱۲۸ ۔ شرح مشکل الآثار، امام ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۳۲۱ ھ، مؤسسة الرسالة ۱۴۱۵ ھ ۔ ۱۹۹۵ م ۔
۱۲۹ ۔ شرح معانی الآثار امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی الحنفی رحمه الله، المتوفی ۳۲۱ ھ، میر محمد آرام باغ کراچی۔

شرح معانی الآثار مع نثر الازھار۔
۱۳۰۔ شرح المھذب (المجموع)، امام ابو زکریا محی الدین یحیی بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۷۶ھ، شرکۃ من علماء الازھر، دار الفکر بیروت۔
۱۳۱۔ شرح المواھب اللدنیۃ، علامہ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری المالکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۱۲۲ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶ء۔
۱۳۲۔ شرح النووی علی صحیح مسلم، امام ابو زکریا محی الدین یحییٰ بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۳۳۔ شروط الائمۃ الخمسۃ للحازمی، حافظ ابو بکر محمد بن موسی بن عثمان الحازمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۵۸۴ھ تعلیقات علامہ زاھد الکوثری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۷۱ھ و تعلیقات شیخ عبد الفتاح ابو غدۃ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۴۱۷ھ۔
(ضمن: ثلاث رسائل فی علوم الحدیث) مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔
۱۳۴۔ الشمائل المحمدیۃ مع جمع الوسائل، امام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۲۷۹ھ، ادارہ تالیفات اشرفیہ ملتان۔
صحیح ابن حبان۔ (دیکھئے الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان)
۱۳۵۔ الصحیح للبخاری، امام ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۲۵۶ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام، ریاض، و بتحقیق محمد نزار تمیم و ہیثم نزار تمیم، دار الارقم بن ابی الارقم۔
۱۳۶۔ الصحیح لمسلم، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۶۱ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام۔
۱۳۷۔ الضعفاء الکبیر (کتاب الضعفاء الکبیر)، امام ابو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۲۲ھ، دار الکتب العربیۃ، بیروت۔
۱۳۸۔ الضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع، امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۹۰۲ھ۔ منشورات دار مکتبۃ الحیاۃ، بیروت۔
۱۳۹۔ الطبقات الکبریٰ، امام ابو محمد بن سعد، رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۲۳۰ھ، دار صادر بیروت۔
طبقات المدلسین (دیکھئے تعریف اھل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس)
۱۴۰۔ ظفر الامانی، امام ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۰۴ھ مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب، طبع ثالث ۱۴۱۶ھ۔
۱۴۱۔ عارضۃ الاحوذی، امام ابو بکر محمد بن عبد اللہ، المعروف بابن العربی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۵۴۳ھ المطبعۃ المصریۃ بالازھر۔
۱۴۲۔ عقود الجواھر المنیفۃ فی ادلۃ مذھب الامام ابی حنیفۃ مما وافق فیہ الائمۃ الستۃ او احدھم، علامہ سید محمد بن محمد الحسینی، المعروف بالمرتضی الزبیدی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۲۰۵ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۱۴۲۔ علوم الحديث (مقدمہ ابن الصلاح) امام حافظ تقی الدین ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۴۳ ھ تحقیق نور الدین عتر حفظہ اللہ تعالیٰ، دار الفکر، تصویر ۱۴۰۶ ھ۔ ۱۹۸۶ء۔

۱۴۳۔ عمدۃ القاری، امام بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد العینی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۵ ھ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ۔

۱۴۵۔ فتح الباری، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ ھ، دار الفکر بیروت۔

۱۴۶۔ فتح القدیر، امام کمال الدین محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الھمام، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۶۱ ھ، مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ۔

۱۴۷۔ فتح المالک بتبویب التمہید لابن عبد البر علی موطأ مالک، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ ھ مرتب: دکتور مصطفی صمیدۃ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول ۱۴۱۸ ھ۔ ۱۹۹۸ء۔

۱۴۸۔ فتح المغیث، شرح الفیۃ الحدیث امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۹۰۲ ھ دار الامام الطبری، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۱۲ ھ۔ ۱۹۹۲ء۔

۱۴۹۔ فتح المغیث، امام حافظ ابو الفضل زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۰۶ ھ دار الجیل بیروت۔

۱۵۰۔ فتح الملہم، شیخ الاسلام علامہ شبیر احمد عثمانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۶۹ ھ، مکتبۃ الحجاز حیدری کراچی۔ مکتبہ دار العلوم کراچی۔ دار احیاء التراث العربی، بیروت۔

۱۵۱۔ الفتوحات الربانیۃ شرح الاذکار النواویۃ، شیخ محمد بن علان الصدیقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۵۷ ھ المکتبۃ الاسلامیۃ۔

۱۵۲۔ فقہ اھل العراق و حدیثھم (مقدمۃ نصب الرایۃ) علامہ محمد زاھد الکوثری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۷۱ ھ مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔

۱۵۳۔ فقہ اللغۃ و سر العربیۃ۔ امام ابو منصور عبد الملک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی، المتوفی ۴۲۹ ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔

۱۵۴۔ فیض الباری، امام العصر علامہ محمد انور شاہ کشمیری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۵۲ ھ، ربانی بکڈپو دھلی۔

۱۵۵۔ القاموس المحیط، امام مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروز آبادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۱۷ ھ دار الفکر بیروت ۱۴۱۵ ھ۔ ۱۹۹۵ء۔

۱۵۶۔ القاموس الوحید، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۴۱۵ ھ/ ۱۹۹۵ء، ادارہ اسلامیات لاہور۔ کراچی۔

۱۵۷۔ الکاشف للذھبی، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان الذھبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ ھ، شرکۃ دار القبلۃ / مؤسسۃ علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ ھ۔ ۱۹۹۲ء۔

۱۵۸۔ الكاشف عن حقائق السنن، (شرح الطيبى) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۴۳ھ، ادارة القرآن كراچى۔
الكامل فى التاريخ (ديكھئے تاريخ ابن الاثير)
۱۵۹۔ الكامل فى ضعفاء الرجال، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدى الجرجانى رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۳۶۵ ھ، دار الفكر، بيروت۔
كتاب الآثار (ديكھئے: الآثار)
كتاب الام (ديكھئے: الام)
كتاب الاموال، (ديكھئے: الاموال)
كتاب الروح (ديكھئے: الروح)
۱۶۰۔ كتابت حديث عهد رسالت و عهد صحابه ميں، حضرت مولانا مفتى محمد رفيع عثمانى صاحب دامت بركاتهم ادارة المعارف كراچى۔
۱۶۱۔ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل فى وجوه التاويل، الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشرى، المتوفى ۵۳۸ھ، دار الكتاب العربى، بيروت، لبنان۔
۱۶۲۔ كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۰۷ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۰۵ھ۔
۱۶۳۔ كشف الاسرار على اصول البزدوى، علامه عبد العزيز بن احمد بن محمد البخارى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۳۰ھ الصدف پبلشرز كراچى۔
۱۶۴۔ كشف الاسرار على شرح المنار، امام ابو البركات عبد الله احمد بن محمود المعروف بحافظ الدين النسفى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۱۰ھ، الصدف پبلشرز كراچى۔
۱۶۵۔ كشف البارى، شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب مدظلهم، مكتبة فاروقيه، كراچى۔
۱۶۶۔ كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس، شيخ اسماعيل بن محمد العجلونى، رحمه الله تعالى، متوفى ۱۱۶۲ھ، دار احياء التراث العربى، بيروت۔
۱۶۷۔ كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، ملا كاتب چلپى مصطفى بن عبد الله المعروف بحاجى خليفة، متوفى ۱۰۶۷ھ، مكتبة المثنى بغداد، آفسٹ فوٹو استنبول۔
۱۶۸۔ الكفاية فى علم الرواية، امام حافظ ابو بكر احمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۴۶۳ھ۔ دار الكتب العلمية بيروت ۱۴۰۹ھ۔ ۱۹۸۸م۔
۱۶۹۔ كفاية المحتفظ، امام ابو اسحاق ابراهيم بن اسماعيل بن عبد الله، المعروف بابن الاجدابى الطرابلسى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۶۰۰ھ تقريباً۔
۱۷۰۔ كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، علامه علاء الدين على متقى بن حسام الدين الهندى البرهان، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۹۷۵ھ، مكتبة التراث الاسلامى، حلب۔
۱۷۱۔ الكنى والاسماء (كتاب الكنى والاسماء) امام حافظ ابو بشر محمد بن احمد بن حماد الدولابى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۳۱۰ھ، المكتبة الاثرية، تصوير حيدر آباد الدكن۔

۱۷۲۔ الکوکب الدری، حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ، ادارۃ القرآن کراتشی

الکواکب الدراری (دیکھئے، شرح الکرمانی)

۱۷۳۔لامع الدراری، حضرت مولانا مفتی رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ، مکتبہ امدادیہ مکۃ مکرمۃ۔کشمیر بکڈپو، چنیوٹ بازار، فیصل آباد۔

۱۷۴۔ لسان المیزان، امام حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، تحقیق: شیخ عبد الفتاح ابو غدہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۱۷ھ، دار البشائر الاسلامیۃ، طبع اول، ۱۴۲۳ھ۔۲۰۰۲م۔

۱۷۵۔ لقط الدرر حاشیۃ نزہۃ النظر، شیخ عبد اللہ بن حسین خاطر السمین العدوی (من علماء القرن الرابع عشر) مصطفی البابی مصر ۱۳۵٦ھ۔

۱۷٦۔ الموطا، امام مالک بن انس، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۷۹ھ، دار احیاء التراث العربی۔

الموطا لمحمد، امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۸۳ھ نور محمد اصح المطابع کراچی

۱۷۷۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ٦۸۳ھ، مظہری کتب خانہ کراچی۔

۱۷۸۔ مجمع الزوائد، امام نور الدین علی بن ابی بکر الہیثمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۷ھ، دار الفکر، بیروت

المجموع (دیکھئے: شرح المہذب)

۱۷۹۔ المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی، قاضی الحسن بن عبد الرحمن الرامہرمزی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳٦۰ھ دار الفکر بیروت طبع ثالث ۱۴۰۴ھ۔۱۹۸۴م۔

۱۸۰۔ المحلّی، علامہ ابو محمد علی بن احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۵٦ھ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔

۱۸۱۔ مختار الصحاح۔ امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ٦٦٦ھ کے بعد۔ دار المعارف مصر۔

۱۸۲۔المراسیل (مع سنن ابی داؤد) امام ابو داود سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۷۵ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۱۸۳۔ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح)، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۱۴ھ، امدادیہ ملتان و دار الکتب العلمیۃ بیروت۔

۱۸۴۔مسائل السلوک (مطبوعہ مع بیان القرآن) حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی تھانوی قدس اللہ روحہ، متوفی ۱۳٦۲ھ، شیخ غلام علی اینڈ سنز کراچی۔

۱۸۵۔ المستدرک علی الصحیحین، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۰۵ھ، دار الفکر، بیروت۔

۱۸٦۔ مسند ابی داؤد الطیالسی، حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بأبی داود الطیالسی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفۃ بیروت۔

۱۸۷ـ مسند احمد، امام احمد بن حنبل، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۴۱ھ، المکتب الاسلامی، دار صادر، بیروت بیت الافکار الدولیه الریاض ۱۴۱۹ھ ـ ۱۹۹۸م ـ

۱۸۸ ـ مسند الحمیدی، امام ابو بکر عبد الله بن الزبیر الحمیدی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۱۹ھ، المکتبة السلفیة، مدینة منوره۔

۱۸۹ ـ مشکاة المصابیح، شیخ ابو عبد الله ولی الدین الخطیب محمد بن عبد الله، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۳۷ھ کے بعد، قدیمی کتب خانه کراچی۔

۱۹۰ـ مصباح اللغات، مولانا ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۹۱ھ، مکتبه برهان، دهلی

۱۹۱ـ المصنف لابن ابی شیبة، حافظ عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بأبی بکر بن ابی شیبة، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۳۵ھ، الدار السلفیة بمبئی الهند، طبع دوم ۱۳۹۹ھ ـ ۱۹۷۹م ـ و بتحقیق الشیخ محمد عوامة، حفظه الله، المجلس العلمی ـ دار قرطبة، بیروت، طبع اول، ۱۴۲۷ھ ۲۰۰۶م۔

۱۹۲ـ المصنف ـ امام عبد الرزاق بن همام الصنعانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۱۱ھ، مجلس علمی، کراچی ـ

۱۹۳ـ المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۸۵۲ھ، دار الباز، مکة المکرمة۔

۱۹۴ ـ معارف القرآن ـ مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۹۶ھ ـ ۱۹۷۶ء، ادارة المعارف کراچی۔

۱۹۵ـ معجم البلدان، علامه ابو عبد الله یاقوت حموی رومی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۲۶ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت ـ

۱۹۶ـ معجم الصحابة، امام حافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۳۵۱ھ، مکتبه نزار مصطفیٰ الباز، مکة المکرمة، الریاض، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔

۱۹۷ـ المعجم المفصل

۱۹۸ـ معجم مقاییس اللغة، امام احمد بن فارس بن زکریا القزوینی الرازی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۹۵ھ، دار الفکر، بیروت۔

۱۹۹ـ المعجم الوسیط، دکتور ابراهیم انیس، دکتور عبد الحلیم منتصر، عطیة الصوالحی، محمد خلف الله احمد، مجمع اللغة العربیة، دمشق ـ

۲۰۰ـ معرفة الصحابة، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد الله الاصبهانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۴۳۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، لبنان، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۲ھ ـ ۲۰۰۲م ـ

۲۰۱ـ المغنی، امام موفق الدین ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۲۰ھ، دار الفکر، بیروت ـ

۲۰۲ـ المغنی فی ضبط اسماء الرجال، علامه محمد طاهر الفتنی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۸۶ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاهور۔

۲۰۳ـ مقدمة لامع الدراری ـ حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۴۰۲ھ ـ ۱۹۸۲م مکتبه امدادیه مکه مکرمه ـ کشمیر بکڈپو چنیوٹ بازار فیصل آباد۔

مقدمہ نصب الرایہ (دیکھئے فقہ اهل العراق و حدیثهم)
۲۰۴۔ ألمواهب اللدنية بالمنح المحمدية (مع شرحه للزرقاني)، حافظ شهاب الدين احمد بن محمد العسقلانی المصری الشافعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۹۲۳ھ دار الکتب العلمیة بیروت ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶ م۔
۲۰۵۔ الموضوعات، امام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۵۹۷ھ، قرآن محل، اردو بازار کراچی۔
۲۰۶۔ میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار احیاء الکتب العربیه، مصر، ۱۳۸۲ھ۔
۲۰۷۔ النبراس شرح شرح العقائد۔ علامه عبد العزیز بن احمد الفرهاری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۲۳۹ھ۔ کے بعد۔ مکتبه حبیبیه کوئٹه۔
۲۰۸۔ نزهة النظر فی توضیح نخبة الفکر، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، الرحیم اکیڈمی۔
۲۰۹۔ نصب الرایة، حافظ جمال الدین عبد الله بن یوسف الزیلعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۷۶۲ھ، تحقیق شیخ محمد عوامة حفظه الله، مؤسسة الریان، بیروت / دار القبلة للثقافة الاسلامیة، جدة، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔ ۱۹۹۷ م۔
۲۱۰۔ النکت علی مقدمة ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار الرایة الریاض، طبع ثانی ۱۴۰۸ھ۔ ۱۹۹۸ م۔
۲۱۱۔ النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثیر الجزری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، دار المعرفة بیروت، طبع اول ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۱ م۔
۲۱۲۔ وفیات الاعیان، قاضی شمس الدین احمد بن محمد المعروف بابن خلکان، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۸۱ھ، دار صادر، بیروت۔
۲۱۳۔ الهدایة، امام برهان الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۵۹۳ھ ادارة القرآن کراچی، المصباح۔
۲۱۴۔ هدی الساری (مقدمة فتح الباری)، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار الفکر بیروت۔
۲۱۵۔ همع الهوامع، علامه جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر السیوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۱۱ھ، منشورات الرضی، قم، ایران۔

......